

СТЕНДАЛЬ

ҚИЗИЛ ВА ҚОРА

1830 йил хроникаси

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САЊАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ—1978

Русчадан
ҲАСАН ТЎРАБЕКОВ
таржимаси

Стендаль.

Қизил ва қора: 1830 йил хроникаси, роман. Русчадан Ҳ. Тўрабеков таржимаси.— Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978 С.—496 б.

Машҳур француз ёзувчиси Стендалнинг «Қизил ва қора» романи ҳақли равишда дунё адабиёти дурдоналари қаторидан ўрин олган.

Оддий бир дурадгорнинг ўғли Жюльен Сорель жамиятда ўз ақли ва фазилатлари га яраша мавқега эришмоқчи бўлади. Бироқ буржуа жамияти қандайдир фуқаро йигитнинг юксалишига йўл қўярмиди дейсиз? Романда эзгулик билан разиллик орасидаги кураш бағоят зўр куч билан тасвирлаб берилган. Асарнинг «Қизил ва қора» деб номланишининг боиси ҳам ана шунда.

И(Фр)

Стендаль. Красное и черное.

70304—233
С 352—(06)—78 105—78

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978 й. (Тарж.)

Китобхонга

*Буюк июль воқеалари содир булиб, инсон фантазия-
сини бўғиб қўювчи йўналиш пайдо бўлганида мазкур
асар чоп этилишига тайёр эди. Қуйидаги саҳифалар
1827 йили ёзилган, дея тахмин қилишга бизда тўла
асос бор.*

Биринчи қисм

Ҳақиқат. Ачинқ ҳақиқат.
Д а н т о в

Шаҳарча

Минглаб кишиларни бир жойга йиғинг,
Гўё яхшига ўхшайди бу ҳол.
Лекин каталакда улар асло бўлишмас хушнуд.

Г о б б о

Веррьер, чамаси, бутун Франш-Контэ вилоятида энг хушман-зара шаҳарчалардан бири бўлса керак. Томлари қизил черепицадан чўққили қилиб қурилган оппоқ уйлар тепалик ёнбағрида қатор бўлиб туришарди. Бирон паст жой йўқки, тарвақайлаган каштан дарахти қад кўтармаган бўлсин. Ду дарёси шаҳар истеҳкомларидан бир неча юз қадам пастроқда шарқираб оқарди, бу истеҳкомларни бир вақтлар испанлар қуришган экан, лекин ҳозир булар харобага айланганди.

Шимол томондан Веррьерни Юра тизма тоғининг баланд тармоғи муҳофаза қилиб турарди. Верра тоғининг кунгурадор чўққилари октябрь ойининг илк изғириниданоқ қор билан қопланарди. Тоғдан каттагина сой оқиб тушади; сой Ду дарёсига бориб қўшилгунига қадар Веррьерни кесиб ўтади-да, йўл-йўлакай беҳисоб тахта тилиш машиналарини ҳаракатга келтиради. Бу жўнгина саноат шаҳарликлардан кўра кўпроқ деҳқонларга ўхшаб кетадиган аҳолининг каттагина қисмини маълум даражада тўйдирарди. Бироқ шаҳарчани бойитган нарса тахта тилиш корхоналари эмасди; Мулюз газламаси деб аталган гулдор мато ишлаб чиқариш умумий фаровонлигининг манбаи эди. Наполеон тахтдан қулаганидан сўнг Веррьердаги деярли барча уйларнинг пештоқлари газламадан келган даромаддан янгиланганди.

Шаҳарга киришингиз биланоқ аллақандай баҳайбат машинанинг гумбурлаган товуши қулоғингизни қоматга келтиради. Ҳайқириб оқаётган сой устидаги чархпалакнинг айланишидан ҳаракатга келувчи йигирмата ҳайбатли гурзи йўлни титратганича шарақлаб сандон устига урилади. Бу гурзиларнинг ҳар бири кунига минг-минглаб мих ишлаб чиқаради. Ўн гулидан бир гули очилмаган кўҳлиқкина қизлар гурзилар тагига темир парчаларини узлуксиз қўйиб туришади. Гурзиларнинг зарбидан сўнг ўша темир парчаси дарҳол михга айланади-қўяди. Францияни Гельвециядан ажратиб турувчи тоғ ёнбағридаги шаҳарчага илк бор келган сайёҳ айниқса ана шу дағал косибчиликни кўрганида лол қолади. Агар Веррьерга қадам қўйган сайёҳ катта кўчадан

Ўтиб бораётган йўловчиларнинг қулоқларини қоматга келтираётган бу ажойиб мих фабрикасининг кимга қарашли эканлигини суриштириб қолгудек бўлса, унга чўзибгина: «Ҳа-а, фабрикани сўрапсизми — жаноб мэр¹га қарашли у», деб жавоб қилишади.

Мабодо сайёҳ Ду соҳилидан тепаликнинг қоқ чўққисига қадар чўзилиб кетган катта кўчада бир неча минут туриб қолса, виқор билан қадам ташлаб бораётган новча, басавлат кишига кўзи тушиши турган гап.

Ўша одам пайдо бўлган заҳоти барча ўткинчилар шошилиб шляпаларини бошларидан олишади. Унинг сочларига оқ оралаган, эғнидаги кийимлари кулранг. У бир неча орденлар кавалери. Пешанаси кенг, қирғийбурун бу одамнинг истараси иссиқ кўринади. Умуман, унинг чеҳрасида чекка шаҳарнинг мэрига хос сиполик билан баъзан қирқ саккиз, элликларни уриб қўйган кишиларда ҳам учрайдиган ёқимтойлик уйғунлашгандек туюлади. Бироқ тез орада парижлик сайёҳ бу одамнинг башарасида қандайдир калтабинлик ва тасаввури қашшоқлигидан далолат берувчи гердайиш ва ўзига бино қўйиш ифодасини сезиб, ҳафсаласи пир бўлади. Ҳар қалай унинг бутун истеъдоди ўзидан қарздор бўлган одамлардан қарзини айни вақтида ундириб олиш-у, ўз қарзларини тўлашни эса иложи борица чўзиш қобилиятидангина иборат эканлиги сезилиб қолади.

Веррьер шаҳрининг мэри жаноб де Реналь ана шунақа одам. У виқор билан қадам ташлаганича кўчани кесиб ўтади-да, мэрияга кириб, сайёҳнинг кўзидан ғойиб бўлади. Агар сайёҳ сайр қилишда давом этса, у юз қадамча юргач, бежиримгина уйга кўзи тушади. Уйни ўраб турган темир панжара ортида эса ажойиб боғ кўзга ташланади. Боғнинг нариги ёғида эса нақ уфққа қадар Бургунд тепаликлари чўзилиб кетган — буларнинг бари гўё кўзга ором бахш этиш учунгина яратилгандек туюлади. Бу манзара сайёҳни боядан бери нафасини сиқа бошлаган майда тамағирлик руҳи билан заҳарланган муҳитни унутишга мажбур этади.

Унга бу уй жаноб де Реналга қарашли эканлигини айтишади. Йўйилган тошдан терилган бу ажойиб уйни Веррьер мэри катта михсозлик фабрикасидан олган даромади ҳисобига қурган экан. Ҳозир эса у уйга пардоз бераётганмиш. Айтишларича, жаноб де Реналь қадимги испан авлодига мансуб бўлиб, унинг аجدодлари Веррьерга Людовик XIV бу ерларни забт этишидан анча илгари келиб, ўрнашиб қолишган экан.

1815-йилдан бошлаб жаноб де Реналь ўзининг фабрикант эканлигидан ор қила бошлади. Ахир 1815-йили жаноб де Реналь тақдирнинг тақозоси билан Веррьер шаҳрига мэр бўлиб қолган эди-да. Нақ Ду дарёсининг соҳилига қадар поғона-поғона

¹ М э р — Францияда муниципалитет бошқармаси бошлиғи, шаҳар бошлиғи. (Тарж.)

бўлиб тушган ажойиб парк ҳам жаноб де Реналнинг темир-терсак буюмлар ишлаб чиқариш соҳасидаги чуқур билимлари учун муносиб мукофот бўлган. Паркнинг ҳар бир поғонаси зил тош девор билан мустаҳкамланган.

Францияда Германиянинг Лейпциг, Франкфурт, Нюрнберг ва саноат тараққий топган бошқа шаҳарлар атрофидаги каби хушманзара боғларни кўришга умид қилмасангиз ҳам бўлади. Франш-Контэда ер-мулкингиз поғона-поғона қилиб қурилган тош деворларга қанча сероб бўлса, қўшнилариңгиз сизни шунча кўп ҳурмат қилишади. Жаноб де Реналнинг деворлари кетма-кет қалашиб қурилган боғи ҳамшаҳарларини қойил қолдирганига яна бир сабаб шуки, унинг айрим қисмларини жаноб мэр нақ олтин баҳосида сотиб олганидир. Масалан, Веррьерга кираверишда сизни ҳайратга солган тахта тилгични олинг. Ушанда сиз яна томнинг у бошидан бу бошигача етадиган кенг тахтага улкан ҳарфлар билан ёзилган Сорель исмига ҳам эътибор берган эдингиз. Ана шу тахта тилгич бундан олти йил муқаддам ҳозир жаноб де Реналь боғининг тўртинчи поғонаси деворини қураётган ерга жойлашган эди.

Жаноб мэр қанчалик димоғдор бўлмасин, ўлгудай ўжар ва баджаҳл кекса Сорелни кўндиргунича анча хушомад қилиб, кўнглини овлашга мажбур бўлди. Ниҳоят, чол ўз тахта тилгич машинасини бошқа жойга кўчиришга рози бўлиши учун бир талай олтин луидорни санаб беришга тўғри келди. Тахта тилувчи аррани ишга соладиган жамоат анҳори масаласига келсак, жаноб де Реналь ўзининг Париждаги алоқаларини ишга солиб, сувни бошқа ўзандан оқизишга муваффақ бўлди. Бундай муруватга эса у 1821 йил сайловларидан сўнг эришган эди.

У Сорелга беш юз қадамча қуйироқдан, Ду дарёсининг соҳилидан бир арпан ўрнига беш арпан ер берди. Гарчи янги жой қарағайдан тахта тилиш учун аввалгисига қараганда анча қулайроқ бўлса-да, Сорель ота,— уни бойиб кетганидан сўнг шундай атай бошлашган,— қўшнисининг сабрсизлиги ва молпарастлигидан фойдаланиб, ундан мўмайгина олти минг франкни ундириб олди.

Тўғри, маҳаллий билармонлар бу битимни маъқуллашмаган эди. Бундан тўрт йил муқаддам якшанба кунларининг бирида мэрлик кийимини кийиб олган жаноб де Реналь черковдан қайта туриб, узоқдан қария Сорелни кўриб қолди. Чол ёнида учта ўғли билан унга илжайиб қараб турарди. Бу илжайиш жаноб мэрнинг дилига гўлгула солиб қўйди, ўшандан буён, ерни қимматга олмадиммикан, деган фикр унинг қалбини ўртаб келади.

Веррьер жамоатида обрў қозонмоқ учун иложи борица кўпроқ девор қуриш, лекин баҳор кезлари Юра дарасидан Париж томон ўтиб борадиган анови итальян гишт терувчиларининг бирор жимжимасига асло учмаслик лозим. Бундай янгилик киритмоқчи бўлган эҳтиётсиз қурувчи ўла-ўлгунча тентак деган ном олади-ю, Франш-Контэда жамоат фикрини белгилаб берув-

чи эҳтиёткор ва мўътадил кишиларнинг ҳурматидан мосуво бўлади.

Виждонан айтганда, бу билагонлар зўравонликни шунчалик ҳаддидан ошириб юборардиларки, оқибатда Париж деб аталмиш буюк республикада яшаган ҳар қандай одам ҳам кичкина шаҳарчада мутлақо яшай олмайди. Франциянинг кичкина шаҳарчаларида жамоат фикрининг,— яна қанақа фикр денг!— ҳукмронлиги худди Америка Қўшма Штатларидаги каби жуда бемаъни нарса бўлади.

II

Жаноб мэр

Обрў! Ҳали сиз бунн бўлмағур нарса деб ўйлайсизми, афандим? Аҳмоқларнинг ҳурмати, гўдакларнинг ҳайрати, боёнларнинг ҳасад ю, доноларнинг нафрати.

Барнав

Жаноб де Реналнинг бахтига Ду дарёсидан ўттиз-ўттиз беш метрча чамаси юқориқда, тепалик ёнбағрида жойлашган шаҳар хиёбони бўйлаб улкан тирговуч девор қуриш зарурати туғилиб қолди. Бу иш унинг шаҳар ҳокими сифатидаги обрўсини янада ошириб юборарди, албатта. Хиёбон шундай қулай ерга жойлашгани туфайли бу ердан Франциянинг энг хушманзара кўринишларидан бири намоён бўларди. Бироқ ҳар йили баҳорда ёмғир сувлари хиёбоннинг у ер-бу ерини ўпириб кетар ва йўлчалар ўнқир-чўнқир бўлиб, сайр қилишга мутлақо ярамай қоларди. Барчанинг жонига теккан бу ноқулайлик жаноб де Реналнинг истиқболида ўзининг шаҳарга ҳокимлик қилиб турган даврини баландлиги етти қулоч ва кенглиги бир ярим қулоч келадиган девор қуриш билан абадийлаштириш заруратини тақозо қилди.

Бу деворни деб жаноб де Реналь уч марта Парижга сафар қилиб келди, чунки ҳозиргисидан олдинги ички ишлар министри Веррьер хиёбонида девор қурилишига тиш-тирноғи билан қаршилик қилган эди. Ҳозир бу деворнинг панжараси ердан бир қулочча чамаси кўтарилиб турибди. Шу кунларда, гўё Франциянинг барча министрлари — собиқ ва ҳозиргиларининг жиғига тегаётгандек, уни мармар тахталар билан безашяпти.

Яқингинада тарк этилган Париждаги балларни эслаб, кўким-тир бўлиб товланиб турган бу катта мармар тахталарга кўксимни берганимча Ду водийсини жуда кўп томоша қилганман. Йироқда, дарёнинг чап соҳилида беш-олтита жарлик кўзга ташланади. Жарликларнинг тубида офтобда ярқираб оқаётган жилғалар яққол кўриниб турибди. Улар у ер-бу ерда шалола ҳосил

қилиб, пастга қараб иптилишади-да, ниҳоят, шовуллаб Ду дарёсига оқиб тушишади. Бизнинг тоғларда офтоб жазиллатади, қоқ пешинда, қуёш найзага келганда эса хиёбонда орзулар оғушига чўмган сайёҳни ажойиб чинорлар ўз соясига олади. Утринди тупроқ эвазига бу чинорлар жуда тез ўсиб, унинг сербар япроқлари офтобда ялтираб туради,— чунки жаноб мэр ўзининг бутун улкан тирговуч девори бўйлаб тупроқ тўкишни буюрган; муниципал советнинг қаршилиқ қилишига қарамай, у хиёбонни тахминан икки қулочга кенгайтирди (гарчи у ультрароялист, мен эса либерал бўлсам-да, унинг бу ишидан хурсандман). Шу боисдан ҳам хиёбоннинг мазкур поғонаси мэрнинг ҳамда Веррьердаги бева-бечоралар уйининг ҳозир ҳам ҳузур-ҳаловатда яшаётган директори жаноб Валенонинг фикрича, Лэдаги Сен-Жермен поғонасидан сираям қолишмас эмиш.

Менга қолса, каммина Садоқат хиёбонининг фақат битта камчилигидан норозиман. Хиёбоннинг бу расмий номи ўн беш ёки йигирма жойда мармар тахталарга ёзилган бўлиб, бунинг учун жаноб де Реналь яна битта крест билан мукофотланган. Менимча, Садоқат хиёбонининг камчилиги улкан чинорларнинг расвоси чиқарилганидадир: уларни бошлиқларнинг буйруғига биноан беаёв бутаб туришар экан, Уларни каллаклаб, юмалоқ шох-шаббасиз қилмасдан ўз ҳолига қўйиб беришганида эди, улар энг кўримсиз сабзавотга ўхшаб қолмай, Англия чинорлари каби кўркам бўлишлари мумкин эди. Бироқ жаноб мэрнинг ҳукми қатъий бўлиб, жамоатга қарашли барча дарахтлар йилига икки марта аёвсиз бутаб турилади. Маҳаллий либералларнинг айтишича,— бу муболаға, албатта,— гўё жаноб викарий Маслоп дарахтлар каллакланганда қирқиб ташланган шох-шаббаларни ўтариб кетиш одатини чиқарганидан буён шаҳар боғбонининг қўли узунроқ бўлиб қолганмиш.

Ушбу навқирон руҳоний бундан бир неча йил муқаддам аббат Шелан ва чор атрофдаги бир неча кюреларнинг ишини назорат қилиб турмоқ учун Безансондан юборилган эди. Истеъфога чиққач, Веррьерга келиб қолган, итальян кампанияси иштирокчиси, мэрнинг айтишича, бир вақтнинг ўзида ҳам яқобинчи, ҳам бонапартчи бўлмиш кекса полк табиби бир кунни жаноб мэрга бу ажойиб дарахтлар каллаккланиш натижасида фақат расвоси чиқаётганини таъна қилишга журъат этди.

— Мен сояни яхши кўраман,— деб жавоб қилди жаноб де Реналь Фахрий Легион ордени кавалери полк табибига нисбатан йўл қўйилиши мумкин бўлган бир такаббурлик билан,— мен сояни яхши кўраман, шунинг учун ҳам соя солиб турсин, деб дарахтларни каллакклашни буюрдим. Бу дарахтлар соя беришдан бўлак ҳеч нимага арзимамайди. Масалан, ёнғоқнинг йўриғи бошқа: ундан *даромад олса бўлади*.

Веррьерда ҳамма нарсани ана шу улуг сўз ҳал қилади: *даромад*—бутун аҳолининг тўртдан уч қисми эртаю кеч фақат шу тўғрида ўйлайди.

Даромад олиш — сизга жуда гўзал кўринган бу шаҳарчада барча ишни бошқарадиган омил ана шу сўзлардан иборат. Веррьерга келиб қолган чет эллик киши шаҳарчани ўраб турган соясалқин водийлар чиройига мафтун бўлиб, аввалига, бу ернинг одамлари гўзаллик шайдоси экан, деган хаёлга боради: чиндан ҳам бу ернинг одамлари ўз ўлкаларининг чиройи ҳақида тинимсиз гапиришади. Улар ўз она юртларини ғоят қадрлашади, чунончи, бу ернинг табиати чет элликларни ўзига жалб этади. Сайёҳларнинг пуллари эса маҳаллий меҳмонхона эгаларининг ҳам-ёнини қаппайтиради. Бу ҳол, ўз навбатида, солиқ ҳақидаги қонунга биноан шаҳар газинасига мўмайгина даромад келтиради.

Очиқ куз кунларининг бирида жаноб де Реналь рафиқаси билан Садоқат хиёбони бўйлаб сайр қилиб юрарди. Де Реналь хоним ёнида гердайданича қадам ташлаб бораётган эрининг гап сотишига қулоқ солар экан, хиёбонда шаталоқ отиб юрган уч ўғлининг хатти-ҳаракатини безовталаниб кузатарди. Ёши ўн бирларга кириб қолган катта ўғли ўқтин-ўқтин панжара ёнига югуриб бориб, унинг устига чиқмоқчи бўларди. Шунда, Адольф, деб чақирган мулойим овоз эшитиларди-ю, бола ўзининг шўх ниятидан воз кечишга мажбур бўларди. Кўринишидан ўттизларга кириб қолган бўлса-да, де Реналь хоним ҳали анча хушрўй эди.

— Парижлик бу димоғдор кейин бу қилмишидан афсусланиб юради,— деди жаноб де Реналь ранжиган оҳангда, унинг одатда рангпар юзи янада бўзариб кетгандек эди.— Саройда унинг та-нобини тортиб қўядиган баъзи дўстларим бор...

Гарчи икки юз бет давомида сизларга вилоят ҳақида ҳикоя қилиш ниятида бўлсам-да, ҳарқалай, узундан-узоқ гап сотиш ва вилоятликларнинг аломат суҳбатларини такрорлаб жонингизга тегиш даражасида зolim эмасман.

Мэрнинг нафратини қўзғатган парижлик бу димоғдор жаноб Аппер бўлиб, бундан икки кун бурун у қамоқхона билан Веррьер етимхонаси у ёқда турсин, ҳатто жаноб мэр ҳамда шаҳарнинг энг кўзга кўринган уй эгалари қарамоғидаги касалхонага ҳам кириб чиққан эди.

— Хўш, нима қилибди,— деб журъатсизлик билан жавоб қилди де Реналь хоним,— йўқсиллар мулкининг сариқ чақасига ҳам хиёнат қилмай сарф-харажат қиласизлар ахир. Шундай бўлгач, Париждан келган ўша жаноб сизларга нимаям қила оларди?

— У жаноб бу ерга фақат бизни қоралаш учун келган, кейин бориб, либерал газеталарда бошимизга тухмат ёғдира бошлайди.

— Лекин сен уларни ҳеч қачон ўқимайсан-ку ахир, азизим.

— Аммо ўша яқобинча мақолаларни нуқул юзимизга солишгани солишган, бу ишларнинг бари бизнинг асабимизни қўзғайди ва эзгу ишларимизга халал беради. Йўқ, шахсан мен бу иши учун жаноб кюрени ҳеч қачон кечирмайман.

Иўқсиллар мулки

Ҳар қандай фитналардан холи
юрадиган шафқатли кюре қишлоқ
аҳолиси учун худонинг марҳамати.

Ф л е р и

Шуни айтиб ўтиш керакки, бу ердаги тоғларнинг ҳаётбахш мусаффо ҳавоси туфайли сиҳат-саломатлиги ғоят яхши бўлган саксон ёшли қария, Веррьер кюреси қамоқхона, касалхона ва ҳатто етимхонага истаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эди. Парижда кюренинг номига тавсиянома ёздириб олган жаноб Аппер ушбу синчков шаҳарчага эрталаб роппа-роса олтида етиб келиб жуда ақлли иш қилди. У дарҳол руҳонийнинг уйига борди.

Франция пэри ва шу музофотдаги помешчиклар орасида энг бадавлати маркиз де ля Молнинг мактубини ўқир экан, кюре Шелан чуқур ўйга толди.

«Мен кекса бир одамман, боз устига бу ерда мени яхши кўришади,— деди у ниҳоят ўзига ўзи оҳиста,— улар журъат этишмайди». Сўнг у парижлик меҳмон томон ўгирилди ва кўзларида кексалигига қарамай, таваккал билан бўлса-да, олижаноб иш қилаётганидан қувонаётганини кўрсатувчи ажиб бир ёлқин йилт этиб деди:

— Майли, юринг, афандим. Лекин бир илтимосим бор: кўражак нарсаларимиз ҳақида қамоқхона қоровули ва айниқса етимхона назоратчилари олдида миқ этиб оғиз очмаслигингиз лозим.

Жаноб Аппер кекса кюренинг нақадар мард одам эканини тушунди, у муҳтарам руҳоний билан биргаликда қамоқхона, касалхона ва етимхонани айланиб чиқди, кўплаб саволлар берди, бироқ жавобларнинг ғалати эшитилишига қарамай, бир оғиз ҳам таънали сўз айтмади.

Бу кўрик бир неча соат давом этди. Руҳоний жаноб Апперни тушлик қилиш учун уйига таклиф этган эди, бироқ меҳмон, ҳали бир талай хат ёзишим керак, деган баҳонада уникига боришдан бош тортди,— у олижаноб ҳамроҳининг обрўсига ортиқ путур етказишни истамасди. Соат учларда кўрикни тугатиш учун улар етимхонага боришди-да, сўнг яна қамоқхонага қайтишди. Эшик олдида уларни қамоқхона қоровули — барзанги маймоқ қарши олди: унинг разил башараси қўрқув зўридан баттар жирканчли бўлиб кетганди.

— Тақсир,— деди у кюрени кўрган заҳоти,— сиз билан бирга келган ушбу зот жаноб Аппер эмасмилар мабодо?

— Шундай бўлса нима қилибди?— деди кюре.

— Ахир бу хусусда кеча қатъий буйруқ олганман.— жаноб префектнинг ушбу буйруғини олиб келган жандарм туни билан от чоптириб келибди.— Ўша буйруқда, жаноб Аппер қамоқхонага мутлақо киритилмасин, дейилган.

— Сизга шунн айтишим мумкинки, жаноб Нуару,— деди кюре,— мен билан келган ушбу меҳмон чиндан ҳам жаноб Аппер бўладилар. Қамоқхонага истаган пайтимда кириш ва истаган одамни бошлаб келишга ҳақим борлигидан хабарингиз бўлса керак, ҳар қалай.

— Шундайликка шундайку-я, жаноб кюре,— деб жавоб қилди қоровул товушини пасайтириб ва худди таёқ ўқталиб буйруқни бажаришга мажбур этишаётган итдек бошини қуйи солди.— Аммо, жаноб кюре, менинг хотиним, бола-чақам бор. Мабодо устимдан шикоят тушса, мени ишдан қувишади, унда ҳолимиз нима кечади, ахир бола-чақамни шу ердан оладиган маош билан боқаман.

— Мен ҳам қавмдан маҳрум бўлишни асло истамасдим,— деб жавоб қилди софдил кюре, ҳаяжондан товуши титраб.

— Сизнинг йўлингиз бошқа!— деди жонланиб қоровул.— Сизнинг саккиз юз ливр рентангиз ва бир парча бўлса ҳам ўз ерингиз бор, жаноб кюре. Буни ҳамма билади.

Бу воқеа ҳақида бичиб-тўқиб оғиздан-оғизга ўтган ва муболағали тафсилотлар билан бойитилган турли-туман мишмишлар сўнгги икки кун давомида Веррьер шаҳарчасини алғов-далғов қилиб юборганди. Худди ана шу воқеа ҳозир жаноб де Реналнинг рафиқаси билан хиёл аразлашиб қолишига ҳам сабаб бўлди. Эрталаб жаноб де Реналь етимхона директори жаноб Валено билан биргаликда ўзининг қаттиқ норози эканини изҳор этмоқ учун кюренинг ҳузурига борди. Жаноб Шеланнинг биронта ҳам ҳомийи йўқ эди; кекса руҳоний бу суҳбатнинг оқибати ёмон бўлиши мумкинлигини ҳис этди.

— Нимаям дердим, жаноблар, чамаси, саксон ёшга кирганда бу ўлкада хизматдан четлаштирилган учинчи руҳоний бўлади-ганга ўхшайман. Бу ерга келганимга эллик олти йил бўлибди. Мен илк бор қадам қўйганимда ҳали қишлоқ бўлган бу шаҳарчанинг деярли барча аҳолисини ўзим чўқинтирганман. Ҳар кунн ёш келин-куёвларни никоҳлаб қўяман. Бир вақтлар эса уларнинг боболари билан бувиларини никоҳлаган эдим. Веррьер менинг оилам бўлиб қолган, бироқ уни тарк этишдан қўрқиб мени виждонимга хилоф иш қилишга мажбур эта олмайди. Ўша меҳмонни кўрган заҳотим мен ўзимга ўзим: «Эҳтимол бу париждик жаноб чиндан ҳам либералдир,— ҳозир улар жуда кўпайиб кетишган,— аммо у бизнинг маҳбусларимиз ва етимларимизга нима ҳам ёмонлик қилиши мумкин?»— деган саволни бердим.

Бироқ жаноб де Реналь ва айниқса етимхона директори жаноб Валено айтаётган таъналар борган сайин ҳақоратли тус ола бошлади.

— Майли, жаноблар, қавмни мендан тортиб олинг,— деди мўйсафид кюре товуши қалтираб.— Мен бари бир бу ерларни тарк этмайман. Бундан қирқ саккиз йил муқаддам менга бир парча ер мерос қолганини ҳамма билади. Ўша ердан йилига саккиз юз ливр даромад оламан. Худди ана шу пулга яшайвера-

ман. Сизга очигини айтсам, жаноблар, хизмат ҳақимдан сира ҳам пул жамғарган эмасман. Эҳтимол, шу бонсдан бўлса керак, ишдан бўшатишларидан сира ҳам қўрқмайман.

Жаноб де Реналь рафиқаси билан жуда аҳил яшарди, бироқ хоним журъатсизлик билан: «Ўша паришлик жаноб бизнинг маҳбусларга нима ҳам ёмонлик қиларди?»— деб саволини такрорлаганида у нима деб жавоб қилишини билмай зардаси қайнаган эди, шу пайт де Реналь хоним бирдан қичқариб юборди. Унинг иккинчи ўғли панжара устига сакраб чиқиб, гарчи девор нариги ёқдаги узумзордан уч-тўрт одам бўйи баланд бўлса-да, унинг устидан югура бошлаган эди. Бола чўчиб кетса йиқилиб тушишидан қўрққан де Реналь хоним уни чақиритишга журъат этмади. Ниҳоят, болакай ўзининг жасурлигидан гул-гул очилиб, онаси томон ўгирилди-ю, унинг оппоқ оқариб кетганини кўриб, панжарадан сакраб тушди-да, унинг олдига югуриб келди. Болани яхшилаб қойишди.

Бу воқеа эр-хотинни мавзуни ўзгартиришга мажбур этди.

— Мен анови арракашининг ўғли Сорелни уйимизга олишга жазм этдим,— деди жаноб де Реналь,— у болаларимизга қараб юради, бўлмаса зумрашалар жуда ҳаддиларидан ошиб кетишяпти. Бу талаба йигит деярли руҳоний эмиш; у лотин тилини жуда яхши билади ва болаларимизни ўқишга мажбур этади, кюренинг айтишича, йигитча жуда талабчан эмиш. Мен унга уч юз франк маош белгилайман-да, овқатини кўтараман. Унинг хулқ-атворидан бир оз шубҳаланган эдим. Ахир у Фахрий Легион орденининг кавалери анови табиб чолнинг эркатойи эди-да. Ўша чол қандайдир қариндошлигини баҳона қилиб, Сорелларни-кига келганди-ю, ўша-ўша уларникида боқим бўлиб қолган эди. Эҳтимол, бу одам аслида либералларнинг махфий агенти бўлгандир, чол бу ернинг мусаффо ҳавоси зиқнафас касалига даво эканини баҳона қиларди, аммо ким билсин? У *Буонапарт* билан Италия кампанияларининг барида қатнашган, аммо айтишлари-ча, ҳатто империя учун сайлов бўлганида ҳам «йўқ» деб жавоб ёзган экан. Ўша либерал Сорелнинг ўғлини ўқитибди ва унга ўзи билан олиб келган бир талай китобларни мерос қолдирибди. Мен дурадгор Сорелнинг ўғлини болаларимга тарбиячи қилиб олишни ҳаёлимга ҳам келтирмагандим, албатта. Бироқ кюре билан бутунлай юзкўрмас бўлишимга сабаб бўлган ўша воқеадан бир кун аввал у менга Сорелнинг ўғли уч йилдан буён илоҳиётдан сабоқ олаётгани ва семинарияга кирмоқчи эканини айтган эди. Демак, бу йигитча либерал эмас, бунинг устига лотин тилини билади.

— Аммо бу ўринда яна баъзи бир мулоҳазалар бор,— деб давом этди жаноб де Реналь рафиқасига маънодор назар ташлар экан.— Жаноб Валено каретасига қўшиш учун бир жуфга ажойиб норманд отларини харид қилганидан жуда гердайиб юрибди. Лекин болаларининг гувернери йўқ.

— У ҳали ўша Сорелни ўзига оғдириб олиши ҳам мумкин.

— Демак, режамни маъқуллайсан,— деди дарҳол жаноб де Реналь ҳозир айтган ажойиб фикри учун хотинига қараб миннатдорлик билан жилмаяр экан.— Бўпти, келишдик.

— Эҳ, азизим, ҳамма ишни дарров ҳал қилиб қўя қоласан-а.

— Чунки мен шунақа иродали одамман. Энди анови кюреимиз ҳам бунга ишонч ҳосил қилади. Ўзимизни алдашдан фойда йўқ — теварак-атрофимизда либераллар тўлиб ётибди. Манави барча мануфактурачилар мени кўриша олмайди, бунга ишончим комил, улардан икки-учтасининг ҳамёни анча қаппайиб қолган. Шунинг учун ҳам улар жаноб де Реналнинг болалари гувернер назоратида сайр қилиб юришини бир кўриб қўйганлари маъқул. Шундан кейин бир оз попуклари пасайиб қолади. Менинг бобом болаликларида доим гувернерлари бўлганини бизга тез-тез ҳикоя қилиб берардилар. Тарбиячи менга тахминан юз экюга тўшади, лекин начора, бизнинг мавқеимизни назарда тутганда бу харажат обрўни сақлаш учун керак.

Кўққисдан қабул қилинган бу қарор де Реналь хонимни ўйлатиб қўйди. Баланд бўйли, қадди-қомати келишган де Реналь хоним бир вақтлар бутун вилоятда энг соҳибжамол аёл ҳисобланарди. Унинг бутун қиёфасида, ўзини тутишида қандайдир ёш қизларга хос соддадиллик сезилиб турарди. Бу содда назокат, эҳтимол, бирор парижликни пинҳоний эҳтироси билан ўзига мафтун этиши мумкин эди. Бироқ де Реналь хоним ўзининг шундай таассурот қолдириши мумкинлигини билганида уялганидан ер ёрилиб, ерга кириб кетгудек бўларди. Унинг қалби ҳар қандай таннозлик ва мунофиқликдан бутунлай холи эди. Айтишларига қараганда, етимхона директори, катта мулк эгаси жаноб Валено унинг кўнглини олишга анча уринибди-ю, бироқ ҳеч ниманинг урдасидан чиқа олмабди. Шундан сўнг де Реналь хонимнинг хушхулқ аёл сифатидаги шуҳрати янада ошиб кетди, чунки жаноб Валено айни кучга тўлган, норғул, икки юзи қип-қизил ва бакенбардлари қоп-қора киши бўлиб, вилоятда «келишган эркак» деб аталган дағал, беҳаё ва шанғи одамлар тоифасидан эди. Табиатан ғоят тортинчоқ де Реналь хонимнинг кайфияти сал нарсага ўзгариб тургани боисдан жаноб Валенонинг доимо ҳовлиқиб юриши ва шанғиллаб гапириши унинг зардасини қайнатарди. Хоним Веррьерда кўнғил очиш деб аталган нарсалардан ўзини олиб қочиб юриши туфайли шаҳардаги ғийбатчилар, у ўз насл-насаби билан кеккаяди, деб гап тарқатишди. Бу нарса унинг хаёлига ҳам келмаган эди, бироқ шаҳарликлар унинг уйига камроқ келадиган бўлишганида лоним жуда хурсанд бўлди. Бу ерлик хонимчалар уни тентакроқ деб ҳисоблашларини ҳам яширмай қўя қолайлик, чунки де Реналь хоним эрига сиёсат қила олмас ва унга Париж ёки Безансондан башанг шляпа харид қилдиришнинг ўрни келиб қолганда ҳам имкониятни қўлдан бой берарди. Унга фақат ажойиб боғларида сайр қилишига халал беришмаса бўлгани эди, бундан ортигини у илтимос қилмасди ҳам.

Де Реналь хоним қувлик-шумликни билмасди: эри ҳақида ҳукм юритиш у ёқда турсин, у билан кечаётган ҳаётининг зерикарли бўлиши мумкинлигини у ҳаёлига ҳам келтирмасди. Унинг фикрича,— дарвоқе, бу ҳақда у унча бош қотириб ҳам ўтирмасди,— эр-хотин ўртасида бундан бошқача назокатлироқ муносабатнинг ўзи бўлиши мумкин эмасди. Хоним жаноб де Ренални у ўз ўғилларининг келажаги ҳақидаги режаларини ҳикоя қилганида кўпроқ яхши кўрарди. Жаноб де Реналь эса ўғилларидан бирини ҳарбий, иккинчисини чиновник, учинчисини эса руҳоний қилиб етиштириш ниятида эди. Умуман, хоним жаноб де Ренални уйларига қадам ранжида қиладиган барча эркакларга қараганда хушчақчақроқ деб ҳисобларди.

Бу хотин кишининг ўз эри ҳақидаги оқилона фикри эди. Веррьер шахрининг мэри амакисидан мерос қолган беш-ўнта латифа туфайли тили ўткир ва айниқса одобли одам сифатида обрў қозонган эди. Кекса капитан де Реналь революцияга қадар герцог Орлеанский олий ҳазратларининг пиёдалар полкида хизмат қилган бўлиб, Парижга борган кезлари валнаҳд шахзоданинг уйига кириб туриш имтиёзига эга эди. Уша ерда у де Монтессон хоним, машҳур де Жанлис хоним ва Пале-Роялнинг ихтирочисى жаноб Дюкреларни кўриш шарафига муяссар бўлганди. Ушбу зотларнинг бари жаноб де Реналь айтадиган латифаларда доим тилга олинарди. Аммо бора-бора хийла нозик ва ҳозирги кунда кўпчиликнинг хотирасидан кўтарилган тафсилотларни пардали қилиб айтиш унинг учун анча мушкул иш бўлиб қолди ва шу боисдан жаноб мэр герцог Орлеанский ҳаётига тааллуқли латифаларни алоҳида тантанали йиғинлардагина тилга оладиган бўлди. Боз устига ўртага пул аралашмаган пайтларда ғоят назокатли киши бўлгани туфайли жаноб де Реналь адолатли равишда Веррьернинг энг катта асилзодаси ҳисобланарди.

IV

Ота ва ўғил

Аслида ўзи шундай бўлгач,
менда нима айб?..

Маккиавелли

«Йўқ, рафиқам чиндан ҳам ақлли,— дерди ўзига ўзи Веррьер мэри эртасига эрталаб соат олтида кекса Сорелнинг устахонаси томон тушиб борар экан.— Гарчи ўз устунлигимни кўрсатиб қўйиш учун бу ҳақда ўзим гап очган бўлсам-да, айтишларига кўра, лотин тилини сув қилиб ичиб юборган бу муллабачча Сорелни етимхона директори, анови тиниб-тинчимас Валено илиб

кетиши мумкиплигини ҳатто ҳаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Ўз болаларининг гувернери ҳақида-ку, у роса оғиз кўпиртирарди-я, албатта. Хўш, ўша гувернерни ёлладим ҳам дейлик, нима, уйимда ридо кийиб юрадими?»

Жаноб де Реналь бу хусусда бир қарорга келолмай иккилашиб борар экан, шу пайт узоқда Ду дарёсининг соҳилида, бозор томон борадиган йўлнинг шундоқ устида териб қўйилган йўғон ходаларни ўлчаётган норғул деҳқонга кўзи тушди. Яқинлашиб келаётган мэрни кўриб деҳқон, чамаси, унча хурсанд бўлмади, чунки йўғон ходалар йўлни тўсиб қўйган бўлиб, уларнинг бу ерда ётиши қонунга хилоф эди.

Кекса Сорель,— ҳалиги деҳқон ўшанинг худди ўзгинаси эди,— ўғли Жюльен ҳақидаги жаноб де Реналнинг таклифини эшитиб ҳам ғоятда ажабланди, ҳам қувониб кетди. Бироқ у жаноб мэрнинг гапларини қовоғини солиб, ғоят норози ва лоқайд бир қиёфада тингладики, бу ернинг тоғларида туғилиб ўсган одамлар ўз қувликларини шу йўсинда яширар эдилар. Испанлар асорати даврида қул бўлган бу одамлар ҳанузгача миср фаллоҳининг ушбу хусусиятини ўзларида сақлаб келардилар.

Кекса Сорель аввалига жаноб мэрнинг ҳурматини жойига қўйиб, ўзи ёддан биладиган узундан-узоқ олқиш сўзлари билан жавоб берди. У башарасидаги макрли ва ҳатто қув ифодани янада кўпроқ тасдиқловчи бир илжайиш билан ҳеч қандай маъно англатмайдиган ушбу сўзларни мингиллаб айтар экан, пухта, ақлли кекса деҳқон нима сабабдан шундай муҳтарам зот унинг теккинхўр ўғлини ўз уйига олмоқчи бўлаётганини тушунишга ҳаракат қиларди. У Жюльендан ғоятда норози эди, жаноб де Реналь эса худди ана шу Жюльен учун сира кутилмаганда йилига уч юз франк таклиф қилмоқда, емиши ва ҳатто кийим-кечагини ҳам ўз зиммасига олмоқда эди. Кекса Сорель қандайдир бехосдан қўйган ана шу шартин ҳам жаноб де Реналь дарров қабул қила қолди.

Мэр чолнинг бу талабидан эсанкираб қолди. «Сорель менинг мурувват кўрсатганимни сезмаяпти ва чамаси, таклифимдан унча хурсанд ҳам эмас, ҳолбуки боши осмонга етиши керак эди,— дерди у ўзига ўзи,— демак, бир нарсани аниқ: кимдир унга мендан аввал шундай таклифни айтган, хўш, Валенодан бўлак кимнинг ҳам қўлидан келарди бу иш?» Жаноб де Реналь, узил-кесил бир битимга келиш учун Сорелнинг қатъий ваъдасини оламан, деб беҳуда овора бўлди; кекса мужикнинг муғамбирлиги уни ғоятда ўжар қилиб қўйганди,— у нуқул, ўғлим билан гаплашиб олишим керак, дерди; бадавлат отанинг ёнида сариқ чақаси бўлмаган ўғли билан маслаҳатлашганини вилоятда ким кўриб, ким эшитибди дейсиз? Бу хўжакўрсинга қилинадиган иш холос.

Сувнинг кучи билан ишловчи тахта тилиш устахонаси одатда анҳорнинг бўйида қуриладиган омборхонадан иборат бўлади. Унинг томи тўртта йўғон устунга ўрнатилган стропил устига қу-

рпади. Омборхонанинг ўртасида тахминан икки-уч қулоч баландликда каттагина арра пастдан баландга чиқиб-тушиб турар, оддийгина механизм эса ходани аста у томон силжитарди. Анҳорнинг суви чархпалакни айлантитар, у эса ўз навбатида аррани ҳам, ходани силжитадиган механизмни ҳам ҳаракатга келтирар ва шу йўсинда ходалар тахта қилиб тилинар эди.

Кекса Сорель устахонасига яқинлашар экан, йўғон товуш билан Жюльенни чақирди: ҳеч ким жавоб бермади. У фақат зилдай болталар билан қарағай ходаларни йўниб, уларни тилишга тайёрлаётган паҳлавон катта ўғилларини кўрди. Ходага чизилган қора чизик бўйлаб йўнишга ҳаракат қилишар экан, улар ҳар болта уришда палахса-палахса пайраҳаларни ажратишарди. Улар оталари Жюльенни чақирганини эшитишмади. Чол омборхона томон юрди, бироқ у ерга киргач, Жюльенни у кузатиб туриши лозим бўлган арра ёнидан топа олмади. У у ёқ-бу ёққа аланглаб, ўғлини икки-уч қулоч юқориқда ўтирганини кўриб қолди. Жюльен стропил устига ўтириб олиб, арранинг ишлашини диққат билан кузатиш ўрнига китоб ўқимоқда эди. Кекса Сорелнинг энг ёмон кўрган нарсаси кенжа ўғлининг ана шу китоб ўқиши эди: у Жюльеннинг катта ўғилларига ўхшамай нимжон эканлиги ва жисмоний меҳнатга ярамаслигини эҳтимол кечирган ҳам бўларди-ю, бироқ унинг китоб ўқишга ўчлигини сира ҳам ҳазм қила олмасди: чолнинг ўзи саводсиз эди.

У Жюльенни яна икки-уч марта чақириб кўрди, бироқ ўғли ҳеч нимани эшитмади. Йигитчанинг бутун диққат-эътибори китобда эди ва бу ҳол, чамаси, отасининг ҳайқирғини эшитишга арранинг шовқинидан ҳам кўпроқ халал бераётганди. Шундан сўнг қария, ёши ўтиб қолганига қарамай, чаққонлик билан арра тагида ётган хода устига, ундан эса томни тутиб турувчи кўндаланг тўсинга сакраб чиқди. Кучли зарб Жюльеннинг қўлидан китобни анҳор томон учириб юборди, иккинчи зарб эса Жюльеннинг бошига тушди, йигитча мувозанатни йўқотиб, пастга қулади. Агар отаси уни чап қўли билан илиб олмаганида у беш-олти қулоч баландликдан тўғри машинанинг ричаглари остига қулар ва ричаглар уни парча-парча қилиб ташлаган бўлар эди.

— Вой текинхўр-ей, ҳали сен аррага қараш ўрнига лаънати китобларингни ўқийдиган бўлдингми! Хўп, ўқийдиган бўлсанг, уларни кечқурун, бекорчилик қилгани анови кюренинг олдига борганинга ўқи.

Зарбадан эсанкираб, қоп-қора қонга беланган Жюльен ҳар қалай арра ёнидаги кўрсатилган жойга йўл олди. Унинг кўзлари жиққа ёш эди, шу тобда унга калтак оғриғидан ҳам ўзи жонидан азиз кўрадиган китобидан айрилиб қолгани алам қилмоқда эди.

— Бу ёққа туш, итвачча, сен билан гаплашиб олишим керак. Машинанинг гумбурлашидан Жюльен яна отасининг буйруғини эшитолмай қолди. Пастга тушиб улгурган чол эса яна тепага

чиқиб ўтиришни ўзига эп кўрмай, ёнғоқ қоқиладиган узун таёқни олиб, ўғлининг елкасига туширди. Жюльен пастга сакраб тушган заҳоти кекса Сорель уни қўполлик билан турта-турта ўй томон ҳайдаб кетди. «Худо билсин, у мени энди қандай калтакларкин», деб ўйларди йигитча. Шуни хаёлидан ўтказар экан, у ҳозиргина китоби учиб тушган анҳор томон ўкинч билан қараб қўйди, бу унинг энг севимли китоби — «Илоҳий Елена мемориали» эди.

У икки юзи ловиллаб, ердан кўзини узмай борарди. Жюльен ўрта бўйли, кўринишидан анча нимжон, юз тузилиши нотўғри бўлса-да, ғоятда нозик, қирғий бурун, ўн саккиз ёки ўн тўққиз ёшлардаги бир йигитча эди. Унинг хотиржамлик пайтида ақл чақнаб турадиган катта-катта қора кўзларида ҳозир кучли нафрат акс этарди. Йигитчанинг қўнғир сочлари қошининг тепасигача ўсиб тушганидан пешанасини деярли ёпиб қўйган бўлиб, жаҳли чиққан кезлари унинг юзи ғоятда қаҳрли кўринарди. Бир-бирига ўхшамайдиган беҳисоб башаралар орасидан кишини ҳайратга солувчи, ўзига хослиги билан ажралиб турадиган бундай башарани топиш амримаҳол эди. Самбитдай нозик қомаги унинг кучли бўлмаса-да, аммо чаққон эканлигидан далолат бериб турарди. Жюльен болалигиданоқ ғоят хаёлпараст ва рангпар бўлганидан отаси, бу ўғлим узоқ яшамаса керак, яшаган тақдирда ҳам оила учун фақат ортиқча ташвиш бўлади, деб ўйлаб юрарди. Уйдагиларнинг бари уни ёмон кўришар, у ҳам ўз навбатида акалари билан отасидан нафратланар эди; якшанба куни шаҳар майдонида бўладиган ўйинларда у доим калтак ерди.

Бироқ сўнгги пайтларда унинг чиройли юзи баъзи ёш қизларнинг эътиборини ўзига тарта бошлади. Аммо кўпчилик нимжонлиги учун ундан нафратланар эди, шу боисдан ҳам Жюльен полк табиби, кекса қариндошлари — бир куни жаноб мэрга чинорлар ҳақида ўз фикрини айтишга журъат этган ўша чолга чин кўнгилдан меҳр қўйиб қолди.

Истеъфога чиққан бу табиб баъзан кекса Сорелга ҳақ тўлаб, Жюльенни кун бўйи ундан қутқариб оларди-да, йигитчага лотин тили ва тарихдан сабоқ берарди. Тарихдан эса у фақат 1796 йилги итальян юришларининггина биларди. Бандаликни бажо келтирар экан, чол болага ўзининг Фахрий Легион крести, пенсиясидан қолган озгина пул ва ўттиз-қирқ жилддан иборат китобларини васият қилиб қолдирди. Ана шу китоблардан энг қимматбаҳоси эса ҳозиргина жаноб мэрниинг алоқалари туфайли ўз ўзанини ўзгартирган шаҳар анҳорида ғарқ бўлди.

Уй оstonасини ҳатлаб ўтган заҳоти Жюльен елкасида отасининг гурзидек қўлларини ҳис этди: у, отам энди роса калтакласа керак, деб ўйлаб қалтирай бошлади.

— Қани, жавоб бер, аммо ёлғон гапира кўрма! — деб ўшқирди чол ва забардаст қўллари билан уни, худди ёш бола қалайи

солдатчасини бурганидек, ўзи томон ўгириб олди. Жюльеннинг жиққа ёшган тўлган катта-катта қора кўзлари кекса дурадгорнинг гўё унинг дилидаги барча сир-асрорини билиб олишга уринаётгандек қаттиқ тикилиб турган кул ранг кўзларига дуч келди.

V

Б и т и м

Сусткашлиги жонига ора кирди.

Э н н и й

— Жавоб бер, лаънати китоб жинниси, гарчи ёлғон гапирмасдан туropolмасанг ҳам менга ростини айт, де Реналь хонимни қаёқдан танийсан? У билан гаплашишга қачон улгура қолдинг?

— Мен у билан сираям гаплашган эмасман,— деб жавоб қилди Жюльен.— Бу хонимни фақат черковда кўрганман холос.

— Демак, унга кўзингни лўқ қилиб тикилибсан-да, бетамиз махлуқ?..

— Ҳечам тикилганим йўқ. Черковда менинг кўзим парвардигордан бўлак ҳеч кимни кўрмаслигини ўзингиз биласиз-ку,— деб қўшимча қилди Жюльен калтакдан қутулиш умидида ўзини художўй кўрсатишга уриниб.

— Йўқ, бунда бир гап борга ўхшайди,— тўнғиллади қув чол ва бир зум жимиб қолди.— Лекин сен лаънати мунофиқдан бир нарсани билиб бўлармиди. Нима бўлгандаям сендан қутуладиган бўлдим. Сен кетсанг, аррахонага фойдаси тегса тегадик, зиёни тегмайди. Жаноб кюренингми ёки бошқа бировнингми этагидан кириб енгидан чиққанга ўхшайсан, улар сенга дурустгина жой топишибди. Бор, лаш-лушларингни йиғиштир, сени жаноб де Реналникига олиб бораман, у ерда мэрнинг болаларига тарбиячилик қиласан.

— Бунинг учун менга қандай ҳақ тўлашади?

— Овқат, кийим-бош ва яна уч юз франк маош.

— Мен малай бўлишни истамайман.

— Итвачча. Малай бўласан, деб сенга ким айтди? Мен ўз ўғлимни малайликка раво кўрармидим?

— У ҳолда мен ким билан овқатланаман?

Бу савол кекса Сорелни тараддудга солиб қўйди: у гапни кўпайтирса, бирор фалокат содир бўлишини англаб қолди; чол Жюльенни очопатдан олиб очопатга солганича роса сўкди-да, ниҳоят, уни ўз ҳолига қўйиб, маслаҳатлашиш учун катта ўғиллари олдига равона бўлди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, Жюльен уларнинг бари узун дастали болталарига таянишганича оилавий кенгаш қуришаётганини кўриб қолди. У отаси билан, акаларига узоқ тикилиб турди-ю, лекин бари бир уларнинг нима тўғрисида гаплашишаётганини тушунолмаслигини англаб, аррахонани айланиб ўтди-да, ғафлатда қолмаслик учун арранинг нариги ёғига ўтириб олди. Жюльен ўз тақдирида кескин ўзгариш ясаши лозим бўлган бу янгилик ҳақида бафуржа ўйлаб кўришни истарди-ю, бироқ шу тобда ўзининг мулоҳаза юрита олмаслигини ҳис этарди: хаёли уни ўқтин-ўқтин жаноб де Реналнинг ажойиб уйи томон олиб қочарди.

«Йўқ, хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат егандан кўра,— дерди у ўзига ўзи,— яхшиси, бу ишдан воз кечмоқ керак. Отам мени мажбур этишга ҳаракат қилади, албатта. Йўқ, ўлсам ўламанки, рози бўлмайман. Ўн беш франку саккиз су пул тўплаб қўйганман, шу бугун тундаёқ қочаман, биронта ҳам жандам учрамайдиган тоғ сўқмоғидан тўғри кетсам, икки кундан сўнг Безансонга етиб оламан, у ерда солдатликка ёзиламан, жуда бўлмаганда Швейцарияга қочиб ўтаман. Лекин у ҳолда мен учун истиқбол дарвозаси ёпилади, мўлжаллаб қўйган барча ишларимга йўл очиб берадиган руҳонийлик унвонидан мутлақо умид узишга тўғри келади».

Хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат ейишга нисбатан бўлган нафрат Жюльеннинг табиатига мутлақо хос эмасди. Ўзига йўл очиб учун у бундан мушкулроқ синовларга ҳам бардош беришга ҳозир эди. Йигитда бу нафрат Руссонинг «Иқрор» китобини ўқиғач пайдо бўлганди. Қиборлар жамиятини эса Жюльен шу ягона китоб орқалигина тасаввур этарди. Буюк армия маълумотномаси ҳамда «Илоҳий Елена мемориали» — унинг қуръони ана шу уч китобдан иборат эди. Жюльен шу китоблар учун ўлимдан ҳам қайтмасди. У шулардан бўлак биронта ҳам китобга ишонмасди. Кекса полк табибининг гапига биноан у дунёдаги барча бошқа китобларни фирт ёлғон деб ҳисоблар ва уларни шухратпарастлик васвасасига мубтало бўлган муттаҳамлар ёзган, деб ўйлар эди.

Оташин қалб соҳиби Жюльен ажойиб хотирага ҳам эга эди. Бутун келажаги боғлиқ бўлган кекса аббат Шеланнинг меҳрини қозонмоқ учун у тавротни лотин тилида тўлиқ ёд олди: шу йўсинда у де Мэстрнинг «Папа ҳақида» китобини ҳам сўзма-сўз хотирасига жо қилди. Бироқ у бу китобларга мутлақо ишонмасди.

Худди келишиб олгандек, ота-бола Сореллар ўша куни бир-бирларига чурқ этиб оғиз очишмади. Кечқурун Жюльен илоҳиётдан сабоқ олмоқ учун кюре ҳузурига жўнади; бироқ у шошқалоқлик қилмасликка аҳд қилди ва отасига қилинган гаройиб таклиф ҳақида ҳеч нима демади. «Бу гапларнинг бари шунчаки тузоқ бўлиб чиқса-чи,— деб ўзинча гумон қиларди у.— Яхшиси, ўзимни бу таклифни унутиб қўйгандек кўрсатганим маъқул».

Эртасига азонда жаноб де Реналь кекса Сорелга одам юборди. Чол мэрни бир-икки соат куттириб турди-да, ниҳоят, уники а етиб келиб, остона ҳатлаб ўтмасданоқ таъзим қила-қила кечирим сўрай бошлади. Кейин ўсмоқчилай-ўсмоқчилай ўғлининг хўжайин ва уй бекаси билан овқатланажagini, меҳмон келган кунлари эса — алоҳида хонада болалар билан тамадди қилажагини билиб олди. Жаноб мэр унинг ўғлини тезроқ ўз уйига чақириб олишга шошилаётганини кўриб ҳайратланган ва гумонсираб қолган Сорель борган сайин инжиқлик қила бошлади ва ниҳоят, ўғлининг ётоқхонасини кўрсатишни талаб қилди. Хона анча катта бўлиб, дурустгина жиҳозланган эди. Улар хонани кўришаётганида у ерга жаноб мэрнинг уч ўғилчаси ётадиган учта каравотни ташиб киришмоқда эди.

Бу вазият кекса деҳқон учун баъзи нарсаларни ойдинлаштиргандай бўлди, у дарҳол ўғлига бериладиган кийимларни кўрсатишни талаб қилди. Жаноб де Реналь стол тортмасини очди-да, у ердан юз франк пул олди.

— Марҳамат, мана пул, ўғлингиз газламафуруш жаноб Дюраннинг олдига борсин-да, ўзига қора костюм буюртирсин.

— Агар кейинчалик ўғлимни олиб кетсам-чи,— деди кекса деҳқон лаганбардорликни бир четга йиғиштириб,— кийим-боши ўзига қоладими?

— Албатта.

— Хўп яхши,— деди чўзиб Сорель.— Демак, энди унга қандай маош белгилашингиз ҳақида келишиб олсак бўлди.

— Бу нима деганингиз?— деди жаноб де Реналь.— Бу ҳақда кеча келишиб қўйган эдик-ку: мен унга уч юз франк маош белгилагандим, менимча, шу пул етарли бўлса керак, эҳтимол, ҳатто кўплик ҳам қилар.

— Тўғри, сиз шундай таклиф қилган эдингиз, буни инкор этмайман,— деди янада чўзиброқ кекса Сорель ва беҳосдан фақат бизнинг Франш-Контэ деҳқонларини яхши билмайдиган кишинигина ҳайратга солиши мумкин бўлган ўта зийраклик билан жаноб де Реналнинг кўзига тикилганича қўшимча қилди:— Аммо бошқа жойда бундан дурустроқ тўлашлари ҳам мумкин.

Бу гапни эшитиб мэрнинг башараси бужмайиб кетди. Лекин у дарҳол ўзини босиб олди. Ниҳоят, биронта ҳам сўз бекор айтилмаган икки соатлик пухта суҳбатдан сўнг деҳқоннинг қувлиги бадавлат мэрнинг айёрлигидан устун чиқди. Давлатманд одамнинг ризқи рўзи унинг айёрлигига боғлиқ эмас-да ахир. Жюльенининг янги ҳаётини белгиловчи бир талай пунктлар бўйича қатъиян битимга келинди, унинг маоши тўрт юз франкка қадар кўтарилибгина қолмай, жаноб мэр бу пулни ҳар ойнинг биринчи кунда тўлайдиган бўлди.

— Яхши. Мен унга ўттиз беш франк бераман,— деди жаноб де Реналь.

— Муҳтарам мэримиздай бадавлат ва саховатли бир

одам,— деб ялтоқилик билан унинг гапини илиб кетди чол,— жуфт бўлсин, деб ўттиз олти франк тўласалар ҳам ҳеч нима қилмас.

— Яхши,— деди жаноб де Реналь,— лекин шу билан гапни тугатамиз.

Ғазабининг зўридан бу гал унинг товуши жуда қатъий эшитилди. Сорель дарҳол ортиқ хархаша қилиб бўлмаслигини тушуниб қолди. Энди ҳужум қилиш навбати жаноб де Реналга келди. Кекса Сорель биринчи ой учун тўланиши лозим бўлган ўттиз олти франкни ўғлининг ўрнига ўзи ундириб олмоқчи бўлган эди, мэр бу пулни унга тўлашдан қатъиян бош тортди. Жаноб де Реналь бу орада мазкур битимни тузишда ўзини қандай тутгани ҳақида хотинига ҳикоя қилиб беришини ўйлаб қолган эди.

— Менга бояги юз франкни қайтаринг,— деди у жаҳл билан.— Жаноб Дюраннинг мендан бир оз қарзи бор. Ўғлингиз билан бирга бориб, костюм учун мовутни ўзим олиб бераман.

Бу кескин ҳужумдан сўнг Сорель мэрга ўз ҳурматини изҳор қилишни лозим топди; у жаноб де Ренални осмонга кўтариб мақтаб ўн беш минутча вайсади. Ниҳоят, чол ортиқ ҳеч нима ундира олмаслигига кўзи етгач, таъзим қила-қила эшик томон йўл олди. У сўнгги марта таъзим қилар экан:

— Ўғлимни қасрга юбораман,— деди.

Жаноб де Реналнинг қўл остидаги шаҳарликлар мэрнинг кўнглини олгилари келганида унинг уйини шундай аташгувчи эди.

Устахонасига қайтгач, Сорель қанча қидирмасин, ўғлини топа олмади. Бу ишнинг охири нима билан тугашидан чўчиб, шубҳаланган Жюльен тунда уйдан қочиб кетган эди. У ишончли жой топиб, китоблари ва Фахрий Легион крестини яширишга қарор қилди. Йигит буларнинг барини Веррьер узра қад кўтариб турган баланд тоғда истиқомат қилувчи ёш тахтафуруш дўсти Фукенинг уйига олиб борди.

Жюльен у ердан қайтган заҳоти отаси унга бақира кетди:

— Ҳў, лаънати ялқов! Шунча йил сени боқдим, қанчадан-қанча сарф-харажат қилдим. Еган нон-тузингни оқлашни ўйлайсанми ҳеч? Латта-путтангни йиғиштиргин-да, жаноб мэрникига жўна!

Қалтаклашмаганидан ажабланган Жюльен дарҳол жўнаб қўя қолди. Лекин отасининг кўзидан нари кетгач, қадамини секинлатди. У мунофиқлик пардасини юзига қалинроқ тортишга қарор қилди. Бунинг учун черковга кириб чиқса ёмон бўлмасди, албатта.

Сизни «мунофиқ» сўзи ҳайратга солаётган бўлса керак? Лекин ана шу разил қарорга келгунига қадар ёш деҳқон озмунча изтироб чекдими!

Жюльен ёш болалигида бир куни эгнига узун оқ плаш ва бошига қоп-қора жиғали каска кийиб олган олтинчи полк дра-

гунларини кўриб қолганди. Драгунлар Италиядан қайтишаётган бўлиб, отларини кекса Сорелнинг панжарадор деразаси олдидаги қозиқларга боғлаб қўйишганди. Уша-ўша Жюльен ҳарбий бўлишни орзу қила бошлаганди. Кейинчалик, ўсмирлик чоғида у кекса полк табибининг Лоди кўприги ва Риволи яқинидаги Аркольский деган жойда содир бўлган қонли жанглар ҳақидаги ҳикоясини завқ билан тинглади. Бу жанглар ҳақида ҳикоя қилар экан, чол ўз крестига фахр билан қараб-қараб қўярди.

Бироқ Жюльен ўн тўрт ёшга тўлган йили Веррьерда бундай кичик шаҳарча учун ғоят ҳашамдор бўлган катта черков қурила бошлади. Черковнинг пештоқига тўртта мрамр устун ўрнатилган бўлиб, бу устунлар Жюльеннинг қалбини ларзага солганди; кейинроқ уларнинг доврўғи бутун вилоятга таралди, чунки худди шу устунлар шаҳар судьяси билан Безансондан юборилган ва иезуитлар жамиятининг жосуси ҳисобланган ёш руҳоний ўртасида адоват туғдирган эди. Судья шуни деб мансабидан жудо бўлишига сал қолганди, ҳар қалай, одамлар орасида шундай миш-миш тарқалган эди. Икки ҳафтада бир марта Безансонга бориб, айтишларига кўра, нақ епископ ҳазрати олийларининг ўзига учрашиб келадиган бу руҳоний билан ўчакишишнинг нима ҳожати бор эди унга.

Бу орада жўжабирдек жон шаҳар судьяси одамларга адолатсиздек кўринган бир неча ҳукм чиқариб қўйди: бу ҳукмларнинг бари «Конституционалист»ни ўқиб юрадиган шаҳарликларга қарши қаратилган эди. Охир-оқибатда содиқ фуқаролар ғолиб чиқишди. Аслида гап уч-тўрт франк устида кетганди. Бироқ бу арзимас жаримани тўлаганлар орасида михсоз уста — Жюльеннинг чўқинтирган отаси ҳам бор эди. Ғазабининг зўридан эс-ҳушини йўқотаёзган бу одам уйига келган заҳоти бақариб-чақира бошлади: «Дунёнинг тескари бўлиб кетганини қара! Йигирма йилдан буён барча шу муттаҳам судьяни ҳалол одам деб юрганига ўласанми!» Жюльеннинг дўсти, полк табиви эса бу пайтга келиб бандаликни бажо келтириб бўлган эди.

Кутилмаганда Жюльен Наполеон ҳақида гапирмай қўйди, у энди руҳоний бўлишни жазм қилган эди. Аррахонада уни доим қўлида кекса кюре ҳада қилган лотин тилидаги тавротни кўтариб юрганини кўришарди. Жюльен уни ёд олмоқчи эди. Йигитчанинг муваффақиятларидан ажабланган меҳрибон чол кечқурунлари вақтини аямай унга илоҳиётдан сабоқ бера бошлади. Жюльен чолнинг олдида художўйликдан бўлак биронта ҳам туйғусини намоиш этмасликка аҳд қилган эди. Чехраси худди қиз боланикига ўхшаш маъсум бу йигитчанинг қалбида ўзига йўл очиш учун ҳар қандай азоб-уқубатга ҳам чидашга ҳозирлик, метиндек қатъият яширинганини ким ўйлабди дейсиз.

Ўзига йўл очиб берганда, Жюльен аввало Веррьерни тарк этишни ўйларди. У туғилиб ўсган шаҳридан ғоят нафратланарди. Бу ерда кўрган нарсаларининг бари уни даҳшатга соларди.

Унинг ёш болалигиданоқ бехосдан руҳланиб кетиш одати бор эди. Йигитча ўзини Париж гўзалларига қандай таништира-жакларини, ўзи бирор фавқулодда қаҳрамонлик кўрсатиб, уларнинг эътиборини қозонажаги ҳақида ширин хаёлларга бериларди. Нега улардан бирортаси Жюльенга кўнгил қўямасин экан, ахир Бонапартни ҳалл у қашшоқлик пайтидаёқ офатижон де Богарнэ хоним севиб қолган-ку? Кўп йиллар давомида Жюльен ҳар дақиқа номаълум ва қашшоқ поручик Бонапартнинг ўз қиличи кучи билан дунёга ҳоким бўлганлигини ўзига ўзи уқтириб келди. Бу фикр бошига оғир кунлар тушганида унга таскин берар, бирор нарсадан қувонганида эса қувончига қувонч қўшарди.

Черков қурилиши ва шаҳар судьяси чиқарган ҳукмлар бирдан Жюльеннинг кўзини очди: унинг миясига бир фикр келди, бир неча ҳафта давомида у фақат шу ҳақда ўйлади ва ниҳоят, бу фикр унинг бутун борлигини қамраб олди. Одатда оташин қалб соҳиблари ўзларига ихтиро бўлиб туюлган биринчи фикрга шундай бутун юракларини бахш этишади.

«Бонапарт шуҳрат қозонганида Франция хорижийлар истилосидан қўрқарди, ҳарбий шон-шавкат зарур эди у пайтда. Шунинг учун ҳам у расм тусига кирганди. Энди бўлса қирқ ёшга кирган руҳоний юз минг франк маош олади. Наполеоннинг энг машҳур генералларига ҳам бундан уч марта кам пул тўлашарди. Уларга ишларида нафи тегадиган одамлар керак. Масалан, шахримиз судьясини олайлик. Шу пайтга қадар доно ва ҳалол киши сифатида ном чиқарган бир мўйсафид одам ўттиз ёшлик викарийнинг ғазабидан чўчиб, ўзини иснодга қолдириб ўтирибди. Руҳоний бўлиш керак».

Икки йил давомида илоҳиятдан сабоқ олиб, художўйлиги жуда авжига чиққан кунларнинг бирида Жюльен бехосдан қалбини ўртаб келаётган оловни сездириб қўйди. Бу воқеа жаноб Шеланнинг уйида содир бўлди,— бир куни руҳонийлар йиғилган нонушта маҳали меҳрибон кюре Жюльенни меҳмонларга донолик мўъжизаси сифатида таништирган эди,— йигит бирдан Наполеонни кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Шундан сўнг у ўзини жазоламоқ учун ўн қўлини кўкрагига танғиб боғлади-да, роппа-роса икки ой ўзига азоб бериб юрди. Бошқаларга у, хода кўтараётганимда қўлим лат еди, деб баҳона қилди. Ўзини-ўзи шу йўсинда жазолагандан сўнг Жюльеннинг кўнгли таскин топди. Қичкинагина тугунчасини қўлтиғига қистирганича Веррьернинг ҳашамдор черковига кириб келаётган, кўринишидан ўн еттилардан ошмагандек туюладиган, аслида эса ўн саккиз ёшлик бу нозиккина йигитча ана шунақа одам эди.

Черков ғира-шира, бўм-бўш бўлиб, байрам муносабати билан барча деразаларга тўқ қизил парда тортилганди. Шу боисдан қуёш нурлари қандайдир живирлаб, черков ичини улуғвор, кўркам қилиб кўрсатарди. Жюльеннинг аъзойи бадани титраб кетди. У черковда ёлғиз эди. Йигит кўзига энг чиройли кўринган

курсига бориб ўтирди, курсига жаноб де Реналнинг герби нақш қилиб ўйилган эди.

Ибодат маҳалли тиз чўкиш учун қўйилган кичкина курсичада Жюльен китоб варағидан йиртиб олинган бир парча қоғозни кўриб қолди. Қоғоз худди бу ерга ўтирган одам ўқисин учун атайлаб қўйилгандек эди. Жюльен уни қўлига олиб, шундай сўзларни ўқиди:

«...Йили Безансонда қатл этилган Людовик Женрел ҳаётининг сўнгги дақиқалари...»

Қоғознинг орқа томонида бир сатрнинг «биринчи қадам» деган икки сўзи сақланиб қолган экан.

— Бу қоғозни курсичага ким қўйибдйкин?— деди Жюльен.— Эҳ, бечора,— деб қўшимча қилди у хўрсиниб.— Фамилияси ҳам меникига оҳангдош экан...— Йигит қоғозни гижимлаб, бир четга ташлади.

Жюльен черковдан чиқаётганида меҳроб олдидаги жом тағига қон сачрагандек бўлиб туюлди, аслида бу муқаддас сув томчилари бўлиб, қизил дарпардадан тушган ёруғликда қонга ўхшаб кўринаётганди.

Ниҳоят, Жюльен кўнглига тушган ғулғуладан ўзи ҳам уялиб кетди.

«Наҳотки шунчалик қўрқоқ бўлсам?— деди у ўзига ўзи.— Қани, олға!»

Кекса табиб ҳикояларида жуда кўп такрорланадиган бу хитоб Жюльенга қаҳрамонликка ундашдек туюларди. У шартта орқасига ўгирилди-да, тез-тез одим отиб, жаноб де Реналнинг уйи томон юриб кетди.

Бироқ йигит ўзига ўзи қанча далда бермасин, мэрнинг уйига йигирма қадамча қолганида унинг дадиллигидан ном-нишон ҳам қолмади. Панжарали чўян эшик очиб бўлиб, Жюльенга у ғоят ҳашамдор кўринди. Ана шу эшикдан ичкари кирмоқ лозим эди.

Лекин йигитнинг бу уйга қадам ранжида қилишидан яна бир одамнинг юраги увишмоқда эди. Қандайдир бегона одамнинг ўз вазифасига кўра доим у билан болалари ўртасида ғов бўлиб туриши ҳақидаги фикр табиатан ғоят тортинчоқ бўлмиш де Реналь хонимнинг руҳини тушириб юборганди. Аёл ўғилларининг ёнида, ўз хонасида ухлашга одатланиб қолганди. Эрталаб болаларининг каравотчасини тарбиячи учун мўлжалланган хонага ташиб ўтишар экан, у анча-мунча кўз ёши қилиб олди. У эридан ҳеч бўлмаса кенжа ўғли Станислав-Ксавьени ўз олдида қолдиришни илтимос ҳам қилиб кўрди. Бироқ жаноб де Реналь ўз аҳлида қатъий эди.

Умуман аёлларга хос куйинчаклик де Реналь хонимнинг қалбида ниҳоясига етган эди. У ҳозирнинг ўзидаёқ фақат лотин тилини билгани ва шу тилни деб унинг ўғилларига бақирадиган ва уларни савалайдиган пахмоқ бош, тўпори бир нуххани кўз олдида келтириб қўйганди.

Кўнгилсизлик

Не кечмоқда, билмайман, ҳолим
Не юмушга урмоқдаман қўл...

Моцарт. «Фигаро»¹

Одатда биров қараб турса чўчийдиган де Реналь хоним ҳозир ўзига хос назокат билан енгил одимлаганича ойнабанд эшик орқали меҳмонхонадан боққа чиқа туриб, дарвозахона олдида ранги оқарган, йиғлайвериб кўзлари қизарган ёшгина деҳқон йигитчани кўриб қолди. Йигитча эгнига топ-тоза оқ кўйлак кийиб, бинафша ранг сатиндан тикилган камзулчасини қўлтиғига қисиб олганди.

Йигитчанинг чеҳраси шу қадар оппоқ, кўзлари шу қадар мулойим эдики, бир оз хаёлпарастликка мойил бўлган де Реналь хоним аввалига бу эркакча кийиниб олган қиз эмасмикин, деган хаёлга ҳам борди. Ахир у бирор илтимос билан жаноб мэрининг ҳузурига келган бўлиши мумкин-ку. Чамаси, қўнғироқни босишга юраги дов бермай эшик олдида турган бу боёқиш қизга хонимнинг раҳми келиб кетди. Де Реналь хоним тарбиячи ҳақидаги ташвишли фикрларни бир зум унутиб, дарвоза томон йўл олди. Кичик эшикка қараб турган Жюльен хонимнинг яқинлашиб келганини сезмади. У нақ ёнгинасида аёл кишининг мулойим товушини эшитиб чўчиб тушди.

— Сизга нима керак эди, бўтам?

Жюльен шартта у томон ўгирилди-ю, хайрихоҳлик билан қараб турган кўзларга кўзи тушиб, хижолатини ҳам унутиб қўйди: аёлнинг ҳуснини кўриб ҳайратга тушган йигитча дунёдаги барча нарсаларни, ҳатто бу ерга нима мақсадда келганини ҳам унутди-қўйди. Де Реналь хоним саволини такрорлади.

— Бу уйга келишимдан мақсад, бу ерда тарбиячи бўлиб ишлашим керак экан, хоним,— деди у ниҳоят кўзларида ёш тилтираётгани учун анордек қизариб, уларни сездирмай артиб олишга уринар экан.

Ҳайратдан де Реналь хонимнинг тили калимага келмай қолди: улар бир-бирларига тикилишганича бир зум туриб қолишди. Жюльен умри бино бўлиб бундай чиройли кийинган аёлни кўрмаган эди. Уни янада ажаблантирган нарса юзи сутдек оппоқ бу хонимнинг у билан мулойим гаплашгани бўлди. Де Реналь хоним деҳқон йигитчанинг аввалига докадек оқариб кўринган, энди эса лоладек қизариб кетган юзидан думалаётган йирик-йирик ёш томчиларига тикилиб турарди. Кейин хоним қўққисдан худди ёш қизалоқларга ўхшаб қаҳқаҳа отиб кула бошлади.

¹ Шеърларни шоир Муҳаммад Али таржима қилган.

У ўз устидан хахолаб кулар ва хурсандлигидан ўзини сира тўхтата олмас эди. Тарбиячи деганлари шуми ҳали? У бўлса ўғилларига бақириб, уларни хивич билан савалайдиган исқирт попни тасаввур қилиб юрибди.

— Сиз, тақсир, лотин тилини биласизми ҳали?— деб сўради у ниҳоят.

Ўзига «тақсир» деб мурожаат қилинганидан Жюльен шу қадар ҳайратга тушдики, ҳатто бир зум каловланиб ҳам қолди.

— Шундай, хоним,— тортинибгина жавоб қилди у.

Де Реналь хоним шу қадар хурсанд эдики, ҳатто:

— Ишқилиб, боёқиш болаларимни қаттиқ коймайсизми?— деб сўрашга ҳам журъат этди.

— Мен-а?— қайта сўради ажабланган Жюльен.— Нега койирканман энди?

— Йўқ, ростини айтинг, тақсир,— деб қўшимча қилди борган сайин қаттиқроқ ҳаяжонлана бошлаган де Реналь хоним,— уларга яхши муомала қилишни менга ваъда қила оласизми?

Жюльен шундай ясанган хонимнинг ўзига мутлақо жиддий равишда «тақсир» дея мурожаат қилишини сира ҳам кутмаган эди, болалигида у қанчалик орзу-хаёлларга берилмасин, доим, то эгнимга офицерлар киядиган башанг мундир киймагунимча, биронта ҳам олий зот хоним мен билан гаплашишни ўзига раво кўрмаса керак, деб ўйларди. Де Реналь хоним эса Жюльеннинг майин чеҳраси, катта-катта оҳу кўзлари, чиройли жингалак сочларини кўриб мутлақо эсанкираб қолганди. Йигитча боя йўлда кела туриб, тетикланиш учун бошини шаҳар фонтани ҳовузчасида юиб олгани туфайли сочлари янада чиройлироқ бўлиб кетганди. Мана энди де Реналь хоним болаларининг қандай аҳволга солиши мумкинлигидан чўчиб, қўпол махлуқ сифатида тасаввур қилиб юрган даҳшатли тарбиячининг қиз боладек маъсум йигитча эканини кўрди-ю, хурсандлигидан боши осмонга етди. Табиатан осойишта, мулойим де Реналь хоним учун қўрқиб юрган нарсасининг бирдан аксини кўриши катта бир воқеа эди. Ниҳоят, у ўзига келди-ю, боядан бери ўз уйининг эшиги олдида оддийгина кўйлак кийган бу йигитча билан ёнма-ён турганини кўриб ҳайратга тушди.

— Қани юринг, тақсир,— деди у бир оз хижолат тортиб.

Де Реналь хоним умри бино бўлиб шу қадар хурсанд бўлмаган ва бундай қаттиқ ҳаяжонланмаган эди. Ахир у озмунча ташвиш чекдими. Мана энди бўлса эвазига кўз олдида ажойиб ҳодиса юз бериб турибди. Демак, унинг ардоқлаб ўстирган ширинтойлари вайсақи ва исқирт поп қўлига тушмас экан-да. Улар даҳлизга киришгач, аёл ортидан тортинибгина келаётган Жюльенга ўгирилди. Бундай ҳашамдор уйни кўриб, ҳайратга тушгани йигитнинг юзидан шундоқ сезилиб турарди. Шу боисдан ҳам у де Реналь хонимга янада ёқимлироқ кўриниб кетди. Аёл тарбиячини доим қора костюм кийган ҳолда тасаввур қилиб юргани учун ҳам кўзига сира ишонгиси келмасди.

— Наҳотки шу гап рост бўлса, тақсир?— деб такрор сўради де Реналь хоним бирдан, бу шунчаки англишломчилиги-у, мен бекорга қувонаётган бўлсам-а, деган фикрдан ваҳимага тўшиб.— Сиз чиндан ҳам лотин тилини биласизми?

Бу савол йигитнинг иззат-нафсига тегди-ю, чорак соатдан буён ширин хаёллар оғушида турган Жюльен бирдан ҳушёр тортди.

— Шундай, хоним,— деб жавоб қилди у иложи борица совуқроқ оҳангда гапиришга ҳаракат қилиб.— Лотин тилини жаноб кюредан кам билмайман, баъзан меҳрибонлиги тутиб кетганда эса у ҳатто, бу тилни мендан ҳам яхшироқ биласан, дейди.

Шу тобда икки қадам нарида турган Жюльен де Реналь хонимга жуда баджаҳл кўриниб кетди. У йигитнинг ёнига келди-да, оҳиста деди:

— Ҳатто дарсларини яхши тайёрлашмаган тақдирда ҳам бола бечораларни биринчи кунлари саваламанг, хўпми?

Бу гўзал хонимнинг сўзларидаги ўтинч оҳанги Жюльенга шундай таъсир қилдики, лотиншунос сифатида обрўсини сақлаш ҳақидаги фикри бир зумда ғойиб бўлди. Де Реналь хоним жуда яқин турганидан йигитнинг димоғига аёл эғнидаги ёзлик кўйлакнинг хушбўй ҳиди урилди, бу ҳол боёқиш деҳқон учун шу қадар фавқулодда бир нарсა эдики, Жюльен шолғомдек қизариб кетди ва эшитилар-эшитилмас гўлдираб деди:

— Қўрқманг, хоним, сиз нима десангиз, ҳаммасини бажо келтираман.

Худди шу пайт, болалар ҳақидаги ташвишдан бутунлай фориғ бўлгандан кейингина, де Реналь хоним ҳайрат ила Жюльеннинг ғоят чиройли йигит эканлигини сезиб қолди. Унинг қиз боланикидек латиф чеҳраси, хижолат чекиб туриши табиатан тортинчоқ бўлган бу аёлга кулгили туюлмади, аксинча, эркаклар учун ҳусн мезони ҳисобланган салобат уни чўчитган бўларди холос.

— Неча ёшга кирдингиз, тақсир?— деб сўради у Жюльендан.

— Яқинда ўн тўққизга тўламан.

— Катта ўғлим ўн бир ёшда,— давом этди де Реналь хоним энди бутунлай кўнгли жойига тушиб.— У сизга деярли ўртоқ бўлади, яхши гапирсангиз бас, доим айтганингизни қилади. Яқинда отаси уни бир тарсаки урган эди, бола боёқиш бир ҳафта касал бўлиб ётди, отаси қаттиқ урмаган эди ҳам ўзи.

«Мен-чи?— деб хаёлидан ўтказди Жюльен.— Қандай катта фарқимиз бор-а. Қуни кеча отам мени дўппослаган эди. Бойвачалар хўп бахтли одам-да».

Ёш тарбиячининг дилидан нелар кечаётганини пайқашга урина бошлаган де Реналь хоним унинг юзидаги маъюслик аломатини ўзича журъатсизликка йўйди-ю, йигитга далда бермоқчи бўлди.

— Исмингиз нима, тажсир?— деб сўради у ўзига ром қилувчи хушмуомалалик билан. Жюльен ўзи ҳам англамаган ҳолда аёлнинг жозибасига мафтун бўлиб қолди.

— Исмин Жюльен Сорель, хоним, умримда биринчи бор бегона уйга қадам босаётганим учун ҳам ўзимни йўқотиб қўйдим; сизнинг ҳомийлигингизга муҳтожман. Яна бир илтимос — биринчи паллада кўпгина ишларда уқувсизлик қилишим мумкин, шунини кечирсангиз. Ночорлик боисидан мактабда ўқиган эмасман, Фахрий Легион орденининг кавалери ва полк табиби бўлмиш қариндошимиз ҳамда муҳтарам кюре, жаноб Шеландан бўлак биронта одам билан дурустроқ гаплашган эмасман. Жаноб Шелан сизга мен ҳақимда бор гапни айтиб бериши мумкин. Акаларим нуқул мени дўппослашарди, агар улар мен тўғримда бирор ножўя гап айтишса, сира ишонманг, баъзи ишларда янглишсам, мени кечиринг, дилимда ғараз деган нарсаси бўлиши мумкин эмас.

Жюльен бунчалик узундан-узоқ гапирар экан, аста-секин хижолатдан қутулиб, ўзини босиб олди; у де Реналь хонимнинг юзидан кўз узмай тикилиб турарди. Табиатнинг ўзи инъом этган чинакам жозибанинг кучи, айниқса бу фазилат соҳибининг ўзи буни сезмаса, ана шундай таъсирли бўлади. Аёллар ҳусни бобида ўзини жуда билимдон ҳисоблаб юрадиган Жюльен шу дамда, бу аёлнинг ёши йигирмадан ошмаган, деб онт ичишга тайёр эди. Бирдан унинг миясига, хонимнинг қўлини ўпишим керак, деган фикр келди. Шу заҳотиёқ бу фикрдан Жюльеннинг ўзи ҳам қўрқиб кетди-ю, бироқ кейинги лаҳзада: «Менга фойдаси тегадиган бу ишни қилмасам, ғирт қўрқоқлик қилган бўламан. Боз устига шундан сўнг бу гўзал хоним ҳозиргина арраҳонани тарк этган бир бечора ишчи йигитга нисбатан такаббурлик қилмайдиган бўлиб, бир оз попуги пасаяди», деб ўзига ўзи далда берди. Эҳтимол, Жюльен ярим йиддан буён якшанба кунлари қизлардан: «Чиройли йигитча экан», деган гапни кўп эшитганини эслагани учун ҳам шундай ботир бўлиб кетгандир. Йигит шу йўсинда иккиланиб турар экан, де Реналь хоним биринчи паллада болаларга қандай муносабатда бўлиш лозимлигини қисқача тушунтира бошлади. Ўзини тийишга зўр бериб уринганидан ранги баттар оқариб кетган Жюльен қандайдир ғайри табий оҳангда деди:

— Хоним, мен болаларингизни сираям урмайман, парвардигорни шафе келтириб қасамёд қилишим мумкин,— у шундай деб де Реналь хонимнинг қўлидан тутишга журъат этди-да, уни лабига босди. Аёл йигитнинг бу қилмишидан аввалига ҳайратга тушди, кейин бир оз ўйлаб кўргач, жаҳли чиқди. Кун жуда иссиқ эди, шу боисдан унинг ҳарир шол рўмол билангина ёпилган қўлини Жюльен лабига босганида елкасига қадар очилиб кетди. Орадан лаҳза ўтмай де Реналь хоним дарҳол ғазабланмаганидан ичида ўзини ўзи қийин бошлади.

Жаноб де Реналь даҳлиздаги говур-гувур гапларини эшитиб,

кабинетидан чиқиб келди-да, одатда мэрияда никоҳ маросимини ўтказаетган пайтдагидек, улугвор ҳамда оталарча бир оҳангда Жюльенга қарата деди:

— Болалар билан учрашмасингиздан аввал сиз билан гаплашиб олишим зарур.

У Жюльенни хонага бошлаб кирди-да, чиқиб кетмоқчи бўлган хотинини тўхтатиб, эшикни ёпди ва савлат билан креслога ўтирди.

— Жаноби кюре менга сизнинг боадаб йигит эканингизни айтган эди. Бу ерда ҳурматингиз жойида бўлади, агар ишингиздан мамнун бўлсам, келажакда дурустроқ мансабга эришингизга ёрдам бераман. Бундан буён қариндош-уруғларингиз билан ҳам, ёру биродарларингиз билан ҳам учрашмаганингиз маъқул, негаки уларнинг қилиқлари-ю, хатти-ҳаракатлари менинг болаларимга тўғри келмайди. Мана сизга биринчи ой учун ўттиз олти франк, лекин бу пулдан отангизга сариқ чақа ҳам бермасликка сўз берасиз.

Жаноб де Реналь бу ишда панд бериб кетгани учун чолни сира кечира олмасди.

— Энди эса, тақсир, ҳа, айтгандай, мен ҳаммага сизни «тақсир» деб аташни буюрдим, баобрў кишилар уйда истиқомат қилишнинг афзал томонларини ҳали ўзингиз кўрасиз,— энди эса, тақсир, болалар сизни бу калта камзулда кўрмаганлари маъқул. Хизматкорлардан биронтаси бу кишини кўрдими?— сўради у хотинига мурожаат қилиб.

— Йўқ, кўришмади, азизим,— деб жавоб қилди чуқур хаёлга чўмиб ўтиргандай де Реналь хоним.

— Ундай бўлса жудаям яхши. Манавини кийиб олинг,— деди жаноб мэр ажабланиб қараб турган йигитга ўз сюртугини узатар экан.— Ҳозир сиз билан мовутфуруш жаноб Дюраннинг олдига борамиз.

Орадан бир ярим соатча вақт ўтгач, бошдан-оёқ қора кийим кийган янги тарбиячи билан уйга қайтар экан, жаноб де Реналь хотинини ҳамон ўша жойда ўтирганини кўрди. Хоним Жюльенни кўргач, кўнгли бир оз жойига тушди, тарбиячи кўз ўнгида бўлганидан аёл ундан ортиқ чўчимеди. Жюльен эса энди уй бекасини ўйламай қўйганди; ҳаётга ва кишиларга нисбатан бўлган ишончсизлигига қарамай, шу тобда унинг қалби худди ёш боланикидек эди: унинг назарида уч соат бурун черковда қўрқувдан қалтираб ўтирганидан буён орадан йиллар ўтиб кетгандек туюлди. Бирдан у де Реналь хонимнинг қовоқ уйиб ўтирганини кўрди-ю, қўлини ўпишга журъат этгани учун аёлнинг жаҳли чиққанини пайқади. Бироқ мутлақо кийиб ўрганмаган янги костюм туфайли эндигина қалбида кўтарилиб келаетган фахрланиш туйғусидан ўзини йўқотаётган ва шу билан бирга дилидаги қувончни яширишга уринаётган Жюльеннинг барча хатти-ҳаракатлари қандайдир жўшқин тус олган эди. Де Реналь хоним уни қайрат билан кузатиб турарди.

— Сипороқ бўлинг, тақсир,— деди йигитга қараб жаноб де Реналь,— агар ўғилларим ва хизматкорлар олдида обрў қозонмоқчи бўлсангиз, ўзингизни вазминроқ тутинг.

— Афандим,— деди жавобан Жюльен,— бу янги кийимимда ўзимни ноқулай ҳис этипман. Қамбағал деҳқон бўлганим туфайли умрим бино бўлиб калта камзулчадан бўлак кийим киймаган эдим. Ижозат этсангиз, бир оз ёлғиз қолмоқ учун ўз хонамга борсам.

— Хўш, қалай, топган тарбиячимиз ҳақида нима дейсан?— деб сўради хотинидан жаноб де Реналь.

Дилида ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир истак туғилган де Реналь хоним эридан ҳақиқатни яширди.

— Бу қишлоқи йигитча менга унча ёқмади. Сизнинг илтифотларингиздан сурбетлашиб кетмаса, деб қўрқаман — у ҳолда бир ой ўтар-ўтмас унинг жавобини бериб юборишингизга тўғри келади.

— Нимаям дердим, жавобини берсак бераверамиз-да. Тўғри, юз франкка яқин чиқим бўлади, лекин бу орада веррьерликларнинг кўзи жаноб де Реналь болаларининг тарбиячиси борлигига кўникиб қолади. Агар у ишчилар киядиган камзулчасида юрса, бунга эришиб бўлмайди. Уни ҳайдаган тақдиримизда эса, турган гап, мовутфурушдан ҳозир олиб келган анови икки кийимлик мато ўзимда қолади. Унга фақат устахонадан эгнига кийдириб келган анови кийимларни бериб юбораман.

Жюльен ўз хонасида бир соатга яқин ёлғиз ўтирди, бироқ де Реналь хоним бу вақтнинг қандай ўтиб кетганини ҳам сезмай қолди, болаларга энди уларнинг тарбиячилари бор эканлигини айтишган эди, улар оналарини саволга қўмиб ташлашди. Ниҳоят, хонасидан Жюльен чиқиб келди. Энди у мутлақо бошқа одам бўлиб, ўзини сипо тутяпти, дейиш кифоя қилмасди, йўқ, бу сиполикнинг тимсоли эди. Уни болаларга таништиришган эди, Жюльен уларга қарата вазминлик билан шундай бир оҳангда сўзладик, ҳатто жаноб де Реналнинг ўзи ҳам ёқасини ушлаб қолди.

— Менинг бу ерга келишимдан мақсад, жаноблар,— деди у болаларга ўз нутқининг охирида,— сизларга лотин тилини ўргатишдир. Дарсда жавоб бериш қандай бўлиши ўзингизга маълум. Мана бу муқаддас китобга бир назар ташланг,— шундай деб у болаларга қора муқовали кичкинагина китобчани кўрсатди.— Инжил деб аталмиш ушбу китобда Исо Алайҳисаломнинг ҳаёти баён этилган. Мен дарсингизни муттасил ана шу китоб бўйича сўрайман. Энди эса мендан дарс сўрашингиз мумкин. Марҳамат, китобни олинг.

Болаларнинг каттаси Адольф китобни қўлига олди.

— Бирор саҳифани очинг-да,— деб давом этди Жюльен,— истаган оятингизнинг биринчи сўзини айтинг. Мен эса ҳаётда барчамизга ибрат бўлиши лозим бўлган бу муқаддас китобни, то ўзингиз тўхтатмагунингизча, ёддан ўқий бераман.

Адольф китобни очиб, бир сўзни ўқиган эди, Жюльен худди она тилида сўзлаётгандек, сира тутилмай бутун саҳифани ёддан айтиб бера бошлади. Жаноб де Реналь хотинига гердайиб қараб қўйди. Отаси билан онасининг ажабланишаётганини кўрган болалар Жюльенга бақрайиб қараб туришарди. Меҳмонхона эшигида хизматкор пайдо бўлди; Жюльен лотин тилида гапирарверди. Хизматкор аввалига таққа тўхтаб қолди-да, сўнг хиёл ўтмай ғойиб бўлди. Кейин эшик ёнига оқсоч аёл билан ошпаз қиз келди, Адольф шунгача китобнинг саккиз жойини очиб улгурган, Жюльен эса, ўша-ўша сира тутилмай инжилни ёддан ўқиётган эди.

— Ё парвардигор! Шунақаям барно йигит бўладими, ўзи ёшигина-ю, дарров руҳоний бўлиб олибди-я,— деди беихтиёр табиатан юмшоқ кўнгил ва ўта художўй ошпаз қиз.

Жюльеннинг лотин тилини бундай яхши билиши жаноб де Реналнинг иззат-нафсига тегди: у янги тарбиячини имтиҳон қилишни хаёлига ҳам келтирмаган бўлса-да, бирор лотинча иборани эслашга урина бошлади; ниҳоят, у Горацийнинг битта шеърини эслади. Бироқ Жюльен лотин тилида инжилдан бўлак ҳеч нимани билмасди. Шу боисдан у қовоғини уйиб деди:

— Мен ўзимни руҳонийликка тайёрлаяпман. Руҳонийлик унвони эса бундай шаккок шоир асарларини ўқишни ман этади.

Жаноб де Реналь гўё Горацийники бўлмиш яна бир қатор шеърларни ўқиди-да, ўғилларига Горацийнинг ким эканлигини тушунтира бошлади. Бироқ болалар Жюльенга қойил қолганларидан анграйишиб, оталарининг гапига мутлақо эътибор бермадилар. Улар Жюльендан кўз узишмасди.

Хизматкорлар ҳамон эшик олдида анграйиб туришарди. Жюльен синовни давом эттиришга қарор қилди.

— Хўш, энди Станислав-Ксавье ҳам менга инжилнинг бирор оятини таклиф қилсин.

Болаларнинг энг кичиги Станислав ғурурланганидан чеҳраси ёришиб, оятнинг биринчи сўзини ҳижжалаб ўқиган эди, Жюльен бутун саҳифани ёддан айтиб бера бошлади. Гўё жаноб де Реналь ўз таантанасидан ҳузур қилсин учун атайлаб қилгандек, Жюльен суранн ёддан ўқиб турган пайтда меҳмонхонага ажойиб норманд йўрғаларининг эгаси жаноб Валено билан вилоят префектининг ёрдамчиси жаноб Шарко де Можирон кириб келишди. Шу воқеадан сўнг Жюльенга ҳамма «тақсир» деб мурожаат қиладиган бўлди, ҳатто хизматкорлар ҳам унинг бу унвонини тан олишди.

Кечқурун бутун Веррьер бу мўъжизани кўрмоқ учун мэрнинг уйига ёпирилиб келди. Жюльен барча саволларга қовоғини солиб, сиполик билан жавоб қилар, натижада суҳбатдошлари унга бачкана саволлар беришга ботинишмас эди. Шаҳарда унинг шуҳрати шу қадар тез таралдики, орадан бир неча кун ўтар-ўтмас, биронтаси ўзига оғдириб кетмасайди, деб чўчиб қолган жа-

ноб де Реналь йигитга икки йил ишлаш хусусидаги шартномага имзо чекишни таклиф қилди.

— Йўқ, афандим,— деб совуққина жавоб қилди Жюльен,— агар мени ҳайдасангиз, мен кетишга мажбур бўламан, сизнинг зиммангизга ҳеч қандай мажбурият юкламай фақат менинг қўл-оёғимни боғлаб берадиган бундай шартнома адолат юзасидан бўлмайди. Мен унга имзо чекмайман.

Жюльен обрў сақлаб, ўзини шу қадар сипо тутдики, унинг бу уйга келганидан буён бир ой ўтмасданоқ ҳатто жаноб де Реналнинг ўзи ҳам уни ҳурмат қила бошлади. Кекса кюре энди жаноб де Реналь ҳамда Валено жаноблари билан алоқани бутунлай узиб юборгани туфайли Жюльеннинг Наполеонга бўлган ихлоси ҳақида ҳеч ким уларга етказа олмасди: унинг ўзи эса Бонапарт тўғрисида фақат даҳшат билан гапирарди.

VII

Сайланма ўхшашлик

Дилиннга озор бермай,
Кўнглингни ололмайдилар.

(Ҳозирги замон муаллифидан)

Болалар уни жонларидан яхши кўришар, Жюльен эса уларга мутлақо бефарқ қарар эди; унинг хаёли узоқ-узоқларда кезиб юрарди. Болалар қанчалик тўполон қилишмасин, у ҳаммасига бардош берарди. Совуққон, одил ва холис бу йигит яхши тарбиячи эди. Болалар уни яхши кўриб қолишганининг боиси у пайдо бўлганидан буён улар ортиқ зерикмай қўйишганди. Жюльеннинг ўзи эса унга дастурхоннинг бир четидан жой берган мазкур киборлар жамиятидан қаттиқ нафратланар эди. Эҳтимол, унинг нафратини худди ана шу дастурхоннинг четин қўзғатгандир. Баъзан бирор зиёфат пайти стол ёнида ўтирар экан, у атрофидаги кишиларга нисбатан нафратини сездириб қўйишга сал қоларди. Авлиё Людовик байрами кунини у стол ёнида жаноб Валенонинг сафсата сотишини эшитиб ўтириб, оз бўлмаса дилидагини сездириб қўяй деди. Шундан сўнг у болалардан хабар олиши лозимлигини баҳона қилиб боққа қочиб чиқди.

«Ҳалоллик ҳақида гап сотишларига ўласанми,— дерди хаёлан Жюльен.— Гўё дунёда ҳалолликдан бўлак бирорта фазилат йўқдай, шу билан бирга йўқсиллар мулкига хўжайин бўлиб олганидан буён давлатини икки-уч чандон кўпайтириб олган одамнинг товонини ўпай дейишади. Имоним комилки, жаноб Валено ҳатто давлат анови шўрпешана ташландиқ болаларга ажратган пулнинг ҳам каттагина қисмини туя қиладди. Сағирнинг ҳақиға хиёнат-ку ахир бу. Вой махлуқлар-ей!

Вой тўнғизлар! Ўзим-чи, ўзимнинг ташландиқ боладан нима фарқим бор; ҳамма — отам, акаларим, бутун оиламиз мени кўргани кўзи йўқ».

Ана шу авлиё Людовик байрамидан бир неча кун аввал Жюльен оятларни ёдида такрорлаб, Садоқат хиёбонидан юқопироқда жойлашган Бельведер деб аталмиш дарахтзорда сайр қилиб юрган пайтда қўққисдан пастқам сўқмоқларнинг бирида акаларига дуч келиб қолди. Унинг ажойиб қора костюми, ўзини вазмин тутиши ва акаларига нисбатан очиқдан-очиқ нафрати бу қўпол ишчи йигитларнинг шу қадар ғазабини қайнатиб юбордики, улар Жюльенга ташланиб, уни ҳушидан кетгунча дўппослашди. Боёқиш йигит қоп-қора қонга беланганича ерга чўзилиб қолди. Жаноб Валено ва префект ёрдамчиси ҳамроҳлигида сайр қилиб юрган де Реналь хоним тасодифан шу дарахтзорга кириб, беҳуш ётган Жюльенни кўриб қолди-ю, уни ўлдиришибди, деб гумон қилиб, капалаги учиб кетди. Аёл қаттиқ изтиробга тушганини кўриб, жаноб Валенонинг рақши қўзиди.

Бироқ у бекор ташвиш қилган эди. Жюльен де Реналь хонимнинг гўзаллигини тан оларди-ю, лекин ана шу гўзаллиги учун ҳам ёмон кўрарди, ахир унинг ҳаётда муваффақият қозониши йўлида биринчи тўсиқ аёлнинг шу гўзаллиги бўлиб, йигит унга қоқилишига сал қолганди. У биринчи кун де Реналь хонимнинг ҳуснига маҳлиё бўлиб, унинг қўлини ўпгани аёлнинг эсидан тезроқ чиқсин учун ундан иложи борича ўзини олиб қочиб юрарди.

Де Реналь хонимнинг оқсочи Элиза бир кўришдаёқ навқирон тарбиячини севиб қолди: у ўз бекасига тинимсиз шу ҳақда гапирарди. Элизанинг муҳаббати хизматкорлардан бирининг қалбида Жюльенга нисбатан адоват туғилишига сабаб бўлди. Кунлардан бирида Жюльен ўша одамнинг Элизага қараб: «Уйимизда ўша исқирт тарбиячи пайдо бўлганидан бери мен билан гаплашгингиз ҳам келмай қолди», деганини ўз қулоғи билан эшитди. Жюльен бундай сифатлашга мутлақо муносиб эмасди, албатта. Лекин шунга қарамай, келишган йигит бўлгани учун ҳам ўзига кўпроқ оро бера бошлади. Шундан сўнг жаноб Валено ҳам уни баттар ёмон кўриб қолди. У барчага эшиттириб, ёш аббатга бундай олифталик мутлақо ярашмайди, деб юрарди. Этаклари узун қора камзул кийган Жюльен шу туришда кўпроқ жуббасини ечиб қўйган роҳибга ўхшаб кетарди.

Де Реналь хоним Жюльеннинг ўқтин-ўқтин Элиза билан гаплашиб турганини кўрарди. Аёл суриштириб, бунинг боиси ёш тарбиячининг кийим-боши тахчиллигида эканини билиб олди. Ич кийимлари жуда кам экан, шу сабабдан ҳам йигит тез-тез шуларни ювиб беришни Элизадан илтимос қилиб турар экан. Ўзи хаёлига ҳам келтирмаган бундай қашшоқликни кўриб, де Реналь хонимнинг кўнгли бузилиб кетди; аёл унга

бир неча жуфт кўйлак совға қилмоқчи бўлди-ю, лекин юраги дов бермади. Ана шу ички ихтилоф Жюльен туфайли унинг дилига озор етказган биринчи оғир туйғу бўлди. Шу пайтга қадар эса Жюльеннинг исми аёл учун соф маънавий қувончнинг тимсоли бўлиб келган эди. Жюльеннинг қашшоқлиги ҳақидаги фикрдан тинчлигини йўқотган де Реналь хоним бир кунги эрига, совға тариқасида Жюльенга ич кийим олиб берсакмикин, деб оғиз очди.

— Бемаъни гап,— деди жавобан жаноб де Реналь.— Ишидан рози бўлсак, ўзи бизга яхши хизмат қилаётган бўлса, нега энди унга совға қилишимиз керак экан? Агар кўнгилдагидек ишламаётганини сезганимизда эди, унда бошқа гап. У ҳолда тарбиячимизни яхшироқ ишлаши учун рағбатлантиришимиз лозим бўларди.

Де Реналь хонимга эрининг бундай нуқтаи назари кишини хўрлаш бўлиб кўринди: бироқ уйларида Жюльеннинг пайдо бўлгунига қадар аёл бундай гапларга эътибор ҳам бермаган бўларди. Энди эса, ҳар гал навқирон аббатнинг гарчи анча оҳори тўкилган бўлса-да, ораста костюмига кўзи тушар экан, аёлнинг дилидан беихтиёр: «Бечора йигит, бундай саришта юришнинг қандай уддасидан чиқаркин-а...» деган хаёл кечарди.

Аста-секин Жюльенга етишмайдиган барча нарсалар аёлнинг асло жиғига тегмай, аксинча, унинг қалбида раҳм-шафқат ҳиссини уйғотадиган бўлиб қолди.

Де Реналь хоним бир қарашда овсардек туюладиган аёллар сирасига кирарди. Унинг ҳеч қандай ҳаётий тажрибаси бўлмай, суҳбат чоғи у ўзини кўрсатишга уринмасди. Нозик ва мағрур қалб соҳибаси бўлган бу аёл ҳар қандай инсон сингари бахт сари интилар экан, тақдир тақозоси билан теварак-атрофини ўраб турган бу қўпол кишиларнинг нима қилишаётганига кўпинча шунчаки эътибор бермасди.

Агар бирор маълумоти бўлганида эди, де Реналь хоним ўзининг соддадиллиги ва ақли тийраклиги билан кишилар эътиборини ўзига тортган бўларди; бироқ бадавлат меросхўр сифатида у «Исо Алайҳисаломнинг Муқаддас юраги» орденининг ашаддий мухлислари бўлган ҳамда иезуитларнинг душмани ҳисобланган барча французлардан қаттиқ нафратландиган роҳибалар қўлида тарбия топган эди. Хоним монастырда ўқитишган барча бўлмағур нарсаларни тез кунда унутиб юборишга ақли етди-ю, бироқ бунинг ўрнини бирор бошқа маълумот билан тўлдира олмади ва бутунлай жаҳолатда яшайверди. Бадавлат меросхўр бўлганидан одамларнинг унга хушомад қилишлари ва ўзининг ғоятда художўй бўлгани хонимнинг одамови бўлишига сабаб бўлди. Кўрнинишидан у жуда итоатгўй, ўз иродасидан бутунлай воз кечгандек туюларди. Шунинг учун ҳам веррьерлик жаноблар доим уни ўз хотинларига ибрат қилиб кўрсатишар ва бундан жаноб де Реналь ғоят

фахрланиб юрар эди; аслида эса хонимнинг одатдаги рухий ҳолати ўтакетган такабурлик оқибати эди. Мағрурлик тимсоли сифатида эслаб юриладиган бирор малика ҳам ўз сарой аҳлининг қилаётган ишига мана шу ғоятда мулойим ва камсуқум кўринган аёл ўз эрининг барча ишлари ёки айтган гапларига эътибор берганидан кўра кўпроқ эътибор берган бўлса ажаб эмас. Жюльен келгунига қадар хоним эътибор берадиган ягона нарсаси унинг ўз болалари эди. Уларнинг тобқ қочиши, уларнинг ташвиши-ю, уларнинг қувончи қалбини бутунлай банд этиб қўйганди, Де Реналь хоним умри бино бўлиб Безансондаги «Исо Алайҳисаломнинг Муқаддас юраги» монастирида тарбия кўраётган кезлари меҳр қўйган парвардигордан бўлак ҳеч кимни севмаган эди.

Гарчи хоним бу ҳақда бировга айтишни лозим топмаган бўлса-да, бироқ ўғилчаларидан биронтасининг хиёл эти увишса ёхуд иссиғи кўтарилса, у дарҳол гўё фарзанди нобуд бўлгандек ўртана бошларди. Оилавий ҳаётининг биринчи йиллари у очилиб-сочилиб кетган кезлари эрига ўз кечинмаларини ҳикоя қилмоқчи бўлганида жаноб де Реналь елкасини қисиб илжаяр ва хотинларнинг тентаклиги ҳақида бирор сийқаси чиққан гапни айтиб қўя қоларди. Бундай ҳазиллардан, айниқса, болаларнинг бетоблиги хусусидаги ҳазиллардан де Реналь хоним зил кетарди. Ёшлик йилларини ўтказган незунтлар монастиридаги ялтоқи хушомад ўрнига у ана шу нарсаси эга бўлган эди. Қайғу уни тарбиялади. Бу дилсиёҳлик ҳақида у ҳатто энг яқин дугонаси Дервиль хонимга ҳам бир оғиз гап айтмади. Бунга унинг ғурури йўл қўймасди. Шунинг учун ҳам у барча эркаклар ўз эри, жаноб Валено ва префектнинг ёрдамчиси Шарко де Можиронга ўхшаган бўлса керак, деган ишонч билан юраверди. Қўполлик ва даромад, мансаб ҳамда мукофотга алоқаси бўлмаган барча нарсаси ўта бепарволик, ўзларига ёқмайдиган ҳар қандай фикрга нисбатан кўр-кўрона нафрат — эркак зоти учун буларнинг бари хонимнинг наздида уларнинг этик ҳамда фетр шляпа кийиб юриши каби табиий бир нарсасидек туюларди.

Бироқ орадан шунча йил ўтишига қарамай де Реналь хоним бари бир ўзи ораларида яшашга мажбур бўлган бу пулдорларга кўника олмади.

Навқирон деҳқон йигитча Жюльеннинг бундай муваффақият қозониши ҳам ана шундан эди. Шу олижаноб ва мағрур қалб соҳибига бўлган хайрихоҳлик хоним юрагига ўзининг янгиллик жозибаси билан қандайдир ширин ҳаловат бахш этди.

Де Реналь хоним тез орада Жюльеннинг энг оддий нарсаларни билмаслигини (бу ҳол ҳатто унинг кўнглини ийитарди) ва бир оз қўполлигини кечириб юборди. У аста-секин бу қўполликни бартараф этишга муваффақ бўлди. Хоним йигитча энг оддий нарсалар ҳақида ҳам жуда таъсирли қилиб гапиришини ҳис этди. Масалан, унинг кўчани кесиб ўтаётганида

елиб бораётган деҳқон араваси босиб кетган ит ҳақидаги ҳикоясини олайлик. Бундай бахтсиз ҳодиса жаноб де Реналнинг қўпол кулгисига сабаб бўларди, бу ўринда эса хоним Жюльеннинг қоп-қора ва чиройли қошлари изтироб билан чимирилганини кўрди. Бора-бора унга мардлик, руҳан оляжаноблик, инсонийлик каби фазилатлар фақат ана шу навқирон аббатгагина хосдек туюла бошладди. Бу фазилатлар таъсирида ўз қалбида уйғонган хайрихоҳлик ва ҳатто қойил қолиш туйғуларини хоним энди ёлғиз Жюльенгагина бағишлаган эди.

Парижда Жюльен билан де Реналь хоним ўртасидаги муносабат осонгина ҳал бўла қоларди, аммо Парижда муҳаббат романлар маҳсули ҳисобланади. Навқирон тарбиячи ва унинг тортинчоқ бекаси уч-тўртта роман ўқигач ёки Жимназ театрида ижро этиладиган қўшиқларни тинглагач, дарҳол ўз муносабатларини аниқлаб олган бўлар эдилар. Романлар уларга ўзларини қандай тутишни ўргатган, тақлид қилиш учун намуналар кўрсатган бўларди: қарабсизки, ҳатто, эҳтимол, ўзи истамаган ҳолда ҳам Жюльен шуҳратпарастлик юзасидан беихтиёр ўша романларда тасвирланган муҳаббатга тақлид қилиб қўя қоларди.

Авейрондаги бирон кичик шаҳарча ёки Пиреней тоғи этакларида ҳар қандай тасодиф масалани бир зумда ҳал қилган бўларди — одатда иссиқ иқлимнинг таъсири шунақа бўлади. Бизнинг сербулут осмонимиз тагида эса камбағал йигитча шоиртабат бўлгани учун пул сарф қилиш лозим бўлган қувончларга интилганидан ҳам шуҳратпараст бўлиб қолади. У ҳар куни фақат болаларининг ташвиши билан яшайдиган ва ўзининг юриш-туриши учун романлардан намуна изламайдиган ўттиз ёшлик ғоят покиза аёлни кўради. Ҳамма нарса аста-секин давом этади, чунки вилоятда воқеалар жуда оқиста ривожланади ва бу табиий ҳол, албатта.

Ўқтин-ўқтин навқирон тарбиячининг муҳтожлигини ўйлар экан, де Реналь хоним таъсирланиб кетиб, кўзига ёш ҳам оларди. Бир куни Жюльен унинг ана шундай йиғлаб ўтиргани ус-тидан чиқиб қолди.

— Ҳа, хоним, бирор фалокат рўй бердимми?

— Йўқ, дўстгинам,— деб жавоб қилди хоним унга.— Болаларни чақиринг, сайр қилгани чиқамиз.

У тарбиячининг қўлтиғидан тутиб, унга таянган эди, бу ҳол Жюльенга жуда ғалати туюлди. Бунинг устига хоним уни биринчи бор «дўстгинам», деб атаганди.

Сайр қилиб, уйга қайтишар экан, Жюльен унинг ўқтин-ўқтин қизариб кетаётганини пайқайди. Бир пайт хоним қадамини секинлатди.

— Мен холамнинг ёлғиз меросхўри эканимни сизга айтишган бўлса керак,— деб гап бошлади у Жюльенга қарамасдан,— холам жуда бадавлат, ўзи Безансонда яшайди. У доим менга турли совгалар юбориб туради. Ўғилларим эса шундай

яхши ўқишяптики... ажабланасан киши. Шу боисдан миннатдорчилигим рамзи сифатида мендан кичкинагина бир совға қабул этишингизни илтимос қилмоқчиман. Бу шунчаки арзимас пул, ички кийим олишингиз учун бир неча лундор холос. Фақат, биласизми...— деб қўшимча қилди у баттар қизариб ва жимиб қолди.

— Нимани билишим керак экан, хоним?— деб сўради Жюльен.

— Бу ҳақда,— деди шивирлаб аёл бошини қуйн солиб,— бу ҳақда эримга айтмаганингиз маъқул.

— Мен кичик бир одамман, хоним, лекин ювиндихўр эмасман,— деб жавоб қилди Жюльен кўзлари ғазабдан чақнаб ва тўхтаб қаддини ростлади.— Сиз бу ҳақда ўйлаб кўришни лозим топмагансиз, албатта. Агар оладиган пулим ҳақида жаноб де Реналдан бирор нарсани яширгудек бўлсам, ўзимни энг тубан малайдан ҳам пастроқ ҳисоблардим.

Де Реналь хоним ўзини ер ёрилса ерга кириб кетгудек ҳис этди.

— Жаноб мэр,— деб давом этди Жюльен,— бу ерда истиқомат қила бошлаганимдан буён менга беш марта ўттиз олти франкдан пул берди. Мен харажат дафтарчасини жаноб де Реналга, умуман истаган одамга, ҳатто мени кўрарга кўзи йўқ, жаноб Валенога ҳам ҳозирнинг ўзидаёқ кўрсатишим мумкин.

Шу гапдан сўнг ҳаяжонга тушиб, ранги оқарган де Реналь хоним унинг ёнида индамай бораверди. Улар уйга етгунларига қадар на униси, на буниси суҳбатни қайта бошлаш учун бирор баҳона топа олди.

Энди де Реналь хонимни севиб қолиш мағрур қалб соҳиби Жюльен учун мутлақо имкондан хориж нарсага айланди. Хонимнинг эса Жюльенга нисбатан ҳурмати ошди, у Жюльенга қойил қолди: йигит боплаб таъзирини берди! Уннинг дилига беихтиёр озор берган хоним айбини ювмоқ ниятида энди Жюльен атрофида парвона бўла бошлади. Бу янги ташвишлардан хоним бир ҳафтагача қувониб юриб, охири Жюльенни бирмунча жаҳлидан туширишга эришди, бироқ йигит ўзига нисбатан хонимнинг майли борлигини хаёлига ҳам келтирмади.

— Боёнларнинг бари шунақа,— дерди у ўзига ўзи,— аввалига сени тупроққа қоришади, кейин эса ғамза-ю усул қилиб, айбларини ювмоқчи бўлишади.

Де Реналь хонимнинг қалби шу қадар ҳаяжон билан тўлибтошган, ўзи эса шу қадар ифбатли эдики, кўнглидаги бор гапни гапиравермасликка жазм этганига қарамай, Жюльенга қилган таклифи ва тарбиячининг бу таклифни қандай рад этганини эрига гапириб беришдан ўзини тиёлмади.

— Қанақасига энди?— деб хитоб қилди ғзаби қайнаб кетган жаноб де Реналь.— Ўз хизматкорингиз таклифингизни рад этишига қандай йўл қўйдингиз ахир?

Эрининг бу гапидан жаҳли чиққан де Реналь хоним унга эътироз билдиришга уринди.

— Мен, хоним,— деб жавоб қилди шунда жаноб де Реналь,— марҳум шахзода Кондэ ўз камергерларини ёш хотинига таништира туриб айтган иборасини такрорлапман холос, «Бу одамларнинг бари бизнинг хизматкорларимиз», деган эди у. Мен де Безенвалнинг мемуарларидан обрў сақлаш хусусида гоят ибратли бу жойини сизга ўқиб берган эдим. Дворянин бўлмаган ҳар қандай кимса уйингизда маош олиб истиқомат қилар экан, у сизнинг хизматкорингиз бўлади. Мен ўша жаноб Жюльен билан гаплашиб қўяман ва унга юз франк ҳада этаман.

— Эҳ, дўстгинам,— деди қалт-қалт титрар экан, нафаси ичига тушиб де Реналь хоним.— Фақат, илтимос, пул бераётганингизни хизматкорлар кўрмасин.

— Ҳа, албатта. Улар ҳасад қиладилар, бунга асослари ҳам бор,— деди жаноб де Реналь хонадан чиқар экан, юз франк бераман деб жуда катта кетмадиммикин, деб ўйлади.

Де Реналь хонимнинг дард-дунёси шу қадар қоронғи бўлиб кетган эдики, у деярли ҳушидан кетиб креслога йиқилди. «Ана энди у Жюльенни ҳўрлайдиган бўлди. Бунга эса мен айбдорман». У дилида эрига нисбатан нафрат ҳис этиб, юзини кафтлари билан ёпиб олди. Энди хоним, ҳеч қачон эримга дилимдаги гапни очиқ айтмайман, деб сўз берди.

Шундан сўнг у Жюльенни кўргач, аъзойи бадани титраб, юраги шундай сиқилдики, тили калимага келмай қолди. У саросимага тушиб, йигитнинг иккала қўлидан ушлади-да, маҳкам қисди.

— Хўш, қалай, дўстгинам,— деди у ниҳоят энтикиб,— эримдан хурсандмисиз?

— Нега хурсанд бўлмай энди,— деб жавоб қилди Жюльен алам билан илжайиб.— Хурсандчилик ҳам гапми. У киши менга юз франк инъом этдилар ахир.

Де Реналь хоним унга иккилангандай тикилиб қолди.

— Қани, қўлингизни беринг-чи менга, юринг энди,— деди у тўсатдан Жюльен илгарилари унда сира сезмаган бир қатъийлик билан.

Веррьерлик китобфуруш ўтакетган либерал сифатида ном чиқарганига қарамай, хоним Жюльен билан бирга китоб дўконига боришга аҳд қилган эди. Дўконда у болаларига совға қилиш учун ўн луидорга бир неча китоб танлаб олди. Бироқ бу китобларнинг бари, хонимнинг билишича, Жюльен ўқишни истаган китоблар эди. У пештахта ёнидаёқ ўғилларига ҳар бири ўзига теккан китобни олиб, исмини ёзиб қўйишни буюрди. Де Реналь хоним Жюльенни тақдирлаш йўлини топганидан қувониб турар экан, ёш тарбиячи жавонларга териб қўйилган турли-туман китобларни ҳайрат билан кўздан кечирмоқда эди. Шу пайтга қадар у бундай ёзиқли жойга кирмоққа журъат эт-

маганди, унинг юраги гупиллаб ураётганди. Жюльен де Реналь хонимнинг дилида нималар кечаётганини пайқаш у ёқда турсин, ҳатто бу гапларни хаёлига ҳам келтирмасди, шу тобда у қандай қилса ўзининг руҳонийлик шаънига доғ туширмай туриб, бу ердан бир нечта китоб олиш ҳақида бош қотирмоқда эди. Ниҳоят, у, агар ҳийла ишлатсам, эҳтимол, жаноб де Реналга ўғилларининг ёзув машқлари учун шу ернинг машҳур дворянлари тўғрисида ёзилган китоблар ғоят мос мавзу бўлади, деган фикрни уқтиришим мумкин бўлар, деб ўйлаб қолди. Жюльен бир ойча уринганидан сўнг охири ўз режасини рўёбга чиқаришга мўваффақ бўлди. Йигит бу ишни шу қадар усталик билан амалга оширдики, натижада орадан бир оз вақт ўтгач, у яна бошқа бир нарсани таклиф этишга журъат этди ва бир куни жаноб де Реналь билан суҳбатлаша туриб, олинасаб мэр учун бирмунча мушкул томони бўлган имконият ҳақида шама қилди: гап либерал деб ном чиқарган китобфурушнинг бойишига ёрдам бериб, унинг китоб дўконига обуна бўлиш хусусида борарди. Жаноб де Реналь катта ўғлим келажакда ҳарбий мактабда ўқиса, гап очилиши мумкин бўлган баъзи асарлар ҳақида юзаки бўлса-да тасаввур ҳосил қилиб қўйса ёмон бўлмасди, деб эътироф этди, албатта. Бироқ Жюльен унинг эътироф этишдан нарига ўтмаслигини фаҳмлаб қолди. Шундан сўнг у, чамаси бу ерда қандайдир гап бор-у, лекин мен уни тушуна олмаяпман, деган фикрга келди.

— Менимча, тақсир,— деди у бир куни жаноб де Реналга,— Реналь деган улуг зотнинг фамилияси китобфурушнинг ифлос рўйхатида тиркалиб қолса, бу ҳол сизнинг шаънингизга мутлақо тўғри келмаса керак, албатта.

Жаноб де Реналнинг юзи ёришиб кетди.

— Аммо келажакда бирорта одам,— деб давом этди Жюльен ошкора хушомадгўйлик билан,— уйга китоб берувчи китобфурушнинг обуначилари рўйхатида илоҳиётни ўрганувчи бечора студентнинг исми шарифини кўриб қолса, унинг номига ҳам доғ тушган бўлур эди. Либераллар мени ўтакетган куфр китобларни ўқиганликда айблашлари мумкин. Яна, ким билсин, улар менинг исмим ёнига ўша ифлос китобларнинг номини ёзиб қўйишдан ҳам қайтмаслар.— Шу пайт Жюльен гапидан адашганлигини пайқаб қолди. У мэрнинг яна саросимага тушиб қовоғи солинаётганини кўрди. Шундан сўнг у жимиб қолди. «Ҳа-ҳа, қўлга тушдингми, энди ич-ташингни жуда билиб олдим», деб хаёлидан ўтказди у.

Орадан бир неча кун ўтди. Бир куни болаларнинг каттаси жаноб де Реналнинг олдида Жюльендан «Хафталиқ»да эълони чиққан бир китобнинг қандайлигини сўраб қолди.

— Анови якобинчиларга калака бўлмаслик ва шу билан бирга жаноб Адольфнинг саволларига жавоб бермоғим учун менга имконият яратиш мақсадида китоб дўконига хизматкор-

ларингиздан биронтасини, айтайлик, малайингизни обуна қилсангиз бўлармиди?

— Мана бу гапни яхши ўйлаб топибсиз,— деди қувониб кетган жаноб де Реналь.

— Лекин, ҳар қалай, эҳтиёт бўлиш керак,— деб давом этди Жюльен жиддий, ҳатто бирмунча ғамгин қиёфада. Одатда баъзи кишилар анчадан буён интилиб келаётган мақсадларига эришаётганларини кўрсалар, ўзларини шундай тутадилар.— Ҳа, эҳтиёт бўлиш керак, токи хизматкорингиз бирорта роман олишга зинҳор журъат этмасин. Агар бу хавfli китоблар уйда пайдо бўлса, оқсочларингизни, жумладан, ўша хизматкорингизнинг ўзини ҳам зио йўлига бошлаши мумкин.

— Сиёсий памфлетлар-чи, уларни унутдингизми?— деб виқор билан қўшимча қилди жаноб де Реналь. У болаларининг тарбиячиси ўйлаб топган бу ҳийлага қойил қолганини билдиргиси келмасди.

Жюльеннинг ҳаёти ана шундай кичик ҳийла-найранглар билан ўтаётган бўлиб, бу найранглар муваффақияти уни де Реналь хоним қалбидан осонгина уқиши мумкин бўлган мойилликдан кўра кўпроқ қизиқтирар эди.

У шу пайтгача қандай руҳий ҳолатда бўлса, энди жаноб мэрининг уйида яна ўша ҳолатга тушди. Отасининг арраҳонасидаги каби, бу ерда ҳам Жюльен атрофидаги одамлардан қаттиқ нафратланар ва улар ҳам ўз навбатида уни ёмон кўришларини ҳис этар эди. Кун сайин префект ёрдамчиси, жаноб Валено ва хонадоннинг ўзга дўстлари ўзлари шоҳид бўлган у ёки бу воқеа ҳақида мулоҳаза юриштишларини тинглар экан, Жюльен уларнинг тасавури воқеликдан қанчалик йироқ эканлигини яққол кўрарди. Баъзан у дилида бирор ишга қойил қолса, атрофидагилар бу ишдан бениҳоя ғазабланишарди. Шу бонсдан у нуқул ичида: «Қандай маҳлуқлар-а. Вой аҳмоқлар-ей!»— деб хитоб қиларди. Энг қизиги шунда эдики, Жюльен ўзини шундай такаббур кўрсатгани билан кўп ўринларда улар гаплашаётган ишлар ҳақида ҳеч бало тушунмасди.

Кекса табибни ҳисобга олмаганда, у умри бино бўлиб ҳеч ким билан очиқчасига гаплашмаган эди. Чол эса Бонапартнинг итальян юришлари-ю жарроҳликни биларди холос. Энг азобли операциялар ҳақидаги батафсил ҳикоялар унинг ёшлик ғурурига таъсир қилар ва ўзига мафтун этар эди.

— Мен миқ этмай чидаган бўлардим,— деди у ўзига ўзи.

Де Реналь хоним биринчи марта у билан болаларнинг тарбиясига алоқаси бўлмаган мавзуда суҳбатлашмоқчи бўлганида Жюльен унга жарроҳлик операциялари тўғрисида ҳикоя қила бошлади. Хоним шунда ранги оқариб, ундан жим бўлишни илтимос қилди.

Жюльен эса шундан бўлак ҳеч нимани билмасди. Гарчи бу хонадонга келганидан буён унинг ҳаёти де Реналь хоним билан доимий мулоқотда ўтаётган бўлса-да, улар ёлғиз қолишди де-

гунча иккови ҳам дарҳол жимиб қолишарди. Одамлар орасида, меҳмонхонада у ўзини қанчалик камтарин тутмасин, хоним унинг кўзларида хонадонларига қадам ранжида қиладиган барча кишиларга нисбатан ақлий устунлик ифодасини сезарди. Бироқ, икковлари ёлғиз қолди дегунча Жюльен эсанкираб қоларди. Бу ҳолдан де Реналь хонимнинг юраги сиқиларди, чунки у аёллик зеҳни билан йигитнинг бундай эсанкирашига сабаб асло нозик туйғулар эмаслигини яхши фаҳмларди.

Билмадим, кекса табиб ҳикоя қилиб берган киборлар жамияти тўғрисидаги қайси тасаввурдан экан, Жюльен аёллар бор жойда умумий суҳбат пайти орага жимлик чўкса, гўё бу ноқулай жимликка ўзи айбдордай, ғоят ноқулай аҳволга тушарди. Аммо аёл киши билан ёлғиз ўзи қолганида орага шундай жимлик тушса, у минг карра кўпроқ азоб чекарди. Унинг испанларникидек жўшқин тасаввури эркак киши аёл билан ёлғиз қолганида нималарни гапириши кераклигига шама қилар, бундан эсанкираб қолган пайтларда кўз ўнгида мутлақо ақл бовар қилмайдиган нарсаларни намоён этар эди. Жюльен ўзича қандай гапларни айтишга журъат этмасди дейсиз! Аммо шу билан бирга орадаги ноқулай жимликни бузишга унинг сира ҳам юраги дов бермасди. Шу боисдан ҳам де Реналь хоним ва болалар билан сайр қилиб юрган кезлари бадфёъл кўринадиган Жюльен бундай руҳий изтиробдан баттар қовоғини солиб оларди. Бундай пайтларда у ўзидан жуда ҳам нафратланиб кетарди. Агар у озиб-ёзиб ўзини гапиришга мажбур қила олганида ҳам бирор бемаъни гап айтарди. Энг ёмони шу эдики, Жюльен ўз хатти-ҳаракатининг бемаънилигини сезибгина қолмай, ҳатто уни бир оз ошириб ҳам юборарди, бироқ шу билан бирга йигитнинг ўзи кўра олмайдиган бир нарса бор эди, бу унинг кўзлари эди. Бу кўзлар шу қадар чиройли эдики, баъзан улар яхши актёрлар каби энг оддий нарсага ҳам ажойиб бир маъно бахш этиб, оташин қалбини акс эттириб турарди. Де Реналь хоним Жюльен иккови ёлғиз қолганида фақат бирор кутилмаган ҳодиса таъсирида хушомад гаплар ўйлаб топиш заруратини унутган пайтидагина самимий гапира олишини сезиб қолди. Хонадоннинг дўстларидан ҳеч қачон ўз янгилиги билан кишини ром этувчи бирор ажойиб фикр эшитиб, ўрганмаган де Реналь хоним аҳён-аҳёнда бўлиб турадиган ва Жюльеннинг ақли ярқ этиб кўринадиган бундай суҳбатлардан ҳузур қиларди.

Наполеон қулаганидан сўнг вилоятда назокатга ўрин қолмаган эди. Ҳар бир одам ўзидан қўрқадиган бўлиб қолганди. Фирибгарлар конгрегациядан таянч изларди, мунофиқлик эса ҳатто либераллар орасида ҳам авжига чиққанди. Қаёққа қарасанг хунобгарчилик. Одамлар фақат мутолаа қилиш-у қишлоқ хўжалиги билан овунардилар.

Художўй холасининг бадавлат меросхўри, эндигина ўн олти баҳорни кўрган пайтида ёши ўтиб қолган дворянга узатил-

ган де Реналь хоним умри бино бўлиб севги деган нарсанинг кўчасига кирмаган ва унинг қандайлигини ҳис этмаган эди. Фақат хонимнинг руҳоний пири, меҳрибон кюре Шелангина, жаноб Валено унинг кўнглини овлашга уринганида унга севги ҳақида гапирган ва шундай бир жирканч манзарани чизиб берган эдики, бу сўз де Реналь хонимнинг тасаввурида ўтакетган қабиҳлик билан баробар бўлиб қолганди. Қўлига тасодифан тушиб қолган бир неча романлардан ўқиб билганлари эса унга мутлақо уйдирма ва ғайритабиий бир гапдек туюларди. Ана шу беҳабарлик боисидан Жюльеннинг меҳри юрагидан уриб қолган де Реналь хоним лаззатли туйғулар оғушида яшар ва бирор ишда ўзига таъна қилишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди.

VIII

Кичик ҳодисалар

Хўрсинишдан қўрқару чуқур-чуқур

хўрсинар,
Нигоҳингга дуч келиб ҳузур ичра қотар тин,
Қип-қизариб, юзига бир ажиб ол ранг инар.

Байрон. «Дон Жуан»

Табиатан фариштадек мулойим, шунингдек, ҳозир ҳузур қилиб юрган де Реналь хоним оқсоч қиз Элизани эслаган заҳоти хиёл феъли айнирди. Бу қиз дурустгина меросга эга бўлгач, гуноҳларига тавба қилиш учун кюре Шеланнинг ҳузурига келганида чолга Жюльен билан турмуш қуриш истаги борлигини айтган эди. Ўз сеvimли шогирдининг бахти очилаётгани учун чин кўнгилдан хурсанд бўлган кюре, Жюльендан оқсоч қизнинг таклифи унга мутлақо тўғри келмаслигини эшитиб ғоятда ажабланди.

— Эҳтиёт бўлинг, бўтам,— деди кюре қошларини чимириб,— қалбингиздаги туғёндан сақланмоғингиз даркор; агар ўз истеъдодингизга бўйсунсангиз ва фақат уни деб шундай дурустгина бойликдан воз кечсангиз мен сиздан ғоят хурсанд бўлур эдим. Веррьерда руҳоний бўлиб хизмат қилаётганимга, ма-на, эллик олти йил тўлди, аммо шунга қарамай, мени ишдан олиб ташласалар керак. Мен бунга жуда афсусланяпман, лекин ҳар қалай менинг саккиз юз ливр рентам бор. Сизга бундай тафсилотларни айтишдан мақсадим, сиз руҳонийлик унвони билан бойлик орттираман, деб умид қилманг, демоқчиман холос. Агар ҳукмдорларга мулозамат қилгудек бўлсангиз, сиз муқаррар охиратингизни куйдиргайсиз. Эҳтимол, фаровонликка эришарсиз, аммо бунинг учун йўқсилларни ранжитмоғингиз,

префект ёрдамчиси, мэр, умуман ҳар бир пуфузли одамга хушонад қилмоғингиз ва уларнинг инжиқликларига чидамоғингиз даркор: бундай хулқ-атвор, яъни авом тили билан айтганда, «яшашни билмоқ», покиза юрай деган оддий одам учун ҳам доимо тўғри келавермайди, бизнинг касбимизда эса икки йўлдан бирини танлашга тўғри келади: ё бу дунёда фароғатда яшамоқ, ё охиратда бахтга эришмоқ.— Ўртача йўл йўқ. Боринг, азиз дўстим, буни яхшилаб ўйлаб кўринг, уч кундан кейин келиб менга узи-кесил жавоб бергайсиз. Баъзан табиатингизда қандайдир машъум бир жўшқинлик борлигини пайқаб ўкинаман. Бу эса сизнинг бу дунё фароғатларидан сўзсиз воз кечолмаслигингиздан, қаноатингиз йўқлигидан далолат беради, ҳолбуки бу фазилатлар черков аҳли учун ғоят зарурдир. Биламан, сиз ақл-иқтидорингизга кўра узоққа боргайсиз, аммо очик айтишга ижозат этинг,— дея қўшимча қилди меҳрибон кюре кўзларига ёш олиб,— агар сиз руҳонийлик унвонини қабул этсангиз, имонингизни сақлаб қололмайсизми, деб қўрқаман.

Жюльен хижолат чекиб қаттиқ таъсирланганига тан берди; у умрида биринчи бор кимдир уни яхши кўришини ҳис этди-ю, кўнгли бузилиб йиғлаб юборди ва кўз ёшларини ҳеч ким кўрмасин, деб Веррьер узра қад кўтарган тоғдаги ўрмонга қочиб кетди.

«Менга нима бўлди?— дея сўрарди у ўзидан-ўзи.— Шу меҳрибон чол учун ҳаётимни қурбон қилишга ҳам тайёрман, ахир худди ана шу одам менинг аҳмоқлигимни исботлаб берди-да. Мен учун энг муҳими худди ана шу одамни чалғитиш эди, у бўлса менинг бутун ич-ташимни кўриб турибди. У айтган махфий жўшқинлик юқори мартабага эришиш истагимдир. У мени руҳоний бўлишга нолойиқ деб ҳисоблаяпти, мен бўлсам ўша беш юз лундор рептдан ихтиёрий воз кечсам, чол менинг тақводорлигим, истеъдодимни ғоят юқори баҳоласа керак, деган ҳаёлга бориб юрибман».

«Бундан буён,— дея уқтирарди ўзига ўзи Жюльен,— мен фақат табиатимнинг синаб кўрилган хусусиятларигагина таяниб иш кўраман. Мени шундай ҳузур қилиб кўз ёши тўқади, аҳмоқлигимни исботлаб берган одамни шундай яхши кўради, деб ким ҳам ўйлабди дейсиз?»

Орадан уч кун ўтгач, Жюльен биринчи кунданок рўкач қилиши лозим бўлган баҳонани топди, бу баҳона аслида туҳмат эди, лекин бари бир эмасми? Бир оз иккиланиб тургач, у тортини кюрега битта сабаб борлигини, унинг қанақа сабаб эканлигини айтолмаслиги, чунки бу учинчи бир одамнинг шаънига доғ туширажагини айтди. Гўё ана шу сабаб тўфайли бошиданоқ унинг бу никоҳга кўнгли чопмаган эмиш, шубҳасиз,, бу гап Элизанинг шаънига доғ туширарди. Кекса кюрега бу гапларнинг бари ёш руҳоний қалбида ёниши лозим бўлган илоҳий оловга мутлақо ўхшамайдиган беҳуда жўшқинликдан далолат бераётгандек туюлди.

— Азиз дўстим,— деди у Жюльенга,— сиз ўзингизни зўрлао руҳоний бўлгандан кўра, қишлоқда кўнгли очиқ, бадавлат, оилапарвар, обрўли, ўқимишли киши бўлиб яшаганингиз минг карра афзал эди.

Жюльен бу панд-насиҳатга ҳам жуда яхши жавоб бера олди, у зарур сўзларни топди, яъни жонкуяр семинаристга мос келадиган ибораларни топиб айтди, бироқ гапларнинг оҳанги ва кўзларининг ёниб туриши кекса Шеланни чўчитиб қўйди.

Лекин бу гаплардан Жюльен ҳақида бирор ножўя хулоса чиқариш ярамайди: йигит бу важ-корсонларни гоят эҳтиёткорлик билан, пишиқ-пухта ўйлаб айтган эди. У ўз ёшига нисбатан ҳарқалай анча устомонлик қилди. Гапириш оҳанги ва хатти-ҳаракати масаласига келганда эса, ахир у қишлоқда, оми одамлар орасида ўсган бўлиб, ибрат олишга муносиб одамларни кўрмаган эди-да. Кейинчалик у шундай уста одамлар билан муомала қила бошлагач, хатти-ҳаракати, имо-ишоралари ҳам гапга чечанлиги каби камолотга эришди.

Де Реналь хоним оқсоч қизнинг меросга эга бўлганидан буён негадир маъюс тортиб қолганини кўриб, ажабланиб юрарди: қиз ҳар куни кюренинг ҳузурига борар ва чолнинг олдида йиғламсираб қайтарди; ниҳоят, Элизанинг ўзи хонимга дардини айтди.

Бу гапни эшитиб де Реналь хонимнинг тоби қочиб қолди, унинг гоҳ иситмаси кўтарилар, гоҳ эти увишиб титрай бошларди, тунларни эса мижжа қоқмай ўтказарди; у фақат оқсоч қиз ёки Жюльен ёнида бўлган пайтдагина ўзини хотиржам ҳис этарди. Хоним бу икки ёш турмуш қурганларидан сўнг қандай бахтиёр ҳаёт кечиришларидан бошқа нарсани ўйламасди. Уларнинг беш юз луидордан иборат ренгалари ҳисобига турмуш кечирадиган кичкинагина ғариб кулбалари хонимга жуда ажойиб туюларди. Жюльен Веррьердан ўн чақиримча наридаги Брэ шаҳарчаси магистратурасига ишга киради, албатта. У ҳолда хоним вақти-вақти билан йигитни кўриб туриш имконига эга бўлади.

Де Реналь хонимга ўзи ақлдан озаётгандек туюлди: у тоби қочгани ҳақида эрига айтди ва охири чиндан ҳам кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Кечқурун оқсоч қиз унга овқат олиб келганида де Реналь хоним унинг йиғлаётганини кўрди. Хоним зардаси қайнаб Элизани койиб берди-ю, аммо шу заҳоти яна кечирим сўради. Элиза ҳўнграб юборди, сўнгра ҳиқиллаб, агар ижозат этсангиз бошимга тушган кулфатларни айтиб берсам, деди.

— Майли, гапиринг,— деб жавоб қилди де Реналь хоним.

— Биласизми, хоним, у менга уйланишдан бош тортди; чамаси, ғаламислар мени унга ёмонлаганга ўхшайди, у бўлса ишониб юрибди.

— Ким бош тортди сизга уйланишдан?— дея сўради де Реналь хоним нафаси оғзига тикилиб,

— Жаноб Жюльендан бошқа ким бўларди?— деди ҳўнграб оқсоч қиз.— Жаноб кюре уни кўндиришга анча уриндилар, чунки жаноб кюре, фақат оқсоч бўлиб хизмат қилгани учунгина орномусли бир қизга уйланишдан бош тортиш яхши эмас, деяптилар. Жаноб Жюльеннинг ўзи ҳам оддий бир дурадгорнинг ўғли-ку ахир, сизникига хизматга келгунига қадар унинг ўзи ҳам ниманинг ҳисобига кун кўрган эди?

Де Реналь хоним ортиқ қулоқ солмай қўйган эди: у шу қадар бахтиёр эдики, ақлидан озишига сал қолди. Хоним Элизани, чиндан ҳам Жюльен унга уйланишдан бош тортгани ва йигитнинг қарори қатъий экани, унинг ҳали аҳдидан қайтиб, бирор оқилона қарорга келишига ҳеч қандай умид йўқлиги ҳақидаги гапларни бир неча бор такрорлашга мажбур этди.

— Уни кўндиришга уриниб кўраман,— деди де Реналь хоним оқсоч қизга.— Жаноб Жюльен билан ўзим гаплашаман.

Эртаси куни нонуштадан сўнг де Реналь хоним Жюльеннинг бутун бир соат давомида Элизага уйланишдан ва унинг бойлигидан бош тортганини такрор ва такрор тинглаб ҳузур қилиш ниятида ҳам ўз рақибасининг манфаатларини ҳимоя қилган бўлди.

Жюльен аста-секин эҳтиёткорликни йиғиштириб қўйди-да, де Реналь хонимнинг оқилона насиҳатларига анча бамаъни жавоб қайтара олди. Шунча кундан бери чеккан изтиробларидан сўнг қалбида тўлиб-тошган жўшқин қувонч хонимнинг мадорини қуритди. У ҳушидан кетиб йиқилди. Хоним ҳушига келиб, хонасига олиб кириб ётқизишгач, у ўзини ёлғиз қолдиришларини илтимос қилди. У беҳад ҳайрон эди.

«Наҳотки мен Жюльенни севиб қолган бўлсам?»— дея сўради у ниҳоят ўзидан ўзи.

Ҳар қандай бошқа пайтда қалбини ларзага келтириб, виждон азобига солиши мумкин бўлган бу кашфиёт энди хонимга ўзи бир четдан лоқайдлик билан кузатиб турган қандайдир ғаройиб нарсасдек туюлди. Унинг изтироблардан адо бўлган қалби энди ҳеч нимани ҳис этмасди, ҳеч нимадан ҳаяжонланмасди.

Де Реналь хоним бир кўнгли тикиб-чатиб овунмоқчи бўлди-ю, бироқ шу заҳоти қаттиқ ухлаб қолди. Уйғонганидан кейин эса бу гапларнинг бари унга унчалик қўрқинчли бўлиб туюлмади. У ўзини ғоятда бахтиёр ҳис этганидан ҳамма нарса кўзига яхши кўринарди. Бу самимий ва соддадил қишлоқи хоним илгари ўзи туйиб кўрмаган бирор кайфият ёки нохушликни ўткирроқ ҳис этмоқ учун ҳеч қачон қалбини ўртаб ўтирмас эди. Хонадонларида Жюльен пайдо бўлгунига қадар Париждан бўлак барча ерларда ҳар қандай уй бекаси зиммасига тушадиган уй-рўзғор ишлари билан бутунлай банд бўлган де Реналь хонимнинг севги эҳтиросларига бўлган муносабати тахминан бизнинг лотереяга бўлган муносабатимизга ўхшаб кетарди: биз эса лотереяни ғирт муттаҳамлик деймиз ва тентак одамгина омади келишига ишониши мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Тушки овқатга занг уришди, де Реналь хоним болалар билан қайтиб келаётган Жюльеннинг товушини эшитиб, лоладек қизариб кетди. Севиб қолганидан буён бир оз қувлик қилишни ўрганиб олган хоним нега бирдан қизариб кетганига боши қаттиқ оғриётганини баҳона қила бошлади.

— Бу хотинларнинг ҳаммаси ўзи шунақа,— деди хахолаб кулганича жаноб де Реналь.— Доим бирор жойлари оғриб юради.

Де Реналь хоним бундай ҳазилларга қанчалик кўникиб кетган бўлмасин, бироқ бу гал жуда қаттиқ ботди. Шунинг учун ҳам бу кўнгилсиз туйғудан қутулмоқ учун у Жюльенга ўгирилиб қаради: шу тобда йигит ҳаддан ташқари бадбашара бўлганда ҳам бари бир хонимга жуда ёққан бўларди.

Жаноб де Реналь сарой зодагонларига қаттиқ тақлид қилар ва илк баҳорнинг илиқ кунлари бошланиши билан Вержига кўчиб ўтарди: бу фожиали «Габриэла афсонаси» билан шуҳрат қозонган кичкина қишлоқча эди. Кўҳна готик черковнинг хушманзара харобаларидан бир неча қадам нарида жаноб де Реналнинг тўрт минорали қадимги қасриқад кўтарганди. Қаср атрофида эса Тюильри боғига ўхшатиб йилига икки маротаба каллаклар туриладиган шамшод ва қорақайин хиёбонларидан иборат боғ барпо этилганди. Боққа севимли сайргоҳ — олмазор туташиб кетган эди. Бу мевазор боғ этагидаги саккиз ё ўн туп ёнғоқ эса ҳайқириб, тарвақайлаб кетганди.

— Бу лаънати ёнғоқларнинг ҳар бири,— дея тўнғилларди жаноб де Реналь хотини дарахтларни завқ билан томоша қилган кезлари,— ҳосилни ярим арпанга камайтиради: бугдой уларнинг соясида пишиб етилмайди.

Де Реналь хоним табиат гўзаллигини гўё биринчи бор ҳис этгандек эди, у қувончдан ўзини йўқотиб, ҳамма нарсадан завқланарди. Уни руҳлантириб турган туйғу хонимни шаддод ва тадбиркор қилиб қўйганди. Улар Вержига кўчиб ўтишганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жаноб де Реналь мэрилик вазифасини бажармоқ учун шаҳарга қайтиб кетган заҳоти де Реналь хоним ўз ҳисобидан ишчи ёллади. Жюльен унга мевазор боғ атрофини айлантириб, баҳайбат ёнғоқларга қадар торгина йўлка қилишни ва унга қум сепиб қўйишни маслаҳат берган эди. Шунда болалар эрта азондан оёқлари шудрингда ҳўл бўлишидан қўрқмай сайр қилишлари мумкин бўларди. Бир куннинг ичидак бу маслаҳат амалга ошди. Де Реналь хоним ишчиларга йўл-йўриқ кўрсатиб юаркан, бутун кунни Жюльен иккови жуда хушчақчақлик билан ўтказди.

Веррьер мэри шаҳардан қайтгач, тайёр йўлкани кўриб, ғоятда ажабланди. Де Реналь хоним ҳам, ўз навбатида, унинг келганини кўриб жуда ҳайрон бўлди: у дунёда шундай одам борлигини бутунлай унутиб қўйган эди. Жаноб де Реналь деярли икки ой давомида хотинининг ўзбошимчалигидан ғазабланиб юрди: хотин деган ҳам у билан маслаҳатлашмай шундай

йирик иш қиладими ахир? У де Реналь хоним бу харажатларни ўз зиммасига олгани учун ҳам бир оз ҳовуридан тушиб қолди.

Хоним бутун вақтини болалари билан боғда ўтказар ва улар билан биргалашиб капалак қувлар эди. Улар шаффоф ипак матодан халта тикиб олиб, шулар билан бечора тангақанотлиларни тутишарди. Бу тушуниб бўлмайдиган номни де Реналь хонимга Жюльен ўргатган эди, чунки хоним Безансондан жаноб Годарнинг ажойиб китобини олдириб келган бўлиб, Жюльен унга бу ҳашаротларнинг гарёйиб одатлари ҳақида ҳикоя қилиб берарди.

Капалакларни катта картон ромга тўғнағичлар билан аёвсиз санчиб қўйишарди. Бу ромни ҳам уларга Жюльен мослаб берганди.

Ниҳоят, де Реналь хоним билан Жюльен ўртасида суҳбат учун мавзу топилди, шунинг учун йигит энди орага жимлик чўқканда чекадиган оғир азобдан қутулди.

Улар гарчи энг оддий нарсалар хусусида бўлса-да, берилиб суҳбатлашишар эди. Доим бирор кўнгил хуши билан банд бўлган бу жўшқин ҳаёт тинимсиз меҳнат қилишга мажбур бўлиб қолган оқсоч Элизадан бўлак барчанинг кўнглига жуда ёқарди. «Ҳеч қачон, ҳатто Веррьердаги уйимизда бал бериладиган карнавал кунлари ҳам,— дерди у,— хоним ўз кийимларига бунчалик кўп эътибор бермасдилар, энди у киши кунига икки-уч марта кўйлак алмаштирадиган бўлиб қолдилар».

Бирор кимсага хушомад қилиш ниятимиз йўқлигидан биз бадани ажойиб ва гўзал бўлган де Реналь хоним энди кўйлакларининг энгини калта ва ёқасини анча очик қилиб тиктира бошлаганини инкор этиб ўтирмаймиз. Хоним гоят хушбичим бўлиб, бундай кўйлаklar унга жуда ярашар эди.

— Сиз кундан-кунга ёшариб кетяпсиз, хоним, илгари ҳеч қачон бундай ёш кўринмас эдингиз,— дейишарди унга баъзан Веррьердан Вержига тушлик қилгани келиб турадиган дўстлари (биз томонларда ана шундай хушомад қилишади).

Қизиқ,— бизда бу гапга кўпгина одамлар ишонмаслиги ҳам мумкин,— аммо де Реналь хоним ўзига оро берар экан, чиндан ҳам ҳеч қандай мақсади йўқ эди. Шунчаки у бу ишидан лаззатланарди, шу боисдан Жюльен ва болалари билан капалак тутишдан бўшади дегунча у кўлига игна олар ва Элиза билан биргаликда ўзига янги кўйлак тикар эди. У Веррьерга фақат бир марта, ўшанда ҳам ёзги кўйлак учун Мюлузадан эндигина келтирилган янги мато харид қилиш ниятида борди.

У ердан эса Вержига ёшгина қариндоши — бир жувонни бошлаб келди. Эрга текканидан сўнг де Реналь хоним ўзи ҳам сезмаган ҳолда бир вақтлар Исо қалби монастирида бирга ўқиган Дервиль хоним билан дўстлашиб қолганди.

Дервиль хоним нуқул ўз холавачаси де Реналь хонимнинг ҳар хил «ғалати гаплари»дан кулиб юрарди. «Вой, бунақа гаплар менинг хатто хаёлимга келмасди», дерди у. Парижда ўткир

сўз деб аталадиган ва қўққисдан миясига келадиган бу хаёлларини де Реналь хоним бўлмағур гап деб ҳисобларди ва эрининг олдида айтишга уяларди, бироқ Дервиль хонимнинг олдида у илҳомланиб кетарди. У миясига келган гапни аввалига нийманибгина айтар, аммо дугоналар узоқ вақт ёлғиз қолишган кезлари де Реналь хоним анча жонланар ва улар биргаликда бўладиган эрталабки соатлар хурсандчилик билан бир зумда ўтиб кетар эди. Бу гап келишда сермулоҳаза Дервиль хонимга холаваччаси илгаригидек қувноқ бўлмаса-да, аммо анча бахтлироқ кўринди.

Жюльен ҳам, ўз навбатида, қишлоққа кўчиб келишганидан буён худди ёш болага ўхшаб қолганди ва ўз шоғирдлари қатори жон-дили билан капалак қувиб юрарди. У ўзини оғир-вазмин тутишга ва турли ҳийла-найранг ишлатишга мажбур бўлган шаронддан қутулиб, бу гала-говурдан йироқ, осуда жойга келиб қолди, энди бировнинг кўз-қулоқ бўлиб юришидан, де Реналь хонимдан ҳайиқишдан қутулган Жюльен ўйин-кулгига берилиб кетди. Умуман унинг ёшида, боз устига ер куррасидagi энг ажойиб тоғлар орасида ҳаётий қувончлар ана шундай ўткир ҳис этилади.

Дервиль хоним биринчи кунданоқ Жюльенга бошқача кўринди, йигит шу заҳоти унга янги йўлканинг ёнғоқлар остидаги бурилиш жойидан қандай гўзал манзара намоён бўлишини кўрсатишга ошиқди. Чиндан ҳам бу ерлар энг хушманзара Швейцария ва Италия қўлларида сираям қолишмасди, ҳатто, эҳтимол, ўтиб ҳам тушарди. Агар ўша ердан икки қадам нарида бошланган тоғ ёнбағридан юқори кўтарилсангиз, кўз ўнгингизда қиялаб кетган чуқур жарлик пайдо бўлади. Жарлик ёнбағри то дарёгача эманзор эди. Қувноқ, эркин ва ҳатто малум даражада уй ҳокими — Жюльен икки дугогани ана шу ерга, тик қоялар чўққисига бошлаб келди ва уларнинг бу улугвор манзарадан завқланишларини кўриб ҳузур қилди.

— Менга бу манзара худди Моцарт музикасидек таъсир этади, — деди Дервиль хоним.

Веррьер атрофидаги тоғларнинг гўзаллиги Жюльен учун акаларининг ҳасадгўйлиги ва доим бирор нарсадан норози бўлиб юрадиган золим отасининг тўнғиллаши билан заҳарланган эди. Вержида эса ҳеч нима унга бу аламли хотираларни эслатмасди. У умрида биринчи марта душманларсиз яшамоқда эди. Жаноб де Реналь шаҳарга жўнаган кезлари, — шаҳарга эса у тез-тез бориб турарди, — Жюльен китоб ўқирди. Тезда у тунлари чироқни гултувак остига яшириб мутолаа қилиш ўрнига мириқиб ухлайдиган, кундузи эса болалар билан машғулот ўтказмаган пайтлари китобини қўлига олиб, ўша қоялар устига чиқиб кетадиган бўлди. Чунки китоб унинг ҳаётдаги ягона устози ва доимий завқ манбаи эди. Тушкунликка тушган кезлари шу ерга келса яйрарди, илҳом қайнарди, дили таскин топарди.

Наполеоннинг аёллар ҳақидаги баъзи гаплари, у ҳокимият тепасида турган пайтларида шуҳрат қозонган у ёки бу романлар тўғрисидаги айрим мулоҳазалар энди Жюльеннинг хаёлида шундай фикрлар тугдирардики, бу фикрлар одатда у тенги йигитларда анча илгари пайдо бўларди.

Кунлар исиб кетди. Улар кечки пайтлари уйдан бир неча қадам наридаги улкан арғувон тагида ўтиришга одатланиб қолишди. У ер қоп-қоронғи эди. Бир куни Жюльен ўзининг жуда яхши сўзлаётгани ва икки ёш жувон унинг гапларини жон қулоқлари билан тинглаётганларидан ҳузур қилиб, алланима ҳақида жўшиб гапирарди. У тўлқинланиб қўлини силкитар экан, қўли беҳосдан одатда боғларда қўйиладиган ёғоч стул суяничиғига таяниб ўтирган де Реналь хонимнинг қўлига тегиб кетди.

Хоним дарҳол қўлини тортиб олди: шу пайт Жюльеннинг миясига, бундан буён қўлим тегиб кетган кезлари хоним қўлини тортиб олмаслиғига эришмоғим лозим, деган хаёл келди. Ана шу ўзи бажариши лозим бўлган бурч туйғуси ҳамда кулгили бўлиб кўриниш, ёки тўғрироғи, ўзини хўрланган деб ҳис этишдан қўрқиш бир зумда унинг бутун қувончини заҳарлаб қўйди.

IX

Чорбоғдаги оқшом

Жаноб Гереннинг
«Дидона»си — ажойиб хомаки сурат.

Стромбек

Эртасига эрталаб Жюльен де Реналь хоним билан учрашганида унга бир неча бор жуда ғалати назар ташлади: у хонимни яқинда тўқнашиши лозим бўлган душмандай кузатарди. Жюльен нигоҳларининг кечадан буён бундай кескин ўзгариши де Реналь хонимни саросимага солиб қўйди: Жюльен билан жуда мулоим гаплашяпти-ку ахир, унинг бўлса негадир жаҳли чиқяпти. Аёл ундан кўзини узолмай қолди.

Дервиль хоним шу ерда эканлигидан фойдаланиб Жюльен жуда кам гапирар ва фақат кўнгилга тугиб қўйган ўша нияти ҳақида ўйлар эди. Куни бўйи у ўзига илҳом бахш этган ўша китобни ўқиб, руҳига далда беришга уринди.

У болалар билан машғулотини одатдагидан анча илгари тугатди. Шундан сўнг де Реналь хонимни кўриб, яна бутунлай бурч ва шон-шуҳрат ҳақида хаёлга толди ва шу бугуноқ нима бўлса ҳам хоним қўлини қўлимдан тортиб олмайдиган бўлиши керак, деган қарорга келди.

Қуёш оғиб бораётган бўлиб, ҳал қилувчи дақиқа яқинлаш-

моқда эди, Жюльеннинг юраги гупиллаб урарди. Қош қорая бошлади. Бугун тун жуда қоронғи бўлишини сезиб, йигитнинг елкасидан тоғ қулагандай бўлди. Иссиқ шамол қувиб бораётган, пастлаб сузаётган паға-паға булутлар бутун осмонни қоплаб олиб, момақалдироқ бўлишидан дарак бераётганди. Дугоналар алламаҳалгача сайр қилиб юришди. Бу оқшом улар нима иш қилишмасин, Жюльенга бошқача туюлаверди. Улар ҳиссиётга мойил баъзи одамлар учун гўё муҳаббат лаззатини кучайтирадиган бу дим ҳаводан ҳузур қилишарди.

Ниҳоят, ҳаммалари ўтиришди — де Реналь хоним Жюльеннинг ёнига, Дервиль хоним эса дугонасининг нариги ёнига жойлашди. Фикри-ёди ҳозир бажариладиган иш билан банд бўлган Жюльен бирон нима тўғрисида гапира олмас эди. Гап гапга қовушмасди.

«Наҳотки биринчи бор яккама-якка олишувга чиққанимда ҳам мана шундай қалтираб, шалвиллаб ўтирсам-а?» — деб дилидан ўтказди Жюльен, чунки ўзидан ҳам, бошқалардан ҳам ўлгудай гумонсираган Жюльен ҳозир ўзининг қандай аҳволда эканини яхши тушунарди.

У бундай илҳақ бўлиб азоб чекишдан кўра ҳар қандай хавфхатарни афзал кўрган бўларди. У ҳатто бир неча бор, қани, энди де Реналь хонимни бирор иш билан уйга чақиришса-ю, у богдан кетса, деб фалакдан илтижо ҳам қилди. Ўзини бундай зўрлаб тутиб туриш Жюльен учун шу қадар оғир эдики, ҳатто унинг овози ҳам ўзгариб кетди. Бунини сезиб де Реналь хонимнинг ҳам овози қалтирай бошлади; бироқ Жюльен бунини ҳатто сезмади ҳам. Қалбида бурч билан журъатсизлик ўртасида кетаётган аёвсиз курашдан унинг асаблари шу қадар таранглашган эдики, у ҳозир ўзидан ташқарида юз бераётган бирон нарсани кўришга қодир эмасди. Минорадаги соат чорак кам ўн бўлганидан хабар бериб бонг урди, у эса ҳамон бирор қарорга келолмай ўтирарди. Ўзининг қўрқоқлигидан ғазаби қайнаган Жюльен ичиди: «Соат ўнга бонг урган заҳоти кунини бўйи дилимга тугиб юрган ишни қиламан, акс ҳолда хонамга бораман-да, пешанамдан отаман», деб қўйди.

Мана, ҳаяжондан ўзини бутунлай йўқотиб ўтирган Жюльен юраги така-пука бўлиб зориқиб кутган сўнгги дақиқа ҳам етиб келди, баланд минорадаги соат унинг тепасида ўн марта дангиллади. Бу машъум жомнинг ҳар бир дангиллашининг юрагини ўйнатиб, гўё титрашга мажбур этаётган эди.

Ниҳоят, сўнгги ўнинчи марта дангиллаб, ҳали ҳавода янграб турган пайтда Жюльен қўлини де Реналь хоним томонга узатди-да, унинг қўлини ушлади, хоним дарҳол қўлини тортиб олди. Жюльен нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, яна хонимнинг қўлидан тутди. У қанчалик ҳаяжонланган бўлмасин, аёлниги қўли муздек эканини ҳис этиб, беихтиёр ажабланди. У қўлини жон-жаҳди билан қисди, қўл чиқиб кетишга яна бир бор урилиб кўрди-ю, ниҳоят, унинг қафтида жимиб қолди.

Жюльен яйраб ҳузур қилди — бу де Реналь хонимни севиб қолганидан эмас, балки ниҳоят, бу даҳшатли қийноқ тугаганидан эди. Дервиль хоним ҳеч нимани сезмасин учун у гап бошлашни лозим топди,— унинг товуши жарангдор ва дадил эшитилди. Де Реналь хоним эса, аксинча ҳаяжондан энтикиб-энтикиб сўзлаганидан Дервиль хоним, дугонамининг тоби қочди шекилли, деган ҳаёлга борди-да, уйга қайтишни таклиф қилди. Жюльен хатарни сезиб қолди: «Агар де Реналь хоним ҳозир меҳмонхонага кириб кетгудек бўлса, яна кун бўйи менга азоб берган ўша аҳмоқона аҳволга тушаман. Мен унинг қўлини ҳали бу ҳуқуққа бутунлай эришдим, дейиш даражасида кўп ушлаганим йўқ».

Дервиль хоним яна бир бор уйга киришни таклиф қилган эди, шу заҳоти Жюльен итоаткорлик билан жимиб қолган қўлини маҳкам қисди.

Ўрнидан тура бошлаган де Реналь хоним қайтиб жойига ўтирди-да, аранг эшиттириб деди:

— Чинданам бир оз тобим қочиб турибди, лекин тоза ҳа-вода ўтириш яхшироққа ўхшайди.

Бу сўзлар Жюльенни шунчалик қувонтириб юбордики, у ўзини осмоннинг еттинчи қаватида ҳис этди: йлгит ҳар қандай муғамбирликни унутиб шу қадар сухандонлик билан сўзлай бошладики, унинг гапларини тинглаб ўтирган икки дугонага шу тобда Жюльендан ёқимлироқ одам дунёда йўқдай туюлди. Аммо унинг тўсатдан қўзиган бу сўзамоллигида маълум даражада юраксизлик аломати ҳам бор эди. У, ишқилиб момақалдироқдан дарак берувчи манови кучли шамол асабига тегаётган Дервиль хоним бир ўзи уйга кириб кетмасайди, деб қаттиқ чўчиётганди. У ҳолда Жюльеннинг де Реналь хоним билан ёлғиз қолишига тўғри келарди. Йлгит беихтиёр юрак бетлаб беканинг қўлидан ушлаган бўлса-да, бироқ энди у де Реналь хонимга лоақал бир оғиз сўз айтишга ожизлик қиларди. Агар хоним жуда мулойимлик билан бўлса ҳам бирор нима деб таъна қилгудай бўлса, у ўзини мағлуб ҳис этарди-ю, ҳозиргина эришган ғалабаси саробга айланарди-қўярди.

Жюльеннинг бахтига, бу кеча унинг ҳаяжонли кўтаришқи нутқлари ҳатто у ҳақида ўқтин-ўқтин болаларга ўхшаш тортинчоқ, дейдиган ва ҳеч қизиқ жойи йўқ деб ҳисоблайдиган Дервиль хонимни ҳам ўзига ром этди. Қўли Жюльеннинг кафтида тинчгина турган де Реналь хонимга келсак, у ҳозир гўё беҳуш одамдек, ҳеч нимани ўйламасди. Ривоятга қўра, нақ Карл Шерюракнинг ўзи ўтказган улкан аргувон остида кечган бу соатлар унинг учун умрининг охиригача энг бахтиёр дамлар бўлиб қолди. У шамолнинг қалин аргувон япроқлари орасида хўрсиниши, ёға бошлаган ёмғирнинг сийрак томчилари япроқларга чирсиллаб урилишини ҳузур қилиб тингларди. Жюльен ўзини ғоятда хурсанд қилиш мумкин бўлган бир нарсага эътибор бермади: де Реналь хоним шамол оёқлари остига

қулатиб юборган гултувакни кўтараётган холаваччасига ёрдам бериш учун бир зум ўрнидан турди ва ноилож унинг кафтидан қўлини тортиб олди, бироқ жойига қайтиб ўтирган заҳоти, гўё бу анчадан буён одат тусига кириб қолгандай, деярли ўз ихтиёри билан қўлини унга топширди.

Аллақачон ўн иккига занг урган бўлиб, уйга кириш пайти келган эди, улар хона-хоналарига тарқаб кетишди. Ўз севгисидан мутлақо маст бўлган де Реналь хоним шундай бир масъуд кайфиятда эдики, қилган иши учун ўзидан ўпкалаш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. У тун бўйи мижжа қоқмай чиқди, бахтиёрликдан сира ҳам уйқуси келмасди. Кунн бўйи қалбидаги тортинчоқлик ва ғурур ўртасидаги курашдан бутунлай силласи қуриган Жюльен эса дарҳол данг қотиб ухлаб қолди.

Уни эрталаб соат бешда уйғотишди, агар де Реналь хоним билганида,— унинг учун қандай оғир зарба бўлиши мумкин бўлган шу нарсани қайд қилиш керакки,— Жюльен ҳатто уни эсламади ҳам. У ўз бурчини, қаҳрамонона бурчини бажарди холос. Йигит шу фикрдан маст бўлиб, хонасини йчидан қуфлаб олди-да, яна бошқатдан ҳузур қилиб ўз қаҳрамонининг жасорати ҳақидаги ҳикояни ўқишга киришди.

Нонуштага чақиришганида у Буюк Армиянинг операциялари тўғрисидаги батафсил маълумотларни ўқийвериб, ўзининг кеча қозонган галабасини унутиб ҳам қўйган эди. У емакхонага тушар экан, ҳазил аралаш: «Бу аёлга, сизни севиб қолдим, деб айтиш керак бўлади», дея хаёлидан ўтказди.

Бироқ у ўзи ўйлаган хумор кўзлар ўрнига жаноб де Реналнинг баджаҳл башарасини кўрди. Жаноб мэр икки соат бурун Веррьердан келган бўлиб, ҳозир Жюльеннинг эрталаб болалар билан шуғулланмаганидан ғоятда норози эканини мутлақо яширмасди. Бирор нарсадан порози бўлган ва бу порозилигини ошқора изҳор этишга ўзини ҳақли деб ҳисоблаган пайтда бу димоғдор одамдан жирканчроқ кимсани тасаввур қилиб бўлмасди.

Эрнинг ҳар бир заҳаролуд сўзи де Реналь хонимнинг юрагига найзадек санчилмоқда эди. Бироқ Жюльеннинг ҳамон димоғи шундай чоғ, бутун хаёли бир неча соат давомида тасаввуридан ўтган буюк ишларда эдики, дарҳол манови дағал воқеликка қайтиш йигит учун анча мушкул бўлди: жаноб де Реналнинг қўпол танбеҳлари унинг онгига деярли етиб бормаётган эди. Ниҳоят у:

— Тобим қочиб турган эди,— дея жавоб қилди.

Йигит бу сўзларни шундай бир дағаллик билан айтдики, табиатан жиззакн бўлган Веррьер мэридан мулойимроқ одамнинг ҳам жаҳли чиққан бўларди: жаноб де Реналь бир кўнгли Жюльенни дарҳол қувиб юбормоқчи ҳам бўлди. Бироқ иш хусусида сира ҳам шошилмасликни одат қилиб олгани туфайли ўзини тўхтатиб қолди.

«Бу ярамас бола хонадонимда бир оз обрў орттирди,— дея

хаёлидан ўтказди у.— Валено уни дарҳол болаларига тарбиячи қилиб олса керак, ё бўлмаса Элизага индамай уйланиб кетавериши ҳам мумкин, у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам ичида мендан қулиб юради».

Лекин ана шу жўяли мулоҳазаларига қарамай жаноб де Реналь ўз норозилигини шундай қўпол сўзлар билан изҳор қила бошладики, аста-секин Жюльеннинг ҳам жаҳли чиқиб кетди. Де Реналь хоним кўз ёшларини аранг тийиб турарди. Улар стол ёнидан туришган заҳоти хоним Жюльеннинг ёнига келиб, унинг қўлтиғидан тутди-да, боққа чиқиб сайр қилишни таклиф этди, у йигитнинг қўлига дўстона таяниб олди. Бироқ де Реналь хоним нима деб тасалли бермасин, Жюльен нуқул:

— Боёнлар ана шунақа бўлар экан,— дея оҳиста жавоб қиларди.

Жаноб де Реналь уларнинг ёнида борарди, уни кўриб Жюльеннинг ғазаби янада жўш урарди. У бирдан де Реналь хонимнинг ўзига очиқдан-очиқ таяниб олганини сезиб қолди-ю, ижирганиб кетди: у хонимни қўполлик билан итариб юборди-да, қўлини тортиб олди.

Унинг бахтига жаноб де Реналь бу янги беадабликни сезмай қолди, буни фақат дугонасининг йиғлаб юборганини кўрган Дервиль хоним пайқади. Худди шу пайт жаноб де Реналь боғнинг нариги четини кесиб ўтган ва ўзгаларга юриш ман қилинган йўлқадан юришга журъат этган деҳқон қизчага тош ота бошлаган эди.

— Жаноб Жюльен, ўтинаман, ўзингизни босинг, ҳар қандай одамнинг ҳам кайфияти бузилади-ку ахир,— деди унга қараб Дервиль хоним.

Жюльен унга чексиз нафрат билан совуқ назар ташлади.

Бу нигоҳ Дервиль хонимни ҳайратга солди, аммо у йигитнинг бу қараши билан нима демоқчи эканлигини пайқаганида янада кўпроқ ажабланарди: у ҳолда хоним Жюльеннинг кўзларидан интиқом олишини уққан бўларди. Робеспьерлар, турган гап, худди ана шундай хўрлик тортилган дақиқаларда юзага келади.

— Бу Жюльенингиз жуда қаҳри қаттиқ экан-ку, мен ундан чўчиб қолдим,— деди аста Дервиль хоним дугонасига қараб.

— Негаям жаҳли чиқмасин ахир?— дея жавоб қилди де Реналь хоним.— Болалар жуда яхши ўқишяпти. Бунинг учун у озмунча меҳнат қилдими ахир. Шундай экан, бир кунгина эрталаб улар билан машғулот ўтказмаса нима бўлибди? Йўқ, ростини айтиш керак, эркаклар ўлгудай қўпол халқ бўлади.

Де Реналь хоним умрида биринчи марта дилида эридан ўч олгиси келди. Боёнларга нисбатан Жюльеннинг қалбида жўш ураётган кучли нафрат сиртига тепай деб турарди. Унинг бахтига шу пайт жаноб де Реналь боғбонни чақирди-да, биргалашиб боғни кесиб ўтадиган ўша сўқмоқни тиканли шох-шаббалар билан тўса бошлашди. Жюльен сайр пайти ўзига нисбатан

айтилаётган ширин гапларнинг биронтасига ҳам эътибор бермай борарди. Жаноб де Реналь улардан нари кетиши билан иккала дугона жуда чарчашганини баҳона қилиб, Жюльеннинг икки қўлтиғидан олишди.

Хаяжон ва саросимадан қизариб кетган бу икки аёл ўртасида борар экан, Жюльен такаббурликдан оқарган юзи, баджаҳл қиёфаси билан улардан кескин фарқ қилиб турарди. Шу тобда йигит бу аёллардан ва дунёдаги барча нозик ҳис-туйғулардан нафратланарди.

«Ҳеч бўлмаса йилига беш юз франк даромадим бўлганида борми,— дерди у ўзига ўзи,— ўқишимга етса бўлгани эди! Эҳ, ўшанда бу жанобга тупурган бўлардим».

Ана шундай мулоҳазаларга берилиб кетган Жюльен иккала дугонанинг илтифотларига деярли эътибор бермас, қулоғига кирган беш-олти оғиз сўз эса зардасини қайнатар, унга бемаъни, аҳмоқона, ожиз гап — хуллас, хотинларнинг сафсатаси бўлиб туюлар эди.

Суҳбат узилиб қолмасин учун бирор нарса дейиш ниятида де Реналь хоним йўл-йўлакай эрининг бир фермердан маккажўхори пояси сотиб олгани ва бутун Веррьердан ана шу фермер билан учрашиш учунгина келганини айтиб қолди. Бу ерларда ўша пояни тўшакка тиқишар эди.

— Эрим энди бу ерга қайтиб келмайди,— дея қўшимча қилди де Реналь хоним.— У малай билан боғбонни чақириб кетди, энди учовлашиб уйдаги барча тўшакларга қайтадан похол тиқиб чиқишади. Бугун эрталаб улар биринчи қаватдаги ҳамма тўшакларга похол тиқишди. Энди иккинчи қаватга кўтарилишади.

Жюльеннинг башараси ўзгариб кетди, у де Реналь хонимга ғалати қараш қилди-да, қадамини тезлатиб, бека билан илгарилаб кетди. Дервиль хоним ортда қолди.

— Мени қутқаринг,— деди Жюльен де Реналь хонимга.— Бу ишни ёлғиз сиз бажара оласиз, биласиз-ку ахир, анови малай мени ўлгудай ёмон кўради. Сизга ростини айтишим мумкин: менда бир портрет бор, уни тўшакка яшириб қўйган эдим.

Бу гапни эшитиб, де Реналь хонимнинг бирдан ранги оқариб кетди.

— Менинг хонамга ҳозир фақат сиз кира оласиз. Тўшакнинг дераза томонидаги бурчагини сездирмай титкилаб кўринг, кичкина қутича топасиз: картондан ясалган силлиққина қора қутича.

— Портрет ўша қутичадами?— дея аранг сўради де Реналь хоним оёқлари майниб кетаётганини ҳис этиб.

Аёлнинг руҳи тушиб кетганини пайқаган Жюльен дарҳол бундан фойдаланди.

— Сиздан яна битта илтимосим бор: ўтинаман, хоним, марҳамат қилиб ўша портретни очиб кўрмасангиз — бу менинг сирим.

— Сир дейсизми?— дея шивирлаб такрорлади де Реналь хоним.

Хоним гарчи ўз давлати билан кеккайдиган ва бойлик ортиришдан бўлак ҳеч нимани ўйламайдиган такаббур одамлар орасида ўсиб вояга етган бўлса-да, қалбида уйғонган севги туфайли анча олиҳиммат бўлиб қолганди. Дили қанчалик ранжиган бўлмасин, у Жюльендан топшириқни бажариш учун би-лиши лозим бўлган баъзи тафсилотларни фидокорлик билан сўраб олди.

— Яхши,— деди у уй томон кета туриб,— демак, кичкина юмалоқ қутича, сип-силлиқ қора қутича, дедингиз-а?

— Ҳа, шундай, хоним,— дея жавоб қилди Жюльен хавфхатар сезган кишиларда пайдо бўладиган қатъийлик билан.

Хоним худди қатлга ҳукм қилинган одамлардек оппоқ оқариб иккинчи қаватга кўтарилди. Шунча изтироб чеккани етмагандек, у бирдан кўнгли беҳузур бўлаётганини сезди, бироқ Жюльенга ёрдам беришим лозим, деган фикр унга далда берди.

«Мен қандай бўлмасин ўша қутичани олишим керак», деди ўзига ўзи хоним.

Шу пайт у худди Жюльеннинг хонаси олдида хизматкор билан гаплашаётган эрининг товушини эшитиб қолди. Лекин хонимнинг бахтига улар болалар бўлмасига ўтиб кетишди. У тўшакнинг бир четини кўтариб, қўлни шу қадар шитоб билан похол ичига тиққанидан бармоқлари тирналиб кетди. Гарчи огриққа чидамсиз бўлса-да, бироқ ҳозир у буни ҳатто сезмади ҳам, чунки шу пайт қўли силлиқ қутичага теккан эди. Хоним қутичани шартта олди-да, югуриб хонадан чиқиб кетди.

У эри кўриб қолиши мумкинлигидан қўрқмай қўйган заҳоти бу қутича ҳақидаги фикр унинг қалбини шу қадар изтиробга солдики, хоним чиндан ҳам ҳушини йўқотаёзди.

«Демак, Жюльен қандайдир аёлни севади, қўлимдаги манови қутичада эса ўша аёлнинг расми бор».

Рашк ўтида ёнар экан, де Реналь хоним дармонсизланиб, даҳлизда турган стулга ўтириб қолди. Хонимнинг ўта соддалиги бу гал ҳам жонига ора кирди. Унинг борлигини қамраб олган ҳайрат чекаётган изтиробларини бир оз бўлса-да енгиллаштириб турарди. Даҳлизга Жюльен кириб келди, у хонимнинг қўлидан қутичани юлқиб олди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай ўз хонаси томон отилди ва дарҳол каминга ўт ёқиб, қутичани оловга итқитди.

«Наполеоннинг портрети-я,— дерди у бош чайқаб ўзига ўзи.— Унинг келиб-келиб узурпаторга бўлган чексиз нафратини намойиш қилиб юрган одамнинг сақлаб қўйганини айтмайсизми. Ашаддий роялист, бунинг устига мендан жаҳл чиқиб юрган жаноб де Реналь бу портретни топиб олганида борми?! Одам шунақаям эҳтиётсиз бўладими: портрет орқасидаги оқ картонда қўлим билан битилган бир неча сатр ёзув бор. Уни ўқиган одамнинг Наполеонга сажда қилишимга гумони қол-

майди. Қачон муҳаббат изҳор қилган бўлсам тагига кунини ёзиб қўйганман. Сўнгги сатрни куни кеча ёзган эдим».

«Бутун обрў-эътиборим бир зумда барбод бўларди-қўярди,— дерди ўзига ўзи Жюльен қутичанинг ловиллаб ёнишини кузатар экан,— ахир меннинг бутун бойлигим ана шу обрў-эътиборим-ку, шу орқали кун кўряпман... Ҳе, кўрган куним қурсин».

Орадан бир соат ўтгач, ғоят чарчаган ва ўзига ўзи раҳми келиб кетган Жюльеннинг юраги жуда тошиб кетди. Де Реналь хоним билан тўқнашиб қолганида йигит хонимнинг қўлини илгари сира ҳам ҳис этмаган бир самимият билан лабига босди. Хонимнинг чеҳраси бахтиёрликдан гул-гул очилиб кетди-ю, лекин шу заҳоти рашкнинг зўридан уни итариб юборди. Боягина эшитган ҳақоратлардан аламзада бўлиб турган Жюльен эс-ҳушини йўқотаёзди. У де Реналь хонимнинг тимсолида фақат бадавлат бекани кўрди холос, йигит нафрат билан хонимнинг қўлини қўйиб юборди-да, нари кетди. У қаттиқ хаёлга чўмиб боғни кезиб юрар экан, бирдан аламзадалик билан илжайди.

«Худди ўзимга ўзим хўжайиндай бемалол сайр қилиб юрибман. Болаларга мутлақо эътибор ҳам бермайман. Агар шундай юраверсам, яна жаноб де Реналнинг ҳақоратли таъна-тазарруларини эшитишга тўғри келади. Унинг эса шундай қилишга ҳақи бор».

Шунинг хаёлидан ўтказар экан, Жюльен болалар бўлмасин томон югуриб кетди.

Болаларнинг кичиги,— Жюльен бу кенжатоини жуда яхши кўрарди,— унинг ёнига келиб эркалана бошлаган эди, йигитнинг дилидаги дард-алам бир оз юмшагандек бўлди.

«Бу ҳали мендан нафратланмайди,— дея ўйлади у. Лекин шу заҳоти, бу ҳам ожизликнинг худди ўзгинаси, деган хаёлга бориб, дилида ўзини койиб берди.— Бу болалар менни худди кеча уларга олиб беришган ов итини эркалатгандек эркалатишади».

Х

Нотавон кўнгилга қўтир жомашўй

Пинҳон эрур эҳтирос, аммо уйиб қовоғин
Ул нори пинҳонини ўзи этмакда ошкор.
Худди шундоқ осмон қора тун босган чоғи
Бўрондан берур хабар, бир бўронки,
қаҳрвор.

Байрон. «Дон Жуан», I боб, 73-банд

Жаноб де Реналь қасрдаги барча хоналарни айланиб чиқар экан, янгитдан сомон тиқилган тўшакларни кўтариб хизматкорлар билан бирга яна болалар хонасига кириб келди. Бу одам-

нинг қутилмаганда пайдо бўлиши сабр косаси тўлиб турган Жюльен учун сўнгги томчи бўлди.

У ранги оқариб, жаноб де Реналнинг ёнига шундай бир шижоат билан бордики, жаноб мэр уни илгари сира ҳам бундай важоҳатда кўрмаган эди. Жаноб де Реналь тўхтади-да, хизматкорларига ўгирилиб қаради.

— Афандим,— деди Жюльен,— наҳотки сиз болаларим ҳар қандай бошқа тарбиячи билан ҳам шундай муваффақиятга эришиши мумкин, деб ўйлаган бўлсангиз? Агар «йўқ» десангиз,— давом этди у жавобни кутиб ўтирмай,— у ҳолда болаларни ўз ҳолига ташлаб қўйибсан, дейишга қандай тилингиз борди?

Аввалига қўрқиб кетган жаноб де Реналь энди бир оз ўзига келиб, бу ярамас бола бекорга бундай дўқ урмапти, чамаси, бирорта одам унга кўп тўлашни таклиф қилган-у, энди у бизникидан кетмоқчи бўлса керак, деган хаёлга борди. Ғазабини босолмай қолган Жюльен эса:

— Мен сизсиз ҳам бемалол яшайвераман, афандим,— дея қўшимча қилди.

— Сизнинг шу қадар ҳаяжонланиб кетганингиздан ғоят афсусланияпман,— деди жавобан хиёл дудуқланиб жаноб де Реналь. Хизматкорлар шу ерда, улардан ўн қадамча нарида тўшакларни жой-жойига ёзишмоқда эди.

— Мен сиздан бошқа гапни кутяпман, афандим,— дея қичқирди баттар ғазабланган Жюльен.— Боя хонимлар олдида мени қандай ҳақоратлаганингизни бир эслаб кўринг-а.

Жаноб де Реналь Жюльеннинг муддаосини жуда яхши тушунарди. Унинг дилида қаттиқ кураш кетмоқда эди.

Шу пайт ортиқ чидаёлмай қолган Жюльен унга қараб:

— Бу ердан чиқиб, тўғри қаёққа боришни жуда яхши биламан, афандим,— дея қичқирди.

Бу гапни эшитиб, жаноб де Реналь Жюльенни дарҳол жаноб Валенонинг уйида тасаввур қилиб кўрди.

— Хўп яхши, тақсир,— дея тўнғиллади у ниҳоят гўё оғир операцияга рози бўлиб жарроҳга мурожаат қилаётган одамдай.— Илтимосингизни бажаришга розиман. Индиндан бошлаб— ўша кунни худди биринчи число бўлади — ойига эллик франкдан маош оласиз.

Жюльеннинг хахолаб кулиб юборишига сал қолди: у шу қадар ҳайратга тушган эдики, дилидаги ғазабдан асар ҳам қолмади.

«Демак, бу махлуқдан ҳали кам нафратланган эканман,— дея хаёлидан ўтказди у,— бу разилнинг шундан бўлакча кечирим сўраш қўлидан ҳам келмаса керак».

Боядан бери бу машмашани оғзиларини очиб томоша қилиб турган болалар жаноб Жюльеннинг жуда жаҳли чиққани, лекин энди у ойига эллик франкдан маош олажагини гапириб бериш учун боғда юрган оналари томон югуришди.

Жюльен ғоят зардаси қайнаб турган жаноб де Реналга қиё ҳам боқмай, одати бўйича, болаларнинг ортидан чиқиб кетди.

«Бу лаънати Валено мени ҳозирнинг ўзидаёқ бир юз олтмиш саккиз франкка туширибди,— дерди ўзига-ўзи мэр.— Анови ташландиқ болаларнинг таъминоти масаласида унга қаттиқ-роқ шама қилиб қўйиш керакка ўхшайди».

Орадан бир минут ўтар-ўтмас Жюльен яна унинг олдида пайдо бўлди:

— Қилган гуноҳларимга тавба қилмоқ учун пирим — жаноб Шеланнинг ҳузурига бормоғим даркор, бир неча соатга кетаётганимдан сизни хабардор қилиб қўймоқчиман.

— Бемалол, азизим Жюльен,— деди жаноб де Реналь қандайдир сохта бир кулги билан.— Кечгача бемалол юриверинг. Истасангиз, эртага куни бўйи келмасангиз ҳам майли, азизим. Боғбонга айтинг, отни эгарлаб берсин, Веррьерга пиёда бормайсиз-ку ахир.

«Хаммаси равшан. У Валенога жавоб бергани кетди,— дея хаёлидан ўтказди жаноб де Реналь.— У менга ҳеч қандай ваъда бермади-ку ахир, ҳай майли, бу тирмизакни ўз ҳолига қўйиб бериш керак, бир оз жаҳлидан тушсин».

Жюльен жадал юриб, тоғ томон йўл олди. У ердаги катта ўрмонни кесиб ўтилса, Вержидан тўғри Веррьерга тушиш мумкин эди. Бироқ унинг ҳозир тўғри жаноб Шеланнинг олдига бориш нияти йўқ эди. Шу тобда у яна муғамбирлик билан мунофиқлик қилишни мутлақо истамасди. У кўнглига келган гапларнинг поён-соёнига етмоғи ва жўш ураётган ҳис-туйғуларига эрк бермоғи керак эди.

«Мен жангда ғалаба қилдим,— деди Жюльен ўзини ҳеч ким кўрмайдиган ўрмонга кирган заҳоти,— ҳа, мен ғалабага эришдим».

У ҳозиргина бошидан кечирган воқеаларни ўйларкан, ҳузур қилиб, кўнгли жойига тушди.

«Демак, энди мен ойига эллик франк маош олар эканманда. Бу дейман, жаноб де Реналь жуда қўрқиб кетганга ўхшайди-ку. Лекин нимадан қўрқдийкин?»

Бир соат бурун унинг жуда ғазабини қайнатган бу бадавлат ва нуфузли одамнинг нимадан бундай қўрқиб кетгани ҳақида хаёл суриб борар экан, Жюльен аста-секин қандайдир ширин, роҳатбахш ҳис-туйғуга берилди. У бир зум ўзи оралаб кетаётган манови ўрмоннинг ажойиб гўзаллигига маҳлиё бўлиб қолди. Бир вақтлар тоғдан узилиб тушган улкан харсанглари жарлик тубида айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Забардаст шамшод дарахтлари нақ қояларнинг чўққисига қадар ўсган бўлиб, уларнинг ости муздек салқин эди, ҳолбуки бир неча қадам наридаги офтобрўяни қуёш шунчалик ёндирардики, у ерда туриб бўлмасди.

Жюльен улкан қоялар соясида бир оз дам олди-да, сўнг борган сари юқорилаб, тоққа кўтарила бошлади. Тезда у кўзга

аранг чалинадиган сўқмоққа бурилди. Бу ердан фақат эчки боқувчи чўпонларгина юришгувчи эди. У сўқмоқдан бир оз юргач, баланд қояга тирмашиб чиқди-ю, ниҳоят, ўзини бутун дунёдан мутлақо ажралган ҳолда ҳис этди. У баландликка кўтарилганидан лабларига табассум югурди: бу унинг орзуси ушалганини яққол кўрсатиб турарди. Мусаффо тоғ ҳавоси унинг дилини равшанлаштириб, ҳатто қандайдир қувонтириб ҳам юборганди. Веррьер шаҳри мэри ҳамон унинг кўз ўнгиди, дунёдаги барча боёнлар ва барча сурбет одамларнинг тимсоли сифатида гавдаланарди, бироқ унинг қалбиди жўш ураётган нафрат қанчалик кучли бўлмасин, йигит дилида шахсан жаноб де Реналга нисбатан ҳеч қандай ғараз йўқ эди. Агар жаноб де Реналь билан учрашмай қўйса, бир ҳафта ўтар-ўтмас унинг ўзини ҳам, қасрини ҳам, итларини ҳам, болалари-ю бутун оиласини ҳам унутиб юборган бўларди. «Билмадим, қай йўсинда уни шунча пулни қурбон қилишга мажбур этдим экан. Йилига эллик экюдан ортиқ-а, ахир. Ундан бир минут олдин эса даҳшатли хавфдан аранг қутулган эдим. Мана сенга бир кунда икки ғалаба; тўғри, иккинчисиди менинг ҳеч қандай хизматим йўқ, ҳар қалай, бунга қандай эришганимнинг сабабини аниқлаб олсам бўларди. Ҳай майли, кўнгилсиз мулоҳазаларимни эртагача қўя турайлик».

Жюльен август ойининг жазирама қуёшида мисдай қизиб кетган осмонга тикилганича баланд қоя устида турарди. Қоя остидаги майсазорда сўзанақлар тинимсиз чирилларди, улар тинганида эса ҳаммаёқ жимжит бўлиб қоларди. Шу тобда унга пастликдаги водийнинг узоқ-узоқ жойларигача яққол кўриниб турарди. Жюльеннинг тепасидаги қоядан парвоз қилган қарчиғай гоҳо-гоҳо бир кўриниб, улкан допра ясаб учмоқда эди. Жюльен беихтиёр бу йиртқич паррандани кузата бошлади. Қушнинг вазмин ва қудратли парвози уни ҳайратга соларди, йигит унинг қудрати, унинг ёлғизлигига ҳавас қиларди.

Наполеоннинг тақдирини ана шундай бўлган, эҳтимол унинг қисмати ҳам шундай бўлар.

XI

Кечки пайт

Унга ярашиб турар ҳаттоки кибру ҳаво.
Ногоҳ титраб кетдию оппоққина қўлчаси
Йигитнинг қўлларидан сирғалиб чиқиб кетди,
Кетаркан, йигит қўлин оҳиста қисиб қўйди,
Сезиб бўлмас ҳолатда эдики, бу замзама:
«Наҳотки шундоқ бўлса?» — деди хўрсиниб йигит.

Байрон. «Дон Жуан». I боб. 71-банд

Бироқ Веррьерда ҳам бирров кўриниш бермоғи лозим эди. Унинг омади келди. Жюльен кюренинг олдидан чиққан заҳоти

жаноб Валенога дуч келиб қолди-ю, дарҳол унга маоши ошганлигини айтди.

Вержиг қайтгач, Жюльен қоронғи тушгунича кутиб турдида, шундан кейингина боғ томон равона бўлди. У бугун бошидан кечирган барча машмашалардан сўнг руҳан чарчаган эди. «Уларга нима дейман?»— дея безовта бўлиб ўйларди у, хонимлари ҳақида эслар экан, унинг худди ҳозирги руҳий ҳолати одатда аёлларни қизиқтирадиган барча майда тасодифларга жуда монанд эканлиги эса Жюльеннинг хаёлига ҳам келмасди.

Дервиль хоним ва ҳатто унинг дугонаси ҳам кўпинча Жюльенни тушунолмаб қолишарди, лекин у ҳам ўз навбатида хонимларнинг гапини чалакам-чатти тушунарди. Шухратпараст йигит қалбида жўш урувчи эҳтирослар шиддати — таъбир жоиз бўлса — улуғворлиги уларга ана шундай таъсир қиларди. Бу ғаройиб йигитнинг қалбида эса ҳар кун тўфонлар кўтарилиб турарди.

Бироқ бу оқшом боғ томон йўл олар экан, Жюльен кўҳликина холаваччаларнинг орзу-истакларини бажонидил тинглашга мойил эди. Хонимлар уни кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиришган экан. Жюльен де Реналь хонимнинг ёнига, ўзининг одатдаги жойига бориб ўтирди. Тезда қоронғи тушди. Йигит боядан бери олдидаги стул суянчиғида кўриб турган оппоқ қўлни кафтига олишга уриниб кўрди. Қўл аввалига иккиланиб турди-да, кейин шартта кафтидан силтаниб чиқди, Жюльен ўзидан хафа эканликларини яққол ҳис этди. Йигит ортиқча тирғилмай қувноқлик билан у ёқ-бу ёқдан гап сотиб ўтирган эди, бирдан жаноб де Реналнинг қадам товуши эшитилиб қолди.

Жаноб мэрнинг эрталаб айтган қўпол гаплари ҳамон Жюльеннинг қулоғида жаранглаб турарди. «Пулининг кучи туфайли кўнглига келганини қайтармайдиган манови тўнғизнинг устидан бир кулмайманми,— дея хаёлидан ўтказди у.— Ҳозир, худди ўзининг олдида хотинининг қўлини ушлайман. Ҳа, ҳа, худди шундай қиламан, эрталаб у мени нафрат билан таҳқирлаган эди. Мен эса хотинининг қўлини ушлайман».

Шу дақиқадан бошлаб Жюльеннинг табиатиға мутлақо бегона бўлган хотиржамлик уни тарк этди. Бу истак унинг бутун қалбини қамраб олди, шу тобда у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди. Шундай қилиш керакки, қўлини ушлаганда де Реналь хоним индамасин.

Жаноб де Реналь дарғазаб бўлиб сиёсатдан гапирмоқда эди: Веррьердаги икки-уч фабрикантнинг ҳамёни анча қаппайиб қолибди, чамаси, яқин орада улар бундан ҳам бадавлат бўлиб кетса керак, турган гап, сайлов пайтида улар жаноб мэрнинг йўлига тўғаноқ бўладилар. Дервиль хоним диққат билан қулоқ солиб ўтирарди. Бу сафсата сотишдан зардаси қайнаган Жюльен стулини де Реналь хонимга яқинроқ сурди. Атроф шу қадар қоронғи эдики, ҳеч нима кўринмасди. У юрак бетлаб қўлини хонимнинг тирсагидан юқорисигача яланғоч бежирим қўли ёни-

га қўйди. У ҳаяжонланиб, бутун фикри, хаёли пароканда бўлиб кетди, у ўша ажойиб қўлга юзини теккизди-да, бирдан дадилланиб, уни лабларига босди.

Де Реналь хоним қалтираб кетди. Ахир эри бор-йўғи тўрт қадамча нарида ўтирган эди-да, хоним дарҳол қўлини Жюльенга узатди ва шу билан бирга уни ўзидан хиёл нарига итариб қўйди. Жаноб де Реналь ҳамёнини қаппайтириб ётган анови муттаҳам ва яқобинчиларни яниб, уларни лаънатлар экан, Жюльен узатилган қўлни эҳтирос билан кетма-кет ўпарди, лекин, эҳтимол бу бўсалар фақат де Реналь хонимгагина шундай эҳтиросли бўлиб туюлаётгандир. Бўлмасам боёқиш хоним ўзи учун машъум бўлган шу куни жони дилидан севишини ўзи ҳам тан олмай юрган одамнинг ўзга бир маҳбубага кўнгил берганлиги ҳақидаги далилни қўлида тутиб турган эди. Жюльен уйда йўқлигида хоним куни бўйи ўзини жуда бахтсиз ҳис этди ва бу ҳол уни бирмунча мулоҳаза юритишга мажбур қилди.

«Бу қанақаси, наҳот севиб қолган бўлсам?— дерди у ўзига ўзи.— Мен севиб қолдимми? Нима бало, эрим, бола-чақам бўлса ҳам бирдан севиб қолсам-а? Лекин мен қалбимда эримга нисбатан Жюльенни бир зумга бўлса-да унутишимга йўл қўймайдиган манови мудҳиш васвасага ўхшаш туйғуни сираям ҳис этмаган эдим-ку. Ахир Жюльен аслини олганда ҳали ёш бола-ку, у шунчаки мени жуда ҳурмат қилади. Бу васваса ўтиб кетади, албатта. Бу йигитчага нисбатан дилимда қандай ҳис-туйғу борлиги эрим учун бари бир эмасми? Жюльен билан қиладиган суҳбатларимизни, унинг барча фантазияларини эшитса, жаноб де Реналь зерикиб ўларди; унга бу гапларнинг нима кераги бор? У ўз ишлари билан банд, боз устига мен Жюльенни деб уни бирор жиҳатдан камситаётганим йўқ-ку».

Илгари сира ҳис этмаган муҳаббаг туйғусидан алданган бу соддадил аёл қалбида мунофиқликдан асар ҳам йўқ эди. У алданганини ўзи ҳам сезмаган бўлса-да, виждони беихтиёр безовта бўла бошлади. Жюльен боғда пайдо бўлганида хоним дилидаги ана шу курашдан изтироб чекмоқда эди. Де Реналь хоним Жюльеннинг товушини эшитди-ю, шу заҳоти унинг ёнига келиб ўтирганини кўрди. Хонимнинг юраги гўё бахт унга қанот бағишлагандек бир орзиқиб тушди. Бу бахтиёрлик туйғуси шу икки ҳафта давомида ҳар куни хонимнинг кўнглини банд этишдан ҳам кўра кўпроқ уни ҳар гал бениҳоя ҳайратга соларди. Бироқ орадан бир дақиқа ўтди. «Бу қанақаси бўлди?— деди хоним ўзига ўзи.— Демак, уни кўришим билан ҳамма гуноҳларини кечириб юраверар эканман-да». Унинг юраги орқасига тортиб кетди, худди ана шу пайт хоним қўлини тортиб олди.

Йигитнинг эҳтиросли бўсалари,— шу пайтга қадар хонимнинг қўлини ҳеч ким бундай ўпмаган эди,— Жюльен, эҳтимол, бошқа бирон аёлни севар, деган фикрни унинг миясидан дарҳол чиқариб юборди. Жюльен энди унинг олдида мутлақо бегу-

ноҳ эди. Шубҳа натижасида туғилган аччиқ алам бир зумда ғойиб бўлди, илгари ҳатто тушига ҳам кирмаган ҳузур-ҳаловат туйғусидан эса унинг қалби севги нашидаси ва чексиз қувонч билан тўлиб-тошди. Бойиб кетган фабрикантларни сира унутолмай ўтирган Веррьер мэридан бўлак барчага бу кеча жуда ажойиб туюларди. Жюльен ўзининг қора нияти, ширин орзуларини бутунлай унутиб қўйганди, ҳолбуки бу орзуларни рўёбга чиқармоқ учун қанчадан-қанча тўсиқларни енгиб ўтиши лозим эди. У умрида биринчи бор гўзалликнинг қудратли кучини ҳис этмоқда эди. Йигит ўзи учун сираям хос бўлмаган қандайдир мавҳум ва ширин хаёллар оғушида ўтирар экан, таърифига тил ожиз бўлган, жозибаси билан мафтун этган манови ажойиб қўлни оҳиста қисиб эркалар ва кўзларини юмиб, арғувон япроқларининг тунги майин шабададан шилдирашига, Ду соҳилида жойлашган тегирмондаги итларнинг йироқдан ҳуришига қулоқ соларди.

Бироқ у ҳозир эҳтиросга берилмай, шунчаки кўнгилли ҳордиқ чиқараётган эди. Ўз хонасига қайтар экан, у фақат севимли китобини яна қўлига олгач, қандай ҳузур қилиб ўқишини ўйларди, чунки йигирма ёшли йигит учун кенг дунё ҳақидаги, бу дунёни қай йўсинда ҳайратга солиши тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар ҳамма нарсадан ҳам устун турарди.

Аммо у бир оздан сўнг китобни бир четга суриб қўйди. Наполеоннинг зафарли юришлари тўғрисида хаёл сулар экан, у ўзининг бугунги ғалабасига ҳам қандайдир бошқача қарарди. «Ҳа, мен жангда ғолиб чиқдим,— деди у ўзига-ўзи.— Шундай экан, бу ғалабадан фойдаланмоқ керак, ҳозирча чекинар экан, бу кеккайган асилзоданинг попугини пасайтириб қўймоқ даркор. Наполеон темирни ана шундай қизигида босган. Ундан уч кунга жавоб беришини талаб қиламан, шунда дўстим Фукени кўриб келишим мумкин. Агар жаноб де Реналь йўқ деса, унда бутунлай кетаман, деб пўписа қиламан, қаёққа борарди, жавоб беради албатта».

Де Реналь хоним кечаси билан мижжа қоқмай чиқди. Хонимга шу пайтга қадар ўзи умуман яшамагандек туюларди. У Жюльен қўлини эҳтирос билан ўпган ўша ширин дамларни қайта-қайта эслар экан, қалбида ўша мастона туйғуни ҳис этарди.

Шу пайт бирдан унинг хаёлидан бевафолик деган даҳшатли сўз ялт этиб ўтди. Ҳиссий муҳаббат тушунчасига кирадиган барча жирканч ишлар, тубанлик, фосиқлик туйғусдан унинг кўз ўнгида намоён бўлди. Хаёлида кўринган бу манзаралар эса нозик ва ажойиб образ — унинг Жюльен ҳақидаги ва уни севишдек бахт тўғрисидаги орзусини булғаётгандек эди. Келажак унинг кўз ўнгида даҳшатли бир тарзда гавдаланарди. Хоним барча ундан қандай нафратланишини тасаввур қила бошлади.

Унинг учун бу даҳшатли дақиқалар эди — хоним қалбида аллақандай туйғулар уйғонди. Хоним илгари сира кўрмаган

хузур-халоват мазасини энди татиб кўрмоқчи бўлган ҳам эди, даҳшатли азоб исканжасига гирифтор бўлди-қолди. У шундай изтироб чекиш мумкинлигини илгари сира ҳам тасаввур қилмаган эди, унинг мияси гангиб қолди. У бир дақиқа эримга Жюльенни севиб қолишдан чўчиётганимни айтсаммикин, деган хаёлга ҳам борди. У ҳолда эрига Жюльен ҳақида барча гапларни айтиб беришга тўғри келади-ку. Бахтига, шу пайт у бир вақтлар тўйи арафасида холаси қилган панд-насиҳатларни эслаб қолди. Холаси, хотин киши эрига ҳамма гапниям айтавермаслиги кераклигини, чунки эр ҳар қалай хотинига нисбатан ҳукмдор эканлигини унинг қулогига қуйган эди. Де Реналь хоним нима қиларини билмай гарангсиб қолди.

У изтироб чекар экан, миясида бир-бирига зид бўлган фикрлар ғужғон ўйнарди. Гоҳо у, Жюльен мени севмаса-я, деб чўчирди, гоҳо эса даҳшатга тушиб, ўзини жиноятчи ҳис этарди ва гўё эртагаёқ бўйнига бевафо хотин деб ёзилган тахтачани осиб Веррьердаги шаҳар майдонида, бутун халқ олдида сазойи қилиб, қатл этишаётгандек сесканиб тушарди.

Де Реналь хонимнинг мутлақо ҳаёт тажрибаси йўқ эди, шу бонсдан эс-ҳуши жойида пайтида ҳам, тангри олдида гуноҳ қилиш — ҳали халойиқ нафратига дучор бўлиш ва халқ олдида сазойи этилиш билан баробар эмаслиги хаёлига ҳам келмасди.

Бевафолик ва унинг фикрича, бу бевафоликдан келиб чиқадиган шармандаликни бир лаҳзагина унутган пайтларида хоним Жюльен билан маъсум ҳаёт кечирса, қандай ажойиб бўлишини ўйларди ва хотираларга берилиб кетиб, Жюльен бошқа аёлни севади, деган мудҳиш шубҳадан қалби ўртана бошларди. Портретни тортиб олишларидан қўрққани учунми ёки уни биров кўриб қолса ўша аёлни бадном қилишдан чўчиганиданми, йигитнинг оппоқ оқариб кетганини де Реналь хоним худди ҳозиргина кўриб тургандек эди. Аёл бу хотиржам ва олижаноб чеҳрада биринчи бор қўрқув аломатларини кўриши эди. Йигит хоним ёки болаларини деб бирон марта ҳам шунчалик ташвишга тушмаганди. Изтироб чекиш учун бу янги баҳона аёлнинг бусиз ҳам қайғу билан тўлиб-тошган қалбини қаттиқ ўртаб юборди. Де Реналь хоним беихтиёр инграб юборганди, оқсоч қиз уйғониб кетди. Хоним бирдан шам шуъласини ва тепасида эгилиб турган Элизани кўриб қолди.

— Демак, у сизни севар экан-да?— дея қичқириб юборди у ҳушини йўқотиб. Хонимнинг бахтига, бекасига бир бало бўлганини кўриб ажабланган оқсоч қиз унинг бу гаройиб сўзларига мутлақо эътибор бермади. Де Реналь хоним қандайдир эҳтиётсизликка йўл қўйганини тушуниб қолди.

— Иситмам кўтарилибди,— деди у қизга қараб,— алаҳсираганга ўхшайман, бирпас ёнимда ўтиринг.

Ўзини тийишга мажбур бўлганидан у аста-секин кўнгли тинчиб, енгил тортди ва эс-ҳушини йиғиб олди. Хоним оқсоч қизнинг тикилиб қарашидан қутулмоқ учун унга газета ўқиб бериш-

ни буюрди ва «Ҳафталик»даги узундан-узоқ бир мақолани ўқиётган қизнинг бир маромдаги товуши таъсирида аста-секин кўнгли бутунлай таскин топди. Шундан сўнг де Реналь хоним Жюльен билан учрашиб қолганида унга иложи борича совуқ-роқ муомала қилишга аҳд қилди.

XII

Саёҳат

Парижда яхши кийинган одамларга дуч келиш мумкин, вилоятда эса иродаси мустақкам одамлар кўпроқ учрайди.

Сийёс

Эртаси кун эрталаб соат бешларда,— де Реналь хоним ҳали ўз ётоқхонасидан чиқмаган эди,— Жюльен унинг эридан уч кунга жавоб олди. Шундан сўнг Жюльен бирдан хонимни кўргиси келиб қолди, йигит унинг ажойиб қўлини эслаганди. У боққа чиқди, де Реналь хонимдан ҳадеганда дарак бўлавермади. Албатта, агар Жюльен севганида эди, хонимнинг биринчи қаватдаги қия очик дераза ортида турганини сезган бўларди. Хоним пешанасини ойнага тираганича йигитга тикилиб турарди. Ниҳоят, у тундаги аҳдини унутиб, боққа чиқишга жазм қилди. Унинг одатда оппоқ оқариб юрадиган юзи ҳозир ловуллаб турарди. Бу соддадил аёл қаттиқ ҳаяжонда эди: қандайдир носамимийлик ва ҳатто, чамаси, норозилик одатда унинг тиниқ кўзларида акс этадиган хотиржамлик ифодасига шарпа ташлаб турарди. Бу хотиржамлик гўё дунёдаги барча бемаза ташвишлардан ҳазар қилаётгандек аёл чеҳрасига ўзгача бир жозиба бахш этарди.

Жюльен тез-тез юриб аёлга яқинлашди, у хонимнинг елкасига наридан-бери ташланган шол рўмоли остидан кўриниб турган ажойиб қўлларига завқ билан тикиларди. Аёлнинг тунги изтироблардан ловуллаб турган ёноқлари эрталабки мусаффо ҳаводан янада қизариб кетгандек туюлди. Унинг содда, назокатли, шу билан бирга илҳомбахш ҳусни,— оддий аёлларда бундай гўзаллик камдан-кам учрайди,— Жюльеннинг ўзи ҳам хаёлига келтирмаган кўнгли торларидан қайси бирини чертиб юборгандай бўлди. Жюльен аёлнинг бу гўзаллигидан завқланиб, унга тикилиб борар экан, ўзини дўстона кутиб олишларига сираям шубҳа қилмасди, у ҳатто бу ҳақда ўйламасди ҳам. Хоним очикдан-очик совуқ кутиб олганини кўрган йигит ҳанг-манг бўлиб қолди. Шу заҳоти у, бека ким эканлигимни менга писанда қилпти, деган шубҳага борди.

Унинг лабларидаги қувончли табассум бирдан сўнди-қўйди,

у ўзининг бу хонадонда, айниқса, манови бадавлат асилзода хоним қаршисида қандай ўрин эгаллашини эслади. Йигитнинг юзи бир зумда ўзгариб кетди, энди унинг юзида такаббурлик, ўзидан ғазабланишидан бўлак ҳеч қандай ифодани уқиб бўлмасди. Хонимни бир соатдан буён кутгани-ю, оқибатда уни шундай хурлаганликлари унга қаттиқ алам қилди.

«Фақат аҳмоқ одамгина бировларга жаҳл қилиши мумкин,— дея мулоҳаза қиларди у ўзича.— Тош оғирлиги учун ерга тушадди. Наҳот мен умрбод ёш бола бўлиб қолаверсам? Наҳот мен бу одамларга нисбатан тўлаётган пулларига яраша муомала қилишни ўргана олмасам? Агар улар мени ҳурмат қилишларини, ўзимни ўзим ҳурмат қилишни истасам, у ҳолда бу одамларга уларнинг бойлиги билан менинг муҳтожлигимгина шартнома тузганлигини, қалбим эса уларнинг кибру ҳавосидан минг қақирим наридалигини, уларнинг пасткаш писанда-ю, илтифотлари мутлақо таъсир қилмайдиган юксакликда эканлигини уқтириб қўймоғим лозим».

Ғазаб, аламини кўнглига сиғдира олмаган ёш тарбиячининг титраётган юзида мутакаббирлик, қаттиқ қаҳр ифодаси пайдо бўлди. Де Реналь хоним бутунлай саросимага тушиб қолди. Аёл боя Жюльенни совуқ қарши олишга аҳд қилган эди. Энди кўз ўнгида йигитнинг юзи бирдан шундай ўзгариб кетганини кўриб, унга раҳми келди, ташвишга тушган ва ажабланган хонимнинг чеҳрасидаги илтифотсизлик ўрнини ҳамдардлик ифодаси эгаллади. Одатда эрталаб саломатлик ёки об-ҳаво тўғрисида айтиладиган шунчаки оддий сўзлар икковининг ҳам оғзидан қолди. Муҳаббат изтиробларини чекмаганидан тўғри фикр юрита оладиган Жюльен де Реналь хонимга ораларидаги муносабатни дўстона деб ҳисоблаш ҳатто хаёлига ҳам келмаганини намоёиш этишининг йўлини топди: у ўзининг жўнаб кетаётгани тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмай, таъзим қилди-да, ғойиб бўлди.

Аёл кечагина дўстона тикилган кўзларининг ҳозир нақадар ғазаб ва нафрат билан қараганидан ҳайратга тушиб, йигит ортидан кузатиб турар экан, унинг олдида катта ўғли югуриб келди ва онасининг бўйнига осилиб, қичқирди:

— Бизларда эса таътил бошланди — жаноб Жюльен жўнаб кетаяптилар.

Бу гапни эшитиб де Реналь хонимнинг юраги орқасига тортиб кетди, у боадаблиги учун ўзини ғоятда бахтсиз ҳис этарди, бироқ заифлиги туфайли юз карра кўпроқ азоб чекарди.

Бу янги воқеа унинг тасаввуридаги барча бошқа гапларни босиб кетди. Унинг андишали мулоҳазалари бир зумда тумтарай бўлди. Энди хоним мафтун этувчи ошиқнинг севгиси олдида дош беришини эмас, балки ундан бир умр маҳрум бўлаётганини ўйлаб қолган эди.

У эрталаб нонушта тутагунича тишини тишига қўйиб чидаб ўтирди. Аёлниинг ичидан қиринди ўтаётгани камлик қилгандек, жаноб де Реналь билан Дервиль хоним нуқул Жюльеннинг жў-

наб кетиши ҳақида гапирар эдилар. Жюльен уч кунга жавоб сўраётиб тик гапиргани Веррьер мэрига бир оз ғалати туюлган эди.

Турган гап, кимдир йигитчага кўпроқ тўлашга ваъда берганга ўхшайди, бунга шубҳаланмаса ҳам бўлади. Бу таклиф жаноб Валенодан чиққанми ёки бошқасиданми, гувернер учун йилига олти юз франк сарфлаш — ҳар қандай одамни ҳам ўйлантириб қўйиши мумкин. Кеча Веррьерда унга, чамаси, ўйлаб кўришлари учун уч кун кутиб туриш лозимлигини айтишган бўлишса керак, шу боисдан ҳам бугун эрталаб менга аниқ жавоб айтмаслик учун бу ярамас бола тоққа жўнаб қолди. Буни қаранг-а, келиб-келиб қандайдир зоти паст ҳунарманднинг раъйига қараб ўтирсам энди, бунинг устига сурбетлик қилишини айтмайсизми, кунимиз шунга қолгандан кейин нимаям қилардик.

«Хатто Жюльенни қандай ҳақорат қилганини ўзи ҳам тасаввур қила олмайдиган эримки, у бизникидан кетиб қолмаса эди, дея хавотирланаётган экан, мен нима деб ўйлашим керак?— дерди ўзига ўзи де Реналь хоним.— Эҳ, бунинг ўйлайдиган нимаси бор экан — ҳаммаси тамом бўлди».

Йиғлаб-йиғлаб кўнглини бўшатиш ва Дервиль хонимнинг саволларига жавоб беришдан қутулиш учун у боши қаттиқ оғриётганини баҳона қилди-да, ўз хонасига кириб ётиб олди.

— Хотинларнинг ўзи шунақа бўлади,— дея такрорларди жаноб де Реналь.— Доим бирор жойлари оғриб туради. Жуда ғалати қилиб яратилган-да бу хотинлар.

Шундай дея кула-кула нари кетди.

Кутилмаганда қалбига оташ солган бахтсиз муҳаббатнинг қурбони бўлган де Реналь хоним тўлғаниб ётар экан, Жюльен хурсанд бўлиб, фақат тоғлардагина учрайдиган ажойиб манзараларни томоша қилиб борарди. У Вержининг шимол томонидаги довонни ошиб ўтмоғи лозим эди. У юриб бораётган сўқмоқ улкан шамшод дарахтлари оралаб ўтиб, Ду водийсини шимол томондан тўсиб турган баланд тоғ ёнбағридан илон изи бўлиб аста юқорилаб кетарди. Ду дарёси жанубга қараб бурилиб кетган жойдаги тепаликларни ошиб ўтган йўловчининг кўз ўнгиди энди Бургундия ва Божоленинг серҳосил далалари намоён бўлди. Гарчи бу шуҳратпараст йигит бундай гўзалликларни кўрганда юраги билк этмаса-да, у ҳар қалай гоҳо-гоҳо бенхтиёр тўхтаб, бу кенг ва улуғвор манзарага кўз югуртирарди.

Ниҳоят, у дўсти, ёш тахтафуруш Фуке истиқомат қиладиган хилват водийга етиш учун ошиб ўтиши лозим бўлган баланд тоғ чўққисига кўтарилди. Жюльен шу тобда на дўсти Фукени, на биронта бошқа одамни кўришга ошиқарди. У чўққидаги қоялар орасида қарчиғай сингари яшириниб ўтирар экан, ўзи томон келаётган ҳар қандай одамни йироқдан кўрган бўларди. Қоялардан бирининг тик биқинида у кичкинагина горни кўриб қолди. Йигит горга кирди-да, пана жойга ўрнашиб ўтириб олди. «Бу ерда мени,— дея дилидан ўтказди у хурсандликдан

кўзлари чақнаб,— бу ерда мени ҳеч ким топа олмайди». Унинг хаёлига шу ерда ўтириб, ўзининг баъзи мулоҳазаларини ёзиб қўйиш фикри келиб қолди. Бу мулоҳазаларни ҳар қандай бошқа жойда қоғозга тушириш жуда хавфли эди. Тўртбурчак харсанг унга стол хизматини ўтади. Жюльен шундай берилиб кетдики, миясида ғужғон ўйнаётган фикрларни ёзишга улгуролмай қолди; шу тобда у атрофидаги ҳеч нимани кўрмасди. Ниҳоят, у қоғоздан кўзини узди-ю, қуёшнинг йироқдаги Божоле тоғ тизмалари ортига қараб ботаётганини сезиб қолди.

«Шу ерда тунаб қўя қолсам-чи?— дея ўйлади у.— Ноним бўлса бор, эркинман». Бу улуг сўзни тилга олар экан, Жюльен завқдан юраги лоп этганини сездн. Дом муғамбирлик қилиб яшашга мажбур бўлганидан у ҳатто дўсти Фуке билан ҳам ўзини эркин ҳис эта олмасди. Бу кичкинагина горда ниятини кафтига тираганича ўз орзулари ва эркинлик туйғусидан маст бўлиб ўтирган Жюльен ўзини ҳеч қачон шундай бахтиёр сезмаганди. У тоғлар ортига ботган қуёшнинг сўнгги шуъласи ҳам сўниб бораётганини пайқамай қолди. Жюльен қоп-қоронғи горда ўтириб, келгусида Парижда кечирадиган ҳаётини юраги орзиқиб тасаввур қиларди. Аввало унинг кўз ўнгидида гўзал бир аёл намоён бўлди, аёл шу қадар гўзал ва олижанобки, Жюльен бунақасини провинцияда сира учратмаган. Йигит ўша аёлни юрак-юрагидан севади, аёл ҳам усиз яшай олмайди... У дом ўз маҳбубаси билан бирга бўлади, мабодо уни тарк этса ҳам жуда қисқа муддатга, улуг ишлар қилиб шуҳрат қозониш ва унинг севгисига муносиброқ бўлиш учунгина тарк этади.

Париждаги киборлар жамиятининг аянчли муҳитида ўсиб улгайган бирор йигит, агар у Жюльен каби хаёлпараст бўлган тақдирда ҳам, бундай орзу-хаёлларга берилганини сезиб қолса, беихтиёр илжайиб қўярди, ахир: «Маҳбубасин тарк этса гар қайси бир ўғлон, Бевафолик қилар унга ҳар кунни жонон!»— деган ҳақиқат барчага маълум-ку, бу ҳақиқат буюк ишлар қилиб шуҳрат қозониш ҳақидаги орзуларини бир зумда унинг миясидан сиқиб чиқарган бўларди. Бироқ манави деҳқон йигитчанинг буюк жасорат кўрсатишига эса шунчаки бир тасодиф етисмаётгандек эди.

Бу орада қоронғи тун борлиққа аллақачон қора пардасини ёйган бўлиб, Фуке яшайдиган қишлоққача эса яна ўн чақирим йўл юрмоқ лозим эди. Горни тарк этишдан аввал Жюльен гулхан ёқди-да, боя ёзган барча қоғозларини ўтга ташлади.

Жюльен кечаси соат бирда эшикни тақиллатганида дўсти уни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди. Фуке ҳисоб-китоб дафтари устида бош қотириб ўтирганидан ҳали ухламаган экан. У норғулдан келган, юз тузилиши хунукроқ, бурни муштдай, бесўнақай бир йигит бўлса-да, аслида жуда ҳам кўнгли очик, хушфёъл эди.

— Бунча бемаҳал келмасанг? Бу дейман, ўша жаноб де Реналь билан уришиб қолмадингми, ишқилиб?

Жюльен кечаги воқеаларнинг барини дўстига айтиб берди. У Фукедан ҳеч нарсани яширмаслик лозим, деб ҳисобларди.

— Мешикида қола қол,— деди унга Фуке.— Қўриб турибман: жаноб де Ренални ҳам, Валенони ҳам, префект ёрдамчиси Можиронни ҳам, кюре Шеланни ҳам, уларнинг барча ҳийла-найранглари ҳам энди яхши тушуниб олибсан. Ҳозир аини пудрат савдоси билан шуғулланадиган пайтнинг. Арифметика илмида мендан анча кучлисан, ҳисоб-китобни олиб борардинг, ахир бу савдо-сотиқдан мўмайгина пул топяпман. Аммо ҳисоб-китоб ишларига вақт етишмайди, биронта одамни ширкатга олишга эса, муттаҳам чиқиб қоладими, деб қўрқасан. Фақат шуни деб худонинг берган куни бирор мўмай ишдан қуруқ қоласан киши. Мана бундан бир ой илгари манови Мишога олти минг франк ишлаб олишига имкон бериб қўйдим, Сент-Аманда яшайдиган Мишони айтяпман, уни танийсан. Уни олти йил кўрмаган эдим, тасодифан Понтарльедаги ким ошди бозорида учратиб қолдим. Хўш, ўша олти мингни ёки ҳеч бўлмаса, уч мингни сен ишлаб олсанг нима қиларди? Агар ўшанда ёнимда бўлганингда эди, ўша бир тўда тахтанинг баҳосини ошириб, барчасининг ҳафсаласини пир қилардим-у мол ўзимизга қоларди. Менга шерик бўла қолсанг-чи.

Фукенинг бу таклифи Жюльеннинг дилини бир оз ранжитди: бу гаплар унинг хом хаёлларига мутлақо тўғри келмасди. Фуке ёлғиз ўзи яшарди, шунинг учун ҳам дўстлар Гомер қаҳрамонларидай ўзлари овқат пишириб тамадди қилишар экан, дўсти Жюльенга тахтафурушлик қандай фойдали иш эканлигини исботламоқчи бўлиб унга ўзининг ҳисоб-китоб дафтарини кўрсатди. Фуке дўстини жуда билимдон ва ҳалол одам деб ҳисобларди.

Мана, ниҳоят, Жюльен қора қарағай ходаларидан қурилган кичкинагина хужрада ёлғиз ўзи қолди. «Рости билан ҳам мен бу ерда бир неча минг франк ишлаб олишим мумкин,— деди у ўзига ўзи,— кейин, ўша пайтда Францияда нима расм бўлишига қараб, ҳарбий мундирними ёки руҳонийлик ридосиними бамайлихотир танлайвераман. У пайтга бориб орттирган жамғармаларим барча тўсиқларни бартараф этади. Тоғдаги бу хилватгоҳда эса мен анови жаноби киборлар қизиқадиган барча муҳим материялар бобидаги жаҳолатдан аста-секин қутулиб оламан. Бироқ Фуке ҳали-бери уйланмоқчи эмас, ўзи эса, бу ерда ёлғизликдан қийналяпман, дея нолияпти. Агар у ўз ишига ҳеч қандай дастмоя қўшолмайдиган бир одамни шерик қилиб олаётган экан, демак, у бу одамнинг ҳеч қачон уни ташлаб кетмаслигига умид қилади».

— Наҳот мен дўстини алдасам?— дея ғазаб билан хитоб қилди Жюльен. Ишларини юриштириш учун туллаглик қилиб юрган, бировга нисбатан меҳр нималигини билмайдиган бу ғалати йигит шу тобда меҳрибон дўстига хиёл бўлса-да, номардлик қилишни ҳатто хаёлига ҳам келтира олмасди.

Шу пайт бирдан Жюльеннинг чеҳраси ёришиб кетди — у дўстининг таклифини рад этишга баҳона топган эди. «Қанақасига энди? Етти-саккиз йил умрни беному нишон ўтказиш-а? Ахир у пайтга бориб йигирма саккизни уриб қўяман. Бонапарт бу ёшда ўзининг энг буюк ишларини бажариб бўлганди. Ҳеч ким танимайдиган мендай камтарин бир одам ким ошди бозорларида ўралашиб юриб қандайдир муттаҳам мансабдорларнинг илтифотини қозониб, ниҳоят, бир оз пул ҳам жамғардим, дейлик. Лекин, ким билсин, ўша пайтга бориб қалбимда шўхрат қозониш учун лозим бўлган илоҳий оловдан ҳеч бўлмаса учқуни қолармикин».

Эртасига эрталаб Жюльен масала ҳал бўлди, деб юрган меҳрибон Фукега ўта совуққонлик билан руҳонийлик мартабасига бўлган эътиқоди туфайли унинг таклифини қабул қила олмаслигини айтди. Фуке ажабланганидан каловланиб қолди.

— Бундай ўйлаб кўрсанг-чи,— дерди у дўстига,— ахир мен сени шерик қилиб оляпман, агар шерикчиликни истамасанг, у ҳолда йилига тўрт минг маош белгилай. Сен бўлсанг бунинг ўрнига, яна ўша жаноб де Реналнинг уйига қайтсам, дейсан. Ахир у сени, қора ер қилсам, дейди-ку. Икки-юз-уч юз олтин йиққанингдан кейин ўша семинариянгга бориб ўқийверасан, ким тўсқинлик қиларди? Сенга яна бир нарсани айтиб қўяй: шу атрофдаги энг яхши приходни сенга ўзим тўғрилаб бераман. Биласанми,— дея қўшимча қияди Фуке товушини пасайтириб,— ўша жаноб***, жаноб*** ва жаноб*** ларнинг барига мен ўтин етказиб бераман. Уларга мен аъло нав ўтин, эман ғўлаларини олиб бераман, жаноблар эса синган шох-шабба сифатида ҳақ тўлашади, турган гап, менга ҳам нафи тегади, албатта, пулдан фойда чиқаришнинг бундан яхшироқ усули бўлмаса керак.

Бироқ Жюльен ўз майлини гапириб туриб олди. Ниҳоят Фуке, дўстим бир оз ақлдан озибди, деган қарорга келди. Учинчи кун и азонда, тонг ёриша бошлаши билан Жюльен дўсти билан хайрлашиб чиқиб кетди; бугунги кунни у тоғдаги қоялар орасида ўтказмоқчи эди. Йигит ўша кичкина горни қидириб топди, бироқ энди унинг кўнгли нотинч эди: Фукенинг таклифи уни алағда қилиб қўйганди. У Геракл каби икки йўлдан бирини: ё эзгуликни, ё қусурни танлаши, танлаганда ҳам келажакда дурустгина бойлик орттиришга имкон берадиган, ё ёшликдаги қаҳрамонона орзу-умидлар йўлини танламоғи лозим бўларди. «Демак, менда чинакам қатъийлик йўқ экан,— дерди у ўзига ўзи. Ҳаммасидан ҳам унга ана шу гумон кўпроқ азоб бермоқда эди.— Ризқи рўзимни топиш учун сарфламоқчи бўлган ана шу саккиз йил ичида қаҳрамонона ишлар қилишга ундайдиган илоҳий кучдан ажралиб қоламан, деб қўрқяпманми, демак, менинг тупрогим бошқа жойдан олинган. Улуғ кишиларнинг зуваласи бошқачароқ бўлади».

Нафис пайпоқ

Роман — бу катта йўлда қўлингда тутиб бораётган кўзгунинг ўзи.

Сен-Реа 16

Вержидаги кўҳна черковнинг хушманзара харобаларига яна кўзи тушар экан, Жюльен ўтган кунидан бери де Реналь хонимни бирон марта ҳам эсламаганини ўйлаб қолди. «Бу ердан жўнаб кетаётган куним бу аёл менга орамизда қандай масофа борлигини эслатиб қўйди, у мен билан гўё оддий қишлоқи болакай билан гаплашгандек гаплашди. Ҳа, албатта, у бир кун аввал қўлидан ўшлашимга ижозат этганидан афсусланаётганини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Лекин қўлиям жуда гўзал-да ўзи. Ажойиб! Кейин бу аёлнинг нигоҳларини айтмайсизми, нақадар олижаноб кўзлар-а».

Фуке билан биргаликда олиб бориладиган пудрат ишлари туфайли пича маблағ жамғариш имконияти Жюльен хаёлини бир оз олиб қочди. Йигит ўзининг атрофдагилар кўз ўнгида нақадар қашшоқ ва арзимас одам бўлиб кўринишини энди илгарига қараганда камроқ ўйлаб, камроқ қайғурадиган бўлиб қолганди. У гўё баланд тепаликка чиқиб олган-у, у ердан туриб пастдаги қашшоқликни ҳам, ўзи учун катта давлат бўлиб туюладиган тўкин ҳаётни ҳам бамайлихотир кузатаётгандек эди. Жюльен ўз аҳволига файласуф кўзи билан қараяпти, деб бўлмасди, албатта. Бироқ у тоққа қилган мана шу кичкина саёҳатидан бутунлай бошқа одам бўлиб қайтганини сезиш учун фаросати етарди.

Де Реналь хонимнинг илтимосига кўра ўз саёҳати ҳақида ҳикоя қила бошлаган Жюльен беканинг нақадар ҳаяжон билан тинглаётганини кўриб ҳайратга тушди.

Бир вақтлар уйланишга жазм қилиб юрган Фуке бир неча бор севги бобида ҳафсаласи пир бўлган эди; ўз дўсти билан суҳбат пайтида у Жюльенга ана шу барча кўнгилсизликларни очиқдан-очиқ гапириб берганди. Бир неча марта фурсатидан олдин севгилисининг висолига эришган Фуке ҳар гал маҳбубаси илгари ҳам ўз муҳаббатини кимгадир инъом этганига ишонч ҳосил қилганди. Бу ҳикоялар Жюльенни ғоятда ҳайратга солди, у энди кўпгина янги нарсаларни билиб олганди. Доим ўз хаёли билан бўлиб, ҳеч кимга ишонмай юрганидан у ишқ-муҳаббат соҳасида бир оз бўлса-да саводини чиқариши мумкин бўлган ишлардан бениҳоя йироқ эди.

Жюльен дўстиникида ўтказган шу уч кун ичида де Реналь хонимнинг ҳаёти азоб билан ўтди, хоним турли хаёлга борар ва баттар қайғулар эди. У чиндан ҳам касал бўлиб қолди.

— Кечқурун боққа чиқа кўрма,— деди дугонасига Дервиль хоним Жюльенга кўзи тушгач.— Тобинг қочиб турибди, кечқурунлари эса салқин, баттар бўласан.

Жаноб де Реналдан доим, оддийгина кийинасан, деб таъна эшитиб юрадиган дугонасининг кутилмаганда нафис тўр пайпоқ ва Париждан келтирилган ажойиб туфлисини кийиб олганини кўриб Дервиль хоним ажабланди. Сўнгги уч кун мобайнида де Реналь хонимнинг ягона эрмаги бичиш-тикиш бўлганди. У яқиндагина расм бўлган чиройли матодан ўзига ёзги кўйлак бичган ва тезроқ тикиб бер, деб Элизани ҳол-жонига қўймаганди. Кўйлак Жюльен қайтиб келганидан бир неча минут кейин битган эди, де Реналь хоним уни дарҳол кийиб олди. Унинг дугонасида энди ҳеч қандай шубҳа қолмади. «Севиб қолибди, бечора», деди ўзига-ўзи Дервиль хоним. Холаваччасининг нима сабабдан бундай ғалати бетоб бўлаётгани энди унга бутунлай аён бўлди-қўйди.

У де Реналь хонимнинг Жюльен билан қандай суҳбатлашганини кўрди — беканинг юзи гоҳ оқарар, гоҳ лоладек қизариб кетар эди. Унинг ташвиш тўла нигоҳи ёш тарбиячининг кўзларига қадалган эди. Де Реналь хоним, мана ҳозир у ҳамма гапни тушунтиради-да, сўнг уларникида қолиш-қолмаслигини айтади, дея зориқиб кутмоқда эди. Жюльен эса бу тўғрида умуман ўйламаётгани боисидан ҳеч нима демасди. Ниҳоят, узоқ иккиланиб тургач, де Реналь хоним журъат этиб, дилидаги туйғуларни ошкор этувчи титроқ товуш билан сўради:

— Сиз шогирдларингизни ташлаб, бошқа жойга ишга ўтмоқчисиз шекилли?

Де Реналь хонимнинг маънос нигоҳи ва товушидаги журъатсизлик Жюльенни ҳайратга солди. «Бу аёл мени севади,— деди у ўзига,— бироқ бир лаҳза заифлик қилганидан сўнг мағрурлиги туфайли дарҳол бу ишдан пушаймон бўлади ва менинг кетиб қолишимдан чўчимай қўйган заҳоти менга нисбатан яна димоғи кўтарилади. У бир зумда ўзи учун зарарли бўлган бу аҳволни тасаввур қилиб кўрди-да, бир оз иккиланиб тургач, жавоб берди:

— Шундай ажойиб болалардан ажралиш мен учун оғир бўлади, албатта. Боз устига оилангиз ҳам бамаъни, лекин кетишимга тўғри келса керак. Ахир ҳар ким ҳам ўзиниям ўйлаши керак-ку.

Жюльен «бамаъни» сўзини айтар экан,— киборларга хос бу сўзин у яқингинада луғатига киритган эди,— дилини кучли нафрат туйғуси қамраб олди.

«Демак, бу аёлнинг назарида мен бемаъни эканман-да», дея хаёлидан ўтказди у.

Де Реналь хоним йигитнинг ақли ва чиройига қойил қолиб, унинг гапларига қулоқ солар экан, юраги қисилиб ўтирарди, эҳтимол, хонадонингизни ташлаб кетарман, деб унинг ўзи айтди-ку ахир. Хонимнинг Жюльен йўқлигида Вержиге келган

барча веррьерлик дўстлари эри қидириб топган бу ажойиб йигитни бирлари олиб, бирлари қўйиб мақташганди. Албатта улар болаларнинг ўқишидаги муваффақиятларида ҳеч балони тушунишмасди. Бироқ Жюльеннинг инжилни ёддан билиши, бунинг устига уни лотин тилида ёдлагани веррьерликларни шу қадар қойил қолдирган эдики, ҳойнаҳой, улар буни юз йилдан кейин ҳам унутмасалар керак.

Аммо Жюльен ҳеч ким билан сўзлашмагани бонсидан, табиий, бу гаплардан беҳабар эди. Агар де Реналь хоним хиёл совуққонроқ бўлганида эди, у йигитни шундай катта обрў орттиргани билан табриклаган бўларди. Шунда Жюльеннинг ғурури дарҳол таскин топиб, у хоним билан мулоим ва дилкаш бир оҳангда гаплашган бўларди, боз устига беканинг янги кўйлаги унга жуда ёққан эди. Кўйлакнинг чиройли чиққанидан ва бу ҳақда Жюльеннинг айтган гапидан жуда хурсанд бўлган де Реналь хоним йигитга боғни сайр қилишни таклиф қилди-ю, бироқ хиёл ўтмай юришга мадори йўқлиги маълум бўлиб қолди. Шундан сўнг у ўз қочоғининг қўлига таяниб олди. Аммо бундан кучига куч қўшилиши ўрнига, аксинча, йигитнинг қўлини ҳис этган заҳоти бутунлай силласи қуриди-қўйди.

Қоронғи тушди, улар стулларга ўтиришлари билан Жюльен илгари эришган имтиёзга кўра журъат этиб, ёнида ўтирган гўзал бекасининг қўлини лабига босди-да, сўнг уни дарҳол кафтига олди. Шу тобда у мутлақо де Реналь хоним ҳақида эмас, балки дўсти Фукенинг ўз маҳбубаларига қандай дадил муомала қилганини ўйларди, «бамаъни» сўзи ҳамон унинг қалбида тошдай ботиб турарди. Кутилмаганда хоним унинг қўлини маҳкам қисиб қўйди, бироқ Жюльен бундан сира ҳам хурсанд бўлмади. Хоним бу кеча унга нисбатан намоийш этаётган ҳис-туйғулардан фахрланиш у ёқда турсин, ҳатто дилида миннатдорчилик ҳам сезмади, аёлнинг гўзаллиги, нафосат-у назокати бугун унга деярли таъсир этмасди. Руҳий покизалик, ниятнинг холислиги, сўзсиз, ёшлик умрини узайтиради. Одатда гўзал аёллардан кўпчилигининг аввало юзи қарийди.

Бу кеча Жюльеннинг кайфияти бузуқ эди; у ҳанузгача инсонни ижтимоий зинапояннинг у ёки бу поғонасига жойлаб қўядиган тақдирдан газабланарди. Фуке унга бойлик орттиришининг тубан усулини таклиф қилганидан буён унинг ўзидан ўзи жаҳли чиқмоқда эди. Бутунлай ана шу хаёл билан банд бўлиб, аҳён-аҳёнда ўз хонимлари билан бир-икки оғиз гаплашиб қўяр экан, у ўзи ҳам сезмаган ҳолда де Реналь хонимнинг қўлини қўйиб юборди. Боёқиш беканинг юраги орқасига тортиб кетди: бундан у ўзига чиқарилган ҳукмни уққан эди.

Агар Жюльеннинг севгисига ишончи комил бўлганида эди, эҳтимол у ўз фазилатлари ёрдамида муҳаббат васвасасига дош берган бўларди. Бироқ Жюльендан умрбод айрилишдан қўрқиб турган ҳозирги пайтда у ўз туйғусига қаршилик қилмади, хоним шу қадар ҳушини йўқотиб қўйдики, Жюльеннинг па-

ришонлик билан стул суянчиғига қўйиб ўтирган қўлни ўзи ушлаб олди. Хонимнинг бу ҳаракати навқирон шухратпарастни ҳушига келтирди: шу тобда у ўша барча кеккайган асилзода жанобларнинг бир кўриб қўйишларини истарди. Бу жаноблар зиёфат пайти, у болалар билан столнинг пойгак томонида ўтирганида Жюльенга ҳомийларча тиржайиб қарашган эди. «Йўқ, бу аёл мендан нафратлана олмайди,— деди у ўзига ўзи,— шундай экан, унинг гўзаллигидан юз ўгиришим яхши эмас. Мен ўзимни ҳурмат қилишни истар эканман, у билан ошиқ-маъшуқлик қилишим керак». Агар Жюльен дўстининг маҳбубалар ҳақидаги оддийгина ҳикояларини эшитмаганида, эҳтимол, бундай фикр унинг миясига бутунлай келмаган бўларди.

Қўққисдан хаёлига келган бу фикрдан унинг* бир оз димоғи чоғ бўлди. «Бу икки аёлдан бири албатта меники бўлмоғи лозим», деди у ўзига ўзи ва шу заҳоти, Дервиль хонимнинг кўнглини овлаш мен учун ёқимлироқ бўларди, деб хаёлидан ўтказди. Йўқ, бу аёл унга кўпроқ ёқади, деб бўлмасди. Жюльен бу хоним уни фақат тарбиячи сифатида билгани учун ҳам уни афзал кўрган бўларди. Де Реналь хонимнинг кўз ўнгиде эса у биринчи бор мовут камзулини қўлтиғига қистирган косиббачча сифатида пайдо бўлганди.

Бироқ де Реналь хоним эшик олдида қўнғироқ чалишга журъат этолмай турган ва салга лоладек қизариб кетадиган худди ўша ишчи йигитчани айниқса меҳр билан эсларди.

Ўз позицияларини кўздан кечирар экан, Жюльен, ҳойнаҳой, Дервиль хоним беканинг менга кўнгли борлигини пайқаган бўлса керак, шу боисдан унинг кўнглини овлаш бефойда, деган қарорга келди. Шундай қилиб, у ноилож де Реналь хонимни танлашга мажбур бўлди. «Хўш, бу аёл ҳақида менга нималар маълум?— дея сўрарди ўзидан Жюльен.— Мен фақат бир нарсани биламан: саёҳатга бормасимдан олдин мен унинг қўлидан ушласам, қўлини тортиб оларди, энди эса мен қўлимни тортиб оляпман, у эса, аксинча, қўлимни ушлаб қисиб қўйяпти. Мендан нафратланиб юргани учун ундан қасос олишнинг жуда ўрни келди. Худо билсин, унинг қанча ўйнашлари бўлганикин! Эҳтимол, бу ерда учрашиш қўлай бўлгани учунгина у мени танлагандир?»

Афсуски, ўта маданиятли бўлишнинг ёмон томони ҳам худди ана шунда. Хиёл маълумотга эга бўлган йигирма ёшли йигитнинг қалбида самимиятдан асар ҳам қолмайди. Самимият бўлмаса муҳаббат одамни бездирадиган мажбуриятга айланади.

«Мен яна шунинг учун ҳам бу аёлнинг висолига етмоғим лозимки,— дея шивирлади Жюльеннинг қулоғига унинг заиф гурури,— агар келажакда биронта одам менга, шунчаки бир тарбиячи бўлгансан, деб юзимга соладиган бўлса, бу ишга мени муҳаббат мажбур қилган, дейишим мумкин».

Жюльен яна қўлини аста тортиб олди-да, сўнгра ўзи де Ре-

иаль хонимнинг қўлидан тутиб, уни қисди. Улар ярим кечага яқин меҳмонхонага чиқишгач, де Реналь хоним секингина сўради:

— Демак, бизни тарк этар экансиз-да? Бизни ташлаб кетасизми?

Жюльен хўрсиниб жавоб берди:

— Ҳа, кетишим керак, чунки мен сизни қаттиқ севиб қолдим, бу эса гуноҳ, ёш руҳоний учун бу жуда катта гуноҳ.

Де Реналь хоним бирдан унинг қўлига таяниб қолди, таянганда ҳам шундай кескин бир ҳаракат билан таяндики, ёноғи Жюльеннинг ёниб турган юзига тегиб кетди.

Тунда бу икки одамнинг қалбини қамраб олган туйғулар бири-бирига мутлақо ўхшамасди. Де Реналь хонимнинг юрагида руҳий эҳтирос ҳукмрон бўлиб, бутун вужуди муҳаббат нашидасига тўлиб-тошганди. Муҳаббат савдоси эртароқ бошига тушган ёш ишвагар қизча севги ҳаяжонларига ўрганиб қолади-да, эҳтиросли туйғу ёшига етганида бу соҳада янгилик жозибасини ҳис этмай қўяди. Бироқ ҳатто романлар ҳам ўқимаган де Реналь хоним учун бахтнинг барча қирралари янгилик эди. Ҳеч қандай машъум ҳақиқат ёки ҳеч бўлмаса келажак шарпаси унинг қалбини совита олмади. Хоним, орадан ўн йил ўтгандан кейин ҳам ҳозиргидай бахтли бўламан, дея ўйларди. Ҳатто бир неча кун илгари унга қаттиқ азоб берган аёллик фазилати ва жаноб де Реналга содиқ бўлишга онт ичгани ҳақиқати фикр ҳам бугун ҳеч қандай таъсир кўрсата олмади; хоним уни чақирилмаган меҳмондек ҳаёлидан қувиб солди. «Ҳеч қачон унинг ҳаддидан ёшишига йўл қўймайман,— дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним.— Биз Жюльен билан шу ой давомида қандай яшаган бўлсак, шундай яшайверамиз. У менинг дўстим бўлади».

XIV

Инглиз қайчиси

Ёноқлари анордек ўн олти ёшли қизалоғу юзига қизил суртганига доғман.

Полидори

Жюльенга келсак, у Фукенинг ўша таклифидан сўнг ўзини бутунлай бахтсиз ҳис этмоқда эди, у ҳеч бир қарорга келолмай қийналарди.

«Эҳ, чамаси, иродам заифга ўхшайди. Наполеон пайти бўлганида, унга ёмон солдат бўлар эканман. Ҳай майли, ҳеч бўлмаганда,— дея қарор қилди у,— хонадон бекаси билан манови саргузаштим бир оз вақтга бўлса-да, кўнглимни хуш этади-ку».

Унинг бахтига бундай беадаблик ҳатто мана шу арзимас воқеада ҳам унинг асл руҳий ҳолатига мутлақо мос тушмас эди.

Де Реналь хонимнинг янги башанг кўйлаги унинг дилига гўла-гула солиб қўйганди. Йигит учун бу кўйлак Парижнинг тимсоли эди. Унинг гурури тасодифга ёки зарур пайтда жонига ора кирадиган топқирлигига таяниб иш кўришига йўл қўймасди. Фуке-нинг ҳикоялари ва севги ҳақида инжилдан ўқиб олган озгина маълумотлари асосида у ўзи учун бўлажак кампаниянинг пухта ва батафсил планини ишлаб чиқди. Жюльен, гарчи ўзи тан ол-маса-да, жуда эсанкираб қолган эди. Шу боисдан ҳам у ўша планни ўзи учун ёзиб қўйишга аҳд қилди.

Эрталаб де Реналь хоним меҳмонхонада бир дақиқа у билан ёлғиз қолди.

— Сизнинг исмингиз Жюльен, лекин яна бошқа исмингиз борми?— дея сўради хоним.

Ардоқлаб берилган бу саволга қаҳрамонимиз бироқ нима деб жавоб бера олмади. Бундай имконият унинг планида назарда тутилмаганди. Агар калласи ана шу аҳмоқона план билан банд бўлмаганда эди, унинг топқир ақли шу заҳоти жонига ора кирган, саволнинг кутилмаганда берилгани эса ҳозиржавобликка ундаган бўларди.

Ўзининг эпсизлигидан Жюльен баттар хижолат чекди. Де Реналь хоним унинг бундай довдираб қолганини дарҳол кечирди. Йигитнинг бундай эсанкираб қолиши хонимга юракни ийтадиган соддадиллик бўлиб туюлди. Унинг фикрича, барча жуда ақлли деб ҳисоблайдиган бу йигитга худди ана шундай соддадиллик етишмасди.

— Бу тарбиячинг тушмагур менда қаттиқ шубҳа туғдирипти,— деган эди унга бир неча бор Дервиль хоним.— У худди ҳамма ишни олдиндан ўйлаб қиладигандек кўринади. Жуда писмиққа ўхшайди у.

Аҳмоқона довдираб қолгани ва де Реналь хонимнинг саволига жавоб бера олмагани Жюльенга қаттиқ алам қилди.

«Мендек одам ўз олдимда гуноҳимни ювишим шарт»,— дея аҳд қилди у ва ўз бурчига биноан пайт пойлаб туриб, бир хонадан иккинчи хонага ўтаётганларида де Реналь хонимни ўпиб олди.

Бундан ҳам ножўя, ўзи учун ҳам, хоним учун ҳам ёқимсиз, боз устига телбаларча қилиқни ўйлаб топишнинг ўзи амримаҳол эди. Уларни кўриб қолишлари ҳеч гап эмасди. Де Реналь хоним, у ақлдан озмадини, дея ўйлаб қолди. Хоним кўрқиб кетди ва шу билан бирга қаттиқ жаҳли ҳам чиқди. Бу бемаъни қилиқ унга жаноб Валенони эслатди.

«Бу ерда у билан ёлғиз ўзим бўлганимда ҳолим нима кечарди?»— дея ўйлади у. Унинг қалбида севги орқага чекиниб, боадаб аёлга хос фазилатлар тугён кўтарди.

Шундан сўнг хоним шундай иш тутдики, болаларидан бирон-таси доим ёнида бўлди.

Қун Жюльен учун гоят зерикарли ўтмоқда эди; у ўтакетган эпсизлик билан ўзининг шайдо қолиш планини амалга ошириш-

га уринарди. У де Реналь хонимга бирон марта ҳам тўғри кўз билан қарамай, нуқул маънодор нигоҳ ташларди. Бироқ у шайдо қилиш у ёқда турсин, ҳатто назокатли бўлишни ҳам эплай олмастганини тушунмайдиган даражада тентак эмасди.

Де Реналь хоним унинг бундай уқувсизлиги ва ўтакетган густоҳлигидан ҳайратга тушиб, бутунлай эсанкираб қолганди. «Эҳтимол, биринчи муҳаббати бўлгани учун ҳам шундай ақлли йигит гоҳ журъатсизлик қилаётган, гоҳ эсини йўқотиб қўяётгандир,— дея ниҳоят ўйлаб қолди хоним ва бу фикрдан қалбини чексиз қувонч қоплади.— Лекин шундай бўлиши мумкинмикин? Демак, менинг рақибам уни севмаган экан-да?»

Нонуштадан сўнг де Реналь хоним меҳмонхонага чиқди, уни кўргани Брэдаги префект ёрдамчиси жаноб Шарко де Можирон келган эди. Хоним баланд чамбарак олдига ўтирди-да, кашта тика бошлади. Унинг ёнида Дервиль хоним ўтирган эди. Худди ана шу пайт, куппа-кундузи қаҳрамонимизнинг кўнгли де Реналь хонимнинг чиройлигина оёғини аста босиб қўйишни тусаб қолди, ҳолбуки шу дақиқада беканинг нафис тўр лайпоги ва Париждан келтирилган бежирим туфлиси префектнинг серназокат ёрдамчиси эътиборини ўзига тортган эди.

Де Реналь хоним жуда қўрқиб кетди, у қайчиси, бир ўрам жун ип ва барча ниналарини ерга тушириб юборди — бу билан у Жюльеннинг бемаъни қилиғини столдан тушиб кетган қайчинини илиб олишга бўлган беўхшов ҳаракат тарзида кўрсатмоқчи эди. Уларнинг бахтига инглиз пўлатидан ясалган қайчи синиб қолди. Шундан сўнг де Реналь хоним уни вақтида илиб олмгани учун Жюльендан ўпкалай бошлади:

— Ахир қўлимдан чиқиб кетганини кўрувдингиз-ку, бемалол илиб олишингиз мумкин эди, бунинг ўрнига эса қош қўяман деб кўз чиқардингиз ва оёғимни қаттиқ туртиб юбордингиз.

Бундай қувлик префект ёрдамчисини чалғитди-ю, бироқ Дервиль хонимни алдаб бўлмади: «Бу чиройли йигитчанинг жуда қилиғи совуқ экан-ку!»—дея хаёлидан ўтказди аёл; провинциядаги киборлар жамиятида бундай хатолар сира кечирилмайди. Де Реналь хоним пайт пойлаб туриб Жюльеннинг қулогига:

— Эҳтиёт бўлинг, мен сизга буюраман,— дея шивирлади.

Жюльен қўполлигини ўзи ҳам тушунарди ва бундан қаттиқ пушаймон эди. У хонимнинг «мен сизга буюраман», сўзлари учун ачиққансаммикин ёки йўқми, дея анчагина боши қотиб ўтирди. Ниҳоят, у ўйлаб-ўйлаб, шундай мулоҳаза юрита бошлади: «У менга болалар ва уларнинг тарбиясига онд алоқадор бирор гап хусусида «буюраман», дейиши мумкин эди, аммо севгимга севги билан жавоб берар экан, икковимизни бутунлай тенг дея ҳисобламоғи керак. Орада *тенглик* бўлмаса, бу қандай муҳаббат ҳам бўлди...» Шундан сўнг унинг бутун фикр-хаёли тенглик ҳақидаги турли чайналган гапларни эслаш билан банд бўлиб қолди. У нуқул дилида жаҳл билан Корнелнинг бир неча кун илгари Дервиль хоним ўқиб берган бир шеърини такрорлади.

. . . . муҳаббат тенглик демак,
Тенглик қайда, деб юрмас ҳеч замонда муҳаббат.

Жюльен ўлиб-тирилиб дон Жуанга ўхшаб кўришишга ҳаракат қиларди, бироқ шу пайтга қадар биронта маъшуқаси бўлмагани туфайли кун бўйи ўзини ғирт аҳмоқ одамдек тутди. У фақат бир ўринда тўғри мулоҳаза юритди. Ўзидан ҳам, де Реналь хонимдан ҳам аччиқланиб, оқшом яқинлашаётгани ва яна бека билан қоронғида ёнма-ён ўтириши лозимлигини даҳшатга тушиб ўйлар экан, у жаноб де Реналга кюренинг олдида, Веррьерга бориши кераклигини айтди-да, пешиндан кейин дарҳол уйдан чиқиб кетиб, кечаси алламаҳалда қайтиб келди.

Жюльен жаноб Шеланинг уйига етиб борганида, у ўз қавмидан кўчиб кетаётган экан, охири боёқиш чолни ишдан бўшатишибди, унинг ўрнини эса викарий Маслон эгаллабди, Жюльен кекса кюрега кўмаклаша бошлади. Шу пайт миясида дўсти Фукега, черковга хизмат қилиш истеъдодига чин кўнгилдан ишонгани учун ҳам унинг дўстона таклифини рад этгани, бироқ ҳозир шундай ўтакетган адолатсизлиkning шоҳиди бўлганидан сўнг охиратини куйдирмаслик учун руҳонийлик унвонидан воз кечсаммикин, дея ўйлаб қолгани ҳақида хат ёзиш фикри туғилиб қолди.

Жюльен, агар қалбида маънос тадбиркорлик қаҳрамонлик истагидан устун келгудек бўлса, тижорат билан шуғулланмоқ учун кюренинг ишдан олинишини баҳона қилиши ҳақидаги бу ажойиб фикрдан боши осмонга етди.

XV

Хўроз қичқирди

Лотиңча ишқдир «амор»,
Ишқдандир бори мараз,
Исноду оҳу озор,
Ғарқи ёш, ғурбат, ғараз.

«Ишқ герби» қўшиқлари китоби

Ўзини асоссиз равишда, жуда айёрман, деб ҳисоблайдиган Жюльеннинг дилида хиёл бўлса-да, қувлик бўлганида эди, эртасига у ўзини Веррьерга қилган саёҳати натижасида эришган ажойиб муваффақияти билан табриклаган бўларди. Жюльен ғойиб бўлди-ю, унинг барча хатолари унутилди-қўйди. Бироқ кун ишдан унинг қовоғидан қор ёғиб юрди, фақат кечқурун қош қорая бошлаганидан кейингина унинг миясига шу қадар гаройиб бир фикр келдики, бу фикрни у мислсиз жасорат билан дарҳол де Реналь хонимга хабар қилишни лозим топди. Улар боғдаги жойларига бориб ўтиришлари биланоқ Жюльен ҳатто бутунлай қоронғи тушишини ҳам кутмасдан, де Реналь хонимнинг номига

доғ тушириши мумкинлигини сира ўйламай, унинг қулоғига шивирлади:

— Хоним, бугун тунда соат роппа-роса иккида хонангизга кираман, сиз билан гаплашиб оладиган зарур гапим бор.

Жюльен, бека бирдан рози бўлса-я, деган фикрдан қўриқиб, дағ-дағ титрарди. Мафтункор дон Жуан роли уни шу қадар эзиб юборган эдики, агар ўзига эрк берса, ўша хонимларини кўрмаслик учун бир неча кун хонасига қамалиб олган бўларди. У кечаги ажойиб хулқ-атвори билан бир кун олдин осонгина эришган барча ютуқларини қора ер қилганини яхши тушунарди ва шв боисдан ҳам энди ўзини қандай тутишни билмай қолганди.

Де Реналь хоним Жюльеннинг юрак ютиб айтган бу густоҳ таклифига чин кўнгилдан чиққан қаҳр-ғазаб билан жавоб қилди. Йигит унинг бу қисқа жавобида нафрат сезгандек бўлди. Шубҳасиз, деярли шивирлаб айтилган бу жумлада «Э сени!» деган сўз ҳам бор эди. Жюльен, болаларга ниманидир айтишим керак, деган баҳонада уларнинг олдига кириб кетди-да, қайтиб келгач, де Реналь хонимдан иложи борича узоқроққа, Дервиль хонимнинг ёнига ўтирди. Шу йўсинда у беканинг қўлини ушлаш имкониятидан ўзини бутунлай маҳрум этди. Суҳбат жиддий тус олди ва Жюльен бир неча марта бирдан боши қотиб, жимиб қолганини ҳисобга олмаганда, жуда ақлли гаплар айтиб ўтирди. «Уч кун бурун,— дерди у ўзига-ўзи,— де Реналь хоним менга очикдан-очик мойиллигини сездирганди. Ушанда, у энди меники, деб ўйлаб қолган эдим! Яна унинг илтифотини қозониш учун бирор ҳийла ўйлаб топишим керак».

Жюльен шундай мушкул аҳволга тушиб қолишига ўзи айбдор бўлиб, руҳан жуда эзилган эди. Бинобарин, муваффақиятга эришгудек бўлса, у баттар эсанкираб қолиши турган гап эди.

Соат ўн иккиларга яқин ҳаммаси хона-хонасига тарқалишгач, у дили хуфтон бўлиб, Дервиль хоним мендан қаттиқ нафратланади, де Реналь хонимнинг ҳам менга муносабати ундан яхши бўлмаса керак, деган қарорга келди.

Таъби ғоятда тирриқ бўлган, бениҳоя хўрлиги келган Жюльеннинг сира уйқуси келмади. Бироқ йигит мунофиқликни йиғиштириб қўйиб, ўз режаларидан воз кечишни ва де Реналь хоним ҳузурда ёш бола каби кундалик қувончларга қаноат қилиб яшашни хаёлига ҳам келтирмасди.

У бош қотириб, турли ҳийла-найранглар ўйлаб топар, бироқ орадан бир дақиқа ўтгач, буларнинг бари мутлақо бемаъни гап бўлиб туюларди; хуллас, у ўзини бениҳоя бахтсиз ҳис этиб ётар экан, бирдан қасрдаги катта соат икки марта бонг урди.

Хаворий Пётр хўрознинг қичқириғини эшитиб қандай ўзига келган бўлса, бу садо Жюльенни ҳам шундай ҳушига келтирди. У қандай мудҳиш воқеа содир бўлганини англади. Йигит хонимга сурбетларча ўша гапни айтганидан сўнг бу ҳақда бирон марта ҳам эсламаган эди — ахир бу гапни эшитиб беканинг қаттиқ жаҳли чиққан эди-да!

«Мен унга соат иккида олдингизга кираман, дедим,— дея ўзича мулоҳаза юритарди у ўрнидан турар экан,— оддий деҳқоннинг боласи бўлганим учун ҳам мен жоҳил ва тўпори бўлишим мумкин, Дервиль хоним бунини менга очикдан-очик шама қилди, лекин мен жиллақурса ҳеч нарсага арзимайдиган одам эмаслигимни исботлайман».

Чиндан ҳам Жюльен ўз матонати билан фахрланса арзигудек эди: шу пайтгача у ўзини шу қадар даҳшатли равишда зўрламаганди. Ўз хонасининг эшигини очиб йўлакка чиқар экан, дағ-дағ қалтираб, тиззалари букилиб кетаверганидан у деворга суяниб қолди.

Жюльен атайлаб шиппагини киймаган эди. Йўлакка чиққач, у жаноб де Реналнинг эшиги олдига бориб қулоқ солди: у ердан кучли хуррак овози эшитилмоқда эди. У бутунлай ўзини йўқотиб қўйди. Демак, хонимнинг олдига кирмаслик учун ҳеч қандай баҳона қолмади. Лекин,— ё парвардигор!— беканинг хонасида у нима қилади ахир? Шу тобда унинг миясида ҳеч қандай режа йўқ эди, ҳатто режа тузиб қўйган тақдирда ҳам у ҳозир шундай бир саросимага тушиб қолган эдики, бари бир бу режани бажара олмасди.

Ниҳоят, у бундан кўра ўлимга боришнинг марта осонроқ эди, дея ўйлаганича, ўзини ўзи зўрлаб, де Реналь хонимининг ётоқхонаси ёнидаги кичкина даҳлизга кирди. У қўллари қалтираб тутқични тортган эди, эшик қаттиқ гичирлаб очилди.

Хона ёруғ эди, камин устида соябонли тунги лампа ёқиб қўйилганди,— ана холос,— бир ками шу эди ўзи! Жюльенни кўриб де Реналь хоним сапчиб ўрнидан турди. «Бадбахт!»— дея қичқирди у. Бир зум иккови ҳам саросимага тушиб қолишди. Ана шунда Жюльен барча хом хаёлларини унутди-ю, асл ҳолига тушди-қўйди. Шундай дилбар аёл томонидан муҳаббатининг рад этилиши унга дунёдаги энг катта бахтсизлик бўлиб туюлди. Хонимнинг таъналарига жавобан Жюльен унинг оёғига йиқилди-да, тиззасидан қучоқлаб олди. Бироқ аёл ғазаб билан уни койишда давом этаверган эди, Жюльен бирдан ҳўнграб йиғлаб юборди.

Орадан бир неча соат ўтгач, Жюльен де Реналь хонимнинг ётоқхонасидан чиқиб келганида, у ҳақда, одатда романларда айтиладигандек, энди унинг армони қолмади, дейиш мумкин эди. Чиндан ҳам хоним қалбида севги уйғота олган ва аёлининг латофати кутилмаганда уни ўзига мафтун қилган Жюльенга шундай ғалаба инъом этгандики, у ўша бесўнақай ҳийла-найрангларини билан бу ғалабага ўлсаям эришолмаган бўларди.

Лекин ҳатто энг лаззатли онларда ҳам аҳмоқона кибр-ҳавосининг қули бўлган бу одам ўзини хотинларни шайдо қилувчи учар қилиб кўрсатишга уринар ва ўзидаги барча жозибали хислатларни бир пул қилишга ўлиб-тирилиб ҳаракат қилар эди. Ўзи уйғотган эҳтиросдан, чўчиш натижасида янада жўш урган муҳаббатдан лаззатланиш ўрнига у нуқул ўз бурчини ўйларди. У ўзи ўйлаб чиқарган идеалдан хиёл четлашса, кейинчалик

қаттиқ пушаймон бўлишидан, ўзини-ўзи ҳурмат қилмай қўйишидан қўрқарди. Хулласи калом, Жюльенни олий тартибдаги инсон эканлигини таъкидловчи худди ана шу туйғулари бошига қўнаётган бахтдан лаззатланишига ҳалал бермоқда эди. Еноқлар анордек ўн олти ёшли қизгина балга бориш олдидан юзига қизил суртишни шарт деб ҳисоблайди. Жюльенни қўриб ўлгудек қўрқиб кетган де Реналь хоним аввалига бутунлай ўзини йўқотиб қўйди, кейин эса ҳаяжонининг зўридан ўзини босолмай қолди. Жюльеннинг кўз ёшлари, унинг умидсизликка тушгани хонимнинг эс-ҳушини олиб қўйди.

Ҳатто мурод ҳосил бўлиб, энди йўқ дейишга ҳожат қолмаганидан кейин ҳам хоним бирдан астойдил ғазабланиб йигитни итариб юборар ва шу ондаёқ яна ўзи унинг қучоғига отилар эди. Буларнинг барини у сира ҳам атайлаб қилаётгани йўқ эди. У энди ўзини, бутунлай бадном бўлдим, дея ҳисоблар экан, жаҳаннам шарпасидан қочиб, Жюльеннинг қучоғига яширинарди ва эҳтирос билан уни эркалай бошларди. Хуллас, қаҳрамонимизнинг роҳат-фароғати учун унинг ўзи бу аёл қалбида уйғотган табиий жўшқинликка қадар барча нарсаси мавжуд бўлиб, фақат йигит бундан лаззатлана олса бўлгани эди. Жюльен хонадан чиқиб кетганидан кейин ҳам аёл анчагача эҳтиросли ҳаяжондан қалтираб, қилган гуноҳидан даҳшатга тушиб ётди.

«Ё танграм! Севги бахти деганлари шуми ҳали? Бор гап шуми?!» — ўз хонасига кириб олганидан сўнг Жюльеннинг миясига келган биринчи хаёл ана шу бўлди. Ҳозир у чин кўнгилдан ҳайратга тушиб, қандайдир довдираб қолганди. Одатда, анчадан буён иштилиб келган нарсасига эришса, инсон қалбини ана шундай ҳис-туйғулар қоплайди. Чунки у доим бир нарсани истар эди, аммо энди армони қолмади, хотиралар эса ҳали йўқ. Жюльен параддан қайтган солдат каби, барча тафсилотларни хотирасидан бирма-бир ўтказа бошлади. «Бурч амри билан бажаришим лозим бўлган бирор нарсани унутмадиммикин? Ролимни яхши бажардиммикин ишқилиб?»

Қандай ролни дейсизми? Аёлларни ўзига мафтун этишга ўрганиб қолган одам ролини-да, албатта.

XVI

Эртаси куни

Лабларига лаб босди ул, беозоргина
Тола, сочи олиб қўйиб қиз манглайдан.
Байрон. «Дон Жуан», I боб, 170-банд

Яхшиямки, Жюльеннинг бахтига, де Реналь хоним ҳайратга тушиб, эсанкираб қолган эди, бир зумда ўзи учун дунёда энг

азиз инсонга айланган бу йигитнинг хатти-ҳаракати қанчалик бемаъни эканлигини сезмади.

Кун ёриша бошлагач, аёл Жюльендан тезроқ чиқиб кетишни илтимос қилишга тутинди.

— Ё парвардигор,— дерди у,— агар эрим ивир-шивиримизни эшитиб қолса борми, мени ўлди, деяверинг.

Шу пайтгача хаёлида турли-туман гапларни ўйлаб қўйган Жюльен улардан бирини эслади:

— Хаёт билан видолашсангиз афсусланармидингиз?

— Ҳа, ҳозир жудаям афсусланардим! Лекин бари бир сизни севганимдан пушаймон бўлмасдим.

Жюльен ўз қадрини ерга урмаслик учун хонимнинг олдидан кун бутунлай ёришиб бўлганидан кейин ҳеч қандай эҳтиёткорлик қилмай чиқишни лозим топди.

Ўзини тажрибали эркак қилиб кўрсатиш ҳақидаги аҳмоқона фикр миясини чулғаб олганидан унинг ҳар бир қадамини тинимсиз назорат қилиб бориши, ҳар қалай, йигитга бир жиҳатдан фойда келтирди: улар де Реналь хоним билан нонушта маҳали учрашиб қолишганида у ўзини ғоятда эҳтиёткор тутди.

Хоним эса йигитга ҳар қараганда лоладек қизариб кетар ва шу билан бирга бир зум ҳам Жюльенга қарамай туrolмасди, у хижолат чекаётганини ҳис этар ва жон-жаҳди билан буни яширишга ҳаракат қилгандан баттар уяларди. Жюльен фақат бир марта бошини кўтариб, унга қаради. Де Реналь хоним аввалига унинг бардошига қойил қолиб ўтирди. Бироқ йигит унга бошқа қарамаганидан сўнг кўрқиб кетди: «Наҳот у энди мени севмай қўйган бўлса! Эвоҳ! Унинг учун қариб қолганман, ахир ундан ўн ёш каттаман-а!»

Улар емакхонадан боққа чиқишаётганида хоним бирдан Жюльеннинг қўлини ушлаб, уни маҳкам қисди. Муҳаббатнинг бундай намоён бўлишини сира кутмаган ва қаттиқ ҳайратга гушган йигит хонимга кўзлари ёниб қараб қўйди. Нонушта пайти аёл унга жуда гўзал кўринган эди. Тўғри, у ерга қараб ўтирганди, бироқ унинг бутун хаёли хонимнинг беқиёс латофатини тасаввур қилиш билан банд эди. Жюльеннинг оташин нигоҳи де Реналь хонимнинг юрагига таскин берди, у аёлнинг қалбидаги ҳадиксирашни бутунлай тарқатиб юборгани йўқ, албатта, бироқ худди ана шу ҳадиксираш унинг эри олдидаги виждон азобини деярли бўғиб қўйганди.

Нонушта маҳали ушбу жаноб ҳеч нимани сезмади, бироқ Дервиль хоним тўғрисида бундай деб бўлмасди: бу аёл, де Реналь хоним жар ёқасида турибди, дея хулоса чиқарганди. Бутун кун бўйи у, мардона дўстлик туйғусига бўйсуниб, дугонаси ўзини қандай даҳшатли хавф-хатарга қўяётганини машъум бўёқларда тасвирлаб бермоқ учун уни турли учирқлар билан безор қилди.

Де Реналь хоним Жюльен билан ёлғиз қолишни сабрсизлик билан кутмоқда эди: йигит ҳали ҳам уни севадими ёки йўқми—

у тезроқ шуни сўрашни истарди. Табиатан бениҳоя беозор бўлишига қарамай, у дугонасига бир неча марта, мени ўз ҳолимга қўй, деб айтмоқчи ҳам бўлди.

Кечқурун Дервиль хоним ҳийла ишлатиб, де Реналь хоним билан Жюльеннинг ўртасига ўтириб олди. Ҳозир Жюльеннинг қўлини маҳкам қисиб, уни лабимга босаман, деб орзу қилиб юрган де Реналь хоним йигит билан бир оғиз ҳам гаплаша олмади.

Бу тўсиқ унинг қалбидаги изтиробни кучайтирди, холос. Шу тобда у афсус-надомат билан ўзини-ўзи ёзғирмоқда эди. Ўтган кеча хонасига кириб келганида у Жюльенни телбалиги учун шу қадар қаттиқ койиган эдики, энди бирдан бугун келмаса-я, деб хавотирланмоқда эди. У боғни вақтли тарк этиб, хонасига кирди-да, ичкаридан қулфлаб олди. Бироқ бетоқат бўлиб бир жойда ўтира олмади. У йўлакка чиқди-да Жюльеннинг эшиги олди-га бориб қулоқ солди. Аммо ҳадиксираш ва эҳтиросдан қанчалик азоб чекмасин, ичкарига киришга журъат этмади. Шундай қилса унга жуда ҳам паст кетадигандек туюлди, чунки провинцияда бундай қилиқлар заҳарханда қилиш учун битмас-туганмас мавзу ҳисобланарди.

Баъзи хизматкорлар ҳали уйғоқ эди. Охири эҳтиёткорлик юзасидан де Реналь хоним ўз хонасига қайтишга мажбур бўлди. Икки соат кутиш унга тинимсиз азобда ўтган икки асрдек туюлди.

Бироқ ўзи «бурч» дея атайдиган нарсага ғоят содиқ бўлган Жюльен тузиб қўйган планидан хиёл бўлса-да, четга чиқмаслик шарт деб ҳисобларди.

Соат кечаси бирга занг чалгани заҳоти у хонасидан аста чиқди-да, жаноб де Реналнинг қаттиқ ухлаб ётганига ишонч ҳосил қилгач, беканинг олди-га кирди. Бу гал у ўз ролини ижро этиш ҳақида камроқ ўйлагани учун маъшуқаси оғушида ўзини бахтлироқ ҳис этди. Энди унинг кўзи очилиб, қулоғи эшита бошлаган эди. Де Реналь хонимнинг ўз ёши тўғрисида айтган гапи эса унинг ўзига бўлган ишончини бирмунча оширди.

— Ё худоим! Мен сиздан ўн ёш каттаман ахир! Наҳот мени севишингиз мумкин бўлса?— дея тажрорлади хоним. Чунки бу фикр унинг қалбини ўртамоқда эди.

Жюльен унинг нима сабабдан бундай хафа бўлаётганини тушунмасди. Бироқ у аёлнинг сидқидилдан хафа бўлаётганини кўриб, ўзининг қулгили кўринишидан чўчиганини деярли унутиб қўйди.

Насл-насаби паст бўлгани туфайли унга хизматкор-ўйнаш каби муносабатда бўлишлари ҳақидаги аҳмоқона хавфсираш ғойиб бўлди. Жюльеннинг жўшқинлиги унинг тортинчоқ маъшуқаси қалбига ором бағишлагани сайин хоним аста-секин кўнгли жойига тушиб, севиклисига разм сола бошлади. Уларнинг бахтига бугун Жюльеннинг қиёфасида кечаги ташвиш аломатлари деярли сезилмасди. Кечаги учрашув эса шу ташвиш туфай-

ли унинг учун лаззатланиш эмас, балки шунчаки бир ғалаба бўлиб қолганди. Агар де Реналь хоним Жюльеннинг роль ижро этаётганини сезиб қолганида борми, бу қайғули кашфиёт унинг бутун бахтини абадулабад заҳарлаган бўларди. Бунини у ёшларидаги катта фарқнинг аянчли оқибати, деб ҳисобларди, албатта.

Гарчи де Реналь хоним муҳаббат масалалари хусусида ҳеч қачон ўйлаб кўрмаган бўлса-да, провинцияда севги бобида сўз кетганида, ёшлардаги фарқ давлатмандликдаги тафовутдан сўнг мазах қилиш учун энг севимли мавзу эканлигидан хабардор эди.

Орадан бир неча кун ўтди, Жюльен бекасинини ёшликка хос жўшқинлик билан бениҳоя севиб қолди.

«Йўқ, чиндан ҳам у жуда меҳрибон аёл, нақ фариштаннинг ўзгинаси,— дея мулоҳаза юритарди йигит ўзинча,— гўзаллигини айтмайсизми, унга тенг келадигани бўлмаса керак ўзи».

У роль бажариш ҳақидаги фикрни деярли миясидан чиқариб ташлади. Бир кунини самимийлиги тутиб кетган пайтда хонимга у ҳатто ўзининг барча ҳадиклари ҳақида гапириб ҳам берди. Унинг бу иқрори қандай жўшқин муҳаббат билан қарши олинганини билсангиз эди! «Демак, у мендан бошқа ҳеч кимни севмаган экан-да!»— дея шавқ ила такрорларди ичида де Реналь хоним, Хоним ҳатто сиз эъзозлаб юрган анави портрет кимники эди, деб сўрашга ҳам журъат этди. Жюльен бу эркак кишининг портрети эди, деб қасам ичди.

Ахён-ахёнда, нисбатан совуққон бўлган ва мулоҳаза юрита олган пайтлари хонимнинг бутун вужудини чексиз ҳайрат туйғуси қоплаб оларди, дунёда шундай бахт мавжуд экан-у у эса бунини ҳатто хаёлига ҳам келтирмабди.

«Эҳ! Жюльен билан ўн йил илгари учраша қолсам нима бўларди-я,— дея хаёлан хитоб қиларди у,— ўшанда ҳар қалай анча кўҳликкина эдим».

Турган гап, Жюльеннинг миясига бундай фикрлар келмасди. Унинг севгиси ҳали маълум даражада шухратпарастликдан озۇқа оларди: у ҳеч ким писанд қилмайдиган қашшоқ, йўқсил бир йигит бўла туриб, шундай гўзал маъшуқага эга бўлганидан бошини осмонда эди. Унинг завқ-шавқи, ўз маҳбубасининг гўзаллигини олдида сажда қилиши охири хонимнинг ёшларидаги фарқдан ҳадиксирашини бирмунча тарқатиб юборди. Агар хонимнинг хиёл ҳаётини тажрибаси бўлганида эди (маърифатлироқ жамиятда ўттиз ёшли аёл бундай тажрибани аллақачон ортирган бўларди), у бундай муҳаббат узоққа борармикин, дея қўрқиб, тилимсиз азоб чекарди, чунки бу севги ҳамма нарса янгилик бўлгани, барча туйғулар кишини ҳайратга солиб, нафсониятнинг қитиқлаётгани учунгина яшаётгандек туюларди.

Жюльен ўзининг иззатталаб орзуларини унутган кезларида Реналь хонимнинг ҳатто шляпаларидан тортиб кўйлақларигача маҳлиё бўлиб томоша қилиши мумкин эди. Йигит уларнинг хуш-

бўй исини туйиб, маст бўлгувчи эди. У беканинг ойнали шкафини очиб, у ерда ҳукм сурган гўзаллик ва тартибдан баҳра оларди. Бундай пайтларда маъшуқаси Жюльеннинг пинжиги кириб, унга тикилиб турарди, унинг ўзи эса келинлар одатда никоҳ арафасида тўй саватига териб қўядиган барча сарпо билан қимматбаҳо тақинчоқларни завқ билан томоша қиларди.

«Шундай одамга эрга тегишим мумкин эди-ку ахир!— дея ўйларди де Реналь хоним.— Бундай оташқалб инсон камдан-кам топилади. У билан яшаш қандай лаззатли бўлар эди-я!»

Жюльен масаласига келсак, у умри бино бўлиб ҳеч қачон аёллар артиллериясининг бу қудратли замбаракларига бундай яқин келган эмасди. «Бундан гўзалроқ либослар Парижда ҳам топилмаса керак!»— дея хитоб қиларди у ўзича. Бундай дақиқаларда у энди ўз бахтига раҳна солиши мумкин бўлган ҳар қандай тўсиқни ҳам писанд қилмай қоларди. Маъшуқасининг чин кўнгилдан завқ-шавққа берилиши, унинг сурури алоқаларининг биринчи кунлари Жюльенни тadbиркор ва бемаъни қилиб кўрсатган ўша аянчли мулоҳазаларни бутунлай унутишга мажбур этарди. Шундай дамлар бўлардики, ўзининг доимий рёкорлик қилиш одатига қарамай, уни севадиган бу асилзода хоним олдида ҳаёт қондаларидан мутлақо беҳабар эканлигига иқрор бўлиш Жюльенга қандайдир изҳор қилиб бўлмайдиган бир қувонч бағишларди. Маъшуқасининг олий насаби беихтиёр Жюльеннинг ҳам нуфузини оширмоқда эди. Де Реналь хоним ҳам, ўз навбатида, барча келажаги порлоқ, дея башорат қилаётган бу истеъдодли йигитга ҳар хил майда-чуйда ишларда раҳнамолик қилишдан руҳан лаззатланарди. Ҳатто префект ёрдамчиси ва жаноб Валенонинг ўзи ҳам Жюльенга қойил қолишганди, шу боисдан хоним энди, бу одамларнинг бари мен ўйлаганчалик аҳмоқ эмас экан, шекилли, дея ўйлаб қолганди. Ёлғиз Дервиль хонимгина Жюльенга нисбатан бундай ҳис-туйғуларини намоиш этишдан ўзини олиб қочарди. Ўз гумронидан қаттиқ изтиробга тушган ва эзгу насиҳатларни бутунлай эс-ҳушини йўқотиб қўйган дугонасининг зардасини қайнатаётганини кўрган Дервиль хоним ҳеч қандай изох бермай Вержидан жўнаб кетди: дарвоқе, ундан изох сўрашга журъат ҳам этишмади. Де Реналь хоним аввалига бир оз йиғлаб олди-ю, бироқ тезда ўзини илгаригига қараганда анча бахтлироқ ҳис эта бошлади. Дугонаси жўнаб кетганидан сўнг у деярли ҳамма вақтини ўйнаши билан ўтказадиган бўлиб қолди.

Жюльен ҳамма вақтни маъшуқаси билан ўтказган пайтларда жуда ҳузур қиларди, боз устига, узоқроқ ёлғиз қолган кезлари Фукенинг таклифи ҳамон унинг кўнглини безовта қилмоқда эди. Бу янги ҳаётнинг биринчи кунларида шундай дақиқалар ҳам бўлган эдики, шу пайтга қадар қалбида севги ҳис этмаган ва ҳеч ким томонидан севилмаган Жюльен муғамбирлик қилмай, ўзини самимий тутишдан ғоят лаззатланиб, де Реналь хонимга бир неча бор шу кунгача ўзининг ҳаёти мазмунини ташкил эт-

ган шуҳратпарастлиги ҳақида гапириб беришга жазм этди. У Фукенинг негадир ҳанузгача ҳаёлидан нари кетмаётган таклифи тўғрисида хоним билан маслаҳатлашмоқчи бўлди-ю, аммо арзимас бир воқеа унинг бутун самимиятига чек қўйди.

XVII

Биринчи муовин

Ишқ баҳори бамисоли апрель айёми
Ҳар лаҳзаси ўзгарувчан, қараб турсангиз:
Гоҳи офтоб нури ичра балқийди чунон,
Гоҳ самони қоплаб олар қоп-қора булут.

Шекспир. «Икки вероналик»

Бир куни кечга яқин, кунботар пайти боғнинг овлоқ ерида, шилқим одамларнинг назаридан узоқда маъшуқасининг ёнида ўтирар экан, Жюльен қаттиқ ҳаёлга чўмди. «Қандай бахтиёр дамлар!— дея ўйларди у.— Яна қанча вақт шундай ҳузур-ҳаловатда яшаркинман?» Унинг фикр-хаёли қандайдир қарорга келишдек оғир вазифа билан банд эди. Йўқсил одамнинг болалик даврини муқаррар равишда якунлаб, ёшлик палласининг биринчи йилларини заҳарловчи бахтсизликни англаш туйғуси уни эзаетган эди.

— Эҳ,— деб юборди у беихтиёр,— очигини айтганда, Наполеонни ёш французларга худонинг ўзи етказган эди! Қим босади энди унинг ўрнини, барча бу бахтсиз ёшлар усиз нима қилишади энди! Уларнинг ҳатто мендан бадавлатроқ бўлганларининг ҳам маблағи фақат ўқиш учун аранг етади. Йигирма ёшда бирор вазифани эгаллаб, ҳаётда ўзига йўл очмоқ учун керакли одамларга пора беришга эса пуллари йўқ! Нимаики қилмайлик,—дея қўшимча қилди у чуқур хўрсиниб,— бу машъум хотира бизни умрбод таъқиб этади ва биз ўзимизни ҳеч қачон бахтиёр ҳис этмаймиз.

Бирдан у де Реналь хонимнинг қовоғи солиниб, юзида совуқ ва кибри бир ифода пайдо бўлганини сезиб қолди,— хонимнинг назарида бундай фикр юритиш фақат хизматкорларгагина ярашарди. Унга болалигиданоқ, сен жуда бойсан, дея уқтиришган эди, шунинг учун у Жюльенни ҳам худди ўзидек бадавлат эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку, деб ўйларди. Аёл Жюльенни жонидан ҳам кўпроқ севарди, ҳатто йигит кўрнамак ва ёлгончи бўлиб чиққан тақдирда ҳам уни яхши кўраверарди, пул эса унинг назарида pista пўчоғидек бир нарса эди.

Бироқ Жюльен, турган гап, бунинг фаҳмига бормасди. У бирдан хонимнинг қошлари чимирилганини кўриб, осмон-у фалакдан ерга қулагандек бўлди. Аммо у, ҳар қалай, довдираб

қолмади ва шу заҳоти қандайдир баҳона ўйлаб топди-да, шундоқ ёнгинасида, чим супада ўтирган асилзода хонимга ҳозир ўзи атайлаб такрорлаган бу гапларнинг барини тоғдаги ўша тахтафуруш дўстининг олдига борганида эшитганини шама қилди.

— Бунақа одамлар билан ошначилик қилманг бўлмасам,— деди де Реналь хоним ҳозиргина меҳр барқ уриб турган чехрасида ҳамон совуқ ижирғаниш ифодасини сақлаб.

Де Реналь хонимнинг бундай чимирилиши, ёки тўғрироғи, ўзининг эҳтиётсизлигидан пушаймон бўлиши Жюльеннинг пуч хаёлларига биринчи зарба бўлди. «У жуда меҳрибон ва дилбар аёл,— дерди у ўзига-ўзи,— ва у чиндан ҳам мени севади, бироқ у душман лагерида ўсиб вояга етган. Албатта, улар яхши маълумот олган, бироқ маблағи бўлмагани туфайли дурустроқ ишга ўрнаша олмаган шундай жасур ва ҳалол кишилардан қўрқмоқлари керак. Агар бизга улар билан тенгма-тенг олишувга имкон берганларида, барча бу дворянчаларнинг ҳолига маймун йиглаган бўларди! Мана, мени Веррьер шахрининг мэри деб фараз қилайлик, нияти холис, ҳалол одамман, ахир жаноб де Реналь ҳам аслида шундай-ку. Лекин эҳ, уларнинг роса танобини тортган бўлардим-да, ўзиям, ўша викарийниям, ўша жаноб Валенониям барча ҳийла-найрангларини фош этган бўлардим! Веррьерда адолат қарор топишини кўрардингиз ўшанда! Уларнинг истеъдоди халал бермасди-ку менга. Ақл бобида уларнинг бари кўзи очилмаган мушук боласига ўхшайди ахир».

Жюльеннинг бахти ўша куни чиндан ҳам мустаҳкам бир нарсага айланиши мумкин эди. Бироқ охиригача самимий бўлишга қаҳрамонимизнинг юраги дов бермади. У бутун жасоратини тўплаб жангга отилмоғи, отилганда ҳам дарҳол отилмоғи лозим эди. Де Реналь хоним Жюльеннинг сўзларини эшитиб ҳайратга тушган эди, чунки унинг атрофида одамлар тинмай, янги Робеспьернинг пайдо бўлишидан қўрқмоқ керак, бунақа одам паст табақадан бўлган маълумотли ёшлар орасидан чиқиши мумкин, дея таъкидлашарди. Де Реналь хоним яна анчага дову қовоғини солиб ўтирди. Жюльеннинг назарида у жўрттага шундай қилаётгандек эди. Хоним эса қизиқ устида бундай ўринсиз гаплардан ғазабланганини айтиб қўйиб, энди фақат, беихтиёр уни ранжитадиган бирор гап айтмадиммикин, дея ўйламоқда эди. Унинг ҳар хил шилқим одамлардан йироқда бўлиб, ўзини бахтиёр ҳис этадиган пайтлари ғоятда покиза ва софдил кўринадиган юзида ҳозир ана шу дилсиёҳлик акс этмоқда эди.

Жюльен энди ўз орзу-истакларини овоз чиқариб айтмайдиган бўлди. У бирмунча вазмин тортди ва илгаригидек эс-ҳушини йўқотар даражада ошиқи беқарор бўлмагани туфайли, энди де Реналь хоним билан учрашмоқ учун унинг хонасига бориш чиндан ҳам эҳтиётсизлик бўлади, дея ўйлаб қолди. Яхшиси, хонимнинг ўзи уникига келсин, агар хизматкорлардан биронтаси

уни йўлакда кўриб қолса, у доим бирор баҳонани рўқач қилиши мумкин, ахир беканинг ўз уйида юриши учун баҳонадан кўпи борми.

Бироқ бунинг ҳам ўз ноқулай томонлари бор эди. Жюльен дўсти Фуке орқали китоб дўконида ўзи ёш руҳоний сифатида ҳатто оғизга олишга юраги дов бермайдиган баъзи китобларни топтирган эди. Бу китобларни у фақат кечаси ўқишга журъат этарди. Шу боисдан ҳам у баъзан тунда келиб халал беришларини истамай қолганди. Ҳолбуки яқингача, боғдаги ўша суҳбатга қадар у хоним билан учрашув ҳақида ўйласа, китоб ўқиш кўнглига сиғмай қоларди.

Де Реналь хонимнинг шарофати билан энди у китоблардан кўпгина нарсаларни кашф эта бошлади. Киборлар жамиятига мансуб бўлмаган ёш йигит табиатан қанчалар истеъдодли бўлмасин, ҳар турли майда-чуйда нарсаларни билмаса, ақли боши берк кўчага кириб қолади. Жюльен ана шундай майда-чуйда нарсаларни тортинмай хонимдан суриштириб билиб оларди.

Ўзи ҳам кўпгина соҳалардан беҳабар бўлган аёлнинг севги воситасида олиб бораётган бу тарбияси унинг учун чинакам бахт эди. Жюльен жамиятни ўша пайтда қандай бўлса шу ҳолича тасаввур қилиш имконига эга бўлди. Унинг ақли бу жамиятнинг қадим замонларда, бундан икки минг йил муқаддам ёки ҳатто олтмиш йил илгари, Людовик XV ва Вольтерлар замонида қандай бўлгани ҳақидаги ҳикоялар билан булганмади. Йигитнинг кўзидаги парда очилгандек бўлди. Шундан сўнг унинг нақадар хурсанд бўлганини бир кўрсангиз эди! Ниҳоят, Веррьерда содир бўлаётган барча воқеалар унга тушунарли бўлди-қўйди.

Биринчи навбатда унга бундан икки йил муқаддам Безансон префекти атрофида бошланган ғоятда чалкаш фитналар намоён бўлди. Бу фитналарни Париждан, жуда нуфузли кишилардан келаётган мактублар қўллаб-қувватлаб турмоқда эди. Бу ҳаракатларнинг барй шу атрофдаги энг художўй одам жаноб де Муарони Веррьер шахрида мэрнинг иккинчи эмас, балки биринчи муовини қилиб тайинлашга қаратилган эди.

Жаноб де Муаронинг рақиби аллақандай жуда бадавлат фабриконт бўлиб, уни ҳар нима қилиб бўлса-да, иккинчи муовин даражасига суриб қўймоқ лозим бўларди.

Ниҳоят, Жюльенга илгари жаноб де Реналникида барча маҳаллий оқсуяклар йиғиладиган зиёфатлар пайти уни ҳайратга солиб юрган ҳамма инвир-шивир гаплар аён бўлди. Бу мумтоз жамият биринчи муовинлик лавозимига худди ана шу одамнинг тайинланишидан ғоят манфаатдор эди. Бу помоздни шаҳарда уларнинг ўзларидан бўлак ҳеч ким билмасди. Хусусан, либераллар мутлақо беҳабар эдилар. Бунга катта аҳамият берилишининг боиси Веррьернинг энг катта кўчасини уч қулочга кенгайтириш лозимлигида эди, чунки бу кўча бундан буён қирол ўтадиган йўл бўлиб қолганди.

Шундай қилиб, бузилиши лозим бўлган шу кўчада учта уйи бўлган жаноб де Муаро аввалига биринчи муовин, кейинчалик эса мэр лавозимини эгаллашга муваффақ бўлса (жаноб де Ренальни тез орада депутатликка ўтказишади, деган гап бор эди), у зарур бўлган пайтда кўз юмиб қўя қолар, натижада жамоат йўлига тушган уйлар хиёл қайта қурилиб, яна юз йил туравериши мумкин бўларди. Жаноб де Муаронинг ғоят ҳудудий ва шубҳасиз, ҳалол одам эканлигига қарамай барча унинг гапга унашига ишонарди. Чунки жаноб де Муаро жўжабирдек жон эди. Бузилиши лозим бўлган анави уйлардан тўққизтаси эса Веррьернинг энг казо-казо одамларига қарашли эди.

Жюльеннинг назарида, бу фитна Фонтенуа бўсағасидаги жангдан ҳам каттароқ аҳамиятга молик эди. Бу жанг ҳақида эса у биринчи марта Фуке юборган китоблардан бирида ўқиганди. Жюльен кечқурунлари кюренинг олдида бориб шуғуллана бошлаганидан буён ўтган шу беш йил ичида уни кўпгина парсалар ҳайратга солганди. Аммо ҳаётини илоҳиётни ўрганишга бағишлаган, биринчи фазилати камтарлик ва итоат бўлган йигит кекса кюрега бирор савол билан мурожаат қилишни ноқулай деб ҳисобларди.

Кунлардан бирида де Реналь хоним эрининг малайига қандайдир иш буюрди. Бу Жюльенни ёмон кўрадиган ўша хизматкор эди.

— Лекин бугун жума-ку, хоним, шу ойдаги охирги жума,— дея маънодор оҳангда жавоб қилди бекага хизматкор.

— Хўп яхши, бораверинг,— деди де Реналь хоним.

— Демак, бугун у анави пичанхонага борар экан-да, бир вақтлар у ер черков бўлган экан, яқинда уни қайтадан очишибди,— деди Жюльен.— У ерда улар нима қилишади ўзи? Шу сирнинг тагига сира етолмадим-да.

— Қандайдир савобли ташкилот дейишади, лекин у жуда бошқача эмиш,— дея жавоб қилди де Реналь хоним.— Аёлларни у ерга киритишмайди. Мен фақат у ерда уларнинг бир-бирларини «сенсираб» гапиришларини биламан холос. Мана, масалан, анави малайимиз у ерда жаноб Валенони учратиб қолиб, у билан «сенсираб» гаплашса, бу кеккайган аҳмоқнинг Сен-Жан уни сенсираганидан сира жаҳли чиқмайди, аксинча, жавобан ўзи ҳам уни сенсирайди. Агар уларнинг у ерда нима иш қилишларини батафсилроқ билишни истасангиз, мен ўрни келганда, Можирон билан Валенодан бу ҳақда сўраб олишим мумкин. Биз ҳар бир хизматкоримиз учун у ерга йигирма франкдан аъзолик бадали тўлаймиз,— чамаси, бир кун келиб тўқсон учинчи йилдаги каби террор бошланса, улар бизни бўғизлаб кетмасликлари учун шундай қилинса керак.

Вақт аста-секин ўтиб бормоқда эди. Жюльен хом хаёлларга берилиб юраги сиқилган пайтлари ўз маъшуқасининг гўзаллигини эсларди-да, кўнгли жойига тушарди. Улар душман лагерларга мансуб бўлганлари сабабли маънодор ва зерикарли суҳ-

батлардан ўзини тийишга мажбур бўлган Жюльен, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, хоним уни қанчалар бахтиёр этаётганини кучлироқ ҳис этарди ва борган сайин унинг таъсирига бериларди.

Баъзан, улар энди кўпгина нарсаларни тушунадиган бўлиб қолган болалар олдида хотиржам ва андишали суҳбат чегарасидан чиқмай ўтиришга мажбур бўлган кезлари, Жюльен севгидан чақнаб турган кўзларини хонимга тикиб, ажойиб бир ито-аткорлик билан унинг дунёни қандай тузилганлиги ҳақидаги ҳикояларини тинглаб ўтирарди. Гоҳида шундай ҳам бўлардики, йўл қурилиши ёки йирик пудрат ишлари билан боғлиқ бўлган бирор моҳирона қаллоблик тўғрисида ҳикоя қилар экан, де Реналь хоним таажжубланиб ўтирган Жюльеннинг юзига қараб туриб, бирдан ёлғиз эмасликларини унутиб қўярди, шунда Жюльен уни тергаб қўйишга мажбур бўларди. Чунки хоним парижонлик билан унга худди ўз болаларидек тортинмай, оддийгина муомала қила бошларди. Дарвоқе, аёлга баъзан Жюльенни худди ўз боласи каби севадигандек туюларди. Чиндан ҳам у йигитнинг болаларча соддалик билан берган юзлаб саволларига тинимсиз жавоб бермасмиди ахир? Ҳолбуки, яхши оиладан чиққан бола бундай нарсаларни ўн беш ёшидаёқ жуда яхши билиб олган бўларди. Бироқ орадан бир зум ўтмасданоқ у яна йигитга ўз ҳукмдори янглиғ завқ-шавқ билан тикиларди. Хоним унинг ақл-заковатига шу қадар қойил қолардики, баъзан ҳатто ваҳимага тушиб қоларди, бу ёш аббатчанинг бир кун келиб улуғ одам бўлажигига у кундан-кун қаттиқроқ ишонч ҳосил қилмоқда эди. Аёл баъзан уни салкам папа деб, баъзан эса Ришелье каби бош министр сифатида тасаввур қиларди.

— Сен машҳур бўлиб кетадиган пайтинггача ўлмай юрармикинман?— дерди у Жюльенга.— Катта одамга ҳозир йўл очиқ: қирол ҳам, черков ҳам буюк одамларга муҳтож, бизнинг салонларда ҳар кун шу ҳақда гапиришади ахир. Агар Ришельега ўхшаган бирор одам пайдо бўлиб, барча бу нифоқ ва фитналар бўронига чек қўймаса, ҳалокатга учрашимиз муқаррар.

XVIII

Қирол Веррьерда

Ёки сиз томирида қони қотиб қолган, юрак деган нарсадан маҳрум бўлган халқ сифатида, ўлакча сингари ахлатхона сари супуриб ташлашга арзигайсиз, холос.

Епископнинг авлиё Климент ибодатхонасида ўқиган хутбаси

3 сентябрь куни, кечқурун соат ўнда Веррьернинг бош кўчасидан от чоптириб ўтган жандарм бутун шаҳарни алғов-далғов қилиб юборди. У қирол*** аъло ҳазратлари «якшанба кун

ташриф буюришни лозим топганлари» тўғрисида хабар олиб келганди — воқеа эса сешанба кuni содир бўлмоқда эди. Жаноб префект фахрий қоровул учун ёш йигитлардан танлашга ижозат этди, ёки бошқачароқ қилиб айтганда, шундай қилишни буюрди; ахир қиролни иложи борица тантана ва дабдаба билан кутиб олмоқнинг тадоригини кўрмоқ лозим эди-да. Шу заҳоти Вержига чопар юборишди. Жаноб де Реналь тунда шаҳарга от чоптириб келганида бутун шаҳар ғала-ғовур эди. Ҳар бир кимса бирор нарсани таклиф қилар, унча-мунча ташвиши бўлмаган одамлар эса қиролнинг шаҳарга кириб келишини томоша қилмоқ учун тезроқ биронта балкони ижарага олишга ошиқишарди.

Лекин фахрий қоровулга кимни қўмондон қилиб тайинлашса экан? Жаноб де Реналь, бузилиши лозим бўлган уй эгаларининг манфаати кўзланса, қўмондонлики жаноб де Муаронинг худди ўзига топшириш мақсадга мувофиқ бўлур эди, деб ўйлаб қолди. Бу нарса унинг учун биринчи муовин лавозимини эгаллашга ҳуқуқ берадиган ёрлиқдек бўлиб қолиши мумкин эди. Унинг художўй одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди; тақводорлик бобида ҳеч ким жаноб де Муаронинг олдига туша олмасди, бироқ ҳамма бало шунда эдики,— у умри бино бўлиб эгарда ўтирмаганди. Ўттиз олти ёшга кирган бу жаноб ниҳоятда юраксиз бўлиб, отдан йиқилишдан ҳам, кулгили аҳволга тушиб қолишдан ҳам ўлгудай қўрқарди.

Мэр уни эрталаб соат бешда ўз ҳузурига чақиртирди.

— Кўриб турибсизки, афандим, сизни маслаҳатлашиб олмоқ ниятида чақиртирдим. Одатда бундай маслаҳатга биринчи муовин чақиртириларди, зеро, барча ҳалол одамлар сизни шу лавозимда кўришни исташяпти. Бизнинг бадбахт шаҳримизда фабрикалар ғоят тараққий топган, либераллар партияси миллионлаб маблағга эга, у ҳокимиятни ўз қўлига олишни истайди ва бу йўлда ҳеч нимадан қайтмайди. Қирол манфаати, монархия манфаати ва энг аввало муқаддас черков манфаати тўғрисида ўйламоғимиз даркор. Фикрингизни айтсангиз, афандим, сизнингча, фахрий қоровулга қўмондонлик қилишни кимга топширсак экан?

Отлардан ўлгудай қўрқишига қарамай, жаноб де Муаро охири бу фахрли унвонни машаққатли бурч сифатида ўзи қабул қилишга жазм этди.

— Ўзимни муносиб тутиш қўлимдан келади,— деди у мэрга қараб.

Жуда оз вақт қолган эди, ҳали бундан етти йил муқаддам, аллақайси шахзодани кутиб олиш пайти кийилган формали мундирларни тартибга солмоқ лозим эди.

Де Реналь хоним болалари ва Жюльен билан Вержидан эрталаб соат еттида етиб келди. Унинг меҳмонхонасида либералларнинг хотинлари тўлиб кетганди, улар ҳозир партияларнинг иттифоқини намоиш қилмоқ лозимлигини баҳона қилиб, хо-

нимдан жаноб мэрни ана шу фахрли қоровулликдан ҳеч бўлма-са бир ўринни эрлари учун ажратишга кўндиришни илтимос қилишди. Улардан бири, агар эримни сайлашмаса, у аламидан ўзини албатта синган деб эълон қилади, дея ишонтирмоқчи бўларди. Де Реналь хоним тезда уларнинг ҳаммасини чиқариб юборди. У алланимадан қаттиқ ташвишга тушгандек кўринарди.

Жюльен хоним нега ҳаяжонланаётганини ундан яшираётганига аввал жуда ҳайрон бўлди, кейин эса жаҳли чиқди. «Ўзим ҳам шундай деб ўйловдим,— дея хаёлидан ўтказди у алам билан.— Қиролни ўз уйида қабул қилишдек улуг бахт унинг бор муҳаббатидан устун келди. Бу тўс-тўполондан у эс-ҳушини йўқотиб қўйди. Бу табақа васвасаси барҳам топиб, хоним ҳушига келгач, у мени яна сева бошлайди».

Қизиги шундаки, бу хаёлдан кейин у ўз маъшуқасини янада қаттиқроқ севиб қолгандек туюлди.

Бутун уйда обойчи усталар ишламоқда эди. Жюльен бека билан бир-икки оғиз гаплашиб олмоқчи бўлиб узоқ пайт пойлад-ию, аммо бунинг уддасидан чиқа олмади. Ниҳоят, йигит хоним Жюльеннинг хонасидан унинг қандайдир кийимини олиб чиқаётган пайтда унга дуч келди. Атрофда ҳеч ким йўқ эди. У хоним билан гаплашмоқчи бўлган эди, аёл унинг гапига қулоқ солмай қочиб кетди. «Ўзим ҳам ғирт аҳмоқ бўлмасам, келиб-келиб шу аёлни севаманми: у шу қадар ўзини кўрсатгиси келяптики, худди эрига ўхшаб эсидан оғиб қоляпти».

Ростини айтганда, де Реналь хоним бу соҳада ҳатто эрини ҳам ора йўлда қолдириб кетди. Жюльенни ранжитиб қўйишдан чўчиётгани сабабли унга айтишга журъат этолмаётган кучли бир орзу унинг дилини эгаллаб олганди: хоним Жюльенни манови мотамсаро кийимларини ҳеч бўлмаса бир кунгина ечиб қўйишга астойдил мажбур қилмоқчи эди. У ўзи каби соддадил аёлга мутлақо хос бўлмаган ажойиб бир эпчиллик билан аввалига жаноб де Муарони, сўнгра префект ёрдамчиси жаноб де Можиронни, Жюльенни ҳам фахрий қоровуллардан бири қилиб тайинлашга кўндирди. Ҳолбуки шу ўринга маҳаллий бадавлат фабрикантларининг ўғилларидан беш-олти йигит даъвогар эди, шунинг ҳам айтиб ўтиш керакки, улардан иккитаси ўзининг намунали тақвоси билан ажралиб турарди. Ўзининг фойтонига шаҳардаги энг кўҳли аёлларни ўтказмоқчи ва шу йўсинда ажойиб норманд йўргалари билан барчани қойил қолдирмоқчи бўлиб юрган жаноб Валено ўзи жинидан баттар ёмон кўрадиган Жюльенга отларидан бирини беришга рози бўлди. Бироқ фахрий қоровулликка тайинланган кўпгина йигитларнинг полковниклар тақадиган кумун эплетли башанг кўк мундирлари бор эди. Йўқлари эса омонатга олишганди. Булар етти йил муқаддам фахрий қоровуллар ясан-тусан қилиб кийиб юрган ўша мундирлар эди. Де Реналь хоним ҳар нима қилиб бўлса-да, Жюльенга янги мундир кийдиришни истарди, аммо уни Безансонда буюртиришга ва у ердан бутун формани, қурол, учбурчак шляпа — хуллас, фахрий қоро-

пулга керак бўлган барча нарсаларни олиб келтиришга улгурмоқ учун бор-йўғи тўрт кун вақти қолганди. Энг қизиғи, хоним негадир Жюльенга мундирни шу ерда, Веррьернинг ўзида буюртма қилишга қўрқди. Бу нарсани у Жюльенга ҳам, бутун шаҳарга ҳам кутилмаган туҳфа сифатида тақдим қилмоқчи эди.

Ниҳоят фахрий қоровул масаласи ва жамоатчилик фикрига таъсир ўтказиш ташвиши бир ёқлик бўлгач, мэрнинг тантанали диний маросимга тайёргарчилик кўриш ишларига ҳам аралашмоғига тўғри келди. Қирол Веррьерга ташриф буюрганида пайтдан фойдаланиб, шаҳардан икки чақиримча наридаги Брей-ле-Ога қўйилган машҳур авлиё Климент хокини ҳам зиёрат қилиб ўтмоқчи экан. Шу боисдан иложи борица кўпроқ руҳонийларни тўплаш матлуб эди, бу эса анча мушкул вазифа бўлиб чиқди: янги юре жаноб Маслон бу маросимда жаноб Шеланнинг ҳам иштирок этишига бутунлай қарши эди. Жаноб де Реналь унга бундай қилиш ўтакетган эҳтиётсизлик бўлажагини исботлайман, деб роса овора бўлди. Қиролнинг мулозимлари орасида бутун аждодлари қадим замонлардан буён, авлоддан-авлодга шу провинциянинг губернатори бўлиб келаётган маркиз де ля Моль ҳам бор эди. У эса аббат Шеланни ўттиз йилдан бери танирди! Турган гап, Веррьерда бўлганида у албатта чолни йўқлаб қолади. Агар маркиз бу ерда жаноб Шеланни ёмон кўриб қолишганидан хабар топса борми, кўрасиз шунда машмашини. У шундай одамки, ёнига барча мулозимларини олиб, тўғри чолнинг кулбасига боравериши ҳам мумкин. Бундан кўра тарсаки ургани яхши эмасми!

— Мен учун эса,— дея жавоб қилди аббат Маслон,— агар у приходимизга қадам қўйгудек бўлса, шу ернинг ўзида ҳам, Безансонда ҳам бундан ортиқ шармандалик бўлмайди. Худо сақласин, ахир у янсенист-ку.

— Нима десангиз деяверинг-ку, қадрли аббат,— дея эътироз билдирди унга жаноб де Реналь,— лекин мен Веррьердаги ҳукумат вакилларининг жаноб де ля Молдан шундай дакки екишларига йўл қўя олмайман. Сиз маркизни билмайсиз: у саройда одоб сақлайди, бу ерда, провинцияда эса у шундай қизиқчи ва майнабозки, ўрни келиб қолса одамни калака қилишдан хурсанд бўлади. Ахир у шунчаки кўнгил очиш учун ҳам бизни анави барча либераллар олдида ғирт аҳмоққа чиқариб қўйиши мумкин.

Ниҳоят, уч кунлик музокарадан сўнг, шанбадан якшанбага ўтар кечаси аббат Маслоннинг кибр-ҳавоси қўрқувнинг зўридан жасур бўлиб кетган жаноб мэрнинг юраксизлиги олдида таслим бўлди. Шундан сўнг аббат Шеланга тилёғламалик билан мактуб йўллаб, чолдан, агар кекса ёши ва сиҳат-саломатлиги имкон берса, Брей-ле-Одаги авлиё хокини тантанали зиёрат қилиш маросимида қатнашишни илтимос қилишди. Жаноб Шелан иподиакон сифатида ўзига ҳамроҳ бўлиб борадиган Жюльен учун ҳам таклифнома талаб қилиб олди.

Якшанба куни азонлаб теварак-атрофдаги тоғларда жойлашган қишлоқлардан оқиб кела бошлаган деҳқонлар Веррьернинг бутун кўчаларини тутиб кетди. Қуёш чарақлаб турарди. Ниҳоят, пешиндан кейин, соат учларга яқин бутун оломон ҳаяжонга келди: Веррьердан етти-саккиз чақирим наридаги баланд қоя устида катта гулхан ёқилган эди. Бу сигнал қиролнинг департамент чегарасига қадам ранжида қилганидан дарак берарди. Шу заҳоти барча қўнғироқлар бонг урди-ю, шаҳарга тегишли эскигина испан замбараги бундай улуғ воқеадан ҳамманинг шоду хуррамлигини ифодалаб кетма-кет ўқ уза бошлади. Шаҳар аҳолисининг ярами томларга чиқиб кетганди. Барча аёллар балконларда жойлашиб олишганди. Фахрий қоровул олға юрди. Барча ялтироқ мундирларни завқ билан томоша қилар, биров ошнасини кўрсатса, бошқа биров қариндошини таниб қоларди. Одамлар ўқтин-ўқтин ваҳимага тушиб эгар қошини чангаллаб олаётган жаноб де Муароннинг қўрқоқлигидан кулишарди. Аммо шу пайт кимнингдир луқмаси ҳамманинг эътиборини ўзига тортди-ю, халойиқ барча бошқа нарсаларни унутиб қўйди: тўққизинчи қатордаги биринчи сувори жуда хушбичим ва чиройли йигит бўлиб, аввалига ҳеч ким уни таниёлмади. Кейин бирдан чор атрофда дарғазаб хитоблар эшитила бошлади, барчанинг юзида ғазаб ва ҳайрат акс этди,— хуллас, ғала-ғовур кўтарилди. Одамлар жаноб Валенонинг норманд йўрғаларидан бирида от ўйнатиб кетаётган бу йигит дурадгор Сорелининг ўғли эканлигини билиб қолишди. Ҳамма бир овоздан мэрни яниб кетди. Айниқса либералларнинг фиғони ошди. Бу қанақаси энди! Аббатчасига кийиниб олган бу косиббачча болаларининг тарбиячиси бўлгани учунгина уни фахрий қоровуллар сафига қўшиш сурбетлик эмасми ахир! Бадавлат ва муҳтарам фабрикантлар—жаноб фалончи ва жаноб писмадончиларнинг ўрнига-я!

— Нега энди анави жаноблар бу сурбет болани, бу таги пастни яхшилаб адабини беришмайди!— чийилларди банкирнинг хотини.

— Йигитчаям ҳақини қўймайди, кўряпсизми, ёнида қиличи бор,— дея эътироз билдирди унинг олдида турган одам.— Башарангга қилич солвориши мумкин, шундай қилиш қўлидан келади унинг.

Киборлар жамиятига мансуб кишиларнинг мулоҳазалари бир оз хавфлироқ эди. Хонимлар бир-бирларидан, наҳот бу ярамас қилиқ учун фақат мэрдан ўпкалаш керак бўлса,— дея сўрашарди. Ахир, умуман олганда, у шу пайтга қадар зоти паст одамларни унчалик жини суймасди-ку.

Шунча гап-сўзга сабаб бўлган Жюльен эса бу пайтда ўзини дупёда энг бахтиёр одам деб ҳис этарди. Табиатан довурак бўлгани учун у отни тоғдаги бу шаҳарчанинг кўпгина йигитларига қараганда яхшироқ миниб борарди. Аёлларнинг кўзидан у уларнинг бари ўзи ҳақида гапиришаётганини яққол сезмоқда эди.

Унинг яп-янги эполетлари бошқаларникига нисбатан кучлироқ ялтирар, тагидаги от эса ўқтин-ўқтин сапчиб қўярди; хуллас, у бениҳоя лаззатланмоқда эди.

Улар эски қалъа деворлари ёнига етиб боришганида замбаракнинг кутилмаганда гумбурлашидан чўчиб кетган от уни сафдан олиб чиқди-ю, Жюльеннинг қувончи ичига сиғмай кетди. У, қандайдир мўъжиза билан эгардан қулаб тушмади ва шу дақиқадан эътиборан ўзини қаҳрамон деб ҳис эта бошлади. Хаёлан у Наполеоннинг адъютанти эди-ю, шу аснода душман батареяси устига от суриб борарди.

Аммо яна бир кимса ўзини ундан ҳам бахтлироқ ҳис этмоқда эди. У аввалига Жюльенни шаҳар ратушаси ойнасидан кузатиб турди, сўнгра файтонга ўтириб, айланасига елиб кетди ва худди йигитнинг оти сафдан суриб чиққан пайтда уларга етиб олди-ю, қўрқувдан қотиб қолди. Шундан сўнг файтон яна елдек учиб, шаҳарни бошқа дарвозасидан, қирол ўтиши лозим бўлган йўлнинг шундоқ четидан чиқди-да, фахрий қоровулни олдинга ўтказиб; ундан йигирма қадамча орқада, рицарлар пайтидагидек чангга бурканган ҳолда кета бошлади. Жаноб мэр аъло ҳазратларини қутлаб табрик нутқи айтиш шарафига муяссар бўлганида ўн минг деҳқон бараварига: «Яшасин қиролимиз!»— дея қичқириб юборди. Орадан бир соат ўтгач, регламентда назарда тutilган барча нутқларни эшитиб бўлган қирол шаҳарга кириб келар экан, кичкина замбарак унинг шарафига тинимсиз ўқ узиб турди. Шу пайт кичкина бир бахтсизлик содир бўлди. Йўқ, Лейпциг ва Монмираль остонасида ўз илмини оширган тўпчи канонирлар эмас, балки бўлажак биринчи муовин жаноб де Муаро фалокатга учради. Унинг байтали жаноб де Муарони йўлда учраган ягона кўлмакка аста йиқитиб юборди; тўс-тўполон кўтарилди, чунки қиролнинг каретасига йўл очмоқ учун боёқиш де Муарони кўлмакдан зудлик билан тортиб олишга тўғри келди.

Аъло ҳазратлари ажойиб янги черковимиз олдида лутф айлаб, каретадан тушишни лозим топдилар. Шу муносабат билан черковнинг қирмизи дарпардалари тутилиб, безатиб қўйилганди. Шундан кейин тушки зиёфат бўлиши, сўнгра қирол яна каретага ўтириб, авлиё Климент хокини зиёрат қилишга жўнамоғи лозим эди. Қирол черковга кириб кетгани заҳоти Жюльен жаноб де Реналнинг уйи томон елиб кетди. У ерда йигит хўрсина-хўрсина зантори мундири, эполетлари ва қиличини ечиб қўйди-да, яна оҳори тўкилган қора костюмини кийиб олди. Шундан сўнг у яна отига минди ва бир неча минутдан сўнг ғоятда хушманзара тепаликнинг қоқ чўққисига жойлашган Брей-ле-Ога етиб борди. «Халқнинг руҳланиб кетганини қаранг-а, одамлар ҳамон ёпирилиб келишяпти,— дея ўйлади Жюльен.— Веррьерга деҳқонлар тикилиб кетгани сабабли кўчадан юриш амримаҳол бўлиб қолди, манови эски монастырь атрофида ҳам ўн мингга яқин киши тўпланибди. Эҳтимол ундан ҳам кўпроқдир». Бир вақтлар «исёнчилар»нинг ваҳшийлиги туфайли ярим харобага айланган бу монастырь

Реставрация даврида ўзининг бутун ҳашамати билан қайта тикланган эди. Теварак-атрофда қандандир мўъжизалар ҳақида гапира бошладилар. Жюльен аббат Шеланни қидириб топган эди, чол аввалига шогирдини яхшилаб койиди-да, сўнг унга ридо билан жубба узатди. Жюльен тезда кийиниб олди ва аббат Шелан билан бирга Агданинг ёш епископини қидириб топиш учун жўнади. Бу прелат жаноб де ля Молнинг жияни бўлиб, яқиндагина епископлик мартабасига эришганди, муқаддас қадимжойни қиролга кўрсатиш каби шарафли вазифа унинг зиммасига юкланган эди. Бироқ епископнинг ҳозир қарердалигини ҳеч ким билмасди.

Барча руҳонийлар бетоқат бўлиб туришарди. Улар ўз ҳукмдорларини кўҳна монастирнинг нимқоронғи гумбазлари остидаги йўлакда кутишмоқда эди. Брей-ле-О монастирининг 1789 йилга қадар йигирма тўрт каноникдан иборат бўлган кўҳна капитули ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилмоқ учун йигирма тўрт руҳонийни чақиртиришган эди. Улар чорак кам бир соат кутишгач, епископимиз ҳали жуда ҳам ёш-да, дея надомат чека-чека, охири капитулнинг ректори ҳазратнинг олдига кириб, қиролнинг ҳадемай келиб қолиши, шу боисдан ҳам тезроқ черковга бориш кераклигини айтиши лозим, деган қарорга келишди. Ёши улуглиги боисдан жаноб Шелан ректор эканлиги маълум бўлди, Чол гарчи Жюльендан хафа бўлса-да, унга қараб ортимдан юр, дегандек ишора қилди. Жюльеннинг эғнидаги жубба ўзига жуда ярашиб турган эди. У қандайдир ҳийла-найранглар ишлатиб, ажойиб жингалак сочларини сип-силлиқ қилиб олганди; аммо бебарволиги туфайли Жюльеннинг узун жуббаси этаги остидан фахрий қоровул шпорлари кўриниб турарди.

Улар епископнинг апартаментига етиб боришганида олифта кийинган димоғдор хизматкорлар кекса кюренинг саволига истаристамас жавоб қилиб, ҳозир ҳазратнинг олдига кириш мумкин эмаслигини айтишди. Чол уларга олижаноб Брей-ле-О капитулининг ректори сифатида ўз черковининг епископи ҳузурига истаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эканлигини тушунтирмоқчи бўлган эди, хизматкорлар уни мазах қила бошлашди.

Жюльеннинг мағрур қалби малайларнинг бундай сурбетлигидан ғазабга келди. У ҳужралар қатор кетган йўлакка отилиб кирди-да, йўлида учраган ҳар бир эшикни итариб кўра бошлади. Бир кичкина эшик очиқ экан, Жюльен ҳазратнинг эғнига қора ливрея кийиб, бўйнига занжир осган шахсий хизматкорлари турган ҳужрага кириб қолди. Йигит у ерга шу қадар шитоб билан кириб бордики, мазкур димоғдор жаноблар, бу одамни ҳойнаҳой епископнинг ўзи чақирган бўлса керак, дея ўйлаб, уни тўхтатишга журъат эттишмади. Жюльен яна бир неча қадам юргач, ўзини готика услубида қурилган деярли қоп-қоронғи залда кўрди. Залнинг ҳамма деворларига тезоб суртилган дуб тахталар қопланган эди. Учи кунгуралли баланд деразаларнинг биттасидан ташқари ҳаммаси гишт билан бекитиб ташланганди. Қўпол қилиб терилган

бу гиштлар ҳеч нима билан епилмаган бўлиб, ўймакёр тахталарнинг кўҳна ҳашами ёнида гоят аянчли кўринарди. 1470 йилларда қандайдир гуноҳини ювиш учун Карл Шерюрак томонидан қурилган ва бургундиялик антикварларга яхши маълум бўлган бу залнинг деворлари бўйлаб баланд нақшинкор креслолар қўйилганди. Креслоларда ранг-баранг бўёқларга бўялган барельефлар тарзида Апокалипсиснинг¹ барча мўъжизалари тасвирланган эди.

Сувалмаган гиштлар ва оҳак бир оз хунук қилиб турган бу залнинг ғамгин ҳашамати Жюльеннинг қалбини ларзага солди. У турган жойида қотиб қолди. Залнинг нариги четидаги ёруғ тушиб турган ягона дераза олдида у роми қимматбаҳо ёғочдан ياسалган тавақали катта ойнага кўзи тушди. Эғнига нофармон жубба ва тўр ридо кийган, аммо бош яланг бир йигит ойнадан уч қадам нарида турарди. Мазкур ойна бу ерда ниҳоятда ноўриндек туюларди; уни ҳозиргина шаҳардан олиб келишгани аниқ эди. Жюльен йигитнинг ниҳоятда жаҳли чиқиб турганини сезиб қолди: у ўнг қўлини ойна томонга чўзганича вазминлик билан аллакимни чўқинтириб, фатво бермоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди?— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Чамаси, маросим олдидан бажарилиши лозим бўлган бирор урф-одат бўлиб, уни ана шу ёш руҳоний зиммасига юклашган бўлса керак. Эҳтимол, у епископнинг ёрдамчисидир. У ҳам анави майларга ўхшаб қўпол жавоб берса керак. Ҳе, жин урсин,— нима бўлса бўлди,— уриниб кўрамиз».

У тўғрига, ўша ягона деразага ва улуғвор бир ҳаракат билан аллакимни тинимсиз чўқинтираётган ўша йигитга тикилганича бу улкан зални кесиб ўта бошлади.

Жюльен яқинлашиб боргани сари бу одамнинг кўриниши нақадар дарғзаб эканлигини яққолроқ ҳис этарди. Унинг эғнидаги тўр ридонинг ниҳоятда кўркемлиги йигитни ўша серҳашам ойнадан бир неча қадам нарида тўхташга мажбур қилди.

«Лекин, ҳар қалай, ундан епископнинг қаердалигини сўрашим керак», дея аҳд қилди у ниҳоят. Бу залнинг машъум гўзаллиги Жюльенни тўлқинлантириб юборган эди ва у олдинданоқ ҳозир бошига ёғилажак қўпол сўзлардан бадани жимирлай бошлаганди.

Йигит Жюльенни ойнада кўриб қолди-да, у томон ўгирилди ва бир зумда жаҳлидан тушиб, гоятда мулоим овоз билан сўради:

— Хўш, тақсир, ниҳоят у тайёр бўлгандир ахир?

Қаҳрамонимиз ҳайратдан данг қотиб қолди. Йигит ўгирилиб қараганида Жюльен унинг бўйнидаги нишонли санамни кўриб қолди. Бу Агда епископининг худди ўзи эди. «Ёшлигини қаранг-а,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Мендан нари борса етти-саккиз ёш катта холос...».

Шу тобда у ўзининг шпорларидан уялиб кетди.

¹ Апокалипсис — христиан диний китобларидан бири. Бу китобда «охир замон» тўғрисида башоратлар келтирилган.

— Ҳазратим,— дея жавоб қилди у ийманибгина,— мени ҳузу-рингизга капитул ректори жаноб Шелан юбордилар.

— Ҳа-а, мен у киши ҳақида жуда кўп яхши гапларни эшит-ганман,— деди жавобан епископ ниҳоятда хушмуомалик билан. Бундай илтифотдан Жюльеннинг унга бўлган ихлоси янада ор-тиб кетди.— Мени лутфан кечиргайсиз, тақсир, сизни бошқа одам деб ўйлабман. Ҳозир митрамни олиб келишлари керак эди. Парижда уни шу қадар ёмон ўрашибдики, тепасидаги бутун ким-хобиғимжланиб кетибди. Шунақаям расвои-радди маърака қи-лишадими ахир,— дея қўшимча қилди ёш епископ.— Буни қа-ранг, энди мени яна кутишга мажбур қилишяпти.

— Агар ҳазратим ижозат этсалар, бориб митрангизни олиб келишим мумкин.

Жюльеннинг чиройли кўзлари епископга ўз таъсирини ўтказди.

— Илтимос, олиб келинг, тақсир,— жавоб қилди епископ ўзи-га мафтун этувчи бир хушмуомалалик билан.— У менга ҳозироқ керак. Бутун капитулни куттириб қўйганимдан, тўғриси, жуда хижолатдаман.

Жюльен зал ўртасига етганида ўгирилиб қараган эди, епископ-нинг яна фатво бера бошлаганини кўрди.— «Бу қанақаси бўлди ўзи?»— дея хаёлидан ўтказди у яна.— Бугунги маросим олди-дан риоя қилиниши лозим бўлган бирор урф-одат бўлса керак-да, албатта». Шахсий хизматкорлар турган ҳужрага кириши би-ланоқ Жюльеннинг кўзи уларнинг қўлидаги митрага тушди. Йигитнинг амирона нигоҳига беихтиёр бўйсуниб, бу жаноблар епископ ҳазратларининг митрасини унинг қўлига топширишди.

Жюльен уни ифтихор билан ичкарига олиб кирди. Залга кир-гач, у қадамини секинлатди. Жюльен митрани қўлида бениҳоя иззат-икром билан тутиб борарди. Епископ ойна олдидаги креслода ўтирарди, бироқ унинг ўнг қўли ора-сира ҳорғин бир ҳаракат билан яна фатво берарди. Жюльен унга митрасини ки-йишда ёрдамлашиб юборди. Епископ бошини силкитиб қўйди.

— Аҳ-а, қимирламаяпти,— деди у Жюльенга мамнун оҳанг-да.— Энди, марҳамат қилиб сал четроқ турунг.

Шундан сўнг епископ тез-тез юриб, зал ўртасига борди-да, сўнгра тантанавор бир ҳаракат билан чор атрофга фатво берга-нича аста ойнага яқинлаша бошлади. Унинг чеҳрасида яна қаҳр ифодаси пайдо бўлди.

Жюльен ҳайратдан данг қотиб турарди; у гап нимадалигини тушунгандек эди-ю, бироқ бунга ишонишдан ҳайиқарди. Епископ тўхтади-да, юзидаги қаҳрли ифода бирдан ғойиб бўлди, Жюльен томон ўгирилиб қаради.

— Ҳўш, митрам ҳақида нима дейсиз, тақсир, бошимда яхши турибдими?

— Бағоят яхши, ҳазратим.

— Жуда орқага сурилиб қолган эмасми ишқилиб? Шу денг, бош кийим энсага сурилиб қолса, одам овсарроқ кўринади, пеша-

нангизга бостириб кийганингизда эса, офицерларнинг киверига ўхшаб қолади.

— Менимча, у бошингизда жуда яхши турибди.

— Қирол ўз атрофида ёши улуғ руҳонийларни кўришга одатланган, уларнинг бари бағоят салобатли ва сипо одамлар. Шу боисдан ҳам мен, айниқса ёшимни назарда тутганда, бирмунча енгилтак бўлиб кўринишни истамасдим.

Шундай дея епископ яна у ёқдан-бу ёққа юриб фатво бера бошлади.

«Ҳаммаси равшан,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен ниҳоят бояги гумонига эрк беришга журъат этиб.— У машқ қиляпти, у фатво беришга ўрганияпти».

— Мана энди тайёрман,— деди епископ орадан бир неча минут ўтгач.— Боринг, тақсир, жаноби ректор билан капитулдаги жанобларни огоҳлантириб қўйинг.

Орадан бир оз вақт ўтгач, жаноб Шелан ва у билан бирга икки нафар ёши улуғ руҳоний ажойиб нақш билан безатилган катта эшикдан кириб келишди. Жюльен бу эшикни биринчи марта кирганида ҳатто сезмаган ҳам эди. Бу гал у, рутбага биноан, ҳаммадан орқада туришга мажбур бўлди. Епископни у энди фақат эшик олдида тўдалашиб турган руҳонийларнинг елкаси оша кўра оларди.

Епископ аста юриб зални кесиб ўтди, у эшикка яқинлашганида руҳонийлар процессия ташкил этиб, сафга тизилишди. Бир минут тайсалланиб тургач, процессия забурнинг бир оятини куйлаганича олға қараб юрди. Епископ санам юришининг энг охирида, жаноб Шелан билан яна бир кекса руҳоний ўртасида борарди. Жюльен энди аббат Шеланнинг шогирди сифатида епископга жуда яқин ўтиб олди. Улар Брей-ле-О монастырининг узун йўлакларидан юриб кетишмоқда эди; қуёш авжига чиқиб қиздираётганига қарамай, у ер зах ва нам эди. Ниҳоят, улар черков эшигининг олдида чиқишди. Бу тантанали юришдан Жюльеннинг қалби чексиз қувончга тўлган эди. Епископнинг ёшлигининг иззатини қитиқлар, мазкур прелатнинг¹ хушмуомалалиги, унинг жозибадор назокати эса Жюльеннинг эс-ҳушини олиб қўйган эди. Бу хушмуомалик жаноб де Реналнинг ҳатто кайфияти жуда яхши бўлиб турган пайтидаги муомаласидан ҳам кескин фарқ қиларди. «Жамиятнинг юқори поғонасига яқинлашган саринг,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен,— кишини ўзига ром қиладиган шундай илтифотли одамларни кўпроқ учратасан».

Санам юришида иштирок этаётган руҳонийлар черковнинг ён эшигидан ичкари киришди; шу пайт кўҳна гумбазлар бирдан қаттиқ гумбур-гумбурдан силкиниб кетди, Жюльеннинг назарида улар ҳозир қулаб тушадигандек эди. Аммо бу яна ўша кичкина замбаракчанинг ваҳимаси экан, уни бу ерга ҳозиргина тўрт жуфт от физиллатгангича сургаб келган эди. Отларни бир четга олишган

¹ Прелат — католик черковнда юқори мансабли руҳоний (тарж.).

заҳоти замбаракча лейпциглик тўпчилар қўлида гўё олдида пруссияликлар тургандек минутига беш мартадан кетма-кет ўқ уза бошлади. Аммо замбаракнинг бу ажойиб гумбурлаши Жюльенни ортиқ ҳаяжонлантирмасди, у энди Наполеон ҳақида ҳам, ҳарбий шон-шухрат тўғрисида ҳам ўйламай қўйганди. «Ўзи ёшгина-ю,— дея ўйларди у,— Агданинг епископи бўлиб олибди. Бу Агданинг ўзи қаердайкин? Айтгандай, у қанча маош оларкин? Чамаси, икки юз, уч юз минг франк олса керак ўзиям».

Ҳазратнинг хизматкорлари серҳашам тахтиравон олиб киришди; жаноб Шелан унинг дастларидан бирини ушлади, лекин аслида уни Жюльен кўтариб борарди, албатта. Епископ тахтиравоннинг соясига ўтди. Буни қандай уддалаганини билмаймиз, лекин у чиндан ҳам кекса бўлиб кўринарди; қаҳрамонимиз унга бениҳоя қойил қолганди. «Маҳорат ва айёрлик билан истаган нарсага эришса бўлади»,— дея ўйлади у.

Черковга қирол кириб келди. Жюльен уни ўзидан бир неча қадам нарида кўриш шарафига муяссар бўлди. Епископ овозини аъло ҳазратларининг кўнглига ғоятда хуш ёқадиган даражада титратиб тантанавор нутқ айтди-да, қиролни табриклади. Брей-ле-Одаги барча маросимлар тасвирини такрорлаб ўтирмаймиз,— департаментимиздаги барча газеталар икки ҳафта давомида фақат шу тўғрисида ёзишди. Епископнинг нутқидан Жюльен қиролнинг Карл Шерюрак авлоди эканлигини билиб олди. Орадан кўп вақт ўтгач, Жюльенга, хизмат юзасидан, ана шу маросимга сарфланган маблағни текшириб кўришга тўғри келди. Ўз жиянига епископлик нишони олиб берган жаноб де ля Моль унга меҳрибонлик кўрсатиб, барча сарф-харажатни ўз зиммасига олган экан. Фақат Брей-ле-Одаги маросимнинг ўзи унга уч минг саккиз юз франкка тушибди.

Епископнинг нутқи ва қиролнинг жавобидан сўнг аъло ҳазрат тахтиравоннинг ичига кирди; сўнгра у бениҳоя художўйлик билан меҳробнинг шундоқ ёнгинасидаги ёстиқчага тиз чўкди. Клироснинг¹ атрофида полдан икки поғона юқорида қатор-қатор креслолар қўйилганди. Жюльен гўё Римдаги Сикстин капелласида, ўз кардинали олдида ўтирган мулозим сингари пастки поғонада, жаноб Шеланнинг оёғи ёнида жойлашиб олганди. Шундан сўнг қисқагина ибодат маросими бўлди—ҳамма ёқни бухўрнинг тутуни, замбарак ва мушкетларнинг олатасири тутиб кетганди. Теварак-атрофдаги барча мўмин одамлар шод-хуррамликдан маст эдилар. Шундай бир куннинг ўзи яқобинчи газеталарнинг юзлаб сонигаги тарғиботни чиппакка чиқариши турган гап эди.

Қиролдан олти қадамча нарида жойлашган Жюльен унинг чиндан ҳам астойдил ибодат қилаётганини кўриб турарди. Шу пайт у биринчи марта бўйи унча баланд бўлмаган ўткир нигоҳли одамни кўриб қолди; унинг кийимида деярли зардўзи йўқ эди.

¹ Клирос — черков меҳробининг икки тарафида куйловчилар турадиган махсус жой (тарж.).

Бироқ ана шу жуда сипо кийим устидан кўксида елкаси оша боғланган зангорч лента яққол кўзга ташланарди. Бу одам қиролга Жюльеннинг таъбири билан айтганда, ҳамма ёғи зардўзи бўлганидан ҳатто мовути ҳам кўринмайдиган мундир кийган кўпгина аркони давлатларга қараганда яқинроқ турарди. Бир неча минутдан сўнг йиғит бу одамнинг жаноб де ля Моль эканлигини билиб олди. Жюльенга у димоғдор ва ҳатто такаббурдай туюлди.

«Анави хушрўйгина епископга ўхшаб хушмуомала бўлиш бу маркизнинг қўлидан келмаса керак,— дея дилидан ўтказди у.— Эҳ! Руҳонийлик инвони зўр куч-да: у инсонни мулойим ва доно қилиб қўяди. Лекин қирол бу ерга хокни зиёрат қилгани келган-ку, мен эса ҳеч қандай хокни кўрмайпман. Бу авлиё Климент деганлари қаердайкин?»

Енида турган ёшгина хизматкор Жюльенга муқаддас хок шу бинонинг энг тепасига, Алангали Мезанага қўйилганини айтди.

«Алангали Мезана дегани нимаси бўлди?»— дея ўйлади Жюльен. Бироқ у ҳозир ҳеч нима сўрашни истамасди. У зўр диққат-этибор билан кўз ўнгида ўтаётган маросимни кузата бошлади.

Монастирга аъло ҳазратлардан биронтаси ташриф буюрганида этикет каноникларга епископни мўътабар меҳмон билан ёлғиз қолдирмоқни тақозо этади. Бироқ Агда епископи, тепага кўтарилар экан, аббат Шеланга ўзи билан бирга чиқишни таклиф қилди. Жюльен эса устози ортидан чиқишга журъат этди.

Улар жуда баланд зинапоядан юқори кўтарилиб, кичкинагина эшикча олдида тўхташди. Эшикчанинг чорчўпига бошдан-оёқ зарҳал қопланган эди. Чамаси, бу иш кечагина қилинган кўринарди.

Эшикчанинг шундоқ олдида Веррьернинг энг асилзода оилаларидан бўлган йигирма тўрт қиз тиз чўкиб турарди. Эшикни очишдан аввал епископнинг ўзи ҳам барчаси кўҳликкина бўлган бу қизларнинг ўртасида тиз чўкди. У баланд овоз билан ибодат қилар экан, қизларнинг бари унинг ажойиб тўр ридоси, савлатли қадди-қомати, навқирон ва мулойим чеҳрасига қараб тўймагандек, ундан кўзларини узмай туришди. Бу манзара қаҳрамонимизнинг ақлидан заррача ном-нишон қолдирмади. Шу тобда у инквизиция учун сидқидилдан жангга киришга тайёр эди. Эшикча бирдан очилиб кетди. Шунда ҳозир бўлган одамларнинг кўз ўнгида мўъжазгина бутхона намоён бўлди. Унинг ичини аланга қоплагандек туюларди. Бутхона меҳробида мингга яқин шам ёқиб қўйилганди. Шамлар саккиз қатор терилган бўлиб, қаторларни бир-биридан ажойиб гулдасталар ажратиб турарди. Соф бухўрнинг муаттар ҳиди ибодатхонанинг эшигидан пага-пага бўлиб чиқмоқда эди. Бутхона жуда кичкина эди-ю, бироқ бошдан-оёқ янгидан зарҳал югуртилган деворларининг тепаси кўринмайдигандек туюларди. Жюльеннинг чамасида меҳробдаги баъзи шамларнинг бўйи уч-тўрт қулоч келарди. Қизлар бундай ажон-

йиботни кўриб, беихтиёр қичқириб юборишди. Бутхонанинг кичкина даҳлизига фақат ана шу йнгирма тўрт қиз, икки руҳоний ва Жюльенларгина киритилган эди.

Тезда қирол ҳам юқори кўтарилди. Унинг ёнида фақат жаноб де ля Моль билан биринчи камергери бор эди. Ҳатто унинг шахсий соқчилари ҳам ташқарида, қиличларини яланғочлаб тиз чўккан ҳолда қолишган эди.

Аъло ҳазрат олдида турган бахмал ёстиққа шитоб билан тиз чўкди. Зарҳал қопланган эшикка қисиб қўйилган Жюльен фақат ана шундан кейингина қизчалардан бирининг яланғоч елкаси оша авлиё Климентнинг ажойиб ҳайкалини кўра олди. Авлиё меҳробнинг тўрида, рим аскарари либосида ётарди. Унинг бўйнида катта жароҳат қорайиб кўринар ва ундан қон сизиб чиқаётгандек туюлар эди. Ҳайкалтарош уни зўр маҳорат билан ишлабди: авлиёнинг сўниб бораётган хиёл юмуқ кўзлари қандайдир илоҳий маънога тўла бўлиб, эндигина сабза ураётган мўйлови гўё шивирлаб дуо ўқиётгандек бир оз очиқ лабларига соя ташлаб турарди. Бу манзарани кўриб, қаҳрамонимизнинг ёнида турган ёшгина қизча йиғлаб юборган эди, бир томчи кўз ёши тўғри Жюльеннинг қўлига томди.

Қирқ чақиримча атрофидаги барча қишлоқларда бонг ураётган қўнғироқларнинг узоқ акс-садосигина бузиб турган илоҳий бир сукунатда ибодат қилиб бўлгач, Агда епископи қиролдан нутқ ирод этиш учун ижозат сўради. У қисқа, аммо жуда таъсирли хутбасини тингловчиларнинг қалбини ларзага солган оддийгина сўзлар билан тугатди.

— Ёш христиан қизлари, сиз ҳозир соҳибқироннинг қодир ҳўдога хизмат этгувчи руҳоний олдида тиз чўккан ҳолда кўрганингизни абадулабад унутмағисиз. Тангрининг қўллари бу заминда ожиздурлар ва таъқиб этилурлар. Улар кунлари битганда азоб чекиб ўладурлар, буни сиз авлиё Климентнинг шу кунга қадар қон оқиб турган жароҳатидан ҳам кўриб турибсиз, аммо улар дорилқазода тантана қилғайлар. Шундай экан, о, ёш христиан қизлари, бу кун хотирасини сиз умрбод қалбингизда сақлағайсиз ва мункирдан нафратланғайсиз! Сиз қудратли, қаҳрли ва шу билан бирга сершафқат парвардигорга абадий содиқ қолғайсиз!

Шу сўзларни айтгач, епископ улугвор бир ҳаракат билан ўрнидан турди.

— Шу ҳақда қасамёд қилгаймисиз?— дея хитоб қилди у қўлларини юқори чўзиб.

— Қасамёд қилгаймиз!— дейишди қизлар ҳўнг-ҳўнг йиғлашар экан.

— Қасамингизни қодир худо номи ила қабул этгаймен,— деди епископ хулоса қиларкан овозини гулдурашиб. Шу билан маросим тугади.

Қиролнинг ўзи ҳам йиғламоқда эди. Орадан анча вақт ўтиб, Жюльен ўзини бирмунча босиб олгандан кейингина у Римдан

Бургундия герцоги Филипп Раҳмдилга юборилган авлиёнинг суяклари қаерга қўйилганини сўради. Унга суяклар ана шу ажойиб мум ҳайкал ичига жойлаб қўйилганлигини тушунтиришди.

Қирол ҳазратлари бутхонага боришда унга ҳамроҳ бўлган барча асилзода қизларга «Мункирдан нафратланаман. Умрбод таъзим этгайман» деган сўзлар ёзилган қизил лента тақиб юришга ижозат этишни лозим топди.

Жаноб де ля Моль деҳқонларга ўн минг шиша вино тарқатиш тўғрисида фармойиш берди. Кечқурун Веррьерда эса либераллар ўз уйларида роялистларга қараганда юз чандон яхшироқ иллюминация қилдилар. Жўнаб кетиш олдидан қирол жаноб де Муаронинг уйига ташриф буюриб, уни бахтиёр этди.

ХІХ

Ўйламоқ — демак, азоб чекмоқ

Оддий бўлмаган туйғулар кундалик воқеаларнинг мутаассиблигида эҳтиросларнинг чинакам бахтсизлигини тўсиб қўяди.

Барнав

Жаноб де ля Молга ажратилган хонадаги жиҳозларни жой-жойига қўя туриб Жюльен тўрт букланган бир варақ қалин қоғозни топиб олди. Қоғознинг биринчи саҳифасида у «Қирол орденилари ва ҳоказо, ва ҳоказо мукофотларнинг кавалери, Франция пэри, шавкатли маркиз жаноб де ля Молга» деган ёзувни ўқиди.

Бу идиш-товоқ юувчи хотинники каби қинғир-қийшиқ хат билан ёзилган илтимоснома эди:

«Жаноб маркиз!

Мен, умрим бино бўлибдики, тавфиқ билан яшаб келаётган мўмин бир одамман. Қасофатли 93-йилдаги Лион қамалида бомба тагида қолганман. Илоҳий сирлардан воқиф бўлиб турман ва ҳар якшанба пешин пайти қавмимиз черковига бориб ибодат қиламан. Ҳеч қачон муқаддас пасхани бузган эмасман, ҳатто лаънати 93-йилда ҳам. Уйимдаги ошпаз хотин,— революцияга қадар менинг хизматкорларим кўп эди,—уйимдаги ошпаз хотин ҳар жума куни гўштсиз овқат тайёрлайди. Веррьерда ҳам барча мени ҳурмат қилади ва журъат этиб айтаманки, ҳақли равишда. Санам юриши пайтида эса шундоқ тахтиравоннинг олдида, жаноб кюре билан жаноб мэрниг ёнида бораман. Алоҳида бирор воқеа бўлганида эса черковимизга шам олиб бораман. Одатда ўз ҳисобимдан энг йўғонини сотиб оламан. Шу гаплар-

нинг бари ҳақида ёзма гувоҳномаларим бор, улар Парижда мотти министрлигида сақланади. Сиздан шуни илтимос қилгайманим, Веррьердаги лотерея маҳкамаси нозирлигини менга топширсангиз, чунки яқинда у бари бир нозирсиз қолади, ҳозиргисининг аҳволи чатоқ, ўлим тўшагида ётипти, иннайкейин, сўнги сайловларда нотўғри овоз берган ва ҳоказо.

де Шолен.»

Ушбу илтимосноманинг ҳошиясига де Муаронинг имзоси қўйилган тавсия хати ёзилган бўлиб, у шундай сўзлар билан бошланарди:

«Кеча маъна шу илтимосқўйнинг ишончли одам эканлигини хабар қилиш шарафига муяссар бўлгон эдим...» ва ҳоказо.

«Гап бу ёқда денг,— ҳаёлидан ўтказди Жюльен,— ҳатто ана шу зехни пўстак Шолен ҳам менга қандай йўлдан боришни кўрсатяпти».

Қиролнинг Веррьерга ташриф буюрганидан буён орадан бир ҳафта ўтди. Навбатма-навбат — қиролнинг ўзи, Агда епископи, маркиз де ля Моль, ўн минг шиша вино ва ўшанда отдан йиқилгач, фақат бир ойдан кейингина орден олиш умидида уйдан сўргалиб чиққан бечора Муаро мавзу бўлган ҳисобсиз ёлғон гаплар, бемаъни олди-қочдилар ва аҳмоқона ғийбатлар бирин-бирин унутилди-ю, бироқ дурадгорнинг ўғли, анави Жюльен Сорелни қандай сурбетлик билан фахрий қоровул сафига тикиштириб киритилгани тўғрисидаги мишмишлар тўхтамади. Кафеда ўтириб олиб, эрталабдан кечгача тенглик ҳақида оғиз кўпиртирадиган бадавлат мануфактурачиларнинг бу хусусдаги гапларини бир эшитсангиз эди. Бу бемаъни иш анави димоғдор де Реналь хонимдан чиққан! Бунга уни нима мажбур қилди, дейсизми? Нима бўларди — ўша муллавачча Сорелнинг чиройли кўзлари-ю хушрўй чеҳраси-да.

Жаноб де Реналнинг хонадони яна Вержиге қайтганидан сўнг орадан кўп ўтмай болаларнинг кенжаси Станислав-Ксавье касал бўлиб қолди. Шундан сўнг бирдан де Реналь хонимнинг виждони қаттиқ азоблана бошлади. У дилидаги эҳтиром учун биринчи марта ўзини изчил ва бешафқат равишда ёзгиришга тутинди; гўё мўъжиза содир бўлиб, хоним муҳаббат уни қандай даҳшатли гуноҳга ботирганини яққол кўргандек эди. Ўзининг ғоятда ҳудожўй бўлишига қарамай, тангри олдида қилган гуноҳининг қанчалик катта эканлиги ҳақида у шу пайтга қадар ўйлаб кўрмаган эди.

Бир вақтлар Исо Қалби мўнастирида унинг қалби худога бўлган чексиз севги билан ёнарди. Энди эса у тангридан худди ана шундай чексиз қўрқа бошлагани. Унинг қалбини пора-пора қилаётган бир-бирига зид туйғулар шуниси билан даҳшатли эдики, хонимнинг дилидаги қўрқув ақл-идрокига тамомила бўйсунмай қўйган эди. Жюльен ҳар қандай ақлли панд-насиҳат

хонимни тинчитиш ўрнига, аксинча, унинг зардасини қайнатаётганини англаб қолди, чулки бу гаплар унга иблиснинг васвасаси бўлиб туюларди. Бироқ Жюльеннинг ўзи ҳам кичкина Станиславни жуда яхши кўрар, хоним эса боласининг дарди ҳақида фақат у билан гаплаша олар эди: Станиславнинг аҳволи кундан-кун оғирлашиб борарди. Де Реналь хоним тинимсиз тавба-тазаррудан қийналиб, тунлари мижжа қоқмай чиқарди; у кун бўйи қовоғини солганича чурқ этиб оғиз очмай ўтирар, мабодо оғиз очгудек бўлса, шу заҳоти тангри олдида ҳам, одамлар олдида ҳам ўз гуноҳига иқрор бўлиши турган гап эди.

— Ўтинаман сиздан,— дерди унга Жюльен улар ёлғиз қолган кезлари,— ҳеч ким билан гаплашманг. Сиз чекаётган азобларни ёлғиз мен билай. Агар мени ҳалиям сал севсангиз, чурқ этиб оғиз очманг, сизнинг иқрорингиз билан ўғлингиз Станислав тузалиб қолмайди.— Бироқ унинг панд-насиҳатлари хонимга таъсир қилмасди, у де Реналь хоним, худонинг ғазабини қўзгатдим, энди унинг раҳм-шафқатига сазовор бўлмоқ учун ё Жюльендан нафратланмоғим, ё худ ўғлимдан жудо бўлмоғим лозим, деган фикрни миясига қуйиб олганидан беҳабар эди. Худди ана шу ўйнашидан нафратланишга ожиз бўлгани учун ҳам аёл ўзини шу қадар бахтсиз ҳис этарди.

— Мени ўз ҳолимга қўйинг,— деди у бир куни Жюльенга,— Худо ҳаққи, ўтинаман сиздан, бизнинг уйдан кетинг: сиз шу ерда мен билан бирга бўлганингиз учун ҳам ўғлим ҳалок бўл-япти.

— Тангри мени жазолаяпти,— дея қўшимча қилди у овозини пасайтириб.— Унинг қаҳрига учрадим, худонинг иродаси вожиб бўлғай. Мен даҳшатли гуноҳ қилдим, тавба қилиш ҳатто ҳаёлимга ҳам келмади. Ахир бу — худо мендан юз ўгирганининг биринчи нишони-ку, энди мен икки қатла жазоланмоғим лозим.

Жюльеннинг қалби ларзага келди. Йигит буларнинг бари мунофиқлик, шунчаки баландпарвоз гаплар эмаслигини яхши тушунарди. «У менга бўлган муҳаббати туфайли ўғлини ҳалок этаётганига чиндан ҳам ишонади ва шу билан бирга, бечора, мени ўғлига қараганда кўпроқ севади. Шу боисдан ҳам,— энди бунга ҳеч қандай шубҳа йўқ,— виждон азобидан юраги тилка-пора бўляпти, ҳақиқий юксак туйғу деб шуни айтсалар керакда. Фақат бир нарсага ҳайронман, у мендек камбағал, яхши тарбия кўрмаган, илмсиз ва кўп ўринларда тўпори бир одамнинг нимасини шу қадар севиб қолдийкин?»

Бир куни кечаси боланинг аҳволи жуда оғирлашиб қолди. Соат иккиларга яқин жаноб де Реналь уни кўргани кирди. Иситманинг зўридан алангада алаҳсираб ётган бола отасини танимади. Де Реналь хоним бирдан эрининг оёғига йиқилди. Жюльен ҳозир у бор гапни эрига айтиб, ўзини жувонмарг қилажagini тушунди.

Уларнинг бахтига хонимнинг бундай беъмани ҳаракатидан жаноб де Реналнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Бўпти, саломат бўл!— деди у эшик томон йўналар экан.

— Йўқ! Сен менинг гапимни эшит!— дея қичқирди хоним тиз чўкканича, уни тўхтатиб қолишга уриниб.— Сен ҳақиқатни билмоғинг керак. Билиб қўй, ўғлимни ўзим ўлдиряпман. Унга ҳаёт бахш этгандим, энди ўзим уни қайтариб оляпман. Фалак мени жазолаяпти! Тангри олдида гуноҳ қилдим, мен қотилман! Мен ўзимни ўзим бадном этмоғим, сазойи қилмоғим лозим,— эҳтимол шундай қилсам яратганнинг раҳми келар.

Агар жаноб де Реналнинг хиёл фаҳм-фаросати бўлганида эди, у ҳамма гапни тушунган бўларди.

— Кўкнорихаёл гапларингни қўй!— дея хитоб қилди у тиз-засидан ушламоқчи бўлган хотинини четлатар экан.— Кўкнорихаёл буларнинг бари! Сиз, Жюльен, эртага эрталаб доктор чақиринг,— шундай дея у ухлагани жўнади. Де Реналь хоним деярли ҳушидан кетиб полга қулади-ю, бироқ уни тутиб қолмоқчи бўлган Жюльеннинг қўлини талваса ичида итариб ташлади.

«Мана эрига хиёнат қилган хотиннинг гуноҳи,— дея ўйлади Жюльен.— Анави муттаҳам поплар ҳақ деган гап ақлга тўғри келадими ахир? Наҳотки бошдан-оёқ гуноҳга ботган бу кишилар гуноҳнинг аслида нима эканлигини билишса?.. Йўқ, ақл бовар қилмайди бу гапга!»

Жаноб де Реналь хонадан чиқиб кетганидан буён орадан йигирма минутча вақт ўтди. Ана шу пайт ичида Жюльен ўзи севадиган аёлнинг тиз чўкиб, бошини ўғлининг тўшагига юзубан қўйганича худди ҳушидан кетган одамдек қимир этмай турганини кўрди. «Мана бунга ҳақиқий аёл деса арзийди,— дея ўйларди у.— Ҳозир у бутунлай умидсизликка тушган. У фақат мени севгани учун шу аҳволга тушди.

Вақт аста-секин ўтиб борапти. Унга қандай фойдам тегиши мумкин? Бир қарорга келиш керак. Энди гап менда ҳам эмас. Одамлар билан, уларнинг фисқ-фасоди билан нима ишим бор? Лекин унга қандай ёрдам берсам экан?.. Уни ташлаб кетайми?.. У ҳолда боёқиш бошига тушган кулфати билан ёлғиз ўзи қолади-ку. Анави тўнка эрининг зиёни тегса тегадики, фойдаси тегмайди. У ўзининг разил табиатиға кўра хотинига бирор дараал гап айтишдан ҳам тоймайди. Боёқиш ақлдан озиши, ўзини деразадан ташлаши мумкин ахир!

Агар уни ёлғиз қолдирсам, қўриқламай қўйсам, эрига бор гапни айтиб, иқрор бўлади. Ким билади, у тўнка ўзини қандай тутаркин? Бирдан, бўлажак меросга ҳам қарамай, жанжал кўтариши мумкин. Хоним яна қилган гуноҳи ҳақида,— ё парвардигор,— анави разил аббат Маслонга ҳам иқрор бўлиши мумкин; у шундоқ ҳам олти яшар боланинг касаллигини баҳона қилиб, бу ерга таъна қўйиб қолди. Турган гап, бежиз қатнаётгани йўқ. Хоним шу қадар умидсизликка тушган, худонинг қаҳ-

ридан шу қадар қўрқиб қолганки, аббатнинг қанақа одам эканлигини унутиб ҳам қўйган,— ҳозир бу одам унинг учун руҳоний холос».

— Чиқиб кет бу ердан,— деди кутилмаганда де Реналь хоним кўзларини очиб.

— Эҳ, сенга қандай ёрдам бермоқни билиш учун минг марта жонимни фидо қилган бўлардим!— дея жавоб берди Жюльен.— Сени ҳеч қачон шундай севмаган эдим, фариштам, ёки тўғрироғи, сени ҳозиргина чинакамига сева бошладим. Сендан йироқда аҳволим не кечади ахир, боз устига мени деб бахтсиз бўлганингни ўйлайвериб ақлдан озмайманми! Менинг изтиробларимни гапирмай ҳам қўя қобайлик. Хўп, мен кетаман, кетаман, кетаман, севгилим! Лекин ёринг билан сенинг ўртангда туриб, сени қўриқламай қўйсам, мен чиқиб кетишим биланоқ ҳамма гапни унга айтиб берасан— у ҳолда ҳалок бўлдим, деявер. Ўзинг ўйлаб кўр, ахир у сени уйдан шарманда қилиб қувади, бу машмаша бутун Веррьер, бутун Безансоннинг оғзидан тушмай қолади. Бор мағзавани бошингга тўкишади, бундай шармандаликдан сўнг ҳеч қачон қаддингни тиклай олмайсан.

— Ўзим ҳам худди шуни истаяпман!— дея хитоб қилди аёл шартта ўрнидан турар экан.— Майли, азоб чекаман, менга бу ҳам кам!

— Лекин бундай шармандалик ўғлингни ҳам бахтсиз қиладиги ахир.

— Йўқ, Ёлғиз ўзим шармисор бўламан, ҳаммасини бўйнимга оламан, майли мени ҳақорат қилишсин, қаро ерга қоришсин, эҳтимол шундан сўнг ўғлим омон қолар. Шарманда бўлсам, одамларнинг кўз ўнгига ўзимни жувонмарг қилсам, сазойи бўлганим шу эмасми?! Ноқис ақлим билан тушунишимча, тангри йўлига қилишим мумкин бўлган энг катта қурбонлик шу эмасми ахир?.. Шундан кейин у раҳм қилиб, менинг бу хўрлигимни қурбонлик ўрнида қабул этар ва ўғлимга шифо берар. Агар бундан ҳам каттароқ қурбонлик бўлса, айт — уни ҳам бажо келтираман.

— Ундан кўра мен ўзимни жазолаб қўя қолай. Ахир мен ҳам айбдорман-ку, мен ҳам! Истайсанми, тарки дунё қиламан. Бу зоҳидларча ҳаёт, эҳтимол, худонинг раҳминини келтирар. Е парвардигор! Станиславнинг дардини менга берсанг бўлмас миди...

— Аҳ! Сен уни яхши кўрасанми ҳали!— дея қичқириб юборди де Реналь хоним унинг кучоғига отилар экан.

Бироқ у шу заҳоти даҳшатга тушиб, йигитни ўзидан нарига итарди.

— Ишонаман, сенга ишонаман!— деди у инграб яна тиззасига йиқилар экан.— Сен менинг ягона дўстимсан! Нега энди Станиславнинг отаси сен эмассан-а! Шунда сени ўғлимдан ҳам кўпроқ севганим бу қадар даҳшатли гуноҳ бўлмасди.

— Ёнингда бўлишга ижозат бер ва мен шу дақиқадан бош-

лаб сени фақат уканг сифатида севадиган бўлай. Шу тариқа бир оз бўлса-да, гуноҳимизни ювамиз,— эҳтимол, шундан сўнг худонинг раҳми келар.

— Мен-чи?— дея қичқириб юборди хоним ўрнидан сакраб туриб, икки қўли билан Жюльеннинг бошини ушлаганича уни ўзидан хиёл четлатиб, кўзларига тикилар экан.— Мен нима қилай? Мен сени биродарим сифатида сева оламанми? Сени укам сифатида севиш қўлимдан келармикин?

Жюльеннинг кўзларидан дув-дув ёш оқмоқда эди.

— Майли, сен нима десанг — шу!— деди у аёлининг оёғига йиқилар экан.— Фақат нима қилишим кераклигини айт! Ҳаммасини бажо келтираман, бошқа чорам йўқ энди. Эс-ҳушимни йўқотганимдан не қиларимни билмай қолдим. Агар кетсам — сен бор гапни эрингга айтиб берасан-у ўзингни абгор қиласан, сен билан бирга эринг ҳам тамом бўлади. Бундай шармандаликдан кейин у ҳеч қачон депутат бўла олмайди. Агар ёнингда қолсам — шу одам туфайли ўғлим ҳалок бўлди, деб ўйлайсан ва фарзанд доғига чидаёлмай ўзинг ҳам нобуд бўласан. Майли, хўп десанг, бир уриниб кўрайлик,— мен кетаман. Гуноҳимиз учун мен ўзимни жазолашимни ва сени бир ҳафтага тарк этишимни истайсанми? Сен қаерга десанг, ўша ерга бораман. Хоҳласанг, Брей-ле-О монастирига кетишим мумкин. Лекин мен йўғимда эрингга ҳеч қандай гап айтмасликка онт ич. Ўзинг ўйлаб кўр: агар унга бор гапни айтсанг, менинг бу ерга қайтиб келишим мумкин бўлмай қолади.

Аёл ваъда берди. Шундан сўнг Жюльен уйни тарк этди, бироқ орадан икки кун ҳам ўтмай хоним уни чақиртириб олди.

— Сен бўлмасанг ичган қасамим устидан чиқолмайманми, деб қўрқаман. Агар сен ёнимда бўлмасанг, агар нигоҳинг билан, сукут сақла, дея мудом буюриб турмасанг, бор гапни эримга айтиб қўяман. Бу ғурбатнинг ҳар бир соати менга бир кундек туюляпти.

Ниҳоят, боёқиш онага фалакнинг раҳми келди. Станислав аста-секин соғая бошлади. Бироқ энди хонимнинг ороми йўқолганди, у қилган гуноҳининг нақадар даҳшатли эканини ва илгариги руҳий осойишталик уни бутунлай тарк этганини яхши тушунарди. Виждон азоби унинг дилига ўрнашиб олди ва у фақат энди юраги тоза одам учун муқаррар бўлган моҳиятини касб этди. Ҳаёт де Реналь хоним учун энди гоҳ жаннат, гоҳ дўзах бўлиб туюларди. У Жюльенни кўрмаган пайтлари жаҳаннамга тушиб қолгандек бўлар, йигитнинг оёғига бош урганида эса, ўзини жаннатда кўрар эди. «Мен энди ҳеч борада ўзимни алдаётганим йўқ,— дерди у Жюльенга ҳатто бутун юраги билан ишқ-муҳаббатга берилган пайтларда ҳам.— Биламан, мен ҳалок бўлган одамман, менга шафқат йўқ энди. Сен ёш боласан, сен васвасага учдинг холос, сени йўлдан урдим. Сени худ кечириши мумкин, мен эса энди бир умр лаънатга қолдим. Бунга аниқ биламан: чунки мен қўрқяпман — ўз олдида дўзах-

ни кўрса ким ҳам кўрқмайди дейсан? Лекин аслида ҳатто афсусланаётганим ҳам йўқ. Агар ҳаммаси қайтадан такрорланганида ҳам мен яна шу гуноҳни қилган бўлардим. Ишқилиб, яратган парвардигор бу дунёда мени болаларим орқали жазоламаса бўлди — шунгайм шуқур қиламан. Лекин ҳеч бўлмаса сен, менинг Жюльеним, — дея хитоб қиларди у бошқа бир дақиқада, — айт-чи менга, бахтимисан ишқилиб? Сени қандай севишимни сезяпсанми?»

Худди шундай фидойи севгига муҳтож бўлган Жюльеннинг кибр-ҳавоси ва ҳадикснрашга мойил бўлган табиати деярли ҳар дақиқа очиқ-ойдин намоён бўлаётган бундай буюк хоки-сорлик олдиди дош бера олмади. У энди де Реналь хоним олдиди сажда қилишга ҳам тайёр эди. «У асплзода хоним, мен эса оддий бир косибнинг ўғлиман, лекин у мени севади... Йўқ, у мени шунчаки кўнгилхуши учун ўйнаш қилиб олинган малай деб ҳисобламайди». Дилидаги ана шу ҳадикдан қутулиб олгач, Жюльен муҳаббатнинг бутун телбаликлари, унинг барча шубҳа-ю гумонларини яхши ҳис этадиган бўлиб қолди.

— Азизим! — дерди унга хоним йигитнинг баъзан унинг севгисига шубҳалана бошлаганини фаҳмлагач. — Айрилишимизга жуда оз қолди. Мен ҳеч бўлмаса бирга ўтказишимиз мумкин бўлган ана шу озгина вақт ичида сени бахтиёр қилишни истайман. Шошилайлик, жонгинам, эҳтимол эртага бирга бўлиш на-сиб қилмас. Агар фалак мени болаларим орқали жазолайдиган бўлса, у ҳолда менинг гуноҳим учун улар нобуд бўлаётганини ўйламай, фақат сени севиш учун яшашга қанча уринмайин, бари бир бу иш қўлимдан келмайди — мен ақлдан озаман. Ах, қани энди, ўшанда сен боёқни Станиславнинг дардини ўзингга олишни истаганингдек, мен ҳам сенинг гуноҳингни ўз зиммамга ола билсам!

Руҳий ҳолатидаги бу кескин бурилиш Жюльеннинг ўз маъшуқасига бўлган туйғусининг ўзини ҳам бутунлай ўзгартириб юборди. Энди унинг муҳаббати гўзалликдан завқланиш-у шундай ажойиб маъшуқага эга бўлишдан фахрланиш туйғусидангина иборат эмасди.

Шу кундан эътиборан толе уларга янада қулиб бoқди, дилларидаги аланга эса янада кучлироқ ёна бошлади. Гўё уларни қандайдир бир телбалик чулғаб олгандай эди. Четдан қараганда эҳтимол улар жуда бахтлидек туюларди, бироқ энди улар севгиларининг биринчи палласидаги ором, қувонч ва ҳузур-ҳаловатларини йўқотиб қўйишганди. Ўшанда де Реналь хонимни фақат бир нарсa — Жюльен мени чинакамига севармикин, деган фикр ташвишга соларди. Энди бўлса уларнинг бахти кўпинча жиноятга ўхшаб кетарди.

Баъзан энг бахтли, энг ҳаловатли дақиқаларда де Реналь хоним бирдан:

— Ё парвардигор! Мана у жаҳаннам, мен уни кўряпман! — дея қичқириб юборар ва талваса ичида Жюльеннинг қўлларини

ни маҳкам қисарди.— Ё тангрим, ахир бў дўзах азоби-ку! Лекин мен шунга муносибман!— Шундай дея аёл Жюльенни қаттиқ бағрига босар ва деворга чирмашиб ўсган печакгулдек унга ёпишганича жимиб қоларди.

Жюльен, бу безовта қалбни юпатаман, деб беҳуда овора бўларди. Хоним унинг қўлларини ушлаб, қетма-кет ўпарди-ю, бироқ орадан бир дақиқа ўтмай яна сумрайганича қотиб қоларди.

— Жаҳаннам,— дерди у,— жаҳаннам мен учун худонинг марҳамати деган гап! демак, яна бир неча кунни ёруғ дунёда у билан бирга ўтказган бўламан.. Аммо тириклигимдаги жаҳаннам, бу — болаларимнинг ўлими... Лекин, эҳтимол, шундай қурбон эвазига гуноҳларимдан фориғ бўларман. Эй худо, бундай даҳшатдан ўзинг сақлагайсан! Бечора норасидаларда не гуноҳ, парвардигор! Ёлғиз мен айбдорман олдингда! Ҳамма айб ўзимда — мен эрим бўлмаган одамни севиб қолдим.

Баъзан, Жюльеннинг назарида, де Реналь хоним бир оз тинчиб қолгандек туюларди. Аёл ўзи бениҳоя севадиган одамнинг ҳаётини заҳарламаслик учун ўзини босишга ҳаракат қиларди.

Вақт ана шундай бир-бирига зид бўлган севги туйғулари, қувонч ва изтироблар билан яшин тезлигида ўтиб бормоқда эди. Жюльен энди узоқ хаёл суриш одатини мутлақо тарк этганди.

Кунлардан бирида суддаги тортишувли иши бўйича Веррьерга борган оқсоч қиз Элиза у ерда жаноб Валенога дуч келиб қолди. У билан суҳбатлаша туриб, қиз унинг Жюльендан жуда дарғазаб эканлигини фаҳмлади. Унинг ўзи ҳам энди тарбиячини жуда ёмон кўрар ва тез-тез жаноб Валено билан унинг гийбатини қилиб турарди.

— Агар сизга бор гапни айтсам, афандим, ўзимга ёмон бўлади...— деди у жаноб Валенога.— Бой бойга боқар, деганларидек, иш жиддий тус олганида хўжайинлар доим бир-бирларининг ёнини олишади... Бечора хизматкор бирор гапни оғзидан гуллаб қўйса борми, уни сира кечиришмайди...

Ана шу оддийгина муқаддимадан сўнг, синчковликдан бегоҳат бўлган жаноб Валено, тезроқ гапнинг пўскалласини айт, дея қисталанг қилавергач, оқсоч қиз унинг иззат-нафсига оғир ботадиган баъзи нарсаларни айтиб берди.

Жаноб Валено олти йил давомида, минг афсуски, барчанинг кўз ўнгиде парвона бўлиб келган бу хоним, шаҳардаги энг гўзал аёл, ўзининг истеҳзоли муомаласи билан уни шолғомдек қизаришга мажбур этадиган бу калондимоғ фаришта, буни қарангки, келиб-келиб тарбиячиликка кўтарилган анави косиб-баччани ўзига ўйнаш қилиб олибди! Етимхона директори жанобларига бу ҳақорат ҳам етишмагандек, де Реналь хоним маълум бўлишича, ўз ўйнашини қаттиқ севар экан.

— Ростини айтсам,— деди оғир хўрсиниб оқсоч қиз,— жаноб Жюльен бунга эришмоқ учун мутлақо ҳаракат қилгани

ҳам йўқ: у бекамизга ҳам эл қатори совуққина муомала қиларди.

Элиза бунга фақат Вержида тамоман ишонч ҳосил қилибди, лекин унинг фикрича, бу севги можароси анчадан буён давом этиб келаётганмиш.

— Ушанда жаноб Жюльеннинг менга уйланишдан бош тортишига худди ана шу сабаб бўлган, албатта,— дея қўшимча қилди у алам билан.— Мен аҳмоқ бўлсам, де Реналь хонимдан маслаҳат сўраб, у кишидан тарбиячи билан гаплашиб кўришни илтимос қилиб юрибман.

Уша куниеқ кечкурун жаноб де Реналь шаҳардан ўзи ёзилган газетаси билан бирга уйида содир бўлаётган воқеалар батафсил баён этилган имзосиз мактуб ҳам олди. Жюльен жаноб де Реналнинг кўкимтир қоғозга ёзилган бу мактубни ўқиб туриб, бирдан оқариб кетгани ва ўзига бир неча бор қаҳр билан қараб қўйганини сезиб қолди. Бутун кеча давомида жаноб мэрнинг нимадандир таъби тирриқ бўлиб юрди; Жюльеннинг унга Бургундиядаги энг асилзода оилаларнинг шажараси ҳақида сўраб қилган хушомадлари ҳам фойда бермади.

XX

Имзосиз мактублар

Ўзингни тийиб ол — йўқса, бу онтлар
Оловли қонингда борутдек ёнғай.

Шекспир. «Бўрон», IV парда, I кўриниш

Улар ярим кечага яқин хона-хоналарига тарқалишар экан, Жюльен пайт пойлаб туриб, маъшуқасининг қулоғига шивирлади:

— Бугун учрашишимиз мумкин эмас, эрингизда шубҳа туғилган; имоним комилки, у боя ўқиб туриб роса «ух» тортган ўша узундан-узоқ мактуб биз ҳақимизда ёзилган юмалоқ хат бўлса керак.

Уларнинг бахтига, Жюльен хонасининг эшигини ичкаридан қулфлаб олди. Де Реналь хонимнинг миясига, Жюльеннинг хавфсираши бугун кўришмаслик учун шунчаки бир баҳона бўлса керак, деган бўлмағур фикр келиб қолди. У бутунлай ақл-ҳушини йўқотиб, одатдаги вақтда Жюльеннинг хонаси томон равона бўлди. Жюльен йўлакда қадам товушини эшитган заҳоти чироқни ўчириб қўйди. Кимдир унинг эшигини очмоқчи бўлди,— лекин ким бўлди бу одам? Де Реналь хонимнинг ўзими ёки унинг рашкчи эрими?

Эрталаб азонда Жюльенни яхши кўрадиган ошпаз аёл унга бир китоб келтириб берди; китобнинг муқовасига итальян тилида бир неча сўз ёзилган эди: *guardate alla pagina*^{130*}.

* 130-саҳифага қаранг (*италь.*).

Бундай эҳтиётсизликдан Жюльеннинг нақ юраги орқасига тортиб кетди, у шоша-пиша кўрсатилган саҳифани очган эди, тўғнағич билан китобга қадалган хатга кўзи тушди. Хат имло қоидаларига мутлақо риоя қилинмай, палапартли ёзилган бўлиб, унинг ҳамма ёнига кўз ёшлари томган эди. Одатда де Реналь хоним имло хусусида жуда ботартиб бўлганидан унинг ҳаяжонидан далолат берувчи бу тафсилот йигитни шу қадар тўлқинлантириб юбордики, у маъшуқасининг бундай эҳтиётсизлигини унутиб ҳам қўйди.

«Сен бугун тунда мени ўз олдинга киритишни истамадинг, шундайми? Баъзан мен аслида сенинг дилингдаги гапларни охиригача ҳеч қачон англаб етган эмасман, дея ўйлаб қоламан. Сен менга тикиласан-у нигоҳинг юрагимга ваҳима солади. Мен сендан қўрқаман. Ё парвардигор! Наҳот мени ҳеч қачон севмаган бўлсанг? Агар шундай бўлса, майли, эрим севгимиз тўғрисида бор гапни била қолсин, майли, у мени болаларимдан жудо этиб, бирор чекка қишлоққа умрбод бадарга ҳам қилсин. Балким, тангрининг ихтиёри шудир. Нимаям дердим, у ҳолда бу дунёдан тезда кўз юаман. Сен бўлсанг!— сен бераҳм махлуқ бўлиб қоласан.

Демак, мени севмайсан-а? Менинг телбаликларим, виждон азоби ҳақида тинимсиз зорланишим жонингга тегдими? Инсофсиз! Мени ҳалок қилмоқчимисан? Мана жуда осон йўли. Тўғри Веррьерга боргин-да, мана шу хатни бутун шаҳарга, ундан ҳам яхшиси,— жаноб Валенога кўрсат. Унга сени севишимни,— йўқ, йўқ, бундай шаккокликдан худонинг ўзи сақласин!— сенга сажда қилишимни, мен учун ҳаёт фақат сени кўрганимдан кейингина бошланганини, ҳатто киши турли-туман орзулар уммонига фарқ бўладиган ёшлик пайтида ҳам дунёда сен менга инъом этганчалик бахт бўлиши хаёлимга ҳам келмаганини, сенга ҳаётимни бағишлаганим, имонимни қурбон этганимни — ҳамма-ҳаммасини айтиб бёр. Буям гапми, керак бўлса, сен учун бундан ҳам кўпроғини қурбон қилишга тайёрман. Буни ўзинг яхши биласан,

Бироқ ўша одам қурбон деган нарсанинг нималигини тушунармикми? Йўқ, сен жиғига тегиш учун унга айтиб қўй, мен ҳеч қандай гийбатдан қўрқмайман ва мени дунёда ёлғиз бир нарсаси — мен учун ҳаёт риштаси бўлмиш танҳо одамнинг совиши чўчитади холос. О, қани энди ҳозир ҳаёт билан видолашсам, жонимни қурбон қилсам ва болаларим учун ортиқ қайғурмай қўйсам, нақадар бахтиёр бўлардим!

Жонгинам, сира шубҳа қилмаслигингиз мумкин: агар ўша мактуб чиндан ҳам юмалоқ хат бўлса, уни, турган гап, худди ўша махлуқ ёзган. У аблаҳ, мана, олти йилдирки, ўзининг дўриллаган овози, от минниш санъати ҳақидаги ҳикоялари, ўзига бино қўйиши ва беқийёс фазилатлари тўғрисидаги гапларни такрорлаши билан мени тинимсиз таъқиб этиб келади..

Ўша юмалоқ хат бор гапми ўзи аслида? Нонисоф! Сен билан

шу ҳақда бир гаплашиб олишни истардим. Йўқ—бир ҳисобда яхши қилгансан. Ахир сени, эҳтимол, сўнгги марта қучиб туриб, ҳозиргидек совуққонлик билан мулоҳаза қила олармидим. Энди биз бахтга илгаригидек осонгина эриша олмаймиз. Бундан сиз хафа бўлармикинсиз? Ҳар қалай, дўстингиз Фуке бирор қизиқроқ китоб юбормаган кунларда хиёл дилингиз сиеҳ бўлса керак. Лекин бари бир қурбонлик қилинди, ўша юмалоқ хат бўлганми ёки йўқми,— бари бир эртага мен эримга имзосиз мактуб олганимни айтаман ва сени нима қилиб бўлса-да, бирор нарсани баҳона қилиб, қурумсоқлик қилмай, дурустроқ ҳақ тўлаб отангникига жўнатиб юборишни талаб қиламан.

Афсуски, дўстиннам, бирор икки ҳафтага, эҳтимол бир ойга ажралишимизга тўғри келади! Аҳ, мен биламан, ишонаман, сен ҳам мен каби азоб чекасан. Лекин ўша юмалоқ хат келтириши мумкин бўлган фалокатнинг олдини олмоқ учун шундан ўзга чора йўқ. Бу мен тўғримда эримга ёзилган биринчи хат эмас. Илгари бундай хатлар устидан қандай кулганимни билсанг эди!

Энди менинг битта мақсадим бор: у ҳам бўлса эримни бу хатни жаноб Валено юборганига ишонтириш, имоним комил, аслида ҳам ўзи шундай бўлса керак. Агар бизникидан кетишинга тўғри келса, албатта Веррьерда жойлашиб олишга ҳаракат қил, мен эса шундай йўл тутаманки, эримнинг ўзи бу аҳмоқларга биз мутлақо аразлашмаганлигимизни кўрсатиб қўймоқ учун бирор икки ҳафтага шаҳарга кўчиб тушишни истаб қолади. Сен эса Веррьерда бўлганингда ўша одамларнинг барчаси билан, ҳатто либераллар билан ҳам дўстлашиб олишга ҳаракат қил. Ўша хонимларимизнинг бари сени бошларига кўтариб юришга тайёр эканликларини жуда яхши биламан.

Жаноб Валено билан жанжаллаша кўрма, бир вақтлар пўписа қилганингдек, унинг қулогини кесиб олма тагин,— аксинча, у билан иложи борича хушмуомала бўл. Ҳозир биз учун энг муҳими сенинг жаноб Валенонингми ёки бирор бошқа одамнинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга кираётганинг тўғрисида гап тарқатиш.

Худди ана шу ишга менинг эргинам ҳеч қачон йўл қўймайди. Мабодо йўл қўйгудек бўлса — нияям қилардик! Ҳар қалай, сен Веррьерда яшайсан, шунда баъзи-баъзида учрашиб туришимиз мумкин бўлади,— болалар сени шу қадар яхши кўришадик, турган гап, сенинг олдинга олиб боришларини илтимос қилишадик. Ё парвардигор, болаларим сени яхши кўришгани учун ҳам уларга меҳрим янада кўпроқ ортаётганини сезиб турибман. Қандай гуноҳ ахир бу! Ё тангрим, нима билан тугаркин бу ишларнинг бари?.. Эс-хушимни бутунлай йўқотиб қўйдим... Хўш, хуллас, ўзингни қандай тутишни тушунсанг керак: беозор ва мулоийм бўл, илтимос, ўша кўрс тўнкаларга дилингдаги нафратингни сездириб қўйма,— тиз чўкиб илтижо қиламан сендан, ахир сен билан бизнинг тақдиримиз ўша одамларга боғлиқ. Эримнинг эса

сен билан жамоат фикри қандай тақозо этса, худди шундай муомала қилишига мутлақо шубҳаланмасанг ҳам бўлади.

Сенинг ўзинг менга юмалоқ хат тайёрлаб берасан: бир оз сабр-тоқатли бўлгин-да, қўлингга қайчи олиб, китобдан мен қуйида ёзган сўзларни қирқ ва уларни манови кўкимтир қоғозга текисроқ қилиб ёпиштириб чиқ,— бу қоғозни менга жаноб Валено совға қилган. Хонангда тинтув бўлиши мумкин, шу боисдан ҳам сўзларни қирқиб олган китобни ёқиб юбор. Агар китобдан керакли сўзларни бутунлигича топа олмасанг, у ҳолда эринмай уларни ўзини ҳарфма-ҳарф тузиб чиқ. Сени қийнаб қўймаслик учун мен юмалоқ хатни жуда қисқа қилиб ёздим. Эвоҳ, агар сен мени ортиқ севмасанг, у ҳолда менинг ўзим йўллаётган мактуб сенга бениҳоя узун бўлиб туюлса керак.

Имзосиз мактуб

«Хоним,

Сизнинг барча саргузаштларингиз менга аён, бу ишларга чек қўйишдан манфаатдор шахслар эса,— огоҳлантириб қўйилган. Сизга нисбатан ҳали дилимдан бутунлай ўчиб кетмаган ҳис-туйғуларга амал қилиб, Сизга ўша йигитча билан бўлган алоқангизни буткул узиб юборишни таклиф этаман. Агар сиз оқиллик қилиб, маслаҳатимга кирсангиз, у ҳолда эрингиз яқинда олган хабарни ёлғон деб ўйлайди. Мен ҳам унга янглишаётганини исботлаб ўтирмайман: билиб қўйинг, Сизнинг сирингиз менинг қўлимда, қаршимда тиз чўкмоғингиз даркор! Менинг иродамга бўйсунганингиз лозим бўлган фурсат келди».

Ушбу хатнинг сўзларини ёпиштириб бўлишинг биланоқ (жаноб директорнинг гапириш услубини танидингми?) дарҳол боқча чиқ,— мен сени кутиб оламан.

Мен қишлоққа бораман ва у ердан ғамгин бир қиёфада қайтаман, мен чиндана амдойи тамом бўлганга ўхшайман. Ё танграм! Қандай ишга журъат этаётганимни бир ўйлаб кўргин-а,— яна бу машмашанинг ҳаммаси фақат сенга у юмалоқ хат олгандек кўрингани учун бўляпти. Шундай қилиб қутим ўчган ҳолда гўё менга аллақандай нотаниш одам келтириб берган мана шу мактубни эримга узатаман. Сен эса болалар билан катта ўрмоннинг йўли бўйлаб сайр қилгани жўна ва пешинга қадар қайтиб келма.

Юқори қоядан сенга каптархонамиз яққол кўриниб туради. Агар ҳаммаси кўнгилдагидек тугаса, мен ўша ерга оқ даструмол осиб қўяман, акс ҳолда эса у ерда ҳеч нима бўлмайди.

Хўш, сенинг ўзинг-чи, ноинсоф, наҳот юрагинг сенга сайрга жўнашдан олдин менга бир амаллаб севишинг ҳақида икки оғизгина айтиб қўйиш лозимлигини уқтирмаётган бўлса? Майли, нима гап бўлганда ҳам бир нарсадан кўнглинг тўқ бўлсин — агар бир-биримиздан бутунлай жудо бўлсак, мен сенсиз бир кун ҳам яшай олмайман. Аҳ, мен ярамас она эканман! Жонгинам

Жюльен, бу бемаъни сўзларни сенга нима учун ёзаётганимни ўзим ҳам билмайман, мен буни мутлақо ҳис этаётганим ҳам йўқ, мен сендан бўлак ҳеч ким тўғрисида ўйлай олмайман, ўша сўзларни ҳам мени койимаслигинг учунгина ёздим. Ҳозир, сендан жудо бўлишим мумкинлиги ҳақида ўйлар эканман, мунофиқлик қилишдан не ҳожат? Ўзим сажда қиладиган одамга ёлғон гапиришдан кўра сенга ёвуз бўлиб кўринсам кўрина қолай. Мен бусиз ҳам умримда жуда кўп ёлғон гапирдим. Ҳай майли, начора, агар мендан совиган бўлсанг, сени кечираман. Бу хатни устидан ўқиб чиқишга ҳам вақтим йўқ. Ростини айтганда эса—сенинг қучоғингда ўтказган ўша масъуд кунлар учун ҳатто ҳаётимни қурбон қилишга тўғри келган тақдирда ҳам бу ҳол менга арзимас бир нарса бўлиб кўринади. Ўша лаззатли кунлар менга анча қимматроққа тушишини ўзинг яхши тушунасан».

XXI

Жаноб билан суҳбат

Фано барчасига сабабдир, йўқ, биз эмас,
Шундоқ яратилган наслимиз, шундоқ қолур.

*Шекспир. «Ўн иккинчи кеча», II парда,
II кўриниш*

Бутун бир соат давомида Жюльен болалардек севиниб, керакли сўзларни қирқиб ва ёпиштириб ўтирди. У хонадан чиққан заҳоти оналари билан келаётган ўз шогирдларига дуч келди; хоним хатни унинг қўлидан шундай бир қатъият билан олдики, бундай хотиржамлик йигитнинг кўнглига бирмунча ғулғула ҳам солди.

— Елими қуридим ишқилиб?— дея сўради хоним.

«Яқингинада виждон азобида эс-ҳушини йўқотаёзган аёл шуми ҳали?—хаёлидан ўтказди у.—У нима қилмоқчи ўзи?» Бу ҳақда унинг ўзидан сўраш эса ғурурли Жюльенга хўрликдай туюлди, лекин чамаси йигит унга ҳеч қачон бугундагидек қойил қолмаганди.

— Агар бу ишнинг охири бахайр бўлмаса,— дея қўшимча қилди хоним ўша-ўша совуққонлик билан,— мени бутун бойлигимдан мосуво қилишади. Манови қутичани тоғда бирон жойга кўмиб қўйинг. Балки бир кун келиб, менинг бор мол-мулким фақат шу бўлиб қолар.

Шундай дея у қизил сахтиён жилдга солинган биллур қутичани узатди. Қутича жавоҳиротга — олтин ва гавҳар тақинчоқларга тўла эди.

— Хўп, энди бораверинг,— деди у Жюльенга.

Хоним болаларини ўпди, кичик ўгли Станиславни эса у ҳатто икки марта бағрига босди. Жюльен тошдай қотиб турарди. Аёл у томон ҳатто кўз қирини ҳам ташламай, тез-тез одимлаб нари кетди.

Жаноб де Реналь юмалоқ хатни очиб ўқиганидан буён ўзини қўярга жой топа олмай қолганди. Дуэлга чиқишига сал қолган 1816- йилни ҳисобга олмаганда, умри бино бўлиб унинг қалби бу қадар ларзага тушмаганди, адолат юзасидан шуни ҳам тан олиш керакки, ҳатто пешанасидан ўқ ейиш хавфи ҳам унинг дард дунёсини бунчалик қоронғи қилмаган эди. «Аёл кишининг ёзувига ўхшайди,— дея ўйларди у.— Агар шундай бўлса, қайси аёл ёзганийки бу хатни?» У Веррьердаги барча таниш хонимларни бирма-бир кўз ўнгидан ўтказди-ю, бироқ уларнинг биронтасидан шубҳаланмади. «Эҳтимол бу хатни эркак киши тўқигандир-у уни бир аёлга айтиб туриб ёздиргандир? У ҳолда бу эркак ким бўлди?» Унинг яна боши қотиб қолди, ҳа, албатта, уни кўролмайди-ган одамлар кўп, танишларнинг кўпчилиги уни ёмон кўришади. «Бориб хотиним билан маслаҳатлашиш керак!»— дея ўйлади у одати бўйича ва боядан бери букчайиб ўтирган креслосидан турмоқчи бўлди.

Лекин энди ўрнидан турган ҳам эдики, шу заҳоти пешанасига шап этиб урди: «Эҳ, жин урсин!»— деб юборди у.— Ахир ҳозир мен худди ана шу хотинимга ишонмаслигим керак-ку. У душман энди менга!» Шуларни хаёлидан ўтказар экан, алам ва ғазабдан унинг кўзларига тирқираб ёш келди.

Ўзининг тошбағирлиги учун адолатли равишда жазосини тортар экан,— худди ана шу совуққонлик провинциал доноликнинг асосини ташкил этади,— жаноб де Реналь шу тобда дунёдаги барча кишилар орасида энг яқин икки дўстидан хавфсирамоқда эди.

«Менинг, шулардан бўлак, ҳеч бўлмаса ўнтагина дўстим борми ўзи?»— дея ўйларди у хаёлан ҳар бири қанчалик ҳамдard бўлиши мумкинлигини тасаввур қилишга уриниб, уларни бирма-бир кўз ўнгидан ўтказа бошлади.— Ҳаммаси, ҳаммаси — дея ғазаб билан қичқириб юборди у,— бошимга тушган бу шармандалиқдан бениҳоя хурсанд бўлади!» Яхшиямки у асосли равишда, ҳамма менга ҳасад қилади, деб ҳисобларди. У қирол қадам ранжида қилиб, лутфан хонадониди тунаб қолиш бахтига сазовор этган ҳашаматли уйини яқинда ажойиб қилиб пардозлагани етмагандай, Вержидаги қасрини ҳам тузатиб, янгидай қилиб қўйганди. Қасрнинг бутун пештоқи янгидан оқланган, деразаларга эса ажойиб яшил қопқалар ўрнатилганди. Жаноб де Реналь ана шу дабдабани эслар экан кўнгли бир лаҳза таскин топди. Чиндан ҳам энди унинг қасри ўн-ўн беш чақирим наридан яққол кўзга ташланар, номигагина «қаср» деб аталадиган ҳамда вақт ўтиши билан ранги ўнгиб кетган бошқа уйлар эса унинг олдида ғоятда ночор кўринарди.

Жаноб де Реналь фақат бир одам — қавм черкови оқсоқо-

лининггина ҳамдардлик изҳор қилиб, кўз ёши тўкишига умид қилиши мумкин эди, аммо у калтафаҳм дунёдаги ҳар қандай нарсага ҳам кўз ёши қилаверарди. Буни қарангки, келиб-келиб у суяниши мумкин бўлган ёлғиз кимса ана шу одам бўлиб чиқди.

«Менинг бошимга тушган бу кулфатга нима тенг кела олади?— дея хитоб қилди у фиғони фалакка чиқиб.— Одам деган ҳам шу қадар ёлғиз бўладими!»

«Наҳот шундай бўлса?— сўради ўзидан-ўзи чиндан ҳам ожиз бу одам.— Наҳотки бошимга кулфат тушганида ҳатто маслаҳатлашадиган биронта одамим бўлмаса? Чунки бу бахтсизликка қарши бирор чора топишга ўзимнинг йдроким ожизлик қиялпти, мен буни яққол ҳис этипман. Аҳ, Фалькоз, аҳ, Дюкро!»— дея қичқариб юборди у алам билан. Бу икки одам унинг ёшликдаги дўстлари бўлиб, жаноб де Реналь 1814- йили ўзининг такаббурлиги билан уларнинг ҳафсаласини пир қилган эди. Улар болаликданоқ ўзларини у билан тенг кўришга одатланишган эди, у эса бирдан ўзини баланд ола бошлади, чунки дўстлари оддий оиладан чиққан йигитлар эди.

Улардан бири, Веррьерлик қоғозфуруш, доно ва самимий Фалькоз департаментнинг бош шаҳрида босмаҳона сотиб олиб, у ерда газета чиқара бошлаган эди. Конгрегация¹ уни хонавайрон қилишга қарор қилди: унинг газетасини таққиллашди, босмаҳонага эгалик қилиш ҳақидаги рухсатномасини эса тортиб олишди. Ана шундан кейин аҳволи танг бўлиб қолди-ю у ўн йил ичида биринчи бор жаноб де Ренальга хат ёлди. Веррьер мэри қадимги римлик каби жавоб беришни лозим топди: «Агар қиролнинг министри лутфан менинг фикримни сўрагудек бўлса, мен унга, провинциядаги барча матбаачиларга шафқатсиз қирон келтиринг, босмаҳона ишига эса тамаки каби монополия жорий этинг,— дея жавоб қилган бўлардим». Яқин дўстига ёзилган ва бир вақтлар бутун Веррьерни қойил қолдирган бу мактубни жаноб де Реналь энди даҳшат билан эсламоқда эди. «Шундай обрў-эътиборга, давлатга, орденларга эга бўлган мендек бир одам бир кун келиб шу ишимдан пушаймон бўламан, деб ким ҳам ўйлабди дейсиз». Бу даҳшатли тунни жаноб де Реналь ана шу зайлда, гоҳ ўзидан, гоҳ атрофидаги барча одамлардан газабланиб ўтказди, бироқ, яхшиямки, хотинининг изига тушиш унинг ҳаёлига келмади.

«Мен Луизага ўрганиб қолганман,— дерди у ўзига-ўзи.— У менинг ҳамма ишларимдан хабардор. Агар эртага қайтадан уйланиш имкониятига эга бўлганимда, унинг ўрнини босадиган аёлни сира ҳам тополмасдим». У, эҳтимол, хотинимда гуноҳ йўқдир, деган фикр билан ўзига тасалли бермоқчи бўлди: бу машаага бундай муносабат ундан қатъий чоралар кўришни талаб этмас ва жаноб мэр учун жуда қулай эди; ахир бу дунёда бўҳтонга учраган аёллар кам дейсизми.

¹ Конгрегация — католик черковида монах жамоаларининг бирлашмаси (тарж.).

«Лекин бу қанақаси бўлди — дея қичқириб юборди у бирдан ва талвасага тушиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.— Нима, мен ғирт латта ёки аллақандай кўчада қолган ялангоёқманми? Унинг ўйнаши билан устимдан кулишига қандай йўл қўйишим мумкин ахир? Бу аҳволда бутун Веррьер менинг бўш-баёвлигимдан куладиган бўлиб қолади-ку. Шармье тўғрисида нималарни гапиришмайди дейсиз, бу одам хотини ҳамманинг кўз ўнгида эрига хиёнат қилиши билан бутун шаҳарга машҳур эди. Унинг номини айтишлари биланоқ барча илжая бошлайди. У яхши адвокат, лекин унинг суҳандонлигини ким ҳам эсларди? Ҳа-я, Шармье денг. Ўша Шармье де Барнарни айтяпсиз-да, дейишади одамлар,— боёқишга уни иснодга қолдирган одамнинг исмини тиркаб шундай лақаб қўйишган».

«Худога шукур — дерди у ўзига-ўзи орадан бир неча дақиқа ўтгач,— худога минг қатла шукурким, менинг қизим йўқ, демак оналарини қанчалик жазоламай, бу нарса бўлаларнинг тақдирига таъсир қилмайди, мен бу лаънати йигитчани хотиним билан жиноят устида тутиб олишим ва икковини ўлдиришим мумкин. У ҳолда бу машмаша фожиага айланади ва ҳеч ким устимдан кулолмайдиган бўлади». Бу фикр кўнглига хуш ёққан жаноб де Реналь унинг барча тафсилотларини ўйлай бошлади.

«Жазолар мажмуаси у ҳолда менинг томонимда бўлади, боз устига, иш қандай тус олмасин бизнинг конгрегация ва суддаги дўстларим мени қутқариб қолишнинг уддасидан чиқадилар». У ов пичоғини олиб, уни кўздан кечира бошлади,— пичоқ жуда ўткир эди. Лекин шу пайт жаноб де Реналь бирдан хадқоб-халқоб қонни тасаввур қилди-ю уни ваҳима босди.

«Мен ўша сурбет тарбиячини ўласи қилиб калтаклашим ва уйимдан қувиб юборишим мумкин. Аммо бутун Веррьерда, ҳатто бутун департаментда роса жанжал кўтарилади! Суд Фалькознинг газетасини ёпиш ҳақида ҳукм чиқариб, бош муҳаррирни қамоқдан озод қилишгач, уни олти юз франк маош оладиган хизмат жойидан қувиб юборишда менинг ҳам қўлим бўлган. Айтишларига қараганда, ўша ёзувчи Безансоннинг қаеридадир яна бош кўтарганмиш. Ўша одам пайтдан фойдаланиб мени роса шарманда қилиши мумкин. Бу ишни у шу қадар эпчиллик билан амалга оширадики, ҳатто уни судга ҳам беролмай қоласан. Судга бало борми... У аблаҳ гапи ростлигини исботламоқ учун судда жирканч мишмишларни қалаштириб ташламайдими ахир. Жамиятда ўз обрўсини сақлай биладиган мен каби асилзода одам, турган гап, ана шу барча плебейларнинг нафратини кўзгатади. Номимни Париждаги ўша ифлос газеталарда тилга олишади — ё парвардигор, қандай даҳшат бу! Реналларнинг қадимдан машҳур номини майнабозлар ерга топташса-я... Агар бирор жойга сафарга отлансам, номимни ўзгартиришим керак бўлади. Шарманда! Менинг бутун ғурурим, бутун қудратимни ташкил этган шундай шонли номдан маҳрум бўлсам-а. Бундан ҳам баттари бўладими ахир.

Агар хотинимни ўлдирмай, уни шунчаки шарманда қилиб уйдан қувиб юборсам-чи? Унда Безансондаги холаси бор мол-мулкени қўш қўллаб унга тутқазмайдими ахир?! У ҳолда хотиним Парижга жўнайди-да, у ерда ўша Жюльен билан айшини суриб яшайверади, турган гап, бутун Веррьер бундан хабар топади-ю мен яна аҳмоқ бўлиб қолавераман». Шу пайт бечора эр чироқнинг шуъласи хира тортаётганини сезиб қолди: тонг ёриша бошлаганди. У тоза ҳавода нафас олиш учун боққа чиқди. Бу пайтга келиб у асосан веррьерлик дўстлари бу машмашани эшитиб, нақадар ҳузур қилишларини ўйлаганидан жанжал қўтармасликка деярли қарор қилиб қўйганди.

Бог бўйлаб қилган сайри уни бир оз тинчитди. «Ўўқ,— дея хитоб қилди у.— Хўш, нима учун хотинимдан воз кечишим керак экан? Ахир у мен учун фойдали одам-ку». У хотинисиз уйининг қанчалар беҳаловат бўлишини даҳшатга тушиб тасаввур қилиб кўрди. Унинг барча қариндош-уруғларидан фақат маркиза ле Р... ўтакетган тентак ва баджаҳл кампиргина қолган эди.

Албатта бу жуда оқилона мулоҳаза эди-ю бироқ унга амал қилмоқ учун боёқишга табиат инъом этганидан кўра кўпроқ ирода талаб этиларди. «Агар хотинимни ҳайдаб юбормасам-чи,— дея муҳокама қиларди у,— мен ўзимни биламан: бирор кун у менинг жаҳлимни чиқаради, ана шунда бор гапни юзига тўкиб соламан. У мағрур аёл, биз жанжаллашиб қоламиз, бу машмаша эса — холасининг меросини олгунига қадар ҳам содир бўлиши мумкин. Ана ўшанда менинг устимдан кулишларини томоша қиласиз. Хотиним болаларини яхши кўради: охир-оқибатда бу бойликнинг бари болаларга қолади, албатта. Лекин мен-чи! Мен Веррьерда ғирт тасқара бўлиб қоламан-ку. Кўриб қўйинглар уни, ҳатто хотинини ҳам эплаб ололмади, дейишмайдими ахир. Ундан кўра шубҳа-гумонларимни ичимда сақлаб, ҳеч нимани суриштирмай юраверсам-чи? У ҳолда истайманми-йўқми, мазаммат гаплардан ўзимни тийишим керак бўлади».

Бироқ орадан бир дақиқа ўтгач, жаноб де Реналь қадрининг ерга урилганидан алам қилиб, хиёнатни фош қилишнинг турли усулларини эслай бошлади. Одатда казино ёки Олижаноб жамоатдаги бильярд ўйини пайти биронта майнабоз алданган эр ҳақидаги ёлгон-яшиқ гаплар билан ошналарини кулдириш учун ўйинни тўхтатиб, шундай усуллар ҳақида ҳикоя қилар эди. Ҳозир ўша ҳазилларнинг жаноб де Реналга нақадар шафқатсиз бўлиб туюлаётганини билсангиз эди!

«Эй, танграм! Нега менинг хотиним ўлиб кетмаган-а? Шунда ҳеч ким менинг устимдан кулмаган бўларди. Бева бўлиб юраверардим. Ярим йил умримни Парижда ўтказардим, казо-казолар орасида ўралашиб ювардим». Бироқ кўнгли бевалик ҳақидаги орзулар билан бир лаҳза таскин топиб тургач, у яна ҳақиқатни билиш усуллари тўғрисида бош қотиришга тутинди. Хўш, айтайлик, тунда, ҳамма уйқуга кетгач, Жюльеннинг эшиги олдида бир

ҳовуч кепак сепиб қўйса-чи? Шунда эрталаб азонда оёқ изини кўриш мумкин бўларди.

«Йўқ, бундай қилиш ярамайди!— дея ғазаб билан қичқириб юборди у.— Бу худонинг ғазаби Элиза кепакни албатта кўради-ю, бутун хонадонга бир зумда менинг рашк қилаётганим маълум бўлади-қўяди».

У казинода эшитган яна аллақайси ҳикояда қандайдир бир одам хотини билан унинг ўйнаши эшигига суднинг муҳри каби мум билан қил ёпиштириб қўйган ва шу йўсинда ўзининг бахтсиз эканлигига ишонч ҳосил қилган экан.

Шунча гумонсираш ва иккиланишлардан сўнг у, ниҳоят шубҳасига ишонч ҳосил қилишнинг энг яхши йўли шу бўлса керак, деган қарорга келиб, буни қандай амалга ошириш ҳақида ўйлай бошлаган ҳам эдики, бирдан хиёбоннинг муюлишида боядан бери, бундан кўра ўлгани яхши эди, деб ўйлаб юрган худди ўша аёлга дуч келиб қолди.

Хоним қишлоқдан қайтиб келмоқда эди. У Вержи черковига эрталабки ибодатга борганди. Совуққон файласуфнинг ишониши қийин бўлган, аммо хоним шунга қарамай сидқидилдан ишонадиган ривоятга кўра, ҳозирги кунда бутун қавм қатнайдиган бу черков бир вақтлар сенъор Вержи қасрининг ибодатхонаси бўлган экан. Де Реналь хоним ибодат пайти негадир ҳадеб шу тўғрида ўйлади. Унинг кўз ўнгига нуқул фақат бир манзара намоён бўларди: эри овда гўё тасодифан Жюльенни ўлдиради-ю кечқурун эса хонимни унинг юрагини ейишга мажбур қилди.

«Ҳозир менинг тақдирим ҳикоямни эшита туриб, унинг нималарни ўйлашига боғлиқ,— дерди ўзига-ўзи аёл.— Бу машъум чорак соат ҳаммасини ҳал қилади, кейин эса, эҳтимол, у билан умрбод гаплашмасан ҳам. Ахир у беақл одам, мулоҳаза билан иш юритмайди. Бўлмасам мен ақлни ишлатиб, унинг нима қилиши ёки нима дейиши мумкинлигини олдиндан фаҳмлашга ҳаракат қилган бўлардим. Бизнинг тақдиримиз эса унинг қарорига боғлиқ, ҳаммаси унинг ихтиёрида. Шу билан бирга қисматимиз яна менинг усталигимга, бу калтафаҳм зўравоннинг фикр йўналишини у ёки бу томонга бура олишимга ҳам боғлиқ,— ахир жаҳли чиққанда у мулоҳаза қилиб ўтирмайди, мияси айниб қолади. Ё парвардигор! Бу ишни амалга ошироқ учун қанчалик маҳорат, қанчалар совуққонлик керак, қаердан оламан уларни мен?»

Бироқ хоним боққа кириб, узоқдан эрини кўрган заҳоти худди мўъжиза содир бўлганидек дарҳол ўзини босиб олди. Жаноб де Реналнинг сочлари ҳурпайганидан, кийим-бошининг ёғим-ёғим бўлиб кетганидан унинг туни билан мижжа қоқмай чиққани яққол сезилиб турарди.

Аёл очилган ва сўнгра яна конвертга солинган хатни эрига узатди. У хатни беихтиёр қўлига олди-да, хотинига телбаларча тикилди.

— Манови жирканч мактубни,— деди хоним,— менга алла-қандай шубҳали бир нусха бериб кетди. У сизни танир эмиш, сиз унга ҳатто қандайдир яхшилик ҳам қилган экансиз. Бу воқеа ҳозиргина, нотариуснинг боғи орқасидан ўтаётганимда содир бўлди. Мен сиздан фақат бир нарсани талаб қиламан: анави жаноб Жюльенни дарҳол, ҳозирнинг ўзидаёқ отасиникига қайтариб юборсангиз.

Де Реналь хоним бу даҳшатли гапни айтиш заруратидан тезроқ қутулиш ниятида бу жумлани шоша-пиша, ҳатто керагидан бирмунча олдинроқ айтиб юборди.

Сўнгра, бу гапни эшитгач, эрининг хурсанд бўлиб кетганини кўрди-ю қувончидан қалтираб кетди. Эри унга тикилиб қолганидан аёл Жюльеннинг юмалоқ хат ҳақидаги гапни тўғри чиққанини тушунди. Шунини тушунди-ю бу очиқ-ойдин кўнгилсизликдан хафа бўлиш ўрнига дилида Жюльенга таҳсин ўқий бошлади. «Қандай заковат! Қандай ажойиб сезгирлик! Бўлмасам, ҳеч қандай ҳаёт тажрибаси бўлмаган ёшгина йигит-а ўзи! Келажакда нақадар юксак чўққиларга кўтарилиши мумкин бу йигит! Афсус! Муваффақиятларга эришгач, у мени унутиб юборади».

Ўзи сажда қиладиган одамга беихтиёр қойил қолганидан унинг дилидаги барча қўрқувлар бир зумда тарқалиб кетди.

Хоним топқирлиги учун ўзини мақтаб қўйди. «Мен Жюльенга муносиб эканман», дея ҳаёлидан ўтказди у завқланиб.

Ўзини тутиб туролмасликдан чўчиган жаноб де Реналь бир оғиз ҳам сўз айтмай қўлидаги имзосиз мактубни ўқий бошлади. Бу хат китобдан қирқиб олинган ва кўкитиб қоғозга ёпиштирилган сўзлардан иборат эканлигини эса китобхон яхши эсласа керак. «Яна янги хўрлик, бунинг чеки борми ёки йўқми ўзи,— дея ҳаёлидан ўтказди жаноб де Реналь дармонсизликдан оёқда аранг турар экан.— Яна янги ҳақорат, бу гапларнинг ҳаммаси устида бош қотириш керак. Яна денг, бутун машмаша хотинининг касофати билан бўляпти!» Жаноб де Реналнинг оғзига қўпол сўкинишлар келди-ю бироқ Безансондан олинган лозим бўлган меросни эслаб, тилини аранг тийиб қолди. Аламинини намадан олишни билмай, қўлидаги манови иккинчи имзосиз мактубни гижимлади-да, йўлакдан тез-тез юриб нари кетди. У бир дақиқага бўлса-да, хотинидан узоқлашмоғи лозим эди. Орадан бир оз вақт ўтгач, у бирмунча жаҳлидан тушиб қайтиб келди.

— Гапни чўзиб ўтирмай, дарҳол Жюльеннинг жавобини бериб юбормоғингиз керак,— деди хоним эрига у ёнига қайтиб келган заҳоти,— ким бўлибди ўзи у — оддий бир дурадгорнинг ўғли-да. Сиз унга бир неча экю ортиқ ҳақ тўласангиз бўлди, у ўқимишли одам, ўша жаноб Валеноникадами ёки префект ёрдамчиси Можиронникадами — осонгина пш топиб олади — уларнинг ҳам болалари бор-ку ахир. Шу боисдан у ҳатто хафа ҳам бўлмайди.

— Аҳмоқ хотинларга ўхшаб бўлмагур гапларни валдираяпсиз, хоним,— дея бўкириб берди жаноб де Реналь,— худо хотин-

ларга ҳусндан берган-у ақлдан қисган-да, фаҳм-фаросат деган нарсa нима қилсин уларда! Жиддийроқ гапга эътибор бериш ҳатто хаёлингизга ҳам келмайди,— ҳеч бирор масаланинг тагига етишни истайсизми ўзи? Бу енгилтаклигингиз, бу дангасалигингиз билан капалак тутишга ярайсиз холос. Ожиз одамсизлар барингиз, биз оила бошлиқлари учун пешананинг шўрисизлар ҳаммангиз...

Де Реналь хоним эрининг гапини бўлмади, у узоқ гапириб, шу ерликларнинг табири билан айтганда, *роса захрини сочи*ди.

— Афандим,— дея жавоб қилди хоним ниҳоят,— мен ўзининг энг қимматбаҳо нарсаси — номуси ҳақоратланган аёл сифатида гапиряпман.

Де Реналь хоним бу оғир суҳбат давомида ўзини жуда вазмин тутди, зеро унинг Жюльен билан бир уйда яшаш ёки яшамаслиги ана шу суҳбатнинг натижасига боғлиқ эди. У ҳар бир сўзни пухта ўйлаб, эрининг ғазабини жиловлаб оладиган, уни керакли йўналишга бурадиган гапларнигина айтарди. Эрининг ҳақоратли қичқириқлари унга мутлақо таъсир қилмасди, аёл уларга қулоқ солмай, бу пайтда: «У мендан хурсанд бўлармикин ишқилиб?»— дея фақат Жюльен ҳақида ўйларди.

— Сиз шунча совға-саломлар бериб, аллада азиз қилиб юрган бу қишлоқи йигитчанинг эҳтимол ҳеч қандай айби ҳам йўқдир,— деди у ниҳоят.— Лекин, ҳар қалай, ўшани деб мен умримда биринчи марта шундай ҳақорат эшитдим... Мана шу жирканч қоғозни ўқиб чиққач, афандим, мен ўзимга ўзим сўз бердим: уйингизда ё у турсин, ё мен турай, биттамыз чиқиб кетмоғимиз лозим.

— Нима, мени ҳам, ўзингизни ҳам иснодга қўйиб, жанжал кўтармоқчимисиз? Веррьерда анчагина одамнинг боши осмонга етади бу гапни эшитса!

— Ҳа, рост айтдингиз, сиз доно раҳбарлигингиз билан ўзингиз, оилангиз ва бутун шаҳар учун эришган фаровонликни кўпчилик кўролмайди... У ҳолда мен Жюльенга сиздан бир ойга жавоб сўраб, ҳурматли дўсти, тоғда яшайдиган анави тахтафурушникга жўнашни таклиф қиламан.

— Мен эса сизга ройкорчилик қилишни ман этаман,— деди чўрт кесиб жаноб де Реналь, лекин анча хотиржамлик билан,— аввало сиздан у билан гаплашмасликни талаб қиламан. Жаҳлингиз чиқса, мени у билан уриштириб қўясиз, у жанобнинг қандай жиззаки эканини биласиз-ку ахир.

— Бу йигитчада тамиз деган нарсa йўқ,— дея эрининг гапини илиб кетди де Реналь хоним.— Эҳтимол, у ўқимишли ҳамдир,— бунини сиз яхшироқ биласиз,— лекин аслида у оддий бир косиб. Элизага уйланишдан бош тортгач, ундан бутунлай ҳафсалам пир бўлди, ахир бу қизнинг яхшигина мол-дунёси бўлса, нима керак унга яна? Элизанинг баъзан жаноб Валено билан хуфия учрашиб туришини айтмасангиз, бошқа нима айби бор?

— Ҳа-а,— деди чўзиб жаноб де Реналь қошларини чимирганича.— Шунақа денг-а? Буни сизга Жюльеннинг ўзи айтди-ми?

— Йўқ, буни рўйирост айтмади. Ахир у доим умрини руҳонийликка бағишламоқчи эканлиги ҳақида гап сотиб юради, лекин гапимга ишонаверинг, бу майда одамларнинг ҳаётдаги асолий мақсади — ризқ-рўзини таъминлаш. Аммо у бир неча марта менга Элизанинг бу сирли сайрларидан хабардор эканлигини шама қилди.

— Мен эса бу гаплардан мутлақо беҳабарман,— яна ғазаби қайнаб хитоб қилди жаноб де Реналь, ҳар бир сўзини чертиб-чертиб айтар экан.— Тумшугимнинг тагида шундай гаплар бўлаётган экан-у, мен эса ғафлатда юрибман... Бу қанақаси бўлди? Демак, уларнинг орасида, Элиза билан Валенонинг ўртасида қандайдир алоқа бор экан-да?

— Буларнинг бари эски гаплар, азизим,— дея кулиб жавоб қилди де Реналь хоним,— эҳтимол, уларнинг орасида анавинақа ҳеч гап бўлмагандир ҳам. Ахир бу гапларнинг бари ҳали ўша муҳтарам дўстингиз Валено, бутун Веррьерда мен билан ўзининг орасида аллақандай беғараз муҳаббат бор, дея миш-миш тарқалишини истаб юрган кезлари бошланган.

— Бир вақтлар ўзим ҳам шубҳаланган эдим-а,— дея хитоб қилди жаноб де Реналь жаҳл билан пешанасига шапатилар экан, чиндан ҳам бугун унинг бошига, томдан тараша тушгандек, кутилмаган кашфиётлар ёғилмоқда эди.— Нега менга бир оғиз айтмадингиз ўшанда!

— Муҳтарам директорининг кичкина бир эркалиги деб дўстларнинг орасига нифоқ солишнинг нима кераги бор эди? Агар билишни истасангиз, бизнинг доирамизда ундан вақти-вақти билан ҳис-ҳаяжонга тўла ва ҳатто бир оз ишқий мактублар олиб турмайдиган биронта ҳам аёл йўқ.

— У сизга ҳам ёзганми?

— У хат ёзишни жуда яхши кўради.

— Ҳозирнинг ўзидаёқ менга ўша хатларни кўрсатинг, мен сизга буюраман,— деди жаноб де Реналь худди бўйи бирдан бир қулоч ўсган одамдек.

— Э, йўқ, ҳар қалай ҳозир эмас,— дея жавоб қилди аёл ғоятда хотиржамлик билан, ҳатто деярли беғам оҳангда.— Мен уларни сизга жаҳлингиздан тушганингизда, бошқа бирор кун кўрсатаман.

— Ҳозироқ кўрсатасиз, жин урсин!— дея ўшқирди жаноб де Реналь ўзини бутунлай йўқотиб ва шу билан бирга ана шу ўн икки соат ичида биринчи марта енгил тортиб.

— Ана шу хатларни деб директор билан жанжаллашмасликка ваъда беринг менга,— деди де Реналь хоним бениҳоя ёқимли овоз билан.

— Жанжаллашаманми, йўқми, лекин ундан анави ташландиқ болаларни тортиб олишим мумкин,— дея давом этди эри

ўша-ўша қаҳр-ғазаб билан.— Аммо ўша хатларни дарҳол менга беришингизни талаб қиламан, ҳозирнинг ўзидаёқ. Қаерда улар?

— Ёзув столининг тортмасида, лекин бари бир сизга калит-ни бермайман.

— Мен калитсиз ҳам очиб оламан уларни,— дея қичқирди у хотинининг хонаси томон деярли югуриб кетар экан.

У чиндан ҳам Париждан келтирилган ва нақшинкор қизил ёғочдан ясалган қимматбаҳо ёзув столининг тортмасини сим чивик билан бузиб очди. Илгарилари жаноб де Реналь бу столда бирор доғ-дугини кўриб қолса, уни камзулининг этаги билан арт-тар эди.

Де Реналь хоним каптархона томон отилди-да, зинапоянинг бутун бир юз йигирма поғонасидан югурганича юқори кўтарил-ди, у оппоқ дастрўмолининг бир учини кичкинагина деразанинг темир панжарасига боғлаб қўйди. Шу тобда у ўзини дунёда энг бахтли аёл деб ҳис этарди. У кўзлари жиққа ёшга тўлиб, тоғдаги қалин ўрмонга тикиларди. «Эҳтимол, Жюльен ҳозир ўша сер-шоҳ шамшодлардан бирининг остида ана шу бахтли ишорани кўтиб тургандир», дерди у ўзига-ўзи. Хоним дилида сўзанақлар-нинг тинимсиз чириллаши-ю, қушларнинг чуғур-чуғуридан норо-зи бўлиб, анчага довури қулоқ солиб турди. Агар ана шу кишини безор қиладиган чириллаш-у чуғур-чуғур бўлмаганида, эҳти-мол, унинг қулоғига ўша томондаги баланд қоялардан Жюль-еннинг шодиёна қичқириги эшитилган бўлармиди. У юраги орзи-қиб, дарахтларнинг учлари поёнсиз майсазорга ўхшатиб турган теп-текис яшил деворга тикиларди. «Наҳот шунинг фаҳмига бормаса,— дея шивирларди у ҳаяжонланиб,— ўзининг ҳам мен-дек бахтиёр эканлигини бирор йўл билан маълум қилса бўлмай-дими». Хоним эрининг уни қидириб бу ерга келиб қолиши мум-кинлигини чўчиб эслаганидан кейингича каптархонадан пастга тушди.

У хонага кирганида эри ҳамон ғазабидан тушмай жаноб Ва-ленонинг чучмал жумлаларига шоша-пиша кўз югуртирмоқда эди. Чамаси, бу мактубларни илгари ҳеч ким бу қадар ҳаяжон билан ўқимаган бўлса керак ўзи.

Де Реналь хоним эрининг хитоблари унга бир неча огиз сўз айтишга имкон берадиган дақиқани пойлаб турди-да, сўнгра гап қотди:

— Ҳар қалай, бояги таклифимни такрорлайман: Жюльен вақтинча бирор ёққа жўнаши керак. У лотин тилини қанчалик яхши билмасин, бари бир қўпол ва беодоб косиблигича қолади. Ҳар куни у, чамаси, назокат юзасидан деб ўйласа керак, менга беўхшов хушомад гаплар айтади. Бу гапларни у аллақандай романлардан ўқиб олса керак...

— Ҳеч қанақа роман-поман ўқимайди у,— дея хитоб қилди жаноб де Реналь.— Бунини аниқ биламан. Нима, мени кўзи кўр, уйида нималар бўлаётганини сира кўрмайди, деб ўйлайсизми?

— Агар бу аҳмоқона хушомадларни бирор китобдан ўқиб ол-

маган бўлса, демак, уларни ўзи тўқиб чиқарар экан. Буниси баттарроқ эмасми! Эҳтимол, у Веррьерда ҳам мен тўғримда шундай гапларни айтиб юрар... Хўп, майли, узоққа бориб ўтирмайлик,— дея қўшимча қилди де Реналь хоним, гўё бу гап ҳозиргина миясига келиб қолган одамдек.— Шундай гапларни у Элизанинг олдида гапирганининг ўзи етарли эмасми, ахир бу деярли жаноб Валенонинг олдида гапириш билан баробар-ку.

— Айтмоқ-чи,— бўкириб юборди жаноб де Реналь хонадаги барча нарсаларни зириллатиб столга мушт туширар экан.— Ахир мановни имзосиз мактуб билан Валенонинг хати бир хил қоғозга ёзилган-ку!

«Хайрият-е...»— дея хаёлидан ўтказди де Реналь хоним. У ўзини бу кашфиётдан бутунлай довдираб қолгандек кўрсатди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтолмаслигини ҳис этиб, хонанинг тўрига ўтди-да, диванга ўтирди.

Шу дақиқадан эътиборан у ўзини жангда ғалаба қозонди, деб ҳисоблаши мумкин эди, хоним дарҳол имзосиз мактубнинг тахминий муаллифи олдига бориб, у билан гаплашиб қўймоқчи бўлган жаноб де Ренални аранг тўхтатиб қолди.

— Ҳозир, етарли даражада далил-исботга эга бўлмай туриб, жаноб Валено билан жанжаллашиш ғирт тентаклик бўлишини наҳот тушунмасангиз! Сизга ҳасад қилишади, афандим. Хўш, ким айбдор бунга? Сизнинг истеъдодингиз, сизнинг доно раҳбарлигингиз, нозик дидингиз. Қурган иморатларингиз шундан далолат бермайдими ахир. Мен олиб келган сеп-чи? Айниқса, сеvimий холажонимдан қоладиган катта меросни айтмай-сизми, ўзингиз биласиз, одамларнинг назарида у мил-мил бойлик бўлиб кўринади. Ана шуларнинг бари сизни Веррьерда шубҳасиз биринчи одам қилиб қўйяпти.

— Сиз менинг насл-насабимни унутяпсиз,— деди жаноб де Реналь хиёл илжайиб.

— Ҳа, сиз шу атрофдаги асилзода дворянлар орасида энг олдисиз,— дея бажонидил илиб кетди эрининг гапини де Реналь хоним.— Агар қиролнинг ихтиёри ўзида бўлганида ва у одамларни насл-насабига қараб тақдирлай олганида, сиз ҳеч шубҳасиз аллақачон пэрлар¹ палатасида бўлардингиз. Хўш, шундай ажойиб мавқега эга бўлатуриб, сиз ҳасадчи одамларга гийбат учун баҳона топиб бермоқчимисиз?

Жаноб Валено билан унинг ўша касофат имзосиз мактуби ҳақида гаплашиш — бу демак бутун Веррьерга, Веррьер ҳам гапми, бутун Безансонга ва ҳатто бутун департаментга, Реналлардан бири эҳтиётсизлик билан ўзига яқинлаштирган ярамас бир буржуа уни ҳақорат қилибди, деган гапни тарқатиш билан баробар эмасми? Агар қўлингизга тушган ушбу хатларга ишониб, жаноб Валено билан менинг ўртамда бирор гап бор, деб

¹ Пэр — феодализм даврида Франциядаги олий дворянлик унвони (тарж.).

ўйлагудек бўлсангиз, у ҳолда мени ўлдиришингиз мумкин эди,— мен бундай жазога муносиб бўлардим,— лекин унга ғазабингизни зинҳор сездирмаслигингиз керак. Қўшнилари устунлигингиз учун сиздан ўч олишнинг пайтини пойлаб юришганини унутманг: ёдингиздами, минг саккиз юз ўн олтинчи йили баъзи бир одамларнинг қамоққа олинишида сизнинг ҳам қўлингиз бор эди. Томда қўлга туширишган ўша қочоқни айтяпман...

— Бу дейман, дилингизда менга нисбатан на ҳурмат, на меҳр-муҳаббат борга ўхшайди,— дея хитоб қилди жаноб де Реналь бу хотиралардан қайғуриб.— Ўша машъум воқеа деб ҳа-нузгача пэр бўллойиб юрибман!

— Менимча, азизим,— деди жавобан жилмайиб де Реналь хоним,— бир кун келиб мен сиздан ҳам бадавлатроқ бўлиб кетаман; мана, ўн икки йилдирки, сизнинг хотинингизман ва шу боисдан уйда мен билан ҳам ҳисоблашмоғингиз, айниқса бугунги воқеа хусусида раъжимга қарашингиз керак. Агар мендан қандайдир жаноб Жюльенни афзал кўргудек бўлсангиз,— дея қўшимча қилди у ранжиган оҳангда,— уйдан кетиб, қишни холаминикида ўтказишим мумкин.

Бу жумла жуда ўз вақтида айтилган эди. Унда назокат билан хиёл ниқобланган қатъият сезилиб турарди; у жаноб де Ренальни бир қарорга келишга мажбур этди. Бироқ у провинцияда яшовчи кишиларга хос одатига биноан ўз далил-исботларини қайта-қайта такрорлаб, яна узоқ гапирди. Хотини унинг кўнглини бўшатиб олишига ҳалал бермади—жаноб мэрнинг товушида ҳамон зарда сезилиб турарди. Ниҳоят, икки соат давом этган бу беҳуда валақлашдан кечаси билан ғазабидан қутуриб, ухламай чиққан жаноб де Ренальнинг бутунлай силласи қуриди. У жаноб Валено, Жюльен ва ҳатто Элизага нисбатан қандай муомала қилиш хусусида узил-кесил бир қарорга келиб қўйди.

Бу оғир можаро пайтида ўн икки йилдан бери дўсти бўлиб келган одамнинг сидқидилдан қайғураётганига де Реналь хоним ичида бир-икки бор ачингандек бўлди. Аммо ҳақиқий севги худбин бўлар экан. Боз устига у минут сайин эрининг кеча олган имзосиз мактуб ҳақида гапириб беришини кутмоқда эди, бироқ жаноб мэр бу тўғрида оғиз очмади. Де Реналь хоним эса тақдирини ҳал қиладиган бу одамнинг миясида ўша мактубдан сўнг қандай ҳаёллар пайдо бўлганини билмагунга қадар ўзини хатардан бутунлай холи деб ҳисоблай олмасди. Зеро, провинцияда эркакларнинг айтгани айтган, дегани деган. Хотинидан шикоят қилган эр кулги бўлади, бироқ Францияда бу ҳолат кун сайин хавфсизроқ бўлиб бормоқда, хотин эса, агар эри пул бермай қўйса, кунига ўн беш су учун ўлиб-тирилиб ишлайдиган чўрининг аҳволига тушиб қолади, бунинг устига баъзи саховатли кимсалар, унинг хизматида фойдалансак исноди тегмасмикин, деб иккиланиб ҳам қўйишади.

Ҳарамхонадаги канизак ўз султонининг бошидан сув ўгириб ичса арзийди: султон бениҳоя қудратли, канизак қанча ҳийла-

найранг ишлатмасин, унинг ихтиёридан қочиб қутула олмайди. Интиқом бобида ҳукмдор қонхўр ва золим бўлади, аммо бир жиҳатдан олижаноб ҳамдир—ханжарнинг битта зарби-ю ҳаммаси тамом. Бироқ XIX асрда эр ўз хотини олдида барча меҳмонхоналар эшигини ёптириб, уни жамоа нафратига дучор қилиб ўлдиради.

Хонасига қайтгач, де Реналь хоним дарҳол ўзининг нақадар хавф остида қолганини яққол ҳис этди: хонасидаги нарсаларнинг айқаш-уйқаш бўлиб ётганини кўриб, у мутлақо эсанкираб қолди. Унинг нафис ишланган барча қутичаларининг қулфи бузилган, паркетнинг бир неча тахтачаси эса бутунлай қўпориб ташланган эди: «Йўқ, у менга шафқат қилмасди,— дея хаёлидан ўтказди хоним.— Рангли ёғочдан ишланган паркетни аямаганини қаранг-а, бўлмасам нақадар ардоқлаб келарди уни. Болалардан биронтаси кўчадан оёғини артмай кирса борми, нақ жони ҳиқилдоғига келарди. Энди бўлса расво қилиб ташлабди!» Бу ваҳшиёна қутуриш манзараси жуда осон эришилган ғалабадан сўнг дилида уйғонган виждон азобини бир зумда пароканда қилиб юборди.

Тушки овқатга бир неча минут қолганда болалар билан Жюльен қайтиб келди. Десерт пайти, хизматкорлар хонадан чиқиб кетишгач, де Реналь хоним унга қараб совуққина оҳангда деди:

— Сиз менга бир неча марта, бирор икки ҳафтага Веррьерга бориб келсам, деб истак билдирган эдингиз. Жаноб де Реналь рози бўлдилар. Истаган пайтингизда кетаверишингиз мумкин. Лекин болаларнинг вақти бекор ўтмаслиги учун ҳар куни сизга уларнинг ёзма ишларини етказиб берадилар. Сиз уларни текшириб турасиз.

— Мен сизга фақат бир ҳафтага жавоб бераман,— дея кескин оҳангда қўшимча қилди жаноб де Реналь.

Жюльен унинг юзидаги безовталиқ аломатларини пайқади: жаноб де Реналнинг қаттиқ ташвишга тушгани яққол сезилиб турарди.

— У, чамаси, ҳали қатъий бир қарорга келмаган кўринади,— дея шивирлади у маъшуқасининг қулоғига, улар меҳмонхонада бир зум ёлғиз қолишган пайтда.

Де Реналь хоним унга тушки овқатга қадар содир бўлган воқеаларни шоша-пиша ҳикоя қилиб берди.

— Тафсилотларини эса бугун кечаси эшитасиз,— кулги араш қўшимча қилди у.

«Аёлнинг макри деб шуни айтадилар-да,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Бизни алдашни бунчалар яхши кўришмаса булар!»

— Менимча,— анчайин киноя билан деди у,— гарчи муҳаббат кўзингизни кўр, қулоғингизни кар қилиб қўйган бўлса-да, у ақлнингизни хийла пешлабди ҳам: сизнинг бугунги хатти-ҳаракатларингизга қойил қолмай иложим йўқ. Лекин бугун кечаси

учрашиш ақлга тўғри келмаса керак. Бизни бу ерда душманлар қуршаб олган. Элизанинг мендан нақадар нафратланишини бир ўйлаб кўринг-а.

— Сизнинг менга нисбатан эътиборсизлигингиз эса, чамаси унинг нафратидан сираям қолишмайдиганга ўхшайди.

— Ҳатто эътиборсиз бўлган тақдирда ҳам, ҳар қалай, мени деб балога қолманг, олдини олишим керак. Жаноб де Реналнинг хаёлига Элиза билан гаплашиб кўриш фикри келиб қолиши ҳеч гап эмас,— шунда у оқсоч қиздан дарҳол ҳамма гапни билиб олади. Сўнг у қўлига қурол олиб, эшигим олдида яшириниши мумкин ва...

— Шунақа денг! Демак, юракдан ҳам бор экан-да,— деди де Реналь хоним асилзода аёлларга хос такаббурлик билан.

— Мен ҳеч қачон ўзимнинг довюраклигимни гапириб паст кетмайман,— деди жавобан хотиржамлик билан Жюльен.— Менимча, бу пасткашлик. Бу ҳақда одамнинг ишига қараб ҳукм юритмоқ керак. Сиз эсангиз,— дея қўшимча қилди у хонимнинг қўлидан тутиб,— сизни нақадар севишимни, бу айрилиқдан олдин сиз билан хайрлашиш имкониятини қанчалар зориқиб кутаётганимни ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсиз.

XXII

1830-йилда шундай йўл тутар эдилар

Сўз инсонга дилидаги фикрни
яширмоқ учун ато этилган.

Ҳазрат Малағрида

Жюльен Веррьерга бориши биланоқ де Реналь хонимга нисбатан адолатсизлик қилганидан ўзини-ўзи ёзғира бошлади. «Агар хонимнинг бардоши чидамай, жаноб де Реналь билан ўша можарони охиригача етказа олмаганида, мен уни бемаза бир аёл деб ўйлаган ва ундан нафратланган бўлардим. У ана шу мушкул аҳволдан ҳақиқий дипломат каби қутулиб чиқди, каминининг бўлса, буни қарангки, мағлуб бўлган душманимга раҳми келиб ўтирибди. Бунда қандайдир мешчанларга хос разолат бор; менинг иззат-нафсим азият чекди, чунки жаноб де Реналь ҳам эркак зотидан. Камина ҳам мансуб бўлиш шарафига эришган буюк ҳамкорлик дейдилар бунинг отини; ҳўп аҳмоқман-да ўзим ҳам».

Жаноб Шелан ишдан бўшатишга, қавмга тегишли уйини тарк этишга мажбур бўлганида маҳаллий либераллардан кўпгина ҳурматли ва бадавлат одамлар унга ўз уйларида бошпана беришни таклиф қилдилар. Бироқ чол барча таклифларни рад этди. У ижарага олган икки хонада ҳозир китоблари ай-

қаш-уйқаш бўлиб ётарди. Жюльен бутун Веррьерга руҳоний одамнинг қандай бўлиши лозимлигини бир кўрсатиб қўймоқ учун отасиникига бориб, ўнтадан кўпроқ қарағай тахта олди-да, уларни катта кўчанинг у бошидан бу бошигача елкасида кўтариб келди. Сўнгра илгариги ошналарининг биридан асбобларини олиб, жавон ясади ва жаноб Шеланинг барча китобларини унга териб қўйди.

— Мен бўлсам бу дунёнинг ишлари сени бутунлай ўз домига тортиб кетдимикин, деб қўрқувдим,— деди қувониб кетганидан кўзига ёш олиб кекса кюре.— Ана энди ўша айбингни ювдинг — мен фахрий қоровул мундирини кийиб парадга чиққанингни айтяпман. Сен, бўтам, ўшанда ўзингга анчагина душман ортириб олувдинг.

Жаноб де Реналь Жюльенга ўзининг шаҳардаги уйида яшашни буюрди. Бўлиб ўтган гаплардан ҳеч кимнинг хабари йўқ эди. Шаҳарга келганининг учинчи куни ўз хонасида ўтирган Жюльен кимсан — префект ёрдамчиси жаноб де Можироннинг худди ўзларини қабул қилиш шарафига муяссар бўлди. Жюльен ниҳоят бу жанобнинг ташриф буюришидан асосий мақсадини англаб олгунига қадар бутун икки соат давомида одамлар орасидаги қабоҳат, давлат маблағи, тасарруфида бўлган кишиларнинг нопоклиги ва шу туфайли бечора Франциянинг нақадар хавф-хатар остида қолаётгани ва ҳоказо, ва ҳоказолар тўғрисидаги тумтароқли шикоятлар, бўлар-бўлмас гапларни эшитиб ўтиришга мажбур бўлди. Улар зинапояга чиқишиб, департи кувинга учраган боёқиш тарбиячи бирор бахти чопган департаментнинг бўлажак префектини обрўсига яраша иззат-икром билан кузатаётганида бу муҳтарам зот дафъатан Жюльеннинг ишларига қизиқиб, унинг пул хусусидаги беқиёс камсуқумлиги ва ҳоказо, ва ҳоказо фазилатларини кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Ниҳоят, жаноб де Можирон оталарча бир меҳрибонлик билан йнгитнинг елкасидан кучди-да, унга жаноб де Реналнинг уйини тарк этиб, ўзга бир амалдорнинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга ўтишни таклиф этди. Ўша амалдор, қирол Филипп каби, фалакдан унга фарзанд ато этгани билан бир қаторда, бу фарзандларнинг жаноб Жюльен билан қўшни бўлиб дунёга келганидан бениҳоят миннатдор эмиш. «Тарбиячига у ерда нақдгина саккиз юз франкдан ҳақ тўлашади, боз устига ой сари эмас,— бу ғирт шармандалик-ку ахир,— дерди жаноб де Можирон,— балки йилнинг ҳар чорагида, ўшанда ҳам олдиндан санаб беришади».

Шундан сўнг гапириш навбати, ниҳоят, бир ярим соатдан буён лоақал бир оғиз сўз айтолмай сиқилиб ўтирган Жюльенга келди. Унинг жавоби чиндан ҳам ғоятда дабдабали, энг муҳими эса епископнинг мактубидай узундан-узоқ бўлди. Бу жавобда истаган нарсани тахмин қилишга имконият берилди-ю, ижобий маънодаги биронта ҳам сўз айтилмасди. Ундан жаноб де Реналга писбатан беқиёс ҳурматни ҳам, Веррьер жамия-

тини жуда қадрлашни ҳам, муҳтарам префект ёрдамчиси жанобларининг ўзларидан бениҳоя миннатдорликни ҳам уқиш мумкин эди. Ўзидан ҳам мунофиқроқ одамга дуч келиб қолганидан чинакамига ҳайратга тушган префект ёрдамчисининг ундан аниқроқ жавоб олишга бўлган барча уринишлари беҳуда кетди. Машқ қилиш имконияти туғилиб қолганидан боши осмонга етган Жюльен энди бир оз бошқачароқ сўзлар билан, лекин ўша-ўша маънода жавоб қайтаришда давом этарди. Утмишда палатадаги эндигина бошланай деб турган тўс-тўполоннинг олдини олиб, мажлисни тинчгина тугатмоқчи бўлган биронта ҳам суҳандон министр бир вақтнинг ўзида шунчалик кўп гапирмаган ва шунчалик оз нарсани айтмаган эди. Жаноб Можироннинг ортидан эшик ёпилиши биланоқ Жюльен худди телса одамдек қаҳқаҳа уриб кула бошлади. Сўнгра мунофиқлик илҳоми бекор кетмаслиги учун у ҳозирги таклифни батафсил баён қилиб ва ожизона маслаҳат сўраб жаноб де Реналга тўққиз саҳифадан иборат хат ёзди... «Лекин бу муттаҳам менга иш таклиф қилган одамнинг номини айтмай кетди. Чамаси, бу меринг Веррьерга сургун қилинишимни ўзининг имзосиз мактубининг натижаси деб ўйлаётган жаноб Валено бўлса керак».

Хатни жўнатгач, у кузнинг очиқ кунларидан бирида, азонлаб илвасин тўла майсазорга чиқиб қолган овчи каби мамнун бўлиб, жаноб Шеландан маслаҳат сўраш ниятида уйдан чиқди. Бироқ у меҳрибон кюренинг уйига етмасданоқ, барча ҳимматларини шу бугунга атаб қўйган тақдир унга жаноб Валенонинг ўзини дучор қилди. Жюльен шу заҳоти унга жуда боши қотиб қолганини айтди: мана у — ночор бир йигит дилида илоҳиётга майл ҳис этиб, ўз ҳаётини тангри белгилаб берган шу вазифага бағишламоқчи эди, аммо бу фоний дунёда инсоннинг майли ҳамма нарсани ҳам ҳал қилавермас экан. Бу дунё ҳалол меҳнат қилмоқ ва ўз уламо ҳамкасабаларига муносиб бўлмоқ учун ўқимоқ даркор экан: Безансон семинариясида икки йил таҳсил кўриш лозим бўлиб, бунга анчагина маблағ талаб қилиларкан. Бундан эса пул йиғиш зарур ва ҳатто бемалол айтиш мумкинки, зарургина эмас, балким муқаддас бурч бу, деган хулоса чиқаркан. Бу ишни эса ой сари сарфланиб кетадиган олти юз франкдан кўра, айтайлик, йилнинг ҳар чорагида нақдина олинадиган саккиз юз франк билан амалга ошириш осонроқ бўларкан. Бошқа жиҳатдан олганда эса, яратган парвардигор уни навқирон Реналларга дуч қилиб, болаларга нисбатан қалбида шунчалар меҳр-муҳаббат уйғотган экан, бу билан шу норасидаларни тарк этмаслик, бошқа жойга ишга ўтмаслик лозимлигини башорат қилмаётганмикин?..

Жюльен ҳозирги кунда Империя давридаги кескин ҳаракатлар ўрнини эгаллаган бундай суҳандонлик бобида шу қадар камролотга эришган эдики, охири бу сафсата сотишдан ўзининг ҳам кўнгли айниб кетди.

Йигит уйга қайтди. У ерда уни жаноб Валенонинг башанг

ливрея кийган малайи кутиб турган экан. У бугунги тушкн зиёфатга таклифнома топшириш учун Жюльенни бутун шаҳар бўйлаб қидирибди.

Жюльен бу жанобнинг уйида илгари ҳеч қачон бўлмаган эди: бундан атиги бир неча кун илгари йигит, уни қандай қилиб яхшилаб калтакласам, аммо шу билан бирга ахлоқ тузатиш полициясининг қўлига тушмасам, дея орзу қилиб юрганди. Гарчи зиёфат соат бирга белгиланган бўлса-да, Жюльен ҳурмат юзасидан етимхона директори жанобларининг кабинетига соат ўн икки яримда кириб боришни лозим топди. У хонага қадам босганида жаноб директорни бир талай иш папкаларини олдига ёзиб, стол ёнида савлат тўкиб ўтирган ҳолда кўрди. Унинг узун қилиб ўстирган қоп-қора чакка соқоллари, патила-патила сочлари, энсасига қўндириб олган фаси, оғзидаги улкан трубка, йўрмадўзи туфли, кўкрагини у ёқдан-бу ёққа кесиб ўтган йўгон олтин занжирлар,— ҳуллас, аёлларни жигаридан уриш бобида ўзини офатижон эркак деб ҳисоблайдиган провинциал корча-лоннинг бутун бу дабдабаси Жюльеннинг ҳурматини қозониш ўрнига, аксинча, унинг бу жанобни бошлаб калтаклаш ҳақидаги орзусини кўчайтириб юборди.

У ўзини Валено хонимга лутфан таништиришларини илтимос қилди, аммо бека бу пайтда пардоз-андоз билан банд бўлиб, уни қабул қила олмас экан. Бунинг эвазига у жаноб директорнинг ўзлари қандай кийинишларини томоша қилиш шарафига муяссар бўлди. Шундан сўнг улар Валено хонимнинг бўлмасига ўтишди, уй бекаси кўзларида ёш билан Жюльенга ўз болаларини таништирди. Веррьернинг энг мўътабар аёлларидан бўлмиш бу хоним бугунги тантана муносабати билан эркакларникидек қўпол юзига упа-эликни роса чаплаб ташлаганди. У болаларини таништирар экан, бутун оналик шавқ-завқини намоён этишни лозим топди.

Жюльен де Реналь хонимни эслади. Унча-мунча нарсага ишонавермаслик одати бўйича, Жюльен улар беихтиёр таққослаш натижасида пайдо бўлган пайтларни истисно қилганда, хотираларга берилишни ёқтирмасди. Бироқ ҳозир маъшуқасига унинг меҳри жуда товланиб кетди. Директорнинг уйидаги нарсаларни кўргач, унинг авзойи баттар ўзгариб кетди, уни бутун уйни айланиб чиқишга мажбур этишганди. Бу ердаги анжомларнинг бари ажойиб, ҳозиргина магазиндан келтирилгандек яп-янги эди. Унга дарҳол ҳар бир жиҳознинг баҳосини айтиб туришди. Аммо Жюльенга бу нарсаларнинг бари қандайдир жирканч туюлар, ҳамма анжомлардан ўғирлик пулнинг ҳиди келиб турар ва уйдаги барча одамлар, ҳатто хизматкорлар ҳам, олдинданоқ ўзларини нафратдан олиб қочаётгандек кўри-нардн.

Солнқ йигувчи, ўлпон инспектори, жандарма офицери ва яна икки-уч амалдор хотинлари билан ташриф буюришди. Уларнинг ортидан бир неча боён либераллар кириб келишди. Шун-

дан сўнг ҳаммани дастурхонга таклиф қилишди. Жюльеннинг кайфияти ниҳоятда бузилган эди, бу ҳам етмагандек, шу пайт у ана шу емакхонанинг шундоқ ёнгинасида, девор ортида бахтсиз етимлар ўтиргани, Жюльенга кўз-кўз қилиб, уни ҳайратга солишмоқчи бўлишган манови дидсиз асъаса-дабдабанинг барини сотиб олиш учун пулни эҳтимол ўша боёқчиларнинг ризқ-рўзидан уриб қолинганлигини ўйлаб қолди.

«Улар ҳозир оч ўтирган бўлишса керак», дея хаёлидан ўтказди у ва томоғига бир нарса тикилиб қолгандек бўлди: шу тобда у бирор тишлам овқатни ютиш у ёқда турсин, гапиришга ҳам деярли мажоли қолмаганди. Бироқ орадан чорак соатча вақт ўтгач, у ўзини бундан ҳам баттар ҳис этди. Узоқдан вақт-вақти билан кўчада айтиладиган беҳаё қўшиқ элас-элас эшитила бошлади: уни етимхона бандиларидан бири айтмоқда эди. Жаноб Валено ўзининг олифта кийинган малайларидан бирига тикилиб қараган эди, у дарҳол ғойиб бўлди, бир лаҳзадан сўнг қўшиқ эшитилмай қолди. Худди шу пайт бошқа бир малай Жюльеннинг олдидаги яшил қадаҳга рейнвейн куйган эди, Валено хоним дарҳол унга бу винонинг ҳар шишаси, йўл харажати ҳисобга олмаганда, уларга тўққиз франкдан тушаётганини хабар қилди. Жюльен яшил қадаҳни қўлига олди-да, жаноб Валенога қараб деди:

— Мана, ўша ифлос қўшиқни ҳам айтмай қўйишди.

— Айтиб ҳам кўришсин-чи, жин урсин,— деди жавобан голибона оҳангда директор.— Мен бу ялангоёқларга овозини ўчиришни буюрдим.

Буниси энди Жюльен учун жуда ортиқча эди: у бу донра одамларининг муомала услубини ўзлаштириб олганди, бироқ ҳис-туйғу бобида ҳали улардан жуда йироқ эди. У тез-тез риёкорлик ниқобини юзига тортиб туриш одатига қарамай, кўзидан бир томчи ёш юмалаганини ҳис этди.

У яшил қадаҳ билан юзини пана қилди, аммо рейн виносидан бир ҳўплам ичишга мажоли етмади. «Қўшиқ айтишни тақиқласа-я,— дея такрорларди у ўзича.— Ё парвардигор! Сен ҳали чидаб ўтирибсанми шунга?»

Бахтига, унинг кўнгли бемаврид бузилганини ҳеч ким сезмади. Солиқ йиғувчи қиролни мадҳ этувчи қўшиқ бошлаб юборди. Ҳамма нақоратга жўр бўла бошлагач, Жюльеннинг виждони тилга кирди. «Мана у — сен эришмоғинг мумкин бўлган сасиқ фаровонлик. Лекин сен бундай турмушдан фақат мана шундай шароитда ва худди ана шу одамлар билангина лаззатланишинг мумкин. Эҳтимол, йигирма минг франк тўланадиган ишга ўрнашиб ҳам оларсан, лекин сен еганинг олдинда, емаганинг орқангда бўлиб, кайф-сафода яшашинг учун бир бечора бандига қўшиқ айтишни тақиқламоғинг лозим бўлади: сен у бечоранинг ризқ-рўзидан уриб қоласан-да, зиёфатлар берасан, сен кайф қилиб ўтирганингда эса, у янада бахтсизроқ бўлади. О, Наполеон! Одамлар обрў-этиборни жангу жадалларда қозонадиган се-

нинг вақтинг қандай ажойиб эди-я! Аммо йўқсилни азоб-уқу-батга солиб, разолат билан юқори кўтарилиш...»

Сирасини айтсам, Жюльеннинг монологада намоён бўлган заифлик менинг унга бўлган ҳурматимга путур етказди. Шу ту-ришда у катта бир мамлакатнинг ҳаёт тарзини тубдан ўзгар-тирмоқчи бўлган, аммо шу билан бирга, виждонимга сира ҳам захм етмаса, дейдиган ўша сариқ қўлқопли фитначиларга му-носиб сафдош бўларди.

Дафъатан Жюльен яна ўз ролига қайтишга мажбур бўлди. Уни бу серназокат меҳмонхонага бир оғиз ҳам сўз айтмай, ор-зу-хаёлларга берилиб ўтириш учун чақиринмаган эди-ку ахир.

Шу кунда Безансон ва Узес академияларининг мухбир аъзо-си, собиқ гул-газлама фабриканти столнинг нариги ёғидан ту-риб, сизнинг Инжилни ўрганиш ботида эришган ажойиб муваф-фақиятларингиз ҳақидаги гаплар ростми, дея сўраб қолди.

Бир зумда ҳамма жим бўлди-қўйди. Икки академиянинг аллома аъзосининг қўлида қаёқдандир лотин тилида чоп этил-ган Инжил пайдо бўлди. Жюльен унинг саволига жавоб бериб ул-гурмасданоқ у одам тусмоллаб, китобнинг бир саҳифасини оч-ди-да, кўзи тушган биринчи лотин жумласини ўқиди. Жюльен жумланинг давомини ёддан айта бошлади. Хотираси унга панд бермади ва барча меҳмонлар бу мўъжизани одатда знёфат охирида намоён бўладиган бир жўшқинлик билан олқишлай кет-дилар. Жюльен хонимларнинг пардоз-андоз қилинган чеҳрала-рига кўз югуртирди, улардан баъзилари кўхликкина эдилар. У хушовоз, сарнақш солиқ йиғувчининг хотинига қаради.

— Мен, тўғриси, лотин тилида шу қадар узоқ гапириб хо-нимларни толиқтириб қўяётганимдан хижолат чекапман,— де-ди у ўша аёلнинг кўзларига тикилиб.— Агар жаноб Рюбиньо (икки академиянинг аъзоси) лотин тилидаги истаган бир жум-лани лутфан ўқиб берсалар, мен уни ёддан давом эттириб ўтир-май, дарҳол француз тилига таржима қилиб беришга уриниб кўрардим.

Бу иккинчи синовда ҳам у катта муваффақият қозонди.

Меҳмонлар орасида бир неча бадавлат либераллар ҳам бор эди,— бироқ бу бахтиёр оила бошлиқлари ўз болалари учун стипендия олишни умид қилиб юришар ва шу сабабли худодаи келган ваҳийга бўйсуниб, бирдан ҳукумат тарафдори бўлиб қо-лишганди. Аммо бу нозик сиёсий найрангга қарамай жаноб де Реналь уларни ўз уйида қабул қилишни истамасди. Жюльенни орқаворатдангина биладиган ва уни фақат қиролни кутиб олиш куни от ўйнатиб кетаётганида бир мартагина кўрган бу меҳри-бон одамлар энди унинг оташин мухлиси бўлиб чиқишди. «Ўз-лари ҳеч балони тушунмайдиган инжил тилини эшитиш бу аҳ-моқларнинг қачон жонига тегаркин?»— дея ўйларди Жюльен. Бироқ бунинг акси бўлиб чиқди — бу тил ўзининг ғаройиблиги билан уларни завқлантирарди: меҳмонлар хахолаб кулишмоқ-да эди. Бироқ бу майнабозчилик Жюльеннинг жонига тегди.

Соат олтига занг уриши биланоқ у вазминлик билан ўрнидан турди-да, эртага жаноб Шеланга дарсни айтиб бермоқ учун Лигорионинг илоҳиётга доир янги китобидан бутун бир бобни ёд олмоғи лозимлигини айтди.

— Зеро менинг касби корим,— дея ёқимли жилмайиб қўшимча қилди у,— бировлардан дарс сўраш билан бирга ўзининг ҳам дарсларни айтиб бермоғимдан иборатдур.

Барча меҳмонлар қойил қолишиб, хандон ташлаб кулишди: бу тоифа ўткир сўз Веррьерда жуда қадрланарди. Жюльен тик тургани учун киборлар жамиятининг барча қондаларига хилоф равншда, ҳамма ўрнидан турди — ҳақиқий талантининг қудрати шунақа бўлади. Валено хоним уни яна чорак соат тутиб қолди: Жюльен албатта болалар катехизисни¹ ёддан қандай ўқишларини эшитиб кўрмоғи лозим эди; болалар жуда ҳам қўпол хатоларга йўл қўйишарди, бироқ бундан ундай бўлак ҳеч ким сезмасди. У эса болаларга улар йўл қўяётган хатоларни кўрсатиб беришни лозим топмади. «Қандай жаҳолат — диний ақоиднинг энг асосий жойларини билишмаса-я», дея ўйлади у. Ниҳоят, Жюльен таъзим қилиб чиқиб кетмоқчи бўлди-ю, бироқ тишини-тишга қўйиб Лафонтеннинг яна бир масалини тинглашига тўғри келди.

— Бу жуда ахлоқсиз муаллиф,— деди Жюльен Валено хонимга қараб.— Мессир Жан Шуаре ҳақидаги машҳур масалида у дунёдаги барча мустаҳиқ нарсалар устидан кулади. Ҳамма жиддий шарҳловчилар уни кескин қоралашмоқда.

Чиқиб кетишдан олдин Жюльенни яна тўрт-беш жойга зиёфатга таклиф қилишди. «Бу йигит департаментимизнинг ифтихори-ку, ахир!» — дейишарди бараварига кайфлари анча ошиб қолган меҳмонлар. Улар ҳатто, Жюльен Парижга бориб, ўз маълумотини тугатмоғи учун унга жамоат маблағидан алоҳида қарор билан маълум миқдорда пул ажратиб бериш керак, дейишгача бориб етишди.

Ўйламай айтилган бу таклиф емакхонада ҳар мақомга солиб муҳокама қилинар экан, Жюльен дарвозадан ўтиб, кўчага чиқишга улгурди. «Вой аблаҳлар, оббо аблаҳлар-ей»,— мусаффо ҳаводан ҳузур қилиб нафас оларкан, уч-тўрт марта такрорлади у.

Шу дақиқада у — жаноб де Реналнинг уйида унга айтиладиган барча назокатли ширин гаплар замирида ётган нафратомуз табассумлар ва кибр-ҳавога анчага довер қўника олмай юрган Жюльен ўзининг ҳақиқий зодагондек ҳис этарди. Энди йигит бу икки хонадон ўртасидаги улкан фарқни яққол тасаввур қила бошлади. «Хўп, ҳатто қўшиқ айтишлари ман этиладиган ўша бадбахт бандиларнинг ризқи-рўзидан уриб қолинадиган пуллари унутдик ҳам дейлик,— дея муҳокама юритарди у йўл-

* Катехизис — христианларда диний ақидалар савол-жавоб тарзида қисқача баён қилинган китоб (тарж.).

йўлакай.— Меҳмонларни зиёфат қила туриб, уларга ҳар бир шиша винонинг нарҳини айтиш жаноб де Реналнинг ҳаёлига ҳам келмаган бўларди. Манови Валено бўлса, нуқул ўзининг бойлигини пеш қилгани пеш қилган, агар у ўз уйи, ўз чорбоғи ва ҳоказолари тўғрисида гапираётган пайтда ёнида хотини бўлса, бу жаноб албатта: «Сенинг уйинг, сенинг чорбоғинг», дейишни лозим кўрадилар.

Бу хоним чамаси шахсий мулк туйғусидан шу қадар лаззатланардики, ҳатто зиёфат устида ҳам ғавғо кўтаришга уялмади, битта қадаҳни синдириб қўйиб, дўжнасининг сонини бузган малайни роса қарғади. Уша малай ҳам ҳақини қўймай, хонимга ўтакетган сурбетлик билан жавоб қилди.

«Роса топишган эканлар ўзиям! Ўғирлайдиган пулларининг ярмини беришган тақдирда ҳам улар билан бир уйда яшашга рози бўлмасдим. Бир кун эмас-бир кун уларга бўлган нафратимни яшира олмай, албатта ўзимни сездириб қўйган бўлардим».

Лекин шунга қарамай, де Реналь хонимнинг насиҳатига амал қилиб у ҳар қалай яна бир неча марта шундай зиёфатларга боришга мажбур бўлди. Жюльен машҳур бўлиб кетди; фахрий қоровул мундирини кийгани учун уни афв этишди ёки унинг худди ана шу эҳтиётсизлиги, балким, ҳозир муваффақият қозонишига сабаб бўлгандир. Тез орада бутун Веррьер фақат кимнинг устун келиши ва бу аллома йигитни ким ўз тарафига оғдириб олиши ҳақида гапира бошлади — хўш, жаноб де Ренальми ёки етимхона директорими? Бу жаноблар жаноб Маслон билан биргаликда триумвират ташкил этиб, кўп йиллардан буён шаҳарда ўз ҳукмларини ўтказиб келишарди. Мэрга ҳасад қилишарди, либераллар ундан ҳасрат қилишса арзирди, лекин у ҳар қалай дворянин эди ва ҳукмдор бўлиш пешанасига ёзилганди, аммо Валенонинг отаси эса ўғилчасига ҳатто олти юз ливр рента ҳам қолдирмаганди. Шу боисдан ҳам бир вақтлар унинг хом олма рангидаги кийим-бошини кўриб раҳми келиб юрган одамлар энди жаноб Валенонинг норманд отлари, олтин занжирлари, Парижда тикилган костюмлари, хуллас, унинг ҳозирги шон-шавкатига ўлгудек ҳасад қилмай иложлари йўқ эди.

Ўзи учун янги бўлган бу одамлар гирдобида Жюльен битта ҳалол одамни учратгандек бўлди: бу теварак-атрофдагилари яқобинчи деб ҳисоблайдиган Гро исмли бир математик эди. Фақат ўзининг нафратини кўзгатадиган гапларнигина овоз чиқариб айтишга онт ичган Жюльен жаноб Гро олдида бу қоидага амал қилишдан чўчирди. Вержидан унга болаларнинг ёзма ишлари солинган қалин-қалин пакетлар юбориб туришарди. Жюльенга ўз отаси билан тез-тез кўришиб туришни маслаҳат кўришганидан у бу мушкул заруратга ҳам бўйсунмишга мажбур бўлди. Хуллас, у шу зайлда дурустгина обрў қозона бошлади, лекин бир куни эрталаб у кимнингдир нозик қўллари кўзига текканидан уйғониб кетди.

Бу — де Реналь хоним эди, у шаҳарга келган ва зинапоядан югурганича пастда ўзларининг севимли эрмаклари — қўлга ўрганган қуён билан овора бўлиб қолган болаларидан бир лақиқа олдин юқори кўтарилганди. Бу ажойиб дақиқа, афсуски, жуда оз давом этди: болалар қуёни ўз дўстларига кўрсатиш учун ошиқиб, хонага югуриб киришлари биланоқ, де Реналь хоним ғойиб бўлди. Жюльен уларнинг барини, ҳатто қуёни ҳам қувонч билан қарши олди. У яна ўз оиласига тушиб қолгандек бўлди, йигит бу болаларни қанчалик яхши кўришини, улар билан нақадар меҳри товланиб гаплашаётганини яққол ҳис этиб турарди. Уларнинг қўнғироқдек товуши ҳам, болаларча хатти-ҳаракатларида сезилиб турган самимийлик ва олижаноблик ҳам уни ҳайратга солмоқда эди; Жюльен Веррьерда ўтказган шу кунлар ичида ўзи шоҳид бўлган дағал муомала, жирканч ишлар ва фикр-мулоҳазалардан хотирасини тозалашга эҳтиёж сезарди. У ердаги одамлар ҳар бир ишда ва ҳар доним қоқилиб кетишдан қўрқишар, бойлик билан қашшоқлик ўртасида тинимсиз кураш кетарди. У пешинги зиёфатга борган хонадонларда қовурдоқни шу қадар муҳокама қилиб кетишардики, Жюльеннинг мезбонлар учун номуси келар ва нафратдан оғзидаги овқат томоғига тиқилиб қоларди.

— Йўқ, сиз асилзодалар чиндан ҳам фахрлансангиз арзир экан, — дерди у де Реналь хонимга. Сўнгра у тишини-тишига қўйиб иштирок этишга мажбур бўлган барча зиёфатларни тасвирлаб берди.

— Бу дейман, азизим, жуда машҳур бўлиб кетибсиз-ку! — Шундай дея аёл ҳар гал Жюльенни кутаётганида юзига упалик чаплаб оладиган Валено хонимни тасаввур қилди-да, ҳахолаб кула болади. — Менимча, у сизнинг юрагингиздан урмоқчи бўлса керак.

Нонушта ниҳоятда жонли ўтди. Болалар уларни ноқулай аҳволга солиб қўйишлари лозимдек туюларди, бироқ улар қайтанга шодликка шодлик қўшиб юборишди. Бечоралар Жюльенни яна кўришаётганидан хурсандликларини қандай изҳор қилишларини билолмай қолишганди. Хизматкорлар, турган гап, уларга аллақачон жаноб Валенонинг болаларини ўқитишга рози бўлиши учун Жюльенга ортиқча икки юз франк таклиф қилишаётганини айтиб бўлишганди.

Нонушта устида ўша оғир касалликдан сўнг ҳали ҳам юзига қон югурмаган кичкина Станислав-Қсавье дафъатан онасидан ўзининг кумуш идишлари билан манови кумуш кружкаси неча пул туришини сўраб қолди.

— Нега керак бўлиб қолди бу сенга?

— Мен уларни сотаман-да, бизникида яшайверса лақиллаб қолмаслиги учун пулини жаноб Жюльенга бераман.

Жюльен кўзларига ёш олиб уни ўпа кетди. Де Реналь хоним йиғлаб юборди, Жюльен эса болани тиззасига ўтқазиб, «лақиллаб қолди», дейиш яхши эмаслигини, фақат малайларгина шун-

дай гапиришларини тушунтира бошлади. Унинг бу изоҳларини де Реналь хоним ҳузур қилиб эшитаётганини кўргач, Жюльсен «лақиллаб қолди» деган маънога тўғри келадиган ҳар хил кул-гили мисоллар тўқиб чиқара бошлади.

— Тушундим,— деди Станислав.— Масалдаги қаргаям лақиллаб қолган: у оғзидаги пишлоқни тушириб юборган, тулки уни илиб кетган, чунки тулки хушомадгўй бўлган-да.

Шодликдан ўзини йўқотиб қўйган де Реналь хоним ўқтин-ўқтин ўрнидан туриб болаларини ўпа бошлар, бунинг учун эса у ҳар гал Жюльенга таяниши лозим эди.

Шу пайт бирдан эшик ланг очилиб, хонага жаноб де Реналь кириб келди. Унинг бадқовоқ ва норози башараси ўзи кириб келган заҳоти сўнган шод-хуррамликнинг бутунлай теска-риси эди. Де Реналь хонимнинг ранги оқариб кетди: у ҳозир, шу туришда ҳеч нарсани инкор қила олмаслигини сезарди. Жюльсен дарҳол эътиборни ўзига жалб этиб, жаноб мэрға баланд овоз билан Станислав сотмоқчи бўлган кружка ҳақида ҳикоя қила бошлади. «Пул» деган сўзни эшитгач, жаноб де Реналь аввал-лига шунчаки одати бўйича қовоғини солиб олди. «Менинг ол-димда пул ҳақида гап очишса,— дерди у,— бу доим ҳамёним-дан бирор нарсани сўгуриб олишга муқаддима бўлади».

Бироқ бу гал гап фақат пул эмасди, унинг шубҳа-гумон-лари кучайиб кетди. Хотини ва болаларининг у йўғида гул-гул очилиб ўтиришлари у каби манманликка берилган одамга сира ҳам ёқмасди, албатта. Хотини ўқувчиларига нотаниш иборалар-ни тушунтираётган Жюльеннинг қандай ажойиб мисоллар тў-қиб чиқараётгани ҳақида унга фахр билан ҳикоя қила бош-лади.

— Ҳа-ҳа,— деди жаноб де Реналь жавобан,— у шундай қи-либ болаларни мендан бездиради-да,— улар учун менга нисба-тан юз карра ёқимлироқ бўлиш унга ҳеч гап эмас, чунки мен болаларнинг кўзида фақат бошлиқман холос. Ҳа, бизда ҳамма нараса, гўё атайлаб қилгандай, қонуний ҳукуматни хунук кўрса-тишга қаратилаяпти. Бечора Франция!

Бироқ эрининг бундай норозилигининг тафсилотларини су-риштириб ўтиришга де Реналь хонимнинг хуши йўқ эди. Унинг дилида бутун ўн икки соат вақтни Жюльен билан бирга ўтказиш умиди учқунлади. У шаҳарда анчагина нарса харид қилмоғи лозим эди. Шу боисдан у, тушликни қовоқхонада қиламиз, деб туриб олди. Эри қанчалик эътироз билдирмасин, қанча жаҳл қилмасин, хоним ўз гапида қаттиқ тураверди. Болалар ҳозирги аёллар бениҳоя завқ билан талаффуз этадиган «қовоқхона» сў-зини эшитибёқ бошлари осмонга етди.

Жаноб де Реналь хотини кирган биринчи атторлик дўкони-даёқ уни тарк этди: у баъзи бир одамлар билан учрашмоғи ло-зим эди. Уйга жаноб мэр эрталабқидан ҳам баттарроқ қовоғи-ни солиб қайтди: у бутун шаҳар унинг ўзи билан Жюльен ҳақи-да гапираётганига ишонч ҳосил қилган эди. Аслида биронта

ҳам кимса унинг иззат-нафсига тегадиган мишмишлар ҳақида оғиз ҳам очмаганди. Жаноб мэрнинг қулоғига етган барча гаплар ҳаммани қизиқтириб қолган савол: Жюльен олти юз франк маош билан уникида қоладими ёки саккиз юз франк тўламоқчи бўлаётган етимхона директори жаноблариникига кетадими, деган масалага тааллуқли эди.

Бу директор жаноб де Ренални кўчада кўриб қолганида уни жуда совуқ қарши олди. Бу анчайин усталик билан ишлатилган найранг эди: провинцияда ўйламай қилинган ишлар, кўзга ташланадиган хатти-ҳаракатлар шу қадар кам учрайдики, кейинчалик уларни роса астар-аврасини ағдариб, ҳар мақомга солиб муҳокама қилишади.

Жаноб Валено Париждан тўрт-беш юз чақирим бериорқда *муттаҳам* деб аташадиган одамлар сирасидан эди, ўзи шунақа бир тоифа — табиатан сурбет ва доғули, одамлар бўлади. 1815-йилдан бошлаб у эришган муваффақиятлари ажойиб фазилатларининг камол топишига имкон берди. У, айтиш мумкинки, жаноб де Реналнинг соясида бутун Веррьерга ўз ҳукмини ўтказиб келарди, бироқ раҳбарига қараганда анча гайратлироқ бўлган ва ҳеч қандай қинғир ишдан ҳазар қилмайдиган бу одам ҳар ишга тумшугини тиқарди, доим югуриб-еларди, кимгадир хат ёзарди, ким биландир гаплашарди, ҳеч қандай ҳақоратни писанд қилмасди. У шу йўсинда, ҳеч нарсага даъво қилмай юриб, алоҳа черков бошлиқлари кўзида ўз мэрининг обрўсини анча тушириб қўйди. Жаноб Валено шундай йўл тутарди: у маҳаллий дўкондорларга мурожаат қилиб: «Орангиздан икки нафар ғирт аҳмоқни танлаб беринг»,— дерди, суд аҳлидан: «Менга иккита энг нодон одамни кўрсатинг», дея ўтинарди, табиблардан эса: «Менга ҳеч нарсадан қайтмайдиган иккита қаллобни тавсия этинг»,— дея илтимос қиларди. Шу йўсинда ҳар бир касбдан энг қабиҳ одамларни тўплаб олгач, жаноб Валено уларга: «Келинг, бирга ҳукмронлик қиламиз»,— деб таклиф қилди.

Бу тўданинг қилиқлари жаноб де Реналнинг энсасини қотирарди. Валенонинг разилона табиати ҳар қандай ҳақоратга, ҳатто анави аббатча Маслоннинг жамоат олдида берган дашномларига ҳам дош бераверарди.

Бироқ ана шу фароғат ичра жаноб Валено истаган одам унинг юзига солишга ҳақли бўлган,— бунини у жуда яхши тушунарди,— аччиқ ҳақиқатлардан ўзини баъзи-баъзида ҳар қалай ҳимоя қилиб қўйишга мажбур эди. У жаноб Аппер ташриф буюрганидан сўнг ҳадиксираб, оёғи куйган товукдай югуриб қолди. У уч марта Безансонга бориб келди, ҳар бир почта билан у даста-даста хатлар юборарди, баъзи нарсаларни эса уйига қош қорайганда келадиган аллақандай номаълум нусхалар олиб кетишарди. У ўшанда кекса қюре Шеланни вазифасидан бўшаттиришга эришиб, каттагина хатога йўл қўйди шекилли. Зеро, унинг шу қасосидан сўнг киборлар жамиятидан бўлган

кўпгина художўй ҳонимлар Валенони ғирт аблаҳга чиқариб қўйдилар. Бундан ташқари, унга кўрсатилган бу ёрдам уни катта викарый де Фрилер жанобларига бутунлай қарам қилиб қўйди; Валено энди ундан ғалати топшириқлар ола бошлади. Васвасага учиб, имзосиз мактуб ёзганида унинг ишлари ана шу аҳволда эди. Бунинг устига хотини Жюльенни албатта болаларига тарбиячи қилиб олмоқчи эканини айтиб қолди: жаноб Валенонинг шуҳратпараст табиатига бу фикр мойдек ёқиб тушди.

Жаноб Валено ишнинг бу кетишида ўзининг собиқ сафдоши жаноб де Реналь билан очиқчасига гаплашиб олишдан қочиб қутулолмаслигини тушунарди. Турган гап, жаноб де Реналь унга ҳақоратли гаплар айтади. Бу нарса жаноб Валенони унча безовта қилмасди, бироқ жаноб де Реналь Безансонга ва ҳатто Парижга хат ёзиши мумкин. Қарабсанки, Веррьерга кутилмаганда бирор министрнинг жиянчаси келади-да, ундан етимхонани тортиб олади. Шундан сўнг жаноб Валено либераллар билан яқинлашсам ёмон бўлмасди, деб ўйлаб қолди, шу боисдан ҳам уларнинг баъзилари Жюльен ҳаммани қойил қолдирган ўша зиёфатга таклиф этилгандилар. Улар сўзсиз мەرға қарши курашда жаноб Валенога кучли таянч бўлишлари мумкин эди. Хўш, сайлов бўлиб қолса-чи, етимхонани қўлида сақлаб қолиш ва номақбул одам учун овоз бериш — бир-бирига мутлақо зид нарсалар эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку ахир. Бу мураккаб сиёсатни жуда яхши тушунадиган де Реналь хоним Жюльеннинг қўлтигидан тутганича бир дўкондан иккинчи дўконга ўтиб борар экан, буларнинг барини унга батафсил тушунтириб берди, улар гапга берилиб кетиб, ўзлари ҳам сезмаган ҳолда Садоқат хиебонига бориб қолишди ва у ерда бир неча соат вақтни худди Вержидаги каби деярли ҳузур-ҳаловатда ўтказишди.

Бу орада собиқ бошлиғи билан узил-кесил гаплашиб олишдан қочиб юрган жаноб Валено уни учратиб қолганида жуда гердайди. Бу найранг унга жуда асқатди-ю, бироқ жаноб мэрнинг бусиз ҳам расво кайфияти баттар бузилди.

Манманлик ва разилона хасислик орасидаги бу кураш натижасида жаноб де Реналь тушиб қолган аҳволдан ҳам аянчлироқ ҳолатни тасаввур қилиш амримаҳол эди. Бунинг устига илгари ҳеч қачон ўз болаларини ҳозир қовоқхонага кириб борган пайтдагидек қувноқ ва мамнун ҳолда кўрмаган эди. Ўз руҳий ҳолатига бутунлай тескари бу кайфият унинг зардасини қайнатиб юборди.

— Мен, афтидан, онлада ортиқчага ўхшайман,— деди у товушини маҳобатлироқ қилишга уриниб.

Бунга жавобан хотини товушини пасайтириб, яна Жюльенни жўнатиб юбориш зарурлиги ҳақида гап очди. Йигит билан ўтказган шу бахтли соатлар хонимнинг бундан икки ҳафта муқаддам ўйлаб қўйган режасини амалга оширмақ учун зарур бўлган қатъият ва ишончини мустаҳкамлаган эди. Бечора мэр,

бошқа ташвишларининг устига-устак, яна бир нарсадан гаранг бўлиб қолганди: шаҳарда унинг қурумсоқлиги устидан очиқ-ойдин кулиб юришгани унга яхши маълум эди. Ҳамма ўғрилар қатори қўли жуда очиқ бўлган жаноб Валено авлиё Иосиф жамоаси, Биби Марям конгрегацияси, Муқаддас Маросим уюшмаси ва ҳоказо, ва ҳоказо жамоалар фойдасига сўнгги марта хайр-эҳсон йиғиш пайтида ўзини жуда олиҳиммат қилиб кўрсатганди.

Жаноб де Реналнинг исми шарифи эса бир неча бор роҳиблар томонидан берган ионасининг ҳажмига қараб усталик билан тузилган Веррьер ва унинг атрофида яшовчи дворянлар рўйхатининг энг охирида тилга олинганди. У, даромадим бўлмаса нима қилай, деб ўзини оқлашга уринди-ю, бироқ беҳуда овора бўлди. Ҳазрат руҳонийлар бунақа нарсалар хусусида ҳазилни ёмон кўрадилар.

XXIII

Амалдорнинг қайғуси

Бутун йил давомида гердаийб юрмоқ учун бирон чорак соат азоб чекилса, бало ҳам урмайди.

К а с т и

Майли, бу одам ҳадиксираб юрар экан, уни ўз ҳолига қўй-лик, малай табиат одам талаб қилинадиган жойга мард ва олижаноб бир йигитни ишга олсин, деб ким айтибди унга? Унинг хизматкор танлай билмаслигига ким айбдор? XIX асрнинг одати ўзи шу—агар биронта қудратли асилзода мард одам билан тўқнаш келиб қолса, бу одамни у ё ўлдиради, ё қувғин қилиб, қамоққа тиқади, ёки шу қадар хўрлайдики, боёқишнинг қайғу-алам туфайли ўлиб кетишдан бошқа чораси қолмайди. Бу ўринда эса ҳозирча тасодифан азоб-уқубат мард одамнинг зиммасига тушмаётган эди. Франциянинг кичик шаҳарчалари ва масачан, айтайлик, Нью-Йоркдаги сайлаб қўйилган ҳукумат органларининг бошига битган бутун бало шундаки, дунёда жаноб де Реналь каби кимсалар ҳам мавжудлигини унутишга мутлақо имконият бўлмайди. Атиги йигирма минг аҳолиси бўлган шаҳарчада худди ана шундай одамларнинг айтгани айтган, хартия берилган мамлакатдаги бундай кишиларнинг фикри эса чиндан ҳам даҳшатли нарса бўлади. Олижаноб ва довюрак бир одам сизнинг дўстингиз бўлиши мумкин эди, бироқ у сиздан тўрт юз-беш юз чақирим нарида яшайди ва сиз тўғрингизда шаҳрингизнинг одамлари фикрига қараб ҳукм юритади, жамоат фикри эса асилзода, бадавлат ва мўътадил бўлиб

тугилиш бахтига муассар бўлган аҳмоқлар томонидан яратилади. Улардан фарқ қиладиган сдамнинг ҳолига вой деяверинг!

Тушки овқатдан сўнг бутун онла Вержиге жўнаб кетди, бироқ орадан бир кун ўтгач, Жюльен уларнинг барини яна Веррьерда кўрди.

Улар келишганидан сўнг бир соат ўтар-ўтмас Жюльен де Реналь хонимнинг ундан ниманидир яшираётганини кўриб, қаттиқ хайратга тушди. У хонага кирган заҳоти эри билан гаплашиб ўтирган хоним дарҳол жимиб қолар ва ҳатто унинг чиқиб кетишини кутаётгандек бўларди. Жюльен бир зумда бу ҳолнинг бошқа такрорланмаслиги чорасини кўрди. У дарров сило тортиб, хонимнинг гапларига совуққина жавоб қила бошлади, де Реналь хоним буни пайқади, лекин сабабини суриштириб ўтирмади. «Менинг ўрнимга бошқа одам топиб олмадимкин ишқилиб?— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Ахир ўтган кун мен билан жуда нозланиб гаплашган эди-ку! Лекин, айтишларича, бу асилзода хонимлар доим шундай қилишар экан. Қироллар ҳам ҳамиша шундай йўл тутишади: биронта министр уйига боргач, истеъфога чиққани ҳақидаги фармонни ўқийдиган кун улар ўша боёқишга гоятда серилтифот бўладилар».

Жюльен пайдо бўлиши билан дарҳол узилиб қолаётган ўша суҳбатларда гап нуқул Веррьер шахрига тегишли бир катта уй ҳақида кетаётганини пайқаб қолди; бу черковнинг шундоқ қаршисида, гавжум ерда жойлашган эски, лекин кенг ва қулай уй эди. «Аммо ўша ўйнинг янги ўйнашга қандай алоқаси бўлиши мумкин?»— дея бош қотирарди Жюльен. Шундан кейин у дили ранжиб, ўзича Франциск I нинг ажойиб бир қўшиғини такрорлай бошлади. Бу қўшиқ унинг учун янги эди, зеро уни де Реналь хонимдан эшитганига ҳали бир ой ҳам бўлмаганди. Бўлмасам бу қўшиқнинг:

Барқарорлик недир — билмас аёл ҳеч қачон,
Кимки унга ишонибди тентакдир аён.

каби ҳар бир мисраси қандай аҳд-паймонлар, қандай оташин бўсалар билан инкор этилган эди-я.

Жаноб де Реналь почта каретасида Безансонга жўнади. Бу сафар ҳақидаги қарор жуда зудлик билан, қандайдир икки соат ичида қабул қилинган шекилли, мэрнинг қиёфаси жуда ташвишли кўринарди. Безансондан қайтгач, у стол устига кул ранг қоғозга ўралган катта бир тугунни ташлади.

— Мана ўша аҳмоқона иш,— дея тўнғиллади у хотинига қараб.

Бир соатдан сўнг Жюльен эълонлар ёпиштириб юрадиган одам келиб, ҳалиги катта тугунни олиб кетганини кўриб қолди, у дарҳол ўша одамнинг изидан югурди. «Ҳозир, эълон ёпиштириладиган биринчи бурчакдаёқ ўша сирни билиб оламан».

Ҳалиги одам эълоннинг орқа томонига елим суртар экан, у сабрсизлик билан кутиб турди. Қоғоз деворга ёпиштирилган заҳоти синчковликдан бетоқат бўлиб турган Жюльен жаноб де Реналнинг хотини билан суҳбатида тез-тез тилга олинадиган ўша уйнинг кимошди савдосига қўйилиб, ижарага берилажаги тўғрисидаги батафсил эълонни ўқиди.

Савдо эртага соат иккида, шаҳар ратушасининг залида ўтказилар экан. Ҳукм учинчи шам ўчганидан сўнг кучга кираркан, Жюльеннинг жуда ҳафсаласи пир бўлди, лекин ҳар қалай эълон савдо кун и арафасидагина осилаётгани унга ғалати туюлди. Савдода иштирок этишни истовчи одамларнинг кўпчилиги бундан беҳабар қолмайдими ахир? Дарвоқе, икки ҳафта олдинги число билан белгиланган эълонда гарчи Жюльен уни турли жойда бошдан-оёқ уч марта ўқиб чиққан бўлса-да, бу тўғрида ҳеч гап айтилмаганди.

Йигит уни бир кўрмоқчи бўлиб ўша уй томон йўл олди. Дарбон, Жюльеннинг келганини сезмай, сирли оҳангда қўшчисига гап тушунтирмоқда эди:

— Э, нимасини айтасан. Бекор овора бўлишади... Жаноб Маслон унга уйни роппа-роса уч юз франкка ижарага беришни ваъда қилган. Мэр қайсарлик қилмоқчи бўлиб кўрганди, уни дарҳол епископатга, катта викарий де Фрилернинг ҳузурига чақиртиришди.

Шу пайт улар Жюльенни кўриб қолишди-ю қаттиқ хижолатга тушишди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтишмади.

Эртасига Жюльен белгиланган вақтда ўша кимошди савдосига борди. Хирагина ёритилган залда бир талай халойиқ йиғилган эди, бироқ одамлар бир-бирларига ғалати қараб қўйишарди. Сўнгра барча столга қаради, Жюльен у ердаги қалайи идишда уч дона шам қолдигининг ёниб турганини кўрди. Суд нозири: «Уч юз франк, жаноблар», дея қичқирди.

— Уч юз франк, дейди-я! Жинни-пинни бўлишганми...— деди қандайдир бир одам ёнидаги шеригига. Жюльен тасодифан уларнинг ўрталарига туриб қолганди.

— Ахир, унинг баҳоси саккиз юздан ҳам ортиқ-ку. Қани, бир баҳосини ошириб кўрай-чи.

— Бошингни қотириб нима қиласан, оғайни. Жаноб Маслон, жаноб Валено, епископ, яна анави катта викарий де Фрилер ва бутун тўданинг жиғига тегийшдан бирон фойда чиқадими сенга?..

— Уч юз йигирма,— дея қичқирди бошқаси.

— Эшакдай ўжар экансан-да ўзингам,— сўкинди унинг шериги.— Ана, қара, мэрнинг жосуси турибди,— дея қўшимча қилди у Жюльен томонга бош ирғаб.

Жюльен ўзи ҳақида бундай ҳақоратли гапни айтган ўша одамнинг жазосини бериб қўймоқ учун шартта улар томон ўғирлди, бироқ франш-контэлик икки оғайни унга мутлақо эътибор бермай туришарди. Уларнинг совуққонлиги унга ҳам ўтди.

Шу пайт сўнгги шам қолдиғи ҳам лип этиб ўчди, суд нозири чўзиқ овоз билан халойиққа уйнинг уч юз ўттиз франк эвазига тўққиз йил муддат билан префектура идорасининг бошлиғи де Сен-Жиро жанобларига берилажagini эълон қилди.

Мэр залдан чиқиб кетган заҳоти ғала-ғовур гаплар бошланди.

— Мана шаҳар газнасига ортиқча ўттиз франк, Грожонинг тентаклигидан тушган даромад,— дерди бир одам.

— Лекин жаноб де Сен-Жиро Грожонинг роса адабини беради ҳали,— дейишарди жавобан унга бошқалар.— Қўрасан, ўша ўттиз франкни бурнидан булоқ қилиб чиқариб олади.

— Шунақаям аблаҳлик бўладими,— дерди Жюльеннинг чап томонида турган бир бақалоқ.— Шундоқ уйни-я, мен унга саккиз юз франк берардим. Кейин унга фабрикамни кўчириб келардим-да, фойдаям кўрган бўлардим.

— Хўш, нимаям қила олардингиз,— дея жавоб қилди унга либераллардан бўлган ёш бир фабрикант.— Ахир де Сен-Жиро конгрегациянинг аъзоси-да. Тўрттала боласининг ҳаммаси стипендия олади. Боёқиш камбағал! Тирикчилигини ўтказсин, деб унга беш юз франк совға қилишди холос.

— Буни қаранг-а, мэрнинг ўзиям ҳеч нима қилолмади,— дея гап қотди учинчи бир одам.— Бўлмасам ўтакетган роялист ўзи, фақат ўғрилиқ қилмайди.

— Ўғрилиқ қилмайди, дейсизми?— гапни илиб кетди яна бошқа биттаеи.— Юлдузни бенарвон уради у. Уларнинг ҳаммаси бир гўр, топганларини бир жойга тўплашади-да, йилнинг охирида бўлашиб олишади. Уни қаранг, ана Сорелнинг ўғли турибди, қани, юринглар, яхшиси бу ердан кетайлик.

Жюльен кимошди савдодан кайфияти ниҳоятда бузилиб қайтди, де Реналь хоним жуда маъюс эди.

— Кимошди савдосига борувмидингиз?— дея сўради у.

— Ҳа, хоним, у ерда мени жаноб мэрнинг жосуси деб аташди.

— Аҳ, қани энди у гапимга кириб, шу кунларда бирон ёққа жўнаб кетганида эди!

Шу пайт ниҳоятда хафа бўлган жаноб де Реналь кириб келди. Тушки овқат маҳали ҳеч ким «чурқ» этиб оғиз очмади. Жаноб де Реналь Жюльенга болаларни Вержига кузатиб боришни буюрди; улар маъюс бир кайфиятда йўлга тушишди. Де Реналь хоним эрига:

— Энди бу ишларга кўникиб кетсангиз бўларди, дўстим,— дея тасалли берарди.

Кечқурун ҳаммалари индамай камин ёнига ўтиришди, сукунатни фақат қорақайин палёнларининг чирсиллаб ёнишигина бузиб турарди. Баъзан энг аҳил оилаларда ҳам шундай ғамгин дақиқалар бўлади ўзи. Шу пайт ногаҳон болалардан бири хурсанд бўлиб қичқириб юборди:

— Қўнғироқ! Қўнғироқ жиринглаяпти!

— Э, жин урсин! Агар бу миннатдорчилик билдириб, жонимга тегиш учун келган жаноб де Сен-Жиро бўлса, дилимдаги бор гапни башарасига тўкиб соламан. Ҳаддидан оғиб кетди улар! У жаноб Валенодан миннатдор бўлиши керак, мен эса фақат иснодга қолдим. Агар анави лаънати яқобинчи газеталар мени калака қилгудек бўлса, ким деган одам бўламан?!

Хизматкор эшикни очган эди, унинг ортидан хонага чакка соқоли тикқора, жуда келишган бир жаноб кириб келди.

— Жаноб мэр, мен синьор Джеронимо бўламан. Мана, Неаполитания элчихонасининг атташеси кавалер де Бовезининг мактуби; у бу хатни сиз учун бундан тўққиз кун муқаддам, жўнаётган пайтимда ёзиб берди,— дея қувноқлик билан қўшимча қилди синьор Джеронимо де Реналь хонимга қараб қўяр экан.— Хоним сизнинг амакиваччангиз ва менинг яқин дўстим синьор де Бовези сизни итальян тилини билади, деб айтгандилар.

Қувноқ неаполитаниялик бу диққинафас кечани дафъатан жонлантириб юборди. Де Реналь хоним меҳмонни албатта зиёфат қилишга жазм этди. У бутун уйни оёққа турғизди; хоним нима қилиб бўлса-да, бугун Жюльенни икки марта юзига жосус деб аташганини унинг хаёлидан чиқариб ташламоқчи эди. Машҳур хонанда синьор Джеронимо деярли оқсуяк бўлса ҳам жуда қувноқ одам эди, ҳозирги кунда бу икки хислат Францияда бир-бирига мутлақо зид бўлиб қолган. Зиёфатдан сўнг у де Реналь хоним билан бирга битта кичкина дуэт ижро этди-да, сўнгра турли қизиқ воқеалардан ҳикоя қилиб, уйдагиларнинг вақтини чоғ қила бошлади. Кечаси соат бирда Жюльен болаларга бориб ухлаш кераклигини айтганида, улар яна бир оз ўтиришга рухсат сўраб, илтимос қилишди.

— Яна биттагина ҳикоя эшитайлик,— деди болаларнинг каттаси.

— Бу ҳикоя ўзим ҳақимда, синьорина,— деди синьор Джеронимо.— Бундан саккиз йил муқаддам, ҳозир сизга ўхшаб ўқувчи бўлиб юрган кезларим, мен Неаполитания консерваториясининг талабаси эдим... Айтмоқчиманки, ўшанда менинг ҳам ёшим худди сизникидек эди, бироқ менга ажойиб шаҳар Веррьернинг машҳур мэрига ўғил бўлиш насиб қилмаганди.

Бу сўзларни эшитиб жаноб де Реналь оғир хўрсинди-да, хотинига қараб қўйди.

— Синьор Цингарелли,— дея давом этди ёш хонанда талаффузини жўрттага бузиб, бунга эшитиб болалар хандон ташлаб кулишарди,— менинг ўқитувчим синьор Цингарелли жуда қаттиққўл одам эди. Консерваторияда уни ёмон кўришарди, синьор Цингарелли эса, барча ўзини гўё уни жуда яхши кўрадигандек тутишни хоҳларди. Мен дам-бадам дарслардан қочиб кетардим. Ўшанда кичкина Сан-Карлино театрига борардим-да, дунёдаги энг ажойиб музикани тинглардим,— лекин, ё раб-

бим!— театрға кириш учун тўлаш лозим бўлган саккиз су пулни қаердан топсам экан? Шундай катта пул-а!— деди у болаларга қўз югуртириб, улар эса қиқирлаб кула бошлашарди.— Қунлардан бирида Сан-Карлино театрининг директори синьор Джiovанноне менинг қандай қўшиқ айтишимни эшитиб қолдида,— ўшанда ёшим ўн олтида эди,— «бу бола нақ хазинанинг ўзи-ку», деди.

— Сени театримга ишга олишимни истайсанми, болакай?— дея сўради у мenden.

— Қанча ҳақ тўлайсиз?

— Ойига қирқ дукат.

Ахир, жаноблар, бу оз эмас, кўп эмас, бир юз олтмиш франк дегани бўлади-я! Менга худди олдимда жаннат дарвозаси очилгандек туюлди.

— Бу ёғи нима бўлади,— дедим мен Джiovаннонега,— қаттиққўл синьор Цингарелли менга жавоб берармикин?

— *Lascia fare a me.*

— Бу ишни менга қўйиб бериңг,— дея қичқириб юборди болаларнинг каттаси.

— Мутлақо тўғри, навқирон синьор. Шундай қилиб, синьор Джiovанноне менга қараб: «Саго* авваламбор манови шартномага қўл қўй», деди. Мен қўл қўйдим. Шу заҳоти у менга уч дукат узатди. Умримда биринчи марта шундай катта пулни қўлга олишим эди. Сўнгра у менга қандай ҳаракат қилиш лозимлигини тушунтирди.

Эртаси куни даҳшатли синьор Цингареллининг олдига мени қабул этишни илтимос қилиб бордим. Кекса хизматкор мени унинг хонасига олиб кирди.

— Ҳа, шумтака, менда нима ишинг бор?— дея сўради Цингарелли.

— Маэстро!— дедим мен унга.— Барча гуноҳларимга тавба қилиш учун ҳузурингизга келдим, энди сира ҳам девордан ошиб, консерваториядан қочиб кетмайман. Энди илгарига қараганда икки карра кўпроқ ҳафсала билан ўқийман.

— Агар сенинг беқиёс бас овозингни бузиб қўйишдан қўрқмаганимда, сен ярамасни, қуруқ нон билан сув бериб, авахтага тиқиб қўярдим. Бирор икки ҳафта жазонгни тортардинг ўшанда.

— Маэстро,— дея гап бошладим мен яна,— энди мен бутун консерваторияда сизнинг энг намунали ўқувчингиз бўламан, *credete a me***. Лекин битта илтимосим бор, уни рад этмасангиз: агар биронта одам келиб, сиздан менинг бирор театрда қўшиқ айтишимга рухсат сўраса, илтимос, ижозат берманг. Ўтинаман, унга жавоб бера олмайман, деб айтиңг.

— Сендай такасалтангни сўраш кимнинг ҳам хаёлига келарди? Сенинг консерваториядан кетишинга йўл қўяр эканманми

* Азизим (италь.).

** Гапимга ишонинг (италь.).

мен? Менинг устимдан куляпсан шекилли? Қани, йўқол бу ердан! Жўна дарров!— дея қичқирди у орқамга тепишга ҳаракат қилиб.— Эҳтиёт бўл, бола, худди авахтага тиқиб, нон билан сувга ўтқазиб қўяман-а.

Орадан бир соат ўтгач, синьор Джиованноненинг ўзи директорнинг олдига кириб келди.

— Ҳузурингизга катта бир илтимос билан келдим,— деди у,— мурувватингизни аямасангиз, бахтим сизга боғлиқ бўлиб қолди,— Джеронимони менга берсангиз, шу қиш театримда ашула айтса, шунда қизимни эрга бериб юборган бўлардим.

— Ўша шумтакани бошингга урасанми?— дея қичқирди унга Цингарелли.— Бу гапни ҳатто эшитишни ҳам хоҳламайман. Нега берар эканман уни?! Бундан ташқари ҳатто мен жавоб берган тақдирда ҳам унинг ўзи консерваторияни ташлаб кетишга сира рози бўлмайти: у ҳозиргина бу ҳақда онт ичди.

— Хўп, агар иш фақат шунга қараб қолган бўлса,— деди жавобан виқор билан Джиованноне, чўнтагидан менинг шартномамни олар экан,— *carta canta* — мана унинг имзоси.

Шунда Цингареллининг шу қадар фигони фалакка чиқдики, қўнғироқнинг ипини узиб юборишга сал қолди.

— Ҳайдалсин,— дея қичқирарди у,— ҳозирнинг ўзидаёқ Джеронимонинг консерваториядан қораси ўчирилсин!— ўзи эса газабдан қалт-қалт титрайди.

Шундай қилиб мени ҳайдашди, роса кулдик-да кейин ўзням! Ўша кунёқ кечқурун мен *Moltiplico* ариясини ижро этдим: Полишинель уйланмоқчи бўлади ва хўжаликка нималар сотиб олиши кераклигини бармоғида санаб ўтириб, нуқул янглишиб кетаверади.

— Илтимос, афандим, марҳамат қилиб бизга шу арияни айтиб берсангиз,— деди де Реналь хоним.

Джеронимо арияни ижро эта бошлаган эди, ҳаммалари роса хахолаб кулишди. Синьор Джеронимо ўзига ажратилган хонага ухлагани жўнаганида кечаси иккига занг урган эди; у ўзининг ёқимтойлиги, назокати ва қувноқ табияти билан бутун оилани ўзига мафтун этганди.

Эртаси кун ижоб де Реналь билан де Реналь хоним унга Франция қиролининг саройи учун тавсиянома ёзиб беришди.

«Ҳамма ёқда ана шундай қаллоблик,— дея ўзича мулоҳаза юритарди Жюльен.— Мана ҳозир синьор Джеронимо олти миш минг маош оладиган ишга Лондонга жўнайди. Ўша Сан-Карлино театрининг директори эпчиллик қилмаганида унинг ажойиб овози халққа, эҳтимол, ўн йил кейинроқ маълум бўлармиди... Йўқ, чин сўзим, менга қолса Реналдан кўра Джеронимо бўлган маъқул. Тўғри, бунақа одамни жамиятда унчалик ҳурмат қилишмайди, лекин унинг учун манови кимошди савдосига ўхшаш кўнгилисизликлар ҳам бўлмайди, боз устига ҳаёти ҳам бирмунча нашъали кечади».

Жюльен ўзига-ўзи ҳайрон эди: жаноб де Реналнинг бўм-бўш уйида ёлғиз ўтказган шу бир неча ҳафта давомида у ўзини жуда бахтиёр ҳис этганди. Нафрат туйғуси ва қайғули фикрлар унинг қалбини фақат зиёфатлардагина чулғаб олар, бошқа пайтларда эса бутун уйда ёлғиз ўзи бўлиб, мутолаа қилиши, ёзиши, хаёл суриши мумкин эди, зеро унга ҳеч ким халал бермасди. Минут сайин пасткаш бир одамнинг раъйига қараш, буниси ҳам етмагандек — турли найранглар ёки мунофиқона сўзлар билан унга хушомад қилиш зарурати йўқлигидан йигит бемалол ўзининг ҳавойи орзуларига берилавериши мумкин эди.

Эҳтимол, бахт худди шу ерда, шундоқ ёнгинасидадир? Ахир шу тахлит ҳаёт кечирмоқ учун кўп пул талаб қилинмайди-ку: Элизага уйланса ёки Фукега шерик бўлса бас... Аммо сайёҳ баланд тоғ тепасига чиққач, унинг чўққисида ҳузур қилиб дам олади. Агар бу сайёҳни ўша ерда умрбод дам олишга мажбур этишса, у бахтли бўлармикин?

Де Реналь хонимнинг қалбини даҳшатли хаёллар чулғаб олганди. Бу ҳақда ҳеч кимга айтмайман, деб аҳд қилган бўлишига қарамай, у кимошди савдоси билан боғлиқ бўлган ҳамма гапни Жюльенга айтиб берди. «Мен уни деб барча қасамларимни бузадиганга ўхшайман», дея ўйларди у.

Агар эрининг ҳаёти хавф остида қолса, аёл уни қутқариш учун сира ўйлаб ўтирмай жонини фидо қилган бўларди. Хоним ҳиммат кўрсатиш мумкин бўлган жойда кўра-била туриб нажот қўлини чўзмаса, гўё ўзини жиноятчидек ҳис этиб, қаттиқ виждон азобида қоладиган худди ўша олижаноб ва романтик одамлар тоифасидан эди. Бироқ баъзан шундай даҳшатли кунлар ҳам бўлардики, аёл, қани энди тул қолсаму, Жюльенга эрга тегсам, қандай бахтли бўлардим-а, дея ўйлаб қоларди.

Йигит унинг ўғилларини уларнинг отасидан ҳам кўпроқ яхши кўрар, болалар ҳам унинг қаттиққўллигига қарамай, Жюльенни жуда севиб қолишганди. Хоним, агар Жюльенга турмушга чиқса, ўзи учун ҳар бир дарахти қадрли бўлган Вержини тарк этишга тўғри келишини жуда яхши тушунарди. У Парижда қандай яшаши мумкинлигини, ўғиллари у ерда ўқишни қандай давом эттиришлари ва барча уларга қандай қойил қолишини тасаввур қиларди. Ўғиллари, унинг ўзи, Жюльен — хуллас, ҳаммалари жуда бахтиёр бўлишарди шунда.

XIX асрда никоҳнинг аҳволини қаранг! Эр-хотин гарчи никоҳга қадар бир-бирларини севган бўлсалар-да, тез орада оилавий ҳаётнинг диққинафаслиги натижасида муҳаббатдан асар ҳам қолмайди. Боз устига, аллақайси бир файласуфнинг айтишига қараганда, ишлашлари шарт бўлмаган бадавлат эр-хотин орадан кўп вақт ўтмай зерикканларидан нима қилишларини билмай қоладилар, зеро тинчгина оилавий қувончлар тезда уларнинг кўнглига уради. Шундан сўнг фақат табиати жуда совуқ аёлларгина муҳаббат ҳақида орзу қилмайдилар.

Бу фалсафий мулоҳаза туфайли мен де Реналь хонимни кечиришга мажбур бўлдим, аммо Веррьерда уни афв этишмаганди. Аксинча, бутун шаҳар, гарчи хоним буни хаёлига ҳам келтирмаган бўлса-да, унинг ишқий можароси ҳақида гапирмоқда эди. Ана шу можаро туфайли куз фасли шаҳарда ҳаёт одатдагидек зеркарли бўлмади.

Куз ва қишнинг бир қисми кўз очиб-юмгунча ўтиб кетди. Вержи ўрмонларини тарқ этиш пайти келди. Веррьердаги киборлар жамияти ўзи отаётган барча лаънат тошлари жаноб де Реналга унча таъсир этмаётганини кўриб, аста-секин ғалаёнга кела бошлади. Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, баъзи муҳтарам зотлар, ўзларининг одатдаги ҳалолликларини тақдирлаш ниятида фисқ-фужурга бажонидил берилиб, жаноб мэрнинг кўнглига шубҳа солишнинг кетидан тушдилар. Бироқ улар бу ишни иложи борица эҳтиёткорлик билан амалга оширмоқда эдилар.

Зимдан иш олиб бораётган жаноб Валено Элизани беш нафар аёли бўлган бир мўътабар оилага ишга жойлаб қўйди. Ўзининг айтишича, қиш фасли бекор қолишдан чўчиган Элиза бу оилада ишламоқ учун жаноб мэрникида оладиган маошининг учдан икки қисмига ҳам рози бўлди. Сўнгра бу қизнинг хаёлига ажойиб бир фикр келиб қолди: у Жюльеннинг ишқий саргузаштларини барча тафсилотлари билан унисига ҳам, бунисига ҳам ҳикоя қилиб бермоқ учун аввалги кюре, жаноб Шелан ва янгиси — жаноб Маслоннинг олдига бориб, тавба қилишга жазм этди.

Мэрнинг онласи шаҳарга кўчиб келганининг эртаси куни азонлаб соат олтида аббат Шелан Жюльенга одам юборди.

— Мен сиздан ҳеч нарсани сўрамоқчи эмасман,— деди у йигитга,— ва сиздан ўтинаман, агар бу камлик қилса: буюраман — менга ҳеч гап айтманг, лекин талаб қиламан: сиз уч кун ичида ё Безансон семинариясига, ёки ҳамон сизни ишга олишга тайёр турган дўстингиз Фукенинг олдига жўнайсиз. Мен ҳаммасини ўйлаб, ҳаммасини тўғрилаб қўйдим, лекин сиз дарҳол жўнашингиз ва Веррьерда ҳеч бўлмаса бир йил давомида кўринмаслигингиз даркор.

Жюльен ҳеч нима деб жавоб бермади. У иззат-нафс юзасидан, жаноб Шеланнинг бу жонкуярлиги учун хафа бўлсам-микин ёки йўқми — ахир у менинг отам эмас-ку, дея ўйлаб қолганди.

— Эртага худди ана шу пайт яна ҳузурингизга келаман,— дея жавоб қилди у кекса кюрега.

Жаноб Шелан, йигитча мени ҳурмат қилади, шу боисдан ҳам у сўзсиз гапимга қўниши керак, деган хаёлда яна узоқ гапирди. Жюльен гўё қўй оғзидан чўп олмагай кишидай «чурқ» этиб оғиз очмай бош эгиб турарди.

Ниҳоят, чол унга жавоб берди, йигит ҳамма гапни айтиб бермоқ учун де Реналь хонимнинг олдига югурди. Бироқ хоним қаттиқ ташвишланиб ўтирган экан. Эри ҳозиргина у билан ан-

ча очиқчасига гаплашган эди. Жаноб де Реналнинг журъатсизлиги ва бу журъатсизликни янада кучайтирувчи Безансондан келадиган мерос умиди унга, хотиним мутлақо бегуноҳ, деган фикрда қаттиқ туришни тақозо этганди. У хотинининг олдига қутилмаган бир қашфиётини айтиш учун кирган эди: маълум бўлишича, Веррьер жамоатчилиги жуда ғалати кайфиятда экан. Турган гап, одамлар ноҳақ гапиришяпти, буларнинг бари ҳасадгўйларнинг кирдикори — лекин нима қилиш керак ахир?

Бир дақиқа де Реналь хоним, Жюльен жаноб, Валенонинг таклифини қабул қилиши ва Веррьерда қолиши мумкин, деган фикр билан ўзига тасалли бермоқчи бўлди. Бироқ энди у бултургидек журъатсиз ва соддадил аёл эмасди: машъум севгиси ва виждон азоби унинг ақлини пешлаб қўйган эди. Эрининг гапини тинглар экан, у вақтинча бўлса-да, айрилиқнинг муқаррар эканлигига алам билан ишонч ҳосил қилмоқда эди. «Мендан йироқда Жюльен яна ўзининг ҳавойи орзуларига берилади, ҳамёнида сариқ чақаси бўлмаган одам учун бу гоят табиий бир ҳол-ку. Мен-чи! Ё тангрим! Мен жуда бадавлатман — аммо бу бойлигим бахтли бўлишим учун сира ҳам ёрдам бера олмайди. У мени унутиб юборади. Жуда дилбар йиғит у! Албатта уни севишади, унинг ўзи ҳам севиб қолади. Эҳ, мен бахти қора... Ундай десам, нимадан шикоят қилишим керак экан? Тангри адолатли, ахир мен гуноҳ қилишдан ўзимни тийишга уриниб ҳам кўрмадим-ку, — шундан сўнг худо мени жазолаб, эс-ҳушимдан жудо қилди. Бўлмасам, Элизанинг кўнглини топиб, уни ўзимга оғдириб олсам бўлмасмиди — бунинг нима қийин жойи бор экан! Мен эса бу ҳақда ҳатто ўйлаб ҳам кўрмадим. Севгимдан маст бўлиб юравердим. Мана энди ҳаммаси барбод бўлди».

Бир нарса Жюльенни қаттиқ ҳайратга солди: у де Реналь хонимга жўнаб кетишига тўғри келиши ҳақидаги мудҳиш янгилликни айтганида, аёл сира худбинлик қилмай, эътироз билдириб ўтирмади. Унинг фақат кўз ёшларини аранг тийиб тургани сезиларди холос.

— Дўстгинам, ҳозир сиз билан биз қатъий бўлмоғимиз керак. — Шундай дея у йиғитга эсдалик учун бир тутам сочини қирқиб берди. — Нима бўлишимни билмайман, — деди у, — фақат мен ўлиб кетгудек бўлсам, болаларни ҳеч қачон тарк этмасликка ваъда бер. Болаларнинг ёнида бўласанми ёки узоқдами, уларни ҳалол одам қилиб тарбиялашга ҳаракат қил. Агар яна революция содир бўлса, барча оқсуякларни қириб ташлашлари турган гап, уларнинг отаси эса хорижга қочса керак — зеро ўшанда томда ўлдирилган деҳқон воқеасида унинг ҳам айби бор. Ўғилларимни унутма... Қани, қўлингни бер. Алвидо, жонгинам! Бирга бўлишимизнинг сўнгги дақиқалари кечмоқда. Ана шу даҳшатли қурбонликни келтирганимиздан сўнг одамлар олдида номусимни сақлашга қурбим етар, деб умид қиламан.

Жюльен хонимнинг оҳ-воҳ қилишини кутган эди. Бу оддийгина видолашув сўзлари унинг қалбини ўртаб юборди.

— Йўқ, йўқ, мен бундай хайрлашишни истамайман! Хўп, кетганим бўлсин, уларнинг бари шуни истаһяпти, жумладан ўзингиз ҳам. Лекин уч кундан сўнг кечаси олдингизга келаман.

Де Реналь хонимнинг кўз ўнгида ҳамма нарса бир зумда ўзгариб кетди! Жюльеннинг ўзи у билан яна бир бор учрашишни истадими, демак, чиндан ҳам уни севар экан! Барча изтироблар дарҳол ғойиб бўлиб, хонимнинг қалбини беқиёс қувонч қоплади. У ўзини қушдек енгил сизди. Севгилисини яна бир бор кўришга бўлган ишонч сўнгги минутларда уни ўртаётган барча ранж-аламларини босиб кетди. Шу дақиқадан бошлаб де Реналь хонимнинг ўзини тутиши ҳам ўзгарди, юзида ҳам қандайдир ўзгача олижаноблик, дадиллик ва ғайритабиий бир фазилат акс этди.

Кўп ўтмай уйга жаноб де Реналь кириб келди, у ҳаддан ташқари дарғазаб эди. Ана шунда у-хотинига, ниҳоят, бундан икки ой муқаддам олган имзосиз мактуб ҳақидаги бор гапни тўкиб солди.

— Мен ўша лаънати мактубни Казинога олиб бориб, ҳаммага кўрсатаман. Ўша Валенонинг қандай палид эканлигини одамлар билиб қўйишсин! Мен у чувриндини сонга киритдим, Веррьернинг энг бадавлат кишиларидан бири қилиб қўйдим. Мен унинг шармандасини чиқараман, у билан олишаман. Йўқ! Ҳаддидан ошиб кетди у!

«Шундан сўнг мен тул қолишим мумкин, ё раббим!— дея бир зум хаёлидан ўтказди де Реналь хоним. Лекин шу заҳоти у ўзига-ўзи деди:— Агар бу дуэлга халал бермасам, халал бериш эса, турган гап, қўлимдан келади, мен ўз эримнинг қотили бўлиб қоламан».

У эрининг манманлигидан ҳеч қачон шундай усталик билан фойдаланмаган эди. Қандайдир икки соат ичида хоним, жаноб де Реналнинг ўзи келтирган далил-исботлар ёрдамида, уни жаноб Валено билан иложи борица дўстона муносабатда бўлиши ва ҳатто Элизани яна қайта ишга олиш лозимлигига ишонтира олди. Барча кулфатларининг сабабчиси бўлган бу қизни яна кўришга жазм этиш учун де Реналь хонимдан озмунча матонат талаб этилмади. Бироқ шундай қилишни унга Жюльен маслаҳат берганди.

Ниҳоят, уни уч-тўрт марта тўғри йўлга солиб юборишгач, бутун Веррьерда фисқ-фужур ниҳоятда авжига чиққан ҳозирги пайтда Жюльеннинг шаҳарда қолиши ва жаноб Валенонинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга киришидан ёмони йўқлигига жаноб де Реналнинг ақли етди, бу эса унинг ҳамёнига қаттиқ зарба бўлиб тушарди. Жюльеннинг эса етимхона директорининг шундай серфойда таклифини қабул қилишга ҳеч қандай шубҳа йўқ эди; бироқ жаноб де Реналнинг тантана қилиши учун, аксинча, Жюльеннинг шаҳардан жўнаши ва Безансонда-

ги ёки, айтайлик, Дижондаги семинарияга ўқишга кириши мақбул эди. Лекин уни жўнаб кетишга қандай кўндирса экан, сўнг— йигит у ерда ниманинг ҳисобига кун кўради?

Ҳамёнига путур етиши муқаррар эканлигини кўрган жаноб де Реналь хотинидан ҳам баттар изтироб чека бошлади. Ҳоним эса эри билан бўлган ўша оғир суҳбатдан сўнг ўзини, ҳаёт билан видолашишга аҳд қилиб ўлдирадиган миқдорда страмоний ичиб юборган, лекин ҳали ўлмаган жасур кишидек ҳис этмоқда эди,— ўша одам энди инерция билан яшарди, лекин энди дунёда ҳеч нарса билан қизиқмасди. Людовик XIV ҳам ўла туриб: «Мен қирол бўлган пайтимда...»— деб юборган экан. Ажойиб ибора!

Эртасига эрталаб жаноб де Реналь яна битта имзосиз мактуб олди. Бу гал хат анча ҳақоратли сўзлар билан ёзилганди. Унинг ҳар бир сатрида очиқдан-очиқ қўполлик билан унинг аҳволига ишора қилинганди. Шубҳасиз, бу биронта майда ҳасал-гўйининг иши эди. Бу хат унда яна жаноб Валено билан дуэлга чиқиш истагини уйғотди. Унинг ботирлиги тутиб, дарҳол ҳаракат қилишга жазм этди. Шундан сўнг у уйдан чиқиб, қуролсоз устанинг дўконига кирди-да, икки дона пистолет танлаб, уларни ўқлашни буюрди.

«Йўқ, ростдан ҳам,— дея мулоҳаза юритарди у,— император Наполеоннинг қаттиққўл ҳокимияти қайта тикланди, дейлик, мен бировнинг сариқ чақасига ҳам хиёнат қилган эмасман, виждоним олдида покман. Менинг ягона айбим — ўзгаларнинг жиноятига кўз юмиб келганим, лекин столим тортмасида мени бутунлай оқлайдиган ишончли ҳужжатлар ётибди».

Де Реналь хоним эрининг совуқ қаҳр-ғазабидан ҳазилакам кўрқмади, тул қолиш ҳақидаги даҳшатли фикр яна унинг дилига ғулғула сола бошлади, аёл бу фикрни бир азобда хаёлидан чиқариб ташлади. У эри билан унинг хонасида қамалиб олди. Аёл бир неча соат давомида эрини бу шаштидан қайтаришга уриниб беҳуда овора бўлди; сўнгги юмалоқ хат жаноб де Реналнинг жазавасини қўзгаб қўйганди. Алоҳа, у ҳар қалай эрини жаноб Валенонинг қулоқ-чаккасига шапалоқ уриш ниятидан қайтариб, бундан ҳам мушкулроқ бошқа бир қарорга келишга, яъни Жюльеннинг семинарияда бир йиллик ўқиши учун олти юз франк тўлашга кўндира олди. Жаноб де Реналь болаларига тарбиячи ёллашни жазм этган ўша кунга юзинчи марта лаънат ўқир экан, юмалоқ хатни унутиб қўйди.

Унга фақат бир фикр сал тасалли бермоқда эди: жаноб де Реналь бу йигитчанинг хом хаёлларидан ўз манфаати йўлида усталик билан фойдаланиб, жаноб Валенонинг таклифини рад этишга кўндира олсам, унга олти юз франкдан камроқ тўлашим ҳам мумкин деб умид қилмоқда эди. Лекин бу ҳақда у хогинига айтмади.

Де Реналь хоним Жюльенга етимхона директори ҳаммага эшиттириб таклиф қилган саккиз юз франклик ишдан уни деб

воз кечар экан, демак, Жюльен жаноб мэрининг раъйига қараётгани ва шу боисдан ҳам сира уялиб ўтирмай, ўша пулни олаверши лозимлигини уқтиргунига қадар анча овора бўлди.

— Ўзингиз ўйлаб кўринг ахир,— дея қайсарлик билан такрорлади Жюльен,— унинг таклифини қабул қилиш ҳатто ҳаёлимга ҳам келган эмас. Сиз мени бамаъни ҳаёт кечиришга шу қадар ўргатиб қўйдингизки, бу одамларнинг разиллигига мутлақо чидаб тура олмасдим.

Бироқ шафқатсиз зарурат метин қўли билан Жюльеннинг иродасини букиб қўйди. У Веррьер мэридан бу пулни қарзга олаётгани ва уни беш йил мобайнида процентлари билан қайтаражаги ҳақида тилхат беришини ўйлаб, ўз нафсониятига таскин бермоқда эди.

Де Реналь хонимнинг бир неча минг франк пули ҳамон тоғдаги кичкина ғорда яшириб қўйилганди. Аёл Жюльеннинг рад этиши ва қайтага жаҳли чиқиб кетишидан чўчиб, қўрқа-писа шу пулни унга таклиф қилди.

— Наҳот сиз,— дея жавоб қилди Жюльен,— севгимиз хотираси мен учун жирканчли бўлиб қолишини истасангиз?

Ниҳоят, Жюльен жўнаб кетди. Жаноб де Реналь бениҳоя бахтиёр эди, зеро у йигитга пул таклиф қилган ўша машъум дақиқада бу синовга дош бериш Жюльеннинг қўлидан келмади. У пулни олишдан қатъиян бош тортди. Жаноб де Реналь кўзларида ёш билан Жюльенни кучоқлаб олди. Жюльен ундан ўз хулқ-атвори ҳақида аттестат сўраган эди, таъсирланиб кетган мэр унинг фазилатларини кўкларга кўтариб мақташ учун сўз тополмай қолди. Қаҳрамонимизнинг беш луидор жамғармаси бор эди ва яна шунча пулни у Фукедан қарз олишни мўлжаллаб қўйганди.

У қаттиқ ҳаяжонланган эди. Бироқ шунча севгисини қолдириб кетаётган Веррьердан уч-тўрт чақирим узоқлашган заҳоти у Безансон каби катта шаҳар, чинакамига катта қалъани кўришга муяссар бўлиш қандай бахт эканлигидан бўлак ҳеч нима ни ўйламай қўйди.

Ана шу қисқа уч кунлик айрилик давомида де Реналь хоним муҳаббатнинг энг шафқатсиз алдовларидан бирига берилиб, кўркўрона яшади. Унинг шу кундаги ҳаётига чидаса бўларди, зеро ҳозирги аҳвол ва келажакдаги мўдҳиш кулфат ўртасида Жюльен билан сўнгги учрашув бор эди. У ана шу учрашувга қадар қолган вақтнинг соат ва минутларини санаб ўтирди. Ниҳоят, учинчи кун кечаси йироқдан Жюльеннинг шартли ишорасини эшитди. Йигит қанчадан-қанча хавф-хатарни енгиб унинг олдига келган эди.

Шу дақиқадан бошлаб хоним: «Уни сўнгги марта кўряпман», деган ҳаёлдан бўлак ҳеч нарсани ўйлай олмади. У севиклисининг жўшқин суюшларига жавоб бермасдигина эмас, балки шу туришда у ҳатто жони узилай деб турган жасадга ўхшарди. У Жюльенни севажагини айтишга ўзини ўзи мажбур қилганида бу

сўзлар шу қадар ҳиссиз эшитилардики, қайтанга бунинг аксини ўйлаш мумкин эди. Улар бир-бирларидан жудо бўлаётганлари ҳақидаги даҳшатли фикр ҳозир унинг бутун борлигини эгаллаб олганди. Жюльен одатдагидек гумонсираб мени унутиб юборишибди, деб ўйлашига сал қолди. Бироқ унинг шу борада айтган аччиқ киноясига жавобан аёл ҳеч нарсга демади, фақат кўзларидан йирик-йирик ёш томчилари думалади-ю, қўллари талваса билан унинг қўлини қисди.

— Эй худойим! Галингизга қандай қилиб ишонай ахир,— дерди Жюльен маъшуқасининг уни севиши ҳақидаги онда-сонда айтган ишонарсиз сўзларига жавобан.— Сиз одатда Дервиль хонимга ёки бирон-бир бошқа дугонангизга юз карра кўпроқ дўстона муомала қиласиз.

Карахт бўлиб қолган де Реналь хоним унга нима деб жавоб беришни билмасди.

— Бундан ҳам ортиқ азоб бўладими инсонга! Фақат ўлишим қолди... Юрагим музлаётганини сезяпман.

Унинг берган жавоби ана шу бўлди, Жюльен ундан бошқа ҳеч сўз эшитмади.

Ёриша бошлаган тонг уларга видолашув пайти келганини эслатганида де Реналь хонимнинг кўзларидаги ёш дарҳол қуриб қолди. У Жюльеннинг деразага қандай қилиб арқон боғлашига индамай қараб турди ва унинг бўсаларига мутлақо жавоб қилмади.

— Мана, ниҳоят, ниятингизга ҳам етдингиз,— деди Жюльен.— Энди виждонингиз азоб чекмайдиган бўлди. Мабодо болаларингиздан биронтасининг хиёл тоби қочиб қолгудек бўлса, уларни ўзим гўрга тикипман, деб ўйламайсиз ҳам.

Бироқ унинг бу гапи ҳам беҳуда кетди.

— Афсус, Станиславни ўполмай кетяпсиз,— деди хоним совуқина.

Жюльен бу тирик мурданинг жонсиз қучоқлашларидан қаттиқ ҳаяжонланиб тушиб кетди ва бутун йўл давомида шундан бошқа нарсани ўйлай олмади. Унинг юраги пора-пора бўлиб, тогдан ошиб ўтар экан, то Веррьер минораси кўздан гойиб бўлгунича бот-бот орқасига ўгирилиб қараб қўярди.

XXIV

Катта шаҳар

Қандай ғала-ғовур! Одамларнинг кўплигини айтмайсизми, яна ҳар бирининг ўз ташвиши бор! Пигирма яшар йигитнинг мянсада келажак ҳақида қандай режалар тузилмади дейсиз! Буларнинг бари уни севгидан қанчалар четга буриб юборди-я.

Барнав.

Ниҳоят, йироқда, тепаликнинг устида улкан қора девор кўринди — бу Безансон қалъаси эди. «Қани энди,— деди у ўзинча

хўрсиниб,— қани энди мен бу мўътабар истеҳкомга семинарист сифатида эмас, балки бу ернинг ҳимояси учун қолдирилган гарнизон полкларидан бирининг подпоручиги бўлиб келсам».

Безансон Франциянинг энг гўзал шаҳарларидан бири бўлибгина қолмай, унда кўплаб зукко ва олижаноб одамларни учратиш мумкин эди. Бироқ Жюльен бор-йўғи оддийгина қишлоқи йигит эди ва у машҳур одамлар билан танишиш имкониятига эга эмасди.

У дўсти Фукедан оддий костюм олган бўлиб, барча шаҳарликлар кийиб юрадиган ана шу кийимда кўтарма кўприк устидан ўтди. Йигит 1674-йилдаги қамал ҳақида жуда кўп нарса ўқиган эди ва шу боисдан семинарияда қамалиб ётишдан аввал у қатъа деворларини томоша қилмоқчи бўлди. Икки ёки уч марта уни соқчилар ушлаб олишларига сал қолди: чунки у ҳарбийлар пичанни ўғринча сотиб, йилига ўн-ўн беш франк ишлаб олиш имкониятидан маҳрум бўлмаслик учун авомни киритмайдиган жойларга ҳам тумшугини суққан эди.

Юксак деворлар, чуқур хандақлар, тўпларнинг ваҳимали оғзи бир неча соат давомида унинг бутун диққат-этиборини ўзига жалб этиб турди, бироқ хиёбондан ўта туриб, у катта бир кафени кўриб қолди. У қойил қолиб тўхтади: йигит ҳаддан ташқари катта эшиклар тепасида улкан ҳарфлар билан ёзилган «Кафе» сўзини қайта-қайта ўқиди-ю, аммо кўзларига ишонмай тураверди. Ниҳоят, у юрак бетлаб ичкари кирди, у узунлиги ўттиз-қирқ қадам, баландлиги эса камида уч-тўрт одам бўйи келадиган узун залга кириб қолди. Бугун барча нарса Жюльенни ўзининг янгиллиги билан мафтун этмоқда эди.

Икки билъярдда ўйин кетаётган экан. Маркёрлар бақириб ҳисобни эълон қилишарди, ўйинчилар томошабинлар ўраб турган билъярд атрофида у ёқдан-бу ёққа югуришарди. Одамларнинг оғзидан чиқаётган тамаки тутуни уларнинг боши узра кўкмиртир булутга ўхшаб сузарди. Жюльен этаги узун ва кенг-мўл камзул кийиб, елкалари хиёл букчайган, чакка соқоллари гаройиб бу норғул одамларнинг оғир-оғир қадам босишларини қизиқиб томоша қилмоқда эди. Кўҳна Бизонтийнинг мазкур олижаноб ўғлонлари фақат бақириб гаплаша олардилар, улар ўзларини ҳайбатли жангчилар қилиб кўрсатишга уринардилар. Жюльен завқланиб турган жойида қотиб қолди. Йигит бу улғувор пойтахт шаҳар — Безансоннинг поёнсизлиги ва дабдабасига мафтун бўлиб қолганди. Билъярд олдида ҳисобни бақириб эълон қилаётган манови димоғдор жанобларнинг биронтасидан бир чашка қаҳва сўрашга унинг юраги дов бермади.

Бироқ пештахта ортида ўтирган қиз печкадан уч қадам нарида тугунини қўлтиғига қистирганича, қиролнинг ажойиб ганчдан ясалган оппоқ бюстини диққат билан томоша қилаётган қишлоқи йигитнинг кўҳликкина юзига дарров эътибор берди. Қадди-қомати келишган, баланд бўйли, ишлайдиган жойига яраша сатанг кийинган бу франш-контэлик қиз бошқа ҳеч ким эшит-

маслиги учун Жюльенни оҳистагина: «Афандим! Афандим!»— дея икки марта чақирган эди. Жюльен қизнинг анчайин ишва билан қараб турган шахло кўк кўзларига кўзи тушгач, унинг ўзига мурожаат қилаётганини тушунди.

У душман устига бостириб бораётган жангчи каби ёшгина нозанин ўтирган пештахта томон шитоб билан юрди. Бу кескин ҳаракатдан унинг тугуни қўлтиғидан чиқиб ерга тушди.

Шу тобда бизнинг қаҳрамонимиз ўн беш ёшидаёқ кафега виқор билан кириб кела оладиган парижлик навқирон лицейистларга ғоятда аянчли кўринган бўларди! Бироқ ўн беш ёшида шундай ажойиб таълим кўрган бу ўспиринлар ўн саккиз ёшга бориб, ўртамаёна йигит бўлиб қоладилар. Баъзан провинцияда учрайдиган бундай жўшқин тортинчоқлик гоҳо ўзини енгиб, иродани мустаҳкамлайди. Жюльен биринчи бўлиб ўзи гап бошлашни лозим топган бу қизга, боз устига шундай нозанинга яқинлашар экан, журъатсизлигини енгганидан сўнг дадиллашиб гапнинг ростини айтишга аҳд қилди.

— Хоним, мен Безансонга умримда биринчи келишим. Ҳақини тўлаб, бир чашка кофе билан нон олсам, дегандим.

Қиз жилмайди-да, қизариб кетди; у анови бильярдчилар бу гўзал йигитчага эътибор бериб, уни калака қилишмаса эди, дея хавотирланганди. Шунда йигитча қўрқиб кетади-да, бу ерга ортиқ келмай қўяди.

— Мана бу ерга, менинг олдимга ўтиринг,— деди у шундоқ ёнгинасида турган мрамор столча томон бош ирғаб. Қимматбаҳо ёғочдан ишланган ва зал томон туртиб чиққан улкан пештахта столчани бильярдчилардан деярли пана қилиб турарди.

Қиз кишининг ҳавасини қўзғайдиган хипча белини намоийш қилиб, пештахта узра эгилди. Жюльен бунга эътибор берди-ю, фикр-хаёли дарҳол бошқа томонга бурилиб кетди. Нозанин унинг олдида чашкача, қанд ва бир бурда нон қўйди. У Жюльенга қаҳва қуйиб берсин учун официантни чақиргиси келмади, у келган заҳоти қиз Жюльен билан бошқа ёлғиз қололмаслигини тушунарди.

Жюльен ўзича бу сочлари оқиш қувноқ нозанинни гоҳ-гоҳида кўз ўнгига гавдаланаётган баъзи хотиралари билан таққослаб, хаёлга чўмди. У ўзига нисбатан қандай оташин севги уйғотганини эслагач, тортинчоқлигидан асар ҳам қолмади. Нозанин учун эса унга бир қарашнинг ўзи кифоя эди: у ўзига керакли бўлган барча гапларни Жюльеннинг кўзларидан уқиб олганди.

— Бу ерни шу қадар тутунга тўлдириб юборишдики, нафас ололмайсан киши. Эртага эрталаб соат саккиздан олдин, вақтироқ нонушта қилгани келинг. Ўша пайтда мен бу ерда деярли ёлғиз бўламан.

— Исмингиз нима?— дея сўради Жюльен қойил қолган тортинчоқ одамдек мулойим жилмайиб.

— Аманда Бинэ.

— Сизга бир соатлардан сўнг мановинга ўхшаш кичкина бир тугунча юборсам майлими?

Нозанин Аманда бир лаҳза ўйга толиб қолди.

— Мени ҳам тергаб туришади,— деди у.— Сиз илтимос қилаётган нарсанинг менга зиёни тегмаса, деб қўрқаман, лекин манови картага адресимни ёзиб бераман, сиз уни тугунчангизга ёпиштириб, қўрқмасдан бемалол юбора беришингиз мумкин.

— Менинг исмим Жюльен Сорель,— деди йигит.— Безансонда на қариндош-уруғим, на таниш-билишим бор.

— А! Тушунаман,— деди қиз хурсанд бўлиб.— Сиз, демак, ҳуқуқшунослик мактабига кирмоқчи экансиз-да?

— Афсуски, йўқ,— деди жавобан Жюльен.— Мени семинарияга ўқишга юборишди.

Аманданинг чеҳрасидан ҳафсаласи қаттиқ пир бўлгани сезилди. Қиз официантни чақирди,— энди у ҳеч нимадан қўрқмай қўйган эди. Официант ҳатто Жюльеннинг башарасига ҳам қарамай, унга қаҳва қуйиб берди.

Аманда пештахта ортида ўтирганича хўрандалардан пул олмақда эди, Жюльен қиз билан гаплашишга журъат этганидан ўзича жуда фахрланиб ўтирарди. Бильярдлардан бирининг олдида қаттиқ баҳс кетмоқда эди. Ўйинчиларнинг бақириб-чақирришлари улкан залда акс садо бериб, қандайдир тинимсиз ҳайқирикча айланардики, Жюльен буни эшитиб, ниҳоятда ажабланди. Аманда кўзларини ерга тикканча хаёлга чўмиб ўтирарди.

— Агар истасангиз, мадемуазель,— деди у дафъатан хотиржам бир дадиллик билан,— мен ўзимни сизнинг қариндошингиз қилиб кўрсатишим мумкин.

Йигитнинг ўзига бўлган бу аломат ишончи Амандага жуда ёқиб тушди.

«Йўқ, у қандайдир фирибгар эмас», дея хаёлидан ўтказди қиз.— Сўнгра у, пештахта томон биронта одам келмаётганмикин, деб зални кузатаркан, Жюльенга қарамай, тез-тез деди:

— Мен Жанлисдан бўламан, бу Дижоннинг ёнида. Сиз ҳам ўзингизни жанлисликман деб айтинг, яъни онамнинг қариндоши бўласиз.

— Албатта шундай деб айтаман.

— Ёзда, ҳар пайшанба кунин соат бешларга яқин жаноб семинаристлар шу ердан, кафенинг шундоқ ёнгинасидан ўтишади.

— Агар ўшанда мени эсласангиз, мен ҳам шу ердан ўтаётганимда, қўлингизга бинафша олиб эшик олдида чиқинг.

Аманда унга ажабланиб қаради, бу нигоҳ Жюльенни шер қилиб юборди. Лекин у ҳар қалай бирдан:

— Сизни беҳад севиб қолганга ўхшайман,— деганида қулогича қизариб кетди.

— Секинроқ гапиринг!— деди жавобан қўрқиб кетган қиз. Жюльен Вержида тасодифан қўлига тушиб қолган «Янги Элоиза»нинг титилиб кетган тоmidан бир неча жумлани эслашга ҳаракат қиларди. Йигитнинг хотираси бу гал ҳам унга панд

бермади: у нозанин Амандани қойил қолдириб, ўн минутча «Янги Элоиза»ни ёддан ўқиди. У ўзининг жасурлигидан боши осмонга етиб турган эди, бирдан франш-контэлик гўзал қизнинг чеҳраси совуқ бир тус олди. Кафе эшигида унинг ўйнашларидан бири кўринган эди.

Йигит елкасини ўйнатиб, ҳуштак чалганича пештахта олдига келди-да, Жюльенга тикилиб қаради. Ҳамма нарсани доим бўртириб тасаввур қиладиган Жюльеннинг кўз ўнгиди дарҳол муқаррар дуэль манзараси намоеъ бўлди. У ранги оппоқ оқариб, олдидаги чашкани нарироқ сурди-да, гердаийб диққат билан рақибига тикилди. Ўша рақиб бошини эгганича, такаллуфсизлик билан қадахга ароқ қуяр экан, Аманда имлаб Жюльенга пастга қарашни буюрди. Жюльен унинг амрига бўйсунди ва ҳозир рўй беражак воқеадан бўлак ҳеч нимани ўйламай, оппоқ оқарганича, жангга шай бўлиб икки минутча қимир этмай ўтирди; чиндан ҳам шу дақиқада у жуда сўлим эди. Жюльеннинг нигоҳи рақибини ҳайратга солди; у ароқни бир симиришида ичиб, Аманда билан икки оғиз гаплашиб олди-да, сўнгра қўлларини кенг камзулининг чўнтагига тикиб, Жюльенга қараб-қараб қўйганича, ҳуштак чалиб, бильярдлардан бири томон равона бўлди. Ғазабдан эс-ҳушини йўқотиб қўйган Жюльен ўрнидан сапчиб турди; бироқ у дуэлга чақириш учун нима қилиш кераклигини билмасди. Йигит тугунини стол устига қўйди ва бездай безрайиб бильярд томон йўл олди.

Бир хаёли унга беҳуда: «Агар Безансонда биринчи куниёқ дуэлга чиқсанг — сен учун руҳонийлик мартабаси тамом бўлади», дея уқтирарди.

Бир хаёли: «Бари бир, лекин шундан кейин ҳеч ким, сурбетнинг олдида қўрқоқлик қилди, демайдиган бўлади!» — дерди.

Аманда йигитнинг ўктамлигини дарҳол сизди: унинг тортинчоқлиги, уқувсизлиги олдида бу хислати айниқса кўзга яққол ташланарди. Қиз шу заҳоти анови камзул кийган барзангидан Жюльенни афзал кўрди. У ўрнидан турди-да, ўзини кўчадан ўтиб кетаётган аллақандай одамни кузатаётгандек кўрсатиб, шоша-пиша йигит билан бильярд ўртасига туриб олди.

— Ўша жанобга олайиб қарашдан сизни худо сақласин, у менинг поччам бўлади.

— Буниси билан нима ишим бор? Нега у менга ўқрайди?

— Нима, мени бахтсиз қилмоқчимисиз? Тўғри, у сизга қаради, ҳали у эҳтимол сиз билан гаплашар ҳам. Ахир мен унга сизни ҳозиргина Жанлисдан келган холаваччам деб айтдим. Унинг ўзи Франш-контэдан, Бургундияда эса Долдан нарига ўтган эмас. Сиз унга миянгизга келган гапни айтаверишингиз мумкин.

Жюльеннинг ҳамон иккиланиб турганини кўриб, ёлғон-яшиқни бичиб-тўқишга жуда чечан бўлган бу пештахта маликаси шоша-пиша қўшимча қилди:

— Рост, у сизга кўз ташлади, лекин у мендан кимлигингизни сўрагандагина сизга қаради. Ўзи шунақа содда одам, ҳамма би-

лан шундай муомала қилади, сизни хафа қилиш унинг ҳатто хаёлига ҳам келгани йўқ.

Жюльен сохта поччадан кўзини узмай турарди, ўша одам нариги четдаги бильярдининг олдига бориб, ўйинда иштирок этиш учун патта сотиб олди. Жюльен унинг бор овози билан: «Қани, сизларга ҳозир бир кўрсатиб қўяман!»— дея бақирганини эшитди. У нозанин Аманданинг ёнидан лип этиб ўтди-да, бильярд томон бир қадам босди.

Аманда унинг қўлидан тутиб қолди.

— Марҳамат қилиб аввал пулни тўланг,— деди қиз.

«Ҳа, рост-а,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен,— у пулни тўламасдан қочиб кетишимдан қўрқяпти». Аманда ундан баттар ҳаяжонланаётган эди, унинг икки юзи лов-лов ёниб турарди, қиз қайтимни жўрттага чўзиб санар экан, оҳистагина:

— Дарҳол кафедан чиқиб кетинг, бўлмасам мен сизни севмай қўяман! Ростини айтсам, сиз менга жуда ёқиб қолдингиз,— дея такрорларди.

Ниҳоят, Жюльен имиллаб кафедан чиқиб кетди. «Балки, ҳар қалай, ўша тўнғизнинг олдига боришим ва худди ўзига ўхшатиб кўзига тикилиб қўйишим керакдир?»— деб сўрарди у ўзидан ўзи. Ана шу тараддуд туфайли у кафе олдидаги хиебонда яна деярли бир соатча қаққайиб турди: у ҳамон, ўша дилозор чиқиб қолармикин, деган умидда эди. Бироқ барзанги чиқавермагач, Жюльен кафе олдидан нари кетди.

Унинг Безансонга келганига бор-йўғи бир неча соат бўлди-ю, баъзи ишлар учун ўзидан ўпкалашга тўғри келяпти. Кекса табиб ўзининг подагра касалига қарамай, бир вақтлар унга бир неча марта қиличбозликдан сабоқ берган бўлиб, ҳозир қаҳр-ғазаби жўшиб турган Жюльен ишлата олиши мумкин бўлган бутун қурол ана шу эди. Бироқ рақибига ўз ғазабини, шапалоқдан бўлак, қай йўсинда намоиш этишни билганида эди, йигитни бу мушкулот ҳам тўхтатиб қололмаган бўларди, иш муштлашувга бориб тақалганида эса, унинг рақибни, ҳалиги барзанги Жюльенни яхшилаб дўппосларди-ю, шу билан ҳаммаси тамом бўларди-қўярди.

«На ҳомийси, на пули бўлган мен каби бир камбағалга,— дея мулоҳаза юритарди Жюльен,— семинария нимаю қамоқхона нима — фарқи кам. Шаҳар кийимини биронта меҳмонхонада қолдириш керак, қора костюминини ҳам ўша ерда кийиб ола қолардим. Агар бирор кун семинариядан бир неча соатга чиқа олсам, мен шу кийимда Аманданинг олдига боришим мумкин бўларди». Жюльен буни яхши ўйлаб топди-ю, бироқ йўлида учраган меҳмонхоналарнинг биронтасига ҳам киришга журъат этмади.

Ниҳоят, у «Элчилар меҳмонхонаси»нинг ёнидан иккинчи марта ўтаётганида, унинг ташвишли нигоҳи ўзи ҳали анча ёш, икки юзи қип-қизил, тийраккина семиз бир жувоннинг қувноқ кўзларига тушди. Йигит унинг ёнига бориб, аҳволини гапириб берди.

— Майли, бемалол, яхши йигит,— дея жавоб қилди унга «Элчилар меҳмонхонаси»нинг бекаси,— мен шаҳар кийимингизни жон деб сақлаб қўяман, иннайкейин, уни тез-тез шамоллатиб туришга ҳам ваъда бераман: бунақа об-ҳавода мовут кийимни узоқ тахлаб қўйиш ярамайди.

У калитни олиб, ўзи Жюльенни хонага кузатиб борди ва унга қолдириб кетаётган нарсаларнинг барини қоғозга ёзиб қўйишни маслаҳат берди.

— Вой худойим-ей, бу кийимингиз ўзингизга бирам ярашибдики, азизим аббат Сорель!— деди унга семиз жувон Жюльен кийимини алмаштириб ошхонага, унинг олдига киргач.— Биласизми, мен ҳозир сизни яхшилаб меҳмон қиламан. Безовта бўлманг,— дея қўшимча қилди у товушини пасайтириб,— бунинг учун сиз бор-йўғи йигирма су тўлайсиз, бошқа одамлардан эса мен эллик су оламан: сизнинг ҳамёнчангизга раҳм қилиш керакда, ахир.

— Менинг ўн луидор пулим бор,— деди бирмунча фахрланиб жавобан Жюльен.

— Ё худойим!— чўчиб хитоб қилди бека.— Буни шунақа баланд овоз билан гапириб бўларканми ахир? Бизнинг Безансонда ким кўп — фирибгар кўп. Кўз очиб-юмгунингизча киссангизни уриб кетишади. Энг муҳими, ҳеч қачон қаҳвахоналарга борманг, улар ўша ерда тўлиб ётибди.

— Шунақа денг!— деди Жюльен. Беканинг бу гапи уни ўйлатиб қўйганди.

— Сиз меникидан бўлак ҳеч қаерга борманг, сизга қаҳвани ҳам ўзим дамлаб бераман. Ёдингизда бўлсин, сизни бу ерда доим дўстона кутиб олишади, овқатни ҳам йигирма суга оласиз, гапимга ишонаверинг, сизга яхши маслаҳат беряпман. Қани, энди дастурхон ёнига ўтиринг, овқатни сизга ўзим келтираман.

— Йўқ, ҳозир томоғимдан овқат ўтмайди,— деди унга Жюльен,— жуда ҳаяжонланаяпман, ахир бу ердан чиқиб, тўғри семинарияга боришим керак.

Бироқ раҳмдил аёл йигитга унинг чўнтакларини турли егулик билан тўлдирганидан кейингина жавоб берди. Ниҳоят, Жюльен ўзининг даҳшатли бандиҳонасига равона бўлди. Бека остонага чиқиб, унга йўл кўрсатиб қолди.

XXV

Семинария

Уч юз ўттиз олти тушки овқат— 83 сантимдан, уч юз ўттиз олти кечки овқат— 38 сантимдан, увониға яраша лозим бўлган одамларга шоколад, хўш, шу ишда қанча пул ишласа бўлади?

Безансонлик Валено

Дарвозадаги тилла суви югуртирилган бут узоқдан кўриниб турарди; у ўша дарвозага аста яқинлашиб борди, унинг оёқлари

майишиб-майишиб кетмоқда эди. «Мана у, ер юзидаги жаҳаннам, мен у ердан қайтиб чиқмасам керак энди!» Ниҳоят, у қўнғироқ чалишга журъат этди. Қўнғироқ овози худди одам яшамайдиган бинодаги каби узоқ акс садо бериб жаранглади. Орадан ўн минутча ўтгач, дарвоза олдига бошдан-оёқ қора кийим кийган рангпар¹ бир одам келди, Жюльен унинг юзига бир кўз ташлади-ю, дарҳол ерга қаради. Бу дарбоннинг башараси жуда ғалати эди. Унинг кўкимтир укки кўзларининг қорачиғи худди мушуқниқига ўхшаб кенгайиб турарди; киприк қоқмай туриши эса, унинг раҳм-шафқат нимагини билмаслигидан далолат берарди; ингичка лаблари сўйлоқ тишлари устида ярим доира бўлиб очилган эди. Лекин шу билан бирга унинг башарасида ҳеч қандай иллат сезилмасди, тўғрироғи, унда бутунлай ҳиссизлик акс этгандики, худди ана шу нарса одатда ёш йигитларни жуда қўрқитиб юборади. Жюльен бу художўй одамга назар ташлаганида унинг ҳўмрайган башарасидан пайқаган ягона туйғу — бу, дорулбақода нафн тегишн мумкин бўлган нарсалардан бўлак барча нарсаларга нисбатан чексиз нафрат эди.

Йигит ўзини ўзи мажбур қилиб, ҳалиги одамга қаради; юраги ҳаддан ташқари гупиллаб ураётганидан унинг тили аранг калимага келди; у товушн титраб, семинария директори жаноб Пирарни кўрмоқчи эканлигини айтди. Ҳалиги одам «чурқ» этиб огиз очмай, ортимдан юринг, дегандек ишора қилди. Улар ёғоч панжарали кенг зинапоядан иккинчи қаватга кўтарилишди. Поғоналари мутлақо қийшайиб, деворнинг қарши томонига оғиб қолган зинапоя худди ҳозир қулаб тушадигандек эди. Улар тепасида оддий ёғочдан ясалган ва қора бўёққа бўялган улкан қабристон хочи осиглиқ кичкина эшик олдида тўхташди; эшик қийинчилик билан очилди, дарбон Жюльенни деворлари оҳак билан оқланган пастак бир хонага олиб кирди. Деворларда вақт ўтиши билан қорайиб кетган иккита катта картина осиглиқ эди. Шу ерда Жюльенни ёлғиз қолдиришди; у қўрққанидан тахта бўлиб қолганди, юраги гупиллаб урар, йиғлагиси келарди, бироқ йиғлашга юраги дов бермасди. Бутун бинода оғир бир сукунат чўкканди.

Унга бир кеча-ю, бир кундуз бўлиб туюлган чорак соатдан сўнг дарбоннинг мудҳиш башараси хонанинг нариги томонидаги эшикда пайдо бўлди; у индамай Жюльенга ортидан юришни ишора қилди. Жюльен бошқа хонага ўтди; бу хона биринчиси-дан каттароқ бўлиб, у ҳам деярли қоп-қоронғи эди. Деворлар ҳам худди ўшандай оқланган эди-ю, бироқ уларга ҳеч нима осилмаганди. Жюльен ичкари кира туриб, фақат бурчакка, эшик ёнига қўйилган ёғоч каравот, бир жуфт тўқима стул ва қора қарағай тахтасидан ясалиб, устига ҳеч нима қопланмаган битта кичкина креслони кўрди ҳолос. Хонанинг нариги четида, ойнаси сарғайиб кетган, тоқчасига ифлос гултуваклар қўйилган кичкина дераза олдидаги стол ёнида у эгнига эски жубба кийган бир одамнинг ўтирганини кўрди, у одам нимадандир жуда

даргазабдек кўринарди; у олдида турган дастадан кичик-кичик қоғоз парчаларини олиб, икки-уч сўз ёзарди-да, сўнг уларни стол устига териб қўярди. У Жюльенга эътибор бермади. Йигит эса хона ўртасида, эшикни ёпиб чиқиб кетган дарбон қаерда қолдирган бўлса, ўша ерда қимир этмай турарди.

Шу зайлда ўн минутча вақт ўтди; эски жуббали одам эса ҳамон ёзарди. Жюльен шу қадар ҳаяжонланган ва қўрқиб кетган эдики, оёғида аранг турарди; назарида ҳозир қулаб тушади-гандек эди. Биронта файласуф, эҳтимол: «Гўзаллик шайдоси бўлган юракка хунук нарса шундай таъсир қилар», дейиши мумкин эди. Балки у янглишарди ҳам.

Стол ёнида ўтирган одам бошини кўтарди. Жюльен бунини даров сезмади, аммо у ҳатто бунини сезганидан кейин ҳам, гўё ўзига тикилган даҳшатли нигоҳдан қараётган бўлиб қолгандек, қимир этмай тураверди. Жюльеннинг хира тортган кўзлари бу одамнинг қизил доғ босган узунчоқ юзини аранг илғаб олди; бу доғлар унинг мурданикидек қонсиз пешанасидагина йўқ эди. Қизил доғли ёноқлар билан оппоқ пешана орасида чақнаб турган кичкина-кичкина қора кўзлар ҳар қандай ботир одамнинг ҳам юрагига гулгула солиши мумкин эди. Қалин ва силлиқ тим қора сочлар бу улкан пешананинг икки четига ёпишиб турарди.

— Бу ёққа келинг, гапимни эшитяпсизми ёки йўқми?— деди ниҳоят ҳалиги одам бетоқат бўлиб.

Оёғида аранг турган Жюльен хиёл олдинга юрди-да, йиқилай-йиқилай деганича, доқадек оқариб, ёғочдан ясалган, бўялмаган ва устига парча-парча қоғозлар терилган кичкина-кичкина столдан уч қадам берида тўхтади.

— Яқинроқ келинг!— деди жубба кийган одам.

Жюльен, худди таяниш учун бирон нарса излаётгандек, қўлларини олдинга чўзиб яна бир қадам олға юрди.

— Исмингиз?

— Жюльен Сорель.

— Сиз анча кечикиб келдингиз,— деди ўша одам яна даҳшатли нигоҳини унга қадар экан.

Жюльен бу нигоҳга ортиқ дош бера олмади: у гўё бирон парсани ушлаб қолмоқчи бўлгандек қўлларини олдинга чўзди-да, гурс этиб полга қулади.

Ўша одам қўнғироқ чалди, Жюльен бутунлай ҳушидан кетмаган эди, лекин на бирон парсани кўрарди, на оёқ-қўлини қимирлата оларди. Бироқ у яқинлашиб келаётган қадам товушини эшитди.

Уни кўтариб ёғочдан ясалган, бўялмаган бояги кичкина креслога ўтқазиб қўйишди. У даҳшатли одамнинг дарбонга айтган гапини эшитди:

— Унинг тутқаноғи бор шекилли. Шуниси етмай турувди!

Жюльен ниҳоят кўзларини очганида қизил юзли одам жойида ҳамон ёзиб ўтирган эди, дарбон ғойиб бўлганди. «Бардош бермоғим керак,— деди ўзига-ўзи навқирон қаҳрамонимиз,—

энг муҳими эса ҳозирги аҳволимни сездирмаслигим лозим (унинг кўнгли қаттиқ айнимоқда эди). Агар менга бирон нарса бўлса, худо билсин, улар мен тўғримда нима деб ўйлайдилар». Ниҳоят, ҳалиги одам ёшидан тўхтади-да, Жюльенга кўз қирини ташлади.

— Саволларимга жавоб бера оласизми?

— Ҳа, тақсир,— деди аранг Жюльен.

— А! Хурсандман.

Қора одам ўрнидан хиёл туриб, қарағай тахтадан ясалган столининг тортмасини ғийқиллатиб очди-да, ниманидир қидириб, уни сабрсизлик билан титкилай бошлади. Алоҳа у аллақандай хатни топиб, секин жойига ўтирди ва яна, гўё Жюльеннинг бор жонини олмоқчи бўлаётгандек, унга тикилди.

— Сизни менга жаноб Шелан тавсия қилган, у бутун епархияда* энг яхши қавм руҳонийси эди. Чин саховатпеша бу одам менинг ўттиз йиллик дўстим бўлади.

— Демак, мен жаноб Пирар билан суҳбатлашиш шарафига муяссар бўлибман-а?— деди Жюльен эшитилар-эшитилмас.

— Шунақага ўхшайди,— деди чўрт кесиб семинария директори, унга норози бўлиб қарар экан.

Унинг митти кўзлари янада кучлироқ чақнади ва лабларининг чети ўз-ўзидан липиллаб уча бошлади. Шу туришда ўлжасини ейишга ҳозирланган йўлбарснинг оғзига жуда ўхшаб кетарди.

— Шелан қисқагина ёзибди,— деди у худди ўзи билан ўзи гаплашаётгандек.— *Intelligenti* раиса**. Бизнинг замонамизда ҳар қандай хат ҳам ниҳоятда узун бўлади.

У овозини чиқариб ўқий бошлади: «Сизнинг ҳузурингизга қавмимиздан бўлган Жюльен Сорелни юборяпман, мен уни деярли йигирма йил муқаддам чўқинтирган эдим: у бадавлат дурдгорнинг ўғли, бироқ отаси унга сариқ чақа ҳам бермаяпти. Жюльен тангри йўлида сидқидилдан хизмат қилмоқчи. Зеҳн ва хотирадан унга худо берган, ақли ҳам жойида. Лекин унинг бу интилиши узоққа борармикин? Юракданмикин у?»

— Юракданмикин?— такрорлади аббат Пирар ҳайрон бўлиб ва Жюльенга қараб қўйди; аммо энди аббатнинг нигоҳи боягидан хиёл юмшаган эди.— Юракданмикин?— дея товушини пасайтириб такрорлади у яна ва хатнинг давомини ўқий бошлади:

«Сиздан Жюльен Сорель учун стипендия белгилашни илтимос қиламан, у шунга муносиб, зеро керак бўлган барча имтиҳонларни топшириш қўлидан келади. Унга улухиятдан, Боссюэт, Арно ва Флерининг ажойиб кўҳна улухиятидан бир оз сабоқ бердим. Магарам бундай стипендиат Сизга тўғри келмаса, уни менга қайтариб юборинг, Сизга яхши маълум бўлган етимхона директори уни саккиз юз франк маош билан болаларига тар-

* Епархия — маъмурий черков округи (тарж.).

** Тушунадиган одамга оз гап ҳам етади (лот.).

биячи қилиб олмоқчи. Худога минг қатла шукурким, аҳволи руҳиям жойида. Бошимга тушган огир кулфатга аста-секин кўникиб боряпман».

Аббат Пирар имзога етгач, бир оз тўхтаб турди-да, сўнгра: «Шелан», дея хўрсиниб қўйди.

— Аҳволи-руҳияси жойида экан,— деди у.— Унинг саховати бу мукофотга муносибдур. Яратган парвардигор вақт-соати келганида менга ҳам шундай осойишталик ато этармикин?!— У нигоҳини кўкка тикди ва чўқиниб қўйди. Жюльен бу муқаддас ишорани кўргач, мазкур маҳфилга кирган дақиқадан бошлаб босган даҳшатли ваҳиманинг аста-секин тарқала бошлаганини ҳис этди.

— Бу ерда руҳонийлик унвонига эришмоқни орзу қилиб юрган уч юз йигирма бир нафар талабам бор,— деди ниҳоят аббат Пирар жиддий оҳангда, аммо майинроқ овоз билан.— Улардан фақат етти ёки саккизтасигина аббат Шеланга ўхшаган одамлар томонидан тавсия қилинган, шундай қилиб сиз уч юз йигирма бир талабанинг ичида тўққизинчи бўласиз. Бироқ менинг хайрихоҳлигим раҳмдилликдан ҳам, талабни сусайтиришдан ҳам иборат эмасдур, аксинча, бағоят қунт билан ўқимоғингиз ва иллатларингизни тузатмоғингиз лозим бўлади. Бориб эшикни қулфлаб келинг.

Жюльен бир амаллаб бутун хонани кесиб ўтди. Эшик олдида у шаҳар чеккасидаги ям-яшил боғларга қараган кичкинагина деразага кўзи тушди. У дарахтларга назар ташлаган эди, худди эски дўстларини кўриб қолгандек, анча енгил тортди.

— *Loquerisne linguam latinam* (Лотин тилида гаплаша оласизми)?— дея сўради аббат Пирар, у стол ёнига қайтгач.

— *Ita pater optime* (Ҳа, падари бузрукворим),— деди жавобан Жюльен аста-секин ўзига келар экан. Аслида эса аббат Пирар ана шу ярим соат ичида унга дунёдаги барча кишилар ичида «бузруквор» дейишга сира арзимайдигандай туюлган эди.

Суҳбат лотин тилида давом этди. Аббатнинг кўз қараши аста-секин юмшай бошлади; Жюльен борган сайин дадиллашиб борарди. «Агар ёлгондакам тақво мени шу қадар додиратиб қўйса,— дея ўйлади у,— ўзим ҳам ғирт латта эканман-да! Аслида бу одам ҳам жаноб Маслонга ўхшаш муттаҳам бўлса керак»,— Жюльен деярли ҳамма пулини этигининг қўнжига яшириб қўйганидан ўзича хурсанд бўлиб қўйди.

Аббат Пирар Жюльенни улуҳиятдан имтиҳон қилди ва унинг билими нақадар кенглигини кўриб, ҳайрон қолди. Муқаддас диний китоблар хусусида йигитдан батафсил сўрай бошлаганида унинг ҳайрати янада ошди. Бироқ навбат қисса ул анбиёга келганида у Жюльеннинг авлиё Василий ва ҳоказолар тўғрисида тасаввурга эга бўлиш у ёқда турсин, ҳатто бу исмларни умуман эшитмаганлигига ишонч ҳосил қилди.

«Мана, протестантликка бўлган мойиллик ўзини кўрсатди-қўйди,— дея хаёлидан ўтказди Пирар,— бу ҳалокатли мойиллик

учун мен Шеланни доим койиб келардим. Муқаддас диний китоблар хусусида чуқур, жуда чуқур билим берибди у!» (Жюльен ҳозиргина унга, гарчи ундан бу ҳақда сўрамаган бўлса-да, «Борлиқ китоби», «Бешкитоб» ва ҳоказолар ёзилишининг тахминий даври ҳақида баъзи бир мулоҳазаларни баён қилиб берган эди.)

«Хўш, муқаддас китоблар ҳақида тинимсиз муҳокама юртишининг оқибати нима бўлиши мумкин?— дея ўйларди аббат Пирар.— Нима бўларди, *ўзича изоҳлашга*, яъни ашаддий протестантизмга олиб боради бу. Ва бу анчайин хавфли билимлар билан бир қаторда қисса-ул анбиёдан ҳеч нима билмаслик! Ҳолбуки бу нарса ушбу фикр-мулоҳазаларни маълум даражада мувозанатга солган бўлур эди».

Бироқ Жюльенга папанинг диний ҳокимияти хусусида савол бериб, ундан кўҳна Галль черковининг низомлари ҳақида эшитишни кутган семинария директори йигитнинг жаноб де Местр китобини деярли бошдан-оёқ ёддан айтиб берганини кўриб, ёқасини ушлади.

«Бу Шелан тушмагур жуда ғалати одам-да ўзи,— дея хаёлидан ўтказди аббат Пирар,— чол бу китобни йигитчага, уни жиддий қабул қилма, деб бермагандир ахир?»

Йигитнинг жаноб де Местр таълимотига чиндан ҳам ишониш ёки ишонмаслигини билиб олиш ниятида аббат унга беҳуда саволлар берарди.

Жюльен унга китоб бўйича жавоб қайтарарди. Шу дақиқадан эътиборан у анча дадиллашиб, ўзини бутунлай босиб олди. Узоқ имтиҳондан сўнг, унинг назарида, аббат Пирар хўжақўрсинигагина қовоғини солиб тургандек туюлди. Чиндан ҳам, мана, ўн беш йилдан буён қондага мувофиқ семинарист-талабаларига нисбатан қаттиққўл бўлмаганида, семинария директори мантиқ учун ҳам Жюльеннинг юз-кўзидан ўпиб олган бўларди — йигит унинг барча саволларига ғоятда аниқ, пухта ва равшан жавоб берган эди.

«Нақадар жасур ва соғлом ақл!— дея ўйлади у.— Бироқ *corpus debile* (jisми заифроқ экан)».

— Тез-тез шунақа йиқилиб турасизми?— дея французчалаб сўради у полга ишора қилиб.

— Умримда биринчи марта шундай бўлишим,— деди жавобан Жюльен ва ёш боладек қизариб қўшимча қилди:— Дарбоннинг башараси мени жуда қўрқитиб юборди.

Аббат Пирар хиёл илжайиб қўйди.

— Фоний дунёнинг беҳуда дабдабаси ана шунга олиб келади. Сиз, сохта табассум жилваланиб турган башараларга ўрганиб қолгансиз чоғи. Ҳақиқат шафқатсиз бўлади, тақсирим. Бироқ бизнинг дорулфанодаги қисматимиз ҳам шундай шафқатсиз эмасми аслида? Сиз ушбу ожизлик — ташқи *кўринишининг бежорчи чиройига ўта таъсирчанлик* онгингизни заҳарлаб қўймагани учун ўзингизни жуда эҳтиёт қилмоғингиз даркор.

— Агар сизни,— дея давом этди аббат Пирар яна мамну¹ ният билан лотин тилига ўтар экан,— агар сизни менга аббат Шеландек бир одам тавсия қилмаганида, мен сиз билан, чамаси, ўзингиз ўрганиб қолган ўша бесар дунёвий тилда сўзлашган бўлардим. Сиз илтимос қилган тўла стипендия бу, айтишим мумкинким, деярли иложи йўқ нарсаси. Бироқ аббат Шелан эллик олти йил давомида ҳаворийлардек қилган меҳнати эвазига семинарияда битта-ю битта стипендияга эга бўла олмаса, ўта адолатсизлик бўлур эди.

Шундан сўнг аббат Пирар ўзининг ризолигисиз ҳеч қандай махфий жамият ёки уюшмага аъзо бўлиб кирмасликни маслаҳат берди.

— Шундай қилмасликка сўз бераман!— дея хитоб қилди Жюльен ҳалол одамга хос сидқидиллик билан.

Ана шунда семинария директори биринчи бор жилмайиб қўйди.

— Мазкур ибора бу ерда мутлақо ўринсиз,— деди у.— Зеро у фоний дунё кишиларини кўп ўринларда янглишмоққа, баъзан эса жиноятга бошлайдиган лафзни эслатади. Авлиё Пий Бешинчининг Упам Ecclesiam ақоиди ўн еттинчи параграфига биноан сиз менга сўзсиз итоат этмоғингиз даркор. Мен сизнинг диний бошлиғингиз бўламан. Мазкур маҳфилда, бўтам, эшитмоқ — итоат этмоқ демакдир. Қанча пулингиз бор?

«Мана, индаллосига ҳам етиб келдик,— дея дилидан ўтказди Жюльен.— Худди шунинг учун ҳам мен бирпасда «бўтам»га айланиб қолдим».

— Ўттиз беш франк, тақсирим.

— Барча сарф-харажатларингизни қунт билан ёзиб боринг: кейинчалик бу ҳақда менга ҳисобот бермоғингиз лозим бўлади.

Бу оғир суҳбат уч соат давом этди. Сўнгра Жюльен бориб дарбонни чақириб келди.

— Жюльен Сорелни бир юз учинчи ҳужрага жойлаштинг,— деди унга аббат Пирар.

У Жюльенга алоҳида хона бермоқда эди,— бу эса катта илтифот ҳисобланарди.

— Унинг нарсаларини ҳам ола кетинг,— дея қўшимча қилди семинария директори.

Жюльен пастга қараб, яхдони оёғи остида ётганини кўрди, у уч соат давомида уни кўриб турган, бироқ танимаган эди.

Улар бир юз учинчи рақамли ҳужрага боришди. Бу бионинг юқори қаватига жойлашган каталакдеккина ҳужра эди. Жюльен унинг деразаси қалъа деворига қараганини кўрди. Деворнинг ортида эса Ду дарёсининг нариги соҳилида жойлашган гўзал водий кўзга ташланарди.

«Қандай ажойиб манзара», дея хитоб қилди Жюльен, бироқ гарчи ўзига-ўзи мурожаат қилаётган бўлса-да, йигит бу сўзларнинг маънисига унча тушунмади. Жюльен Безансонга қадам қўйган шу қисқа вақт ичида олган шунча кучли таассуротлар

унинг бутунлай силласини қуритган эди. У дераза ёнида турган ёлғиз ёғоч курсига ўтирди ва дарҳол қаттиқ ухлаб қолди. У кечки овқатга занг уришганларини, уйқу олдидан ибодат қилишга қўнғироқ чалинганини эшитмади; уни унутиб қўйишганди.

Қуёшнинг илк нурлари уни эрталаб барвақт уйғотиб юборди, у кўзини очиб, полда ётганини кўрди.

XXVI

Одамзод ёки бадавлат кишига етишмайдиган нарса ҳақида

Бу ёруғ дунёда якка-ю ёлғизман, мен билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Кўз ўнгимда муваффақиятга эришаётган барча кишилар ҳаёсизлик ва бағритошликлари билан ажралиб турадилар, мен эса бундай хислатлардан мутлақо маҳрумдирмен. Қўнгилчанлигим ва мурувватлигим учун улар мендан нафратланадилар. Эвоҳ, мен тезда ё очликдан, ёхуд одамларнинг шу қадар бешафқат эканликларидан ранжиб ўлиб кетсам керак.

Ю н г

У кийимларини наридан-бери тозалади-да, шоша-пиша пастга тушди. У кечикиб қолди. Назоратчи уни қаттиқ койиб берди, аммо Жюльен ўзини оқлаш ўрнига қўлларини қовуштирди.

— *Recavi, pater optime* (Гуноҳкорман ва айбимни бўйнимга оламан, тақсирим),— дея жавоб қилди у қайғули бир оҳангда.

Ишнинг бундай бошланиши Жюльенга катта муваффақият келтирди. Айёроқ семинаристлар дарҳол унинг бу соҳада ғўр эмаслигини пайқашди. Дарслар ўртасидаги танаффус пайти Жюльен барчанинг ўзига қизиқиб қараётганини сезди. Бироқ семинаристлар фақат унинг сир сақлаётгани ва одамови эканлигини кўришди холос. Йигит ўзи учун белгилаб қўйган қоидага риоя қилиб, уч юз йнгирма бир ҳамкасабасининг барига душман деб қарар, аббат Пирар эса унинг назарида душманларнинг энг хавфлиси бўлиб туюларди.

Орадан бир неча кун ўтди. Жюльен ўзига пир танламоғи лозим эди. Унга рўйхат беришди.

«Э, худойим! Мени ким деб ҳисоблашяпти улар ўзи?— дея хаёлидан ўтказди у.— Нима улар, бунинг шунчаки расмийт эканлигини билмайди, деб ўйлашяптими?» Ва у аббат Пирарни танлади.

Бу иши ўзи учун ҳал қилувчи қадам эканлиги унинг хаёлига ҳам келмади. Биринчи кунданоқ ўзини унинг дўсти деб эълон қилган асли веррьерлик бир семинаристча, она сути оғзидан кет-

маган бир болакай Жюльенга, агар сиз семинария директорининг ёрдамчиси жаноб Кастанэдни танлаганингизда мақсадга мувофиқроқ бўлур эди, дея тушунтирди.

— Аббат Кастанэд жаноб Пирарнинг ғирт душмани, Пирарни эса янсенист деб шубҳа қилишади,— дея қўшимча қилди у Жюльеннинг қулоғига шивирлаб.

Ўзининг ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилаётганига ишончи комил бўлган қаҳрамонимиз босган илк қадамларнинг ҳаммаси худди пир танлаши каби ўта енгилтаклик бўлиб чиқди. Хаёлпарастликка мойил бўлган барча одамларга хос ўзбилармонлик туфайли алданган Жюльен дилидаги ниятларини амалга ошган далил деб ўйлар ва ўзини беқиёс мунофиқ деб ҳисоблар эди. Бу янглишиш шу даражага бориб етардики, Жюльен ҳатто заиф одамлар қўллайдиган бу санъатда эришаётган муваффақиятлари учун ўзига-ўзи таъна ҳам қилиб қўярди.

«Афсус! Лекин бу менинг ягона қуролим-ку ахир!— дея мулоҳаза юритарди у.— Агар бошқа вақт бўлганида эди, мен ризқи рўзимни душманнинг кўз ўнгида ўзи учун ўзи далолат берадиган ишлар билан топанг бўлардим».

Ўзининг хулқ-атворидан мамнун бўлган Жюльен атрофга разм сола бошлади: бу ердаги барча нарсалардан тақводорлигининг иси келаётгандек туюларди.

Семинаристлардан ўнга яқин киши авлиёхон деб ном чиқаришганди: бокира Тереза ёки ўз тамғасига эга бўлмоқ учун Апенниндаги Верни тоғига чиққан авлиё Франциск каби уларнинг муаққиллари бор эди. Бироқ бу катта сир бўлиб, уларнинг дўстлари бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очишмасди. Бечора авлиёхонларнинг ўзлари эса деярли лазаретдан чиқмай ётишарди. Яна юзтача талабанинг кучли эътиқоди беқиёс қунт билан уйғунлашганди. Улар ғоят тиришиб ўқишганидан аранг сургалиб юришарди, бироқ бу ҳаракатнинг фойдаси кам эди. Икки ёки уч киши ҳақиқий истеъдоди билан кўзга ташланарди. Уларнинг орасида Шазель деган бир йигит ҳам бор эди, бироқ Жюльен улардан ўзини олиб қочар, ўз навбатида улар ҳам уни унча хуш кўршмас эди.

Уч юз йигирма бир семинаристдан қолгани шунчаки жоҳил ва саводсиз йигитлар эди, улар ўзлари эрталабдан кечгача ёд оладиган лотин сўзларининг маъносини дурустроқ тушунтириб ҳам бериша олмасди. Бу талабаларнинг деярли ҳаммаси, эрта-ю кеч ер чопиб кун кечиргандан кўра лотин тилидаги бир неча сўзни ёдлаб олиб, ризқи рўзни топиш осонроқ, деб ҳисоблайдиган оддий қишлоқи йигитлар эди. Ана шу барча кузатишлар асосида Жюльен биринчи кунларданоқ, жуда тез муваффақиятга эришаман, деб кўнглига тугиб қўйганди. «Ҳар қандай ишда ҳам мияси ишлайдиган одамлар керак, чунки кимдир ишлаши ҳам зарур-ку, — мулоҳаза юритарди у ўзича.— Наполеоннинг армиясида мен сержант бўлардим, манови бўлажак поплар орасида эса мен катта викарий бўламан».

«Бу бечора йигитларнинг ҳаммаси,— дея ўйларди у,— оғир меҳнатда суяги қотган ва бу ерга келгунларига қадар қатиғу қора нон билан кун кечирганлар. Боёқишлар у ерда, ўз кулбаларида мол гўштини йилига бор-йўғи беш-олти мартагина кўрадилар, Рим солдатлари урушни дам олиш пайти деб ҳисоблаганлари каби, бу оми мужиклар ширин семинария ҳаётига бутунлай мафтун бўлиб қолишган...»

Жюльен уларнинг хўмрайган кўзларида қоринлари тўйгандан кейин мамнун бўлишни-ю овқатланишдан олдин лаззатланишни ўйлашдан бўлак ҳеч қандай маъно уқа олмасди. Қаҳрамонимизнинг атрофидаги одамлар ана шундай бўлиб, Жюльен улар орасида ном чиқармоғи лозим эди. Бироқ турли фанлардан, масалан, догматика, черков тарихи ва ҳоказолардан, ҳуллас, семинарияда ўтиладиган барча фанлардан биринчи бўлиш талабалар назарида ҳаддан ташқари ўзига бино қўйиш ҳисобланарди, Жюльен бундан беҳабар эди ва ҳеч ким унга бу ҳақда гапирмоқчи ҳам эмасди. Вольтер замонидан бери, *ишонмаслик ва шахсий фикрнинг* худди ўзгираси бўлган ҳамда халқни инонмаслик каби ярамас одатга ўргатган икки палатали бошқариш системасидан буён француз черкови ўзининг ҳақиқий душмани китоблар эканини тушуниб қолган эди. Итоаткорлик — унинг назарида энг катта фазилат ана шу эди. Илм соҳасида, ҳатто илоҳиёт фанида катта ютуқларга эришмоқ асосли равишда унга шубҳали туюларди. Зеро маърифатли одамнинг Сийес ёки Греғуарга ўхшаб душман томонига ўтиб кетишига ким ҳам халал бера оларди? Қаттиқ хавфсираб қолган черков ягона нажот манбаи сифатида папага ёпишиб олганди. Фақат папагина шахсий фикрга чек қўйиши ҳамда ўзининг дабдабали ва тақвога тўла сарой маросимлари ёрдамида фоний дунё кишиларининг маънавий бузуқ ақлига хиёл бўлса-да, таъсир кўрсатиши мумкин эди.

Семинарияда айтиладиган барча гапларда астойдил рад этилувчи бу турли-туман ҳақиқатларни элас-элас илғаб олар экан, Жюльен аста-секин руҳий тушқунликка туша бошлади. У кўп шугулланар ва руҳоний учун жуда фойдали, бироқ унинг назарида, ўта сохта ва ўзи учун мутлақо қизиқарсиз бўлган турли-туман билимларни тезда ўзлаштириб олмоқда эди. Йигит, бу ерда менинг шундан бошқа ишим йўқ, деб ҳисобларди.

«Наҳот мени ҳамма унутиб юборган бўлса?— дея ўйларди у. Жюльен жаноб Пирарнинг Дижон штемпели қўйилган талайгина хатларни олиб, уларни ёқиб юборганидан беҳабар эди. Гарчи бу мактублар одоб чегарасидан чиқмай ёзилган бўлса-да, уларда жўшқин эҳтирос сезилар ва бу севгини даҳшатли виждон азоби таъқиб этаётгани аён бўларди. «Янаям яхши,— дея ўйларди аббат Пирар,— бу йигит ҳар қалай имонли аёлни севган экан-ку».

Бир куни аббат Пирар яна бир мактубни очиб кўрди. Кўз ёшлари томавериб, ёйилиб кетганидан бу хатнинг фақат ярми-

синигина ўқиса бўларди: бу Жюльен билан абадий видолашув эди.

«Ниҳоят,— деб ёзилган эди хатда,— яратган парвардигор мендан марҳаматини аямай дилимга нафрат солди. Йўқ, йўқ, гуноҳимнинг сабабчисидан эмас, зеро, у ўла-ўлгунимча мен учун дунёдаги энг азиз одам бўлиб қолаверади, гуноҳнинг ўзидан нафратлана бошладим мен, қурбонлик келтирилди, дўстгинам. Кўриб турибсизки, кўплаб кўз ёшлари эвазига эришдим бунга. Сиз ниҳоятда яхши кўрган болаларимнинг ғамини ейиш устун келди. Тангри-таолонинг қаҳри қаттиқ, лекин унинг марҳамати ҳам кенгдир — энди у оналарининг гуноҳи учун болаларни жазоламайди. Алвидо, Жюльен, одамларга нисбатан адолатли бўлинг». Хатнинг охиридаги ана шу видолашув сўзларини деярли ўқиб бўлмасди. Мактубга, гарчи Жюльеннинг жавоб қайтармаслигига умид билдирилган, мабодо жавоб қайтарганда ҳам эс-ҳушини йиға бошлаган бир аёл қизармай ўқий оладиган даражада одоб билан ёзиш илтимос қилинган бўлса-да, Дижон адреси илова этилганди.

Жюльеннинг руҳий тушкунлиги аллақайси бир тужжор семинарияга ҳар порциясини 83 сантиметдан сотадиган тахчил овқат билан биргаликда унинг соғлигига таъсир эта бошлаган пайтларда бир кунни эрталаб унинг ҳужрасида дафъатан Фуке пайдо бўлиб қолди.

— Ниҳоят сени топдим-а. Миннат эмас-ку, лекин атай сени кўриш учун Безансонга бешинчи бор келишим. Шу дегин, ҳар гал дарвоза олдида бир тўнка нусхага дуч келаман. Ҳатто семинариянинг эшиги олдида қоровул ҳам қўйиб кўрдим. Жин ургур, нега ҳеч кўчага чиқмайсан?

— Ўзимни-ўзим синаб юрибман.

— Бу дейман, жуда ўзгариб кетибсан-ку. Алоҳа сени кўрадиган кун ҳам бор экан-ку! Иккита беш франклик муллажиринг ҳозир ақлимни киритди: мен, аҳмоқ шу пулни биринчи келганимдаёқ берсам бўлмас эканми.

Икки дўстнинг суҳбати сира тамом бўлай демасди. Бирдан Жюльеннинг ранги оқариб кетди, Фуке унга:

— Айтмоқчи, биласанми, ўқувчиларингнинг онаси жуда тақвога берилиб кетди,— деб қолди.

Шундай дея у одатда оташин қалб соҳиби учун энг азиз нарсалар ҳақида гапирилганда, ногаҳон уни қаттиқ изтиробга соладиган бир такаллуфсизлик билан ҳикоя қила бешлади:

— Ҳа, оғайни, шу дегин, жуда художўй бўлиб қолган. Айтишларича, зиёратгоҳларга борармиш. Бироқ де Реналь хоним боёқиш Шеланнинг ортидан узоқ жосуслик қилиб юрган анови аббат Маслонни роса шарманда қилди. У ўша поп билан гаплашишни истамай, гуноҳига тавба қилиш учун Дижон ёки Безансонга борар экан.

— У Безансонга ҳам келиб турадими?— лов этиб қизарганича сўради Жюльен.

— Ҳа, тез-тез келиб туради,— деди жавобан ажабланиб Фуке.

— Ёнингда «Конституционалист» борми?

— Нима дединг?— дея қайта сўради Фуке.

— Ёнингда «Конституционалист»нинг бирон нусхаси борми, деб сўраяпман,— дея такрорлади Жюльен жуда хотиржам оҳангда.— Бу ерда, Безансонда унинг ҳар нусхасини ўттиз судан сотишади.

— Буни қара-я! Ҳатто семинарияда ҳам либераллар бор экан!— дея хитоб қилди Фуке аббат Маслоннинг чучмал овозига тақлид қилиб, мунофиқона оҳангда.

Агар бир воқеа содир бўлмаганида дўсти билан бу учрашув қаҳрамонимизда жуда кучли таассурот қолдирган бўлиши мумкин эди. Эртаси кuni у тентак бола деб ҳисоблайдиган веррьерлик ёш талаба гап орасида айтган бир сўз Жюльеннинг миёсида муҳим бир кашфиётнинг туғилишига сабабчи бўлди: у семинарияга кирган кунидан буён барча хатти-ҳаракати тинимсиз хатдан иборат бўлибди. У энди алам билан ўз устидан кулмоқда эди.

Аслида у ҳаётидаги ҳар бир муҳим қадамни пухта ўйлаб босарди-ю бироқ икир-чикирларга диққат қилмасди, семинариядagi донишмандлар эса фақат икир-чикирларгагина эътибор беришарди. Шундай қилиб, у даҳрий деб ном чиқарганди. Кўплаб майда-чуйда хатолар унинг айбини ошкор қилмоқда эди.

Уларнинг фикрича, у шу зайлда даҳшатли гуноҳга ботган эди: у нуфузли зотларнинг фикрига кўр-кўрона бўйсуниб, уларга таассуб қилиш ўрнига ўзи ўйлар, ўзи ҳукм юритарди. Аббат Пирар унга ҳеч қандай ёрдам бермади, тавбахонадан бўлак бошқа бирор жойда у билан бир оғиз гаплашмади, ўша ерда ҳам у гапиришдан кўра кўпроқ қулоқ соларди. Агар у аббат Кастаньедни пир қилиб танлаганида эди, ҳаммаси мутлақо бошқача бўларди.

Бироқ Жюльен ўзининг ўта эҳтиётсизлик қилганини сезган заҳоти зерикмай қўйди. У қусурнинг қанчалик чуқур илдиз отганини аниқламоғи лозим эди. Шу мақсадда у ўртоқларини ўзидан ҳуркитиб юрган такаббурлигини йиғиштириб, маълум даражада очилиб юришга жазм қилди. Худди ана шунда талабалар ундан ўч ола бошладилар. Улар Жюльеннинг гапиришга уринишларини шундай бир нафрат билан қарши олдиларки, бу кўпроқ таҳқирлашга ўхшаб кетарди. У энди семинарияга кирганидан буён унга ёмонлик келтирмаган, душманлар сонини кўпайтирмаган ёки биронта муносиб семинаристнинг, ҳеч бўлмаса, бошқалар қатори жоҳил бўлмаган бирор талабанинг унга нисбатан ихлосини оширган бирор соат,— айниқса дарслар орасидаги танаффус пайти,— бўлмаганини билиб олди. У тузатиши лозим бўлган қусур жуда катта бўлиб, бу вазифа ғоятда мушкул эди. Шу дақиқадан эътиборан Жюльен доим сергакланиб

юрди: у ўзини бутунлай бошқа одам қилиб кўрсатмоғи лозим эди.

Масалан, у кўзидаги ифода туфайли анча ташвиш чекди. Бундай жойларда одамлар бекорга доим ерга қараб юришмайди-ку ахир. «Веррьерда юрганимда ўзим тўғримда қандай хаёлларга бормасдим,— дея ўзича мулоҳаза юритарди Жюльен.— Мен яшайпман, деб ўйлардим, аслида эса фақат яшашга ҳозирлик кўраётган эканман, мана энди ҳаётнинг ичига тушиб қолдим ва у мен учун чекимга тушган ролни охирига қадар ижро этгунимча шундай давом этаверади. Атрофимни фақат ашаддий душманлар ўраб олган. Минут сайин мунофиқлик қилиш — нақадар оғир заҳмат,— дерди у ўзига-ўзи.— Ахир бунинг олдида Гераклнинг қаҳрамонликлари ҳам бир нави бўлиб қолади! Замонамиз Геракли — бу ёшлик вақтидан бери такаббур ва жиззаки сифатида танилган, ўн беш йил давомида ўзининг бениҳоя мулойимлиги билан қирқ кардинални алдаб келган Сикст Бешинчи бўлади».

«Демак, бу ерда билимнинг сариқ чақалик ҳам қадри йўқ экан!— дерди у ўзига-ўзи алам билан.— Догматика, қисса-ул анбиё ва ҳоказо фанларда эришилган ютуқлар хўжақўрсингагина рағбатлантирилар экан. Шу хусусда бу ерда айtilадиган гапларнинг бари менга ўхшаган лақмалар илинадиган тузоқнинг ўзгинаси. Афсус! Менинг ягона устунлигим — бу, тезда муваффақиятга эришувимда, ана шу бўлмағур сафсаталарни осонгина ўзлаштириб олиш қобилиятида эди. Демак, уларнинг ўзлари ҳам бунинг баҳосини билишаркан-да, бу гапларга ўзим каби муносабатда бўлишар экан-да! Мен аҳмоқ бўлсам фахрланиб юрибман! Худди ана шу доим биринчиликни олишим туфайли мен шунча ашаддий душман орттирдим-ку ахир. Мендан анча кўпроқ нарсани биладиган Шазель ҳам ўз иншоларида атайлаб гоҳ у, гоҳ бу бемаъни гапни ёзади ва шу туфайли эллигинчи ўринда сургалиб келади, мабодо баъзан биринчи ўринга чиқиб қолган тақдирда ҳам бу фақат диққатсизлиkning натижаси бўлади. Эвоҳ, аббат Пирар бир огизгина сўзи билан мени қутқариб қолиши мумкин эди-ку».

Жюльен ўз хатоларини англаганидан бери қўлига тасбеҳ олиб ҳафтасига беш вақт ибодат қилиш, Исо қалби ибодатхонасида қироат билан забур ўқиш ва шунга ўхшаш зоҳидона тақводорлик машқлари унинг учун энг қизиқарли машғулот бўлиб қолди. Ҳолбуки бу ишларнинг бари унинг учун илгари ўлгудек зерикарли бўлиб туюларди. Ўз хатти-ҳаракатларини диққат билан назорат қилиб борар экан, Жюльен асосан ўз қобилиятига шайдо бўлмасликка ва дарров, минут сайин христианлик бобида камолотнинг янги поғонасига кўтарилганидан далолат берувчи бирор хайрли иш қиладиган намунали семинаристларга ўхшаб олишга ҳаракат қилмади. Ахир семинарияда ҳатто қайнаиб пиширилган тухумни ҳам художўйлик йўлида янги муваф-

фақиятларга эришилганидан далолат берадиган қилиб ейиш мумкин эди-да.

Бу сатрларни ўқиб, кинояли жилмаядиган китобхон, яхши-си, аббат Делилнинг Людовик XVI саройидаги бир асилзода хонимнинг уйида нонушта пайти, тухум тановул қила туриб, қанча хатога йўл қўйганини бир эслаб кўрсин. Жюльен аввало поп суфра*, яъни семинаристнинг бутун ташқи қиёфаси, унинг юриши, қўлларини қимирлатиши, кўз қараши ва ҳоказолар бутунлай тарки дунё қилганидан, аммо шу билан бирга, ҳали дорулфаноннинг омонатлигини тушуниб, дорулбақога юз ўғирмаганидиган далолат берувчи бир руҳий ҳолатга эришишга интилди.

Коридорнинг барча деворларида Жюльен доим писта кўмир билан ёзилган: «Абадий фароғат ёки жаҳаннамда мум қайнаб турган қозондаги абадий қийноққа нисбатан олтмиш йиллик синов нима деган гап?»— жумласига дуч келарди. Энди бу гапларни ўқиганида қаҳрамонимиз нафратланмайдиган бўлиб қолганди. Йигит бу шнорни доим кўз ўнгиди сақламоқ кераклигини тушунган эди. «Хўш, умр бўйи мен нима билан шуғулланаман?— дея сўрарди у ўзидан-ўзи.— Мўминларга жаннат ваъда қиламан. Уларга бунинг нима эканлигини амалда қандай кўрсатиш мумкин? Ўзим билан қавмнинг ташқи кўринишидаги фарқ орқали холос».

Бироқ кўп ойлар давомида қунт билан машқ қилишдан кейин ҳам Жюльеннинг қиёфасидан унинг нималарни ўйлаётганини билиб олиш мумкин эди. Йигитнинг кўз қараши, лабларини қимирлатиши ҳамма нарсани қабул қиладиган ва азоб чекишга қадар ҳар қандай синовларга дош бера оладиган кўр-кўрона эътиқоддан сира ҳам далолат бермасди. Жюльен ҳатто энг қўпол қишлоқи йигитлар ҳам бу жабҳада ундан устун эканликларини кўриб ўксинарди. Ахир улар учун мияларида ҳеч гап йўқлигини сездирмасликдан осони йўқ эди-да.

У кўр-кўрона эътиқод билан ҳар нарсага тайёр, ҳар нарсани қабул қилиб, ҳар қандай синовга дош бера оладиган кимса қиёфасига кирмоқ учун озмунча уриндими. Бундай қиёфани италян монастырларида кўплаб учратиш мумкин бўлиб, биз фоний дунё кишилари учун унинг ажойиб намуналарини Гверчино ўзининг диний картиналарида қолдирган**.

Қатта байрам кунлари семинаристларга тушки овқат пайти сосиска билан тузланган карам беришарди. Дастурхон устида Жюльеннинг ёнида ўтирадиган талабалар унинг шундай лаззатли таомга мутлақо бефарқ қарашини сезиб қолдилар,— уларнинг назарида бу қатта жиноят эди. Ўртоқлари буни аҳмоқона мунофиқликнинг жирканч кўриниши деб ҳисоблардилар. У энг

* Бегуноҳлик (лот.).

** Лувр музейида «Аквитания герюги Франциск ўз совутларини ечиб, роҳиблар кийимини киймоқда» картинасини томоша қилинг. № 1150.

кўп душманни худди ана шу қилиги билан орттирди. «Манови бойваччага бир қаранг, нимасига кеккаяди у,— дейишарди улар,— ҳей, дунёдаги энг ширин овқатга тупурмоқчи қилиб кўрсатади ўзини, сосиска билан тузланган карамга-я! Ҳў, газанда! Такабурлигиндан ўргилдик сени!»

Аслида у овқатини охиригача емай тарелкасида қолдираётиб, ўзини-ўзи жазоламоқ ниятида қандай фидойиликка бораётганини кўрсатиб қўйиш учун ўртоқларидан биронтасига қолаётган карамга ишора қилиб: «Инсон худога бўлган муҳаббатини изҳор қилмоқ учун ўз ихтиёри билан азоб чекишдан ортиқ жазога маҳкум эта оладими ўзини?»— деб қўймоғи лозим эди.

Бироқ бундай нарсаларни осонгина тушуниб олмақ учун Жюльеннинг тажрибаси камлик қиларди.

«Ҳолимга вой! Ўртоқларим, манови қишлоқи йигитларнинг жаҳолати улар учун катта афзаллик келтиряпти!— дея хитоб қиларди Жюльен умидсизликка тушган кезлари.— Улар семинария остонасига қадам қўйишганида, устозларига бу тўпори йигитларнинг миясидан мен бу ерга келтирган ва уларни яширишга қанча уринмайин, ҳамкасабаларим башарамдан уқиб олаётган турли-туман дунёвий фикрларни қувиб чиқаришга тўғри келмайди».

Жюльен ҳасадга ўхшаб кетадиган бир қизиқиш билан қишлоқи йигитлар орасидаги энг тўпориларининг хулқ-атворини ўрганарди. Уларнинг устиларидаги мовут камзулчасини ечиб олиб, эгниларига қора кийим кийдиришаётганида, бу йигитларнинг бутун маълумоти танга пулга, франш-контэликлар таъбири билан айтганда, нақдина муллажирингга бўлган чексиз ҳурматдан ташкил топарди.

Одатда бу сирли, баландпарвоз сўз билан улар нақд пулни қанчалар эъзозлашларини изҳор этардилар.

Семинаристлар учун бутун бахт, Вольтер қаҳрамонлари каби, асосан яхшилаб қорин тўйдиришдан иборат эди. Жюльен уларнинг деярли ҳаммаси яна нафис мовутдан кийим кийган ҳар қандай одам олдида сажда қилишга тайёр эканликларини сезиб қолди. Бу туйғу моддий бойликларни тақсимлаш бобида қонунларимиз белгилаб берган ўша адолатнинг қандай баҳоланиши ёки, тўғрироғи, қанчалик қадрланмаслигидан далолат берарди. «Ўйнашмагин *арбоб* билан, *арбоб* урар ҳар боб билан!» дея тақорлашарди улар ўзаро суҳбатларида.

(Юра водийларида бадавлат одами *арбоб* дейишарди). Шундан сўнг уларнинг ҳаммадан бадавлатроқ бўлган кимсалар, яъни ҳукуматни нақадар ҳурмат қилишларини тасаввур қилса бўларди!

Жаноб префектнинг номи тилга олинганининг ўзидаёқ тавозе билан табассум қилмаслик,— бу франш-контэлик деҳқонларнинг назарида ўта эҳтиётсизлик саналарди. Эҳтиётсизлик қилган қашшоқ одам эса дарров очликка гирифтор бўлади.

Дастлабки пайтларда Жюльен қалбини чулғаб олган нафрат

туйғусидан жуда дилтанг бўлиб юрди. Аммо кейинчалик дилида раҳм-шафқат уйғонгандек бўлди: ўртоқларидан кўпчилигининг оталари қиш кезлари кечқурун кулбаларига қайтганларида уйларида на бир бурда нон, на бир дона каштан, на биронта картошка бўлган пайтлар кўп бўлганди-да ахир. «Агар улар,— дерди ўзига-ўзи Жюльен,— бахтли одам деганда, биринчидан, яхшилаб қорин тўйдирган, кейин яхши кийинган кимсани тушунсалар, бунинг нимаси ажабланарли экан! Барча ўртоқларимнинг вазифаси битта: бошқача қилиб айтганда, бу йигитлар руҳонийлик унвони уларга ана шу буюк бахтдан мунтазам лаззатланишга, яъни доим тўқ юриш ва қишда иссиқ кийиниш имкониятини беришига қаттиқ ишонадилар».

Бир куни Жюльен бир ёш хаёлпараст семинаристнинг ўртоғига шундай деганини эшитиб қолди:

— Нега энди мен бир вақтлар чўчқабоқар бўлган Сикст Бешинчига ўхшаб папа бўлишим мумкин эмас экан?

— Фақат итальянларгина папа бўлишади,— дея жавоб қилди унга ўртоғи.— Бизнинг орамингда албатта биронта одам катта викарый ёки нозирликка кўтарилиш шарафига муяссар бўлар. Кейин, қарабсанки, епископ ҳам бўлиб кетиши мумкин. Мана, Шалонда епископлик қилаётган жаноб П... ни ол, ахир у бочкасознинг ўғли бўлади. Бу ёғини сўрасанг, менинг отам ҳам бочкасоз.

Бир куни догматика дарси пайтида аббат Пирар Жюльенни чақиртириб қолди. Бечора йигит ўзи руҳан ва жисман сиқилиб юрган бу муҳитни бир озга бўлса-да, тарк этиш имконияти туғилганидан боши осмонга етди.

Жаноб директор Жюльенни семинарияга кираётган куни уни жуда қўрқитиб юборган бир алфозда қабул қилди.

— Қани айтинг-чи, манови ўйин қартасида нималар деб ёзилган?— дея сўради у Жюльенга тикилиб қарар экан, бу нигоҳдан йигит ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади.

Жюльен қартада:

«Аманда Бинэ, «Жирав» қаҳвахонаси, соат саккизгача. Ўзингизни жанлисликман, дейсиз ва менинг онамга қариндош қилиб кўрсатасиз», деган ёзувни ўқиди.

У нақадар даҳшатли хавф остида қолганини дарҳол тушунди: аббат Кастанэдининг айғоқчилари унинг хужрасидан бу адресни ўғирлаб чиқишибди.

— Мен мазкур остонани ҳатлаб ўтган куним,— дея жавоб қилди аббат Пирарнинг пешанасига тикилиб, зеро унинг даҳшатли нигоҳига дош бера олмай қолганди,— бениҳоя қўрққан эдим: жаноб Шелан бу ерда чақимчилик ҳам, турли-туман ёвузликлар ҳам бўлиши, тухматчи ва чақимчи талабалар рағбатлантирилиши хусусида мени огоҳлантирган эдилар. Яратган тангрининг ихтиёри шу бўлиб, ёш руҳонийлар ҳаёт қандай бўлса уни шу ҳолда кўрмоқлари ҳамда дилларида фоний дунё ишларига нисбатан нафрат туймоқлари лозим экан.

— Менга шу бўлмағур гапларни айтишга қандай журъат этяпсиз!— деб хитоб қилди ғазаби тошиб аббат Пирар.— Вой, ярамас-ей!

— Веррьерда,— хотиржамлик билан давом этди Жюльен,— акаларим агар бирор нарсада ҳасад қилгудек бўлсалар, мени дўппослашарди.

— Мақсадга кўчинг! Мақсадга!— дея қичқириб юборди жаноб Пирар тоқати тоқ бўлиб.

Жюльен сира қўрқмасдан вазминлик билан давом этди:

— Безансонга келган куним, соат ўн иккиларда қорним очиб, қаҳвахонага кирдим. Дилим бу фосиқлик маконига нисбатан нафратга тўла эди, бироқ мен бу ерда меҳмонхонага нисбатан арзонроққа нонушта қилиш мумкин бўлса керак, деб ўйладим. Қандайдир аёл, чамаси ўша қаҳвахонанинг бекаси бўлса керак, бу шаҳарда янги одам эканлигимни кўриб, менга раҳми келди... «Безансонда фирибгарлар кўп,— деди у менга,— шунинг учун ҳам сиздан хавотирдаман. Агар бирор кор-ҳол бўлса, менга мурожаат қилинг, бу ерга биронта одамни юборинг, лекин у фақат соат саккиздан олдин келсин. Мабодо семинариядаги дарбон бу ёққа келишдан бош тортса, сиз унга менинг холаваччам бўлиб, ўзингиз Жанлисдан эканлигингизни айтинг...»

— Бу сафсаталарнинг барини текшириб кўрамиз!— дея хитоб қилди аббат Пирар. У бир жойда ўтира олмай, хонада у ёқдан-бу ёққа юрмоқда эди.— Ҳозироқ ҳужрангизга жўнанг!

Аббат унинг ортидан бориб, устидан қулфлаб қўйди. Жюльен шу заҳоти тагига ўша машъум қарта яшириб қўйилган яхдони томон отилди. Ҳамма нарса жойида эди, бироқ у калитини доим ўзи билан олиб юрган бўлса-да, кўпгина нарсаларнинг тахи бузилганди. «Ҳар қалай бахтим бор экан,— деди ўзига-ўзи Жюльен,— бу ерда ҳеч балони тушунмай юрган кезларим шаҳарга чиқиш ижозатидан фойдаланмай жуда яхши қилибман. Бўлмасам, аббат Кастанэд бунини менга неча бор жуда меҳрибонлик билан таклиф қилган эди-я. Бунинг маънисини энди тушундим. Ахир мен аҳмоқлик қилиб кийимимни ўзгартиришим ва нозанин Аманданинг олдига равона бўлишим мумкин эди— ана ўшанда тамом бўлардим қўярдим. Улар мени шу йўсинда ҳалок этишдан умидларини узишгач, шундай далил-исботнинг бекор кетишини истамай, бориб чақиб қўя қолишибди».

Икки соатдан сўнг уни яна директор ҳузурига чақирди.

— Сиз менга ростини айтибсиз,— деди у Жюльенга анча жаҳлидан тушиб,— лекин бундай адресни сақлаб қўймоқлик— шу қадар катта эҳтиётсизликки, сиз бунинг оқибатини ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсиз. Бадбахт йигит, ҳатто ўн йилдан кейин ҳам у сизга жуда панд бериши мумкин.

Ҳаёт тажрибасининг бошланиши

Бизнинг замонамиз, дейсизми, ё раббим! Ахир бу қиёмат-қойимнинг ўзи-ку; унга қўл тегизганини худо уради.

Д и д р о

Жюльен ҳаётининг шу палласидан аниқ ва ишонарли фактларни жуда кам тасвирлаётганимиз учун китобхон бизни кечирса керак. Биз қўлимизда шундай фактлар кам бўлгани учун бундай қилмадик, аксинча, аммо қаҳрамонимиз семинарияда дуч келган воқеа-ҳодисалар биз бу саҳифаларда рия қилмоқчи бўлган мўътадил колорит учун ҳаддан ташқари қайғули бўлса керак. Баъзи бир нарсалардан азият чеккан менинг замондошларим бундай воқеа-ҳодисалар ҳақида эсласалар даҳшатга тушадилар ва бу ҳол ҳар қандай лаззатни, ҳатто эртақ ўқиш лаззатини ҳам заҳарлайди.

Жюльен юзидаги ифода ва имо-ишоралар билан мунофиқлик қилишнинг унчалик уддасидан чиқа олмаётган эди; шундай дақиқалар бўлардики, унинг қалбини чуқур нафрат туйғуси қамраб олиб, у ҳатто қаттиқ умидсизликка тушарди. Йигит, бундай жирканч жабҳада сира ҳам муваффақиятга эриша олмасам керак, деб ўйларди. Агар биронта одам, уни хиёл бўлса-да қўллаб юборганида эди, унинг бардоши анча мустаҳкамланган бўларди, ахир у енгиб ўтмоғи лозим бўлган тўсиқлар унчалик катта ҳам эмасди-да. Бироқ у уммон ичра ташлаб кетилган кичкинагина қайиқдек якка-ю ёлғиз эди. «Агар бирор нарсага эришган тақдиримда ҳам,— дерди у ўзига-ўзи,— бутун умр ана шу ифлос одамлар орасида яшамоғим керак бўлади! Фақат пешинда ейиладиган ёғлиқ қуймоқ орзусида яшовчи суллоҳлар ёки ҳеч қандай жиноятдан қайтмайдиган мановинақа аббат Қастанэдлар орасида-я. Албатта, улар ҳокимиятга эришадилар, лекин нима-нинг эвазига! Ё раббим!

Инсон иродаси ҳар қандай тўсиқни енгиши мумкин. Бу ҳақда жуда кўп ўқиганман, лекин дилимдаги бу нафратни енгиб ўтишга бардошим етармикин? Буюк одамларга жасорат кўрсатиш осон эди, қандай хатар қутқу солмасин, уларга бу хавф гўзал бўлиб кўринарди, лекин менинг атрофимни ўраб турган нарсаларнинг нақадар жирканчлигини ўзимдан бўлак ким ҳам тушуна оларди дейсиз?»

Бу унинг ҳаётидаги энг қийин палла эди. Ахир у Безансонда гарнизон бўлиб турган анави ажойиб полклардан бирига осонгина хизматга кириши мумкин эди! Ёинки лотин тилидан муаллимлик қилса ҳам бўларди — ҳар қалай бемалол кунини кўриб юравериши мумкин эди! Бироқ унда юксак мартабалар, порлоқ келажак ҳақидаги орзулардан воз кечиш лозим бўларди, ҳолбу-

ки, у фақат ана шу орзулар билан тирик бўлиб, улардан воз кечиш унинг учун ўлим билан баробар эди. Мана унинг қайғули кунларидан бирининг тафсилотлари.

«Мен ўзимга бино қўйиб, манови қишлоқи йигитларга ўхшамаслигимдан нақадар хурсанд бўлиб юрардим-а! Мана, энди ҳаётда етарли даражада тажриба орттирдим ва тафовут нафрат туғдиражагини тушуниб олдим»,— бир кун и эрталаб у ўзига ана шундай деди. Бу улуг ҳақиқатни у энг алам қиладиган муваффақиятсизликларининг биридан сўнг пайқади. У бутун бир ҳафта давомида авлиёхон деб ном чиқарган талабалардан бирига яхши кўринишга ҳаракат қилиб юрарди.

Улар ҳовлида сайр қилишар экан, Жюльен итоатгўйлик билан ўша талабанинг ўлгудек зерикарли сафсатасига қулоқ солмоқда эди. Дабдурустан ҳавони қора булут қоплади-ю, момақалди роқ гулдураб, чақмоқ чақди. Шунда авлиёхон талаба Жюльенни бор кучи билан ўзидан нари итариб, қичқирди:

— Менга қаранг, ўзинг учун ўл етим, деганлар! Мени чақмоқ уришини истамайман, худо эса сизни ёндириб кул қилиши мумкин, чунки сиз Вольтер каби даҳрийсиз.

Жюльен ғазабдан тишларини гижирлатганича чақмоқ чақабган осмонга тикилиб, хитоб қилди: «Баттар бўлай, бўрон пайтида ухлаб қолганим учун мени чақмоқ ура қолсин! Ҳай майли, бошқа бир художўйнинг кўнглини овлашга уриниб кўрамиз».

Кўнги роқ чалиниб, аббат Кастанэд олиб борадиган қиссас-уя анбиё дарси бошланди.

Аббат бугун оталарининг оғир меҳнати ва йўқсиллигидан ўлгудек қўрқиб кетган бу қишлоқи йигитларга уларнинг назарида қандайдир даҳшатли нарса бўлган ҳукумат фақат худонинг ерда сояси томонидан топширилгани учунгина амалий ва қонуний кучга эга эканлигини тушунтирмоқда эди.

— Худо йўлига ҳаётингизни бағишлаб, риёзат чексангиз, папанинг табаррук илтифотига мушарраф бўлғайсиз, *сиз унинг қўлига асо* бўлинг,— дея қўшимча қилди у,— ана шунда сиз бировнинг буйруғига бўйсунмайдиган ва ўзингизга ўзингиз бошлиқ бўладиган ажойиб ва сердаромад жойга эга бўласиз, бу жой сизга умрбод бериладурким, у ерда маошнинг учдан бирини ҳукуматдан олсангиз, қолган учдан иккисини сизнинг панд-насиҳатларингизга итоат этгувчи қавмингиз келтириб беради.

Дарсдан сўнг аббат Кастанэд синфдан чиқиб ҳовлида тўхтади, бугун дарсини зўр диққат-эътибор билан тинглаган шогирдлари уни ўраб олди.

— Чиндан ҳам руҳонийлар тўғрисида,— дерди у атрофини ўраб олган семинаристларга,— попи қандай бўлса, қавми ҳам шундай бўлади, деб жуда тўғри айтишган. Мен тоғда руҳонийси катта шаҳардаги дин пешволаридан ҳам кўпроқ даромад туширадиган баъзи қавмларни ўз кўзим билан кўрганман. У бўлади, бу бўлади, муллажиринг жонивор сувдай оқиб келаверади. Семиз хўроз, тухум, ёғ-гўшт ва ҳоказо ноз-неъматлар ҳақида га-

пирмай ҳам қўя қолайлик. У ерда руҳонийнинг олдига тушадиган одам бўлмайди, биронта тўй-ҳашам усиз ўтмайди, аллада азиз, тўрвада майиз бўлиб юради у, хуллас, ҳурматини жойига қўйишади.

Жаноб Кастанэд хонасига кириб кетиши билан тўда тарқалиб, кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб кетди. Жюльен бу гуруҳлардан биронтасига ҳам қўшилмади: талабалар, гўё у қўтир итдек, ундан ўзларини олиб қочишарди. У гуруҳлардаги талабаларнинг «дов ёки чув», деб галма-гал танга отишаётганини кўрди. Агар танга дов келса, ўртоқлари унга назр-ниёзи мўл бўлган қавмга эга бўлар экансиз, дейишарди.

Сўнгра турли ҳикоялар бошланди. Мана, аллақайси ёш бир руҳоний қўлини пнжилга қўйиб қасам ичганидан сўнг, бир йил ўтар-ўтмас кекса кюренинг оқсочига битта семиз куённи туҳфа қилибди, шундан сўнг чол уни ўзига викарий қилибди. Орадан бир неча ой ўтгач, кекса кюре бандаликни бажо келтирибди-ю, ҳалиги йигит ажойиб қавмга эга бўлибди қўйибди. Бошқа биттаси эса жуда бой қавмдаги мункиллаб қолган кюрега усталик билан ўринбосар бўлиб олибди: у фалаж бўлиб қолган кекса кюре тановул қилгани ўтирган заҳоти югуриб келар экан-да, жўжани қойилмақом қилиб кесиб бераркан.

Барча соҳалардаги ёш йигитлар каби семинаристлар ҳам бундай ҳийла-найранглarning кучини анча бўрттириб тасаввур қилишардики, зеро бунинг ёш йигитлар ҳаёлини ўзига ром этадиган қандайдир ғаройиб томони бор эди.

«Мен ҳам ўзимни шундай гапларга одатлантиришим керак»,— дея ўйларди Жюльен. Агар улар сосиска ёки бой қавмлар ҳақида сўзлашишмаса, гап черков таълимининг кундалик ишлари, епископлар билан префектлар, кюрелар билан мэрлар орасидаги ихтилоф тўғрисида кетарди. Ана шунда Жюльен уларнинг дилида яна бошқа бир худо борлигини сезиб қолардики, у биринчисидан ҳам даҳшатлироқ ва қудратлироқ бўлиб, бу бошқа худо папа эди. Улар ўзаро секингина,— ўшанда ҳам фақат жаноб Пирар эшитиб қолмаслигига ишончларни комил бўлганида,— папа ҳар бир префект, ҳар бир мэрни шахсан ўзи шу боисдангина тайинламайдики, бу ишни у черковнинг катта ўғли деб эълон қилган Франция қиролига топшириб қўйган, дея ивиришивир гаплашиб юришарди.

Ана шунда Жюльеннинг ҳаёлига де Местрнинг ўзига яхши маълум бўлган папа ҳақидаги китоби ёрдамида обрў орттириш фикри келиб қолди. У чиндан ҳам ўртоқларини ҳайратга солди, бироқ бу унинг бошига яна фалокат келтирди. Талабаларга Жюльен уларнинг дунёқарашларини ўзларидан ҳам яшироқ баён қилиб бергани ёқмади. Жаноб Шелан Жюльенга нисбатан ҳам, ўзига нисбатан ҳам катта эҳтиётсизликка йўл қўйган эди. Чол уни сафсата сотмай, тўғри фикр юритишга ўргатган эди-ю, аммо кичкина одам учун бундай одат жиноят ҳисобланишини айтмоқни унутганди, зеро тўғри гап туққанингга ёқмайди.

Шундай қилиб, Жюльеннинг сухандонлиги унинг учун янги жиноят бўлиб чиқди. Семинаристлар уни ғийбат қила-қила, алоҳа, унга нисбатан дилларидаги бутун даҳшатни изҳор қиладиган ном топишди: улар Жюльенга *Мартин Лютер* деб лақаб қўйишди,— ўзи фахрланиб юрадиган ўша иблисона мантиқи учун ҳам бу лақаб унга жуда мос келади, дейишарди улар.

Еш семинаристлардан кўпчилигининг ранги Жюльенникидан тиниқроқ эди, кейин ундан чиройлироқ йигитлар ҳам бор эди-ю, бироқ унинг қўллари оппоқ бўлиб, у ўта озодаликка риоя қилиш одатини яшира олмасди.

Мазкур фазилат қаҳрамонимиз тақдир тақдоси билан тушиб қолган бу ҳасрат маҳфилида сираям мақтовга арзийдиган нарсаси ҳисобланмасди. Унинг атрофидаги исқирт қишлоқи йигитлар дарҳол Жюльенни ахлоқи бузуққа чиқариб қўйишди. Биз қаҳрамонимизнинг бошига тушган беҳисоб қийинчиликларни тасвирлайвериб, китобхоннинг жонига тегмоқчи эмасмиз. Масалан, бақувватроқ семинаристлардан баъзилари Жюльенни калтакламоқчи ҳам бўлдилар, шунда у темир циркуль билан куролланиб, уни ишга солажагини ишора қилди. Ахир ишора чақимчи учун айтилган сўздек асосли далил бўла олмайди-да.

XXVIII

Санам юриши

Барчанинг қалби ларзага келган эди. Жонкуяр мўминларнинг ҳаракати билан чиройли қилиб безатилган ва қум сепилган торгина готик кўчаларга тангрининг ўзи тушиб келгандек туюларди.

Ю н г.

Жюльен ўзини тентак ва арзимас бир одам қилиб кўрсатишга қанчалик уринмасин, бари бир ўқитувчиларга ёқмасди. «Ахир, ҳар қалай,— дея ўйларди у,— устозларимизнинг бари анча нозиктабиат одамлар, уларни минглаб кишилар орасидан бекорга танлаб олишмаган-ку. Нега энди менинг мўминлигим уларга таъсир қилмаяпти?» Жюльеннинг назарида, фақат биргина одам унинг ҳар нарсасига ишонишга ҳозирлиги ва ўзини гўл қилиб кўрсатишга уриниши туфайли алдангандек туюларди. Бу одам соборда ўтказиладиган барча байрам маросимларининг бошқарувчиси аббат Ша Бернар эди. Мана, ўн беш йилдирки, нуқул унга соборнинг бош руҳонийси қилиб тайинлашни ваъда қилишарди, ҳозирча эса у семинарияда ваъз айтиш санъати курсини олиб борарди. Бу предметдан Жюльен бошиданоқ, ҳали кўзи очилмаган пайдан буён деярли доим биринчи бўлиб келарди. Аббат Шанинг унга очикдан-очик мурувват кўрсатиши ҳам ана шундан

бошланган эди: у дам-бадам дарсдан сўнг Жюльеннинг қўлтигидан дўстона тутиб, у билан боғда сайр қиларди.

«У мендан нима истайди?»— дея ўйларди Жюльен. У аббатнинг собордаги диний ашқол-дашқоллар, ридо-жуббалар ҳақида соатлаб қилган ҳикояларини ҳайратга тушиб тингларди. Елғиз кимхоб жуббанинг ўзи, мотам пайтлари кийиладиганини ҳисобга олмаганда, ўн етти дона экан. Қариб қолган маслаҳатчи хоним де Рюампрэдан умид катта экан; тўқсон ёшли бу хоним ажойиб лион шойисидан тикилган зарбоф тўй либосларини камида етмиш йилдан буён сақлаб келаркан.

— Бир тасаввур қилиб кўринг-а, дўстим,— дерди аббат Шабирдан тўхтаб, завқ-шавқ билан кўзларини юмар экан,— ўша кўйлақлар таёқдай қотиб тураверади, зари шу қадар кўп! Безансондаги барча ҳурматга лойиқ одамларнинг айтишларича, маслаҳатчи хонимнинг васиятига биноан соборимизнинг хазинасига тантана пайтлари кийиладиган тўрт-беш байрам ридосидан ташқари яна ўн дона жубба қўшилар экан. Мен эса бундан ҳам кўпроғига умид қиламан,— дея қўшимча қиларди аббат Шатовушини пасайтириб,— маслаҳатчи хоним бизга яна саккиз дона тилла суви югуртирилган кумушдан ясалган қандил қолдирадилар, дея умид қилишга баъзи асослар бор. Айтишларича, қандилларни Бургундия герцоги Карл Шерюрак Италияда харид қилган эмиш, зеро хонимнинг аждодларидан бири унинг севимли министри бўлган экан.

«Нега у бу увадалар ҳақида менга ҳикоя қиляпти?— ажабланарди Жюльен.— Қанча вақтдан бери усталик билан нимагадир тайёргарлик кўряпти-ку, лекин гапнинг индаллосини айтмаяпти. У менга ишонмаса керак. Чамамда, ўқитувчиларимизнинг ичида энг айёрига ўхшайди, уларнинг бирор икки ҳафтадан сўнг мақсадларини илғаб олса бўлади. Айтгандай, буни тушуниш мумкин; ахир ўн беш йилдан буён боёқишнинг иззат-нафси азият чекиб келади-да!»

Бир куни кечқурун қиличбозлик дарси пайтида Жюльенни аббат Пирарнинг ҳузурига чақирди, аббат унга шундай деди:

— Эртага Лоши Масихо байрами. Жаноб аббат Ша Бернар соборни ясатишда сизнинг ёрдамингизга муҳтож, марҳамат қилиб унинг олдига боринг ва айтганларини бажаринг.

Лекин шу заҳоти аббат Пирар уни тўхтатиб, ҳамдардлик билан қўшимча қилди:

— Бу имкониятдан фойдаланиб, шаҳарни сайр қилиш ёки қилмаслик ҳақида ўзингиз ўйлаб кўринг.

— *Incedo per ignes* (Махфий душманларим бор),— дея жавоб қилди Жюльен.

Эртаси куни азонлаб Жюльен кўзини ерга тикканича, собор томон равона бўлди. У атрофида уйғонаётган шаҳарнинг ғалағовури ва югур-югурини ҳис этгач, анча енгил тортди. Санам юришини кутиб, ҳамма ёқда уйларнинг пештоқларини безашмоқда эди. У семинарияда ўтказган бутун вақт унинг назарида

бир дақиқа бўлиб кўринди. Иигит Вержи ҳақида ва ҳозир учрашиб қолиши мумкин бўлган позанин Аманда Бинэ тўғрисида ўйлай бошлади, чунки унинг қаҳвахонаси шундоқ йўлнинг устида эди. У сеvimли соборининг эшиги олдида турган аббат Ша Бернарни узоқдан кўрди; аббат чеҳраси қувноқ, кўзлари кулиб турадиган семиз бир киши эди. Бугун у гул-гул очилиб турарди.

— Сизни кутаётган эдим, бўтагинам!— дея қичқирди у Жюльен узоқдан кўринган заҳоти.— Ҳуш келибсиз! Бугун қаттиқ меҳнат қилмоғимизга тўғри келади, иш анча оғир бўлади, келинг, нонушта қилиб, куч йиғиб олайлик. Кейин соат ўнларда, сўнгги ибрдат маҳали тановул қиламиз.

— Илтимос, тақсир,— деди вазминлик билан Жюльен,— мен бир сония ҳам ёлғиз қолмасам, девдим. Марҳаматингизни аямай, эътибор берсангиз,— дея қўшимча қилди у бошлари узра қад кўтарган минорадаги соатни кўрсатиб,— мен ҳузурингизга бир минута кам бешда етиб келдим.

— Ҳа-а! Сиз ярамас семинаристларимиздан кўрқяпсизми? Улар ҳақида ўйлаб нима қиласиз?— деди аббат Ша.— Четида тикан ўсгани билан йўл ёмон бўлиб қолармиди? Йўловчи ўз йўли билан кетаверади, ёвуз тиканлар эса жойида шумшайиб тураверсин. Уларга эътибор қилманг, қани, қадрли дўстим, бўлмасам ишга киришайлик энди, ишга!

Аббат Ша, иш оғир бўлади, деб бекорга айтмаган экан. Кеча соборда тантанали дафн маросими бўлиб, шу боисдан байрамга тайёргарлик кўриш мумкин бўлмаган экан. Энди эса қандайдир икки-уч соат ичида уч қатор бўлиб саф тортган ва баландлиги ўн метрдан кўпроқ келадиган готик устунларнинг ҳаммасига бошдан-оёқ қирмизи Дамашқ матосидан ўраб чиқмоқ керак эди. Жаноб епископ шу ишни деб Париждан, почта қаретасида келиши учун йўлкирасини тўлаб, тўрт нафар қопламачи чақиртирган эди. Бироқ бу жаҳоблар, ўзлари ҳамма ишни бажаришга улгурмаётган бўлсалар-да, безансонлик уқувсиз ҳамкасбларига ёрдам бериш ўрнига, кесатиқ гаплар билан уларни баттар гантиб қўймоқда эдилар.

Жюльен нарвонга ўзи чиқмаса бўлмаслигини тушунди, унинг чаққонлиги ана шу ерда асқатди. У маҳаллий қопламачиларга раҳбарлик қила бошлади. Аббат Ша унинг қандай чапдастлик билан бир нарвондан тушиб, иккинчи нарвонга чиқишини завқ билан томоша қиларди. Ҳамма устунларга Дамашқ матоси ўраб бўлингач, асосий меҳроб тепасидаги катта тахтиравонга беш боғлам юмшоқ парни қандай қилиб ўрнатишни муҳокама қила бошлашди. Тахтиравоннинг заррин ёғоч чамбари итальян мариридан ясалган саккизта баланд устунга ўрнатилган эди. Аммо тахт тепасига — тахтиравон ўртасига етиб олиш учун эски ёғоч бўғотдан юриб ётмоқ лозим бўларди. Бўғотнинг тўсинлари эса, эҳтимол, қурт еган бўлиб, у ердан ўн беш метрча баландликда осилиб турарди.

Парижлик димоғдор қопламачилар бу муаллақ йўлкани кўр-

гач, анча попуклари пасайиб қолди; улар тахтиравонга қараб-қараб қўйишганича баҳслашишар, муҳокама қилишар, бироқ биронтасининг ҳам тепага чиқишга юраги дов бермас эди. Жюльен пар боғламларни шартта қўлига олиб, нарвондан физиллаганича тепага чиқиб кетди. Йигит уларни жуда усталик билан чамбарнинг ўзига, тахтиравоннинг қоқ ўртасига ўрнаштириб қўйди. Жюльен нарвондан пастга тушгач, аббат Ша Бернар уни қучоқлаб олди.

— Optime¹,— дея қичқирди меҳрибон бақалоқ.— Мен буни албатта ҳазрати бузрукнинг ўзларига гапириб бераман.

Соат ўнда улар хурсандчилик билан нонушта қилишди. Аббат Ша илгари ҳеч қачон ўз черковини шу қадар безатилган ҳолда кўрмаган эди.

— Шу денг, бўтагинам,— дерди у Жюльенга,— волидан муҳтарамам мазкур мўътабар ибодатхонада стул ижарага бериш билан шуғулланганлар, шу боисдан ҳам мени маълум даражада, мазкур ажойиб бино боқиб катта қилган, десам ҳам бўлади. Робеспьернинг террори бизни хонавайрон этди, бироқ мен, ўшанда ёшим саккизда эди, хонадонларга бориб ўқиладиган ибодатларда хизмат қила бошлагандим, ибодат кунлари эса менга овқат беришарди. Жуббани ҳеч ким мендан яхшироқ ўрай олмасди: баъзан денг, биронта ҳам заррин попуги қайрилиб қолмасди. Наполеон тоат-ибодат қилишга қайта ижозат берганидан сўнг, мен бу мўътабар митрополияда назоратчилик қилиш бахтига муяссар бўлдим. Йилига беш марта у менинг кўз ўнгимда ана шундай зеб-зийнатлар билан ясатилади. Лекин ҳеч қачон у бугунгидек кўркем бўлмаганди, Дамашқ матолари ҳеч қачон устунларга бу қадар чиройли қилиб ўралмаганди.

«Мана ҳозир у, ниҳоят, менга сирини айтади,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Ўзи ҳақида гапира бошладими, демак, ҳозир кўнглидагини тўкиб солади!» Бироқ ҳаяжонланиб турганига қарамай, аббат биронта ҳам бемулоҳаза сўз айтмади. «Бўлмасам анчагина меҳнат қилди. Хурсанд бўлишини айтмайсизми!— дея ўйлади Жюльен.— Винониям талайгина ичди. Мана буни одам деса бўлади! Ибрат олсам арзийди! Дарҳол мукофотлансин!» (Бу иборани Жюльен кекса табибдан ўрганиб олган эди.)

Жюльен епископ бошчилик қиладиган тантанали маросимда иштирок этмоқ учун ридосини киймоқчи бўлди.

— Ўғрилар-чи, азизим, ўғрилар-чи!— дея қичқирди шунда аббат Ша.— Сиз уларни ўйламайсиз ҳам! Ҳамма санам юришга жўнаса, черков бўм-бўш бўлиб қолади, шунда сиз билан мен қўриқчилик қилмоғимиз лозим бўлади. Кейин устунларнинг пасига ўралган манови заррин кимхобларнинг фақат бир-икки парчасигина етишмаса бир нави. Ахир бу кимсан де Рюампрэ хонимнинг туҳфаси-я. Бу кимхоб унга қиролнинг машҳур аждо-

¹ Баъоят аъло (лот.).

дидан мерос қолган, зари соф олтин-а, азизим!— дея завқ билан шивирлаб қўшимча қилди аббат Жюльеннинг қулоғига.— Ҳеч қандай аралашмаси йўқ! Мен сизга сўл қанотни кузатиб туришни топшираман, у ердан ҳеч қаёққа жилманг. Мен эса ўнг қанот билан бош нефга¹ кўз-қулоқ бўлиб тураман. Яна тавбахоналарга ҳам яхшилаб диққат қилинг: ўғриларнинг айғоқчилари, анави бузуқ хотинлар худди ўша ерга яширинишади ва сизнинг алаҳсиб қолишингизни кутишади.

У гапини тугатиши билаңоқ соат чоракам ўн иккига занг чалди. Ва шу заҳоти катта қўнғироқ бонг урди: у қаттиқ даранглаб акс-садо берар, бошқа қўнғироқлар унга жўр бўлишар эди. Бу дабдабали садолар Жюльенни ўзига маҳлиё қилиб қўйди. Унинг хаёли гўё қафасдан қутулиб чиққан қушдек юксак-юксакларга парвоз этиб кетди.

Иоанн Чўқинтирувчи кийимидаги норасида болалар муқаддас туҳфалар олдига сочиб юборган атиргул япроқлари ва бу хўрнинг хушбўй ҳидидан йигит баттар завқланди.

Қўнғироқнинг улуғвор садоларини эшитиб, Жюльен бу ҳар бирига эллик сантимдан ҳақ тўланадиган йигирма кишининг меҳнати эканлигини, уларга эса, эҳтимол қавмдан ўн беш-йигирма чоғлиқ одам ёрдам бераётганидан бўлак ҳеч нарсани ўйла-маслиги лозим эди. У яна арқонлар анча чириб қолганини, ҳавозаларнинг путури кетганини, қўнғироқнинг ўзи ҳам хатарли эканини, зеро у ҳар икки юз йилда бир марта қулаб туришини ҳам ўйлаб кўрмоғи лозим эди, йигит тағин жом урувчиларнинг маошини бирон йўл билан қисқартириш, ёхуд уларнинг меҳнати эвазига ёрлиқ биланми, ёки дарёдан сув бағишлагандек, черковнинг хайр-эҳсонидан бошқа бирор нарса биланми ҳақ тўлашни ҳам ўйлаб кўрса ёмон бўлмасди. Шунда черков хазинасига зиён тегмаган бўларди.

Бироқ шундай доно фикрларга берилиш ўрнига Жюльеннинг кўнгли манови улуғвор садолардан кўтарилиб, осмону фалакда кезиб юрарди. Ундан ҳеч қачон яхши поп ҳам, удабурон бошлиқ ҳам чиқмаса керак! Сал нарсагаям оғзи қулоғига етадиган кишидан дурустроқ одам чиқади дейсизми? Нар и борса рассом бўлади-да. Ана шу ерда Жюльеннинг ўзига бино қўйиши кўзга яққол ташланади. Жюльеннинг ўрнида семинариядаги ўртоқлари бўлганида, турган гап, эллик одамдан кўпроғи соборнинг катта қўнғироғи садосини эшитгач, жом урувчига қандай маош тўланишидан бўлак ҳеч нимани ўйламаган бўларди. Ахир улар халқ нафрати ва яқобинчиликдан ўлгудек қўрқишади, чунки яқобинчилар ҳар бир хонадонда топилади, деявериб уларнинг жонини олиб қўйишган ва шу боисдан улар воқеликка тўғри баҳо беришни ўрганиб олишган эди. Улар Барем каби гениал пухталиқ билан ибодат қилувчиларнинг кўнгли қай даражада ийиши жом урувчиларга тўланаётган маошга арзиш ёки арзи-

¹ Неф — бинонинг устунлар қатори билан ажратилган қисми (тарж.).

маслигини чамалаб кўра бошлашарди. Бироқ агар Жюльен соборнинг моддий манфаати тўғрисида ўйлаган тақдирда ҳам унинг хаёли бари бир бошқа томонга олиб қочган бўларди: у, чамаси, черков совети учун қирқ франкни тежаб қолишнинг эвини қиларди-ю, лекин йигирма беш сантимлик сарф-харажатдан қочиш имкониятини қўлдан бой берарди.

Қуёш чарақлаб турган ажойиб кунда оломон шаҳар мазмурлари бир-бирларидан ўтишга ҳаракат қилиб қурдирган чиройли муваққат меҳроблар олдида тўхтай-тўхтай Безансон бўйлаб силжиб борар экан, черков сув қуйгандек жимжит эди. Унинг ичи ғира-шира ва салқин эди. Ҳамма ёқни гуллар ва буҳўрнинг ёқимли ҳиди тутиб кетганди.

Бу сукунат, ёлғизлик ва черковнинг кенг залларидаги салқиндан Жюльенни ширин мудроқ босди. У бинонинг бошқа қанотини назорат қилиб юрган аббат Наннинг безовта қилишидан чўчимасди. Ўзига кузатиб туриш топширилган сўл қанотда аста сайр қилиб юрар экан, унинг руҳи омонат жисмини деярли тарк этган эди. Жюльен мутлақо хотиржам эди, у тавбахоналарда бир неча тақводор аёллардан бўлак ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилганди; шу тобда унинг кўзлари очиқ эди-ю, аммо ҳеч нимани кўрмасди.

Аммо у яхши кийинган икки аёлнинг тиз чўкиб турганини кўргач, бир оз ҳушига келди: улардан бири тавбахонада, иккинчиси эса шундоқ ёнгинасида, пастаккина курсичада ибодат қилмоқда эди. У шу тобда кўзлари ҳеч нимани кўрмаса ҳам дафъатан у, ё ўзига топширилган вазифа масъулиятиданми, ёки аёлларнинг хушбичимлигига қойил қолганиданми, тавбахонада ҳозир руҳоний йўқлигини эслаб қолди. «Қизик,—дея хаёлидан ўтказди у,— шу қадар художўй эканлар, нега бу башанг хонимлар ҳозир кўчадаги меҳроблардан бири олдида ибодат қилишмаяпти? Агар бу хонимлар асилзода бўлишса, у ҳолда нега биронта балконда, ҳамманинг кўз ўнгида савлат тўкиб ўтиришмади? Кўйлагининг баданига чиройли ёпишиб туришини қаранг! Нақадар гўзал экан-а!» Шуларни дилидан ўтказар экан, йнгит аёлларнинг юзини кўриш умидида қадамини секинлатди.

Тавбахонада тиз чўкиб турган аёл бу сув сепгандай жимжитликда Жюльеннинг қадам товушини эшитиб, аста бошини ўгириб қаради. Шундан сўнг у бирдан қичқириб юборди-ю, ҳушидан кетди.

Ҳушидан кетгач, у чалқанчасига йиқила бошлаган эди, шундоқ орқасида ўтирган дугонаси унга ёрдамга отилди. Шу заҳоти Жюльен йиқилиб тушаётган хонимнинг елкаси ва бўйинини кўриб қолди. Унинг кўзи ўзига яхши таниш бўлган ажойиб дурлар шодасига тушди. У де Реналь хонимнинг сочларини таниганидан сўнг ҳоли не кечганини билсангиз эди! Бу ўша эди. Дугонаси йиқилиб тушмаслиги учун унинг бошини суяб турган аёл эса Дервиль хоним эди. Жюльен эс-ҳушини йўқотиб, улар томон

отилди. Агар Жюльен вақтида уларни суяб қолмаганида, де Реналь хоним ўз оғирлиги билан дугонасини ҳам йиқитиб юборган бўларди. У ўз елкасида де Реналь хонимнинг орқага ташланган бошини, унинг мурданикидек оппоқ оқариб кетган чеҳрасини кўрди. Йигит Дервиль хонимга уни тўқима стулга суянтириб ўтқазишда ёрдамлашиб юборди.

Дервиль хоним ўгирилиб қаради-ю, шундан кейингина уни таниб қолди.

— Кетинг, тақсир, дарҳол кетинг!— деди у ғазабнок оҳангда.— У сизни кўрмаса бўлгани. Сизни кўриб даҳшатга тушмайдими ахир,— сизни танимасдан илгари қандай бахтли эди-я. Ахлоқи бузуқ одам экансиз, Кетинг! Заррача номусингиз бўлса, дарҳол кетинг бу ердан.

Бу гап шундай бир амирона оҳангда айтилган, Жюльен, эса шу қадар эсанкираб қолган ва эс-ҳушини йўқотган эдики, у дарҳол нари кетди. «У доим мендан нафратланарди», дея ўйлади у Дервиль хоним ҳақида.

Худди шу пайт черковда оломон олдида келаётган попларнинг пинғиллаб оят ўқиши эшитилди: санам юриши иштирокчилари қайтиб келмоқда эди. Аббат Ша Бернар бир неча бор Жюльенни чақирди; аммо йигит унинг овозини эшитмади; ниҳоят, аббат Жюльеннинг олдида келиб, рамақда жони қолган йигитни қўлидан ўшлади-да, уни бекиниб турган устун ортидан олиб чиқди. У Жюльенни епископга таништирмоқчи эди.

— Мазангиз қочибди, бўтагинам,— деди у Жюльеннинг ранги докадек оқариб, деярли қимирлашга мажоли етмай турганини кўргач.— Бугун жуда кўп ишлаб юбордингиз.— Шундай дея аббат унинг қўлтиғидан тутди.— Қани юринг, сув сепувчи ўтирадиган манови курсида, менинг орқамда ўтирасиз, мен эса сизни пана қилиб тураман. (Улар энди черковга кираверишда, катта эшик ёнида туришарди.) Тинчланинг, ҳазрати бузрук етиб келгунларига қадар ҳали йнгирма минут вақтингиз бор. Ўзингизга келишга ҳаракат қилинг, ҳазрати бузрук ўтаётганларида, мен сизни суяб турғизаман, ёшим бир жойга бориб қолган бўлса-да, ўзим жуда бақувватман.

Бироқ епископ кўринганида, Жюльен шу қадар титраб турардики, аббат Ша уни епископга таништириш ниятидан воз кечишга мажбур бўлди.

— Хафа бўлманг, бўтам,— деди у йнгитга,— мен яна бир мавридини топарман.

Кечқурун аббат семинария ибодатхонасига ўн қадоқ шәм элтиб беришни буюрди. Унинг айтишича, бу шамларни ўз вақтида жуда эпчиллик билан ўчирган Жюльен тежаб қолган эмиш. Бу гапга ишониш қийин эди. Бечора йигитнинг ўзи шу тобда ўчиб қолган шамни эслатарди, у де Реналь хонимни кўрганидан сўнг бутунлай эс-ҳушини йўқотиб қўйганди.

Биринчи ғалаба

У ўз замонасини, ўз ўлкасини
яхши ўрганиб олди, энди унинг
егани олдида, емагани ортида бў-
лади.

«Даракчи»

Бир куни эрталаб қаттиққўл аббат Пирар уни ҳузурига чақириб қолганида Жюльен соборда содир бўлган ўша воқеадан сўнг ҳамон ўзига келолмай, чуқур таёлга чўмиб юрган эди.

— Ҳозиргина жаноб аббат Ша Бернардан хат олдим, мактубида у сизни жуда мактабди. Айтишим мумкинки, сизнинг хулқ-атворингиздан бирмунча хурсандман. Гарчи бу хислатларингиз дарҳол кўзга ташланмаса-да, сиз жуда эҳтиётсизлик билан бемулоҳаза иш қиласиз. Лекин шу билан бирга юрагингиз тоза ва ҳатто олижанобдурсиз, ақл-идрокингиз ҳам тийрак. Хуллас, сизда аллақандай истеъдод учқунларини кўраётирман-ким, уни қадрламоқ даркор бўлади.

Мен шу ерда ўн беш йил заҳмат чекдим, энди мазкур маҳфилни тарк этмоққа мажбурмен: менинг жиноятим шундан иборатки, семинаристларни ўз ҳолига қўйиб бердим ва сиз менга тавбахонада айтган махфий жамиятларни на рағбатлантирдим, на таъқиб этдим. Бироқ бу ердан жўнаб кетмоқдан аввал сизга бирор яхшилиқ қилсам дейман. Агар яхдонингиздан топилган ўша қарта — Аманда Бинэнинг адреси бўлмаганида мен икки ой бурун сизнинг гамингизни еган бўлардим. Мен сизни Таврот ва Инжил бўйича репетитор этиб тайинлайман.

Қалби миннатдорчилик туйғусига тўлиб-тошган Жюльен худога шукрона келтирмоқ учун аввал тиз чўкмоқчи бўлди-ю, бироқ юраги самимийроқ бўлишга даъват этди. У аббат Пирарнинг ёнига келди-да, унинг қўлини ўпди.

— Бу нимаси бўлди?— дея қичқирди жаҳл билан директор, аммо Жюльеннинг кўзларидаги ифода ҳозирги қилган ишидан анча кўпроқ нарса ҳақида ҳикоя қилмоқда эди.

Аллақачонлардан бери нозик руҳий кечинмаларни учратмай қўйган аббат Пирар унга ғоят ажабланиб қараб турарди. Унинг бундай узоқ тикилиши директорнинг дилидагини сездириб қўйди: унинг товуши қалтираб кетди.

— Ҳа, ҳа, бўтам, мен сенга меҳр қўйиб қолдим. Худо шохид, бениҳтиёр шундай бўлди. Менинг бурчим адолатли бўлмоқлик, мен ҳеч кимдан нафратланмаслигим ҳам, ҳеч кимни суймаслигим ҳам даркор. Келажакда ҳаётинг оғир бўлади. Сенда пасткаш кишиларга ҳақорат бўлиб туюладиган хислатларни сезадурман. Ҳасад ва бўҳтон сени умрбод таъқиб этади. Тақдир сени қаёққа йўллагани, тенгдошларинг сендан доим нафратланадилар, агар ҳатто сенга ўзларини дўст қилиб кўрсатган тақ-

дирларида ҳам фақат сени ҳалок эсмоқ ниятида шунда қиладилар. Сенга фақат бир нарса ёрдам қилиши мумкин: ўзингга бино қўйганинг учун жазо тариқасида сенга нисбатан муқаррар равишда нафрат қўзғатадиган хислатлар инъом этган худодан бўлак ҳеч кимга суянма. Сенинг ахлоқинг ҳар қандай таъналардан юқори бўлмоғи лозим — сен учун ягона нажот йўли ана шунда. Агар ҳақиқатга оғишмай риюя қилсанг, душманларинг бир кун эмас-бир кун албатта забун бўлгай.

Жюльен илиқ сўз эшитмаганига шу қадар кўп вақт бўлган эдики, — майли, бу ожизлигини кечирамиз, — кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Аббат Пирар унинг елкасидан қучиб, бағрига босди, шу тобда иккови ҳам ҳузур қилаётган эди.

Жюльен қувончидан ўзини қўярга жой топа олмай қолди, бу қаҳрамонимиз эришган биринчи ғалаба бўлиб, ундан келиб чиқадиган имтиёзлар эса бениҳоя улкан эди. Фақат кўп ойлар давомида бир дақиқа ҳам ёлғиз қола олмай, юмшқроқ қилиб айтганда ярамас, кўп ўринларда эса тоқат қилиб бўлмайдиган даражада жирканч синфдошлари орасида яшашга маҳкум этилган одамгина бунинг қадрига етарди. Уларнинг бақирб-чақиришларининг ўзи сезгир одамни жинни қилиб қўйиши мумкин эди. Ўпканда худо берган, қорни тўқ, тоза кийинган бу мужиклар ўз севинчларини қичқириб изҳор қилганларидагина кўнгиллари жойига тушарди.

Энди Жюльен ёлғиз ёки деярли ёлғиз ўзи, бошқалардан тахминан бир соат кейин овқатланарди. Унда боғнинг қалити бўлиб, йигит у ерда ҳеч ким бўлмаган пайтлари сайр қилиши мумкин эди.

Жюльен энди ўзидан камроқ нафратлана бошлаганларини кўриб, жуда ҳайрон бўлди, у бўлса, аксинча баттарроқ ёмон кўриб қолишса керак, деб ўйлаган эди. Энди талабалар унинг гапга аралашмай юришини аҳмоқона манманлик деб ҳисобламай қўйгандилар, бўлмасам у ана шу ҳаммага аён бўлган хислати туфайли ўзига озмунча душман орттирдими! Унинг атрофида яшайдиган бу тўпори йигитларга Жюльеннинг одам ёқтирмаслиги энди ўз қадр-қимматини билиш бўлиб туюларди. Бора-бора ундан деярли нафратланмай қўйдилар, аинниқса энди унинг шогирдлари бўлиб қолган ва Жюльен жуда назокат билан муомала қиладиган пастки курс семинаристлари унга ихлос қўя бошлаган эдилар. Аста-секин унинг тарафдорлари ҳам пайдо бўла бошлади, уни *Мартин Лютер* деб аташ эса энди ноўрин ҳазил ҳисобланарди.

Лекин унинг дўстлари, унинг душманларини санаб ўтиришдан не ҳожат? Буларнинг бари қабоҳатдан нарига ўтмайди, бизнинг тасвиримиз эса ҳаққоний бўлгани сайин қабиҳроқ бўлиб бораверади. Аммо халқнинг ахлоқини тарбиялаш билан фақат шулар шуғулланади-ку, уларсиз халқнинг аҳволи не кечади? Бирон кун келиб газета попнинг ўрнини боса олармикин?

Жюльен репетитор қилиб тайинланганидан буён семинария директори у билан гувоҳларсиз гаплашишдан ўзини олиб қочиб юрди. Бу унинг эҳтиёткорлиги эди. Бу эҳтиёткорлик ўзи учун ҳам, шогирд учун ҳам фойдали бўлса-да, аввало, синов эди. Қаттиққўл янсенист аббат Пирар, агар биронта одам сенинг назарингда баъзи фазилатларга эга бўлса унинг орзу-мақсадлари йўлига тўсиқ қўйиш керак, деган қоидага қаттиқ амал қиларди. Унингча, агар ўша одамнинг фазилатлари ҳақиқий бўлса, у барча тўсиқларни енгиб ўта оларди.

Ов мавсуми бошланди. Фуке Жюльеннинг оиласи номидан семинарияга кийик билан тўнғиз юборишни лозим топди. Ов қилинган бу ҳайвонларни коридорга, ошхона билан емакхона ўртасига қўйишди. Семинаристлар тановул қилгани кета туриб, уларни ўша ерда кўришди. Талабалар уларни қандай қизиқиш билан томоша қилганларини бир кўрсангиз эди! Тўнғиз, ҳатто ўлик ҳолда ҳам пастки синф семинаристларининг юрагини ёрарди, улар қўрқа-писа унинг қозиқ тишини ушлаб кўришарди. Бутун ҳафта давомида барча семинаристлар ана шу нимталарни гапириб юришди.

Жюльеннинг оиласини жамиятнинг ҳурмат қилиниши лозим бўлган табақасига қўшиб қўйган бу тухфа унга нисбатан бўлган ҳасад ва нафратга қақшатқич зарба берди. Жюльен бойлик билан эъзозланадиган устунлик ҳуқуқига эришди. Яхши ўқийдиган семинаристлардан Шазель ва бошқалар унга хушомад қила бошладилар ва ҳатто, бошидан ота-онасининг бадавлат эканлигини маълум қилмай, уларни пулга нисбатан беихтиёр ҳурматсизлик қилишга мажбур этгани учун Жюльендан ўпкалаб ҳам юрдилар.

Бу пайтда рекрут сафарбарлиги ўтаётган бўлиб, Жюльен семинарист сифатида ҳарбий хизматдан озод қилинган эди. Йигит буни эшитгач, қаттиқ изтиробга тушди. «Мана, йнгирма йил муқаддам мени қаҳрамонлик майдонига бошлаши мумкин бўлган шу дақиқа ҳам мен учун бутунлай ўтди кетди!»

Бир куни у ёлғиз ўзи семинария боғида сайр қилиб юриб, деворни тузатаётган гишт терувчиларнинг суҳбатини эшитиб қолди.

— Мана, бизнинг навбатимиз ҳам келди. Янги чақириқ эълон қилишибди.

— Ҳа, *анависи* бўлганида жон деб бораверардик-а! Бутун гишт терувчи бўлсанг, эртасига офицер бўлиб кетардинг, ҳатто генерал ҳам бўлиш мумкин эди, шунақасиям бўлган, дейишади.

— Энди, оғайни, бунақаси бўлмайди! Солдатликка фақат ялангоёқлар боришади. Муллажиринги бўлганлар уйда қолишади.

— Фақир бўлиб тугилган умрбод фақирлигича қолаверади, бор гап шу, ошина.

— Уни ўлди дейишади, шу гап ростмикин?— дея гапга аралашди учинчи гишт терувчи.

— Бу гапни, ошна, ҳамёни катталар тўқиб чиқаришган! Бўлмасам-чи, роса юрагини олиб қўйган эди-да уларнинг.

— Унинг даврини олгину ҳозирги даврни қара, осмон билан ер дейсан! Таажжуб, маршалларининг ўзи унга хиёнат қилишди-я! Дунёда шунақа сотқинлар ҳам бўлар экан-да!

Бу суҳбат Жюльенга бирмунча тасалли берди. У йўлида давом этар экан, хўрсиниб, ўзича:

«Мана у, ягона подшоҳ, эл эъзозлар унинг арвоҳин»

дея такрорларди.

Имтиҳонлар пайти келди. Жюльен жуда яхши жавоб берарди: у ҳатто Шазель ҳам ўзининг барча билимларини намоиш қилишга ҳаракат қилаётганини яққол кўриб турарди.

Биринчи кун ишга машҳур катта викарый де Фрилер томонидан тайинланган жаноб имтиҳон олувчилар ўзларига аббат Пиарнинг севимли шогирди деб айтишган анави Жюльен Сорелни рўйхатнинг биринчи, ҳеч бўлмаса иккинчи сатрига ёзишга мажбур эканликларидан роса таъблари тирриқ бўлди. Семинарияда, Жюльен бош имтиҳон варақасида ҳам барча фанлардан биринчи ўринга чиқадди, демак, епископ ҳазратларининг уйдаги зиёфатга ташриф буюриш шарафига ҳам у муяссар бўлади, дея баҳс бойлашмоқда эди.

Бироқ сўнгги имтиҳон пайти у азиз-авлиёларга доир саволга жавоб бераётганида, бир маккор руҳоний унга авлиё Иероним ва унинг Цицеронга бўлган иштиёқи тўғрисида бир неча савол берди-да, сўнгра Гораций, Виргилий ва бошқа мажусий шоирлар ижоди ҳақида гап очди. Жюльен ўртоқларига билдирмай бу муаллифларнинг кўплаб шеърларини ёд олган эди. У ўз муваффақиятидан руҳланиб, қаерда турганини унутиб қўйди ва имтиҳон олувчининг такрорий саволига жавобан илҳом билан Горацийнинг қасидаларини ёддан ўқиб, уларни изоҳлаб бера бошлади. Имтиҳон олувчи илҳомланиб шеър ўқиётган Жюльенни йигирма минутга ўз ҳолига қўйиб берди-да, сўнг бирдан ғазабли тус олиб, шундай нопок ишга вақтнинг бекор сарфлагани ҳамда миясини наҳс ва бефойда ғоялар билан булғатгани учун унга қаттиқ танбех бера бошлади.

— Мен аҳмоқман, тақсир, сиз мутлақо ҳақсиз,— дея жавоб қилди Жюльен итоаткорлик билан, ниҳоят, ўзига қандай фириб берганларини тушуниб.

Имтиҳон олувчининг бундай ҳийласи ҳатто семинаристларга ҳам пасткашлик бўлиб туюлди-ю, бироқ Безансонда махфий жамиятларнинг бутун бир шохобчасини йўлга қўйган ва Парижга юбориб турадиган маълумотлари билан судьялар, префектлар ва ҳатто гарнизон штабининг олий бошлиқларини ҳам зир титратадиган маккор одам, аббат де Фрилер жаноблари учун қудратли қўллари билан Жюльеннинг исми қаршисига 198 рақами-

ни ёзиб қўйишга ҳалал бермади. Аббат шу йўл билан ўз душмани, янсенист Пирарнинг таъбини тирриқ қилиш имконияти туғилиб қолганидан хурсанд эди.

Мана, ўн йилдирки, жаноб де Фрилер қўлидан келган ҳамма ишларни қилиб, уни семинария директори лавозимидан туширишга ҳаракат қилиб юрарди. Аббат Пирар Жюльенга ўргатган ахлоқ қоидаларига ўзи ҳам амал қиларди, у софдил ва диёнатли бўлиб, ифвогарлик билан шуғулланмас ва ўз вазифасини сидқидилдан бажарар эди. Аммо бахтга қарши, тангри уни баджаҳл қилиб яратган эдики, бундай одамлар ранж-алам ва нафратдан қаттиқ изтироб чекадилар. Унга нисбатан айтилган ҳақоратли гаплардан биронтаси ҳам бу оташқалб одамда из қолдирмай ўтмасди. У шу пайтга қадар ҳам юз марта истеъфога чиққан бўларди-ю, бироқ тангри белгилаб берган бу лавозимда ҳақиқатан ҳам фойда келтираётганига сидқидилдан ишонарди. «Мен мунофиқлик ва бутпарастлик йўлига ғов соляпман», дерди у ўзи-га-ўзи.

Имтиҳонлар бошланган пайтга келиб у Жюльен билан икки ойча гаплашмай юрган эди, бироқ имтиҳон натижалари ҳақида расмий билдириш хати олиб, назарида семинариянинг фахри ҳисобланган ўз шогирдининг исми қаршисида 198 рақамини кўргач, тоби қочиб, бир ҳафтача кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Бу қаттиққўл одам энди зийраклик билан Жюльенга кўз-қулоқ бўлиб туришдангина таскин топмоқда эди. У Жюльенда на кек сақлаш, на ўч олиш истаги, на руҳан тушқунлик аломатлари борлигига ишонч ҳосил қилгач, терисига сиғмай кетди.

Орадан бир неча ҳафта ўтгач, Жюльеннинг номига хат келди. Йигит уни кўрди-ю, аъзойи баданида титроқ турди: конвертга Париж штемпели босилган эди. «Ниҳоят, де Реналь хоним менга бир вақтлар берган ваъдасини эслабди», дея хаёлидан ўтказди у. Поль Сорель деб имзо чеккан ва ўзини унинг қариндоши деб атаган қандайдир жаноб Жюльенга беш юз франклик чек юборибди. Хатда, агар Жюльен машҳур лотин муаллифларини бундан буён ҳам шундай иштиёқ билан ўрганаверса, ҳар йили шунчадан пул олиб туражани айтилган эди.

«Ҳа, бу де Реналь хоним, бу ўшанинг меҳрибонлиги!— дея кўнгли ийиб ўйларди Жюльен.— У менга тасалли бермоқчи бўлибди, лекин нега биронта ҳам дўстона сўз ёзмабди?»

Йигит бу хат хусусида қаттиқ янглишган эди; ўз дугонаси Дервиль хонимнинг таъсирига тушиб қолган де Реналь хоним шу кунларда ўз қилмишидан қаттиқ пушаймон бўлиб юрган эди. У бутун ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган бу ажойиб йигитни баъзан беихтиёр эслаб қоларди-ю, бироқ унга мактуб йўллашга журъат этмасди.

Агар семинария тили билан гапиришга жазм этадиган бўлсак, биз аҳтимол бу беш юз франкнинг пайдо бўлишини мўъжиза деб тан олардик ва бу туҳфани Жюльенга инъом этмоқ учун

тақдир қурул қилиб танлаган жаноб де Фрилернинг ўзлари юборган бўлса керак, деб айтган бўлардик.

Бундан ўн икки йил муқаддам жаноб аббат де Фрилер Безансон шахрига қўлида кичкина бир чамадон билан кириб келган эди. Айтишларича, ўшанда унинг буд-шуди ана шу чамадонга жо бўлган экан. Энди эса у шу атрофдаги энг бадавлат помешчиклардан бири бўлиб қолган эди. Аста-секин бойиш жараёнида у аллақайси ер-мулкнинг ярмини сотиб олган экан, ўша мулкнинг қолган ярми эса мерос тариқасида жаноб де ля Молга ўтибди. Ана шу ер-мулк бу муҳтарам зотлар орасида катта тортишувнинг келиб чиқишига сабаб бўлибди.

Ўзининг Париждаги нуфузи ва саройдаги лавозимларига қарамай, жаноб маркиз де ля Моль Безансонда, айтишларича, префектларни ишга қўйиб, ишдан оладиган катта викарийга қарши кураш олиб бориш анча хавфли эканини сезиб қолди. Бироқ бюджетда назарда тутилган бирор қулайроқ баҳона билан ўзига эллик минг мукофот пули ундириб олиб, қандайдир эллик минг франк учун аббат де Фрилер билан тортишувга чек қўйиш ўрнига маркиз ўз сўзида қаттиқ туриб олди. У ўзини ҳақ деб ҳисобларди: нақадар мустаҳкам далил бу — *ҳақлик!*

Лекин марҳамат қилиб бизга бир нарсани айтинг-чи, дунёда одам қилиши, ҳаётда ўз йўлини топиб олишига кўмаклашиб юбориши лозим бўлган ўғли ёки бирор қариндоши топилмайдиган судья зоти бормикин ўзи?

Зеро, бу ҳақиқатни кўзи кўр одам ҳам уқиб олмоғи учун жаноб аббат де Фрилер суднинг биринчи ҳукмини ўз фойдасига чиқаришга эришганидан сўнг орадан бир ҳафта ўтгач, епископ ҳазратларининг каретасида ўз адвокати олдига бориб, унга ўз қўли билан Фахрий Легион крестини топширди. Рақиб томоннинг бундай қатъий ҳаракатидан бирмунча эсанкираб қолган ва адвокатларининг ҳали-замон таслим бўлишидан чўчиган маркиз де ля Моль маслаҳат сўраб аббат Шеланга мурожаат қилди, у эса ўз навбатида, маркизга жаноб Пирарни тавсия этди.

Биз баён этаётган воқеалар содир бўлганида уларнинг орасидаги муносабат бир неча йилдан бери давом этиб келаётган эди. Жаноб Пирар бу ишга жон-жаҳд билан киришиб кетди. Маркизнинг адвокатлари билан муттасил учрашиб турар экан, аббат унинг даъвосини яхшилаб ўрганиб чиқди ва маркизнинг ҳақлигига ишонч ҳосил қилгач, қудратли катта викарийга қарши курашда очикдан-очик жаноб де ля Моль тарафини олди. Бу беадаблик жаноб де Фрилернинг иззат-нафсига қаттиқ теғди. Келиб-келиб қандайдир арзимас янсенист унга қарши чиқиб ўтирса-я!

— Ўзини қудратли деб ҳисоблайдиган манови сарой асилзодаларининг ҳолини бир кўринг,— дерди аббат де Фрилер ўзининг яқин дўстларига.— Жаноб де ля Моль ўзларининг безансонлик агентларига арзимас бир крестча олиб беришни ҳам лозим топмадилар, агар уни ишдан олиб ташлашса, парво ҳам қилмай-

дилар. Бўлмасам, бу мухтарам пэр, менга ёзишларича, ҳар ҳафтада канда қилмай зангори ленталарини тақиб олиб, адлия министрининг ким бўлишидан қатъи назар, унинг меҳмонхонасига ташриф буюрар эканлар.

Аббат Пирарнинг барча ҳаракатларига қарамай, жаноб де ля Моль, гарчи адлия министри билан, хусусан, унинг идораси билан доим яхши муносабатда бўлса-да, олти йиллик уринишлардан сўнг фақат даъволашида бутунлай енгилмади холос.

Иккови ҳам сидқидилдан шугулланаётган шу иш юзасидан аббат Пирар билан мунтазам хат ёзишиб турар экан, маркиз охир-оқибатда аббатнинг зукко ақлига қойил қолди. Аста-секин, жамиятда тутган ўринларидаги улкан тафовутга қарамай, уларнинг ёзишмалари дўстона руҳ касб этди. Аббат Пирар турли йўллар билан зугум ўтказиб, уни истеъфога чиқишга мажбур этмоқчи эканликларини маркизга хабар қилди. Унинг фикрича, Жюльен учун атайлаб ўйланган жирканч фирибгарликдан газаб қайнаган аббат бу воқеани бошдан-оёқ маркизга ёзиб юборди.

Ўзининг ниҳоятда бадавлат эканлигига қарамай бу мансабдор сира ҳам хасис эмасди. Шу пайтга қадар у даъволашув туфайли қилинган почта харажатларининг ўрнини қоплаш учун аббат Пирарни бир оз пул олишга кўндиролмай келарди. Ана шунда унинг миясига аббатнинг севимли шогирдига беш юз франк юбориш фикри келиб қолди.

Жаноб де ля Моль ҳатто ўз қўли билан илова хати ҳам ёзиб юборди. Шундан сўнг у аббатнинг ўзи ҳақида ҳам эслади.

Кунлардан бир кун аббат Пирар бир энлик хат олди, хатда ундан бир муҳим иш юзасидан Безансон қасабаларидан биридаги аллақайси меҳмонхонага дарҳол етиб келишни илтимос қилишганди. Меҳмонхонада уни жаноб де ля Молнинг иш бошқарувчиси қарши олди.

— Жаноб маркиз менга ўз кареталарини сизнинг ихтиёрингизга бериб қўйишни топширдилар,— деди унга бошқарувчи.— У киши, сиз манови хат билан танишиб чиққанингиздан сўнг, тўрт-беш кунлардан кейин Парижга жўнашдан бош тортмасангиз керак, деб умид қиладилар. Сиз белгилашни лозим топган муҳлат ичида эса, мен жаноб маркизнинг шу ердаги, Франш-Контедаги ер-мулкларини айланиб чиқаман. Шундан сўнг, сиз истаган пайтда Парижга жўнаймиз.

Хат қисқагина эди:

«Менинг қадрли аббатим, ўша провинциал ғалваларининг баридан кутулинг-да, Парижнинг мусаффо ҳавосидан нафас олиш учун бу ерга келинг. Сизга ўз экипажимни юборяпман — Сизнинг қарорингизни тўрт кун кутишни буюрдим. Ўзим эса Сизни Парижда сешанба кунигача кутаман. Парижнинг шундоқ ёнгинасида жойлашган ажойиб приходлардан бирини Сизнинг тасарруфингизда қолдирмоқ учун Сиздан, тақсир, биргина «ҳа» деган сўзни кутишяпти. Бўлажак қавмингиз орасидаги энг ба-

давлат одам Сизни ҳеч қачон кўрган эмас, бироқ унинг Сизга нақадар содиқ эканини тасаввур ҳам қила олмайсиз, бу одамнинг кимлигини билмоқчи бўлсангиз, у

маркиз де ля Моль».

Қаттиққўл аббат Пирар, ўзи ҳам билмаган ҳолда, душманларга тўлиб-тошган ўз семинариясини жуда яхши кўрарди, ма-на ўн беш йилдирки, унинг бутун фикр-хаёли ана шу семинарияга бағишланган эди. Жаноб де ля Молнинг мактуби аббатга худди уни оғир, лекин муқаррар операция қилиш учун келган жарроҳдек таъсир этди. Уни ишдан олишлари аниқ эди. Аббат бошқарувчи билан уч кундан сўнг учрашишга келишиб олди.

Қирқ саккиз соат давомида у жуда иккиланиб юрди. Ниҳоят, аббат жаноб де ля Молга хат ёзди ва епископ ҳазратларига мактуб битди. Мактуб экклезиастик услубнинг ҳақиқий дурдонаси бўлди-ю, бироқ хиёл узунроқ чиқди. Чуқур ҳурмат-эҳтиром билан суғорилган бундай бежирим иборалардан яхши-рогини ўйлаб топиш амримаҳол эди. Бироқ жаноб де Фрилерни ўз бошлиғи олдида бирор соат мушкул аҳволга солиш учун мўлжалланган бу мактубда жиддий шикоят учун барча асослар бутун тафсилотлари билан баён этилганди. Бу зуғумларга, тирноқ орасидан кир излашларгача аббат олти йилдан буён бардош бериб келар экан. Лекин охири епархияни тарк этмоққа жазм қилибди.

Унинг омборидан ўтин ўғирлашар экан, итнини заҳарлашибди ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Мактубни ёзиб тугатгач, аббат барча семинаристлар қатори соат саккизда ухлайдиган Жюльенни уйғотиб келишни буюрди.

— Епископнинг саройи қаерда жойлашганини биласизми?— дея мурожаат қилди у Жюльенга соф лотин тилида.— Бу мактубни ҳазрати бузрукка элтиб берасиз. Сизни бўрилар галасига юбораётганимни яширмайман. Сиз фақат кўз ва қулоқ бўлмогингиз даркор. Жавобларингизда ҳеч қандай ёлғонга йўл қўйманг, лекин савол берувчи одам сизга зиён келтирса, эҳтимол, чин кўнгилдан хурсанд бўлишини ҳам унутманг. Бу маконни тарк этмоқдан аввал сизга шундай синовдан ўтмоққа имконият бераётганимдан бағоят хурсандман, бўтам. Зеро сиз элтиб берадиган ушбу мактуб менинг истеъфога чиқмоқ ҳақидаги аризам эканлигини сиздан сир тутмоқчи эмасман.

Жюльен турган жойида қотиб қолди. У аббат Пирарга қаттиқ меҳр қўйган эди. Шу тобда Жюльеннинг эҳтиёткорлиги унга: «Бу ҳалол одам семинариядан кетгач, Исо қалби партияси мени қувғин қилади ва эҳтимол, бутунлай ҳайдаб юборади», дея беҳуда таъкидламоқда эди.

У ўзи ҳақида ўйлай олмасди. Жюльен тараддудга тушиб қолганди, чунки у устозига бир гап айтмоқчи эди-ю, бироқ уни оғир ботмайдиган қилиб айтишнинг йўлини тополмай гаранг бўлиб турарди.

— Хўш, нима гап, дўстгинам? Нега кетмай турибсиз?

— Гап шундаки,— деди ийманибгина Жюльен,— эшитишимча, сиз семинарияда шунча йил раҳбарлик қилиб сира пул жамғармаган экансиз. Менинг эса олти юз франк пулим бор...

Кўз ёшлари гапиришга халал бермоқда эди.

— Бу ҳам эътиборга олинади,— дея совуққина жавоб қилди семинариянинг собиқ директори.— Саройга тезроқ жўнанг, вақт ҳам кеч бўлиб қолди.

Тасодифан бу кеча епископ қабулхонасида жаноб аббат де Фрилер навбатчи экан. Ҳазрати бузрукнинг ўзлари эса префектурадаги зиёфатга кетган эканлар. Шундай қилиб, Жюльен мактубни жаноб де Фрилернинг ўзига топширди, бироқ йигит унинг кимлигидан беҳабар эди, албатта.

Жюльен аббатнинг епископ номига ёзилган хатни такаллуфсизлик билан очганини кўриб, ҳайратга тушди. Катта викарийнинг чиройли юзида аввалига хурсандлик, таажжуб акс этди, кейин эса ташвишли бир ифода пайдо бўлди. Аббат мактубни ўқир экан, унинг ҳуснига қойил қолган Жюльен унга яхшилаб разм солишга улгурди. Агар юз тузилишининг аллақайси жиҳатларида ўтакетган қувлик акс этиб турмаганида, бу аббат жуда салобатли кўриниши мумкин эди. Мабодо у ўзининг чиройли юзидаги ифодани бир лаҳзагина унутса, ёлғончилиги ҳам сезилиб қоладигандек туюларди. Унинг олдинга туртиб чиққан бурни ажойиб тўғри чизиқ ҳосил қиларди-ю, бироқ бахтга қарши бу басавлат чеҳрани тулкининг тумшугига ўхшатиб қўярди. Хонаси келганда шуни ҳам қайд қилмоғимиз керакки, жаноб Пирарнинг истеъфосига ғоят қизиқиб қолган аббат жуда башанг кийинган эди. Илгари биронта ҳам руҳонийнинг бундай кийинганини кўрмаган Жюльенга бу ҳол жуда ёқиб тушди.

Орадан анча вақт ўтганидан сўнг Жюльен аббат де Фрилернинг алоҳида истеъдоди намадан иборат эканлигини билиб олди. У ўз епископи, Парижда яшашга ўрганиб қолган ва Безансонда ўзини худди сургун қилингандек ҳис этадиган ширинсўз қариянинг кўнглини овлашга уста экан. Епископнинг кўзи ожиз бўлиб, балиқдан пиширилган таомларни жонидан ҳам яхши кўраркан. Аббат де Фрилер эса епископ ҳазратлари тановул қилаётганида, балиқ қилтаноқларини олиб ташлаб бераркан.

Жюльен истеъфо ҳақидаги аризани қайта ўқиб чиқаётган аббатга индамай тикилиб турар экан, дафъатан эшик шарақлаб очилди. Хонага шоша-пиша башанг кийинган малай кириб келди. Йигит эшик томон ўгирилиб қарашга аранг улгурди: у кўксига хоч осган жиккаккина чолни кўрди. Жюльен дарҳол тиз чўкди-ю, икки букилиб таъзим қилди; епископ унга қараб мулойим жилмайганича ўтиб кетди. Хушрўй аббат епископнинг ортидан ичкари кириб кетди-ю, қабулхонада ёлғиз ўзи қолган Жюльен атрофидаги ҳашаматни бемалол томоша қила бошлади.

Узоқ муҳожирлик машаққатларидан зукко ақли чиниққан Безансон епископи етмиш беш ёшга борган қария бўлиб, у ўн йилдан сўнг нима бўлиши ҳақида мутлақо ташвиш қилмасди.

— Кўзлари тийрак анави семинарист ким бўлди?— дея сўради епископ.— Ахир улар менинг уставимга биноан аллақачон ётган бўлишлари керак эмасмиди?

— Кафолат бериб айтишим мумкинки, бунисининг кўзида уйқудан асар ҳам йўқ, ҳазрати бузрук. У бизга бағоят муҳим хабар келтирди: епархиянгизда қолган ягона янсенист истеъфоба чиқиш ҳақида ариза берибди. Ниҳоят, анави ярамас аббат Пирар ундан нима ишташларини тушунибди.

— Шунақами!— деди қувлик билан жилмайиб епископ.— Баҳс бойлашим мумкин, сиз унинг ўрнига танлаган одамингиз аббатга сира ҳам тенг келолмайди. Шу боисдан ҳам, сиз бундай одамларнинг қадрига етмоғингиз учун мен уни эртага тушдай зиёфатга таклиф қиламан.

Катта викарий янги директор ҳақида гап очмоқчи бўлди. Бироқ бугун иш билан шуғулланишга хуши бўлмаган прелат унга қараб деди:

— Бошқасининг келишига ижозат этмоқдан аввал мана бунисининг қандай кетишини бир кўрайлик-чи. Анави семинаристни бу ёққа чақиринг, норасиданинг тили ҳақиқатни сўйлагай.

Жюльенни чақиринди. «Ҳозир икки инквизиторга дучор бўламан», дея ўйлади у. Йигит қалбида илгари сира ҳам бундай жасорат ҳис этмаганди.

У хонага кириб келганида жаноб Валенодан ҳам башангроқ кийинган икки норғул хизматкор епископ ҳазратларини ечинтиришмоқда эди. Прелат аббат Пирар ҳақида гап очишдан аввал Жюльеннинг ўқишдаги муваффақиятлари тўғрисида сўрашни лозим топди. У догматикадан бир неча савол берди-ю, йигитнинг жавобларини эшитгач, лол бўлиб қолди. Сўнгра у классиклар — Виргилий, Гораций ва Цицеронлар ижоди ҳақида савол берди. «Ана шу муаллифлар менга панд беришганди, ўшаларни деб бир юз тўқсон саккизинчи ўринни олгандим,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Энди қўрқадиган жойим йўқ, ўзимизни кўрсатишга уриниб кўрамиз». У чиндан ҳам ўзини кўрсата олди, классикларни ўзи ҳам жуда яхши биладиган прелат қойил қолди.

Префектурадаги зиёфат чоғида машҳур бир қиз Магдалина ҳақидаги поэмани ўқиган эди. Кўнгли адабиёт тўғрисида суҳбат қуришни истаб турган епископ Горацийнинг бой ёки камбағал ўтганини семинарист билан берилиб муҳокама қилар экан, тезда аббат Пирарни ҳам, ўзининг барча ишларини ҳам унутиб қўйди. Прелат у ёки бу қасидани ёддан ўқир экан, баъзан хотираси панд бериб тутилиб қоларди, ана шунда Жюльен жамсуқумлик билан шеърни келган жойидан давом эттириб, «Жиригача ўқиб берарди. Епископни айниқса бу ўринда Жюльеннинг суҳбат руҳидан чиқиб кетмай, лотин тилидаги йигирма

ёки ўттиз шеърни, худди семинариядаги кундалик ишлар ҳақида ҳикоя қилаётгандек, ўзини эркин тутиб ўқиб бергани ҳайратга солди. Улар Виргилий ҳақида узоқ гаплашиб ўтиришди. Суҳбат охирида прелат ёш семинаристни мақтаб қўйишдан ўзини тутиб тура олмади.

— Сиз илму фанда катта муваффақиятларга эришибсиз.

— Ҳазрати бузрук,— дея жавоб қилди унга Жюльен,— семинариянгиз сизга яна бир юз тўқсон еттига мақтовингизга муносиб ўқувчини тақдим этиши мумкин.

— Бу нима деганингиз?— сўради прелат бундай рақамдан ҳайратга тушиб.

— Сиз ҳазрати бузрукларига маълум қилиш шарафига муяссар бўлган бу гапни расмий гувоҳнома билан тасдиқлашим мумкин. Бу йилги семинария имтиҳонларида мени ҳозир ҳазрати бузрукларининг мақтовига мушарраф этган худди шу фаилардан жавоб бериб, бир юз тўқсон саккизинчи ўринни олдим.

— А-а! Демак, бу аббат Пирарнинг севимли шогирди эканда!— дея хитоб қилди епископ кула-кула, жаноб де Фрилерга қараб қўяр экан.— Ўзиям шунақа бўлса керак, деб ўйлаган эдик. Лекин бу ҳалол уруш. Шундай эмасми, дўстгинам,— дея қўшимча қилди у Жюльенга қараб,— сизни бу ёққа юбориш учун ҳойнаҳой ётган жойингиздан турғазишган бўлишса керак-а?

— Ҳа, ҳазрати бузруклари. Мен, Лоши Масихо байрами хуни соборни безашда жаноб аббат Ша Бернарга ёрдам бериш учун борганимни мустасно қилганда, умрим бино бўлиб семинариядан ёлғиз ўзим чиққан эмасман.

— Optime,— деди епископ.— Демак, ўша пар боғламларини тахтиравон чамбарига ўрнатиб, жасорат кўрсатган одам сиз экансиз-да? Мен ҳар йили уларни кўрганимда сесканиб тушаман ва бу пар боғламлари биронта одамнинг бошига етмаса эди, деб қўрқаман. Дўстгинам, шу кетишда сиз ҳали жуда ўсасиз. Бироқ мен сизнинг, шубҳасиз, ажойиб мартабага эришишингизда гов бўлмоқчи ва сизни очдан ўлдирмоқчи эмасман.

Шундай дея епископ бисквит билан май келтиришни буюрди. Жюльен ҳузур қилиб бу таомлардан татиб кўра бошлади. Аббат де Фрилер эса ундан ҳам ўтиб тушди, зеро у одамларнинг севиниб, иштаҳа билан тановул қилишлари епископга ёқнишини яхши биларди.

Кечанинг шундай кўнгилли ўтаётганидан борган сайин мамнун бўлиб бораётган прелат Жюльен билан черков тарихи ҳақида гаплашмоқчи бўлди-ю, дарҳол Жюльен уни тушунмаётганини сезд. Шундан сўнг у Константин давридаги Рим империясида ҳукм сурган урф-одатлар ҳақида сўз очди. Мажусийликнинг сўнгги даврига ҳам XIX асрда ҳаётдан ҳафсаласи пир бўлиб, зерикаётган кўпгина кишиларни эзиб турувчи руҳий безовталиқ ва гумонсираш хос эди. Епископ Жюльен ҳатто Тацитнинг номини ҳам эшитмаганини кўрди.

У шу муносабат билан ўз ҳайратини изҳор қилган эди. Жюльен соддагина қилиб семинария кутубхонасида бу муаллифнинг асарлари йўқлигини айтди.

— Аҳ, шунақа денг, яхши, бунини эшитишдан жуда хурсандман,— деди қувноқлик билан епископ.— Сиз мушкулимни осон қилдингиз: ўн минутдан бери, сиз туфайли бугунги кечанинг кўнглини ўтгани учун сизни қандай хурсанд қилсам экан, деб бошим қотаётган эди. Ўз семинарияда ўқийдиган талабанинг олим бўлиб чиқишини сира кутмаган эдим. Гарчанд бу руҳонийларга хос туҳфа бўлмаса-да, сизга Тацитни совға қилмоқчиман.

Прелат ажойиб муқовали саккиз томни келтиришни буюрди-да, биринчи томнинг биринчи бетига лотин тилида Жюльен Сорелга мукофот тариқасида илтифотли ҳадянома ёзиб берди. Епископ лотин тилини нозик томонларигача билиши билан фахрланиб юрарди. Хайрлаша туриб, у Жюльенга бутун суҳбатдан фарқли ўлароқ жуда жиддий оҳангда деди:

— Йигитча, агар ўзингизни оқилона тутсангиз, вақт-соати келиб менинг епархиядаги энги яхши приходни тасарруфингизга оласиз; бу приход менинг саройимдан узоқ бўлмайди, албатта. Лекин оқил бўлмоқ лозим.

Тацитнинг томларини кўтариб олган Жюльен епископ саройидан таажжубланиб чиқиб кетганида вақт ярим кеча бўлган эди.

Ҳазрати бузрук унга аббат Пирар ҳақида бир оғиз ҳам сўз айтмади. Лекин Жюльенни ҳаммасидан ҳам кўпроқ епископнинг беқиёс назокати ҳайрон қолдирди. У илгари хуштабнатлик ўзини шундай эркин тутиш билан уйғунлашиб келишини ҳатто тасаввур ҳам қилолмасди. Йигит уни тоқатсизланиб кутаётган қовоғи солиқ аббат Пирарни кўрганида епископ билан унинг ўртасидаги тафовутдан беихтиёр ҳайратга тушди.

— Quid tibi dixerunt (Сенга нима дейишди)?— дея қичқириб сўради аббат уни узоқдан кўрган заҳоти.

Жюльен епископ билан суҳбатини лотин тилида хиёл тутилиб ҳикоя қила бошлади.

— Французчалаб гапиринг ва ҳазрати бузрук айтган гапларнинг барини оқизмай-томизмай айтиб беринг,— деди семинариянинг собиқ директори одатдаги қўрслиги билан.

— Епископдан ёш семинаристга хўп ғалати совға бўлибди-ку!— дея тўнғиллади у Тацитнинг ажойиб томларини варақлар экан. Шу тобда четига зарҳал югуртирилган бу китоблар уни даҳшатга солаётгандек туюларди.

Барча тафсилотлари билан тўла ҳисоботни эшитиб бўлгач, сеvimли шогирдига ҳужрасига бориш учун ижозат этганида кечаси соат икки бўлган эди.

— Тацитнингизнинг ҳазрати бузрук ҳадянома ёзган биринчи томини менга қолдиринг,— деди у Жюльенга.— Бу лотинча жумла мен кетганимдан сўнг мазкур маҳфилда сиз учун балоғар-

дон бўлади. Erit tibi, fili mi, successor meus tanquam leo quae-rens quem devoret (Зеро сен учун, бўтам, менинг ўрнимга келган одам кимни ютиб юборишни билмай ҳайқирадиган шернинг ўзгинаси бўлгай).

Эртаси кун ирталаб Жюльен ўртоқларининг унга жуда ғалати муомала қилишаётганини сезиб қолди. Бунга жавобан у баттар тумтайиб олди. «Мана,— дея хаёлидан ўтказди у,— жаноб Пирарнинг истеъфога чиқишининг оқибати ҳам сезилиб қолди. Буни энди ҳамма билади, мен эса унинг севимли шогирди ҳисобланаман. Уларнинг муомаласида қандайдир ичиқоралик бор». Бироқ Жюльен бу ичиқораликнинг нимадан иборат эканини сира англай олмасди. Аксинча, семинария ётоқхонаси бўйлаб ўтиб борар экан, ўзига қадалган нигоҳларда у нафратдан асар ҳам сезмасди. «Бу қанақаси бўлди? Биронта тузоқ бўлса керак. Ҳай майли, эҳтиёт бўламиз». Ниҳоят веррьерлик ёш семинарист қиқирлаб кулганича унга: «Cognelli Taciti opera omnia» (Тацит асарларининг тўлиқ тўплами)— деди.

Баланд овоз билан айтилган бу сўзларни эшитгач, барча Жюльенни епископнинг ажойиб совғаси билангина эмас, балки у билан икки соат суҳбатлашиб ўтириш шарафига муяссар бўлгани билан ҳам табриклай кетди. Ҳамма гап уларга майда-чуйдасигача маълум экан. Шу дақиқадан эътиборан ҳеч ким унга ҳасад қилишга журъат этмай қўйди: унга очиқдан-очиқ хушомад қила бошлашди; кечагина у билан ниҳоятда кеккайиб гаплашган аббат Кастанэдни ўзи Жюльеннинг қўлтигидан олиб, уни уйига нонуштага таклиф қилди.

Бироқ фалак Жюльенга жуда ёмон бир феъл ато этганди: бу тўпори йигитларнинг сурбетлиги унга қанча азоб берган бўлса, энди уларнинг тилёғламалик қилиши шунча нафратини кўзғар ва кўнглига мутлақо ёқмас эди.

Пешинга яқин аббат Пирар ўз шогирдлари билан хайрлашар экан, уларга жиддий панд-насиҳат билан мурожаат қилишни лозим топди.

— Сизлар бу дунёдаги иззат-эҳтиромга, ижтимоий устунликка интиласизларми, ҳукамолик қилиш қонунлари устидан кулиш ва одамларни адолатга хилоф равишда ҳақорат этиш лаззати сизларни йўлдан оздирадими? Ёки охиратингизни ўйлайсизми? Орангиздаги энг ялқов талаба ҳам кўзини очса бас, у бу икки йўлни яққол кўра олади.

У семинариядан остона ҳатлаб чиқиши билан Исонинг Муқаддас қалби партиясидан бўлган тақводорлар ибодатхона томон югурдилар ва: *Минг қатла шукурким, ўзингга, худо*, дея куйлай бошладилар. Бутун семинарияда биронта ҳам тирик жон собиқ директорнинг панд-насиҳатларини жиддий қабул қилмади. «Истеъфога чиқиш осонми ахир», дейишарди улар бир-бирларига қараб. Биронта ҳам семинарист ўзини турли йирик таъминотчилар билан иш юритишга имкон берадиган лавозим-

дан ўз хоҳиши ила воз кечишга ишонадиган даражада гўл ҳисобламас эди. Аббат Пирар Безансоннинг энг яхши меҳмонхонасига кўчиб ўтди ва йўқ ишларини баҳона қилиб, у ерда икки кун туришга қарор қилди.

Епископ уни тушки овқатга таклиф этди ва катта викарий де Фрилернинг жиғига тегмоқ ниятида аббат Пирарга ўзини жўрсатиш учун имкон беришга ҳаракат қилди. Улар овқатдан сўнг шарбат ичиб ўтиришган эди, туюқсиндан аббат Пирарнинг пойтахтдан ўн беш чақирим наридаги ажойиб Н... приходига ишга тайинлангани ҳақида Париждан хабар келиб қолди. Меҳрибон прелат уни чин кўнгилдан табриклади. Бу воқеалардан у нозик бир сиёсат борлигини ўқди, бундан унинг кўнгли очилиб, дилида аббатнинг истеъдодига таҳсин ўқиди. У жаноб Пирарга латин тилида ажойиб аттестация ёзиб берди, тўнғиллаб норозилигини баён этишга журъат этган аббат де Фрилерга эса жим ўтиришни буюрди.

Кечқурун епископ ўз қувончини ҳикоя қилиб бермоқ учун маркиза де Рюампрэнинг уйига жўнади. Безансондаги бутун киборлар жамияти бу ажойиб янгиликдан лол қолган эди. Бу ғайритабиий мурувватдан барчанинг боши қотиб қолган эди. Аббат Пирарни, эҳтимол, епископ бўлиб кетар, деб башорат ҳам қила бошладилар. Фаросатлироқ кишилар, жаноб де ля Моль министр қилиб кўтарилган бўлса керак, деб ўйладилар ва ҳатто бу кеча жамиятда виқор билан пайдо бўлишни лозим топган аббат де Фрилернинг маҳобати устидан кулишга ҳам журъат этдилар.

Эртаси куни эрталаб аббат Пирарнинг ортидан одамлар эргашиб юришди: у маркизнинг ишлари бўйча суд томон юриб борар экан, дўкондорлар эшикдан бошларини чиқариб қарашарди, судда уни биринчи марта хушмуомалалик билан қабул қилишди. Ўзи кўрган нарсалардан жуда ғазаби қайнаган қаттиққўл янсенист маркиз де ля Моль учун танлаган адвокатлар билан алламаҳалгача маслаҳатлашиб ўтирди-да, сўнггра Парижга жўнади. Аббат каретага қадар кузатиб борган ва ундаги гербларни завқ билан томоша қилган икки-уч мактабдош дўстига семинарияни ўн беш йил давомида бошқарганидан сўнг Безансондан атиги беш юз йигирма франк билан жўнаётгани,— у жамғара олган маблағнинг бори шу эканлигини айтишдан ўзини тийиб тура олмади. Дўстлари кўзларига ёш олганларича у билан кучоқлашиб хайрлашдилар-да, сўнггра бир-бирларига қараб: «Меҳрибон аббат шу ёлғонни айтмаса ҳам бўларди. Ахир бу кулгили-ку», дейишди.

Пул деганда ўзларини томдан ташлайдиган бу пасткаш одамлар аббат Пирар олти йил давомида ёлғиз ўзи, ҳеч кимнинг ёрдамисиз Мария Алекокскаяга қарши, Исонинг Муқаддас қалби партияси, иезуитлар ва ўз епископига қарши кураш олиб борар экан, фақат ўзининг юксак софдиллигидангина мадад олганини тушунишга қодир эмасдилар.

Шухратпараст

Ягона олижаноб унвон — бу герцоглик унвони, маркиз — бунинг қандайдир кулгили томони бор, лекин оғзингиздан герцог сўзи чиққан заҳоти ҳамма беихтиёр ўғирилиб қарайди.

«Эдинбург шарҳловчиси»

Аббат маркизнинг соф оқсуякларга хос қиёфаси ва шу билан бирга қандайдир ҳазил-мутойибага мойил гапларидан қаттиқ ҳайратга тушди. Дарвоқе, бўлажак министр уни ақобирларга хос бўлган, юзаки қараганда жуда боадабу, лекин тушунадиган одам учун ҳақорат бўлиб туюладиган сертакаллуф мулозаматларсиз қабул қилди. Бу мулозаматлар вақтни бекорга сарфлаш бўларди, маркиз эса жиддий ишларда анчайин муҳим роль ўйнардн ва шу боисдан ҳам вақтни бекорга сарфлай олмасди.

Мана, ярим йилдирки, у йирик бир сиёсий ўйин олиб борарди. Бу ўйин кабинетни муайян бир составда тузилиши учун қирол билан мамлакатни ризолик беришга мажбур этиши, кабинет эса бунинг учун миннатдорчилик тариқасида унга герцог унвони бериши лозим эди.

Қўп йиллар давомида маркиз ўзининг безансонлик адвокати-дан Франш-Контэдаги суд сансалорлиги ҳақида аниқ бир ҳисобот талаб қилиб беҳуда овора бўлиб келарди. Бироқ машҳур адвокат ўзи ҳам тушунмайдиган нарсани маркизга қандай қилиб ҳам тушунтира оларди дейсиз?

Аббат унга топширган бир парча қоғоз масалага бутунлай ойдинлик киритди қўйди.

— Азизим аббат,— деди унга маркиз беш минутга етар-етмас вақт ичида одоб юзасидан ҳол-аҳвол сўраб ва шахсий характердаги савол-жавобларга чек қўйиб,— азизим аббат, мен ўзимнинг барчага маълум хотиржамлигимга қарамай, оддийгина, лекин шу билан бирга анча муҳим бўлган икки нарса — ўзимнинг оилам ва ўзимнинг ишларим билан шуғулланишга сира ҳам вақт топа олмайман. Оиламнинг аҳволи тўғрисида ғамхўрлик қиламан ва бу маънода имкониятларим жуда катта. Шу билан бирга, ўз ҳузур-ҳаловатим тўғрисида ҳам ўйлайман, бу эса бўлак барча ишлардан юқорироқ турмоғи лозим, албатта. Ҳар қалай, менинг назаримда шундай бўлиши керак,— дея қўшимча қилди у аббат Пирарнинг ҳайратга тушганини сезгач. Гарчи аббат андишали одам бўлса-да, у маркиздек бир чол одамнинг ўз ҳузур-ҳаловати тўғрисида шундай очиқдан-очиқ гапиришидан ҳайрон бўлиб қолганди.

— Тўғри, Парижда ҳам заҳматкашлар бор,— дея сўзида давом этди эътиборли мансабдор,— лекин улар бешинчи қаватнинг аллақаерида истиқомат қилишади. Агар мен биронта одами

ўзимга яқин қилиб олсам, у шу заҳоти иккинчи қаватдан турар-жой олади, унинг хотини эса ўзига қабул кун и белгилайди: бош-қача қилиб айтганда, унинг барча меҳнати, барча ғайрат-шижояти оқсуяк бўлиб олишга ёки шундай бўлиб кўринишга қаратилади. Ризқ-рўз ҳақида ўйламай қўйган дақиқадан эътиборан бу уларнинг ягона ташвишига айланади.

Менинг суд процессларим ва ҳатто, аниқроқ қилиб айтганда, ҳар бир процессим учун алоҳида адвокатларим борки, улар ўлиб-тирилиб ишлайдилар: мана, биттаси икки кун илгари сил касалидан вафот этди. Лекин менинг умумий ишларим учун, буни бир тасаввур қилиб кўринг-а, тақсир, мана уч йилдирки, ёзишмаларимни олиб боришга жазм этгач, қилаётган олиши ҳақида хиёл бўлса-да жиддийроқ ўйлаб кўрадиган одам тополмай гаранг бўлиб юрибман. Лекин бу гапларнинг бари шунчаки муқаддима холос.

Мен сизни ҳурмат қиламан ва ишонч билан айтишим мумкинки, гарчи биринчи марта кўриб турган бўлсам-да, яхши кўраман. Менинг секретарим бўлишни ва бунинг учун саккиз минг франк ёки ундан икки баробар кўпроқ маош олишни истайсизми? Мен бундан яна фойда ҳам кўраман, гапимга ишонаверинг. Шу билан бир қаторда мен ўша ажойиб прихордингиз биз бир-биримиздан ажралиб кетишни истаб қолгунимизга қадар ўз номингизда қолишининг ҳам ғамини еб қўяман.

Аббат бу таклифни рад этди-ю, бироқ суҳбатнинг охирида, маркизнинг қандай мушкул аҳволга тушиб қолаётганини аниқ тасаввур этгач, мясига бир фикр келиб қолди.

— Менинг семинариямда,— деди у маркизга,— бир бечора йигит қолди. Агар янглишмасам, энди уни қаттиқ қувғинга солишса керак. Яхшиям у оддий талаба эмас, бўлмасам уни аллақачон ип расега (монастирь зиндонига) ташлашган бўларди.

Шу пайтга қадар ўша йигит фақат лотин тили билан муқаддас диний китобларни ўрганиб келди, лекин бир кун келиб у ё ажойиб воиз, ёки аллома руҳоний бўлиб етишиши мумкин. Унинг ким бўлишини билмайман, лекин юрагида муқаддас ўт бор, у жуда ўсиб кетса ажаб эмас. Агар бирор кун келиб, бизда иш ва одамларга муносабати хиёл бўлса-да, сизникига ўхшайдиган киши епископ қилиб тайинланса, унинг эътиборини шу йигитга қаратмоқчи бўлиб юрган эдим.

— Ўша йигитчангиз қайси табақадан ўзи?

— Уни бир тоғлик дурадгорнинг ўғли, дейишади. Лекин, менимча, у биронта бадавлат одамнинг никоҳсиз хотиндан туғилган фарзанди бўлса керак. Бир кун унинг,— имзосизмида ёки бировнинг имзоси қўйилганмиди, аниқ эсимда йўқ,— беш юз франклик чек илова қилинган хат олганини кўрганим бор.

— А! Бу Жюльен Сорел-ку,— деди маркиз.

— Унинг исмини қаёқдан биласиз?— дея сўради таажжубланган аббат ва шу заҳоти ўз саволидан хижолат чекиб, жиниб қолди.

— Буни мен сизга айтмайман,— деди жавобан маркиз унинг хижолатда қолганини сезиб.

— Хўш, гап бундай!— дея давом этди аббат.— Уни тарбиялаб секретарь қилиб олсангиз бўлармиди, ўзи жуда ғайратли ва боақл йигит, хуллас — уриниб кўришингизга арзийди.

— Нега уриниб кўрмас эканман?— деди жавобан маркиз.— Лекин у полиция бошлиғи ёки бошқа биронтанинг порасига учиб, бу ерда менинг ортимдан жосуслик қиладиган одам бўлиб чиқмайдими ишқилиб? Менинг ягона хавфсирайдиган жойим ана шу.

Аббат Пирар Жюльеннинг ғоят ҳалол йигит эканлигини айтиб, бу хусусда унинг қўнглини тинчитгач, маркиз ҳамёнидан минг франклик пул чиқарди.

— Мана буни йўл харажати учун Жюльен Сорелга юборинг, у менинг олдимга келсин.

— Фақат Парижда яшаш одатингиз туфайлигина, жаноб маркиз, бизнинг аҳволимизни шундай деб ўйламоғингиз мумкин. Сизнинг мавқеингиз шу қадар юксакки, биз бечора провинциаллар, айниқса иезуитлар билан дўстлашмаган руҳонийларнинг қандай зулм остида яшашини ҳатто тасаввур ҳам қила олмайсиз. Улар Жюльен Сорелга жавоб беришмайди ва менга, у қасал ётибди, хатингиз почтада йўқолди ва ҳоказо шунга ўхшаш баҳоналарни рўқач қилиб қутулиб кетишади.

— Бўлмасам, бир-икки кундан кейин министрдан епископга хат ёздириб оламан,— деди маркиз.

— Сизни огоҳлантиришим лозим бўлган бир нарсани унутибман,— деди аббат.— Гарчи ўзи паст табақадан чиққан бўлса-да, у жуда мағрур йигит, агар унинг иззат-нафсига теккудек бўлсангиз, ишингизга мутлақо нафи тегмаслиги мумкин, бу билан сиз уни фақат бефаҳм қилиб қўясиз.

— Бу гап менга ёқди, деди маркиз,— мен уни ўғлимга ўртоқ қилиб қўяман. Қалай, етарлими шу?

Орадан бир қанча вақт ўтгач, Жюльен нотаниш қўл билан ёзилган бир мактуб олди, конвертга Шалон шахрининг штемпели босилган ва хатга безансонлик бир савдогарнинг номига ёзилган чек илова қилинган эди. Хатга нотаниш одамнинг имзоси чекилган эди-ю, лекин Жюльен уни очиб кўргач, юраги орзиқиб кетди: саҳифанинг ўртасидаги ўн учинчи сўз устига сиёҳ томизилиб, катта доғ туширилганди — бу улар аббат Пирар иккови келишиб олган шартли белги эди.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас, Жюльенни епископ саройига чақиртиришди. У ерда уни оталарча меҳрибонлик билан қабул қилишди. Тинмай Горацийни ёд ўқир экан, ҳазрати бузрук жуда назокатли сўзлар айтиб, Жюльенни Парижда кутаётган ажойиб истиқбол билан табриклади. Епископ, чамаси, бунинг учун миннатдорчилик тариқасида баъзи бир изоҳотларни эшитмоқчи эди. Бироқ Жюльен аввало ўзи ҳам ҳеч нарсадан хаба-ри бўлмагани учун унга ҳеч нима айта олмадики, бундан ҳаз-

ратнинг унга бўлган ҳурмати ғоят ошиб кетди. Епископ саройининг амалдор руҳонийларидан бири мэрниинг номига хат ёзиб юборган эди, жаноб мэрниинг шахсан ўзи кўп вақт ўтмай имзо чекилган сафар гувоҳномасини келтириб берди. Гувоҳномада сайёҳнинг исми шарифи учун очиқ жой қолдирилган эди.

Кечаси соат ўн иккига яқин Жюльен дўсти Фукениннг уйига кириб борди. Фуке, соғлом фикр юритиши туфайли, дўсти олдида пайдо бўлаётган истиқболдан хурсанд бўлиш ўрнига кўпроқ таажжубга тушди.

— Бу ишларнинг бари сениннг давлат идорасида бирор мансабни эгаллашинг билан тугайди,— деди либералларнинг бу тарафдори,— оқибатда бир кун эмас-бир кун биронта шундай иш қиласанки, бу ишинг учун газеталар сени бадном қилишади. Мени айтди дерсан, у ерда шарманда бўласан. Сўзларим ёдингда бўлсин, ҳатто соф молиявий нуқтаи назардан ҳам, тахта билан ҳалол савдо қилиб юз луидор топиш ва ўзингга ўзинг хўжайин бўлиб юриш, ҳукуматдан, гарчи унга Сулаймон пайғамбар бошчилик қилган тақдирда ҳам, тўрт минг франк маош олгандан кўра минг чандон афзалроқ.

Бироқ Жюльен бу мулоҳазаларни қишлоқи бойнинг беаъни калтабинлиги деб тушунди. Ниҳоят, унинг учун буюк воқеалар саҳнасига чиқиш фурсати келди ахир. У манови чексиз ишончнинг камроғу, кенг имкониятларнинг кўпроқ бўлишини истарди. Унинг дилида ҳозир очлик ваҳимасидан асар ҳам йўқ эди. Назарида жуда зукко, ўлгудай айёр ва мунофиқ, лекин Безансон ёки Агда епископлари каби ниҳоятда назокатли одамлар тўлиб-тошиб ётган Париждек шахри азимга бориб қолиш бахти Жюльен учун ҳозир барча бўлак нарсалардан устун эди. У дўстига бу ўринда ўз ихтиёрим билан иш тутмай, балки аббат Пирарнинг амрига итоат этипман, дея жавоб қилди.

Эртаси куни пешинга яқин йигит ўзини дунёда энг бахтиёр одам деб ҳис этганича Веррьерга кириб келди: у де Реналь хоним билан учрашиш умидида эди. Лекин аввало у биринчи ҳомийси, кекса аббат Шеланни зиёрат қилишга борди. Қария уни қовоғини солиб қарши олди.

— Ўзингизни мендан хиёл бўлса-да, миннатдор деб ҳисоблайсизми?— деди Жюльенга аббат Шелан, ҳатто унинг саломига ҳам алик олмай.— Ҳозир мен билан ўтириб нонушта қиласиз, бу вақт ичида сизга бошқа от топиб келишади, сўнгра сиз *ҳеч ким билан учрашмай* Веррьердан жўнаб кетасиз.

— Эшитмоқ — демак, итоат этмоқ,— дея жавоб қилди Жюльен семинаристларга хос ғамгин бир қиёфада. Шундан сўнг улар фақат улуҳият ва лотин тили ҳақидагина гаплашиб ўтиришди.

Жюльен отни миниб, тўрт-беш чақирим юргач, ўрмон четига етиб борди, у ёқ-бу ёққа аланглаб теварак-атрофда биронта тирик жон йўқлигига ишонч ҳосил қилди-да, ўрмон ичига кириб кетди. Кунботарда у биринчи дуч келган ҳовлидаги алла-

қайси деҳқондан отни Веррьерга бериб юборди ва бир оздан сўнг қандайдир узумзорга кириб, хўжайиндан нарвонини унга сотишни илтимос қилди. Узумзор эгаси нарвонини сотибгина қолмай, уни Веррьердаги Садоқат хиёбони тепасидаги дарахтзорга қадар элтиб беришга ҳам рози бўлди.

— Биз бир бечорамиз, сиз қочоқ рекрут... ёки контрабандист бўлсангиз керак-да,— деди ўша деҳқон Жюльен билан хайрлашар экан.— Ҳай, майли, менинг нима ишим бор! Нарвон учун яхшигина ҳақ тўладингиз, хасислик қилмадингиз. Узимнинг ҳаётимда ҳам соатларга татийдиган дақиқалар кўп бўлган, ахир.

Тун қоп-қоронғи эди. Соат бирларга яқин Жюльен елкасида нарвон билан Веррьерга кириб келди. У тўғри жаноб де Реналнинг ажойиб боғини кесиб ўтадиган анҳор бўйига тушиб борди. Анҳор баландлиги бир ярим одам бўйи келадиган икки девор орасидан оқарди. Жюльен нарвонини тираб деворга осонгина чиқиб олди. «Соқчи итлар мени қандай қарши олишаркин?— дея ўйлади у.— Ҳаммаси ана шунга боғлиқ». Итлар вовиллашганича унга ташланишган эди, Жюльен аста ҳуштак чалиб қўйди. Шундан сўнг улар йигитнинг оёғига суйкалиб, унга эркалана бошлашди.

Гарчи баланд темир панжаранинг барча эшиклари қулфлаб қўйилган бўлса-да, у бирин-кетин поғонадан поғонага чиқиб, ниҳоят, сира қийналмай де Реналь хоним ётадиган хонанинг ердан уч метрча баландликда боққа қараган деразаси олдига етиб борди.

Дераза қопқасида Жюльенга яхши таниш бўлган юрак шаклидаги кичкина туйнук бор эди. Бахтга қарши бу кичкина туйнукда бугун тунги чироқ шуъласи кўринмасди.

«Ё парвардигор!— дея ўйлади у.— Бугун де Реналь хоним бошқа хонада ухлаётган экан-да! У қаерда ётиши мумкин? Бутун оила Веррьерда, акс ҳолда манови итлар бу ерда бўлмасди. Лекин мен бу қоронғи хонада жаноб де Реналнинг ўзи ёки бошқа биронта бегона одамга дуч келиб қолсам борми, роса гавго кўтарилади-да ўзиям!»

Шу тобда энг ақлли чора — қайтиб кетиш эди, бироқ Жюльен буни хаёлига келтиришни ҳам истамасди. «Агар биронта бошқа одам бўлса нарвонни ташлаб, қочиб кетавераман. Агар ўзи бўлса-чи, у мени қандай кутиб оларкин? У энди бор вужуди билан художўйликка берилиб, қилмишидан қаттиқ пушаймон бўлиб юрибди, бунга сираям шубҳа қилмаса бўлади, лекин хат ёздими, демак, ҳар қалай мени ҳали унутмаган экан». Ана шу сўнгги мулоҳаза унга бир оз далда берди.

У юраги орқасига тортиб турса ҳам, лекин ҳар қалай ё ҳалок бўлишга, ёки хоним билан учрашишга жазм этиб, дераза қопқасига тош ота бошлади, лекин жавоб бўлмади. У нарвонни деразанинг ёнига тиради-да, қўли билан қопқани аввалига се-

кингина, кейин эса қаттиқроқ тақиллатди. «Қанчалик қоронғи бўлмасин,— дея ўйлади Жюльен,— мени милтиқ билан отиб ташлашлари ҳеч гап эмас». Бу фикр унинг телбаларча ишини дарҳол мардлик синовига айлантириб юборди.

«Ё бу хонада бугун ҳеч ким ётган эмас,— дея ўйларди у,— ёки у ерда ётган одам энди уйғониб бўлди, демак, ишни чўзиб ўтирмаса ҳам бўлади, фақат товушимни эшиттирмасликка ва бошқа хонада ётган одамларни уйғотиб юбормасликка ҳаракат қилиш керак».

У пастга тушиб, нарвонни дераза қопқасининг шундоқ тагига қўйди-да, яна юқори кўтарилди ва қўлини юрак шаклидаги туйнукка тикиб пайпаслай бошлади. Бахти чопиб, у қопқанинг илғаги осиладиган симни топа қолди. Йигит уни силтаб тортди, шунда у қопқани бўлак ҳеч нарса ушлаб турмагани ва унинг очила бошлаганини кўриб беҳад қувониб кетди. «Уни секин очишим ва хонимга ўзимни тезроқ танитишга ҳаракат қилишим керак.» У қопқани боши сигадиган даражада очди-да, бир неча марта эшитилар-эшитилмас қилиб: «Бу мен, дўстингизман», дея такрорлади.

Бир оз қулоқ солиб тургач, у жимжит хонада тиқ ётган товуш эшитилмаётганига ишонч ҳосил қилди. Чиндан ҳам камин устида лоақал липиллаб ёнаётган чироқ кўринмасди. Бу ҳол яхшиликдан дарак бермасди.

«Ишқилиб ўқ узиб қолишмаса бўлгани!» У бир оз ўйланиб турди-да, сўнгра деразани аста чертди; ҳеч ким жавоб қилмади, у деразани қаттиқроқ тақиллатди: «Ойнани синдирсам синдираманки, лекин ишни охирига етказаман». Жюльен энди деразани анча қаттиқ тақиллата бошлаган ҳам эдики, унинг кўзи дафъатан хонадаги зулмат ичидан қандайдир оқ шарпани илғагандек туюлди. Ниҳоят, ортиқ шубҳа қолмади: у ўша шарпани аниқ кўрди, шарпа ниҳоятда секин юриб, у томон яқинлашиб келаётгандек эди. Бирдан у нақ кўзининг олдида деразага ёпишиб турган ёноқларни кўрди.

У аъзойи бадани қалтираб, ўзини хиёл орқага ташлади. Бироқ теваарак-атроф шу қадар зимистон эдики, у ҳатто шундай яқин масофадан туриб ҳам бу шарпанинг де Реналь хонимми ёки бошқа одам эканлигини аниқлай олмади. Йигит, хоним қўрқувдан қичқириб юбормаса эди, дея чўчиди, бир неча дақиқадан буён итлар ириллашганича унинг нарвони атрофида айланишмоқда эди.

— Бу мен,— дея такрорлади у анча баланд овоз билан,— дўстингизман.

Ҳеч қандай жавоб эшитилмади, оқиш шарпа ғойиб бўлганди.

— Ўтинаман, деразани очинг, сизга айтадиган гапим бор, мен жуда бахтсизман!— шундай дея у, худди ойнани уриб синдиarmoқчи бўлаётгандек, деразани борган сайин қаттиқроқ тақиллата бошлади.

Қисқагина шиқирлаган товуш эшитилди, илгак кўтариб қўйилди, у ромни очди-да, аста сакраб хонага тушди.

Оқиш шарпа ундан узоқлашмоқда эди. Жюльен унинг елкасидан тутди; бу аёл киши эди. Жюльеннинг бутун жасорати бир зумда ғойиб бўлди қўйди. Агар бу аёл ўша бўлса — у нима деркин? Аёлнинг оҳиста қичқариб юборганини эшитиб, унинг де Реналь хоним эканлигини тушунгач, Жюльеннинг ҳоли не кечганини билсангиз эди!

У хонимни бағрига босди; аёл дағ-дағ титрамоқда эди, у Жюльенни кўксидан итариб юборишга аранг мажоли етди.

— Бадбахт! Бу нима қилганингиз ахир?

Хоним энтикиб турганидан бу сўзларни аранг айтди. Жюльен аёлнинг товушидан жуда самимий бир ғазаб ҳис этди.

— Ахир ўн тўрт ойлик ҳижрондан сўнг келдим олдингизга.

— Кетинг бу ердан. Дарҳол кетинг, деяпман. Аҳ, жаноб Шелан! Нега унга хат ёзишим учун ижозат этмадингиз? Мен бу даҳшатга йўл қўймаган бўлардим.—Аёл уни ғайритабиий бир куч билан итариб юборди.—Мен ўз жиноятимдан қаттиқ ўқин-япман: парвардигор менга раҳм қилиб, кўзимни очди,—дея такрорлади у энтикиб.—Кетинг бу ердан! Ҳозироқ кетинг!

— Ўн тўрт ой давомида тинимсиз азоб-уқубат чекканимдан сўнг, мен сиз билан гаплашмай туриб бу ердан кетмайман, албатта. Шу пайт ичида сизнинг нима ишлар қилганингизни билишни истайман. Оҳ! Сизни нақадар севардим-а! Наҳот мутлақо ишончингизга лойиқ бўлмасам... мен бор гапни билишни истайман.

Де Реналь хоним қанчалар қаршилиқ кўрсатмасин, унинг қалби бу ҳукмрон товушга фармонбардор эди.

Шу дақиқага қадар уни қучоғидан чиқармай, эҳтирос билан бағрига босиб турган Жюльен энди хонимни қўйиб юборди. Бундан де Реналь хонимнинг бир оз кўнгли тинчигандек бўлди.

— Нарвонни бу ёққа олиб қўяман,— деди Жюльен,— бўлмаса бизни сезиб қолишлари мумкин. Худо кўрсатмасин, хизматкорлардан биронтаси уйғониб қолиб, уй атрофини айланиб чиқиши ҳам ҳеч гап эмас.

— Аҳ, йўқ! Сизга кетинг, деяпман ахир!—дея такрорлади аёл чин кўнгилдан ғазабланиб.—Одамлар билан нима ишим бор? Лекин сиз мени чидашга мажбур этаётган бу жирканч манзарани тангри кўриб турибди, бунинг учун у мени жазолагай. Бир вақтлар қалбимда сизга нисбатан туйган ҳис-туйғулардан разиллик билан фойдаланяпсиз, аммо ўша туйғулар йўқ энди. Эшитяпсизми, жаноб Жюльен?

Йигит шовқин солмаслик учун нарвонни эҳтиёткорлик билан секингина тортиб олмоқда эди.

— Эринг шаҳардами?—дея сўради у хонимга тегажаклик қилишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмай, шунчаки эски одати бўйича.

— Худо хайрингизни берсин, мен билан бундай гаплашманг, бўлмасам ҳозир эримни чақираман. Юз-хотир қилиб ўтирмай, сизни дарҳол ҳайдаб чиқармаганим учун ҳам гуноҳга ботяпман. Сизга шунчаки раҳмим келди,— дея қўшимча қилди у йигитнинг шаънига тегишга ҳаракат қилиб. Хоним Жюльеннинг сиркаси сув кўтармаслигини яхши биларди.

Хоним у билан «сенсираб» гаплашишдан бош тортаётгани, Жюльен шу пайтга қадар қаттиқ инониб келган севги ришталарини узишга қатъиян аҳд қилган йигитнинг қалбида жўш ураётган эҳтиросни жунбишга келтирди.

— Наҳотки! Наҳот шундай бўлса, сиз чиндан ҳам мени ортиқ севмайсизми?— деди у гўё қалбининг қаъридан чиқаётгандек таъсирчан бир товуш билан—унинг бу сўзларини лоқайд эшитиш жуда қийин эди.

Аёл жавоб қилмади, шунда у бирдан йиғлаб юборди. Чиндан ҳам унинг ортиқ гапиришга мажоли қолмаган эди.

— Шундай қилиб, демак, бу ёруғ дунёда мени севган танҳо бир одам ҳам мени бутунлай унутибди! У ҳолда яшаб нима қилдим!— Бу ерда энди эркак киши билан учрашиб қолиш хавфи йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, унинг қалбидаги жасоратдан асар ҳам қолмади; дилида муҳаббатдан бўлак барча туйғулар ғойиб бўлганди.

У сукунат ичра узоқ йиғлади; хоним индамай унинг ноласига қулоқ солиб турарди. Жюльен аёлнинг қўлидан тутди, хоним қўлини тортиб олмоқчи бўлди-ю, лекин ҳар қалай, бир неча силтанишдан сўнг қўли йигитнинг кафтида жимиб қолди. Хона қон-қоронғи эди, улар де Реналь хонимнинг тўшагида ёнма-ён ўтиришарди.

«Бу учрашув илгариги висол дамларига сираям ўхшамади-я!— дея ўйлади Жюльен, кўзларидан тирқираб ёш чиқар экан.— Демак, ҳижрон инсоннинг барча туйғуларини ўлдиради, деган гап рост экан-да! Йўқ, яхшиси кетганим маъқул!»

— Ўтинаман, айтинг, сизга нима бўлди ўзи?— деди ниҳоят хонимнинг миқ этмай ўтиришидан юраги эзилиб кетган Жюльен йиғидан энтикиб.

— Сиз жўнаб кетган пайтингизда, турган гап, менинг қилмишим бутун шаҳарга маълум бўлган экан,— дея жавоб қилди де Реналь хоним қуруққина бир оҳангда, Жюльен унинг товушида қандайдир кескин бир таъна эшитгандек бўлди.— Сиз ҳар қадамда эҳтиётсизликка йўл қўйган эдингиз, кейин эса, орадан бир қанча вақт ўтгач, олдимга муҳтарам жаноб Шелан келди. У мени гуноҳимга иқрор қилмоқчи бўлиб узоқ овора бўлди. Ниҳоят бир кун у мени Дижонга, ўзим биринчи марта бодат қилган черковга олиб борди. Ўша ерда у ўзи биринчи бўлиб гап очди...— кўз ёшлари де Реналь хонимнинг сўзлашига халал бермоқда эди.— Ё раббим, ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмгдим ўшанда! Мен унга барча гуноҳларимни сўзлаб

бердим. Меҳрибон аббатнинг менга раҳми келди, у менга қаҳри-ни сочмади, аксинча, мен билан бирга ҳасрат чекди. Ўша кез-лари мен сизга ҳар куни хат ёзардим, лекин уларни жўнатишга журъат этмасдим; мен уларни яшириб қўярдим ва тоқатим тоқ бўлган пайтларда хонамни ичидан қулфлаб олиб, бу хатларни қайта-қайта ўқирдим.

Ниҳоят, жаноб Шелан мендан ўша хатларни талаб қилиб олди. Улардан андишалироқ қилиб ёзилганлари сизга жўна-тилди. Сиз эсангиз менга бирон марта ҳам жавоб қилмадингиз.

— Онт ичаман, семинарияда сендан битта ҳам хат олганим йўқ.

— Ё парвардигор! Қим ушлаб қолиши мумкин уларни!

— Ўзинг ўйлаб кўр энди, менинг нақадар бахтсиз бўлган-нимни: соборда кўргунимга қадар, ҳатто сенинг ҳаёт ёки ҳаёт эмаслигини ҳам билмасдим.

— Тангри менга раҳм қилди,— дея давом этди де Реналь хоним.— У ўзининг олдида, болаларим, эрим олдида нақадар гуноҳга ботганимни ўкилимга солди. Эрим мени ҳеч қачон сев-ган эмас, ҳали сиз мени севган пайтларингизда менинг қандай хаёлларга бурганимни билсангиз эди!..

Жюльен туйғулари жўш уриб кетганидан ўзини йўқотиб, унинг кўксига талпинди. Бироқ де Реналь хоним уни итариб ташлади ва анча кескин овоз билан сўзида давом этди:

— Муҳтарам дўстим, жаноб Шелан менга, жаноб де Ренальга турмушга чиқибманми, демак, барча ҳис-туйғуларимни унга бағишламоғим лозимлигини тушунтирди. Ҳатто мавжуд-лигидан мутлақо беҳабар бўлган ва ўша машъум алоқага қа-дар сира ҳис этмаган туйғуларим ҳам унга қаратилмоғи керак экан. Ўзим учун жуда азиз бўлган ўша хатларимдан жудо бў-либ, буюк қурбонлик келтирганимдан сўнг, ҳаётим жуда бах-тиёр бўлмаса-да, бирмунча осойишта кеча бошлади. Шунинг учун ҳам менинг тинчимни бузманг, менга дўст... энг азиз дўс-тим бўлиб қолинг.— Жюльен унинг қўлини ўпа бошлади, хо-ним унинг ҳамон йиғлаётганини ҳис этмоқда эди.— Йиғламанг, юрагимни ўртаяпсиз ахир... Йиғламанг, энди ўзингиз нима иш-лар қилганингизни гапириб беринг.— Жюльеннинг гапиришга мажоли етмасди.— Сизнинг семинарияда қандай яшаганингиз-ни билмоқчиман,— такрорлади хоним,— кейин бу ердан чиқиб кетасиз.

Нималарни гапираётганини ўйлаб ўтирмай Жюльен бошида дуч келган фитналар, турли ҳийла-найранглар тўғрисида ҳи-қоя қилди, сўнгра, уни репетитор қилиб тайинлашгач, ҳаёти бирмунча осойиштароқ кеча бошлаганини гапириб берди.

— Худди ана шу пайт,— дея қўшимча қилди у,— ҳозир яқ-қол кўриб турганим: сиз мени севмай қўйганингиз, менинг сиз-га мутлақо бефарқ бўлиб қолганим ҳақида далолат берувчи узоқ сукутингиздан сўнг... (де Реналь хоним унинг қўлини қис-ди)... менга ўша беш юз франк пулни юбордингиз.

— Сизга ҳеч қачон пул юборган эмасман! — деди де Реналь хоним.

— Ўша хатга Париж штемпели урилган эди ва шубҳадан холи бўлмоқ учун «Поль Сорель» деб имзо чекилганди.

Улар бу пулни ким юбориши мумкинлиги тўғрисида турли тахминлар қила бошлашди. Вазият бирмунча ўзгарди. Де Реналь хоним билан Жюльен ўзлари ҳам сезмаган ҳолда кўтаринки руҳдаги гаплардан самимий ва дўстона суҳбатга ўтишди. Хона ичи қоп-қоронғи бўлганидан улар бир-бирларини кўрмасалар-да, бироқ товушларининг оҳангидан дилларидаги бор гапни сезиб туришарди. Жюльен аста хонимнинг белидан қучди; бу қалтис ҳаракат эди, албатта. Аёл унинг қўлини четлатмоқчи бўлди-ю, бироқ Жюльен ўз ҳикоясининг қандайдир қизиқ бир тафсилоти билан унинг диққатини чалғитди. Қўл ҳақида гўё унутгандек бўлишди ва у хонимнинг белидан қучганича қолаверди.

Ўша беш юз франк илова қилинган хат тўғрисидаги турли-туман тахминлардан сўнг Жюльен яна бошидан кечирганларини ҳикоя қила бошлади; Жюльен ҳозир бошидан кечираётган воқеа олдида ўзи учун мутлақо аҳамиятсиз бўлиб қолган семинариядаги ҳаётини ҳикоя қилар экан, аста-секин ўзини босиб олмоқда эди. Энди унинг бутун фикр-ёди бу учрашувнинг нима билан тугашида эди. «Сиз кетишингиз керак», дея минут сайин энтикиб тақрорларди унга хоним.

«Агар мени қувиб юборишса, қандай шармандалик бўлади, — дея ўйларди Жюльен. — Ўла-ўлгунча виждон азобидан қийналиб юраман, у энди ҳеч қачон менга хат ёзмайди, кейин худо билсин, бу ўлкага яна қайтиб келиш насиб қиладими, йўқми». Шу дақиқадан бошлаб Жюльен қалбида бу яқинлик наъшасидан ном-нишон қолмади. У бир вақтлар ниҳоятда бахтли бўлган бу хонада жонидан ортиқ севадиган аёлни деярли қучоқлаб ўтирарди. Жюльен бу зимистон қоронғиликда унинг йиғлаётганини ҳис этиб, сийнасининг кўтарилиб тушишидан унинг фарёд қилишдан ўзини аранг тутиб турганига ишонч ҳосил қилар экан, бахтга қарши, совуққон сиёсатчига айланиб қолди. У бир вақтлар семинария ҳовлисида, кучлироқ ўртоқларидан биронтаси унга қарши бирор ифлослик қилмоқчи бўлганини пайқаган кезлари ана шундай совуққон ва тадбиркор бўлиб қоларди. Жюльен Веррьерни тарк этганидан буён кечирган уқубатли ҳаётини тасвирлар экан, ҳикоясини атайлаб чўзмоқда эди. «Демак, у, — дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним, — бутун бир йиллик айрилиқдан сўнг, ҳатто уни эслаш ёки эсламасликларини билмай туриб ҳам тақдир унга Вержида туҳфа этган ўша бахтли кунлар хотираси билангина яшабди. Мен эса бу ерда уни бутунлай унутиб юборишга ҳаракат қилдим». Хоним ҳўнграб йиғлай бошлади. Жюльен ҳикояси таъсир қилаётганини сезди. Йигит сўнгги марта уриниб кўришга аҳд қилди: у дарҳол Париждан олган хати тўғрисида сўз очди.

— Шундай қилиб, ҳазрати бузрук билан умрбод хайрлашдим.

— Бу нима деганингиз? Нима, сиз энди Безансонга бошқа қайтиб бормайсизми? Бизни умрбод тарк этияпсизми?

— Ҳа,— дея жавоб қилди Жюльен қатъий оҳангда,— ҳа, ҳатто умрим бино бўлиб ҳаммадан кўпроқ севган одамим ҳам мени унутган бу ўлкани тарк этипман, бу ерга энди ҳеч қачон қайтиб келмасам керак. Мен Парижга жўнаяпман...

— Сен Парижга жўнаяпсанми?!— дея баланд овоз билан хитоб қилди де Реналь хоним.

Ийгидан бутунлай энтикиб қолган аёл энди дилидаги изтиробни яширмай қўйган эди. Жюльен ҳам худди ана шуни кутиб турган эди: йигит энди шу пайтгача, ҳамма ишни бузиб қўймаса эди, деб қўрқиб турган сўнгги чорани қўллашга жазм этди. Хонимнинг шу хитобига қадар қоронғида ҳеч нимани кўрмай ўтирган Жюльен бунинг оқибати нима бўлишини мутлақо тасаввур қила олмасди. Энди у ортиқ иккиланмай қўйди: кейин унинг бутун ҳаётини заҳарлаши мумкин бўлган виждон азоби олдидаги қўрқувдан бутунлай ўзини тутиб олди; у ўрнидан туриб, совуқ оҳангда деди:

— Шундай, хоним, сизни умрбод тарк этипман, бахтли бўлинг, хайр.

У дераза томон бир неча қадам юрди ва ромнинг тутқичидан ушлаб, уни қия очди. Шунда де Реналь хоним югуриб унинг олдига борди-ю, бошини Жюльеннинг елкасига қўйди, йигит хоним уни бағрига босаётганини, юзини юзига суйкаётганини сезди.

Ана шу йўсинда, уч соатлик суҳбатдан сўнг, Жюльен аввалги икки соат давомида муштоқлик билан орзу қилган ниятига эришди. Агар бу воқеа хиёл олдинроқ содир бўлганда, аввалги муҳаббатнинг уйғониши ва де Реналь хоним пушаймонининг сўниши унга фавқулодда бир роҳат бағишлаган бўларди, бироқ шунча уринишларидан сўнг мурод ҳосил бўлиши энди унга фақат лаззат бағишлади холос. Жюльен маъшуқасининг барча эътирозларига қарамай, чироқ ёқмоқчи бўлди.

— Наҳотки,— дерди у хонимга,— сени кўрганимни ҳатто эслаб юришимни ҳам истамасанг? Манови шаҳло кўзларда порлаб турган муҳаббат-чи, ахир уни кўришдан маҳрум бўляпман! Мана бу оппоқ қўлларни ҳам кўрмай кетавераманми? Уйлаб кўр, сени тарк этипман, энди узоқ вақт кўришмай-миз!

«Қандай шармандалик!»— дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним, бироқ у энди Жюльеннинг биронта ҳам гапини қайтаролмасди: йигит унга умрбод жудолик ҳақида эслатиши билан унинг кўзларидан дув-дув ёш оқа бошларди. Ғира-шира тонг отиб, шарқий Веррьер тоғларидаги арчалар қорайиб кўрина бошлади.

Бироқ севгисидан мутлақо маст бўлган Жюльен дарҳол қочиб қолиш ўрнига, де Реналь хонимдан кунни унинг хонасида яшириниб ўтказиш ва бу ердан фақат эртага тунда чиқиб кетишга ижозат этишни илтимос қилишга тушди.

— Нега энди ижозат этмас эканман?— дея жавоб қилди хоним.— Иккинчи марта тамомила гуноҳга ботганимдан сўнг ўзимни мутлақо ҳурмат қилмай қўйдим, чамаси, энди умрим ҳасратда ўтса керак,— шундай дея у оташин эҳтирос билан Жюльенни бағрига босди.— Эрим энди илгаридек эмас: жуда ҳадиксираб қолган, назарида мен уни алдаганман, шунинг учун мендан жаҳли чиқиб юрибди. Агар сал шивирини эшитса, мени тамом бўлди деявер, мени ярамас махлуқдай уйдан қувиб чиқаради, аслида ҳам ўзи шундайман.

— Аҳ! Мана, жаноб Шеланнинг панд-насихатлари,— деди Жюльен.— Ўша лаънати семинарияга кетишимдан аввал сен мен билан бундай гаплашмаган бўлардинг. Ўшанда ҳали мени севардинг!

Жюльен бу сўзларни жуда совуққонлик билан айтгани учун дарҳол мукофотга сазовор бўлди: у маъшуқасининг шу заҳоти эридан қўрқшини унутиб, бошқа анча даҳшатлироқ хатардан — ошиғи унинг севгисига шубҳалана бошлашидан чўчиб қолганини кўрди. Ҳаш-паш дегунча тонг отди-ю, хона ичи ёришиб кетди: ниятига етган Жюльен керилиб, ўз ҳаётида севган бу танҳо аёлни, бу гўзал хонимнинг қучоғида, деярли оёғида ётганидан ҳузур қилмоқда эди. Ҳолбуки бундан атиги бир неча соат аввал бу хоним фақат яратган худонинг қаҳридан қўрқар ва бутун вужуди билан ўз бурчига содиқ эди. Бутун бир йил давомида тишини-тишига қўйиб, чидаб келган аёлнинг иродаси унинг дадил ҳамласига дош бера олмади.

Бир оздан сўнг уйда ғивир-ғивир ҳаракат бошланди: шундан сўнг де Реналь хоним ўзи мутлақо унутган бир нарсани эслаб, жуда қўрқиб кетди.

— Анали заҳар Элиза хонани йиғиштиргани келиб қолиши мумкин... Манови баҳайбат нарвонни нима қиламиз?— деди у севгилисига қараб.— Уни қаерга яширсак экан? Аҳ, топдим, мен уни чордоққа олиб чиқиб қўяман,— дея хитоб қилди у қуволиб.

— Мен сени худди шу ҳолда эслардим, энди ўзингга ўхшаяпсан,— деди завқ билан Жюльен.— Бироқ сен малай ухлайдиган хонадан ўтишинг керак-ку?

— Нарвонни коридорга қўяман-да, малайни чақириб, бирон ёққа жўнатиб юбораман.

— Коридордан ўтиб кетаётганида нарвонни кўриб қолгудек бўлса, уни айтиш учун бирор баҳона топиб қўйсанг бўларди.

— Бўлмасам-чи, жонгинам!— дея жавоб қилди де Реналь хоним уни ўпар экан.— Агар мен йўғимда, худо кўрсатмасин, Элиза келиб қолгудек бўлса, дарров каравот тагига яширин.

Кутилмаган бу қувноқликни кўриб Жюльен қаттиқ ҳайратга тушди: «Демак, чинакам хавф-хатарга дучор бўлганида,— дея ўйлади йигит,— қўрқиш у ёқда турсин, ҳатто аксинча, қувониб ҳам кетаркан, чунки шунда у барча виждон азобларини унутади. Чинакамга тенги йўқ аёл-да ўзиям! Унинг севгисига сазовор бўлганим учун ҳар қанча фахрлансам арзийди!» Жюльеннинг қалби завққа тўла эди. Де Реналь хоним нарвонни аста кўтариб кўрди: нарвон унинг учун анчагина оғирлик қилиши яққол сезилиб турарди. Жюльен ёрдам бермоқ учун маъшуқаси ёнига келди-да, унинг нимжонгина кўринган хипча қоматига завқ билан тикилиб қолди. Шу пайт де Реналь хоним нарвонни ҳеч кимнинг ёрдамисиз шартта кўтарди ва, гўё енгил стулдек, уни осонгина йўлакка олиб чиқди. Аёл зинапоядан тез-тез юриб, учинчи қаватнинг коридорига кўтарилди-да, нарвонни ётқизиб, деворга тираб қўйди. Сўнгра у малайни чақирди ва кийиниб олиши учун унга фурсат бермоқ ниятида юқорига, каптархонага чиқиб кетди. Хоним беш минутлардан сўнг коридорга қайтиб тушганида, нарвон у ердан ғойиб бўлганди. Уни ким олиб кетдйкин? Агар уйда Жюльен бўлмаганида аёл бундан сира ҳам ташвиш қилмаган бўларди. Аммо ҳозир ўша нарвонни эри кўриб қолса борми? Бунинг оқибатини ўйлашнинг ўзи даҳшат! Де Реналь хоним жон ҳолатда уни бутун уй бўйлаб қидира бошлади. Ниҳоят, у нарвонни шундоққина томнинг тагидан топди. Нарвонни у ерга ҳалиги малай олиб чиққан ва ҳатто, чамаси, яшириб қўйган бўлса керак. Бу жуда ғалати воқеа бўлдики, бошқа пайтда хоним, шубҳасиз, қўрқиб кетган бўларди.

«Йигирма тўрт соатдан сўнг,— дея ўйлади аёл,— Жюльен бу ердан чиқиб кетгач, нима бўлиши менга барибир эмасми? Ушанда мен учун бутун борлиқ даҳшатли гурбат ва ўқинчга айланмайдими ахир!»

Хонимнинг миясидан бу мен учун ўлим билан баробар, деган фикр лип этиб ўтди — аҳ, ҳаммаси бари бир эмасми! Шундай ҳижрондан сўнг,— ўзи ахир, севиқлимдан умрбод ажралдим, деб ўйлаган эди-ку, мана, тақдир экан, Жюльен билан яна дийдор кўришди, улар яна бирга бўлдилар, унинг висолига етмоқ учун қандай тўсиқларни енгиб келмади дейсиз, бу эса унинг ўз маъшуқасини қаттиқ севишидан далолат бериб турибди!

У Жюльенга нарвон воқеасини ҳикоя қилиб берди.

— Агар ўша малай нарвон топиб олганини айтиб берса, эримга нима деб жавоб қиламан?—Шундай дея у бир дақиқа ўйланиб турди.— Сенга нарвон сотган ўша деҳқонни қидириб топмоқлари учун уларга камида йигирма тўрт соат вақт керак бўлади...— шундан сўнг у Жюльеннинг қучоғига отилиб, уни талваса ичра бағрига босганича:— Аҳ! Қани энди, қани энди шундай қучоғингда ўлсам!— дея хитоб қилди ва бутун жисми билан унга ёпишиб, лабларидан, юз-кўзидан ўпа бошлади.—Леккин

ҳар қалай, сенинг очликдан ўлишингни истамайман,— деди у сўнгра кулиб.

— Юр, мен сени Дервиль хонимнинг хонасига яшириб қўяман, бу хона доим қулфлоқ туради.— Хоним коридорнинг бошига бориб соқчилик қилиб турди, Жюльен эса югурганича қўшни хонага ўтиб олди.— Эҳтиёт бўл, агар тақиллатиб қолишса, эшикни очиб юрма тагин,— деди аёл унинг устидан қулфлар экан,— ҳа, айтмоқчи, эшикни болалардан бошқа ҳеч ким тақиллатмайди: улар бу ерга кириб, бирор ўйин ўйнамоқчи бўлиб қолишлари мумкин.

— Сен болаларни боққа, дераза тагига олиб чиқ, уларни кўргим келяпти. Кейин ўзаро гаплашишсин ҳам.

— Ҳа! Ҳа! Албатта,— дея қичқирди аёл эшик олдидан нари кетар экан.

У тезда апельсин, бисквит ва бир шиша май кўтариб қайтди, нон ўмаришни эса уddалай олмабди.

— Эринг нима иш қиляпти?— дея сўради Жюльен.

— Ёзув-чизув билан банд, деҳқонлар билан қандайдир олди-сотдиси бор экан.

Аммо соат саккиз бўлгани ҳақида занг чалинди-ю, уйда одатдаги югур-югур бошланди: агар де Реналь хоним чиқиб, уйдагиларга кўриниш бермаса, уни ҳамма ёқда излай бошлашлари турган гап эди, у Жюльенни тарк этишга мажбур бўлди. Бироқ тез орада у ҳар қандай эҳтиёткорликни йиғиштириб қўйиб, йигитга бир чашка қаҳва олиб келди: у фақат бир нарсадан, Жюльеннинг оч қолиб ўлишидан қўрқарди. Нонуштадан сўнг у болаларини Дервиль хонимнинг деразаси тагига олиб келишга муваффақ бўлди. Жюльен болалар жуда улғайиб қолишганини кўрди, лекин, улар, йигитнинг назарида, анча дағаллашиб кетишганди, ёки эҳтимол, унинг ўзи ўзгариб кетгандир. Де Реналь хоним болаларга Жюльен ҳақида сўз очди. Болаларнинг каттаси ўз устозини анча меҳри товланиб эслади ва унинг кетиб қолганидан афсусланди, бироқ икки кичик ўғил, маълум бўлишича, уни деярли унутиб қўйишган экан.

Жаноб де Реналь бу эрта уйдан ҳеч қаёққа чиқмади: у деҳқонларга картошка сотиш битими билан банд бўлиб, тинмай зинапоядан юқори чиқиб, пастга тушар ва бутун уй бўйлаб изғиб юрарди. Пешинга қадар де Реналь хоним ўз асирини кўриб чиқиш учун бир дақиқа ҳам вақт топа олмади. Тушки овқатга занг чалиниб, ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришгач, хонимнинг хаёлига Жюльен учун бир тарелка иссиқ шўрва ўғирлаш фикри келиб қолди. Ана шунда, шўрва қуйилган тарелкани кўтариб йигит яширинган хона эшигига астагина яқинлашар экан, хоним дафъатан эрталаб нарвонни яшириб қўйган ўша малай билан юзма-юз келиб қолди. Малай ҳам худди бир нарсага қулоқ солаётгандек, коридордан аста писиб келмоқда эди. Чамаси, Жюльен ўз хонасида эҳтиётсизлик билан у ёқдан-бу ёққа юрган бўлса керак. Малай ўсал бўлиб нари кетди. Де Ре-

наль хоним бамайлихотир Жюльеннинг олдига кирди. Унинг малай билан бундай дуч келиб қолганидан Жюльен жуда қўрқиб кетди.

— Сен қўрқяпсан,— деди хоним Жюльенга,— мен эса ҳозир ҳеч қандай хавф-хатардан ғам,емайман, кипригимниям қоқмайман. Мен фақат бир нарсадан— сен жўнаб кетгандан кейин ўзимнинг ёлғиз қолишимдан қўрқяпман,— шундай дея хоним хонадан югуриб чиқиб кетди.

— Эҳ!— дея хитоб қилди қойил қолган Жюльен.— Бу ажойиб аёл фақат пушаймон ейиш азобидангина қўрқади!

Ниҳоят, кеч ҳам кирди. Жаноб де Реналь казинога жўнади.

Хотини қаттиқ боши оғриётганини баҳона қилиб, хонасига кириб кетди; у шошилиб Элизага жавоб бериб юборди-да, оқсоч қиз чиқиб кетган заҳоти югуриб бориб, Жюльен қамалган хонанинг эшигини очди.

Жюльен чиндан ҳам очликдан ўлаёзган экан. Де Реналь хоним унга нон олиб келиш учун идиш-товоқ сақланадиган хонага жўнади. Шу пайт Жюльен кимнингдир қаттиқ қичқирганини эшитиб қолди. Де Реналь хоним қайтиб келди ва қоронғида буфет олдига бориб, нон олмоқчи бўлганида қўли аёл кишининг елкасига тегиб кетганини айтиб берди. Маълум бўлишича, яширинган аёл Элиза экан, Жюльен ўшанинг қичқирганини эшитибди.

— Элиза у ерда нима қилаётган экан?

— Чамаси, конфет ўғирлаётган ёки бизни кузатаётган бўлса керак-да,— деди жавобан де-Реналь хоним ғоят бепарволик билан.— Лекин, хайрият, паштет билан бутун бир буханка нон топиб келдим.

— Манами нима?— деди Жюльен хонимнинг пешбанди чўнтакларини кўрсатиб.

Де Реналь хоним тушки овқат пайтидаёқ чўнтакларини нонга тўлдириб олганини унутиб қўйган экан.

Жюльен уни қучоқлаб, бағрига босди: у йигитга илгари ҳеч қачон шу қадар гўзал бўлиб кўринмаганди. «Ҳатто Парижда ҳам,— дея хаёлидан ўтказди у,— бундай олижаноб аёлни сира учратмасам керак!» Хонимнинг ҳийла-найрангларга ўрганмаганидиган далолат берувчи бу эпсизлиги ҳақиқий матонат билан уйғунлашиб кетганди. Одатда бундай одамларнинг қалби фақат ўзга маънодагина даҳшатлироқ бўлган бошқа бир хавфдан ларзага келади.

Жюльен зўр иштаҳа билан овқатланмоқда эди, унинг маъшуқаси эса таомларнинг оддийлигидан кулиб ўтирарди,— у жиддий мавзуга кўчишдан чўчирди,— шу пайт дафъатан кимдир эшикни силтаб тарта бошлади. Бу жаноб де Реналь эди.

— Нега эшикни қулфлаб олдинг?— дея қичқирарди у хотинига.

Жюльен аранг диван тагига кириб яширинишга улгурди.

— Бу қанақаси бўлди? Бутунлай ечинмабсиз,— деди жаноб де Реналь ичкари кирар экан.— Яна эшикни ичидан қулфлаб олиб, овқатланиб ўтирибсиз!

Бошқа пайтда эрларга хос қўрслик билан берилган бу савол де Реналь хонимни саросимага солган бўларди, бироқ ҳозир у эри хиёл эгилса, дарҳол Жюльенни кўриб қолиши мумкинлигини биларди, зеро жаноб де Реналь диваннинг қаршисига, ҳозиргина Жюльен ўтирган ўша стулга келиб жойлашган эди.

Бош оғриғи ҳаммасига баҳона бўлди. Шундан сўнг жаноб де Реналь хотинига казинодаги бильярдда бир партия ўйинни қандай қилиб ютиб олгани ҳақида барча тафсилотлари билан ҳикоя қила бошлади. «Ҳа, бир тасаввур қилгин-а, ўн тўққиз франклик партияни ютдим!»— дерди у. Шу пайт аёл дафъатан эридан уч қадам нарида турган стулда Жюльеннинг шляпасини кўриб қолди. У ўзини янада вазминроқ тутиб, бамайлихотир ечина бошладиди-да, пайтини топиб туриб, эрининг орқасига ўтди ва кўйлагини шляпа турган стул устига ташлади.

Ниҳоят, жаноб де Реналь ўз хонасига чиқиб кетди. Хоним Жюльендан семинарияда қандай яшагани тўғрисида яна бир бор ҳикоя қилиб беришни илтимос қилди.

— Кеча сўзларингга қулоқ солмаган эдим, сен гапирар эдинг, мен эса фақат қандай қилиб сени ҳайдаб юборишга юрак бетласам экан, дея ўйлардим.

Бугун у эҳтиёт бўлишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди. Улар барала суҳбатлашиб ўтиришарди. Кечаси соат иккиларда бўлса керак, кимнингдир эшикни бор кучи билан муштлашиб бирдан уларнинг суҳбатини бўлиб қўйди. Бу яна жаноб де Реналь эди.

— Дарҳол очинг эшикни! Уйимизга ўғрилар киришибди!— дея қичқирарди у.— Сен-Жан бугун эрталаб уларнинг нарвонини топиб олибди.

— Мана, ҳаммаси тамом бўлди,— дея хитоб қилди де Реналь хоним Жюльеннинг қучоғига отилар экан.— У икковимизни ҳам ўлдиради, у ўғрилар келганига ишонмайди. Мен эса сенинг қучоғингда ўламан, ўлганда ҳам жуда бахтиёр бўлиб ўламан, илгари ўзимни сира ҳам шу қадар бахтли ҳис этган эмасман.

У қутуриб эшикни муштлаётган эрига бир оғиз ҳам жавоб бермай, эҳтирос билан Жюльенни ўпмоқда эди.

— Сен онасан, Станиславни ўйла,— деди Жюльен аёлга нигоҳи билан буйруқ қилиб.— Мен пардозхонанинг деразасидан ҳовлига сакрайман ва боғ оралаб қочиб кетаман, итлар мени танишади. Имкони бўлган заҳоти кийимларимни тугиб, боққа ташла. Ҳозирча эшикни синдираверсин. Муҳими — ҳеч нарсани бўйнингга олма, мен сенга буни ман этаман. Шубҳаланса, шубҳаланаверсин, фақат аниқ билмаса бўлгани.

— Ахир йиқилиб ўласан-ку!— аёл айтган бутун гап ана шу бўлди. У ҳозир бошқа ҳеч ниманинг ташвишини қилмасди.

У Жюльен билан бирга пардозхона деразаси ёнига борди, сўнгра шошилмай унинг кийимларини яшириб қўйди. Ниҳоят, шундан кейингина бориб, ғазабдан қутураётган эрига эшикни очди. Жаноб де Реналь югуриб кириб хонани, сўнгра пардоз бўлмасини кўздан кечирди ва бир оғиз ҳам сўз айтмай, ғойиб бўлди. Хоним Жюльеннинг кийимини пастга қараб отди, йигит тугунни илиб олди-да, Ду дарёси томон, боғнинг пастки поғонасига қараб югурди.

Бирдан унинг қулоғи остида ўқ визиллади ва шу заҳоти орқа томондан милтиқнинг варанглагани эшитилди.

«Бу жаноб де Реналнинг ўқ узиши эмас,— дея хаёлидан ўтказди йигит,— у милтиқни яхши отолмайди, бу бошқа одамнинг мўлжали». Итлар индамай унинг ёнида югуриб боришарди. Иккинчи ўқ итлардан бирининг оёғига тегди шекилли, бечора аянчли вангиллаб қолди. Жюльен панжара устидан сакраб ўтди-да, девор бўйлаб эллик қадамча югургач, орқа томонга қараб чопиб кетди. У бир-бирига товуш бериб қичқираётган овозларни эшитди ва ўз душмани — милтиқдан ўқ узаётган ўша малайни яққол кўрди; боғнинг нариги томонида турган аллақайси бир деҳқон ҳам ўқ уза бошлади, лекин бу пайтда Жюльен Ду соҳилига етиб олган бўлиб, кийимларини киймоқда эди.

Бир соатдан сўнг Жюльен Веррьердан тўрт-беш чақирим нарида, Женева йўлида кетмоқда эди. «Агар чиндан ҳам уларнинг шубҳаси бўлса,— дея ўйларди Жюльен,— мени қўлга тушириш учун Париж йўлига қараб югуришади».

Иккинчи қисм

Ўзи чиройли эмас,
юзига қизил ҳам суртмаган

Сент-Бев

Қишлоқдаги эрмаклар

О, қишлоғим, сени кўрар кун ҳам
бормикин!

Г о р а ц и й

— Сиз, афандим, Парижга борадиган почта каретасини кут-
япсиз шекилли?— деди унга меҳмонхона хўжайини йигит у ер-
га тамадди қилгани кирганида.

— Бугун бўлмаса — эртага ҳам кетавераман, шошиладиган
жойим йўқ,— дея жавоб қилди унга Жюльен.

У ўзини иложи борица бепарво кўрсатишга ҳаракат қилар-
ди. Шу пайт бекатга почта каретаси етиб келди. Унда иккита
бўш ўрин бор экан. .

— Ие! Ўзингмисан, бечора Фалькоз!— дея хитоб қилди Же-
невадан келаётган сайёҳ Жюльеннинг ортидан каретага чиқиб
келаётган йўловчига қараб.

— Мен бўлсам сени, Лионга яқин бирор жойда, Рона соҳи-
лидаги бирор ажойиб водийда ўрнашиб олгандирсан, деб ўй-
ловдим.

— Ўрнашиб олганмишман! Қочиб келяпман у ердан.

— Нималар деяпсан! Сен, яъни Сен-Жиро бўлатуриб қочиб
келяпсанми? Фариштадек бир одам бўлсанг, сен ҳам жиноятчи-
лар қаторига қўшилиб қолибсан-да!— деди Фалькоз кулиб.

— Шундай бўлса, эҳтимол, яхшироқ ҳам бўларди, худо ҳақ-
қи. Мен провинциядаги даҳшатли ҳаётдан қочиб келяпман.
Ўзинг биласан, ўрмоннинг соя-салқини-ю, қишлоқнинг сукуна-
тини яхши кўраман. Хаёлпарастлигим учун неча бор таъна қил-
ган эдинг. Умрим бино бўлиб ўша лаънати сиёсатга аралашган
эмасман, мени эса у ердан худди шу сиёсат қувиб юборди.

— Қанақа партияга аъзосан ўзи?

— Ҳеч қандай партияга, лекин худди шу нарсга менинг бо-
шимга етди. Мен музикани, тасвирий санъатни севаман. Ях-
ши китоб — мен учун катта бир воқеа. Менинг бутун сиёсатим
ана шу. Яқинда қирқ тўрт ёшга тўламан. Хўш, яна қанча яша-
шим мумкин? Ўн беш йил яшарман, йигирма йил, хўп — нари
борса ўттиз йилоқ дегин. Энди бу ёғини эшит. Ўйлайманки, ўттиз
йиллардан сўнг министрлар анча қувроқ бўлиб қолишади, ле-
кин, албатта, улар ҳам ҳозиргиларидек жуда ҳалол одамлар
бўлишади. Англия тарихи, худди кўзгудек, менга бутун келажа-

гимизни кўрсатиб турибди. Доим ўзининг алоҳида ҳуқуқини кенгайтиришни истайдиган бирорта қирол топилади, доим депутатлик курсиси, Мирабонинг шуҳрати ва у юз минглаб ўмарган пул ҳақидаги орзулар провинция боёнларининг уйқусини бузиб келади: уларнинг тилида бу либерал бўлиш ва халқни севиш деб аталади. Пэрлар ёки камер-юнкерлар сафига қўшилиш истаги ультра-роялистларни доимо гижгизлаб келади. Ҳар қандай одам ҳам давлат кемасининг дарғаси бўлиб олишга интилади, зеро бунга дуруст ҳақ тўлашади. Наҳотки у ерда оддий бир сайёҳ учун ҳам кичкинагина жой топилмаса?

— Нима бўлди ўзи, қани гапир, бошингга қандай ғавго тушди? Сенинг тепса-тебранмас одам эканлигингни назарда тутганда жуда қизиқ иш бўлганга ўхшайди: сени провинциядан сўнгги сайловлар қувиб юбормадимми ишқилиб?

— Менинг бахтсизликларим анча илгарироқ бошланди. Тўрт йил муқаддам, қирқ ёшда эканлигимда менинг беш юз минг франк пулим бор эди, энди ёшим тўрт йилга кўпайди, пулим эса эллик минглар чамаси камаядиганга ўхшайди. Бу пулни мен Ронадаги Монфлерн қасримни сотиш пайти йўқотяпман. Ўзи жуда ажойиб жой.

Парижда ўн тўққизинчи аср цивилизацияси деб аталган лўттибозлигингиз жонимга тегди. Мен кунимни вақтичоғлик билан ўтказиб, тинчгина яшасам, дегандим. Шунинг учун Рона соҳилидаги тоғ ёнбағридан бир мулкни сотиб олдим. Хушман-зараликда беқиёс, дунёда бундан чиройлироқ жой топилмаса керак.

Қавм руҳонийси ва майда-чуйда дворянчалар, менинг қўшнилларим, ярим йилгача кўнглимни олишга уришиб юришди, мен эса уларни зиёфат қилиб, дердим: «Мен сиёсат ҳақида умримнинг охиригача бир оғиз ҳам сўз эшитмаслик учун Париждан бу ерга кўчиб келдим. Кўриб турибсизлар, биронта ҳам газетага ёзилган эмасман. Кейин почтальон менга қанча кам хат олиб келса, шунча кўп хурсанд бўламан».

Бироқ, маълум бўлишича, қавм руҳонийсининг ўз режалари бор экан: тез орада минг хил талаблар, айбситишлар билан тинкамни қурита бошлашди. Мен йўқсиллар учун йилига икки юз-уч юз франк бериб турмоқчи эдим. Йўқ! Улар бу пулни қандайдир Авлиё Иосиф, Биби Марям ва ҳоказо диний жамиятлар фойдасига тўлайсиз, деб талаб қилишди. Мен йўқ дедим, шундан сўнг бечора бошимга лаънат тошлари ёғила бошлади. Мен, аҳмоқ, хафа бўлиб юрибман. Ўша-ўша эрталаб уйдан чиқиб, тоғларимизнинг чиройидан баҳра ололмайдиган ва бемалол сайр қилолмайдиган бўлиб қолдим, албатта бирор бемазагарчилик содир бўларди-ю, ширин хаёл суриб юрганимда таъбимни тирриқ қилар ва менга энг жирканч бир усул билан дунёда жоҳил одамлар мавжудлигини эслатар эди. Мана, масалан, оят ўқиб, санам юришни ўтяти, дейлик — мен оят куйини яхши кўраман (чамаси бу куй қадимги греклар давридан қол-

ган бўлса керак), — шундай қилиб, улар менинг далаларимни дуо қилмай ўтишарди, зеро, поимизнинг айтишича, бу далалар аслида ноинсоф одамнинг ерлари эмиш. Мунофиқ қишлоқи кампирнинг сигири ҳаром ўлди, дейлик. Шундан сўнг у дарҳол, сигирим анави парижлик нопок файласуфнинг ҳовузи ёнида ўтлагани учун ҳаром ўлди, дея гап тарқатади. Қарабсизки, бир ҳафтадан сўнг ҳовуздаги барча балиқларим қорниларини осмонга қилиб, сув бетида қалқиб юрган бўлади: уларни оҳактош билан заҳарлашибди. Хуллас, менга ёмонлик қилишнинг минг хил йўли бор эди. Судьямиз ҳалол одам эди, лекин у лавозимидан ажралиб қолишдан кўрқарди, шу боисдан ҳам мени доим ноҳақ дерди. Қишлоқдаги тинчгина ҳаёт мен учун жаҳаннамга айланди. Одамлар иезуитларнинг маҳаллий жамияти бошлиғи — қавм руҳонийси мендан юз ўгирганини, ўша ердаги либераллар раҳбари — истеъфодаги капитан эса мени қўллаб-қувватламаётганини кўришгач, ҳамма менга қарши тиш қайрай бошлади, бир йил давомида нон-тузимни еб, меникида яшаган гишт терувчидан тортиб плугимни тузатаётиб мени чув туширишдан ҳайиқмаган аравасоз устагача — ҳамма менга қарши чиқди.

Ниҳоят, бирор суянчиққа эга бўлиб, суддаги даъволашувлардан ҳеч бўлмаса биттасини ютиб чиқмоқ ниятида мен либерал бўлиб олдим. Шу пайт ҳозир ўзинг айтган сайловлар бошланиб қолди ва мендан овоз беришни талаб қилишди.

— Ўзингга номаълум бўлган номзодгами?

— Йўқ, аксинча, у менга отнинг қашқасидек маълум эди. Мен бош тортдим — билсам, ўтакетган даражада эҳтиётсизлик қилибман! Энди либераллардан балога қолдим, аҳволим чидаб бўлмайдиган даражада чатоқлашди. Агар қавм руҳонийсининг миясига мени идиш юувчи хотинни сўйиб ўлдирганликда айблаш фикри келиб қолганида, иккала тўдадан ҳам менинг жиноятимни ўз кўзи билан кўрган йигирматадан гувоҳ топилиши турган гап эди.

— Нима, сен қишлоқда пасткаш қўшнларинг кўнглини топмай, ҳатто уларнинг сафсатасига қулоқ солмай яшаш мумкин, деб ўйловмидинг? Фирт кўрлик-ку ахир бу!

— Энди кўзим очилди. Монфлерини сотяпман, майли, лозим бўлса, шу иш туфайли эллик минг франк йўқотсам йўқота қоллай, лекин, ниҳоят, ўша мунофиқлик ва разолат ботқоғидан қутулиб чиққаним учун хурсанд бўлганимдан ҳали ҳам ўзимга келолганим йўқ.

Энди мен ёлғизлик ва қишлоқ осойишталигини Францияда топилиши мумкин бўлган ягона жойдан — биронта уйнинг тўртинчи қаватидаги деразаси Елисей майдонига қараган мансардасидан излашга қарор қилдим. Биласанми, мен ҳатто приходимизга просфоралар¹ инъом этиш йўли билан Руль кварталида

¹ Просфора — черковда ибодат вақтида истеъмол қилинадиган кулча-лар (тарж.).

сиёсий обрўйимни таъминласаммикин, деб ўйлаб ҳам юрибман.

— Ҳа, Бонапарт даврида бошингга бундай ғавғолар тушмаган бўларди!— деди Фалькоз кўзлари газаб ва ўкинчдан чақнаб.

— Саломат бўлсинлар-е! Уша Бонапартинг нега керак бўлмаган жойга тумшугини тикди? Ҳозир менинг бошимга тушган кулфатларнинг бари ўшанинг иши.

Боядан бери диққат билан қулоқ солиб келаётган Жюльен бу гапни эшитиб янада сергакланди. У дастлабки сўзларданоқ манови бонапартист Фалькоз жаноб де Реналь 1816 йилда юз ўғирган ёшликдаги дўсти эканлигини пайқаган эди. Файласуф Сен-Жиро эса, чамаси, префектура идораси бошлигининг укаси бўлса керак. Акаси жамоат биноларини арзон-гаровга сотиб олган эди.

— Буларнинг барига ўша Бонапартинг айбдор,— дея давом этди Сен-Жиро.— Ҳамёнида беш юз минг франк пули бўлган қирқ ёшли одам, ҳеч кимга ёмонлик қилмаган тақдирда ҳам, провинцияда яшаб, у ерда руҳий осойишталикка эришолмас экан, поплар ва маҳаллий асилзодалар уни у ердан қувиб юборишар экан.

— Қўй, у ҳақда бундай ёмон гапирма!— дея хитоб қилди Фалькоз,— ҳеч қачон Франция халқлар орасида у ҳукмронлик қилган ўша ўн уч йилдагидек обрў қозонган эмасди. Уша пайтда қилинган барча ишларда улуғворлик бор эди.

— Сенинг ўша жин ургур императоринг,— дея эътироз билдирди қирқ тўрт ёшли жаноб,— фақат жанг майдонида улуғ эди. Яна у минг саккиз юз иккинчи йили молия ишларини тартибга солганида ҳам олиҳимматлилиқ қилганди. Аммо шундан кейин айнишининг боиси нима? Унинг барча камергерлари, барча дабдабаси-ю, Тюильридаги тантанали қабул маросимлари — буларнинг бари ўша мустабидона бемаъниликларни такрорлаш, уни қайта нашр қилишнинг худди ўзгинаси. Бу нашрнинг у ёқ-бу ёғини тузатиб, янгилашди, у яна бир, ҳатто икки аср туриб бериши мумкин эди. Зодагонлар ва поплар эски идора услубига қайтишни истаб қолишди, бироқ уларда бу услубни халққа тақдим эта биладиган метин ирода йўқ!

— Бу дейман, чиндан ҳам кекса газетачининг нутқи бўлди-ку!

— Хўш, мени ер-мулкимдан ким қувиб юборди?— дея давом этди газаби қайнаган газетачи.— Наполеон ўз конкордати¹ билан қаддини қайтадан тиклаб қўйган ўша поплар қувиб юборди мени. Император уларни давлатимизда яшайдиган врачлар, адвокатлар, астрономлар қатори кўриб, оддий граждани ҳисоблаш ва ризқ-рўзини таъминлаётган касби билан мутлақо қизиқмаслик ўрнига уларнинг мавқеини қайта тиклаб берди. Агар ўша

¹ Конкордат — бирор ҳукумат билан Рим папаси ўртасидаги тузилган шартнома (тарж.).

Бонапартинг барон ва шаҳзода унвонларини бўлашиб бермаганида, манови сурбет дворянчалар ҳозир кеккайиб юрармиди ахир? Йўқ, уларнинг кунни битиб бораётган эди ўшанда. Энди бўлса, поплардан кейин, худди ўша қишлоқи зодагонлар ҳаммадан кўпроқ қонимни қайнатишди, мени либерал бўлишга ҳам ўшалар мажбур этишди.

Суҳбатнинг охири кўринмасди. Франция бу мавзуда яна ярим асргача гап сотса керак. Сен-Жиро, провинцияда яшаб бўлмайди, дея таъкидлашда давом этарди, шунда Жюльен унга ийманибгина жаноб де Ренални мисол қилиб кўрсатди

— Топган мисолингизни қаранг-а! Ёшсиз-да, йигитча,— дея хитоб қилди Фалькоз.— Реналь сандон бўлиб қолмаслик учун ҳам гурзи бўлишга ошиқди. Гурзи бўлгандаям, бераҳм гурзи бўлди у! Лекин сезиб турибман, тез орада уни Валено қулатса керак! Танийсизми ўша муттаҳамни? Жуда пихини ёрган-да! Бир кун келиб, кўз очиб-юмгунича тахтдан қулатишса-ю, ўрнига Валено ўтириб олса, ўша жаноб де Реналингиз нима деб сайракин?

— Ана ўшанда у ўз жинойтлари билан ўралашиб қолавереди,— деди Сен-Жиро.— Демак, Веррьерни билар экансиз-да, йигитча? Хўш, гап бундай, ўша мустабидона макр-ҳийлалари учун гўрингда тўнғиз қўпгур Бонапарт манови барча Реналлар ва Шеланларни ҳокимият тепасига чиқариб қўйди, улар эса, ўз навбатида, Валено ва Маслонлар салтанатига йўл очиб беришди.

Сиёсат сирлари ҳақидаги дилни сиёҳ қилувчи бу суҳбат Жюльенни эътиборини ўзига тортиб, унинг ширин хотиралардан чалғитмоқда эди.

Парижни биринчи марта олисдан кўрганида, у деярли ҳаяжонланмади ҳам. Келажак ҳақидаги ҳавойи орзулар кечагина у Веррьерда ўтказган йигирма тўрт соатнинг ҳали сўниб улгурмаган ёрқин хотиралари олдида орқага чекинмоқда эди. У, агар попларнинг сурбетларча қуюшқондан чиқиши натижасида яна республика барпо этилиб, асилзодалар таъқиб остига олинса, маъшуқасининг болаларини ҳеч қачон ташлаб кетмасликка ҳамда уларни қутқариб қолиш ва ҳимоя қилиш учун бошқа барча ишларидан воз кечишга ўзича онт ичиб борарди.

У Веррьерга кириб борган ўша кечада, нарвонини де Реналь хонимнинг деразасига тираган ўша дақиқада биронта бегона одам ёки жаноб де Реналнинг ўзига дуч келиб қолгандачи, унда ҳоли не кечарди?

Маъшуқаси уни қувиб юборишга уринган, Жюльен эса қоронғида унинг ёнида ўтириб, уни бундай қилмасликка кўндирмоқчи бўлган ўша икки соатни эслашнинг ўзидан қанчалар ҳузур қилиш мумкин! Жюльенга ўхшаш одамларнинг қалбида бундай хотиралар бир умр сақланиб қолади. Учрашувнинг охири эса унга бир йил муқаддам кечган воқеаларни, севгиларининг дастлабки кунларини эслатарди.

Бироқ шу пайт карета тўхтади-ю, Жюльеннинг ширин хаёллари тўзиб кетди. Улар Жан-Жак Руссо кўчасидаги почта станциясининг ҳовлисига кириб боришган эди.

— Мен Мальмезонга бормоқчи эдим,— деди у ёнига келиб тўхтаган кабриолетни кўриб.

— Бемаҳалда у ерга бориб нима қиласиз, афандим?

— Бу ёғи билан ишингиз бўлмасин! Марҳамат, ҳайданг.

Чинакамига эҳтиросга берилган одам фақат ўзини ўйлайди. Худди шу боисдан ҳам, назаримда ҳар бир одам, барча менга қизиқиб қараяпти, деб ўйлайдиган Парижда эҳтирослар жуда бемаъни бўлади. Мен Жюльеннинг Мальмезонга боргач, қандай завқланганини тасвирлаб ўтирмайман. У йигларди. Йигларди, дейсизми? Шу йили қурилган анави жирканч оқ деворлар бутун паркни бўлак-бўлак қилиб турганига қарамасдан-а? Буни қарангки, афандим, ҳа, у йигларди; Жюльен учун ҳам, кейинги авлод учун ҳам Арколь кўприги, Муқаддас Елена ва Мальмезон орасида ҳеч нима йўқ эди.

Кечқурун Жюльен театрга боришга жазм этишдан аввал анча иккиланиб турди: у бу худобезор жой ҳақида жуда ғалати фикрда эди.

Қаттиқ ишончсизлик унинг гавжум Парижни завқ билан томоша қилишига халал берарди; унинг юрагига фақат ўз қаҳрамони қолдирган ёдгорликларгина таъсир этарди.

«Шундай қилиб, демак, мен ҳар хил фитналар ва мунофиқликлар марказига етиб келдим! Аббат де Фрилернинг ҳомийлари худди шу ерда ҳукмронлик қилишади».

Учинчи кун икки кечқурун синчковлик унинг ҳамма ёқни томоша қилиб олиш ва шундан кейингига аббат Пирарнинг олдида бориш ниятидан устун келди. Аббат совуқ ва қуруқ бир оҳангда уни жаноб де ля Молнинг уйида қандай ҳаёт кутаётганини тушунтириб берди.

— Агар бир неча ойдан сўнг фойдали одам бўлиб чиқмасангиз, семинарияга қайтиб кетаверасиз, аммо энди сизнинг ҳимоячингиз бўлади. Сиз маркизнинг уйида яшайсиз, у Франциядаги энг катта давлат арбобларидан бири ҳисобланади. Сиз қора костюм кийиб юрасиз, лекин у руҳонийлар кийими бўлмай, мотам тутган одамларнинг кийимига ўхшаган бўлади. Мен ҳафтасига уч марта сизни ўзим тавсия қилган семинарияда улуҳият бўйича машгулотларни давом эттирмоғингизни талаб қиламан. Ҳар кун икки соғ пайти сиз маркизнинг кутубхонасида ҳозир бўласиз, у сизга суддаги даъволашувлари ва бўлак ишлари бўйича ёзишмалар олиб бормоқни топширмоқчи. Маркиз ўз номига келган ҳар бир хатнинг ҳошиясида қандай жавоб бермоқ ҳақида қисқагина қилиб икки оғиз сўз ёзиб қўяди. Менинг назаримда,— унинг ўзига ҳам шу гапни айтдим,— уч ойдан сўнг сиз бу жавобларни ёзиш бобида шундай бир малака ҳосил қиласизки, маркизга қўл қўйиш учун ўн иккита хат олиб борсангиз, у саккиз ёки тўққизтасига имзо чекиб бера олади. Кечқу-

рун соат саккизда сиз ҳамма нарсаларни йиғиштириб, унинг ёзув столини тартибга соласиз ва соат ўнда ишни тугатиб кетаверасиз. Эҳтимол шундай ҳам бўларки,— дея давом этди аббат Пирар,— биронта кекса хоним ёки бирор жаноб тилёғламалик билан сизга маркизнинг номига келаётган хатларни кўрсатмоғингиз учун олам-олам бойлик ёки тўғридан-тўғри олтин таклиф қилишлари мумкин.

— Аҳ, тақсир!— дея хитоб қилди Жюльен қизишиб.

— Бағоят қизиқ,— деди аббат заҳархандалик билан илжайиб,— шу камбағаллигингиз билан, бунинг устига семинарияда бир йил таҳсил кўрганингиздан кейин ҳам қалбингизда олижаноб ғазабнинг сақланиб қолганига ҳайронман. Чамаси, ҳеч нимани ўрганмаганга ўхшайсиз!

— Зотига тортиш эмасмикин бу?— деди сўнгра аббат овозини пасайтириб, худди ўзича мулоҳаза юритаётгандек.— Энг қизиги шундаки,— дея қўшимча қилди у Жюльенга разм солиб,— маркиз сизни танир экан... Лекин қаёқдан танишини сира билолмадим. Бошланишига у сизга юз луидор маош белгилади. Бу одам фақат ўзининг ринд табиатига бўйсунди — унинг камчилиги ана шу. Тентаклик бобида у, чамаси, сиздан ҳам қолишмаса керак. Агар у ишингиздан хурсанд бўлса, вақти келиб маошингиз саккиз минг франкка қадар кўтарилиши мумкин.

— Лекин у бу пулни сизга,— дея ачитиб давом этди аббат,— чиройли кўзларингиз учун тўламаслигини тушунсангиз керак, албатта. Унинг учун фойдали одам бўла олинг. Сизнинг ўрнингизда бўлганимда мен камроқ гапиришга, ўзим билмайдиган нарсалар ҳақида умуман оғиз очмасликка ҳаракат қилган бўлардим.

— Ҳа, айтгандай,— дея гап қотди аббат,— сиз учун баъзи бир маълумотлар ҳам тўплаб қўйганман: жаноб де ля Молнинг оиласи ҳақида айтишни унутай дебман. Унинг икки фарзанди бор: бир ўғли ва бир қизи. Ўғли ўн тўққизларда, келишган, олифта, чошгоҳ пайти соат иккида хаёлига нима келиб қолишини билмайдиган енгилтак йигит. Лекин анча ақлли, довюрак, Испанияда жанг қилган. Сабабини билмайману, лекин маркиз сизнинг ёш граф Норбер билан дўстлашиб кетишингизга умид қилмоқда. Мен унга сизнинг лотин тилини анча яхши билишингизни айтган эдим. Эҳтимол, у сизнинг ўғлига Цицерон ва Вергилий тўғрисидаги баъзи машҳур гапларни ўргатиб қўйишингизга умид қилаётгандир.

Сизнинг ўрнингизда бўлганимда, мен бу барно йигитчанинг мени мазах қилишига ҳеч қачон йўл қўймаган ва унинг бағоят одоб билан, лекин киноя аралаш айтадиган ширин гапларига учмоқдан аввал, уларни дилимда бир неча бор такрорлаб, яхшилаб ўйлаб кўрган бўлардим.

Яшириб ўтирмайман, турган гап, ёш граф де ля Моль сизга менсимай қарайди. Зеро, шунинг учун ҳамки, сиз оддий авомнинг фарзандисиз, унинг аждоди эса сарой амалдори ўтган ва

минг беш юз етмиш тўртинчи йилнинг йигирма олтинчи апрелида Грев майдонида бошини кундага қўйиш шарафига муяссар бўлган.

Сиз эса бор-йўғи веррьерлик дурадгорнинг ўғлисиз ва унинг отасидан маош олиб яшайсиз. Ана шу тафовут ҳақида яхшилаб ўйлаб кўринг ва Морери шажараномасидан ушбу оиланинг тарихини ўқиб олинг. Уларнинг зиёфатларига келиб тўрадиган барча хушомадгўйлар, ўрни келиб қолганда, бу тарихий асарни бирор йўл билан тилга олмасдан ўтмайдилар.

Кейинчалик менинг олдимга шикоят қилиб келмаслик учун гусарлар эскадронининг командири, Франциянинг бўлажак пэри-жано граф Норбер де ля Молнинг ҳазил-мутуйбаларига жавоб бермоқдан олдин яхшилаб ўйлаб олинг.

— Назаримда,— дея жавоб қилди қип-қизариб Жюльен,— мендан нафратланадиган одамнинг гапларига жавоб бермай қўя қолишим керак.

— Сиз бундай нафратни тасаввур ҳам эта олмайсиз, у фақат ўта назокатли гаплар билангина изҳор этилади. Агар тентак бўлганингизда, сиз албатта осонгина алданиб қўя қолардингиз, борди-ю ҳар нима қилиб бўлса-да, дурустроқ мартабага эришмоқни истасангиз, у ҳолда сиз ўзингизни лақма қилиб кўрсатмогингиз лозим бўлур эди.

— Агар кунлардан бирида, бу ишлар менга тўғри келмас экан, десаму, ўша юз уч рақамли ҳужрамга қайтиб кетсам,— деди Жюльен,— нима, у ҳолда кўрнамак ҳисобланаманми?

— Ҳа, албатта,— дея жавоб қилди аббат,— бу хонадоннинг барча ҳамтовоқлари сизга туҳмат ёғдиришга ҳаракат қилишади, аммо шунда мен пайдо бўламан. Absit qui teci¹. Уларга мен, шундай қарорга келдим, деб айтаман.

Жаноб Пирарнинг зарда билан, деярли дарғазаб бўлиб гапириши Жюльенни қаттиқ ташвишга солиб қўйган эди: шу туфайли у аббатнинг сўнгги сўзларининг ҳам қадрига ета олмади.

Гап шунда эдики, аббат Жюльенга меҳр қўйиб қолгани учун ўзини ёзғирарди ва ўзга одамнинг тақдирига шу йўсинда аралашиб, гўё шаккоклик қилаётгандек, қалбини қандайдир қарийб хурофий бир ваҳима қопламоқда эди.

— Сиз у ерда яна,— дея давом этди у гўё қандайдир кўнгилсиз вазифани бажараётгандек норози бир оҳангда,— сиз у ерда яна маркиза де ля Моль хонимга ҳам дуч келасиз. Бу сочлари оқиштоб, баланд бўйли хоним жуда художўй, димоғдор, ғоят одобли, лекин ҳеч нарсага арзимайдиган ҳовлиқма аёл. У ўзининг аристократик урф-одатлари билан машҳур бўлган кекса герцог Шонскийнинг қизи. Бу басавлат хонимни ўз табақасига мансуб аёллар табиатининг туб моҳиятини жуда яхши акс эттирувчи ажойиб намуна деса бўлади. У ўзининг назарида ҳурматга лойиқ ягона фазилат— бу салб юришларида иштирок этган

¹ Бу ишни қилган одам — мен (лот.).

аждодларга эга бўлмоқ эканлигини яшириб ҳам ўтирмайди. Пул, унингча, иккинчи даражали нарса бўлиб, унчалик аҳамиятга молик ҳам эмас. Бу гапдан ажабланипсизми? Сиз билан биз энди провинцияда эмасмиз, дўстгинам.

Унинг меҳмонхонасида сиз подшоҳларимиз ҳақида илтифотсизлик билан гапиришга журъат этадиган талайгина катта амалдорларга дуч келасиз. Де ля Моль хонимнинг ўзига келсак, у ҳар гал қирол оиласидан бўлган биронта шахзода ёки хусусан малика номини тилга олганида албатта эҳтиром ила товушини пасайтиради. Унинг олдида Филипп Иккинчи ёки Генрих Сакки-зинчиларнинг ёвуз махлуқ ўтганликлари ҳақида гапирмасликини маслаҳат бераман. Улар қирол бўлишган, бу эса уларга барча одамлар, айниқса сиз билан бизга ўхшаш чакана одамлар олдида беқиёс иззат-ҳурматда бўлиш ҳуқуқини беради. Аммо,— дея давом этди жаноб Пирар,— биз руҳонийлармиз,— ҳар қалай у сизни шундай ҳисоблайди ва руҳоний сифатида унинг охиратини қутқариб олиш учун хизмат қиладиган малайга ўхшаш бир одаммиз.

— Тақсир,— деди Жюльен,— чамамда, мен Париждан тез орада жўнаб кетадиганга ўхшайман.

— У ҳолда сизга оқ йўл тилайман, холос. *Лекин ёдингизда бўлсин, бизнинг касб-коримизда катта мансабдорларнинг соясига сизинмай туриб бирон нарсага эришиб бўлмайди. Аммо менинг билишимча, сизнинг табиатингизга хос тушуниб бўлмайдиган хислатлар, агар ҳаётингизни мустаҳкам йўлга қўя олмасангиз, сизни қувғинга маҳкум этгай — сиз учун ўртача йўл бўлмайди. Хомхаёлга берилмай қўя қолинг. Одамлар сизга мурожаат қилишганида бу нарсанинг сизга ёқмаганлигини дарҳол сезишади, кишилар бир-бирига тезда эл бўлиб кетадиган бизнинг мамлакатимизда эса сиз, агар ўзингизни ҳурмат қилишга мажбур этмасангиз, шўрпешана бўлиб яшашга маҳкум бўл-гайсиз.

Агар маркиз де ля Молнинг миясига бу фикр келиб қолмаганида Безансонда ҳолингиз не кечарди? Бир кун келадики, у сиз учун қандай ажойиб иш қилганини ўзингиз ҳам тушуниб қоласиз ва агар нонкўр махлуқ бўлиб чиқмасангиз, ундан ҳам, унинг оиласидан ҳам умрбод миннатдор бўлиб юрасиз. Сиздан анча ўқимишлироқ бўлган қанчадан-қанча фақир аббатлар Парижда йиллар давомида диний маросимларни ижро этганлари учун ўн беш су ва Сорбоннадаги илмий музокаралари учун ўн су олиб яшаганлар!.. Ёдингиздами, бултур қишда сизга анави муттаҳам кардинал Дюбуанинг дастлабки йиллар қандай яшаганини ҳикоя қилиб берган эдим. Ёки сиз ўз мағрурлигингиз билан эҳтимол, ундан ҳам истеъдодлироқман, деб ўйларсиз?

Мана, масалан, мени олайлик: ўзим оғир-вазмин, ўртамиёна бир одамман, шу боисдан ҳам бутун умримни ўша семинарияда ўтказаман, деб ўйлаб, болаларча тентаклик билан унга меҳр қўйиб қолдим. Оқибати нима бўлди? Истеъфога чиқиш ҳақида

ариза берганимда, мени бусиз ҳам ншдан олиб ташламоқчи бўлиб юришган эди. Уша пайтда тирикчилик учун қанча маблағим бўлганини биласизми? Бор-йўқ капиталим беш юз йигирма франкдан иборат бўлиб, икки-уч танишлардан бўлак дўстларим ҳам йўқ эди. Жаноб де ля Мольт билан илгари сира ҳам учрашмаган эдик, лекин бошимга оғир кун тушганида у менга нажот қўлини чўзди: унинг бир оғиз гапи билан мени қавм руҳонийси этиб тайинлашди. Қавмим анчайин бадавлат одамлардан иборат, турли иллатларга муккасидан кетган кишилар йўқ унда. Мен олаётган даромаднинг қилаётган меҳнатимга нисбатан қанчалар кўплигини эса, ҳатто айтишга ҳам уяламан. Енгилтакликни йиғиштириб, бир оз ақл-идрок билан иш тутмоғингиз учун ҳам мен шу қадар кўп гапиряпман.

Ҳа, яна бир гапим бор: бахтга қарши мен анча жиззаки одамман, эҳтимол, бир кун келиб сиз билан биз гаплашмай қўйишимиз ҳам мумкин.

Агар маркизининг такаббурлиги ёки ўғилчасининг ҳазил-мазахлари жонингизга тегиб, бу хонадонда ортиқ туролмай қолсангиз, сизга маслаҳатим, Париждан юз-юз эллик чақирим наридаги бирор семинарияда таҳсилни ниҳоясига етказинг. Яна шуни айтмоғим керакки, жанубдан кўра шимол афзалроқ. Шимолда аҳоли бирмунча маданиятлироқ, адолатсизлик ҳам камроқ учрайди ва шуни ҳам тан олмоқ лозимки,— дея қўшимча қилди у товушини пасайтириб,— Париж газеталарининг яқинлиги, ҳар қалай, бу кичкина мустабид ҳокимларни маълум қадар жиловлаб туради.

Агар муносабатимиз бир-биримизга нисбатан аини муддао бўлиб бораверса-ю, маркизнинг уйи сизга тўғри келмай қолса, менга викарий бўлмоқни таклиф этаман, шунда қавмдан тушадиган даромаднинг ярми сизники бўлади. Менга Безансонда қилган ажойиб таклифингиз учун,— дея қўшимча қилди у миннатдорчилик билдирмоқчи бўлган Жюльенни тўхтатиб,— сизга бундан ҳам кўпроқ қарздорман. Агар ўшанда беш юз йигирма франк маблағим бўлмаганида, сиз мени қутқариб қолган бўлур эдингиз.

Аббатнинг товушида бояги заҳарлик ғойиб бўлганди. Ўзи учун уят бўлса ҳам Жюльен кўзлари жиққа ёшга тўлганини ҳис этди, шу тобда у кекса дўстини қучоқлаб олгиси келарди; у ўзини тутиб туролмади ва иложи борича дадил овозда деди:

— Мен ёруғ дунёга келибманки, отам мени ёмон кўрарди, бу менинг учун жуда катта бахтсизлик эди, лекин мен энди тасодифдан умрбод миннатдор бўлгайман, сиз мен учун ота ўрнига ота бўлдингиз, тақсир.

— Яхши, яхши,— дея хижолат чекиб мингиллади аббат ва семинария директорига муносиб бир панд-насиҳат айтиш имкониятидан хурсанд бўлиб қўшимча қилди,— ҳеч қачон «тасодиф» демаслик керак, бўтам, доим «худонинг карами» деб айтинг.

Киракаш файтон тўхтади-ю, кўчир улкан дарвозада осиглиқ

турган биринж болгачани қўлига олиб, уни тақиллатди. Бу *да* *ля* *Моль саройи* эди, ўткинчилар бунга шубҳа қилмасликлари учун эса шу сўзлар дарвоза тепасига ўрнатилган қора мрамар тахтага ўйиб ёзилганди.

Бу дабдаба Жюльенга ёқмади. Ахир улар якобинчилардан ўлгудек қўрқишади-ку! Уларга ҳар бир девор ортида Робеспьер ва унинг жоду ортилган араваси яширингандек туюларди. Бу қўрқув шу даражага бориб етардики, баъзан одам кулавериб, ичаги узилгудек бўларди. Бу ерда эса, мабодо исён кўтарилиб, оломон ҳужум қилиб қолгудек бўлса, гўё у адашиб қолмаслиги учун атайлаб ўз уйини кўз-кўз қилишаётгандек эди. Жюльен бу фикрини аббат Пирарга айтди.

— Эҳ, бечора бўтагинам! Бунақада кўп ўтмай менга викарий бўладиганга ўхшайсиз. Намунча миянгизга бунақа даҳшатли фикрлар келмаса-я!

— Ахир ўз-ўзидан шундай хулоса келиб чиқяпти-да,— дея жавоб қилди Жюльен.

Дарбоннинг басавлат кўриниши ва айниқса ҳовлининг чининдай тозалигини кўриб, Жюльен жуда завқланиб кетди. Ҳаво очиқ бўлиб, қуёш чарақлаб турарди.

— Қандай ажойиб архитектура!— деди у ўз ҳамроҳига.

Бу иморат эса Вольтер ўлиmidан хиёл олдин, Сен-Жермен қасабасида дидсизлик билан қурилган уйлардан бири эди. Мода билан гўзаллик ҳеч қачон шу қадар бир-биридан узоқ бўлмаганди.

II

Киборлар жамиятига биринчи қадам

Таъсирли ва аломот бир хотира: ўн саккиз ёшли йигитча бировнинг ҳомийлигисиз, ёлғиз ўзи кириб борган биринчи меҳмонхона! Биронта аёл сал киё боқиб қўйса бас, дарҳол ўзимни йўқотиб қўярдим. Одамларга ёқиш учун ҳаракат қилган сайн ўзимнинг шунча қовуша олмаётганимни ҳис этардим. Менинг барча тасавурларим ҳақиқатдан жуда йироқ экан; гоҳ ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ биронта одамга чин кўнгилдан меҳр қўярдим, гоҳида эса хиёл ёмон кўз билан қараган одамни ўзимга душман деб билардим. Тортинчоқлигим туфайли чеккан барча азобларим ичра қуёш чарақлаб турган гоят ажойиб кун эсимда қолган!

К а н т

Жюльен атрофига аланглаб қараганича, ҳовли ўртасида тўхтади.

— Ўзингизни вазминроқ тутинг, — деди унга аббат Пирар, — миянгизга даҳшатли фикрлар келяпти, кейин — ғирт ёш бола ҳам экансиз! Гораційнинг *nīl mīgarī* (ҳеч нарсадан ажабланмаслик) қондасига амал қилиш қани? Ўйлаб кўрсангиз-чи, ахир, манови беҳисоб малайлар бу ерда анграйиб турганингизни кўргач, дарҳол устингиздан кула' бошлашади. Улар сизни ўзлари билан бир қатордаги киши-ю, лекин адолатсиз равишда юқори-роқ қўйилган одам, деб ҳисоблай бошлайдилар. Шундан сўнг ўзларини хушфёъл кўрсатиб, эзгу маслаҳат бериш, ёрдам кўрсатиш баҳонасида сизни калака қилишга ҳаракат қиладилар.

— Шундай қилиб кўришин-чи, — деди жавобан Жюльен лабини тишлаб, дарҳол одатдаги бадгумонлиги қўзир экан.

Улар маркиз кабинети томон ўтиб боришар экан, уйнинг иккинчи қаватидаги меҳмонхоналар сизга, муҳтарам ўқувчим, қанчалик серҳашам туюлса, шунчалик бефайз ҳам кўринарди. Уни барча жиҳозлари билан сизга таклиф қилишганида, сиз у ерда яшашни истамаган бўлардингиз. Бу ер кишини эснатадиган ва ўлгудек зериктирадиган насиҳатгўйлик маскани эди. Бироқ бу меҳмонхоналарни кўргач, Жюльен баттар завқланиб кетди. «Шундай ҳашамат ичра яшаган одам ҳам ўзини бахтсиз ҳис этармикин!» — дея ўйларди у.

Ниҳоят, улар бу муҳташам уйдаги энг беўхшов хонага кириб боришди: ёруғлик унга аранг тушиб турарди. Хонада бошига оқиштоб парик кийган, кўзлари ўткир, кичкинагина, озгин юзли бир одам ўтирган экан. Аббат Жюльен томон ўгирилиб, уни ўша одамга таништирди. Бу маркиз эди. Жюльен уни зўрға таниди, зеро ҳозир маркиз жуда мулоийм кўринарди. У энди Жюльен Брей-ле-Ода кўрган такаббур аркони давлатга сира ҳам ўхшамасди. Жюльенга маркизнинг паригида соч жуда кўпдек туюлди. У шу қадар берилиб кузатаётган эдики, ҳайиқиш ҳатто хаёлига ҳам келмади. Генрих III дўстининг авлоди биринчи қарашда унга анча кўримсиз бўлиб туюлди. У жуда озгин ва питрак эди. Аммо тез орада Жюльен маркизнинг назокати суҳбатдошининг кўнглига ҳатто Безансон епископининг назокатидан ҳам кўпроқ хуш ёқишини сизди. Бу учрашув бор-ўғи уч минутча давом этди. Улар маркизнинг олдидан чиқишгач, аббат Жюльенга қараб деди:

— Сиз маркизга худди суратни томоша қилгандек қарадингиз, бу одамлар назокат деб атайдиган нарса хусусида ўзимни жуда билимдон деб ҳисобламайман, тез орада сиз буларнинг барини мендан яхшироқ билиб олгайсиз, лекин ҳар қалай шунга айтмоғим керакки, сизнинг унга такаллуфсизлик билан тикилишингиз менга назокатдан анча йироқроқ туюлди.

Улар яна файтонга ўтиришди; кўчир қандайдир хиёбон олдига тўхтади. Жюльен аббатга эргашиб, катта бино ичига кирди-ю, уларнинг кўз ўнгида бир-бирига туташиб кетган кенг заллар намоён бўлди. Жюльен бу ерда ҳеч қандай мебель жиҳозлари йўқлигини пайқади. У деворда осиглиқ турган ва на-

зарида, қандайдир адабсиз бир манзара тасвирланган ажойиб зарҳал соатни томоша қила бошлади, бироқ шу пайт унинг ёнига жуда башанг кийинган ва жуда хушчеҳра бир жаноб келди. Жюльен у билан бош ираб саломлашди.

Жаноб жилмайди-да, қўлини унинг елкасига қўйди. Жюльен бир сесканиб тушди ва сапчиб ўзини четга олди. У ғазабдан қизариб кетди. Аббат Пирар ўзининг бадфеъллигига қарамай, қотиб-қотиб кула бошлади. Ўша жаноб тикувчи экан.

— Сизни икки кунга бутунлай озод этаман,— деди аббат Жюльенга улар кўчага чиқишгач,— шундан кейингина сизни де ля Моль хонимга таништирмоғим мумкин. Менинг ўрнимда бошқа одам бўлганида, сизни биринчи кунлари бу янги Вавилонда, худди бўйи етган қиздек эҳтиёт қилган бўларди. Бироқ пешанангизда ҳалок бўлиш ёзилган бўлса, майли, дарҳол ҳалок бўла қолинг, шунда мен ҳеч бўлмаса, доим сизнинг ташвишингизни тортишдек аҳмоқона заифлигимдан қутуламан қўяман. Индинга эрталаб манови тикувчи сизга иккита костюм юборади, уларни сизга кийдириб кўрадиган халфага беш франк берасиз. Ҳа, айтмоқчи, анави паришликлар олдида иложи борица камроқ гап-ришга ҳаракат қилинг. Бир оғиз сўз айтсангиз бас, улар устингиздан кулмоқ учун дарров баҳона топишади. Бу жиҳатдан уларнинг туғма истеъдоди бор. Индинга пешин пайти менинг олдимга етиб бормоғингиз шарт... Хўп, боринг, ҳалок бўлаверинг... Ҳа, унутаи дебман: бориб, ўзингизга пойабзал, кўйлак, шляпа буюртма қилинг, мана бу адреслар бўйича.

Жюльен адреслар ёзилган хатни кўздан кечира бошлади.

— Бу маркизнинг хати,— деди аббат.— Маркиз жуда фаол одам, у бировга буюриб ўтиришдан кўра, ҳамма ишни олдиндан мўлжаллаб, ўзи бажаришни афзал кўради. У ўзини шу ташвишлардан халос этмоқ учун ҳам сизни ишга оляпти. Бу бетоқат одам бир имо билан билдириб кетган барча ишларни муносиб тарзда бажармоқ учун ақлингиз етармикин? Бунни келажак кўрсатади: огоҳ бўлинг!

Жюльен бир оғиз ҳам сўз айтмай, адреси кўрсатилган барча усталарнинг олдига кириб чиқди; бу усталарнинг бари унинг ҳурматини жойига қўйиб муомала қилишди, этикдўз эса, унинг исми шарифини буюртмалар дафтарида қайд қилар экан, «жаноб Жюльен де Сорель», деб ёзиб қўйди.

Пер-Лашез қабристонига қандайдир ниҳоятда либералларча кайфиятда бўлган ва бурчига содиқ бир жаноб унга маршал Нейнинг қабрини кўрсатмоқчи бўлди, зеро доно сиёсат бу қабрни эпитафия¹га эга бўлиш ҳуқуқидан маҳрум этганди. Бироқ Жюльен кўзларида ёш билан қучоқлаб олган ўша либерал билан хайрлашгач, соатидан ажралганини сезди. Шундай тажриба билан бойиган Жюльен икки кундан сўнг аббат Пирарнинг ҳузурига етиб борди; устози унга узоқ разм солиб турди.

¹ Э п и т а ф и я — қабр тошига хат (тарж.).

— Бу дейман, ҳали олифта бўлиб кетмасангиз гўрга эди,— деди қовоғини солиб аббат. Жюльен жуда ёш кўринар ва шу туришда мотам тутиб, қора кийинган йигитга ўхшаб кетарди; у чиндан ҳам жуда ёқимтой эди-ю, бироқ меҳрибон аббатнинг ўзи фирт провинциялик бўлгани учун ҳам Жюльеннинг юрганида елкаларини қимирлатиш одати ҳали ҳам қолмаганини пайқамади; провинцияда эса бундай юриш кишини ораста ва жуда басавлат кўрсатади деб ҳисобланарди.

Жюльеннинг башанглиги маркизда меҳрибон аббатга қараганда мутлақо бошқача таассурот қолдирди.

— Агар жаноб Сорель рақсдан дарс олиб турса, сиз қаршилик қилмайсизми?— дея сўради у аббатдан.

Аббат довдираб қолди.

— Йўқ,— деди у ниҳоят.— Жюльен руҳоний эмас.

Маркиз торгина яширин зинапоянинг бирваракайига иккитадан поғонасини ҳатлаганича қаҳрамонимизни деразаси улкан боғ томон қараган шинамгина мансардага шахсан ўзи бошлаб борди. У Жюльендан тикувчи аёлдан нечта кўйлак олганини сўради.

— Иккита,— дея ийманибгина жавоб қилди Жюльен, шундай аркони давлатнинг икир-чикирларга шу қадар эътибор бераётганидан хижолат тортиб.

— Офарин,— маркиз бу сўзни шундай жиддий ва амирона бир оҳангда айтдики, қаҳрамонимиз ўйланқираб қолди.— Офарин. Бўлмаса яна йигирма иккитасини олинг. Мана, йилнинг биринчи чораги учун маошингиз.

Мансардадан пастга тушар экан, маркиз қандайдир кекса бир одамни ёнига чақирди.

— Арсен,— деди у ўша одамга,— сиз жаноб Сорелнинг хизматида бўласиз.

Бир неча минутдан сўнг Жюльен кўркам кутубхонада ёлғиз ўзи қолди. Қандай ажойиб! Ўзининг шундай ҳаяжонланиб турганида биров кўриб қолмасин учун у кутубхонанинг энг пана бурчагига ўтди-да, ўша ердан туриб китобларнинг ялтироқ жилдларини томоша қила бошлади. «Буларнинг ҳаммасини ўқиб чиқишим мумкин!— деди у ўзига-ўзи.— Қандай қилиб ёқмасин менга бу ер? Жаноб де Реналь мен учун маркиз де ля Моль қилган ишнинг юздан бирини қилган тақдирда ҳам, чамаси, ўзини бир умрга иснодга қолган деб ҳисоблаган бўларди.

Қани, бир кўрайлик-чи, нималарни ёзишим керак экан». Ишни тугатгач, Жюльен китоблар олдига боришга журъат этди; у Вольтер асарлари тўпламини кўрганида қувончидан жинни бўлаёзди. У ғафлатда қолмаслик учун югуриб бориб кутубхона эшигини ланг очиб қўйди. Шундан сўнг у ҳузур қилиб, саксон томнинг барини кетма-кет варақлаб чиқа бошлади. Томларнинг бари жуда ажойиб муқоваланган эди, бу энг яхши лондонлик уста меҳнатининг нодир маҳсули эди. Боз устига Жюльен-

нинг хурсандлигидан боши осмонга етмоғи учун бу ҳашаматнинг кераги ҳам йўқ эди.

Орадан бир соат ўтгач, маркиз кириб келди-да, Жюльен ёзиб қўйган қоғозларни кўздан кечирди ва йигит «бунинг» сўзини иккита «н» билан ёзганини кўриб, ҳайрон бўлди. «Наҳот бу йигитнинг ўқимишлилиги ҳақида аббат айтган гапларнинг бари шунчаки уйдирма бўлса?» Ҳафсаласи пир бўлган маркиз мулоимлик билан сўради:

— Имло бобида билимларингиз сал бўшроқ шекилли?

— Ҳа, шундай,— дея жавоб қилди Жюльен бу иқдор билан ўзига қандай зиён етказаетганини ҳатто хаёлига ҳам келтирмай. У маркизнинг меҳрибонлигидан жуда таъсирланиб кетганди: шу тобда у беихтиёр жаноб де Реналнинг бетамиз такаббурлигини эслаб кетди.

«Бу франш-контэлик аббатча билан овора бўлиб, вақтни бе-кор кетказадиганга ўхшайман,— дея ўйлади маркиз.— Лекин менга вафодор бир одам жуда керак эди!»

— «Бунинг» сўзи битта «н» билан ёзилади,— деди унга мар-киз.— Ҳар гал хат ёзишни тугатгач, қандай ёзилишини яхши билмаган сўзларингизни имло луғатидан текшириб кўринг.

• Соат олтида маркиз Жюльенни ўз хонасига чақиртирди; у йигитнинг оёғидаги этикни кўриб, очиқдан-очиқ таъби тирриқ бўлди.

— Бу менинг эътиборсизлигим: сизга ҳар куни соат беш яримда кийиниб олмоғингиз лозим деб айтишни унутибман.

Жюльен унга тушунмай қараб турарди.

— Мен пайпоқ киймоғингиз лозимлигини назарда тутяпман. Арсен сизга буни эслатиб туради. Бугун эса сиз учун кечирим сўрайман.

Шундай дея маркиз зарҳал югуртилганидан лов-лов ёниб тур-ган меҳмонхона эшигини лаг очди-да, Жюльенни олдинга ўт-казмоқчи бўлди. Бундай пайтларда жаноб де Реналь албатта биринчи бўлиб кирмоқ учун эшик олдида қадами тезлатарди. Аввалги хўжайинининг шундай майдакашлигига ўрганиб қол-гани туфайли Жюльен подагра касалидан азоб чекиб юрадиган маркизнинг оёғини қаттиқ босиб олди. «Оббо, ҳаммаси етмаган-дай у яна бесўнақай ҳам экан-ку», дея хаёлидан ўтказди мар-киз. У Жюльенни баланд бўйли, ғоят улуғвор бир аёлга таниш-тирди. Бу маркиза эди. Жюльен, ўзининг такаббурлиги билан у Веррьер округи префекти ёрдамчисининг хотини — де Можирон хонимга ўхшаб кетар экан, дея дилидан ўтказди. Уша хоним Сен-Шарлдаги тантанали зиёфатларда кеккайиб, савлат тўкиб ўтирар эди. Меҳмонхонанинг дабдабали ҳашаматидан бир оз ҳайиққан Жюльен маркизнинг айтган гапини эшита олмади. Маркиза унга хиёл кўз қирини ташлаб қўя қолди. Меҳмонхо-нада яна бир неча эркак киши бор эди. Жюльен улар орасида бултур Брей-ле-Одаги тантанали маросим пайтида ўзи билан жуда мулоим гаплашган ёшгина Агда епископини кўриб беҳад

қувониб кетди. Ёш прелат, чамаси, Жюльеннинг ўзига ийманиб-гина, танирмикин, деган бир умид билан тикилишидан қўрқиб кетди шекилли, бу провинцияликни танишни хаёлига ҳам келтирмади...

Жюльенга бу меҳмонхонада йиғилган одамлар ўзларини алланечук маъюс ва сохта тутаётгандек туюлди, Парижда одамлар одатда секин гапиришади ва арзимаган нарсасага ҳаяжонланиб ўтиришмайди.

Меҳмонхонага мурти сабза урган, ранги оппоқ ва бўйбасти жуда келишган бир йигит кириб келганида соат олти ярим бўлиб қолганди. Йигитнинг боши ниҳоятда кичкина эди.

— Донм шунақа кечикиб келасиз,— деди маркиза, йигит унинг қўлини ўпар экан.

Жюльен бу граф де ля Моль эканини англади. Жюльенга у биринчи қарашдаёқ жуда дилбар йигит бўлиб кўринди.

«Наҳотки,— дея ўйлади Жюльен,— шу йигит ўзининг ҳақоратли ҳазил-мазахлари билан мени бу хонадондан қочиб кетишга мажбур этса?»

Граф Норберга разм солар экан, Жюльен унинг шпорли этик кийганини пайқаб қолди. «Мен эса, чамаси, паст табақа кишиси бўлганим учун ҳам туфли кийиб юришим керак экан-да?» Барча стол атрофига ўтирди; Жюльен маркизанинг товушини кўтариб, кимгадир танбеҳ берганини эшитиб қолди. Шу заҳоти унинг кўзи оқ-сарик сочли, ғоят хушбичим бир қизга тушди. У стол ёнига келиб, Жюльеннинг қаршисига ўтирди. Қиз унга сираям ёқмади; бироқ дурустроқ разм солиб қарагач, Жюльен бундай чиройли кўзларни биринчи марта кўраётганини тушунди, лекин бу кўзлар қизнинг ниҳоятда шавқсиз эканлигидан далолат бериб турарди. Сўнгра Жюльен бу кўзларда зерикши ифодасини ўқди, бу нигоҳлар унинг атрофга синчиклаб разм солишини, лекин шу билан бирга доимо ўзини улуғвор тутиши лозимлигини эслатиб турарди. «Де Реналь хонимнинг кўзлари ҳам жуда чиройли эди,— дея ўйларди у,— барча унга шу ҳақда гапирарди. Лекин унинг кўзлари манови қизникига сира ҳам ўхшамасди». Мадемуазель Матильданинг,— барча уни шундай атамоқда эди,— кўзларида баъзан йилт этадиган учкун зийраклик аломати эканини тушунишга эса Жюльен ҳали тажрибасизлик қиларди. Де Реналь хонимнинг кўзлари ёнганида эса — бу эҳтирос алангаси ёки унинг олдида бирон қабиҳ ишни гапиришганда, ундан ғазабланиш ёлқини бўларди. Зиёфат охирида Жюльен мадемуазель де ля Моль кўзларидаги бу ўзгача чиройни яхши тавсифлайдиган сўз топди. «Унинг кўзлари порлаб турар экан», деди у ўзича. Умуман олганда эса қиз Жюльеннинг кўзига борган сайин хунукроқ кўринаётган онасига жуда ҳам ўхшаб кетарди. Шундан сўнг Жюльен унга ортиқ қарамай қўйди. Лекин граф Норбер унга ҳар томондан дилбар йигит бўлиб кўринарди. Жюльен унга шу қадар маҳлиё бўлиб қолган эдики, ёш графга

ҳасад қилиш ёки ўздан бойроқ ва насл-насаб жиҳатидан устунроқ бўлгани учун ундан нафратланиш қаҳрамонимизнинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. Маркиз эса Жюльеннинг назарида, очикдан-очиқ зерикиб ўтирарди. Иккинчи таомни тортишаётган пайти у ўғлига қараб деди:

— Норбер, марҳамат қилиб жаноб Жюльен Сорель билан танишиб қўй. Мен уни ҳозиргина ўз штабимга ишга олдим ва уни одам қилмоқчиман, агар *буннинг* имкони бўлса, албатта.

— Бу йигит менинг секретарим,— деди маркиз ёнида ўтирган одамга, — у «бунинг» сўзини иккита «н» билан ёзади.

Барча Жюльенга қаради. У асосан Норбер томонга қараб хиёл таъзим қилиб қўйди, лекин умуман олганда унинг кўз қа-раши ҳаммага ёқди.

Маркиз меҳмонларга Жюльеннинг қандай маълумот олганини айтган экан шекилли, улардан бири йигитни Гораций ҳақида саволга тута бошлади. «Худди ана шу Гораций ҳақидаги гапларим билан Безансон епископига ёқиб қолган эдим,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Чамамда, улар шундан бошқа муаллифни билишмайдиганга ўхшайди». Шу дақиқадан эътиборан у дарҳол ўзини босиб олди. Жюльен ўзини босиб олишга сира уринмади, чунки у ҳозиргина ўзича манови ойимтилла де ля Моль аёл сифатида мени ҳеч қачон ўзига ром этолмайди, дея кўнглига тугиб қўйганди. Эркакларга нисбатан эса у семинариядан сўнг бутунлай ҳурматиини йўқотган ва улардан ҳайиқмай қўйган эди. Агар манови емакхона шу қадар ҳашамдор бўлмганида у ўзини бутунлай дадил тутган бўларди. Аслида эса ҳамма гап ҳар бири икки одам бўйи келадиган манови ойналарда эди — у ўқтин-ўқтин шу ойналарга кўз ташлаб, уларда ўзи билан Гораций ҳақида баҳслашаётган суҳбатдошининг аксини кўрар ва бирмунча хижолат тортар эди. Провинциядан келган одам учун Жюльеннинг жумлалари унчалик узун эмасди. Унинг кўзлари чиройли эди, тортинчоқлигидан гоҳ журъатсизлик, гоҳида эса — яхши жавоб берганидан қувонч порлаб турган нигоҳи янада равшанроқ чақнаб кетарди. Бу имтиҳон зерикарли зиёфатни бирмунча жонлантириб юборди. Маркиз ҳеч кимга сездирмай Жюльеннинг суҳбатдошига, қаттикроқ сўрайверинг, дегандай ишора қилди. «Наҳотки у чиндан ҳам бирон нарсани билса?» — дея ўйлади маркиз.

Жюльен саволларга жавоб берар экан, мулоҳазаларини айта туриб, ўзини шу қадар босиб олдики, атрофидаги одамларга ўзининг ҳам қандайдир фикр-туйғулари борлигини намоён этди. Тўғри, йигит бу фикрларни бирмунча қўполроқ, баъзан эса ноўрин баён қиларди. Албатта, барча уни ақли зукко йигит экан деган қарорга келди, деб бўлмасди, зеро Парижда қандай тилда сўзлашишларини билмайдиган одам учун бу жуда амримаҳол эди. Бироқ унинг лотин тили ва лотин муаллифларини жуда яхши билиши яққол сезилиб турарди.

Жюльеннинг оппоненти Езувлар Академиясининг аъзоси бўлиб, у иттифоқо латин тилини биларди. У Жюльеннинг классикларни яхши билишига ишонч ҳосил қилиб, уни хижолатга солиб қўйишдан хавфсирамай қўйгач, атайлаб турли чигал саволлар билан уни чалғитмоқчи бўлди. Бу тортишувдан қизишиб кетган Жюльен, ниҳоят, емакхонанинг дабдабали ҳашаматини унутиб, латин шоирлари ҳақида суҳбатдоши ҳеч қаерда ўқимаган мулоҳазаларни баён эта бошлади. Суҳбатдоши виждони ҳалол одам сифатида ёш секретарга қойил қолди. Унинг бахтига, суҳбат мавзуси ўзгариб, гап Горацийнинг бой ёки камбағал ўтгани, ёки унинг Мольер ва Лафонтеннинг дўсти бўлмиш шоир Шпель каби серназокат, ишқибоз ва беғам бўлиб, шунчаки кўнгилхуши учун шеър ёзгани, ёки лорд Байроннинг айбловчиси Соути каби учиролнинг туғилган кунига атаб мадҳиялар ёзадиган ва аркони давлатларнинг хайр-эҳсонини ҳисобига кун кўрадиган сарой шоири бўлгани тўғрисида кетди. Шундан сўнг дарҳол Август ва Георг IV даврларидаги жамиятнинг аҳволи тилга олинди; у даврда ҳам, бу даврда ҳам аристократия бағоят қудратли эди, бироқ Римда ҳокимиятни уларнинг қўлидан аслида оддий жангчи бўлган Меценат тортиб олди, Англияда эса аристократлар ҳукмронлиги аста-секин Георг IV ни Венеция дожи даражасига тушириб қўйди. Бу суҳбат зиёфатнинг бошида зерикканидан тонг қотиб ўтирган маркизин бир оз жонлантиргандек бўлди.

Жюльен Соути, лорд Байрон, Георг IV каби замондошларининг номини эшитар экан, ҳеч нимани тушунмасди, зеро йигит бу номларни биринчи марта эшитмоқда эди. Бироқ ҳар гал Гораций, Марциал, Тацит ва бошқаларнинг асарларидан ўқиб билиш мумкин бўлган Рим воқеалари ҳақида сўз кетганида у ҳаммадан билимдон бўлиб чиқарди. Жюльен узоқ ўйлаб ўтирмай ўша унутилмас оқшомдаги суҳбат чоғи Безансон епископидан эшитган баъзи мулоҳазаларни ҳам ўзлаштириб юборди, шундан тан олиш керакки, бу мулоҳазалар зўр қизиқишга сабаб бўлди.

Шоирлар ҳақидаги суҳбат ҳамманинг жонига теккач, эрини қизиқтирган барча нарсадан завқланишни ўзининг бурчи деб ҳисоблайдиган маркиза ниҳоят Жюльенга қарашни лозим кўрди.

— Бу навқирон аббатнинг келишмаган қилиқларини айтмасангиз, ўзи жуда ўқинишли йигитга ўхшайди,— деди маркизага унинг ёнида ўтирган академик. Бу гапнинг бир неча сўзлари Жюльеннинг қулоғига чалинди.

Бундай тайёр ҳикматлар уй бекасининг руҳига жуда мос тушарди; у Жюльенга берилган бу нисбатни дарҳол ўзиники қилиб олди-да, академикни зиёфатга таклиф этгани учун ўзидан хурсанд бўлиб қўйди. «У жаноб де ля Молнинг вақтини чор қилди», дея хаёлидан ўтказди маркиза.

Илк қадамлар

Ярқираб турган чироқларнинг шуъласига гарқ бўлган бепоен юдий ва сон-саноқсиз оломон кўзимни қамаштиряпти. Мени биронта ҳам одам танимайди, ҳамма менга юқоридан қарайди. Эс-ҳушимни йўқотиб қўйдим.

Рейна

Эртаси куни эрта тонгда Жюльен кутубхонада ўтириб, хатларни қайта кўчирмоқда эди, бирдан ён томондаги деворда китоблар билан ниқобланган яширин эшик очилиб, м-ль* Матильда пайдо бўлди. Жюльен бу моҳирона кашфиётга қойил қолиб тикилар экан, м-ль Матильда йиғитга ҳайратланиб қараб турар ва чамаси, уни бу ерда учратиб қолганидан жуда норози кўринар эди. Сочларига папильоткалар** қадаб олган қиз Жюльенга дагал, димоғдор ва ҳатто эркак кишига ўхшаб кўринди. М-ль де ля Моль отасининг кутубхонасидан яширинча китоб олиб юрар ва уйдагилардан биронтаси ҳам бундан беҳабар эди. Энди бўлса, маълум бўлишича қиз бу ерга бекор келибди. Унга энг алам қиладиган жойи шу бўлдики, бугун у Вольтернинг «Вавилон маликаси» китобининг иккинчи томига келган эди. Бу китоб эса мустабидона ва юксак диний тарбияси билан фахрланувчи Исо қалби монастирида таҳсил кўрган қиз учун муносиб қўлланма эди. Эндигина ўн саккиз баҳорни кўрган бу қиз энди олдний романлар билан қаноатланмай, бирор ўткирроқ асарни ўқишни истарди.

Соат учларга яқин кутубхонада граф Норбер пайдо бўлди: у, мабодо кечқурун сиёсатдан гап очилса, ноқулай аҳволда қолмаслик учун газета варақлаш ниятида кирган бўлиб, Жюльенни кўрганидан мамнун эканлигини айтди. Аслида эса у дунёда шундай одам борлигини аллақачон унутиб бўлган эди. У жуда хушмуомалик билан Жюльенга от миниб сайр қилишни таклиф этди.

— Отам бизга пешинга қадар жавоб берди.

Жюльен «бизга» деган сўзнинг маъносини уқиб, завқланди.

— Ё худойим, жаноб граф,— деди Жюльен,— агар гап улкан бир дарахтни қулатиб, унинг пўстлогини шилиш ва тахта қилиб арралаш ҳақида кетганида эди, мен ўзимнинг нақадар шоввоз эканимни кўрсатиб қўярдим. Бироқ умрим бино бўлиб, нари борса, олти марта от минган бўлсам керак.

* Мадемуазель — шу сўз бундан буён қисқартирилиб берилади.

** Папильотка — сочин жияғалак қилиш учун ишлатиладиган қоғоз (тарз.).

— Жуда яхши, бу энди еттинчиси бўлади,— дея жавоб қилди Норбер.

Веррьерда қиролни кутиб олинган кунни эслар экан, Жюльен ўзича, отни жуда яхши минаман, деб ўйларди. Бироқ Булон ўрмонидан қайтишар экан, Жюльен Бак кўчасининг энг гавжум жойида елиб келаётган кабриолетга чап бераман, деб отдан йиқилиб тушди ва бутун энгил-бошини лойга булғаб олди. Яхшиямки унга иккита костюм тиктиришган экан. Тушки овқат пайти у билан гаплашмоқчи бўлган маркиз улардан қандай сайр қилишганини сўради. Норбер умумий бир гап айтиб, жавоб бериб қўя қолди.

— Жаноб граф менга чексиз мурувват кўрсатяптилар,— дея эътироз билдирди Жюльен.— Мен у кишидан бениҳоя миннатдорман ва марҳаматларини сира унутмайман. У киши менга энг ювош ва энг чиройли отни беришни буюрдилар, лекин бари бир мени отга боғлаб қўя олмасдилар-ку, шу боисдан ҳам мана шу узун кўчанинг қоқ ўртасида, шундоқ кўприкнинг олдида мен отдан қулаб тушдим.

М-ль Матильда, ўзини тутиб туришга қанчалик ҳаракат қилмасин, пиқиллаб кулиб юборди, кейин эса сира тортиниб ўтирмай бу воқеанинг тафсилотларини суриштира бошлади. Жюльен соддагина қилиб бор гапни айтиб берди, шу боисдан ҳам гарчи ўзи сезмаган бўлса-да, ҳикояси жуда ёқимли чиқди.

— Бу аббатча тушмагурдан иш чиқадиғанга ўхшайди,— деди маркиз академикка қараб.— Бундай вазиятда ўзини шу қадар эркин тутадиган провинцияликни биринчи кўришим! Буни-си ҳам етмагандай, бу воқеани хонимлар олдида ҳикоя қилаётганини айтмайсизми?

Жюльен бу кўнгилсиз воқеани ҳикоя қилиб тингловчиларини ўзига шу қадар ром қилиб қўйдики, тушликнинг охирида умумий суҳбат бошқа мавзуга кўчганидан кейин ҳам м-ль Матильда ҳамон акасида бу воқеа тафсилотларини сўраб-суриштиришда давом этарди. Унинг саволларини эшитиб ўтирар экан, Жюльен бир неча марта қизнинг ўзига қараб қўйганини кўриб, гарчи у саволни акасига бераётган бўлса-да, унга ўзи жавоб қилишга журъат этди ва улар учовлашиб худди чекка бир қишлоқдаги оддий деҳқон болалари каби хахолаб кула бошлашди.

Эртаси куни Жюльен улуҳият бўйича иккита лекция тинглади-да, сўнгра йигирматача хатни қайта кўчирмоғи лозим бўлган кутубхонага қайтди. Бу ерда у ўз столи ёнида жуда башанг кийинган, лекин ҳасадгўйлиги башарасидан шундоққина билиниб турган жуда кўримсиз бир йигитга дуч келди.

Шу пайт кутубхонага маркиз кириб қолди.

— Сиз бу ерда нима қиляпсиз, жаноб Тамбо?— дея сўради у жиддий оҳангда келгинди йигитдан.

— Мен ўйловдимки...— дея гап бошлади йигит ялтоқилик билан илжайиб.

— Йўқ, афандим, сиз ҳеч нимани ўйлаган эмассиз. Уринишингизни муваффақиятсиз чиқди, деб ҳисоблашингиз мумкин.

Ёш Тамбо сапчиб ўрнидан турди-да, аччиқланганича кутубхонадан ғойиб бўлди. Бу де ля Моль хонимнинг дўсти, анави академикнинг адабиёт соҳасига кирмоқчи бўлиб юрган жияни эди. Академик маркиздан уни секретарликка олишни илтимос қилганди. Тамбо алоҳида хонада ишларди, лекин у Жюльеннинг қандай имтиёзга эга эканлигини билгач, ўзининг ҳам кўнгли шундай имтиёздан фойдаланишни тусаб қолган ва бугун эрталаб барча ёзув анжомларини кўтарганича кутубхонага кириб келган эди.

Соат тўртда Жюльен, бир оз иккиланиб тургач, граф Норбернинг олдига киришга журъат этди. Граф от миниб сайрга чиқмоқчи бўлиб турган эди ва ғоят хушмуомала одам бўлгани учун ҳам бирмунча ноқулай аҳволга тушиб қолди.

— Ўйлайманки,— деди у Жюльенга.— Сиз тез орада манежа сабоқ ола бошлайсиз, шунда бир неча ҳафтадан сўнг мен сиз билан бажонидил сайр қилгани чиқавераман.

— Менга кўрсатаётган илтифотингиз учун сизга ўз миннатдорчилигимни билдирмоқчи эдим. Сўзларимга ишонинг, тақсир,— дея қўшимча қилди Жюльен ниҳоятда самимият билан,— сиздан нақадар миннатдор бўлмоғим лозимлигини жуда чуқур ҳис этяпман. Агар кечаги уқувсизлигим туфайли отингизга зиён етмаган бўлса, бугун ҳам уни миниб сайр қилсам, девдим.

— Майли, азизим Сорель, лекин йиқилиб майиб бўлсангиз, ўзингиздан кўринг. Эҳтиёткорлик юзасидан сизни огоҳлантириб қўйдим. Гап шундаки, соат тўрт бўлди, вақтни бой бермайлик бўлмасам.

— Йиқилмаслик учун нима қилиш керак ўзи?— дея сўради Жюльен ёш графдан улар отларга минишгач.

— Жуда кўп шарт бор бунинг,— деди жавобан Норбер халола кулар экан.— Хўш, масалан, эгарда гавдангизни орқага ташлаб ўтирмоғингиз керак.

Жюльен отни йўрттириб кетди. Улар Людовик XVI майдонига чиқишди.

— Оббо ботир-ей!— деди Норбер.— Экипажларнинг кўплигини кўряпсизми, уларни ўлгудай бепарво одамлар бошқариб боряпти. Йиқилиб тушсангиз борми, манови тильбюриларнинг бари сизни дарҳол босиб кетади: елиб бораётган отни бирдан тўхтатаман, деб сувлиқ билан унинг жағини йиртишни ким ҳам истарди дейсиз.

Норбер йигирма мартача Жюльеннинг отдан йиқилай-йиқилай деяётганини кўрди, лекин охир-оқибатда, сайр тинчлик билан тугади. Улар уйга қайтиб келишгач, ёш граф синглисига қараб деди:

— Марҳамат қилиб, ҳеч нарсадан қайтмайдиган довюрак одам билан танишиб қўйинг!

Овқатланиб ўтиришиб, столнинг нариги томонидаги отаси билан суҳбатлашаётган Норбер Жюльеннинг бекиёс жасоратини мақтай бошлади. Бироқ бу йигитнинг от минни санъатида мақтовга арзигулик ягона нарса эди. Ёш граф эрталаб ҳовлида отларни тозалаётган отбоқарлар Жюльеннинг йиқилиб тушганини ғийбат қилишгани ва адабсизлик билан унинг устидан кулишганини эшитган эди.

Ана шу барча илтифот ва хайрихоҳликка қарамай, Жюльен тезда ўзини бу оилада бутунлай ёлғиз ҳис эта бошлади. Бу ерда ҳукм сураётган қонда ва одатлар унга жуда ғалати бўлиб туюлар ва йигит дам-бадам уларни бузиб турарди. Хизматкорлар эса, у йўл қўйган хатоларни кўриб, оғизлари қулоқларига старди.

Аббат Пирар ўз приходига жўнаб кетди. «Агар Жюльен тебраниб турган қўға бўлса, майли, ҳалок бўлаверсин, лекин матонатли одам бўлса, у ҳолда ўзига-ўзи йўл очсин», дея муҳокама юритарди у.

IV

Де ля Моль хонадони

Бу ерда у нима қияпти? Бу ер ёқадими ўзи унга? Ёки у ёқиб қолишга умидвор бўлиб кўнглига таскин бераптими?

Ронсар

Агар де ля Моль хонадонининг аристократик меҳмонхонасидаги ҳамма нарса Жюльенни ҳайратга солаётган бўлса, қора костюм кийган бу рангпар йигитнинг ўзи ҳам унга эътибор берган барча одамларга жуда ғалати кўринмоқда эди. Де ля Моль хоним уйга баъзи меҳмонларни таклиф этганда Жюльенни иш билан бирор ёққа жўнатишни эрига таклиф қилди.

— Мен тажрибани охиригача етказмоқчиман,— дея жавоб қилди маркиз.— Аббат Пирарнинг айтишича, биз ўзимизга яқинлаштирган одамларнинг нафсониятини бўғиб, нотўғри иш қилар эканмиз. *Фақат қаршилик кўрсатган нарасагагина таяниш мумкин* ва ҳоказо гаплар. Манови йигит бўлса, бу ерда уни ҳеч ким танимагани учунгина ғалати кўриняпти, умуман олганда эса у гунгалак-ку ахир.

«Бу ердаги ишларни тушуниб олмоғим учун,— дерди ўзига-ўзи Жюльен,— бу хонадонга келиб турадиган одамлар исминини ёзиб қўймоғим ва ҳар бирининг феъл-атворини икки оғиз сўз билан қайд этмоғим лозим бўлади».

Биринчи навбатда у хонадоннинг дўсти бўлмиш беш-олти одамнинг номини ёзиб қўйди. Бу одамлар, маркиз инжиқлик юзасидангина унга ҳомийлик қияпти, деб ҳисоблашар ва ҳар

эҳтимолга қарши йигитнинг кўнглини олишга ҳаракат қилишар эди. Улар ночор ва арзимас одамлар бўлиб, озми-кўпми хушомад қилишгани қилишган эди, бироқ шуни ҳам тан олиш керакки, замонамизнинг аристократик салонларида учраб турадиган бу тоифа одамлар ҳаммага ҳам баробар ялтоқилик қилишавермасди. Масалан, улардан кўпчилиги маркизнинг ҳар қандай муомаласига ҳам бардош бераверишарди-ю, аммо де ля Моль хонимнинг қўрсроқ қилиб айтган бир оғиз сўзига қарши исён кўтаришарди.

Уй эгалари ўз табиатларига кўра жуда мағрур ва зикна одамлар бўлиб, кўнгилхуши учун ҳам атрофдагиларни камситишга ўрганиб қолишганди. Шу боисдан ҳам уларнинг ҳақиқий дўстлари йўқ эди. Лекин ёмғир ёққан ва аҳён-аҳёнда ўлгудай зериккан пайтларини ҳисобга олмаганда, улар ўз меҳмонларига ғоят хушфеъллик билан муомала қилишарди.

Агар Жюльенга оталарча меҳрибонлик қиладиган анави беш-олти лаганбардор де ля Моль хонадонидан қадамини тортгудек бўлса, маркиза хоним узоқ вақт ёлғиз қолишга маҳкум бўлур эди, бу тоифа аёлларнинг назарида эса ёлғизлик — даҳшатли нарсаси: бу ҳеч кимга ёқмай қолиш тимсолидир.

Маркиз хотинига жуда ғамхўр эди: у маркиза хонимнинг салони доим муносиб равишда меҳмонларга тўла бўлишининг тадоригини кўриб қўярди. Тўғри, у пэрларни таклиф қилмасди, зеро маркиз бу янги ҳамкасбларини бемалол келиб-кетилиши учун етарли даражада асилзода эмас, шу билан бирга паст табақа кишиси сифатида илтифот кўрсатмоқ учун унчалик майнабоз ҳам эмас, деб ҳисобларди.

Дарвоқе, бу сирларни Жюльен анча кейин тушуниб қолди. Буржуа хонадонларида суҳбат учун одатдаги мавзу бўлган олий сиёсат маркиз мансуб бўлган синфда фақат мусибатли дамлардагина муҳокама қилинарди.

Вақтичоғлик қилмоқ истаги ҳатто бизнинг диққинафас асримизда ҳам шу қадар кучлики, ҳатто махсус зиёфат кунларида ҳам, маркиз меҳмонхонани тарк этган заҳоти, ҳамма бир зумда тарқаб кетарди.

Суҳбат чоғи яратган парвардигор, руҳонийлар, нуфузли кишилар ва сарой ўз ҳомийлигига олган артистлар,— хуллас, узил-кесил ҳал этиб қўйилган барча нарсалар устидан кулиб бўлмасди; Беранже, оппозицион газеталар, Вольтер, Руссо, умуман хиёл бўлса-да, эркин фикрнинг иси келиб турган бирон нарсани мақташ мумкин эмасди, энг муҳими эса — сиёсат ҳақида гапиришга сира ҳам йўл қўйилмасди, бўлак барча нарсалар тўғрисида бемалол гапиравериш мумкин эди.

Салонларда ўрнашиб қолган бу қондани бузишга на юз минглик даромад, на зангори лента ҳуқуқ берарди. Сал бўлса-да, эркин фикр айтиш қўполликдек туюларди. Боадаблик, хушмуомалалик, атрофидаги одамларга ёқиш истагига қарамай, барчанинг юзида зериккиш аломатини сезиш мумкин эди. Бу

меҳмонхонага мажбуран келиб турадиган йигитлар бирон фикрга эга эканликда ёки биронта тақиқланган китобни ўқиганликда айблашларидан чўчиб, Россини ҳақида, бугунги об-ҳаво тўғрисида бир-икки оғиз чиройли гап айтишарди-да, сўнг жимиб қолишарди.

Жюльен суҳбатни одатда жаноб де ля Моль муҳожирликда дўстлашиб қолган иккита виконт билан бешта барон қизитаётганига бир неча бор ишонч ҳосил қилган эди. Бу жаноблар олти мингдан саккиз минг ливргача рентага эга эдилар, улардан тўрттаси «Кундалик»ка, қолган учтаси эса «Француз газетаси»га ёзилишганди. Улардан бири доим «ажойиб» сўзи тўлибтошган биронта янги сарой латифасини айтиб юарди. Жюльен ўша жанобнинг бешта ордени борлигини кўрди, бошқалариники эса тахминан учтадан эди.

Даҳлизда эса уқали камзул кийган ўнта малай тайёр турарди ва бутун кеча давомида ҳар чорак соатда чой ёки морожний тортиларди, ярим кечада эса шампань виноси билан енгилгина кечки овқат тамадди қилинарди.

Шу боисдан ҳам Жюльен баъзан кечанинг охиригача ўтирарди, умуман олганда эса у зарҳал югуртилган бу серҳашам меҳмонхонада олиб бориладиган суҳбатларни қандай қилиб жиддий равишда тинглаш мумкинлигини сира тушуна олмасди. У гоҳо, бу гапларнинг барини калака қилиб айтишмаяптими-кан, дея шубҳага бориб, суҳбатдошларнинг юзига тикилиб қарарди. «Ўзим ёддан биладиган жаноб де Местр,— дея хаёл сурарди у,— булардан юз чандон яхшироқ гапирарди, лекин у ҳам баъзан одамни ўлгудай зериктириб юборади».

Бироқ бу маънавий бўғилишдан ёлғиз Жюльенгина азоб чекмасди. Баъзилар тинимсиз морожний еб таскин топишар, бошқалар эса кейинроқ, кечкурун: «Тўғри де ля Молникидан кел-япман. Биласизми, айтишларича, Россия..» ва шунга ўхшаш гапларни айтишни ўйлаб хурсанд бўлишарди.

Лаганбардорларнинг биридан Жюльен бундан атиги ярим йил муқаддам, ўз хонадонига йигирма йилдан кўпроқ вақт давомида содиқ бўлиб келгани учун мукофот тариқасида, де ля Моль хоним бечора барон ле Бургиньонни префект лавозимига кўтариб қўйганини билиб олди. Бўлмасам, ўша барон боёқиш Реставрация ботидан бери префектга ёрдамчилик қилишдан нарига ўтмаган экан.

Бу улуғ воқеа мазкур жанобларнинг ғайратига ғайрат қўшиб юборди: улар илгари ҳам унча-мунча нарсага хафа бўлишмасди, энди эса ҳеч нимага хафа бўлмай қўйишди. Дарвоқе, аҳён-аҳёндагина уларга нисбатан очикдан-очик илтифотсизлик қилинарди, бироқ Жюльен икки-уч марта маркиз билан хотини ўртасидаги шундай гапларни эшитиб қолдики, бу гаплар уларнинг ёнида ўтирган одамларга анча оғир ботарди. Бу асилзода жаноблар аждодлари қиролнинг каретасида юргани билан мақтана олмайдиган ҳар қандай одамни ҳам назарга илмасликла-

рини яширмас эдилар. Жюльен яна фақат салб юришлари тилга олинганидагина уларнинг жиддийлашишлари ва юзларида чуқур ҳурмат-иззат туйғуси акс этишини пайқаб қолди. Уларнинг одатдаги ҳурмати эса қандайдир илтифотнамо руҳда бўларди.

Ана шу ҳашамат ва хунобгарчилик ичра Жюльен фақат жаноб де ля Молнинг ўзигагина қизиқиб қарарди. Бир куни у маркизнинг кимгадир, анави боёқиш ле Бургиньоннинг кўтарилишига ҳеч қандай алоқам йўқ, деганини эшитиб, ичида анча хурсанд бўлди. Бу маркизага кўрсатилган меҳрибонлик эди; Жюльен аббат Пирардан ҳақиқатни билиб олган эди.

Бир куни эрталаб аббат маркизнинг Фрилер билан охири кўринмайдиган даъволашувига тааллуқли хужжатларни тартибга солиб, Жюльен билан бирга кутубхонада ишламоқда эди.

— Тақсир,— деди дафъатан Жюльен,— ҳар куни маркизнинг дастурхонидан овқатланиш менинг вазифамга кирадими ёки бу менга кўрсатилган мурувватми?

— Катта ҳурмат бу!— дея зардаси қайнаб қичқирди аббат.— Ун беш йилдан буён бу хонадоннинг садоқатли дўсти жаноб Н... академик, шунча вафодорлиги билан қанча ҳаракат қилмасин, ўз жияни, жаноб Тамбони бу шарафга муяссар эта олмади.

— Менинг учун эса, тақсир, бу вазифаларим ичида энг азиятлиси бўлиб қолди. Ҳатто семинарияда ҳам бу қадар зерикмас эдим. Баъзан ҳатто мадемуазель де ля Молнинг ҳам эснаётганини пайқаб қоляпман. Бўлмасам у хонадон дўстларининг назокатларига кўникиб кетиши керак эди. Доим ухлаб қоламми, деб қўрқаман. Барака топинг, қирқ суга овқатланиш мумкин бўлган энг паст ошхонага бориб тамадди қилишимга рухсат олиб берсангиз.

Насл-насаби бўйича оддий мешчан аббат аркони давлат билан бир дастурхондан овқатланишни катта шараф деб ҳисобларди. У Жюльенга ҳам шу туйғуни сингдиришга ҳаракат қилар экан, ниманингдир шитирлаб кетгани икковини ҳам ўғирлиб қарашга мажбур этди. Жюльен уларнинг суҳбатини индамай тинглаб турган м-ль де ля Молни кўриб қолди-ю, қип-қизариб кетди. Қиз бу ерга китоб олгани келган ва ҳамма гапни эшитиб олган эди: у дилида Жюльенга нисбатан бирмунча ҳурмат ҳис этди. «У тиз чўкиб яшаш учун дунёга келмаган экан,— дея ўйлади у.— Манови аббат чол эса бутунлай бошқа гап. Ё худойим! Бунча хунук бўлмаса!»

Тушки овқат пайти Жюльен м-ль де ля Молнинг юзига қарашга юраги дов бермай ўтирди, бироқ қиз илтифот кўрсатиб, унга ўзи мурожаат қилди. Ўша куни бир талай меҳмонлар келиши керак эди, шу боисдан ҳам у Жюльенга меҳмонхонада қолишни таклиф қилди. Парижлик ёш қизлар кекса одамларни унча хуш кўришмасди, улар айниқса ташқи қиёфасига эътибор

бермай қўйган қарияларни ёқтиришмайди. Жаноб ле Бургиньоннинг бу меҳмонхонага танда қўядиган ҳамкасблари м-ль де ля Молнинг битмас-туганмас ҳазил-мутойибалари учун нишон эканликларини аллақачон тушуниб олмоқ учун Жюльендан алоҳида зийраклик талаб этилмасди. Бугун қиз ўзини кўрсатмоқчи бўлди, йўқми, лекин у манови нохуш жанобларга нисбатан жуда шафқатсиз эди.

М-ль де ля Моль деярли ҳар кеча маркиза савлат тўкиб ўтирадиган кресло орқасида тўпланувчи кичкина тўгаракнинг маркази эди. Одатда бу ерга маркиз де Круазнуа, граф де Кайлюс, виконт де Люз ва Норбер билан синглисининг дўстларидан икки-уч ёш офицер тўпланишарди. Бу ёшларнинг бари катта зангори диванда жойлашиб олишарди. Жюльен одатда диваннинг олдида, гўзал Матильданинг шундоқ рўпарасидаги пастаккина тўқима креслода индамай ўтирарди. Бу оддийгина жойга Матильданинг барча мухлислари ҳавас қилишарди; бироқ Норбер отасининг секретари билан бир-икки оғиз гаплашар ёки бутун кеча давомида уни бир-икки марта эслар экан, Жюльенни доим шу креслога ўтказиб қўярди. Бу кеча м-ль де ля Моль Жюльендан, Безансон қалъаси жойлашган тепаликнинг баландлиги қанча келади, дея сўраб қолди. Аммо Жюльен унга бу тепанинг Монмартрдан паст ёки баландлигини айтиб бера олмади. У бу кичик тўгаракда айтиладиган қизиқ гапларга дам-бадам чин кўнгилдан кулиб ўтирарди. Аммо шунга ўхшаш бирор гап ўйлаб топишга ўзини мутлақо ожиз ҳис этарди. Унинг учун бундай гаплар ўзи тушунадигану, аммо гапира олмайдиган аллақандай хорижий тилга ўхшаб кетарди.

Бугун Матильданинг дўстлари бу катта меҳмонхонада пайдо бўлаётган ҳар қандай одамни ҳам кесатиқ гаплар билан қарши олишмоқда эди. Биринчи навбатда хонадоннинг дўстлари балога қолишди: тўгарак аъзолари уларни яхшироқ билишарди. Жюльен бу гапларни қандай диққат билан эшитишини бемалол тасаввур қилиш мумкин эди, ҳамма нарса — бу ҳазилларнинг яширин маъноси ҳам, киноя қилиш услубининг ўзи ҳам унга жуда қизиқ туюларди.

— А-а! Мана, Декули жаноблари ҳам етиб келдилар, — дея Матильда. — Буни қарангки, парик киймай келибди, у ўзининг ноёб ақли ёрдамида префект бўлиб олмоқчи шекилли, шу боисдан ҳам ўзининг таъбири билан айтганда, «юксак ғоялар» гужгон ўйнаётган кал бошини кўз-кўз қияпти.

— Бу одамнинг танимаган кишиси йўқ, — дея гап қотди маркиз де Круазнуа. У менинг кардинал амакимникига ҳам бориб туради. У ҳар қандай дўсти ҳақида ҳам истаган ёлғон-яшиқни тўқиши ва бу уйдирмага йиллар давомида одамларни ишонтириб юриши мумкин, дўстларининг сони эса икки юз ёки уч юзга бориб қолади. У дўст тутинишга жуда уста, бу унинг истёдоди. Худди ҳозир кўриб турганингиздек, у қиш кезлари

эрталаб соат еттидан бошлаб дўстларидан биронгасининг эшигига ёпишиб олади.

Баъзан у биронта дўсти билан аразлашиб қолади ва алт-қани бутунлай узиш учун етти-саккизта хат ёзади. Кейин у ўша дўсти билан ярашади ва шундан сўнг чексиз дўстлик туйғуларини изҳор қилиб, яна етти-саккизта мактуб битади. Лекин у камолотга эришган ва катта маҳорат кўрсатадиган нарсаси — бу кўнгли очиқ, ҳалол одамнинг оташин дил изҳоридир. У бирон нарсаси ҳақида илтимос қилмоқчи бўлганида шу усулни қўллайди. Амакимнинг катта викарийларидан бири жаноб Декулининг Рестаурациядан сўнгги ҳаёти ҳақида жуда аломат ҳикоя қилади. Бирор кун мен уни сизларникига бошлаб келаман.

— Мен негадир бундай ҳикояларга унча ишонмайман, менимча, бу пасткаш одамларнинг бир-бирини кўролмаслиги холос,— деди граф де Кайлюс.

— Жаноб Декулининг номи тарихда қолади,— дея эътироз билдирди маркиз,— у аббат Прадт ҳамда Талейран ва Поццоди Борго жаноблари билан бирга Рестаурацияни амалга оширган.

— Бу одам бир вақтлар миллион-миллион маблағ билан иш кўрган,— деди Норбер,— унинг нима сабабдан отамнинг баъзан жуда ҳаддидан ошиб кетадиган аскияларига дош бериб, бу ерда танда қўйишини сира тушуна олмайман. Бир куни отам менинг олдимда, столнинг нариги томонидан туриб; азизим Декули, дўстларингизга неча марта хонлиқ қилгансиз, дея қичқирсалар бўладими!

— Унинг хонлиқ қилгани ростми?— дея сўради м-ль де ля Моль.— Лекин бу замонда ким хонлиқ қилмайди?

— Бу қанақаси?— деди граф де Кайлюс Норберга.— Анови машҳур либерал жаноб Сенклер сизларникига келиб турадими? Бу ерда нима қилади у? Бориб уни гапга солиш керак, уни жуда ақлли одам дейишади.

— Лекин онанг уни нима учун қабул қиладилар?— дея сўради жаноб де Круазнуа.— Ахир бу одам аломат ғояларни илгари суриб, дадил ва мустақил фикр юритади-ку.

— Ўша мустақил одамнингизнинг жаноб Декулига икки букилиб таъзим қилишини, қўлидан ушлашини бир кўриб қўйинг,— деди м-ль де ля Моль.— Ҳозир қўлидан ўпиб оладими, деб ўйловдим.

— Назаримда, Декули аркони давлатлар билан биз ўйлагандан яқинроқ муносабатда бўлса керак,— дея эътироз билдирди жаноб де Круазнуа.

— Сенклер бу ерда академияга аъзо бўлиб олиш учун келади,— деди Норбер.— Унинг барон Л. га қандай таъзим қилишини бир кўринг-а, Круазнуа.

— Ундан кўра тиз чўка қолса бўлмайдим,— деб гапни илиб кетди жаноб де Люз.

— Азизим Сорель,— деди Норбер,— сиз ақлли одамсиз, ле-

кин сиз қадрдон тоғларингизни яқиндагина тарк этгансиз, лекин ҳеч қачон манови буюк шоирга ўхшаб таъзим қилмасликка ҳаракат қилинг. Ҳатто худоси бўлса ҳам.

— А-а! Мана ақл бобида беқиёс жаноб барон Батон,— дея эълон қилди м-ль де ля Мошь ҳозиргина бароннинг келганидан хабар берган малайнинг товушига хиёл тақлид этиб.

— Назаримда ҳатто хизматкорларингиз ҳам унинг устидан кулишаётганга ўхшайди. Хўп исми бор-да — барон Батон!— деди жаноб де Кайлюс.

— «Исм нима дегани ўзи?»— деди у яқинда бизга,— дея гапни илиб кетди Матильда.— «Герцог Бульонскийнинг исмини биринчи марта эшитганингизни бир тасаввур қилиб кўринг-а, одамлар шунчаки менинг исмимга ҳали етарли даражада кўникишмаган холос»...

Жюльен диван олдидаги жойини тарк этди. У ҳали енгил истеҳзоннинг нозик томонларини яхши тушунмас ва қочириқ гап асосли бўлгандагина кулиш мумкин, деб ҳисобларди. Манови ёшларнинг ҳазил-мутуйибаларини у дунёдаги ҳамма нарсани кўпол равишда ҳақорат қилиш деб ҳисоблар ва бундан қаттиқ ғазабланар эди. У ўзининг провинциаллиги, салқам инглизлардек қоидапарастлиги туфайли ҳатто, бу ёшлар ҳасад қилишмаяптимикин, деб шубҳа қилишга ҳам тайёр эди. Лекин у янглишарди, албатта. «Мен граф Норбернинг ўз полковнигига хат ёзатуриб, учта хомакини йиртиб ташлаганини ўз кўзим билан кўрганман,— дерди у ўзига-ўзи.— Агар у ҳаётида бирон марта жаноб Сенклердек қилиб бир саҳифагина ёза олганида боши осмонга етган бўларди».

Мавқеи пастлиги туфайли Жюльен ҳеч кимнинг эътиборини ўзига тортмай, бир гуруҳ олдидан иккинчи гуруҳ олдига ўтиб юрарди. У барон Батонни узоқдан кузатар экан, унинг нима ҳақда гапираётганини эшитгиси келиб қолди. Ўзининг зукко ақли билан машҳур бўлган бу одам анчайин ташвишли кўринарди. Жюльеннинг пайқашича, у уч-тўртта кулгили гап ўйлаб топганидан кейингина кўнгли жойига тушди. Жюльенга шу тахлит ақл бир оз эркинликка муҳтождек туюлди.

Баронни аскияга уста одам деб бўлмасди, у ўзини кўрсатмоғи учун ҳеч бўлмаганда ҳар бири олти мисрадан иборат тўртта жумла айтмоғи лозим эди.

— Бу одам сўзлашмайди, у гап сотади,— деди Жюльеннинг ортида аллаким. У орқасига ўгирилиб қаради-ю, граф Шальвеннинг номини тилга олишганини эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Граф Шальве ўз замонасининг энг ақли ўткир одамларидан эди. Жюльен унинг номини «Муқаддас Елена мемориали» ва Наполеоннинг тарихий ёсдаликларида бир неча бор учратган эди. Граф Шальве қисқа гапирарди, унинг аскиялари чақмоқдек ўткир, чуқур ва шиддатли бўларди. Агар у бирор иш юзасидан музокара бошласа, сиз шу заҳоти ишнинг олға силжиётганини кўрардингиз. У дарҳол далил-исботларни келтирар ва унинг сў-

зини тинглаган одам маза қиларди. Сиёсат бобида эса у шарм-ҳаё деган нарсани бир четга йиғиштириб қўярди.

— Биласизми, мен мустақил одамман,— дерди у ўзи очиқ-ойдин мазах қилаётган уч юлдузли жанобга.— Нега энди мендан бундан бир ярим ой илгари қандай ўйлаган бўлсам, бугун ҳам шундай ўйлашимни талаб қилишади? Агар шундай бўлса, мен ўша фикримнинг қули бўлиб қоламан-ку ахир.

Унинг атрофида турган тўртта жиддий йигит башараларини бужмайтиришди: бу жаноблар ҳазил-ҳузул гапларни унча ёқтиришмасди. Граф ҳаддидан ошириб юборганини тушуниб қолди. Аммо шу пайт бахтига у соф виждонли жаноб Балланни кўриб қолди. Бу одамнинг ҳалоллиги Тартюфдек тилларда достон бўлганди. Граф у билан гаплаша бошлаган эди, одамлар дарҳол уларни ўраб олишди, боёқиш Балланни ҳозир расвои радди маърака қилишлари ҳаммага аён эди. Ўзининг юкаск ахлоқи ва насиҳатгўйлиги туфайли ўлгудай бадбуруш бўлишига қарамай, жаноб Баллан киборлар жамиятидаги тасвириш қийин бўлган биринчи қадамларидан кейиноқ жуда бадавлат бир бева хотинга уйланган эди. Ўша хотин тез орада бандаликни бажо келтирди, сўнгра жаноб Баллан яна худди шундай бадавлат хотинга уйланди. Аммо бу хотинни жамиятда ҳеч ким кўрмаган эди. Энди у ўзига хос мўминлик билан олтмиш минглик рентага ҳузур-ҳаловатда яшар экан, ўзи ҳам хушомадгўйлар орттириб олган эди. Граф Шальве раҳм-шафқат қилиб ўтирмай, у билан ана шу ҳақда гаплаша бошлади. Тез орада уларнинг атрофига ўттиз чоғлиқ одам йиғилди. Барча жилмаярди, ҳатто асримизнинг умиди бўлмиш анави жиддий йигитлар ҳам кулгиларини яширолмай туришарди.

«Нега у бу ерга, жаноб де ля Молникига келиб юраркин? Ахир бу ерда уни ҳамма масхара қиляпти-ку», дея ўйлади Жюльен. Сўнгра у буни сўрамоқчи бўлиб аббат Пирарнинг олдига борди.

Жаноб Баллан бир зумда ғойиб бўлди.

— Зўр иш бўлди-ю!— деди Норбер.— Шундай қилиб отамнинг жосусларидан бири ғойиб бўлди, энди фақат анави чўлоқ Напьегина қолди.

«Жумбоқнинг учи шу ерда эмасмикин?— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Лекин у ҳолда нега маркиз жаноб Балланни қабул қилади?»

Бадфёъл аббат Пирар қовогини солганича малайнинг кириб келаётган меҳмонларнинг исми шарифини эълон қилишига қулоқ солиб бир четда турарди:

— Бу ер ғирт фахшхонанинг ўзи-ку!— дея хитоб қиларди у Базилиога ўхшаб.— Бу ерга фақат бадном одамлар келишар экан.

Гап шунда эдики, боёқиш аббат ҳақиқий киборлар жамиятининг қанақа бўлишини билмасди. Бироқ, у янсенист дўстлари орқали бирваракайига барча партияларнинг кўнглини топишга

ниҳоятда усталиги ёки шубҳали йўллар билан орттирган бойлиги туфайли барча меҳмонхоналарга кира оладиган бу одамлар ҳақида жуда аниқ маълумотга эга эди. Бугун кечқурун у Жюльеннинг кетма-кет берган саволларига тўлқинланиб жавоб бериб турди-да, сўнг бирдан барча одамлар ҳақида фақат ёмон гап айтишдек гуноҳга, ботаётганини сезиб қолиб, жим бўлди. Христианларча раҳм-шафқат таълимотига эътиқод қўйган бу баджаҳл янсенист дунёвий ҳаёт ичида яшар экан, муттасил равишда ўзи билан ўзи курашишга мажбур бўлмақда эди.

— Анови аббат Пирарнинг башараси бунча хунук бўлма-са,— деди м-ль де ля Мошь Жюльен яна диван ёнига қайтиб келгач.

Гарчи қиз, албатта, ҳақ бўлса-да, Жюльеннинг жаҳли чиқди. Аббат Пирарнинг бу меҳмонхонада энг ҳалол одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди, бироқ унинг ҳозир виждон азоби акс этиб турган қизил доғли юзи чиндан ҳам жуда хунук кўринарди. «Шундан сўнг физиогномикага қандай ишониш мумкин ахир,— дея ўйлади Жюльен.— Мана ҳозир қандайдир арзимас бир нарса учун аббат Пирарнинг виждони азоб чекапти ва шунинг учун ҳам у жуда хунук кўриняпти. Анави барчага маълум жосус Напъеннинг юзида эса маъсум бир табассум жилваланяпти». Аббат ҳар қалай ўз сафдошларининг манфаатлари учун кўпгина нарсаларда уларга ён берганди — у хизматкор ёллаган ва жуда яхши кийина бошлаган эди.

Жюльенга бирдан меҳмонхонада нимадир содир бўлаётгандек туюлди: ҳамма гапиришдан тўхтаб, эшик томон қаради. Ма-лай сайловлар пайти барчанинг эътиборини ўзига қаратган машҳур барон де Толлиннинг номини эълон қилди. Жюльен яқинроқ борди-да, баронни яхшилаб кўриб олди. Барон сайлов коллегияларидан бирининг раиси бўлган пайтида миясига ажойиб бир фикр келиб қолган экан — у сайловчилар партиялардан бирига овоз бериб, қутига ташлаган қоғозларни яшириб қўйибди. Камомаднинг ўрнини тўлдирмоқ учун эса у аста-секин уларнинг ўрнига ўзига ёқимлироқ бўлган исм ёзилган бошқа қоғозларни қутига ташлай бошлабди. Бироқ баъзи сайловчилар бу мардона ҳийлани сезиб қолишибди. Улар, турган гап, барон де Толлига ўз таҳсинларини барала айтишибди. Боёқиш барон бу ажойиб найрангидан сўнг ҳали ўзига келмаганди — у анча сўлгин кўринарди. Баъзи ғийбатчи одамлар, унинг қамоқда ётиб чиққани ҳақида гапирмоқда эдилар. Жаноб де ля Мошь уни жуда совуқ қабул қилди. Шундан сўнг бечора барон бир зумда ғойиб бўлди қўйди.

— У жаноб Конт¹ ҳузурига шошилаётган бўлса керак, шу-

¹ Машҳур фокусчи (автор изоҳи).

нинг учун ҳам бир зумда ғойиб бўлди,— деди граф Шальве. Бу гандан ҳамма хахолаб кула бошлади.

Барча, яқинда министр бўлади, деб башорат қилаётган жаноб де ля Молнинг меҳмонхонасига тўпланган индамас мансабдорлар ва ёмон ном чиқарган, аммо ўткир ақли билан шуҳрат қозонган одамлардан иборат бу сержило жамиятда бугун биринчи марта ёш Тамбо ҳам иш кўрсатмоқда эди. Тўғри, унга фикр теранлиги етишмасди, бироқ бунинг ўрнини Тамбо шиддатли мулоҳазалари билан қоплашга ҳаракат қилардики, буни биз қуйида яққол кўрамиз.

— Бу одамни ўн йилга қамоққа тиқилса нима қилади?— дея гап сотарди у Жюльен ўша тўда ёнига борган пайтда.— Газандаларни зиндоннинг энг тубида сақлаш керак, токи ўша ерда улар тўнғиз қўпсинлар, акс ҳолда ҳамма ёққа заҳар сочиб, жуда хавфли бўлиб қоладилар. Унга минг экю жарима солгандан нима фойда? У камбағалми? Шундай ҳам бўлсин, жуда яхши, лекин жаримани унинг учун тўдаси тўлаб юборади. Йўқ, унга беш юз франк жарима солиб, кейин ўзини ўн йил муддат билан зиндонга тиқиш керак.

«Ё раббим! Қандай махлуқ ҳақида гаплашяпти улар?»— дея ўйлади Жюльен касбдошининг қўлларини силкитганича жазавага тушиб сўзлашидан ҳайрон бўлар экан. Академик жиянининг сўлғин башараси шу тобда чиндан ҳам жуда жирканч кўринар эди. Тез орада Жюльен Тамбо замонанинг буюк шоири ҳақида гапираётганини тушуниб қолди.

«Вой газанда-ей!— дея хитоб қилди у ғазабдан кўзларига ёш келиб.— Вой ифлос махлуқ-ей! Қараб тур ҳали, сенга шу сўзларининг бир эслатайки».

«Мана улар, бошқалар қатори маркиз ҳам раҳбарлик қиладиган партиянинг адашган фарзандлари,— дея ўйларди у.— Бу ерда роса ёмонлашаётган анави улуг одам эса,— агар у жаноб Нервалнинг министрлигидаги лапашанглар у ёқда турсин, унинг озми-кўпми ҳалолроқ ўтмишдошига сотилганида борми,— ҳамма ёғи орденга тўлиб, бирор ёғли ишнинг тепасида турган бўларди».

Аббат Пирар узоқдан Жюльенни имлаб чақирди, ҳозиргина жаноб де ля Моль у билан нима ҳақдадир гаплашган эди. Бироқ Жюльен бу пайтда одоб билан пастга қараганича аллақайси епископнинг нола-ҳасратларини тингламоқда эди. Ниҳоят, ўша епископ унга жавоб бериб, Жюльен ўз устозининг ёнига яқинлашганида аббатнинг олдида анави манфур суллоҳ Тамбо пайдо бўлган эди. Бу разил Жюльеннинг алоҳида мавқега эга бўлишида аббатни айбдор деб ҳисоблагани учун ҳам уни ёмон кўрар ва худди шу боисдан ҳам жаноб Пирарнинг олдида шундай ялтоқилик қиларди.

— Қачон анави алмисоқдан қолган ўлаксининг кунни битиб, биз ундан халос бўламиз ахир!— бу қаламкаш муҳтарам лорд Голланд ҳақида худди ана шундай пайғамбарона бир жўшқин-

лик билан гапиришни лозим кўрарди. Лекин тан олиш керакки, у замонавий арбобларнинг таржимаи ҳолини жуда яхши биларди ва ҳозиргина Англиянинг янги қироли қўл остида бир оз нуфузга эга бўлиши мумкин бўлган барча одамларни бирма-бир санаб чиққан эди.

Аббат Пирар қўшни меҳмонхонага ўтди. Жюльен унга эргашди.

— Сизни огоҳлантириб қўяй: маркиз истеъдодсиз қаламкашларни ёқтирмайди. У ёмон кўрадиган ягона нарса ана шу. Майли, агар қўлингиздан келса, лотин, грек тиллари, Миср ва Эрон тарихи ва шунга ўхшаш бўлак фанларни билаверишингиз мумкин, у сизни олим сифатида ҳурмат қилиб, сиздан марҳаматиши аямайди. Аммо француз тилида бир саҳифа ҳам ёзишдан сизни худо сақласин, айниқса сизнинг жамиятда тутган ўрнингизга муносиб бўлмаган жиддий материялар тўғрисида ёза кўрманг, у дарҳол сизни нўноқ қаламкаш деб атайди-ю, ёмон кўради қўяди. Наҳот аркони давлатнинг хонадонида яшаб туриб, шу пайтгача герцог де Кастрининг д'Аламбер ва Руссо ҳақида: «Ҳамма нарса ҳақида мулоҳаза юритишни истайдилар, аммо ўзларининг минг экю ҳам ренталари йўқ», дея айтган машҳур гапини билмасангиз?!

«Демак, бу ерда ҳам,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен,— худди семинариядаги каби ҳамма нарса маълум бўлар экан!» Бир кун у юсак услубда беш-ўн қоғозни қоралаб қўйган эди. Бу, Жюльеннинг ўзи эътироф қилишича, уни одам қилган кекса табиб номига мадҳиядек бир нарса эди. «Лекин ўша дафтарчам доим тортмада қулфлоқ турар эди-ку ахир!»— дея ўзича хитоб қилди Жюльен. Аммо у шу заҳоти ўз хонасига кириб, қўлёзмани ёқиб юборди-да, меҳмонхонага қайтди. Басавлат муттаҳамлар ғойиб бўлиб, фақат орден таққан нуфузли зотларгина қолишганди.

Хизматкорлар меҳмонхонага ясатиб олиб кирган стол атрофида ўттиз ёшдан ўттиз бешгача бўлган етти-саккизта энг асилвода, жуда тақводор ва такаббур хонимлар ўтиришган эди. Меҳмонхонага шу қадар кечикиб келгани учун узр сўраганича маршал де Фервакнинг гўзал рафиқаси кириб келди. Вақт ярим кечадан ошиб қолган эди. У маркизнинг ёнига бориб ўтирди. Жюльеннинг қалбини чуқур ҳаяжон қамраб олди: бу аёлнинг кўзлари ва нигоҳ ташлаши де Реналь хонимни кига жуда ҳам ўхшаб кетарди.

М-ль де ля Молнинг тўгараги ҳали анча гавжум эди. Қиз ва унинг дўстлари бечора граф де Талени завқ билан калака қилишмоқда эди. Бу беҳисоб бойлиги билан машҳур бўлган яҳудийнинг ёлғиз ўғли эди. У бу бойлиқни халқларга қарши кураш олиб бориш учун қиролларга пул қарз бериб юриб орттирганди. Яҳудий яқинда қазо қилган бўлиб, ўғилчасига ойига юз минг экю рента, ҳамда афсуски ёмон ном чиқарган исми шарифини мерос қолдирган эди.

Бундай ғалати аҳволга тушиб қолган одам ё жуда соддадил, ёки иродаси мустаҳкам бўлмоғи лозим. Граф соддадил эди-ю, лекин бахтга қарши лаганбардорларнинг таъсирида ўзига анча бино қўйганди.

Жаноб де Кайлюснинг таъкидлашича, граф де Тале лаганбардорларнинг маслаҳати билан бўлажак герцог ва юз минг ливр рентанинг эгаси маркиз де Круазнуа кўнглини овламоқчи бўлиб юрган м-ль де ля Молга совчи қўймоқчи экан.

— Эҳ, унда шундай истак туғилиб қолгани учун у кишини айбситманглар,— деди гўё раҳми келган киши бўлиб Норбер.

Бечора граф де Талега, чамаси, чиндан ҳам худди ана шу ишташ қобилияти етишмасди. Ўз характерининг ана шу хусусиятига кўра у қироллик тахтига муносиб одам эди. У дунёдаги барча одамлар билан маслаҳатлашар, бироқ олган маслаҳатини ниҳоясига етказмоқ учун ҳеч қачон матонати етишмасди.

— Унинг башарасини кўришим биланоқ қотиб-қотиб кулгим келади,— деди м-ль де ля Моля. Безовталиқ ва кўнгил қолишнинг гаройиб ифодаси акс этган бу башарада баъзи-баъзида бирдан Франциядаги энг бадавлат кишига ва айниқса ёши ўттиз олтидан ошмаган хушрўйгина йигитга муносиб равишда виқорли ва шижоатли бўлиб кўринишга уриниш аломатлари сезилиб қоларди. «Тортинчоқ сурбет», дерди уни жаноб де Круазнуа. Граф де Кайлюс, Норбер ва яна икки-уч мўйловдор йигит граф де Талени роса калака қилишгач (буни у тушунмади, албатта), соат бирга занг чалганидан сўнг уни меҳмонхонадан чиқариб юборишди.

— Наҳот ўша машҳур арабий тулпорларингиз шундай обҳа-вода сизни кўчада кутаётган бўлса?— деди унга Норбер.

— Йўқ, бу бошқа отлар, уларни анча арзонга олганман,— дея жавоб қилди жаноб де Тале.— Сўл томондаги от менга беш минг франкка тушган, ўнг томондагиси учун эса бор-йўғи юз луидор тўлаганман, лекин уни каретага фақат тунда қўшишади. Гап шундаки, иккови ҳам бир хил йўрғалайди.

Норбернинг гапидан сўнг граф ўзи каби бир одам учун отларга ишқибозлик жуда ярашажағи ва шу боисдан ҳам уларни ёмғир тагида куттириб қўйиши яхши эмаслигини ўйлаб қолди. У чиқиб кетди, ҳалиги йигитлар эса бир минутлардан сўнг унинг устидан кула-кула меҳмонхонани тарк этишди.

«Мана,— дея ўйларди Жюльен йигитларнинг зинапояда ҳахолаб кулишларига қулоқ солар экан,— бугун ўзининг жамиятдаги мавқеига кўра менинг бутунлай аксим бўлган одамни кўрдим. Менинг бир йиллик даромадим йигирма луидорга ҳам бормайди, шундоқ ёнгинамда эса бир соатлик даромади йигирма луидорни ташкил этадиган одам турибди. Лекин ҳамма уни калака қилади. Бундай томоша ҳасад қилиш дардидан бутунлай даволаши мумкин».

Таъсирчанлик ва акобир мунофиқ

Хиёл бўлса-да, жонли фикр айтиш густоҳликдек кўринади, бу ерда сийқа ва маънисиз гапларга шу қадар ўрганиб қолишган. Суҳбат чоғи ўзига хос гапларни айтган одамни худо урди деяверинг.

Фоблаз

Бир неча ой синов муддати тугаб, уй бошқарувчиси йилнинг учинчи чорағи учун маошини келтириб берганида Жюльеннинг аҳволи қуйидагича эди. Жаноб де ля Моль унга Бретань ва Нормандиядаги ерларни бошқариш устидан назорат қилиб туришни топширди. Аббат де Фрилер билан бўлган ўша машҳур даъволашув бўйича барча ёзишмалар ҳам унинг зиммасига юкланди. Аббат Пирар уни бу иш билан батафсил таништириб чиқди.

Маркиз ўзининг номига келган турли-туман хатларнинг ҳошиясига ёзиб қўйган қайдларни дастуриламал қилган ҳолда Жюльен жавоблар ёзар ва бу жавобларнинг деярли ҳаммаси маркизнинг имзосига ноил бўлар эди.

Семинарияда ўқитувчилар Жюльеннинг дарсларга қунт қилмаслигидан афсусланишарди, лекин, шунга қарамай, уни ўзларининг энг ажойиб шогирдларидан бири деб ҳисоблашарди. Нафсонияти азият чеккан бу одам турли-туман ишларга шу қадар жон-жаҳди билан берилиб кетдики, провинциядан келганида икки юзи қип-қизил бўлса, энди бир ҳолатга тушиб қолган эди. Аммо унинг бундай сўлғиклигини семинарист ўртоқлари фазилат деб ҳисоблашарди, Жюльеннинг назарида, булар безансонлик ҳамкасабалари каби ёвуз ҳам, пулга ўч ҳам эмасдилар, талабалар эса, ўз навбатида, уни сил касали бўлса керак, деб ўйлашарди. Маркиз унга от совға қилди.

Отда сайр қилиб юрган чоғида тасодифан семинаристлардан биронтаси кўриб қолишидан чўчиган Жюльен уларга, от миниб сайр қилишни менга докторлар буюрган, деб айтди. Аббат Пирар уни турли янсенист доираларга олиб кирди. Жюльен қаттиқ ҳайратга тушди, шу пайтга қадар унинг дин ҳақидаги тасаввури мунофиқлик ва пулга ҳирс қўйиш билан боглиқ эди. Пигит даромад ҳақида мутлақо ўйламайдиган бу қаттиққўл, худотарс одамларга ихлос қўйиб қолди. Улардан кўпчилиги йигитга дўстона муносабатда бўлиб, унга турли маслаҳатлар беришарди. Жюльеннинг олдида янги бир дунё очилмоқда эди. Янсенистлар орасида у жуда баланд бўйли, либерал, ўз ватанида ўлимга ҳам ҳукм қилинган ва шу билан бирга ғоят художўй бир одам бўлган граф Альтамира билан танишиб қолди. Бу га-

лати зиддият — художўйлик ва озодликка бўлган муҳаббатнинг бир кишида мужассамлиги уни жуда ҳайратга солмоқда эди.

Жюльеннинг ёш граф Норбер билан ўзаро муносабати бирмунча совуқроқ бўлиб қолганди. Норбер баъзи дўстларининг ҳазил-хузул гапларига жавоб беришда Жюльен бир оз ҳаддан ошяпти, деб ҳисобларди. Бир-икки марта суҳбат чоғи одоб қоидаларини бузиб қўйганидан сўнг Жюльен ўзига-ўзи м-ль Матильда билан ҳеч қачон биринчи бўлиб гаплашмасликка сўз берди. Де ля Моля хонадониди барча у билан доим ғоят мулоим гаплашарди, бироқ йигит уларнинг кўзида маълум қадар обрўсини тушириб қўйганини ҳис этди. Унинг провинциал бамаънилиги буни, ҳамма нарса янгилигида яхши бўлади, деган халқ мақоли билан изоҳларди. Эҳтимол, у биринчи кунлардагига қараганда фаросатлироқ бўлиб қолгандир ёки балким парижликларнинг бошида Жюльенни ўзига ром қилиб қўйган хушмуомалалиги энди уни шунчаки камроқ мафтун қилаётгандир.

У ишини тугатган заҳоти ҳаддан ташқари зернка бошларди: инсоннинг киборлар жамиятидаги тутган ўрнига қараб жуда аниқ тақсимланган, бир маромдаги хушмуомалаликнинг тинкани қуритувчи таъсири шунақа бўлади. Сал бўлса-да таъсирчан одам муомаладаги бу сунъийликини жуда яхши ҳис этади.

Албатта, провинцияда одамлар бирмунча кўрсроқ бўлишадди, лекин у ерда сиз билан гаплашаётган суҳбатдошининг бир оз руҳланиб кетади. Де ля Моля хонадониди Жюльеннинг иззат-нафси ҳеч қачон азият чекмасди, аммо куннинг охирига бориб у кўпинча йиғлагиси келарди. Провинцияда мабодо кафега кираётиб бирон ножўя иш қилиб қўйсангиз, официант дарров сизга эътибор берарди. Агар ўша воқеанинг нафсониятингизга тегадиган бирор томони бўлса, у сизга ҳамдардлик билдирад ва дилингизни оғритадиган ўша сўзни камида ўн марта такрорларди. Парижда эса назокат юзасидан сездирмай кулишади, лекин сиз у ерда доим ва ҳамма учун бегона бўлиб қолаверасиз.

Биз, агар Жюльенни жамиятда тутган ўрни туфайли калака қилишга арзимаёди деб ҳисобламаганларида, қаҳрамонимизни кулгили аҳволга солиб қўйиши мумкин бўлган турли-туман майда саргузаштларни гапириб ўтирмаймиз. У ўзининг ўта таъсирчанлиги сабабли беҳисоб ҳатоларга йўл қўймоқда эди. Унинг барча кўнгил очишлари эҳтиёткорликка ўхшаб кетарди: у ҳар куни тўппонча отиб машқ қиларди ва машҳур қиличбоз ўқитувчилардан бирининг тиришқоқ шоғирди ҳисобланарди. Бўш вақти бўлди дегунча, бир пайтдагига ўхшаб, китоб ўқиш ўрнига, у манежга югурарди ва энг асов отларни беришни талаб қиларди. Берейтор билан сайр қилар экан, у деярли ҳар гал отдан йиқиларди.

Маркиз Жюльенни ўзи учун жуда маъқул ходим ҳисобларди, зеро Жюльен зўр бериб ишлар, камгап ва зийрак эди; аста-секин маркиз унга тушуниб тагига етмоқ учун анчайин ақл-ид-

рок талаб қилинадиган ишларни ҳам топшира бошлади. Дабда-бали режаларидан қўли бўшаган кезлари маркиз ўз ишларини жуда оқилона юритарди; барча янгиликлардан бохабар бўлгани туфайли у биржада муваффақият билан ўйнади. У уй ва амлоклар сотиб оларди, бироқ жаҳли тез бўлгани сабабли арзимаган нарса учун ҳам ғазабланаверарди. У юзлаб луидорни совуриб юборарди-ю, қандайдир юз франкни деб судлашарди. Қўли очиқ бадавлат одам ишларда ҳам даромад эмас, эрмакни излайди. Маркизга чиндан ҳам молиявий ишларни қулай ва изчил бир тартибга сола биладиган ўзига хос штаб бошлиғи керак эди.

Де ля Моль хоним ўзининг босиқ табиатига қарамай, баъзан Жюльенни масхара қила бошларди. Таъсирчанлик натижа-сида беихтиёр қилинган барча хатти-ҳаракатлар асилзода хонимларни даҳшатга солади — буни улар одоб қоидаларига зид деб ҳисоблайдилар. Маркиз икки-уч бор Жюльеннинг ёнини олди: «Агар у сизнинг меҳмонхонангизда кулгили кўринса, ёзув столи ёнида зўр иш қияпти...» Жюльен ўз навбатида маркизнинг сирини билиб олдим, дея ҳисобларди. Хоним барон де ля Жуматнинг исмини эшитган заҳоти жуда сермулозамат бўлиб, ҳар нарсага қизиқа бошларди. Барон башараси гезариб юрадиган беҳад совуқ бир одам эди. У ўрта бўйли, озғин, бадбашара кимса бўлиб, доим жуда яхши кийинарди, саройдаги қабул маросимларига канда қилмай бориб турарди ва одатда бирон нимани гапирмасди. Унинг фикр юритиш тарзи ана шундай эди. Де ля Моль хоним агар уни куёв қилиб олишга эришганида, умри бино бўлиб биринчи марта ўзини чинакамига бахтиёр ҳис этган бўларди.

VI

Талаффуз оҳанглари

Уларнинг олий вазифалари — халқларнинг кундалик ҳаётидаги майда воқеаларни вазминлик билан муҳокама қилмоқдан иборатдир. Улар ўз доноликлари билан арзимас сабабларга кўра ёки ҳаддан ташқари бузиб талқин этилган бирор воқеа туфайли кўтарилиши мумкин бўлган буюк ғалаёнларнинг олдини олмоқлари лозим.

Грациус

Эндигина соҳилга тушган, боз устига мағрурлиги туфайли ҳеч қачон бировга савол билан мурожаат қилмайдиган мусофир учун Жюльен ҳеч қандай тентаклик қилгани йўқ. Бир кунни Жюльен кутилмағадна қуйиб қолган жаладан қочиб, Сент-Оноре

кўчасидаги кафега кирди. У ерда эгнига қалин мовут камзул кийган аллақандай норғул бир одам Жюльеннинг хўмрайиб қарашидан ажабланиб, ўз навбатида, унга бир вақтлар Безансонда нозанин Аманданинг ўйнаши каби тикилиб қаради.

Жюльен ўша биринчи ҳақоратни жазосиз қолдиргани учун ўзидан ўпкалаб юрарди. Шу боисдан ҳам у манови одамнинг тикилишига чидаб тура олмади. У изоҳ талаб қилди. Камзул кийган киши бунга жавобан қўпол қилиб сўкина бошлади: кафедаги одамлар уларни ўраб олишди, ўткинчилар эшик олдида тўхтаб бошлашди. Провинциал сифатида, эҳтиёткорлик юзасидан ўзи билан доим кичкина тўппонча олиб юрадиган Жюльен ҳозир чўнтагидан уни маҳкам қисиб турарди. Бироқ у мулоҳаза билан ўзини босди-да, минут сайин рақибига:

— *Адресингизни айтинг, муҳтарам жаноб. Мен сиздан нафратланаман*,— дея такрорлаш билан чекланди.

Унинг қаттиқ туриб шу етти сўзни такрорлаши, ниҳоят, атрофидаги оломонга таъсир қилди.

— Тўғри-да. Бақираётган анови одам унга адресини берсин-да, ахир.

Камзулли киши бир неча марта такрорланган бу хитобни эшитгач, беш-олтита ташрифномани Жюльеннинг башарасига қараб итқитди. Хайрият, ташрифномаларнинг биронтаси ҳам йигитнинг юзига тегмади, Жюльен ўзига тегмагунларига қадар тўппончасини чўнтагидан чиқармасликка аҳд қилган эди. Ҳалиги одам кафедан чиқиб кетди, лекин у йўл-йўлакай бир неча марта орқасига ўгирилиб, Жюльенга мушт ўқталганича сўкиниб борарди.

Жюльен қора терга ботди. «Демак, сариқ чақага арзимайдиган ҳар қандай одам, ҳар қандай ярамас тўнғиз мени шу қадар ларзага солиши мумкин экан-да!— дея ғазаб билан хитоб қиларди у ўзича.— *Ўзимдаги бу хўрлик келтирадиган таъсирчанликни қандай йўқотсам экан?*»

Агар қўлидан келганида Жюльен ўша одамни дарҳол дуэлга чақирган бўларди. Уни фақат бир нарса тўхтатиб турарди: бу поёнсиз Парижда у секундантни қаёқдан топади ахир? Унинг ҳеч қандай дўсти йўқ эди. Йигит баъзи одамлар билан танишиб олган эди-ю, бироқ барча танишлари орадан бир неча ҳафта ўтгач, негадир бирин-кетин ундан узоқлашиб кетишганди. «Мен одамшаванда эмасман,— дея ўйларди у,— шунинг учун ҳам жазоимни тортяпман». Ниҳоят, у баъзан биргалашиб қиличбозликни машқ қиладиган 96-полкнинг истеъфодаги поручиги, бечораҳол Льевенни эслади-ю, ўшани излаб топди. Жюльен унга бор гапни айтиб берди.

— Майли, сизга секундантлик қиламан,— деди Льевен,— фақат битта шартим бор: агар ўзингизни ҳақорат этган ўша одамни ярадор қилмасангиз, ўша жойнинг ўзидаёқ мен билан ҳам дуэлга чиқасиз.

— Розиман!— дея хитоб қилди завқ билан Жюльен.

Шундан сўнг улар ташрифномада кўрсатилган адрес бўйича Сен-Жермен қасабасининг аллақасерида яшайдиган жаноб Ш. де Бовуазини излаб кетишди.

Эрталаб соат етти эди. Улар адресда кўрсатилган уйга кириб, хизматкорга келганларини хабар қилишни буюришганида, Жюльен бирдан, бу де Реналь хонимнинг бир вақтлар Римдагими ёки Неаполитаниядагими элчихонада атташе бўлган ва сийнор Джеронимога тавсиянома ёзиб берган ўша қариндоши эмасмикин, дея ўйлаб қолди.

Жюльен кечаги одам итқитган ташрифноманинг ёнига ўзиникини қўшиб басавлат малайга узатди.

Уларни — Жюльен билан унинг секундантини чорак кам бир соат кутиб ўтиришга мажбур этишди, шундан сўнг уларни алоҳа ғоят дид билан жиҳозланган катта хонага бошлаб киришди. У ерда уларни қўғирчоқдек кийинган баланд бўйли бир йигит кутиб олди. Бу йигитнинг чеҳрасида қадимги грекларга хос баркамол ва эҳтироссиз бир ҳусн барқ уриб турарди. Унинг ниҳоятда ингичка бошидаги ажойиб сочлари шу қадар ҳафсала билан жингала қилиб таралган эдики, биронта ҳам тола бошқасидан ажралиб кўринмасди. «Ана шу сочларини тараш учун,— дея ҳаёлидан ўтказди 96-полкнинг поручиги,— бу лаънати олифта бизни шунча куттириб қўйди». Чипор халат, эрталаб кийиладиган панталон,— ҳуллас, унинг зардўзи туфлисига қадар ҳамма кийимлари бу одамнинг ўзига жуда бино қўйганидан далолат бериб турарди. Унинг лоқайд ва маъносиз юзида аҳён-аҳёндагина пайдо бўладиган жўяли фикрлар акс этарди: шу туришда у Меттернихдан андаза олган дипломатнинг ўзгинаси эди.

96-полк поручиги, ташрифномасини одам юзига итқитиб яна шунча куттириб қўйиши янги ҳақорат эканлигини Жюльеннинг қулоғига қўйган эди, шу сабабдан қаҳрамонимиз жаноб де Бовуазининг олдига шитоб билан кириб борди. У рақибининг жиғига тегишга аҳд қилган эди, лекин шу билан бирга у одоб қоидаларидан четга чиқишни ҳам истамасди.

Бироқ жаноб де Бовуазининг ўзини мулоҳим тутуши, унинг вазмин ва шу билан бирга мағрур кўриниши, атрофидаги жиҳозларнинг нафислиги уни шу қадар ҳайратга солдики, у дарҳол ниятидан қайтди. Бу кеча у тўқнашган одам эмасди. Жюльен бу ерда учратишни умид қилган кечаги қўпол барзанги ўрнига шундай келишган одамни кўриб турганидан шу қадар ажабландики, тили калимага келмай қолди. У жаноб де Бовуазига кеча юзига итқитилган ташрифномалардан бирини узатди.

— Ҳа, чиндан ҳам бу менинг исмим,— деди ёш дипломат Жюльеннинг эрталаб соат еттидан кийиб олган қора костюмига бирмунча шубҳаланиб қарар экан.— Лекин тушунолмаяман, виждоним ҳаққи...

Унинг ана шу сўнгги сўзлари қандайдир алоҳида оҳангда айтганлиги Жюльеннинг зардасини қайнатиб юборди.

— Мен сизни дуэлга чақиргани келдим, афандим!— шундай дея у кечаги воқеани батафсил баён қилиб берди.

Жаноб Шарль де Бовуази обдан ўйлаганидан сўнг Жюльеннинг эғнидаги костюм бичимидан умуман кўнгли тўлди. «Костюмни у Штоубга тиктирган, бунга шубҳаланмаса ҳам бўлади,— дерди у ўзига-ўзи Жюльеннинг ҳикоясини тинглар экан.— Жилети ҳам дид билан танланган, ботинкаси ҳам ёмон эмас, лекин бошқа томондан олганда, азондан қора костюм кийиб олгани ғалатироқ туюляпти! Э, ҳа, ўққа нишон бўлмаслик учун шундай қилган у!»— ниҳоят бунинг сабабини ўйлаб топди кавалер де Бовуази.

У ана шу фикрга келган заҳоти жуда хушмуомала бўлиб қолди ва Жюльенни деярли ўзи билан тенг кўриб гаплаша бошлади. Суҳбат жуда чўзилиб кетди, масала анча қалтис эди, лекин охир-оқибатда Жюльен аниқ далил-исботларга қарши баҳслаша олмасди. Бу сертакаллуф йигитнинг кеча уни ҳақорат қилган қўпол нусхага ҳеч қандай алоқаси йўқ эди-да ахир.

Бу ердан қуруқдан-қуруқ чиқиб кетгиси келмаётган Жюльен гапни чўза бошлади. У кавалер де Бовуазининг мағрур юзига тикилиб ўтирарди. Жюльеннинг нуқул оддийгина «афандим» деб аташи иззат-нафсига теккан кавалер де Бовуази суҳбат чоғи ўзининг ана шу унвонини таъкидлаб қўйишни лозим топди.

Жюльен унинг қандайдир хиёл такаббуруна жиддийлигига маҳлиё бўлиб ўтирарди. Сўзларни талаффуз қилатуриб кавалер тилини ғалати қимирлатиши ҳам Жюльенни ҳайратга солимоқда эди... Бироқ булар жанжалга сира асос бўлолмасди.

Ёш дипломат бениҳоя ҳурмат билан дуэлга чиқиш учун тайёр эканлигини айтди, бироқ бутун бир соат давомида тирсагини кериб, қўлларини белига тираганича индамай оёғини чўзиб ўтирган 96-полкнинг истеъфодаги поручиги дўсти жаноб Сорель пруссияликлар каби бир одам билан фақат унинг ташрифомасини ўғирлаб кетганлари учунгина низолаша олмаслигини баён қилди.

Жюльен кавалер де Бовуазининг уйдан ниҳоятда таъби тирриқ бўлиб чиқди. Кавалернинг каретаси эшик олдида уни кутиб турарди. Тасодифан қараган Жюльен кўчирнинг кеча уни ҳақорат қилган ўша барзанги эканлигини кўриб қолди.

Йигит шу заҳоти кўчирнинг узун кафтани этагига чанг солиб, уни пастга қўлатди-да, қамчи билан савалай кетди. Икки малай ўртоғига ёрдамга ташланиб, Жюльенни муштлай бошлаган эдилар, йигит дарҳол ўша кичкина тўппончасини чиқариб, уларга қарата ўқ уза бошлади: малайлар дарров қочиб қолишди. Бу ишларнинг бари қандайдир бир минутнинг ичида содир бўлди.

Кавалер де Бовуази зинапоядан гердаийб пастга тушиб келар экан, бениҳоя сипогарчилик билан ҳар бир сўзни чертиб: «Нима гап ўзи? Нима гап ўзи?»— дея такрорларди. Шубҳасиз,

бу воқеага у жуда қизиқиб қолган эди, бироқ унинг дипломатларга хос сипогарчилиги ўз қизиқишини сездирмасликни тақозо этарди. У гап нимадалигини билгач, юзидаги сиполик ўрнини аста-секин ҳазил аралаш совуққонлик ифодаси эгалладики, зеро бу ифода дипломатнинг юзидан сира ҳам аримаслиги лозим эди.

96-полкнинг поручиги жаноб де Бовуазининг ўзи ҳам дуэлга чиқишга ошиқаётганини тушуниб қолди, у ҳам дўстининг ташабусини сақлаб қолмоқ учун дипломатларга хос устомонлик ишлатишга аҳд қилди.

— Ана энди дуэль учун тўла асос бор!— дея қичқирди у.

— Ҳа, менимча ҳам тўла асос бор бунга,— деди дипломат.— Анови муттаҳамни ҳайдаб юборинглар,— деди у малайларга қараб,— унинг ўрнига бошқа одам ўтирсин.

Каретанинг эшигини очишди, кавалер илтифот кўрсатиб, ўз рақиби ва унинг секундантини олдинга ўтқазди. Улар жаноб де Бовуазининг дўсти олдида боришди, у одам эса дуэль учун қулай жойни кўрсатди. Йўлда улар ширингина суҳбат қуриб боришди. Фақат эгнидаги халати билан дипломат бир оз ғалати-роқ кўринарди.

«Гарчи булар ҳам жуда асилзода жаноблар бўлишса-да,— дея ўйларди Жюльен,— лекин улар жаноб де ля Молнинг зиёфатларига келиб турадиган анави нусхаларга ўхшаб ҳеч ҳам дилгир эмас эканлар. Булар одоб сақлаб ўтиришмас экан». Суҳбат кечаги балетда томошабинларга ёқиб қолган раққосалар ҳақида кетмоқда эди. Бу жаноблар нуқул Жюльен ҳам, унинг секунданти, 96-полк поручиги ҳам билмайдиган аллақандай қизиқ воқеаларга шама қилишарди. Жюльен ўзини билагон қилиб кўрсатадиган аҳмоқлардан эмасди: у сира ҳам тортинмай ўзининг ҳеч нарсадан хабари йўқлигини айтди. Бундай софдиллик кавалернинг дўстига жуда ёқиб тушди: у Жюльенга ўша воқеани барча тафсилотлари билан кулгили қилиб сўзлаб берди.

Жюльенни яна бир нарса жуда ҳайратга солди. Аллақайси кўчада Лоши Масиҳо байрами шарафига ўтказиладиган диний маросим учун муваққат меҳроб қурилатгани сабабли карета бир минутча тўхтаб қолди. Дипломат ва унинг ошнаси шу муносабат билан бир-икки оғиз ҳазил қилишди: бу ернинг юреси, уларнинг айтишларича, архиепископнинг ўз ўғли эмиш. Герцоглик унвонига даъвогар бўлган маркиз де ля Молнинг уйида ҳеч қачон ва ҳеч ким бу ҳақда гап очишга журъат этмаган бўларди.

Дуэль бир зумда тугади: Жюльен қўлидан ўқ еди, унинг қўлини ароқ билан ҳўлланган дастрўмоллар билан боғлаб қўйишгач, кавалер де Бовуази мулозамат билан улар шу ерга келишган каретада уни уйига олиб бориб қўйиш учун ижозат сўради. Жюльен де ля Моля хонадонини айтган эди, ёш дипломат ва унинг дўсти бир-бирларига маънодор қараб қўйишди. Жюльен

нинг фиакри ҳам шу ерда турган эди, бироқ йигитга 96-полкнинг меҳрибон поручигига қараганда манови кавалерларнинг суҳбати қизиқарлироқ туюлди.

«Ё раббим! Дуэль деганлари шуми ҳали? Шу холосми?—дея ўйларди Жюльен.— Ўша кўчирни тутиб олганим қандай яхши бўлди-я! Бўлмасам, кафедаги ана шу ҳақоратни ҳам ичимга ютиб кетаверганимда, кейин роса қийналиб юрардим!» Улар бутун йўл давомида ширингина суҳбат қуриб боришди. Ана шунда Жюльен баъзан дипломатларга хос муғамбирлик ҳам фойдали бўлишини тушуниб қолди.

«Демак, дилгирлик асилзодалар суҳбатининг қандайдир ажралмас қисми бўлиши шарт эмас экан-да,— дея мулоҳаза юритарди у ўзича.— Ахир улар санам юришини аския қилишяпти, анчайин ҳаёсиз латифалар айтишяпти, бу латифаларнинг тафсилотларидан ҳам уялишаётгани йўқ. Фақат олий сиёсат ҳақида мулоҳаза юритишмаяпти холос, бироқ бу камчиликни нутқининг нафислиги, ибораларнинг ғоят аниқлиги юзиб кетяпти». Жюльен бу йигитларни жуда ёқтириб қолган эди. «Улар билан тез-тез учрашиб турсам, қандай бахтли бўлардим-а!»

Улар хайрлашишган заҳоти, кавалер де Бовуази Жюльеннинг насл-насабини суриштира бошлади; аммо натижаси яхши эмасди.

У ким билан дуэлга чиққанини аниқлашни ва кейинчалик уни бориб кўрса ўринли бўлиш ёки бўлмаслигини билишни истарди. У тўплай олган озгина маълумотни мутлақо қувончли деб бўлмасди.

— Бу гапларнинг ҳаммаси даҳшат-ку!— деди у ўз секундантига.— Жаноб де ля Молнинг оддий котиби билан, яна келиб-келиб кўчирим ташрифномамни ўғирлаб олгани учун дуэлга чиққанимни одамларга қайси юз билан айтаман?

— Ҳа, одамларга кулгили кўриниши турган гап.

Ўша кунни кечқурун кавалер де Бовуази ва унинг дўсти барчага, анави жаноб Сорель — дарвоқе, жуда дилкаш йигит, маркиз де ля Молга дўст бўлган бир одамнинг никоҳсиз хотиндан туғилган ўғли экани ҳақида гап тарқатишди. Бу гапга ҳамма осонгина ишонди қўйди. Бу гап тасдиқлаб олинганидан сўнг ёш дипломат ва унинг дўсти Жюльен ўз хонасида ўтказган икки ҳафта давомида уни бир неча бор келиб кўришни лозим топишди. Жюльен уларга умри бино бўлиб Операга атиги бир марта борганини айтди.

— Лекин бу яхши эмас,— дейишди кавалерлар унга.— Боришга арзийдиган ягона жой ўша-да ахир. Сиз биринчи галда албатта «Граф Ори»ни бориб кўринг.

Операда кавалер де Бовуази Жюльенни ўша кезлари катта шуҳрат қозонган машҳур хонанда Джеронимо билан таништириб қўйди.

Жюльен жаноб де Бовуазига деярли ошиқ бўлиб қолган

эди: кавалернинг қиёфасидаги ўзини ўзи ҳурмат қилиш ҳам, аралаш-қуралаш бўлиб кетган қандайдир сирли такаббурлик, олифтагарчилик ҳам уни ўзига маҳлиё қилиб қўйганди. Масалан, кавалер шундай нуқсони бўлган бир аркони давлат билан тез-тез учрашиб тургани учунгина хиёл дудуқланиб гапиришни ўзига одат қилиб олганди. Жюльен шу пайтга қадар ҳеч қачон бир одам сиймосида шундай ғалати қилиқлар билан маҳоратнинг уйғунлашиб кетганини сира кўрмаган эди, провинциялик бечора йигит бунга фақат тақлид қилиши мумкин эди.

Уни Операда кавалер де Бовуази билан бирга юрганини кўришгач, бу ошначилик анчагина шов-шувга сабаб бўлди.

— Демак,— деди унга бир куни жаноб де ля Моль,— маълум бўлишича, сиз франш-контэлик бадавлат дворянин, менинг яқин дўстимнинг никоҳсиз хотиндан туғилган ўғли экансиз-да?

Жюльен бундай миш-мишнинг тарқалишида мутлақо айби йўқ эканлигига ишонтирмоқчи бўлган эди, маркиз унинг гапини бўлди.

— Жаноб де Бовуази, дурадгорнинг ўғли билан дуэлга чиқибди, дея ғийбат қилишларини истамади.

— Биламан, биламан,— деди жаноб де ля Моль.— Бу ёғини энди менга қўйиб беринг. Мен бу афсонани мустаҳкамламоғим лозим — менга шуниси қулай. Сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман, бу сизнинг қандайдир ярим соатгина вақтингизни олади. Спектакль қўйиладиган кунлари, кечқурун соат ўн бир яримда, киборлар жамияти уй-уйига тарқалаётган пайтда театр вестибюлига бориб турасиз. Баъзан сизда провинцияликларга хос одатлар сезиб қоляпманки, сиз бу одатларингизни тарк этмоғингиз лозим. Боз устига йирик аркони давлатларни таниб олсангиз ёмон бўлмайди, эҳтимол, бирон топшириқ билан сизни уларнинг олдига юбориб турарман. Театр кассасига бориб учрашинг, токи улар сизни таниб олсинлар. Сизга исталган пайтингизда кириш ҳуқуқи билан доимий пропусқа буюриб қўйилган.

VII

Бод касалининг хуружи

Мен муносиб бўлганим учун эмас, балки хўжайиннинг бод касали хуруж қилиб қолгани учунгина юқорироқ мартабага кўтарилдим.

Бертолотти

Эҳтимол китобхон маркизнинг қаҳрамонимиз билан бундай эркин ва дўстона оҳангда гаплашаётганини кўриб ажабла-

наётгандир: биз жаноб де ля Молнинг бир ярим ойдан буён кўчага чиқмай, уйда ўтирганини айтмоқни унутибмиз, зеро унинг бод касали хуруж қилиб қолган эди.

Де ля Мольт хоним қизи билан Гиерига, маркизнинг онасиникига жўнаб кетган эди. Граф Норбер отасининг олдида баъзи-баъзида бир минутга кириб чиқарди. Уларнинг ўзаро муносабатлари жуда яхши бўлса ҳам, бироқ ўртада гаплашадиган гаплари йўқ эди. Ёлғиз Жюльеннинг улфатчилиги билан қаноатланишга мажбур бўлган маркиз де ля Мольт йигитнинг қандайдир ўз фикрлари борлигини кўриб, жуда ажабланди. У Жюльенни газета ўқиб беришга мажбур қиларди. Тез орада ёш-секретарь газетадан қизиқ жойларини ўзи топиб ўқийдиган бўлди. Яқинда чиқа бошлаган янги бир газетани маркиз жиндан баттар ёмон кўрарди: у, бу газетани ҳеч қачон ўқимайман, деб онт ичган эди-ю, лекин ҳар куни у ҳақда ўзи гап очарди. Жюльен бундан кулиб юрарди. Ҳозирги замонадан порози бўлган маркиз Жюльендан Тит Ливийни ўқиб беришни илтимос қиларди; йигитнинг лотин тилидаги текстни тўғридан-тўғри таржима қилиб беришини эшитар экан, унинг анча кўнгли очиларди.

Бир куни маркиз Жюльенга алоҳида бир илтифот билан муурожаат қилдики, баъзан бундай илтифотдан йигитнинг гаши келарди.

— Азизим Сорель, сизга ҳаво ранг фрак совға қилишимга ижозат этсангиз,— деди у.— Сиз ана шу фракни кийиб олдимга кирганингизда, мен сизни граф де Рецнинг укаси, яъни дўстимнинг, кекса герцогнинг ўғли деб ҳисоблайман.

Жюльен бу гапнинг тагида қандай маъно борлигини яхши тушунмади-ю, лекин ўша куни кечқуруноқ маркизнинг олдида, ҳаворанг фракни кийиб кирди. Маркиз уни ўзига тенг кўриб суҳбатлашди. Жюльен ҳақиқий назокатнинг қадрига ета оларди, бироқ у хушмуомалаликнинг нозик томонларини мутлақо тасаввур қила олмасди. Маркизнинг шу ғалати ишига қадар у ўзига нисбатан жаноб де ля Мольт кўрсатганидан ортиқ илтифотнинг бўлмаслигига онт ичиши ҳам мумкин эди. Жюльен кетмоқчи бўлиб ўрнидан турганида маркиз бод касали туфайли уни кузатиб қўя олмаслиги учун кечирим сўради, шунда Жюльен: «Қандай ажойиб талант!»— дея беихтиёр хаёлидан ўтказди.

Маркизнинг бу ғалати иши Жюльенни анча ўйлатиб қўйди. «Мени калака қилмаяптимикин ишқилиб?»— дея сўрарди у ўзидан ўзи. У маслаҳатлашмоқ учун аббат Пирарнинг олдида борди, бироқ мулозамат бобида маркиздан анча орқада бўлган устози ҳеч нима демади. У фақат ҳуштак чалиб қўйди-да, аллақандай бошқа мавзудан гап очди. Эртаси куни эрталаб Жюльен қора костюмини кийди-да, папка ва имзо чектириши лозим бўлган хатларни олиб, маркизнинг ҳузурига кирди. Жаноб де ля Мольт уни эскичасига қабул қилди. Кечқурун, йигит ҳаворанг

фракни кийиб келганида эса, маркиз у билан бутунлай бошқачасига, худди кечагидек назокат билан гаплашди.

— Мехрибонлигингиз туфайли бечора хаста қарияни кўргани киравериб жуда ҳам зерикмаган бўлсангиз,— деди унга маркиз,— ҳаётингизда рўй берган турли воқеалардан ҳикоя қилиб беринг, шунда сиз уни гоёат мамнун этган бўлур эдингиз. Фақат ҳеч нимани яширманг ва ҳикоянгиз равшан, қизиқарли бўлишидан ўзга нарсани ўйламанг. Зеро инсон кўнгил очишни билмоғи керак,— дея давом этди маркиз.— Зотан ҳаётда шундан бўлак нима ҳам бор дейсиз! Одам ҳар куни урушда менинг ҳаётимни қутқариб қололмайди ёки ҳар куни менга бир миллиондан совға қилолмайди, бироқ агар шу ерда, мен ўтирган кресло ёнида Ривароль бўлганида эди, у ҳар куни мени бир соатга азоб чекиш ва хунобгарчиликдан қутқарган бўлур эди. Мен муҳожирликда юрганимда у билан Гамбургда тез-тез учрашиб турардим.

Шундан сўнг маркиз Жюльенга Ривароль ва унинг биронта қочириқ гапининг тагига етмоқ учун тўрт кишилашиб бош қотирадиган гамбургликлар ҳақида бир неча кулгилли воқеаларни айтиб берди.

Бу навқирон аббатчанинг улфатчилиги билан қаноатланишга мажбур бўлган жаноб де ля Мольт уни бирор йўл билан руҳлантириб юборишни истарди. У Жюльеннинг иззат-нафсига тегишга муваффақ бўлди. Жюльен, ундан ҳақиқатни эшитишни исташар экан, ҳамма гапни тўкиб солишга ва фақат икки нарса ҳақида оғиз очмасликка қарор қилди. Аввало, у маркиз номини эшитганида қутуриб кетадиган бир одамнинг хотирасига сажда қилишини айтмади, сўнгра худога мутлақо ишонмаслигини ҳам сир тутди, зеро бу ҳол бўлажак кюренинг шаънига унчалик тўғри келмас эди. Бу ўринда унга кавалер де Бовуази билан бўлган кичкина тўқнашув жуда қўл келди. Маркиз Сент-Оноре кўчасидаги кафеда Жюльенни астар-аврасини ағдариб сўккан кўчир воқеасини эшитгач, қотиб-қотиб кулди. Бу ҳомий ва тобе йигит ўртасида тўла самимият ҳукм сурган пайтлар эди.

Жаноб де ля Мольт бу ўзига хос характерга жуда қизиқиш қолди. Аввалига у Жюльеннинг тентакликларини рағбатлантириб юрди, зеро қаҳрамонимизнинг бу қилиқлари унинг кўнглини хуш этмоқда эди, бироқ тез орада унга аста-секин баъзи нарсалар ҳақида сохта тасаввурга эга бўлган йигитнинг хатоларини тузатиб қўйиши қизиқарлироқ туюла бошлади. «Бошқа провинцияликлар Парижга келишгач, ҳамма нарсага мафтун бўлиб юрадилар,— дея мулоҳаза юритарди маркиз.— У эса ҳамма нарсадан нафратланади. Бошқаларнинг кўнгли завқшавққа тўлиб юради, бунга эса худди шу нарса етишмайди, шу боисдан ҳам тентаклар уни тентак деб ўйлашади».

Қаттиқ совуқ тушгани сабабли бод хуружи анча чўзилиб, бир неча ой давом этди.

«Ахир одамлар чиройли бароқ итга ҳам кўнгил қўйишади-ку,— дея ўзини ўзи ишонтирмоқчи бўларди маркиз.— Агар ма-нови аббатчага меҳрим тушиб қолган бўлса, бунинг нимасидан уялишим керак экан? У аломат йигит. Мен уни ўғлимдек кўриб, муомала қиляпман. Хўш, нима қилибди! Бунинг нимаси ёмон? Бу менинг ҳавойи ҳавасим, агар у узоқ давом этса, васиятномамда беш юз луидорлик бриллиантга тушади холос».

Энди маркиз ўзи ҳомийлик қилаётган йигитнинг иродаси анча кучли эканлигини яхши билиб олгач, ҳар куни унга биронта янги иш топшира бошлади.

Жюльен баъзан бу аркони давлат биронта масала юзасидан бир-бирига мутлақо зид бўлган фармойишлар беришини кўриб даҳшатга тушарди.

Бу нарса Жюльенни ниҳоятда ноқулай аҳволга солиб қўйиши мумкин эди. Шундан сўнг у иш юзасидан маркизнинг ҳузурига кирганида ўзи билан дафтар олиб киришни одат қилди. Йигит бу дафтарга олган фармойишларини ёзиб қўяр, маркиз эса унинг остига имзо чекар эди. Сўнгра Жюльен котиб ёллади. Бу одам алоҳида дафтарга ҳар бир иш юзасидан қабул қилинган қарорни ёзиб қўяр ва ўша дафтарнинг ўзига барча хатлардан нусха кўчиради.

Аввалига бу иш маркизга жуда бемаъни ва зерикарли бўлиб кўринди. Бироқ орадан икки ой ўтмасданоқ у бу ишнинг нақадар афзаллигига ишонч ҳосил қилди. Жюльен унга яна ўзи назорат қилиб юрадиган барча ер-мулклар бўйича кирим ва чиқимнинг икки тарафлама ҳисоботини олиб бормоқ учун банкдан ҳисобчи олишни ҳам таклиф қилди.

Барча бу тадбирлар маркиз учун ўз ишларининг қай аҳволда эканлигини шу қадар ойдинлаштириб бердики, энди у инсофсизларча ўғирлик қиладиган сохта шахслар ёрдамига муурожаат қилмай, ўз маблағини ўзи муомалага киритиш имкониятига эга бўлди.

— Ўзингизга уч минг франк олинг,— деди у бир куни ўзининг навқирон министрига.

— Тақсир, бу аҳволда мен туҳматга учрашим мумкин.

— Хўш, нима қилишим керак ўзи?— сўради норози бўлиб маркиз.

— Марҳамат айлаб, аниқ бир қарор қабул қилсангиз-да, сўнгра уни ўз қўлингиз билан дафтарга ёзиб қўйсангиз. Ана шунда мен уч минг франк олиш ҳуқуқига эга бўламан. Дарвоқе, шундай ҳисоб-китоб жорий этишни менга аббат Пирар маслаҳат берди.

Маркиз ўз интенданнти жаноб Пуассоннинг ҳисоботини эшитётган маркиз де Монкад каби пешанасини тириштириб, ушбу қарорни дафтарга ёзиб қўйди.

Кечқурун, Жюльен ҳаворанг фрак кийиб келган пайтлари ҳеч қачон иш ҳақида сўз очилмасди. Маркизнинг илтифотлари

қахрамонимизнинг доим азият чекиб юрадиган иззат-нафсига шу қадар хуш ёқардики, тезда у қалбида бу меҳрибон чолга нисбатан меҳрга ўхшаш аллақандай туйғу ҳис этди. Бу Жюльен Парижда тушуниладиган маънода таъсирчан экан, дегани эмасди, албатта. Лекин у ҳиссиз тўнка ҳам эмасди, кекса полк табибининг ўлимидан кейин эса ҳали ҳеч ким унга шундай меҳроқибат кўрсатмаган эди. Йигит маркиз унинг нафсониятини ниҳоятда авайлаб муомала қилаётганини кўриб ҳайратга тушарди, зеро кекса жарроҳ ҳеч қачон у билан бундай муомала қилмаган эди. Ниҳоят, у маркиз ҳаворанг лентаси билан ғурурланганидан кўра жарроҳ ўз ордени билан кўпроқ фахрланарди, деган қарорга келди. Маркизнинг отаси катта давлат арбоби бўлган экан.

Бир кун эрталаб, Жюльен қора костюмини кийиб, кундалиқ ишлар юзасидан маркизнинг олдига кирганида, у қандайдир гап билан жаноб де ля Молнинг кўнглини чоғ қила билди: шундан сўнг маркиз уни икки соатча ушлаб қолди ва ҳозиргина агенти биржадан олиб келган банк билетларидан бир нечасини ўзингизга олинг, дея қисталанг қила бошлади.

— Жаноб маркиз, агар икки оғиз сўз айтишга ижозат сўрасам, сизга бўлган чексиз ҳурматим чегарасидан чиқиб кетмасман, деб умид қиламан.

— Гапираверинг, дўстгинам.

— Илтимос, ушбу совғангизни рад этмоққа ижозат берсангиз. Бу совға сира ҳам қора костюмли киши учун мўлжалланган эмас, шу билан бирга у ҳаворанг фрак кийган кишига лутфан рухсат этилган самимиятга раҳна солади.— Шундай дея Жюльен бағоят эҳтиром билан таъзим қилди-да, маркизнинг юзига қарамай хонадан чиқиб кетди.

Унинг бу иши маркизга жуда ғалати туюлди. Кечқурун у бу ҳақда аббат Пирарга ҳикоя қилиб берди.

— Мен сизга, ниҳоят, баъзи нарсаларни айтиб қўймогим керак, азизим аббат. Жюльеннинг насл-насаби менга маълум, шунинг учун ҳам сизга ҳозир мен айтган гапларни сир сақла-масликка ижозат этаман.

«Бугун эрталаб у ўзини чиндан ҳам жуда олижаноб тутди,— дея ўйларди маркиз.— Шундай экан, унга олижаноб насаб ҳада этсам нима бўлибди».

Орадан яна бир оз вақт ўтгач, маркиз ниҳоят уйдан ташқарига чиқа бошлади.

— Сиз Лондонга бориб, у ерда бир-икки ой яшанг,— деди у Жюльенга,— чопарлар ва бўлак курьерлар мен ҳошиясига қайднома ёзган хатларни сизга етказиб туришади. Сиз бу хатларга жавоб ёзасиз-да, уларни ўша жавобингизга қўшиб менга қайтарасиз. Мен чамалаб кўрдим, жавоблар нари борса беш кунга кечикар экан.

Қале томон кетаётган почта каретасида ўтирар экан, Жюльен гўё бу хизмат сафари учун баҳона бўлган топшириқларнинг

нақадар арзимас эканлигини ўйлаб, чин кўнгилдан ажабланиб қарди.

Унинг инглиз тупроғига қандай нафрат ва деярли даҳшат туйғуси билан қадам қўйгани ҳақида гапириб ўтирмаймиз. Унинг Наполеонга телбаларча сажда қилиши китобхонга яхши маълум. Жюльен ҳар бир офицер сиймосида сэр Гудсон Лоуни кўрар, ҳар бир аркони давлат эса унга Муқаддас Елена оролида роса мурдорлик қилган ва бунинг эвазига ўн йил муддат билан министрлик портфелига эга бўлган ўша лорд Бетхеретни эслатарди.

Лондонда у, ниҳоят, ҳақиқий олифталик қандай бўлишини билиб олди. У ёш рус амалдорлари билан танишган эди, бу йигитлар уни барча сир-асрордан хабардор қилиб қўйишди.

— Сизга, қадрли Сорель, тақдирнинг ўзи кулиб боққан,— дейишарди улар Жюльенга.— Табиатнинг ўзи сизга шавқсиз чехра ато этибди — бизда бу *дилидаги ҳис-туйғудан минг чақирим нарида бўлиш*, деб аталадики, барчамиз, юзимизда худди ана шу ифодани акс эттиришга уринамиз.

— Сиз ўз асрингиз руҳини тушунмас экансиз,— дерди унга князь Коразов.— *Доим одамлар сиздан кутаётган нарсанинг тескарисини қилинг*. Бу, сирасини айтганда, замонамизнинг ягона қонун. Тентак ҳам, муғамбир ҳам бўлманг, зеро у ҳолда сиздан ё тентаклик, ёки муғамбирликни кутишадик, натижада қоида бузилади.

Жюльен князь Коразов билан бирга тушки зиёфатга таклиф этган герцог де Фитц-Фольке меҳмонхонасида чиннакамига шуҳрат қозонди. Зиёфатни бир соатча кутишга тўғри келди. Таклиф қилинган йигирма киши ўртасида Жюльен ўзини шундай тутдики, Лондон элчихоналарининг ёш секретарлари бу ҳақда ҳанузгача эслаб юришади. Унинг юзидаги ифодани чиндан ҳам тасвирлаб бериш қийин эди.

У энди оғайниларининг ҳазил-ҳузид гапларига қарамай, нима қилиб бўлса-да, Англия Локкдан *сўз* эга бўлган ягона файласуф Филипп Вэнни бориб кўрмоқчи бўлди. У етти йилдан буён қамоқ муддатини ўтаётган файласуфни турмада кўрди. «Бу мамлакатнинг киборлари ҳазил қилишни ёмон кўрар экан,— дея ўйлади Жюльен.— Вэнни қамоққа тиқишгани камлик қилгандек, яна уни сазойи қилиб, номини булғашибди».

Жюльеннинг назарида Вэн анча жўшқин кўринди: киборларнинг қутуриши унинг кулгисини қўзғатарди. «Мен Англияда кўрган ягона қувноқ одам ана шу экан»,— деди ўзига-ўзи Жюльен қамоқхонани тарк этар экан.

«*Золимлар учун худо ғоясидан фойдалироқ ғоя йўқ дунёда!*»— деди унга Вэн.

Биз унинг фалсафий системасини баён қилиб ўтирмаймиз, зеро бу *ҳаёсиз* одамнинг фалсафасидир.

Жюльен Парижга қайтгач:

— Хўш, мени нима билан хурсанд қиласиз, Англиядан қан-

дай ёқимли таассуротлар билан қайтдингиз?— дея сўради ун-
тап жаноб де ля Моль.

Жюльен индамай тураверди.

— Хўш, ёқимлими, ёқимсизми, ишқилиб бирор таассурот
билан қайтгандирсиз ахир у ердан?— дея тоқатсизланиб так-
рорлади маркиз.

— *Примо*,— деди Жюльен,— энг бамаъни инглиз ҳам бир
соатга ақлдан озади: у ўзини ўзи ўлдириш васвасига тушади-
ки, бу васваса ушбу мамлакатнинг худосидир.

Секундо: Англия тупроғига қадам қўяр экан, ақл ва даҳо
ўзининг йигирма беш фоиз қийматини йўқотади.

Терцо: дунёда Англиядаги табиат манзарасидан гўзалроқ,
ажиб ва таъсирлироқ нарса йўқ.

— Энди эса менинг навбатим,— деди маркиз.— *Примо*: не-
га рус элчисиникидаги балда сиз, Францияда уруш бўлишини
жон-дилидан истайдиган уч юз минг йигит бор, деб айтдингиз?
Бу гап подшоҳларга ёқади, деб ўйлайсизми?

— Буюк дипломатларимиз билан саҳбатлашганда, одам ни-
мани гапиришни билмай гаранг бўлиб қолади,— дея жавоб қил-
ди Жюльен.— Улар жиддий мавзуда суҳбат қуришни жону дил-
дан яхши кўришади. Шундай қилиб, агар ҳаммага маълум
бўлган расмий гапларни айтсанг, аҳмоқ деб ном чиқаришинг
мумкин. Мабодо ҳақиқатга яқинроқ бирор янги гап айтиб қўй-
сангиз, улар ажабланиб, нима деб жавоб қилишини билмай қо-
лишади ва эртасига эрталаб соат еттида, сизга элчихонанинг
биринчи секретари орқали ахлоқсизликка йўл қўйдингиз, дея
хабар қилишади.

— Дуруст,— деди кулиб маркиз.— Хўп, гап бундай, жаноб
мутафаккир, имоним комилки, сиз Англияга нима мақсадда бо-
риб келганингизни ҳали ҳам билмасангиз керак.

— Кечирасиз,— дея жавоб қилди Жюльен.— Мен у ерга дун-
ёдаги энг хушмуомала одам—ҳазрати олийларининг элчила-
риникида ҳафтасига бир марта бўладиган зиёфатда қатнашмоқ
учун борганман.

— Сиз у ерга манови орденни олиш учун боргансиз,— деди
унга маркиз.— Мен сизни қора костюмингиздан воз кечишга
мажбур қилмоқчи эмасман, лекин ҳаворанг фрак кийган одам
билан бўладиган қизиқроқ суҳбатларга ўрганиб қолибман. Эн-
ди, янги фармойиш бергунимга қадар, бир нарсани яхшилаб
ўқиб олмоғингизни илтимос қиламан: ана шу орденни тақиб юр-
ган пайтингизда сиз мен учун дўстим, герцог де Рецнинг кичик
ўғли бўласиз. Сиз, гарчи бундан ўзингизнинг хабарингиз бўл-
маса-да, ярим йилдан буён дипломатик хизматда ҳисобланасиз.
Яна шу нарса ҳам ёдингизда бўлсинки,— дея ғоят жиддий
оҳангда қўшимча қилди маркиз миннатдорчилик билдира бош-
лаган Жюльеннинг гапини шартта бўлиб,— мен сизнинг ўз тон-
фангиздан юз ўгиришингизни мутлақо истамайман. Бу ҳол ҳо-
ний учун ҳам, ҳомийликдаги одам учун ҳам азалдан янглиш-

моқлик ва бахтсизликка сабаб бўлиб келган. Менинг даъволашувларим жонингизга тегса ёки менинг ўзим сизни номақбул деб ҳисоблай бошласам, у ҳолда сизга айтайлик, дўстимиз аббат Пирарники каби яхши бир приход олиб бераман. *Бундан ортиғига умид қилманг*,— дея қўшимча қилди маркиз жуда соvuқ оҳангда.

Бу орден, ниҳоят, Жюльеннинг ғурурини тинчитди, у энди анча сўзамол бўлиб қолди ва аслини олганда-ю, унча одобли бўлмаган, лекин жонли суҳбат чоғи оғиздан осонгина чиқиб кетиши мумкин бўлган унча-мунча сўзларга парво қилмайдиган ва сал нарсани ўзи учун ҳақорат деб тушунмайдиган бўлди.

Ана шу ордени туфайли у ғаройиб бир одам билан учрашиш шарафига муяссар бўлди: янги унвони учун министрға миннатдорчилик билдирмоқ ва у билан баъзи нарсалар хусусида келишиб олмоқ ниятида Парижга қадам ранжида қилган барон де Валено жаноблари Жюльенни атайин йўқлаб келди. Уни жаноб де Реналнинг ўрнига Веррьер шахрининг мэри қилиб тайинлашмоқчи экан.

Жаноб Валено Жюльенга сир қилиб, жаноб де Реналь яқини экан, бу нарса яқиндагина маълум бўлиб қолди, дея айтганида, қаҳрамонимиз хахолаб кулиб юборишига сал қолди. Гап шунда эдики, депутатлар палатасига бўладиган сайловларда янги пайдо бўлган бароннинг номзодини министрлик кўрсатган эди, департаментнинг аслида ультра-роялистик кайфиятда бўлган йирик сайлов коллегиясида эса жаноб де Реналнинг номзодини либераллар таклиф қилишганди.

Жюльен де Реналь хоним ҳақида бирор нарса билишга уриниб бекор овора бўлди: барон ўтмишдаги рақобатни эслади шекилли, хоним тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмади. Кетиш олдидан, у бўлажак сайловда отангиз менга овоз берса, дея илтимос қилди. Жюльен бу ҳақда ёзиб юборишга ваъда берди.

— Мени жаноб маркиз де ля Молга таништириб қўйсангиз ёмон бўлмасди, жаноб кавалер.

«Чиндан ҳам ёмон бўлмасди,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Лекин шундай муттаҳамни-я!..»

— Сизга ростини айтсам,— деди у жавобан,— биронта одамни таништирмоқ учун мен де ля Моль хонадонида жуда кичкина одамман.

Жюльен маркизга ҳамма гапни айтиб берди. Кечқурун у жаноб де ля Молга Валено билдирган истак ҳақида, яна 1814 йилдан бошлаб унинг барча ҳийла-найранглари тўғрисида сўзлаб берди.

— Сиз эртага бу янги баронни менга таништирибгина қолмай,— деди унга маҳобат билан жаноб де ля Моль,— балким уни индинга пешинги зиёфатга ҳам таклиф қиласиз. У бизнинг янги префектларимиздан бири бўлади.

— У ҳолда,— дея совуққина эътироз билдирди Жюльен,—

гиздан менинг отамни етимхона директори қилиб тайинлашини гизни илтимос қиламан.

— Жуда яхши,— деди маркиз бирдан вақти чоғ бўлиб,— розиман. Мен, ростини айтсам, панд-насиҳат эшитаманми, деб қўрқувдим. Бу дейман, анча ақлингиз кириб қолибди-ку.

Жаноб Валено Жюльенга Веррьердаги лотерея идорасининг бошқарувчиси яқинда вафот этганини хабар қилди. Жюльенга бу жойни бир вақтлар жаноб де ля Молнинг хонасида илтимосномасини топиб олган жаноб де Шолен, ўша қари аҳмоққа берилса жуда кулгили бўладигандек туюлди. Жюльен шу жой хусусида молия министрининг номига ёзилган хатга имзо қўйдиргани кирганида ўша илтимосномани ёддан айтиб берган эди, маркиз роса хаҳолаб кулди.

Жаноб де Шолен ўша жойга тайинланиши биланоқ Жюльенга департамент депутацияси бу жойни машҳур математик жаноб Гро учун сўрагани маълум бўлиб қолди. Бу олижаноб одамнинг бор-йўғи бир минг тўрт юз франк рентаси бўлиб, у ана шу даромадидан йилига олти юз франкни, оиласини боқсин, деб марҳум идора бошқарувчисига бериб юаркан.

Жюльен қилиб қўйган ишидан ўзи ҳайратга тушди. Энди анави марҳумнинг оиласи нима бўлади? Нима ҳисобига кун кўради у боёқишлар? Бу фикрдан унинг юраги орқасига тортиб кетди. «Ҳечқиси йўқ,— деди сўнгра у ўзига,— агар ҳаётда муваффақиятга эришувни истасам, ҳали кўп адолатсизлик қилишим керак бўлади. Боз устига бу адолатсизликларни маънодор сўзлар билан ниқоблашга ҳам ўрганмоқ лозим. Бечора жаноб Гро! Орденни ана ўша олиши керак эди. Уни эса мен олдим. Шу боисдан ҳам бу мукофотни менга беришни лозим топган ҳукумат руҳига мос иш тутмоғим лозим».

VIII

Ажратиб кўрсатувчи тафовут

— Берган сувнинг чанқоғимни босмаяпти,— деди ташналикдан силласи қуриган жин.

— Ахир бу бутун Диёр-Бакирдаги энг совуқ қудуқ-ку.

Пеллик

Бир куни Жюльен Сена соҳилида жойлашган ажойиб Виллекье амлокига қилган сафаридан қайтиб келди. Жаноб де ля Моль бу амлокка алоҳида эътибор берарди, зеро бу унинг ермулклар орасида бир вақтлар машҳур Бонифаций де ля Молга қарашли бўлган ягона жой эди. Йигит уйда ҳозиргина Гиер оролларида қайтиб келган маркиза билан унинг қизини кўрди.

Жюльен энди ҳақиқий дэндига айланганди ва Парижда яшаш санъатини яхшигина эгаллаб олганди. У м-ль де ля Молга нисбатан совуқ бир назокат билан муомала қиларди. Қиз унинг отдан қандай йиқилганини сўраб мазаҳ қилган узоқ ўтмишни у бутунлай хотирасидан ўчириб ташлагандек туюларди.

М-ль де ля Молга Жюльен анча улғайиб, ранги оқаргандек кўринди. Унинг қоматида, ўзини тутишида провинциалликдан асар ҳам қолмаган эди; лекин гапириш одатида ҳали ҳам нимадир етишмасди: унинг нутқида ҳамон меъёридан ортиқ жиддийлик ва ижобийлик кўзга ташланарди. Шуниси ҳам борки, ана шу оқилона хислатлари ва мағрурлигига қарамай, йигитнинг нутқидан тобелик таассуроти туғилмасди, фақат унинг ҳали ҳам кўп нарсаларга эътибор бериши сезилиб турарди. Бироқ унинг сўзидан қайтмайдиган одамлар тоифасидан эканлиги яққол кўзга ташланарди.

— Унга ақл эмас, эркинлик етишмайди,— деди бир кун м-ль де ля Моль отасига, у Жюльенга олиб берган орден хусусида ҳазил қилар экан.— Лекин акам сиздан бу орденни бир ярим йилдан буён сўраб келарди. Ахир у де ля Моль-ку!..

— Ҳа, лекин Жюльен кутилмаганда ўзини кўрсатиб қолиши мумкин. Сиз айтган де ля Моль эса ҳеч қачон бундай қила олмаган.

Герцог де Рецнинг келгани ҳақида хабар қилишди.

Матильдани бирдан қаттиқ эсноқ тутди, қиз уни кўрган заҳоти кўз олдида зарҳал югуртилган ўша кўҳна мебеллар, отасининг меҳмонхонасига канда қилмай келиб турувчи ўша меҳмонлар гавдаланарди. Шундан сўнг у ўзи учун Парижда яна бошланажак ўлгудай зерикарли ҳаётни тасаввур қилди. Бўлмасам Гьер оролларида у Парижни соғинган эди-я!

«Ахир эндигина ўн тўққиз ёшга кирдим!— дея ўйларди у.— Зарҳал жилдли манови эски-туски фикрлар мажмуасида айтилганидек, энг бахтли палла бу». Қиз Провансга саёҳатга кетган пайти меҳмонхонанинг мармар токчасида йиғилиб қолган яп-янги саксон том шеърлар тўпламига нигоҳ ташлади. Бахтга қарши, қиз барча бу де Круазнуа, де Кайлюс, де Люз каби жаноблар ва бошқа дўстларидан анча ақллироқ эди. У дўстлари унга Прованснинг ложувард осмони, поэзия, жаннатмакон жануб ва ҳоказо, ва ҳоказолар ҳақда айтадиган барча гапларни жуда яхши тасаввур қиларди.

Унинг беҳад зерикиш ва бундан ҳам баттарроғи, қувончлироқ бирор нарса топишдан бутунлай умидсизлик акс этган шаҳло кўзлари Жюльенга қадалди. Бу йигит ҳар қалай бошқалардан хиёл фарқ қилиб турарди.

— Жаноб Сорель,— деди у бўғиқроқ товуш билан бетоқат оҳангда (одатда киборлар жамиятига мансуб ёш аёллар шундай оҳангда гапиришади ва бунда аёллик латофатидан асар ҳам бўлмайди).— Жаноб Сорель, сиз бугун кечкурун жаноб де Рецникида бўладиган балга борасизми?

— Мадемуазель, мен жаноб герцог билан танишиш шарафига муюссар бўлмаганман (бу сўзлар ва бу унвон провинциялик бу такаббур йигитнинг оғзини йиртаётгандек туюларди).

— У акамга сизни балга олиб боришни топширган. Гап шундаки, агар сиз балга борсангиз, Виллекьедаги ўша амлокимиз ҳақида менга батафсил гапириб берган бўлардингиз: биз, баҳорда у ерга борсакмикин, деб ўйлаб юрибмиз. Мен ўша қаср яшаш учун яроқли ёки яроқли эмаслигини билмоқчиман. Кейин унинг атрофларини жуда хушманзара дейишади, шу гап ростми? Ахир кўпинча ўринсиз ҳам мақташади-ку.

Жюльен жавоб бермади.

— Акам билан балга боринг,— дея қўшимча қилди қиз совуққина оҳангда.

Жюльен эҳтиром билан таъзим қилди. «Демак, ҳатто балда ҳам мен бу оиланинг барча аъзоларига ҳисобот бериб турмоғим лозим экан. Бироқ менга уларнинг ишларини бошқаришим учун ҳам ҳақ тўлашади». Жаҳл устида у яна шуларни ўйлади: «Худо билсин, эҳтимол қизига отаси, акаси ва онасининг режаларига тўғри келмайдиган бирор гап айтиб, қовун тушириб қўярман. Ахир мустабид ҳокимнинг саройи-ку бу ер. Бу ерда мутлақо ҳеч нарсага арзимайдиган одам бўлишлик, шу билан бирга бировнинг шикоят қилишига ўрин қолдирмаслик керак».

«Баланд бўйли бу ойимча менга сира ёқмади-ёқмади-да,— дея хаёлидан ўтказди у онаси қандайдир дугоналарига таниш тирмоқчи бўлиб чақириб қолган м-ль де ля Молнинг ортидан қараб қолар экан.— Ҳар қандай модани орқада қолдириб кетишга уринишини айтмайсизми: кўйлаги елкасидан сирғалиб тушай дейди... Ранги бўлса саёҳатдан сўнг янада оқариб кетибди... Сочини айтмайсизми, оқлигидан шу қадар рангсизки... шаффоф дейиш мумкин... Саломлашаётганида нигоҳларидаги димоғ-фироғига ўлайми, шоҳона хатти-ҳаракатларидан ўргилдим бу ойимтилланинг!» М-ль де ля Моля меҳмонхонадан чиқиб кетаётган акасини ёнига чақирди.

Шундан сўнг граф Норбер Жюльеннинг ёнига келди.

— Азизим Сорель,— деди у йигитга,— жаноб де Рецникидаги балга бирга бормоқ учун сизни ярим кечада қаердан топсам бўлади? У сизни албатта олиб келишни менга топширди.

— Бундай буюк илтифот учун кимдан миннатдор бўлмоқ лозимлигини жуда яхши биламан,— дея жавоб қилди Жюльен боши ерга теккудек букилиб таъзим қилар экан.

Норбернинг мулоим ва ҳатто меҳрибонлик билан айтган бу гапи кайфияти бузилиб турган Жюльенга айбситиш учун ўрин қолдирмади, шу бондан у самимият билан айтилган бу таклифга ўзининг берган жавобидан зардаси қайнади. Унга ўз жавобида қандайдир пасткашлик бордек туюлди.

Кечкурун балга боргач, йигит де Рец саройининг фавқулодда серҳашамлигига қойил қолди. Экипажлар кириб келаётган ҳовли ўтовга ўхшарди; унинг тепасига зарҳал гулли улкан қир-

мизи чодир тортилганди; бу жуда ажойиб эди. Чодир остидаги бутун ҳовли эса апельсин дарахтлари ва гуллаб турган толгулдан иборат ҳақиқий ўрмонга айлантирилган эди. Бу дарахтлар ўсган катта туваклар жуда чуқур кўмилганидан дарахтлар худди ердан ўсиб чиққандек кўринарди. Экипажлар кириб келаётган йўлга эса қум сепиб қўйилган эди.

Буларнинг бари бизнинг провинциялигимизга чиндан ҳам жуда ажойиб кўринди. Йигит бундай ҳашаматни етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди. Ҳанг-манг бўлганидан бутунлай очилиб кетди. Улар балга келишар экан, каретада Норбер очилиб-сочилиб ўтирарди, Жюльеннинг эса ичига чироқ ёқса ёришмасди, бироқ ҳовлига кириб келишлари биланоқ, улар ўрин алмашигандек бўлишди.

Норбернинг эътиборини асосан бу ҳашамат ичра йўл қўйилган қандайдир нуқсонлар ўзига тортмоқда эди. У ҳар бир ишнинг баҳосини ўзича чамалаб кўрар ва умумий якун ошиб борган сайин, дилини ҳасадга ўхшаш бир туйғу кемириб, зардасини қайнатаётганини Жюльен кўриб турар эди.

Мафтун бўлган, қойил қолган ва бу кучли таассуротлардан хиёл довдираган Жюльен бу орада меҳмонлар танца бошлаб юборган биринчи залга кирди. Барча иккинчи зал эшиги томон интилаётган бўлиб, у ерда шу қадар кўп одам тўпланиб қолганидан ичкари кириб бўлмасди. Бу иккинчи зал Альгамбра Гренадская услубида ясалган эди.

— Балнинг маликаси! Бунга сира ҳам шубҳа қилмаса бўлади,— деди елкаси Жюльеннинг кўкрагига анча қаттиқ тиралиб турган қандайдир мўйловдор йигит.

— Бутун қиш давомида энг соҳибжамол қиз ҳисобланиб келган мадемуазель Фурмон,— дея жавоб қилди унга қўшниси,— иккинчи ўринга ўтиб қолаётганини сезяпти шекилли. Қарагин-а, кўриниши жуда ғалати.

— Ҳаммага ёқиш учун ҳаракат қиляпти. Кадрилга тушаётганидаги манови табассумнинг гўзаллигини қара. Азбаройи худо, бунақаси бўлмаган.

— Мадемуазель де ля Моль эса ўзи жуда яхши пайқаб турган бу ғалабадан хурсандлигини сездирмайди ҳам. Худди суҳбатдошига ёқиб қолишидан чўцияпти, дейсиз.

— Ажойиб! Чинакам мафтун қилиш бу.

Жюльен ўша соҳибжамолни кўраман, деб беҳуда овора бўлди. Ундан бўйи анча баландроқ бўлган етти-саккизта эркак йигитдан қизни тўсиб туришарди.

— Бу олижаноб сиполикда ҳам ўзига хос нозу карашма бор,— дея гап қотди мўйловдор йигит.

— Манови шаҳло кўзларни айтмайсизми, мана ҳозир дилидагини билдириб қўяди, деб турган пайтда секингина пастга қараб оляпти,— деб гапни илиб кетди унинг ёнидаги йигит.— Йўқ, азбаройи худо, бунақа ишвани тасаввур ҳам қилолмайсиз.

— Офатижон Матильдага ким муносиб бўларкин?— деди биринчи йигит.— Агар келишган, хушрўй, ақлли, урушда қаҳрамонлик кўрсатган ва шу билан бирга ёши йигирмадан ошмаган биронта шаҳзода муносиб бўлмаса, бошқа одамнинг теги келиши қийин.

— Рус императорининг никоҳсиз хотиндан туғилган ўғли чиқиб қолар. Уни бундай никоҳга муносиб қилмоқ учун эса шавкатли князь даражасига кўтаришса ҳам ажаб эмас. Ёки, эҳтимол... анави граф Тале муносиб бўлар, тўғри, у яхши кийиниб олган мужикка ўхшаб кетади...

Эшик олди бир оз бўшаб, Жюльен ичкари киришга муваффақ бўлди.

«Агар у манови олифталарга шу қадар гўзал кўринган экан, у ҳолда эринмай, унга яхшилаб разм солмоқ керак,— дея хаёлидан ўтказди у.— Ҳеч бўлмаганда, бу одамлар учун бекаму кўст гўзаллик нимадан иборатлигини билиб олам-ку».

У қизни излаб атрофга кўз югурта бошлаган эди, шу тобда Матильданинг ўзига қараб турганини сезиб қолди. «Вазифаларим мени чорлаяпти»,— деди ўзига Жюльен; у гарчи шундай деган бўлса-да, лекин дилида сира ҳам ўкинч ҳис этмади. Синчковлик уни мамнуният билан олдинга интилишга ундарди, Матильданинг очиқ елкалари эса бир зумда уни баттар қувонтириб юбордики, очиғини айтганда, бу ҳол унинг нафсониятига бирмунча қаттиқ тегарди. «Унинг ҳусни,— дея хаёлидан ўтказди йигит,— бу ёшликнинг гўзаллиги». Беш-олти йигит у билан, қизнинг ўртасида ғов бўлиб туришарди. Жюльен бу йигитлар орасида ҳозиргина эшик олдида суҳбатлашиб турган анави олифталарни ҳам кўрди.

— Сиз, тақсир, бутун қишни шу ерда ўтказгансиз,— деди қиз унга,— бутун мавсум давомидаги энг ажойиб бал бугун бўляпти, шундай эмасми?

Жюльен жавоб қилмай тураверди.

— Кулоннинг манови кадрили, менимча, ғоят ажойиб чиқбди, хонимларимиз ҳам бу музыкага жуда чиройли танца тушишяпти.

Анави йигитлар Матильда зўр бериб гапга солаётган бахтиёр одамнинг кимлигини билмоқчи бўлиб у томон ўгирилиб қарашди. Бироқ Жюльеннинг берган жавоби бирмунча бетакаллуф эди.

— Бу соҳада ҳакамлик қилишим қийин бўлса керак, мадемуазель. Мен умримни ёзув столи ёнида ўтказаман. Бундай ажойиб балда биринчи марта бўлишим.

Мўйловли йигитлар очиқдан-очиқ ажабланиб қолишганди.

— Сиз донишмандсиз, жаноб Сорель,— дея жавоб қилди қиз бирмунча жонланган товуш билан.— Сиз барча бу баллар, барча бу байрамларга файласуф назари билан, Жан-Жак Руссо

кўзи билан қарайсиз. Бу тентакликлар сизни ҳайратга солади, лекин асло ўзига мафтун этмайди.

Бу жумладаги битта сўз бирдан Жюльеннинг руҳини сўндириб, унинг дилидаги барча ширин хаёлларни қувиб юборди. Унинг лабларида нафратомуз табассум жилваландики, эҳтимол, у атайлаб шундай қилгандир.

— Жан-Жак Руссо,— дея жавоб қилди у,— менимча, киборлар жамияти ҳақида фикр юритганда, шунчаки бир тентак эди. У киборлар жамиятини тушунмасди ва амал тегиб қолган малай каби шу жамият сари интиларди.

— У «Жамоат мушоҳадаси»ни ёзган ахир,— деди Матильда алоҳида бир ихлос билан.

— Республикани тарғиб қилиб, мустабидларни тахтдан қулатишни ёқлар экан, бу одам биронта герцог тушликдан сўнг сайр қилишдан воз кечиб, унинг дўстларидан биронтасини кузатиб қўйса, хурсанд бўлганидан боши осмонга етарди.

— Ҳа, тушундим: сиз Монморансида Куэнде исмли бир жанобни Париж йўлига қадар кузатиб қўйган герцог Люксембургскийни назарда тутяпсиз...— дея гапни илиб кетди м-ль де ля Моля ўзини шундай аллома кўрсатиш имконияти туғилганидан юраги завққа тўлиб. У, қирол Феретрийнинг мавжуд бўлганини ихтиро қилган академик янглиғ, ўз билимларидан беҳад ҳузур қилмоқда эди. Жюльен ҳамон қизга совуқ бир назар билан қараб турарди. Матильда чинакамига илҳомланиб кетди: суҳбатдошининг бундай илтифотсизлигидан у мутлақо эсанкираб қолган эди. Уни энг ҳайратга солган нарса шу бўлдики, одатда шу пайтга қадар одамларда унинг ўзи шундай таассурот қолдирарди.

Бу орада маркиз де Круазнуа тирбанд бўлиб турган одамлар орасидан шоша-пиша м-ль де ля Моля томон ўтиб келмоқда эди. У қизга уч қадам қолганида одамлар орасидан ўта олмай тўхтаб қолди. Маркиз шундай тиқилинчга тушиб қолганидан кулганича қизга қараб турарди. Унинг ёнида Матильданинг холаваччаси — ёшгина маркиза де Рувре пайдо бўлди. У бундан бор-йўғи икки ҳафта бурун турмушга чиққан бўлиб, ҳозир эрининг қўлига таяниб турарди. Ҳали ёшгина йигит бўлмиш маркиз де Рувре ўз хотинига ошиқи беқарор эдики, одатда нотариуслар билан келишилган ва режа билан, пишиқ-пухта ўйланиб тузилган никоҳдан сўнг, қутилмаганда хотини сиймосида ажойиб бир маҳбубани кўрган одам шундай аҳволга тушади. Жаноб де Рувре жуда мункиллаб қолган амакисининг ўлиmidан сўнг герцоглик унвонига эга бўлмоғи лозим эди.

Маркиз де Круазнуа тиқилинчдан унинг ёнига ўтолмай, Матильдага жилмайиб қараб турар экан, қиз ўзининг осмон сизгари мовий шахло кўзларини маркиз билан унинг ёнидаги одамларга тикди. «Дунёда шу йиғиндан ҳам бемаънироқ нарса бор-

микин ўзи! Мана менга уйланмоқчи бўлиб юрган Круазнуани олайлик: у мулойим, боадаб йигит, ўзини анави жаноб де Руврега ўхшаб жуда яхши тутати. Агар уларнинг бутун афти-ангоридан уфуриб турган манови зиқликни айтмасангиз, жуда дилкаш одамлар бўларди, барча бу жаноблар. Кейин ҳам мен билан шундай балларга боради ва ўшанда ҳам ўзига шундай бино қўйган бўлади. Тўйдан сўнг бир йил ўтгач, менинг отларим, менинг сарполарим, Париждан саксон-тўқсон чақирим наридаги менинг қасрим — буларнинг ҳаммаси шу қадар бекам-кўст бўладик, армонинг қолмайди, графиня де Руавилга ўхшаш биронта амал тегиб қолган таги паст эса буларни кўриб, ҳасаддан ёрилиб ўлай дейди! Хўш, кейин-чи...»

Матильда шуларни ўйлаб ҳозирнинг ўзиданоқ сиқила бошларди. Маркиз де Круазнуа, ниҳоят, бир амаллаб одамлар орасидан ўтди-да, унинг олдига келиб, алланима ҳақида гапира бошлади, бироқ қиз ўз хаёли билан бўлиб, унинг гапига қулоқ солмасди. Маркизнинг сўзлари балнинг ғала-ғовурига қўшилиб, унинг қулоғига кирмасди. Қиз ҳурмат билан таъзим қилганича, лекин мағрур ва норози бир қиёфада ундан узоқлашиб бораётган Жюльенни беихтиёр кузатиб турарди. Залнинг нариги бурчагида, у ёқдан-бу ёққа юраётган одамлардан бир четда у граф Альтамирани кўриб қолдики, бу одам ўз ватанида ўлимга ҳукм қилинган эди,— китобхон уни танийди. Людовик XIV ҳукмронлик қилган пайтда унинг қариндошларидан бири шаҳзода Контининг хотини бўлган экан, бу ҳол маълум даражада уни иезуитларнинг махфий полициясидан муҳофаза қилиб турарди.

«Чамаси, фақат ўлим жазосигина инсонни ажратиб кўрсатаркан,— дея хаёлидан ўтказди Матильда.— Сотиб олмоқ мумкин бўлмаган ягона нарса шу бўлса керак».

«Бу гапни яхши ўйлаб топдим! Афсус, бу фикр суҳбат чоғи, одамларни қойил қолдиришим мумкин бўлган пайтда хаёлимга келмади-да». Матильданинг диди юксак эди: илгаридан ўйлаб қўйилган ўткир сўзни айтмоқ унинг ҳатто хаёлига ҳам келмасди. Лекин у анчагина шуҳратпараст эди, шу боисдан ҳам ҳозир ўзига-ўзи қойил қолди. Унинг юзи қувончдан ёришиб, чеҳрасидаги зерикиш ифодаси ғойиб бўлди. Боядан бери тинмай гапирётган маркиз де Круазнуа муваффақиятдан боши осмонга етиб, сухандонликка яна ҳам зўр берди.

«Тирноқ орасидан кир қидирувчи биронта одам бу фикримга қарши нимаям айта оларди?— дея мулоҳаза юритарди Матильда.— Мен ўша танқидчига шундай деган бўлардим: баронлик унвонини ҳам, виконтлик унвонини ҳам сотиб олиш мумкин, орденлар эса шундай ҳам берилаверади, акам кечагина орден олди, лекин нима каромат кўрсатди у? Мансабга эришиш ҳам қийин эмас — гарнизонда ўн йил хизмат қилинса ёки ҳарбий министрға қариндош бўлинса бас, қарабсизки, Норберга ўхшаб эскадрон командири бўлиб турибсиз. Катта давлат дейсизми?»

Буниси энди қийинроқ, демак фахрлироқ бўлса керак. Жуда қизиқ бўлди-ку, китобларда айтилганининг нақ тескариси бўлиб чиқяпти. Лекин, охир-оқибатда, одам бойликка эришмоқ учун Ротшильднинг қизига уйланиши мумкин».

«Йўқ, чиндан ҳам бу фикримда жон бор. Улим ҳукми — бу ҳозирча одамлар интилмайдиган ягона нарса».

— Сиз граф Альтамирани танийсизми?— дея сўради у жаноб де Круазнуадан.

Қизнинг юзидан унинг ҳозиргина ҳушига келгани сезилиб турар ва берган саволи боёқиш маркиз беш минутдан бери жон куйдириб ҳикоя қилаётган нарсаларга шу қадар мос тушмас эдики, жаноб де Круазнуа бирмунча эсанкираб қолди. Шу тобда унинг назокати ҳам ёрдам бермади. Бўлмасам у ўтқир ақли билан шуҳрат қозонган жуда топқир одам эди.

«Матильда ғалати қиз,— дея хаёлидан ўтказди у,— бу анча ноқулай, албатта, лекин унга уйланган одам жамиятда жуда катта обрў қозонади! Маркиз де ля Моль бунга қандай эришяётганини билмайману, аммо у ҳар бир партиядоги энг муносиб ва нуфузли кишилар билан боғлиқ, бу одам доим ҳамманинг диққат марказида бўлади. Лекин, эҳтимол, бу ғалатилик туфайли Матильда табиати ўзгача қиз сифатида шуҳрат қозонар. Одам насл-насаби юксак ва бадавлат бўлганида эса оригиналлик кулгили бўлмай қолади, ана шунда у ажойиб аёл бўлади! Агар ўзи истаса бас, ақл, характер ва ўта топқирлигининг бу бирикмаси унга беқиёс дилбарлик бахш этиши мумкин...» Бир вақтнинг ўзида икки ишни яхши бажариш анча мушкул нарса бўлгани туфайли, маркиз Матильдага паришон тикилар экан, худди ёдлаб олган дарсни жавоб бергандек қилиб деди:

— Бечора Альтамирани ким ҳам танимайди дейсиз?— Сўнгра у муваффақиятсизликка учраган ўша кулгили ва бемаъни фитнанинг тарихини ҳикоя қила бошлади.

— Чинданам жуда бемаъни бўлган экан!— дея худди ўзи билан ўзи сўзлашгандек жавоб қилди Матильда.— Лекин у нимадир қилган экан-ку. Мен ҳақиқий инсонни кўрмоқчиман, уни бу ёққа чақириб келинг,— деди у қаттиқ ранжиган маркизга қараб.

Граф Альтамира такаббур ва бирмунча шиддатли м-ль де ля Молнинг очикдан-очик мухлисларидан бири эди: қизни у Париж гўзалларининг олди деб ҳисобларди.

— У тожу тахтга жуда ярашган бўларди-да!— деди у маркиз де Круазнуага, унинг ортидан бажонидил юрар экан.

Киборлар жамиятига мансуб кўпгина одамлар XIX асрда фитна — бу ўта ахлоқсизлик деб ҳисоблайдилар, бундан яқобинчиликнинг иси келар экан. Муваффақиятсизликка учраган яқобинчидан ҳам жирканчлироқ кимса бормикин ўзи?

Матильда жаноб де Круазнуага қараб-қараб қўйганича Альтамиранинг либераллигидан кулаётган бўлса-да, бироқ унинг гапларига бажонидил қулоқ солмоқда эди.

«Балдаги фитначи — қандай ажойиб контраст», дея ўйларди қиз, қоп-қора мўйловлари диккайиб турган Альтамира унга дам олаётган шерни эслатарди; бироқ тез орада қиз унинг фикр-хаёли фақат бир нарсада: *фойда ҳамда фойдали нарсаларни кўкка кўтаришда* эканини пайқаб қолди.

Ёш граф дунёда унинг мамлакатига икки палатали ҳукумат системаси ўрнатишга нафи тегадиган ишлардан бўлак ҳеч нимани тан олмасди. У залга кириб келаётган перулик генерални кўрган заҳоти балдаги энг гўзал қиз бўлмиш Матильдани бажонидил тарк этди. Меттерних ўз тартибини ўрнатган Европадан умидини узгач, бечора Альтамира, Жанубий Америка мамлакатлари кучга кириб, қудратга эга бўлишгач, Мирабо уларга берган озодликни Европага қайтарадиган келажакка умид боғлаб, ўзига-ўзи тасалли беришга мажбур бўлган эди.

Матильдани мўйлов қўйган йигитлар ўраб олишди. Қиз Альтамирани ўзига ром қила олмаганини жуда яхши тушунарди ва унинг кетиб қолганидан афсусланарди. Матильда у перулик генерал билан суҳбатлаша бошлагач, қоп-қора кўзлари қандай ёниб кетганини яққол кўрди. М-ль де ля Мошь ёш французларни шу қадар бир жиддийлик билан кўздан кечиардики, бундай қараш унинг рақибаларидан биронтасининг ҳам қўлидан келмасди. «Хўш, бу йигитлардан қайси бири,— дея ўйларди у,— ҳатто энг қулай вазият юзага келган тақдирда ҳам ўлим жазосига эриша оларкин?»

Унинг ғалати нигоҳи тентакларга ёқимли бўлиб туюлар, лекин кўпчилик қизининг бу қарашидан алланечук бўлиб кетарди. Улар Матильданинг ҳозир бирор қочириқ гап айтиб қолишидан ва бунга ўзларининг нима деб жавоб беришни билмай қолишларидан чўчишарди.

«Олий насаб инсонга минг хил фазилатлар ато этадими, агар шулар бўлмаганида нафсониятим тинимсиз азият чекиб юрган бўларди — мен бунинг Жюльеннинг тимсолида кўряпман,— дея ўйларди Матильда,— бироқ у инсонда ўлим жазосига маҳкум қилувчи хислатларни йўқ қилиб юборар экан». Шу пайт унинг ортида аллаким қизиқ бир гап айтди: «Ахир бу граф Альтамира — шаҳзода Сан-Назаро Пименталнинг иккинчи ўғли бўлади. Унинг аждоди Пименталь 1268 йилда боши танидан жудо қилинган. Қонрадинни қутқармоқчи бўлган. Бу Неаполдаги энг қадимги асилзода оилалардан бири бўлади».

«Мана,— дея хаёлидан ўтказди Матильда,— назариямнинг ажойиб нсботи: олий насаб кишининг иродасини заифлаштириб қўяди, бусиз эса инсон ўлим жазосига муносиб иш қила олмайди!.. Йўқ, чамаси, бугун мен фақат бемаъни гаплар айтишга

кодирман шекилли. Шундай қилиб, ҳамма қатори оддий бир аёл эканман, нимаям қилардим, танца тушишга тўғри келади». Шундан сўнг у бир соатдан бери уни галопга таклиф қилаётган маркиз де Круазнуанинг илтимосини қондирди. Файласуфлик қилишга уриниши муваффақиятсиз чиққанини унутмоқ учун Матильда жозибадор бўлишга қарор қилди. Жаноб де Круазнуанинг боши осмонда эди.

Бироқ танцалар ҳам, саройдаги энг чиройли йигитлардан бирини ўзига мафтун этиш истаги ҳам — ҳуллас, ҳеч нима Матильданинг кўнглини хуш эта олмади. У барчани ўзига қаратиб қўйганди. У бал маликаси эди, буни ўзи ҳам яхши тушунарди, бироқ бунга бутунлай бефарқ қарарди.

«Манови Круазнуа каби одам билан ҳаётим нақадар бемаъни кечади,— дерди қиз ўзига бир соатдан сўнг, маркиз уни кресло томон бошлаб борар экан.— Агар олти ой қишлоқда яшагандан кейин ҳам,— дея маъюслик билан ўйлади қиз.— Париждаги барча аёллар ҳасад билан орзу қиладиган шу балдаки қувона олмасам, у ҳолда мен учун қувончнинг ўзи нимадан иборат? Ахир бу сараланган жамият орасида жуда катта муваффақиятга эришдим, биламан, бундан яхшироқ жамиятни тасаввур қилишнинг ўзи қийин. Буржуалардан бу ерда, эҳтимол, бир неча пэр ва Жюльенга ўхшаган битта-иккита одам бор, холос. Буни қарангки,— дея энди бутунлай маъюс ҳолда қўшимча қилди қиз,— тақдир менга ҳамма нарсани — машҳурлик, давлат ёшликни инъом қилгану, лекин бахт бермаган.

Менинг барча фазилатларим ичида, чамаси, энг шубҳалилари бугун куни билан менга таъкидлашаётганлари бўлса керак. Масалан, ақлим бобида шубҳаланмасам ҳам бўлади, зеро бу хислатим барчани ваҳимага соляпти. Биронта жиддийроқ мавзуга тил тегизсам борми, беш минут ўтмасданоқ уларнинг тинчалоари қурийди ва худди буюк бир кашфиёт қилган одамдек, мен бир йилдан бери гапираётган гапни такрорлай бошлашади. Мен чиройлиман — шундай ҳуснга эга бўлмоқ учун де Сталь хоним ҳеч нимани аямаган бўларди, лекин зерикканимдан юрагим тарс ёрилай деяпти. Хўш, маркиза де Круазнуа бўлиб олганимдан кейин хиёл бўлса-да камроқ зерикаман, дейишга менда бирор асос борми?»

«Лекин, ё парвардигор!— дея қўшимча қилди у йиғлагудек бўлиб.— Ахир у ажойиб йигит-ку. Бизнинг асримизда уни боадаблик тимсоли деса бўлади! Сизга кўзи тушиши биланоқ албатта биронта ширин гап айтади. Ўзи ҳам анча фаросатли. Жасурлигини айтмайсизми... Лекин анави Сорель бунча ғалати бўлмаса,— дея хаёлидан ўтказди қиз ва юзидаги зериккиш ифодаси ғазаб билан алмашинди.— Сиз билан гаплашмоқчиман, деб айтган эдим-ку унга, у бўлса қорасини ҳам кўрсатмайди!»

Ажойиб кийимлар, шамларнинг ёғдуси, атир-упанинг нозик ҳиди! Яланғоч бежириш қўллар, момиқ елкаларни айтмайсизми! Гулдасталар, гулдас-талар! Россинининг роҳатбахш ариялари, Сисери чизган табиат манзаралари-чи! Оҳ, нақадар ҳаяжон, ҳатто энтикиб кетасан киши!

«Узерининг саёҳати»

— Сиз нимадандир норози кўринасиз, — деди унга маркиза де ля Моль. — Сизга шуни айтиб қўяйки, балда норози қиёфада юриш назокатга кирмайди.

— Шунчаки бошим оғрияпти холос, — деди жавобан илтифотсизлик билан Матильда, — бу ер жуда иссиқ экан.

Худди шу пайт, гўё Матильданинг сўзларини тасдиқлагандек, мункиллаб қолган барон де Толлининг мазаси қочиб, йиқилди. Уни залдан кўтариб чиқишга тўғри келди. Атрофдаги одамлар, бу сакта бўлса керак, дея ғала-ғовур кўтаришди. Бу жуда кўнгилсиз ҳодиса эди.

Матильда бу воқеага мутлақо эътибор бермади. У анчадан бери чолларга қарамасликни ва умуман қайғули гаплар айтадиган одамларга эътибор бермасликни ўзига қонда қилиб олганди.

У сакта ҳақидаги бу сўзларни эшитмаслик учун яна танца туша бошлади. Одамларнинг сакта тўғрисидаги гапи нотўғри чиқди, зеро эртасига барон яна жамиятда пайдо бўлди.

«Бу дейман, жаноб Сорель қорасини ҳам кўрсатмаяпти-ку», — деди у кресло томон борар экан яна ўзига-ўзи. У атрофга кўз югуртириб, деярли уни излай бошлаган эди, дафъатан йигитни қўшни залда кўриб қолди. Во ажаб, унинг ўзи учун жуда табиийдек туюладиган оғир-вазмин ва совуққон кўринишидан асар ҳам қолмагандек кўринарди, шу тобда у инглизларга мутлақо ўхшамасди.

«У ўлимга ҳукм қилинган граф Альтамира билан гаплаш-япти! — дея хитоб қилди ўзича Матильда. — Кўзлари қандайдир ғамгин йилтираяпти, шу туришда у кийимини ўзгартириб олган шаҳзодага ўхшайди, нигоҳини айтмайсизми, нақадар мағрур қарайди у!»

Жюльен граф Альтамира билан суҳбатлашганича қиз турган жойга яқинлашиб келмоқда эди, Матильда унинг чехрасида инсонни ўлимга ҳукм этилиш шарафига муяссар қилувчи юксак ҳислатлар ифодасини излаб, унга қаттиқ тикилиб турарди.

Улар қизнинг ёнидан ўтиб кетишди.

— Ҳа,— дерди Жюльен граф Альтамирага,— Дантон инсон эди!

«Ё раббим! Унинг ўзи Дантон эмасмикин ишқилиб? — дея ҳаёлидан ўтказди Матильда. — Лекин унинг юзи жуда олижаноб кўринади, Дантон эса ўлгудай бадбуруш, ғирт қассоб эди шекилли». Жюльен ҳали унча узоқлашиб кетмаган эди: Матильда сира ўйлаб ўтирмай уни чақирди-да, ўзига хос бўлган такаббурлик ва димоғдорлик билан тўғридан-тўғри йигитга ёш қиз учун ғалати туюладиган бир савол берди.

— Уша Дантон ҳақиқий қассоб эди, шундай эмасми? — деди у.

— Ҳа, баъзи одамларнинг назарида шундай эди! — дея жавоб қилди Жюльен, Альтамира билан қилаётган суҳбати таъсирида ҳамон кўзлари ёниб турар экан. Унинг юзида пинҳона бир нафрат акс этди. — Асилзода одамлар учун, бахтга қарши, у Мэри-на-Сенедаги адвокат эди! Бошқача қилиб айтганда, мадемуазель, — дея киноя билан қўшимча қилди у, — у ўз мартаба йўлини мен бу ерда кўриб турган кўпгина пэрлар каби бошлаган. Шубҳасиз, гўзаллик бобида Дантоннинг катта бир нуқсони бор эди: у жуда бадбашара бўлган.

Ана шу сўнги сўзларни у тез, қандайдир ғалати ва маълум қадар илтифотсиз бир оҳангда айтди.

Жюльен кибр-ҳаволи бир итоатгўйлик билан хиёл таъзим қилганича бир дақиқа кутиб турди. Шу туришда у: «Сизга жавоб бермоғим учун менга ҳақ тўлашади, мен шунинг ҳисоби-га кун кўраман», деяётгандек эди. У бошини кўтариб, Матильдага қарашни лозим кўрмади. Қиз эса катта очилган шаҳло кўзларини ундан узмай йигит олдида худди унинг чўрисидек жимгина турарди. Ўртадаги сукут давом этавергач, йигит ниҳоят, бошини кўтариб қизга хўжайинидан фармойиш кутаётган хизматкор каби назар ташлади. Шунда, гарчи кўзи унга ғалати бир ифода билан қараб турган Матильданинг кўзлари билан тўқнашган бўлса-да, у дарҳол шоша-пиша нари кетди.

«У қандай гўзал йигит-а,— деди ўзига-ўзи Матильда ниҳоят эс-ҳушини йиғиштириб олгач. — Лекин хунукликни кўкларга кўтариб мақташини қаранг! Ўзи ҳақида ҳеч қачон эсламайди ҳам. Йўқ, у Кайлюс ва Круазнуаларга сираям ўхшамайди. Отам балга келган Наполеонни жуда қойиллатиб тасвирлайдилар. Манови Сорель нимаси биландир ўша Наполеонга ўхшаб кетади». Қиз Дантон ҳақида бутунлай унутиб қўйди. «Йўқ, бугун жуда зерикяпман». У акасининг қўлтиғидан тутди-да, Норбернинг норозидигига қарамай, ўзи билан бирга залнинг нариги томонига ўтишга мажбур қилди. Қиз анави ўлимга маҳкум Альтамира билан Жюльеннинг нималар ҳақида сўзлашаётганини эшитмоқчи эди.

Залда тумонат одам тўпланиб қолган экан. Ниҳоят, қиз уларга Альтамира ундан икки қадам наридаги патнисдан морож-

ний солинган ликопчани олмоқни бўлиб турган пайтда етиб олди. Граф унга ёнини ўгириб турганича Жюльен билан суҳбатлашаётган эди. Шу пайт у бирдан ўз қўли ёнида ликопча томон узатилган зарбоф енг ичидаги қўлни кўриб қолди. Зарбоф енг унинг диққатини ўзига тортди шекилли, Альтамира қўлнинг эгаси томон ўгирилиб қаради. Қаради-ю, унинг олижаноб ва содда кўзлари сезилар-сезилмас нафратдан чақнади.

— Сиз анави одамни кўряпсизми?— деди у секингина Жюльенга.— Бу князь Арачели, элчи*** жаноблари бўлади. Бугун эрталаб у сизларнинг ташқи ишлар министрингиз жаноб де Нервалдан мени тутиб беришни талаб қилди. Ҳу ана у, кўряпсизми, вист ўйнаяпти. Жаноб де Нервалга қолса, мени жон деб тутиб берарди, зеро 1816 йилда биз сизларга икки-уч фитначини ушлаб берганмиз. Агар мени қиролимизга топширишса, у мени йигирма тўрт соат ичида дорга осади. Мени қамоққа олиш учун эса манови мўйлов қўйган олифта йигитлардан бири келади.

— Аблахлар! — дея хитоб қилди Жюльен деярли баланд овоз билан.

Матильда бу суҳбатнинг биронта ҳам сўзини қолдирмай эшитиб турарди. Унинг зерикишидан асар ҳам қолмаганди.

— Йўқ, уларни жудаям аблах деб бўлмайди, — дея эътироз билдирди граф Альтамира. — Сиз аниқ тасаввур ҳосил қилмоғингиз учунгина ўзим тўғримда сўз бошладим. Князь Арачелига бир разм солинг-а: у ҳар беш минутда ўзининг Олтин Руно орденига қараб қўяди. У кўкрагига ана шу тақинчоқни, осиб олганидан боши осмонда. Бу аянчли нусха қандайдир сарқитнинг ўзгинаси. Бундан юз йиллар муқаддам Олтин Руно ордени буюк бир эҳтиром тимсоли эди, лекин у пайтларда бу нусхага бунақа эҳтиромни ҳатто орзу қилишига ҳам йўл қўйишмаган бўларди. Бугун эса мана шу асилзодалар орасида шу орденга сажда қилмоқ учун фақат Арачели бўлмоқ керак. У шу орденни деб бутун бир шаҳарни дорга осибдан ҳам қайтмайди.

— Орденни у шунинг эвазига олмаганми, ишқилиб? — дея сўради алам билан Жюльен.

— Йўқ, унчалик эмас, — совуққина жавоб берди Альтамира. — Эҳтимол, у ўз ватанида либерал деб ном чиқарган йигирма-ўттиз бой помещикни дарёга ташлашни буюрган бўлса бордир.

— Оббо ифлос-ей! — дея яна хитоб қилди Жюльен.

М-ль де ля Моль бошини эгганича бу гапларни жуда қизиқиб тинглар экан, йигитга шу қадар яқин турардики, ажойиб сочлари унинг елкасига тегишига оз қолганди.

— Сиз ҳали жуда ёшсиз! — деди жавобан Альтамира. — Мен Провансда эрга теккан бир опам борлигини сизга айтган эдим. У ҳозир ҳам кўҳликкина, меҳрибон ва дилбар аёл. У оналик бурчига содиқ, диёнатли жувон, кейин мунофиқ ҳам эмас.

«Бу гапи билан нима демоқчи у?» — дея хаёлидан ўтказди м-ль де ля Мольт.

— У жуда бахтли ҳаёт кечиради, — деб сўзида давом этди граф Альтамира, — 1815 йилда ҳам шундай яхши яшарди. Ўша кезлари мен унинг Антибидаги амлокида яшириниб ётгандим. Ана ўша маршал Ней қатл этилганини эшитгач, хурсанд бўлганидан ўйинга тушиб кетди.

— Нималар деяпсиз! — деди қаттиқ ҳаяжонланиб Жюльен.

— Ўз партиясига содиқлик руҳи ана шунақа бўлади, — дея эътироз билдирди Альтамира. — Ун тўққизинчи асрда барча чинакам эҳтирослар сўнгган. Шу бонсдан ҳам Францияда одамлар шу қадар зеркишяпти. Улар бағритош бўлмаса ҳам ўтакетган даражада золимлик қилишади.

— Баттар бўлишсин! — деди Жюльен. — Агар жиноят қиладиган бўлсанг, ундан лаззатлана билиш керак: жиноятнинг шундан бўлак яхши томони йўқ, мабодо уни сал бўлса-да оқлаш мумкин бўлса, фақат шу билан оқлаш мумкин.

М-ль де ля Мольт қилаётган ишининг ўзига муносиб ёки муносиб эмаслигини мутлақо ўйлаб ўтирмай, олдинга суқилиб кирди-да, Жюльен билан Альтамиранинг деярли ўртасига туриб олди. Қўлтигидан тутиб турган сингласига итоат қилишга ўрганиб қолган Норбер бир четга қараб турар ва одоб сақлаш учун ўзини худди тикилинчга тушиб қолган одамдек кўрсатишга ҳаракат қилар эди.

— Тўғри айтасиз, — деди Альтамира. — Ҳамма нш лоқайдлик билан қилинади, сўнгра ҳеч ким ҳеч нимани эсламайди, ҳатто жиноятларни ҳам. Мана шу ерда, ана шу балда мен сизга нариги дунёда қотил дея лаънат ўқиладиган камида ўнта одамни аниқ кўрсатишим мумкин. Улар бу ҳақда унутиб юборишган, жамият ҳам унутган бун¹.

Улардан кўпчилиги, агар кучукчаси оёғини синдириб қўйса, кўз ёши тўкишга тайёр. Пер-Лашез қабристонига, Парижда сизларнинг нозик иборангиз билан айтилганда, уларнинг гўрига *гулчамбарлар қўйилган*, бизга уларнинг кўксига олижаноб рицарларнинг барча фазилатлари мужассамланганини эълон қилишади ва Генрих IV замонасида яшаган аждодларининг буюк ишлари тўғрисида ҳикоя айтишади. Бироқ князь Арачелининг барча ҳаракатига қарамай, мени дорга осишмаса ва бирон кун келиб, мен Парижда ўз бойлигимга эгалик қилиш имкониятига эга бўлсам, мен сизни анча обрўли ва ҳеч қандай виждон азобини билмайдиган саккиз ёки ўнта қотил билан зиёфатга таклиф қиламан.

Ўша зиёфатда сизу мен, фақат икковимизнинггина қўлимиз қонга бўялмаган бўлади. Лекин мендан қонхўр яқобинчи ва баттол деб, сиздан эса бамаъни одамлар орасига суқилиб кирган авом деб нафратланишади.

¹ Норози одамнинг гапи (Мольернинг «Тартюф» асарига берган изоҳи).

— Жуда тўғри! — деди м-ль де ля Мольт.

Альтамира унга ажабланиб қаради, Жюльен эса унга қарашни лозим кўрмади.

— Шу нарсаса эътибор берингки, мен йўлбошчи бўлиб қолган революция, — дея сўзида давом этди граф Альтамира, — мен уч одамнинг бошини танасидан жудо қилишни ва калити ўзимда бўлган саккиз миллион давлат пулини ўз тарафдорларимизга улашиб беришни истамаганим учунгина муваффақиятсизликка учради. Ҳозир мени дорга тортишга ошиқаётган ва ўша кўзғолонга қадар мен билан «сенсираб» гаплашадиган менинг қиролим, агар мен ўша уч одамнинг бошини олиб, ўша давлат пулларини одамларга улашиб берганимда, мени ўзининг биринчи даражали ордени билан мукофотлаган бўларди, зеро ўшанда мен ҳеч бўлмаганда галабанинг ярмисига эришардим ва мамлакатим қандай бўлмасин, ишқилиб, бирор конституцияга эга бўларди. Дунёнинг ишлари ўзи шунақа: шахмат ўйини бу.

— Лекин ўшанда, — дея кўзлари ёниб эътироз билдирди Жюльен, — сиз ҳали бу ўйинда тажрибасиз эдингиз, энди бўлса...

— Мен ўша уч одамнинг бошини қилт этмай танидан жудо қилардим, — сиз шундай демоқчимисиз? Яқинда менга айтганингиздек, ўзимни жирондист қилиб кўрсатмасмидим?.. Бу ҳақда мен сиз билан ўзингиз дуэлда биронта одамни ўлдирганингиздан сўнг гаплашаман, — деди жавобан маъюслик билан Альтамира. — Ахир бу инсонни жаллод қўлига топширишга қараганда анча олижаноброқ-ку.

— Қўйинг-е! — деди Жюльен. — Агар мақсад сари интилсанг, бу йўлда восита танлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Агар мен арзимас бир одам бўлмай, қандайдир ҳокимиятга эга бўлганимда, тўрт кишини қутқариб қолиш учун уч кишини дорга жўнатардим.

Унинг кўзлари қатъий ишонч ҳамда инсоннинг аянчли мулоҳазаларига нисбатан нафрат билан ёнди-ю, худди шу дақиқада шундоқ ёнгинасида турган м-ль де ля Молнинг кўзлари билан тўқнашди, бироқ бу нафрат мулоким бир ифода билан алмашиш ўрнига қайтанга янада кучайгандек туюлди.

Қиз қаттиқ ранжиди, аммо энди у Жюльенни унута олмасди: у зардаси қайнаб, акасининг қўлидан тортганича нари кетди.

«Мен пунш ичиб, йиқилиб қолгунимча танца тушмоғим керак, — деди у ўзига-ўзи. — Мана ҳозир энг чиройли кавалерни танлайман-да, барчанинг диққатини ўзимга тортишга ҳаракат қиламан. Мана машҳур сурбет, граф де Фервакнинг ўзи ҳам келиб қолди». Қиз графнинг таклифини қабул қилди-да, улар танца туша бошлашди. «Кўрамыз андишасизликда қай биримиз устун келарканмиз, аммо обдан калака қилмоқ учун уни сўзлашга мажбур қилиш керак». Кўп ўтмай кадрилда ишти-

рок этаётганларнинг бари фақат одоб юзасидангина танца туша бошлашди. Ҳеч ким графнинг қочириқларига жавобан Матильда айтаётган аччиқ сўзларни эшитмай қолишни истамасди. Жаноб де Фервак эсанкираб қолганди, граф назокатли гаплардан истаганча айта оларди, бироқ мясида фикр деган нарсадан асар ҳам йўқ эди; у ижирганиб башарасини бужмайтирарди. Матильданинг зардаси қайнаб турган эди, у графни шафқатсизлик билан калака қилди ва уни ўзига душман қилиб қўйди. Қиз эрталабгача танца тушди ва ниҳоят, ўлгудай чарчаб уйига жўнади. Бироқ каретада ҳам у хуноб бўлиб, сиқилаверди. Жюльен ундан нафратланишини яширмади, у эса йигитдан нафратлана олмади.

Жюльеннинг қалби завқ-шавққа тўла эди. У ўзи ҳам сезмаган ҳолда музика, гуллар, барно аёллар, атрофидаги ҳашамат, энг муҳими эса — ўз хаёлотини, — ўзи учун шон-шуҳрат ва барча учун озодлик ҳақидаги орзуларидан маст эди.

— Қандай ажойиб бал! — деди у графга. — Одам томоша қилиб тўймади. Бу ерда нима етишмайди ўзи!

— Фикр етишмайди, — дея жавоб қилди Альтамира.

Унинг юзига шундай бир нафрат соя ташлаб ўтдики, одатда одоб юзасидан уни қанчалик яширишга уринишса, у шунчалик аниқроқ, шунчалик кучлироқ сезилади.

— Лекин бу ерда сиз борсиз-ку, граф! Ахир бу фикр эмасми, яна денг, фитна уюштирган фикр-а.

— Мен бу ерга фақат шуҳратим туфайлигина таклиф қилинганман. Аммо сизнинг меҳмонхоналарингизда фикрдан нафратланишади, бу ерда у водевилдаги қўшиқларда ишлатиладиган сўз ўйинидан нарига ўтмаслиги керак, ана шундагина уни қадрлашади. Бироқ инсон ўйлаб сўзласа, унинг ҳазилларида қандайдир куч ва янгиллик бўлса, сизлар уни ҳаёсиз деб атайсизлар. Чамамда, судьяларингиздан бири Курьени шундай деб атаган, шекилли? Сизлар уни Беранже каби қамоққа тикдинглар. Умуман сизларда ақл бобида бирор нарсага арзийдиган одамни конгрегация дарҳол ахлоқ тузатиш полициясининг қўлига топширади, бамаъни деб аталган одамлар эса буни олишлайдилар.

Зеро сизларнинг мункиллаб қолган жамиятингиз учун энг муҳими одоб сақлаш... Сизлар ҳеч қачон ҳарбий жасоратдан нарига ўтолмайсизлар: сизларда мюратлар топилади, лекин вашингтонлар пайдо бўлмайди. Мен Францияда қуруқ шуҳратпарастликдан бўлак ҳеч нима кўрмаётирман. Суҳбат чоғи хиёл топқирлик кўрсатган одам эҳтиётсизлик қилиб биронта номақбул сўз айтиб юбориши мумкин. Қарабсизки, мезбон ўзини ҳақоратланган деб ҳисоблай бошлайди.

Шу пайт Жюльенни уйи томон олиб бораётган коляска де ля Моль саройи ёнида тўхтади. Жюльен ўз фитначисига деярли ошиқ бўлиб қолганди. Альтамира, чамаси, самимият билан унга ажойиб мақтов гап айтди:

— Сизда ана шу французча енгилтаклик йўқ, сиз фойда принципини яхши тушунасиз.

Шу гапдан икки кун олдин Жюльен жаноб Казимир Делавиннинг «Марино Фальеро» трагедиясини томоша қилган эди.

«Ахир ўша оддий дурадгор Израэль Бертуччионинг иродаси барча асилзода венецияликларникига қараганда кучлироқ эмасми? — дерди ўзига-ўзи бизнинг қазаби қайнаган плебей-миз — Бўлмасам уларнинг бари олий насабли одамлар эди, уларнинг насл-насабини Буюк Карлдан бир аср олдингача, етти юзинчи йилга қадар кузатиш мумкин. Бугун жаноб де Рец-никидаги балда савлат тўкиб юрган анави барча киборларнинг насл-насаби эса нари борса ўн учинчи асрга бориб тақалади. Ана ўша насл-насаби юксак, аммо аслида оддий ва арзимас кимсалар бўлмиш барча асилзода венецияликлар орасида фақат Израэль Бертуччионинг номигина сақланиб қолди.

Фитна у ёки бу ижтимоий тузум томонидан яратилган барча унвонларни йўқ қилиб юборади. Бунда инсон ўлимнинг юзига тик қарай олиш қобилияти билан ўз қадрини топади. Бу ўринда ҳатто ақл ҳам ўз қудратини йўқотади...

Бу Валено ва Реналлар асрида Дантон ким бўларди? Наридан бирор прокурорга ёрдамчилик қиларди холос.

Аҳ, нималар деяпман ўзи! У иезуитларга сотилиб, министр бўлиб оларди, зеро, охир-оқибатда буюк Дантон ҳам ўғирлик қилган-ку ахир. Мирабо ҳам сотилган. Наполеон ҳам Италияда талончилик қилиб, миллион-миллион маблағ орттирган, акс ҳолда у қашшоқлиги туфайли Пишегрю каби ҳеч қандай иш қилолмаган бўларди. Фақат Лафайетгина ҳеч қачон ўғирлик қилган эмас. Хўш, демак, қандай ўғирлик қилиш лозим? Сотилиш керакми?» Шу саволга келганда Жюльен тутилиб қолди. Шундан сўнг у эрталабгача революция тарихини ўқиб ўтирди.

Эртаси кун ийигит кутубхонада ёзув-чизув билан шуғулланар экан, ўқтин-ўқтин граф Альтамира билан қилган суҳбатини эслаб қоларди.

«Чиндан ҳам шундай бўляпти,— деди у ўзича узоқ мулоҳаза қилгач,— агар ўша испан либераллари халқни жиноят сари бошлаганларида, уларни шундай осонгина улоқтириб ташламаган бўлишарди. Улар ғирт ёш бола эдилар, менга ўхшаб гердайишган ва қуруқ гап сотишган экан», дея қичқириб юборди Жюльен бирдан уйғониб кетган одамдек.

«Хўш, ҳаётларида бир марта қатъий ҳаракат қилишга журъат этган ўша бадбахтлар ҳақида ҳукм юритиш ҳуқуқига эга бўлмоқ учун мен қайси ишни қойиллатиб қўйдим? Мен стол ёнидан туриб: «Эртага тушлик овқатни емайман, лекин бу нарса менга бугунгидек кучли ва ғайратли бўлишга халал бермайди»,— дея қичқирадиган одамга ўхшайман. Қим билсин, инсон зоти буюк иш қилаётганида нималарни ҳис этаркин...

Ахир бу тўппонча отиш дегани эмас-ку..» Унинг бу юксак мулоҳазалари м-ль де ля Молнинг дафъатан кутубхонага кириб келиши билан бўлинди. У ўзларини мағлуб бўлишларига йўл қўймаган барча бу Дантонлар, Мирабо ва Кариоларнинг буюк фазилатларидан руҳланиб, шу қадар хаёлга берилиб кетган эдики, бошини кўтариб, м-ль де ля Молни ўйламай, таъзим қилмай ва деярли уни кўрмай тикилди. Сўнгра, ниҳоят, бу катта очилган кўзлар қизни кўрди-ю, йигитнинг нигоҳи сўнди қолди. М-ль де ля Моля бунни дилида алам билан қайд қилиб қўйди.

Қиз ундан энг юқоридаги токчада турган Веллиннинг «Франция тарихи» китобини олиб беришни илтимос қилди. Жюльен бориб кутубхонада ишлатиладиган катта нарвонни келтирди-да, керакли китобни топиб, уни Матильдага узатди, лекин у ҳамон қиз тўғрисида ўйлай олмасди. Нарвонни олиб кетар экан, Жюльен кескин бурилаётиб, тирсаги билан кутубхона шкафининг ойнасини уриб юборди, ойна парчалари шарақлаб паркетга тўкилди-ю, шундан кейингина йигит, ниҳоят, ҳушига келди. У м-ль де ля Молдан кечирим сўрашга шошилди. Йигит назокатли бўлишни истади ва чиндан ҳам назокатли бўлди, вассалом. Матильда унга халал берганини ва йигитга, у билан сўзлашишдан кўра, у келгунига қадар ўйлаб ўтирган хаёллари билан бўлиш кўпроқ ёқаётганини аниқ сезиб турарди. У Жюльенга узоқ тикилиб турди-да, сўнг, ниҳоят, секин юриб нари кетди. Жюльен унинг ортидан қараб қолди. Йигит унинг кечаги зеб-зийнатли кийимларидан фарқли ўлароқ бугун оддийгина кийинганини кўриб қойил қолган эди. Унинг юзидаги ифода ҳам кечагидан бутунлай фарқ қилиб турарди. Герцог де Рецникда бағоят такаббур кўринган бу қиз ҳозир унга деярли қандайдир илтижо билан қараб турарди. «Чамаси, бу қора кўйлак,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен,— унинг чиройли қоматини янада гўзалроқ қилиб кўрсатаяпти. Уни чиндан ҳам маилка дейсиз, лекин нега у мотам либосини кийиб олибди?»

«Агар биронта одамдан бу мотамнинг сабабини сўрасам, яна поқулай аҳволга тушиб қолишим мумкин.— Жюльен энди бояги илҳомбахш хаёллардан бутунлай қутулган эди.— Бугун эрталаб ёзган барча хатларни қайтадан ўқиб чиқмоғим керак. Худо билсин, паришонлик билан нималарни ёздиму қандай хатолар қилдим экан». У фикрини бир жойга тўплашга ҳаракат қилиб, биринчи хатни қайтадан ўқир экан, бирдан ёнида шойи кўйлакнинг шитирлашини эшитиб қолди, у дарҳол ўгирилиб қаради. М-ль де ля Моля столдан икки қадам нарида кулиб турарди. Жюльеннинг жаҳли чиқаёзди: унга иккинчи марта халал беришмоқда эди.

Матильдага келсак, қиз бу йигитнинг назарида ҳеч қандай аҳамиятга эга эмаслигини яққол сезиб турарди; унинг кулгиси сохта эди, қиз саросимага тушиб қолганини яширишга ҳаракат қиларди ва унинг уддасидан чиқди ҳам.

— Бу дейман, жуда қизиқ нарсалар ҳақида ўйлаб ўтирибсиз шекилли, жаноб Сорель? Эҳтимол... граф Альтамирани Парижга қочишга мажбур этган ўша фитнанинг бирор қизиқарли тафсилютини эслаган бўлсангиз керак-да? Шу хаёлларингизни менга ҳам айтиб беринг; шу денг, жуда қизиқиб қолдим. Бу гапларни ҳеч кимга айтмайман, ўлай агар!

Ўз гапига ўзи қулоқ солар экан, қиз қандай қилиб оғзидан ана шу сўзлар чиққанига ажабланарди. Бу қанақаси бўлди? У ўзига тобе одамга ялиниб ўтирибдими? Қиз янада кўпроқ довдираб қолди-да, қандайдир бепарво ҳазил оҳангида қўшимча қилди:

— Бу қанақа хаёллар бўлдики, одатда жуда совуққон бўлган сиздек бир одамни Микеланжело пайғамбари каби шу қадар илҳомлантириб юборибди?

Кутилмаганда шундай такаллуфсизлик билан сўроққа тутиш Жюльеннинг ғазабини қайнатиб юборди. У бирдан телба одамга айлангандек туюлди.

— Дантон ўғрилиқ қилиб тўғри йўл тутганми? — деди у бирдан лаҳза сайин ошиб бораётган қандайдир бир ғазаб билан. — Пъемонт ва испан революционерлари жиноят қилиб, ўз халқлари шаънига доғ тушириши керакмиди? Одамларга, улар бунга муносибми, муносиб эмасми, армиядаги лавозимлар ва турли орденларни бўлашиб бериш лозиммиди? Ахир шундай мансаб ва мукофотларга эга бўлган одамлар қиролнинг қайтишидан қўрқишармиди? Турин ғазнасини талон-тарож қилишга йўл қўймоқ керакмиди? Қисқасини айтганда, мадемуазель, — деди у қовоғини солганича қизнинг устига бостириб борар экан, — ер юзида жаҳолат ва жиноятни йўқ қилишни истайдиган одам орқа-олдига қарамай қирғинбарот қилиб, довулдай ўкириб ўтиши лозимми?

Матильда қўрқиб кетди, у йигитнинг нигоҳига дош бера олмай, бенхтиёр орқага чекинди. Қиз индамай Жюльенга тикилиб турди-да, сўнгра, ўз қўрқувидан ўзи уялиб, енгил одимлаганича кутубхонадан чиқиб кетди.

Х

Қиролича Маргарита

Муҳаббат! Қувончга эришмоқ
учун не кўйларга солмайсан бизни.

«Португалиялик роҳибанинг мак-
тублари»

Жюльен ёзган хатларини қайтадан ўқиб чиқди. Тушлик овқатга занг чалинди. «Бу парижлик қўғирчоққа роса кулгили кўринган бўлсам керак ўзиям, — дея хаёлидан ўтказди у. — Дилимдаги гапларни унга айтиб телбалик қилмадимми ахир! Эҳтимол,

бу унча телбалик ҳам эмасдир. Бу ўринда бор ҳақиқатни тўкиб солиш мен учун муносиб иш бўлди.

Хўш, нега бўлмасам ўзи бу ерга келиб, менга азиз бўлган нарсаларни сўраб-суриштиради? Бу унинг томонидан беадаблик эмасми! Ғирт ахлоқсизлик-ку. Дантон ҳақидаги фикрларим унинг отаси менга маош тўлайдиган вазифалар қаторига кирмайди-ку ахир»

Емакхонага киргач, Жюльен м-ль де ля Молни бошдан-оёқ мотам кийимида кўриб ранжиганлигини дарҳол унутди қўйди: оиладагиларнинг ундан бўлак биронтаси ҳам қора кийинмагани сабабли бу ҳол йигитга жуда ғалати туюлди.

Қуни билан қаттиқ ҳаяжонланиб юрган Жюльен тушликдан сўнг бутунлай ўзига келди. Унинг бахтига, дастурхон ёнида лотин тилини биладиган анави академик ҳам ўтирган эди. «Агар мадемуазель де ля Молнинг мотам тутиши ҳақидаги саволим чиндан ҳам ноўрин бўлса, — дея ўйлади Жюльен, — манови одам ҳар қалай устимдан унча қулмаса керак».

Матильда унга қандайдир бошқача кўз билан қараб ўтирарди. «Мана у — бу ерлик аёлларнинг ишваси, худди де Реналь хоним ҳикоя қилгандек бўляпти, — дея ўйларди Жюльен. — Бугун эрталаб унга бир оз қўполроқ муомала қилдим, у мен билан гаплашмоқчи бўлганида инжиқлигини кўтармадим. Натижада эса унинг олдида ҳурматим ошди. Лекин у ҳақини қўймайди, албатта. У ҳали мендан ўчини олади, ўзининг нафратомуз кибр-ҳавосини намойиш қилади менга, ҳозирча мен чамаси фақат жиғига тегдим, холос. Мен жудо бўлган аёл нақадар ўхшамасди-я бунга! Қандай табиий латофат бор эди унда! Қандай софдиллик! Мен унинг фикрини ўзидан аввал билиб олардим, бу фикрнинг унинг ҳаёлига қандай келаётганини сезиб турардим. Унинг қалбидаги ягона рақибим, бу болаларидан жудо бўлиш ваҳимаси эди, лекин бу туйғу шу қадар оқилона ва табиий эдики, гарчи ундан ўзим азият чексам-да, у менга хуш ёқарди. Тентак эканман... Ўшанда Париж ҳақидаги орзулардан маст бўлиб юрганим туфайли бу фаришта аёлнинг қадрига етмадим.

Қандай тафовут, ё раббим! Хўш, бу ерда нимани кўряпман? Фақат шўҳратпарастлик, калондимоғлик, ўзига бино қўйишнинг турли хил аломатлари — бор гап шу холос».

Барча ётол ёнидан туриб кета бошлади. «Анави академикни қўлдан чиқармаслик керак», дея қарор қилди Жюльен. Ҳамма боққа чиқаётганида у академикка етиб олди-да, мўминқобиллик билан «Эрнани»нинг муваффақиятидан ғазабланиётган олимнинг фикрига қўшилди.

— Ҳа, агар қамоққа олишлар ҳақидаги махфий буйруқлар даврида яшаганимизда борми... — деди у.

— У даврда бундай қилишга унинг журъати етмаган бўларди! — дея Тальма сингари қўлларини силкитиб хитоб қилди академик.

Қандайдир гул ҳақида гап очилган эди, Жюльен Вергилийнинг «Георгиклар»идан бир-икки сатр ёд айтди ва шу заҳоти аббат Делининг бекиёс шеърларини мақтаб қўйди. Хуллас, у қўлидан келганча академикка хушомат қилди. Ва шундан кейингина бепарво бир оҳангда сўради:

— Мадемуазель де ля Молнинг бугун мотам либосини ки-йиб олганидан биронта амакиси ўлиб, ундан мерос олганим, дейман?

— Нима? Сиз шу уйда яшаб туриб, бу қизнинг қандай савдоси борлигини билмайсизми ҳали?— деди бирдан тўхтаб академик.— Ростини айтсам, онаси қизининг бундай телбалик қилишига йўл қўйиши жуда ғалати туюлади, албатта, лекин бу гап орамизда қоялсину, бу оиладагиларнинг иродаси шунақа заифроқ ўзи. Мадемуазель Матильдага эса ирода бобида худо берган, шу боисдан ҳам у уйдагиларнинг барини ётқизиб турғизади. Бугун ўттизинчи апрель-ку ахир.— Академик жимиб қолди-да, қувлик билан Жюльенга қараб қўйди. Жюльен қўлидан келганча маънодор қилиб илжайди.

«Бутун уйни ётқизиб турғизиш, мотам либоси ва бугун ўттизинчи апрель эканлигининг бир-бирига нима алоқаси бор?— дея ўйларди у.— Бу дейман, ўзим ўйлаганимдан ҳам кўпроқ қовун туширганга ўхшайман-ку».

— Ростини айтсам, мен...— деди у академикка ва унга савол назари билан тикилди.

— Юринг, боғни бирпас айланайлик,— деди академик узундан-узоқ ва таъсирли ҳикоя бошлаш имконияти туғилиб қолганидан ҳузур қилиб.— Менга қараи: наҳот сиз бир минг беш юз етмиш тўртинчи йилнинг ўттизинчи апрель куни қандай воқеа содир бўлганини билмасангиз?

— Қаерда?— ажабланиб сўради Жюльен.

— Грев майдонида.

Жюльен шу қадар таажжубга тушган эдики, ҳатто бу майдоннинг номи ҳам унга ҳеч нарсани эслатмади. Синчковлик ва ўз руҳига жуда монанд бўлган аллақандай фожиали қизик воқеалар тўғрисидаги ҳикояни олдиндан ҳис этиш туфайли унинг кўзлари алоҳида бир ифода билан ёндики, одатда, ҳикоячилар ўз тингловчиларининг кўзида ана шундай оловни кўришни ёқтиришади. Академик ҳеч нарсадан хабари бўлмаган шундай эътиборли тингловчи топиб олганидан боши осмонга етиб, Жюльенга 1574 йилнинг 30 апрель куни ўша даврнинг энг чиройли йиғитларидан бири Бонифаций де ля Моль ва унинг дўсти, пьемонтлик дворянин Аннибал де Коконассонинг қандай қилиб Грев майдонида боши танидан жудо этилгани ҳақида жудала батафсил ҳикоя қила бошлади.

— Лея Моль Наварра қироличаси Маргаританинг маҳбуби эди. Қиролича уни жуда севарди. Бир насага эътибор беринг-а,— дея қўшимча қилди академик.— Мадемуазель де ля Молнинг исми ҳам *Матильда-Маргарита*. Шу билан бир қаторда де

ля Моль герцог Алансонскийнинг арзандаси ва ўз маъшуқасининг эри, кейинчалик Генрих Тўртинчи номи билан машҳур бўлган Наварра қиролининг яқин дўсти ҳам эди. Худди масленица байрамида, сешанба кuni бутун сарой аҳли ўлим тўшагида ётган бадбахт қирол Карл Тўққизинчи билан Сен-Жерменда эди. Ля Моль қиролича Катерина Медичи саройида асир қилиб сақлаб келаётган ўз дўстлари, шаҳзодаларни халос этмоқчи бўлади. У икки юз сувори билан Сен-Жермен девори ёнига келади. Герцог Алансонский қўрқоқлик қилади, натижада ля Моль жаллоднинг қўлига топширилади.

Лекин бу ўрнида мадемуазель де ля Молга энг таъсир қиладиган алоҳида бир жойи бор, буни менга бундан етти йил муқаддам унинг ўзи айтганди, ўшанда унинг ёши ўн иккида эди, лекин ўшанда ҳам ақли, ё тавба!—шундай дея академик кўзларини осмонга тикди.—Шундай қилиб денг, бу сиёсий фожиада унинг қалбини ларзага солган нарсa — қиролича Маргарита Наваррскаянинг ҳеч кимга билдирмай Грев майдонидаги қандайдир уйга яшириниб, жаллоднинг олдида одам юборгани ва ундан ўз ўйнашининг ўлик бошини талаб қилиб олгани бўлибди. Тун ярим бўлганда эса, у ля Молнинг бошини олиб, ўз каретасига ўтирибди-да, Монмартр тепасининг ёнбағрида жойлашган кичик бир ибодатхонага борибди ва уни ўз қўли билан дафн этибди.

— Наҳот шу гаплар рост бўлса?— дея хитоб қилди таъсирланиб кетган Жюльен.

— Мадемуазель де ля Моль ўз акасида нафратланади, зеро у кўриб турибсиз, бу воқеа ҳақида ўйлашни ҳам истамайди ва ўттизийнчи апрель кuni мотам либосини киймайди. Ўша машҳур қатлдан сўнг де ля Моль билан Коконассонинг садоқатли дўстлигини ҳеч қачон унутмаслик учун,— ўша Коконассо итальян бўлиб, исми Аннибал эди,— бу авлоднинг барча эркакларига Аннибал деб исм қўйишади. Лекин ўша Коконассо,— дея қўшимча қилди академик товушини пасайтириб,— Карл Тўққизинчининг айтишича, 1572 йил 24 август воқеаларида энг шафқатсиз қотиллардан бири бўлган экан. Лекин қандай қилиб, азизим Сорель, сиз шу хонадоннинг ҳамдастурхони бўлсангизу, бу воқеаларни билмай юрсангиз?

— Шунинг учун ҳам бугун тушки овқат пайти мадемуазель де ля Моль акасини Аннибал деб атаган экан-да. Мен бўлсам нотўғри эшитдим, деб юрибман.

— Бу таъна эди. Маркиз қизининг бу қилиқларига чидаб юрганига ҳайронман... Бу гўзал қизга уйланган одам зерикмайди.

Шундан сўнг беш-олтита заҳарханда гап айтилди. Академикнинг кўзларида чақнаб турган бадхоҳлик ва тақаллуфсизликдан Жюльеннинг ғазаби қайнади. «Мана, биз худди малайларга ўхшаб, хўжайинларимизни гийбат қидяпмиз,— дея ўйлади у.— Лекин бу жаноб академикдан ҳар нарсани кутса бўлади».

Жюльен бир куни уни маркиза де ля Моль олдида тиз чўкиб турганини кўриб қолганди: у хонимдан провинциядаги ўз жияни учун тамаки бўйича солиқ инспектори лавозимини илтимос қилмоқда эди. Кечқурун м-ль де ля Молнинг бир вақтлар Элизага ўхшаб Жюльенга ғамза қилиб юрадиган ёшгина камеристкаси унга ўз хонимининг бундай кийинишида одамларни ўзига қаратиш нияти йўқлигини шама қилди. Чамаси, бу ғалати қилиқ қиз табиатининг туб моҳиятидан чиқиб келса керак, у чиндан ҳам дўстларини озод қилиш учун шаҳид кетган, ўз даврининг энг маърифатли қироличасининг севимли ўйнаши бўлган ўша де ля Молни яхши кўрарди. Бу одам озод қилмоқчи бўлган дўстларининг кимлигини айтмайсизми! Валиаҳд шаҳзода ва Генрих Тўртинчини-я.

Де Реналь хонимнинг барча хатти-ҳаракатида яққол сезилиб турадиган табиийликка ўрганиб қолган Жюльен паришлик аёлларда истиғнодан бўлак ҳеч қандай хислатни кўрмас ва ўзини хиёл бўлса-да, ноқулай сезган пайтлари улар билан нима тўғрида гапиришни билмай қолар эди. Бу жиҳатдан м-ль де ля Моль истисно бўлиб чиқди.

Энди йигит ажиб сарвқомат билан уйғунлашган ўзига хос бу гўзалликни қалбнинг совуқлигига йўймай қўйганди. У мусаффо баҳор кунлари меҳмонхонанинг ланг очиқ деразалари остида, богда бирга сайр қилиб юрар экан; м-ль де ля- Моль билан узоқ-узоқ суҳбатлашарди. Шундай суҳбатлардан бирида қиз унга д'Обинье ва Брантомнинг тарихини ўқиётганини айтди. «Ажиб мутулаа-ку!— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Маркиза бўлса унга Вальтер Скоттнинг романларини ўқишга рухсат бермай юрибди!..»

Бир куни Матильда унга Генрих III ҳукмронлик қилган пайтдаги бир ёш аёлнинг қилган иши ҳақида гапириб берди — қизнинг кўзлари шундай бир ҳаяжон билан порлаб турардики, унинг самимий гапираётганига сира ҳам шубҳа қилмаса бўлади. Бу воқеа ҳақида у ҳозиргина Этуалнинг мемуарларида ўқиган экан: ўша аёл эрининг хиёнат қилганини билиб қолгач, унинг кўксига ханжар санчибди.

Бу гапни эшитиб Жюльеннинг кўнгли кўтарилди. Шундай иззат-ҳурматда бўлган ва академикнинг айтишича, бутун уйни ётқизиб турғизадиган бу қиз у билан деярли дўстона оҳангда сўзлашмоқда эди.

«Йўқ, янглишганга ўхшайман,— дея ўйлади бир оздан сўнг Жюльен.— Бу сира ҳам дўстона муносабат эмас, мен шунчаки трагедиялардаги ишончли одамдек бир суҳбатдошман, унинг эса ким биландир сўзлашгиси келяпти. Ахир мени бу хонадонда олим деб билишади-ку. Ўша Брантом, д'Обинье ва Этуалларнинг китобларини ўқиб чиқмоғим керак. Шунда ҳеч бўлмаганда мадемуазель де ля Моль менга ҳикоя қилаётган ана шу воқеалар ҳақида баҳслашим мумкин бўлади. Йўқ, мен

ўша гунгалак суҳбатдош бўлиб юришимни ташлашим лозим».

Секин-аста Жюльеннинг ўз қадрини билиб ва шу билан бир-га ўзини жуда табиий тутадиган бу қиз билан суҳбати борган сайин қизиқарлироқ тус ола бошлади. У ўзини газабланган плебейдек тутиб юришини унутаетганди. Йигит м-ль де ля Мол-нинг кўп мутолаа қилгани ва дурустгина муҳокама юрита оли-шини сезиб қолди. Унинг боғда сайр қилиб юрган пайтда изҳор қилган фикрлари меҳмонхонада айтган гапларидан бутунлай фарқ қиларди. Баъзан у билан суҳбатлаша туриб, қиз шу қадар руҳланиб кетардики, бу ҳол унинг одатдаги ўзини кибр-ҳаво ва совуққонлик билан тутишига бутунлай тескари эди.

— Иттифоқ урушлари — Франциянинг қаҳрамонлик даврла-ри эди,— деди бир куни у Жюльенга кўзлари завқ ва илҳом би-лан чақнар экан.— Ахир ўшанда ҳар бир одам, сизнинг импе-раторингиз давридагидек бирор крестча олиш учун эмас, ўз сафдошларига ғалаба келтириши лозим бўлган маълум бир мақсад билан жанг қилган-ку. Ўша пайтларда худбинлик ва тур-ли пасткашликлар камроқ бўлганини тан олсангиз керак ахир. Ўша даврни жуда яхши кўраман.

— Бонифаций де ля Моля эса ўша даврнинг қаҳрамони бўл-ган,— деди Жюльен қизга.

— Ҳар қалай, уни жуда севишган, бундай севги ҳаммагаям насиб қилавермайди. Айтинг-чи, ҳозир дунёда ўз ўйнашининг танасидан жудо қилинган бошига қўл тегиза оладиган аёл то-пилармикин?

Де ля Моля хоним қизини чақириб қолди. Риёкорлик, агар унинг фойдали бўлишини исташса, пинҳон тутилмоғи лозим, Жюльен эса кўриб турибмизки, Наполеонга сажда қилишнинг м-ль де ля Молга деярли айтиб қўйган эди.

«Бизга нисбатан уларнинг улкан устунлиги ҳам ана шун-да,— дея ўйлади Жюльен боғда ёлғиз қолгач.— Аждодлари та-рихи уларни оддий ҳис-туйғулардан юқориноқ қўяди, яна улар эрта-кеч тирикчиликни ўйлашмайди ҳам. Қандай нотава-онлик ахир бу!— дея қўшимча қилди у алам билан.— Мен бу юксак предметларни ўйлашга муносиб эмасман. Менинг ҳаё-тим — бу турган-битгани риёкорлик, зеро ҳаммаси фақат шу-нинг учунки, ҳалол нон топиб еишим учун минг франк рентам йўқ».

— Хўш, нималарни орзу қиляпсиз, тақсир?— дея сўради Матильда, югурганича унинг олдида қайтиб келгач.

Жюльен ўзидан ўзи нафратланиб чарчаган эди. У мағрур-лиги туфайли бор гапни очикдан-очик гапириб берди. Йигит шолғомдек қизариб кетди, зеро у ўзининг қашшоқлигини шу-ндай бадавлат бир кимсага гапирмоқда эди. У отдан тушса ҳам узангидан тушмай, ундан ҳеч нарса тама қилмаётганини қизга ётиги билан уқтиришга ҳаракат қилди. Матильдага у ҳеч қачон бу қадар чиройли кўринмаган эди: у йигитнинг юз ифодалари-

дан сезгирлик ва садоқатни пайқади, қизнинг назарида кўпинча унга худди ана шу нарса етишмас эди.

Орадан бир ойча вақт ўтди, бир куни Жюльен де ля Моль саройининг боғида сайр қилиб юрар эди, бироқ энди унинг юзида ўзининг камситилганлигини муттасил ўйлаш натижасида сезилиб турадиган ўша қаҳрли ва фалсафий муросасизлик ифодаси кўринмай қолганди. У ҳозиргина, акаси билан югураётган, оёғи лат еганини айтган м-ль де ля Молли меҳмонхона эшигига қадар кузатиб қўйганди.

«У қўлимга қандайдир жуда ғалати суянди!— дея мулоҳаза юритарди Жюльен.— Ё мен ўзимга бино қўйган олифтаман, ёки чиндан ҳам унга бир оз ёқаман. Ҳатто ғурурим қандай азият чекиши ҳақида ҳикоя қилган пайтимда ҳам у жуда мулоим бир қиёфада қулоқ соляпти. Унинг шундай ювош бўлиб қолганини кўришса, меҳмонхонадагиларнинг бари нақадар ҳайрон бўлишларини тасаввур қиламан. Имоним комилки, бошқа ҳеч ким билан у шундай мулоим ва меҳрибонлик билан суҳбатлашмайди».

Жюльен бу, гаройиб дўстликка ортиқча баҳо бериб юбормасликка ҳаракат қиларди. Унинг ўзи буни вақтинча сулҳга ўхшаш бир нарса деб ҳисобларди. Улар ҳар куни бир-бирлари билан учрашар экан, кеча ораларида пайдо бўлган илиқ ва дўстона оҳангга ўтмоқдан аввал ўзларидан: «Хўш, бугун биз дўстмизми ёки душман?»— дея сўрашаётгандек туюларди. Улар бир-бирларига айтган биринчи жумлаларида суҳбатнинг мазмунини ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмасди. Муомаланинг шакли — икковининг ҳам бутун диққат-эътибори ана шунга қаратилган бўларди. Жюльен, агар бу димоғдор қизга бир марта бўлса ҳам ҳақорат қилишга йўл қўйиб берса, ҳаммаси барбод бўлишини яхши тушунарди. «Агар аразлашадиган бўлсак, яхшиис ўз ғуруримни қонуний равишда ҳимоя қилиб аразлашиб қўя қолганим маъқул. Мабодо бирор нарсада унга ён бериб, нафсониятимнинг азият чекишига йўл қўйсам, турган гап, кейинчалик у менга нафратини сочиб, қалбимга ниш ура бошлайди ва бундан ўзимни ҳимоя қилишим қийинроқ бўлади».

Бир неча марта Матильда, кайфияти бузилиб турган пайтда у билан оқсуяк хонимлардек гаплашмоқчи бўлди,— қиз бу уринишларида катта маҳорат кўрсатарди,— бироқ ҳар гал Жюльен дарҳол бунинг олдини оларди.

Бир куни у қизнинг гапини шартта бўлиб қўйди.

— Агар мадемуазель де ля Моль ўз отасининг секретарига бирор нш буюришни лозим кўрсалар,— деди у қизга,— секретарь у кишининг буйруқларини сўзсиз эшитмоғи ва эҳтиром билан итоат этмоғи лозим, лекин у шундан бўлак бир оғиз ҳам сўз йтишга мажбур эмас. Унга ўз фикрларини мадемуазелга изҳор қилиши учун ҳақ тўлашмайди.

Қиз билан ўзининг ўртасидаги бу муносабат ва Жюльеннинг қалбида тугилган баъзи бир ғалати шубҳалар бирор нарса ус-

тидан кўлиш одобсизлик ҳисобланадиган ва барча ҳар бир нарсадан гумонсирайдиган бу ҳашамдор меҳмонхонада биринчи паллада юраги сиқилиб юрган йигитнинг дилидаги хунобгарчиликни қувиб юборди.

«Агар у мени севиб қолса, ҳўп қизиқ иш бўларди-да. Лекин у мени севадими, йўқми, мен ақлли бир қиз билан дўстлашиб қолдим. Кўриб турибман, уйдагиларнинг бари ундан безиллаб туради, айниқса анави маркиз де Круазнуа қўрқади ундан. Шундай мулойим, дилбар, жасур йигит-а, барча устунлик у томонда ахир: насл-насаби ҳам юксак, давлати ҳам беҳисоб! Агар шулардан биронтаси менда бўлганида борми, нақадар бахтли бўлардим-а! У Матильдани жонидан севади, унга уйланиши керак. Маркиз де ля Моль бу никоҳ битимини тайёрлаётган иккала нотариусга озмунча хат ёздирмади менга. Шундай қилиб, мен эрталаб қўлига қалам олиб, буюрган нарсаларини ёзиб ўтирадиган оддий бир котиб, орадан бирор икки соат ўтгач, бу ерда, боғда, ўша ёқимтой зодагон йигит устидан тантана қиляпман, зеро, охир-оқибатда, қиз мени афзал кўраётганига сира ҳам шубҳа қолмаётир. Эҳтимол, Матильда уни худди бўлажак эр сифатида ёмон кўрар, бунинг учун унда кибр-ҳаво жуда етарли. У ҳолда, демак, менга кўрсатилаётган илтифотлар — суҳбатдош малайга кўрсатиладиган ишонч бўлиб чиқади-ку.

Йўқ, ё мен ақлдан озганман, ёки унинг чиндан ҳам менга майли бор. У билан қанча совуқроқ ва расмийроқ гаплашсам, у ўзини менга шунча яқинроқ олишга ҳаракат қиляпти. Буларнинг ҳаммаси қандайдир ниятда қилиняпти, буларнинг бари мунофиқлик, дея тахмин қилиш ҳам мумкин, лекин мен пайдо бўлишим билан унинг кўзлари чақнаб кетаётганини аниқ кўряпман-ку. Наҳот бу паришлик аёллар шу қадар маккора бўлсалар? Дарвоқе, менга бари бир эмасми? Зоҳиран шунақа, ахир бу менинг фойдам-ку. Бўпти, ана шу зоҳирликдан лаззатланайлик бўлмасам. Ё раббим, бунча чиройли бўлмаса у! Бу мовий шахло кўзларнинг яқиндан туриб тикилиши нақадар ёқадименга. Ҳозир у менга ўқтин-ўқтин шундай қарайдиган бўлиб қолган. Бу баҳор уч юз нафар ёвуз ва жирканч талабалар орасида ўзимни ниҳоятда бахтсиз ҳис этган ва иродамининг кучи туфайлигина ўша ҳаётга бардош бериб келган бултурги баҳорга нақадар ўхшамайди-я. Ундай десам ёвузлик бобида ўзим ҳам ўша талабалардан деярли қолишмайман-ку ахир».

Бироқ шубҳага тушган дақиқаларида Жюльен ўзига-ўзи шундай дерди: «Бу қиз менинг устимдан куляпти. У акаси билан келишиб олиб, иккови мени калака қилишяпти. Лекин иродаси сустлиги учун у акасидан нафратланади шекилли. Акамнинг бор-йўқ фазилати жасурлиги холос, деган эди у менга. Унинг бутун жасорати фақат испанлар шамширидан қўрқмаслик, Парижда эса у ҳамма нарсдан чўчийди, донм кулгили ақволга тушиб қолмасам эди, деб қўрқиб юради. Унинг расм-одат бўлиб қолган ҳақиқатлардан хиёл четга чиқадиган биронта

мустақил фикри йўқ. Мен ҳатто доим уни ҳимоя қилишимга тўғри келади, деганди. Матильда эндигина ўн тўққиз баҳорни кўрган қиз! Наҳотки бу ёшда шундай мунтазамлик билан, бир лаҳзага бўлса-да, дилидагини сездирмай мунофиқлик қилиш мумкин бўлса?

Лекин, бошқа жиҳатдан олганда, мадемуазель де ля Мошь шаҳло кўзларини ўзгача бир ифода билан менга тиккан заҳоти граф Норбер дарҳол нари кетади. Бунинг қандайдир шубҳали томони бор: у, чамаси, синглизининг малайлар орасидаги аллақандай хизматкорни ортиқ кўраётганидан ғазабланса керак. Ахир герцог Шонский мени худди шундай деб атаганини ўз қулогим билан эшитгандим-ку. Шу гапни эслагач, нафрат Жюльеннинг қалбидаги барча бўлак туйғуларни сиқиб чиқарди. «Эҳтимол, ўша мияси айнаб қолган герцог кўҳна услубни яхши кўрар?»

«Нимаям дердим, у гўзал қиз,— дея ўйлашда давом этарди Жюльен кўзлари ғазаб билан чақнаб,— уни йўлдан ураманд-да, кейин қочиб кетаман. Йўлимни тўсган одамнинг шўри қурийди!»

Ана шу орзуларга берилиш энди Жюльеннинг ягона машғулоти бўлиб қолди: у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди. Кунлар унинг учун соат каби ўтиб бормоқда эди.

У бирор жиддий иш билан шуғулланмоқчи бўлганида хаёли бирдан уни узоқ-узоқларга олиб қочарди: орадан чорак соат ўтиб, у ҳушига келарди-ю, юраги орзиқиб қотиб қоларди-да, «У мени севармикин?» деган саволдан мияси ғовлаб кетарди.

XI

Ёш қизнинг қудрати

Мен унинг ҳуснига қойил қоламану, лекин ақлидан қўрқаман.

М е р и м е

Агар Жюльен ўзича Матильданинг ҳуснига таҳсин ўқиш ёки унинг аждодларидан мерос қолган такаббурлигидан ғазабланиш ўрнига (тўғри, қиз сўнгги пайтларда Жюльенга нисбатан такаббурлик қилмай қўйганди), бу вақтини меҳмонхонада содир бўлаётган воқеаларни кузатишга сарфлаганида эди, у қизнинг теварак-атрофидаги одамларга ўтказадиган ҳукмининг нимадан иборатлигини тушуниб олган бўларди. Агар м-ль де ля Молга биронта одам ёқмай қолса, у айбдорни нозик ва ўткир бир ҳазил билан жазолай биларди. Бу ҳазил одоб доирасидан ташқари чиқмас, лекин у дилни шу қадар вайрон қилардики, одам у урган ниш ҳақида қанча кўп ўйласа, шунча кўп азоб чекарди. Бора-бора у ҳақоратланган нафсоният учун чидаб бўлмас даражага етарди. Оиланинг бошқа аъзолари орзу қи-

либ юрадиган нарсалар унинг учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмагани боисидан қиз ҳаммага ниҳоятда совуққон бўлиб кўринарди. Аристократик салон шуниси билан ёқимлики, одам у ердан чиқиб кетгач, ўрни келиб қолганда уни, мен у ерда бўлганман, дея эслаши мумкин. Фикр-мулоҳазанинг бутунлай йўқлиги, сийқа гаплар, айниқса ҳар қандай мунофиқликни бир чўқишда қочирадиган бемаъни олди-қочдилар — буларнинг бари кўнгилни айнитадиган чучмаллиги билан кишини бутунлай бездириб юбориши мумкин. Назокат ва фақат назокат, аслини олганда анча дуруст нарса, лекин у биринчи палладагина шундай туюлади. Жюльен аввалига мафтун бўлган ва ҳайратга тушиб юрган пайтларда худди ана шуни ҳис этган эди. Назокат, дерди у ўзига ўзи, бу фақат яхши тарбия кўрмаган одамларда сезилиб қоладиган ғижинишнинг йўқлиги, холос. Матильда тез-тез зерикиб турарди, эҳтимол, у ҳар қандай бошқа жойда ҳам худди шундай зерикиши мумкин эди. Ана шунинг учун ҳам узиб оладиган бирор сўз ўйлаб топса, унинг баҳридили очиларди.

Ота-онаси, академик ва унга хушомад қилиб юрадиган беш-олтита сиғиндига қараганда қизиқроқ одамларни масхара қилиб, бу соҳада маҳоратини оширмоқ учун ҳам, у, эҳтимол, маркиз де Круазнуа, граф де Кайлюс ва яна уч-тўртта бағоят муносиб йигитларни умидвор қилиб юарди. Булар қиз учун шунчаки калака қилишга янги нишон эди.

Биз дилимиз ранжиса-да, шуни тан олмоғимиз керакки, зеро биз Матильдани яхши кўрамиз, қиз бу йигитларнинг баъзиларидан хат олиб турарди, гоҳида эса уларга ўзи ҳам жавоб ёзарди. Яна шуни ҳам қайд қилмоғимиз керакки, романизмнинг ушбу қаҳрамони ўша даврда расм бўлган хулқ-атвор бобида истисно ҳамдир. Ҳар қалай асилзода қизлар тарбияланувчи «Исо қалби» монастиридан чиққан хонимчаларни бемулоҳазаликда сира ҳам айблаб бўлмасди.

Кунлардан бирида маркиз де Круазнуа Матильдага қиз бир кун илгари анча эҳтиётсизлик билан ёзган хатни қайтариб берди, бундай оқилона эҳтиёткорлик билан у қизнинг кўнгилни ром этишга умид қилган эди. Бироқ бу ёзишмада Матильдани худди ана шу телбалик ўзига мафтун қилганди. Унга ўзини хавф остига қўйиб таваккал қилиш ёқарди. Қиз ўша воқеадан сўнг маркиз билан бир ярим ой гаплашмай юрди.

Бу йигитларнинг хатлари Матильда учун эрмак эди, лекин унинг ўзи айтишча, бу хатлар бир-бирига жуда ўхшаб кетарди. Уларнинг барида самимий муҳаббат дарди изҳор этиларди.

— Уларнинг ҳаммаси бир хил, ҳозирнинг ўзидаёқ Фаластинга жўнашга тайёр танти йигитлар,— деди у холаваччасига.— Бундан ҳам бадтари бўлиши мумкинми ахир? Мен энди келажакда бутун умр ана шундай хатлар олиб яшашим керак! Ахир бу мактубларнинг ёзилиш услуби қайси машғулот тури расм бўлишига қараб, нари борса йигирма йилда бир марта ўзгари-

ши мумкин. Ҳар қалай Империя даврида улар бунчалик бе-
маъни эмасдилар. У пайтдаги оқсуяк йигитлар ё бирор буюк
жиҳати бўлган ишларни кузатганлар, ёки уларни амалга оши-
ришда ўзлари иштирок этганлар. Менинг тоғам, герцог Н. Ваг-
рам остонасидаги жангда қатнашган.

— Нима, қиличбозлик қилиш учун ҳам ақл талаб қилина-
дими?— дея эътироз билдирди Матильданинг холаваччаси ма-
демуазель Сент-Эредит.— Лекин бундай жангда қатнашган
одам кейин доим фақат шуни ҳикоя қилиб юради.

— Ҳўш, ҳикоя қилса нима қилибди! Мен бундай ҳикоялар-
ни жон деб эшитаман, Наполеон даврида ўн минглаб солдатлар
ўлимга тик қараб борган ҳақиқий жангда иштирок этмоқ, бу
чинакам жасоратдан далолат беради. Хавф-хатарнинг бетига
тик қарамоқ — қалбга юксаклик бағишлайди ва менинг бечора
мухлисларим тармашиб ётган манови зерикарли ҳаётдан халос
этади, зерикниш эса шу қадар юқумлики, асти қўяверасиз. Би-
ронта қаҳрамонлик кўрсатиш улардан қайси бирининг ҳаёлига
келарди дейсиз? Улар менга уйланишмоқчимис, шу ҳам жасо-
рат бўлди-ю! Мен бадавлат қизман, отам куёвининг нуфузини
ошириб қўяди, албатта! Аҳ, қани энди у менга сал бўлса-да,
ғалатиروқ бир куёв топиб берганида эди!

Матильданинг жонли, тиниқ, жозибали фикр юритиши унинг
тилига бирмунча салбий таъсир қилгандики, буни ўзингиз ҳам
сезган бўлсангиз керак. Уқтин-ўқтин қизнинг оғзидан чиқиб
кетган биронта ибосизроқ сўз унинг боадаб дўстларига эриш
туюларди. Агар Матильда ҳаммага шу қадар ёқмаганида, дўст-
лари баъзан унинг аёллик латофатига мутлақо мос тушмайди-
ган ўткир иборалар айтиб юборишини очиқдан-очиқ тан олиш-
ган бўларди.

Қиз эса, ўз навбатида, Булон ўрмонида гиж-гиж бўлиб
ётган бу назокатли кавалер зотига ғоят шафқатсиз эди. У ке-
лажакка даҳшат билан қарайди, деб бўлмасди, зеро бу жуда
кучли туйғу, лекин у бундай ҳаётдан жирканарди, бу эса унинг
ёшидаги қизларда камдан-кам учрайдиган бир ҳол, албатта.

Ҳўш, у нимани орзу қилсин? Унинг ҳамма нарсаси бор эди:
бойлик, насл-насаб, ақл, ҳусн, атрофдагиларнинг бари шундай
дейишарди ва қиз бунга ишонарди, хуллас, фалак ундан ўз са-
ховатини аямаганди.

Жюльен билан сайр қилиш дилига завқ бағишлаётганини
дафъатан сезиб қолганида бутун Сен-Жермен қасабасидаги
энг бадавлат бу қиз ана шундай ўй-хаёллар билан банд эди.
Йигитнинг мағрурлиги уни таажжубга солмоқда эди: қиз бу
оддий косиббаччанинг нозик ақлига қойил қоларди. «У аббат
Морига ўхшаб епископ даражасига кўтарилади», дея ўй-
ларди у.

Тез орада унинг баъзи бир фикрларига қаҳрамонимизнинг
сира ҳам сохта бўлмаган самимий бир сабот билан эътироз
билдириши Матильдани жуда қизиқтириб қўйди; қиз бу тўғ-

рида ўйлай бошлади, у ўз дугонасига йигит билан қилган суҳбатларининг барча тафсилотларини айтиб берар ва унга нуқул бу суҳбатларнинг асл маъносини, уларнинг нозик жиҳатларини баён қилиб беролмаётгандек туюларди.

Дафъатан унинг миясига лоп этиб бир фикр келиб қолди. «Мен севиш бахтига муяссар бўлибман,— деди у бир куни қалби чексиз завққа тўлиб.— Мен севаман, ҳа, севаман, бу аниқ. Менинг ёшимдаги чиройли, ақлли бир қиз чинакам ҳис-туйғуни севгидан бўлак яна нимада топиши мумкин ахир. Қанча ҳаракат қилмайин, мен ҳеч қачон на манови Круазнуани, на Кайлюсни на *tutti quanti* ни сева оламан. Чамаси, улар жуда тўқис, керагидан ортиқ даражада тўқис бўлишса керак. Хуллас, улар билан зерикиб қоламан».

Қиз ўзича «Манон Леско», «Янги Элоиза», «Португалиялик роҳибанинг мактублари» ва ҳоказо, ва ҳоказоларда ўқиган барча эҳтирос тасвирларини эслай бошлади. Бу ўринда сўз ўз-ўзидан маълум, юсак туйғу тўғрисида кетмоқда эди, енгил ишқий саргузашт унинг ёшидаги ва унинг насабидаги қиз учун сира ҳам тўғри келмасди. Муҳаббат деб у Францияда Генрих III ва Бассомпьер даврида учрайдиган юсак ва қаҳрамонна туйғунигина айтарди. Бундай муҳаббат тўсиққа учраганда қўрқоқлик билан орқага чекинмас, йўқ, аксинча, у буюк ишлар сари ундарди. «Ҳозир бизда Екатерина Медичи, Людовик Ҳн учинчи пайтидаги каби ҳақиқий сарой аҳллари йўқлиги мен учун нақадар бахтсизлик бўляпти, сезиб турибман, катта жасорат талаб қилинадиган буюк ишлар қилишим мумкин эди. Агар ҳозир Людовик Ҳн учинчи каби шавкатли бир қирол олдимда тиз чўкиб турганида эди, мен унинг учун нималар қилмасдим дейсиз! Мен уни, барон де Толлининг таъбири билан айтганда, Вандеяга бошлаб борардим ва у яна ўз қироллигини қайта забт этарди, ана унда ҳеч қандай Хартияга эҳтиёж бўлмасди... Жюльен эса, менга ёрдам берарди. Унга ҳозир нуфуз билан бойлик етишмайди, холос. Шунда у шуҳрат ҳам қозонган, бойлик ҳам орттирган бўларди».

Круазнуада эса ҳамма нарса бор, лекин у бутун умр фақат герцоглигича қолади, доим ярим-роялист, ярим-либерал бўлиб, сира ҳаддидан ошмай, мужмал ва ўртамиёна одам бўлиб юрaverади, бинобарин, доим иккинчи ўринда бўлади.

Рўёбга чиқаётган пайтда ҳаддидан ошмиш бўлиб туюлмайдиган биронта буюк ишнинг ўзи бормикин дунёда! У рўёбга чиққанидан кейин эса бу ишни оддий одамлар ҳам бажарса бўладиган деб ҳисоблай бошлайдилар. Ҳа, қалбимда барча мўъжизалари билан ҳукмронлик қилаётган бу туйғу севгининг ўзгичаси, сезиб турибман, унинг алангаси менга илҳом бағишляпти. Фалак аслида ҳам мендан бу саҳоватини аямаслиги керак эди. Бир инсонда шунча фазилатларни бекорга шундай мужассам қилма-

¹ Бошқа биронтасини ҳам (италь.).

ган-ку ахир у. Менинг бахтим ўзимга муносиб бўлади. Ҳаётимнинг ҳар бир куни кечаги куннинг бемаъни такрори бўлмаслиги керак. Жамиятда тутган ўрни бўйича мендан шу қадар йироқ турган бир йигитни севишга журъат этишнинг ўзидаёқ қандайдир жасорат ва буюклик бор. Бундан кейин ҳам у менга муносиб бўладими, йўқми, буни кўрамиз ҳали. Агар Жюльеннинг бирор заиф томони борлигини сезиб қолгудек бўлсам, дарҳол у билан муносабатни йиғиштираман қўяман. Шундай ажойиб авлоддан бўлган ва одамларнинг айтишича, шундай танти қиз (отаси бир куни уни шундай сифатлаган эди) аҳмоқона иш қилмаслиги керак.

Агар де Круазнуани севиб қолганимда худди ана шундай аҳмоқона иш қилган бўлардим. Бу менинг холаваччаларим лаззатланиб юрган бахтнинг ўзгинаси бўларди. Мен эсам худди шу нарсадан нафратланиб юраман. Боёқиш маркиз менга айтадиган барча гаплар ва ўзимнинг унга жавобан айтадиган ҳамма сўзларим менга олдиндан маълум. Эсноғингни қистатадиган муҳаббат ҳам муҳаббат бўлдики? Ундан кўра мунофиқлик қилган яхши. Буни қаранг-а: холаваччаларимдан кичигини эрга беришгандек, тўй битимига имзо чекишади-ю, меҳрибон қариндошларим меҳрлари товланиб кўзларига ёш олишади. Яхшиямки, уларнинг кўнглини топиш қийин ва улар қарши томоннинг нотариуси тунови куни битимга киритган анови сўнгги шарт туфайли товсалланиб туришибди».

XII

Дантон эмасмикин бу?

Ҳис-ҳаяжонга ўчлик — менинг холам, гўзал Маргарита де Валуанинг табиати ана шундай эди. Тез орада у ҳозирги кунда Францияда Генрих IV номи билан ҳукмронлик қилаётган Наварра қиролига турмушга чиқди. Таваккал қилиш — бу гўзал малика табиатининг бутун сирини ана шунда эди, унинг ўн олти ёшдан бошлаб акалари билан тез-тез аразлашиб ва ярашиб туришининг боиси ҳам ана шунда. Ёшгина қиз нимаси билан таваккал қилиши мумкин ахир? Ўзидаги энг қимматбаҳо нарса: ўз ор-номуси билан. Унинг бутун ҳаёти ҳақида ҳам ана шу бўйича ҳукм юритилади.

Карл Тўққизинчининг никоҳсиз хотиндан туғилган йўли герцог Ангюлемский мемуарлари

«Хўш, Жюльен билан икковимиз-чи? Ҳеч қандай битим, мешчанлик расм-русмларини олдиндан амалга оширувчи ҳеч

қандай нотариус бўлмайди бизда. Ҳаммаси қаҳрамонона бўлиб, ҳаммаси тасодифга қўйиб берилади. Агар унинг паст табакадан чиқиб келганини ҳисобга олмаганда, ҳаммаси Маргарита Залуанинг ўз замонасининг энг ажойиб кишиси бўлмиш навқирон ля Молга бўлган муҳаббатига ўхшаб кетади. Лекин сарой аъёнларидан бўлмиш йигитларимиз одоб қоидаларига кўр-кўрона содиқ бўлиб, хиёл бўлса-да, ғалатироқ ҳодисани ўйлашлари биланоқ ранглари ўчиб кетса, менда нима айб, Греция ёки Африкага кичкина бир саёҳат уларга энг зўр жасорат бўлиб кўринади. Ушанда ҳам улар фақат буйруққа биноан, отряд билан бирга боришади. Лекин уларни ўз ҳолига қўйиб берсангиз борми, дарҳол ваҳимага тушиб қолишади, улар бадавийларнинг найзасидан эмас, йўқ, кулгили аҳволга тушиб қолишдан қўрқишади ва бу ваҳима уларнинг эс-ҳушини олиб қўяди.

Менинг азизим Жюльен эса бунинг худди акси: у ҳамма ишни бир ўзи бажаришни яхши кўради. Бирор кишига суяниб иш кўриш, биронта одамдан ёрдам сўраш бу ғаройиб йигитнинг ҳатто хаёлига ҳам келмайди. У бўлак ҳаммадан нафратланади, мен эса, худди шунинг учун ҳам ундан нафратланмайман.

Агар Жюльен шу камбағаллиги билан дворянин бўлганида эди, менинг севгим бемаъни тентаклик, энг оддий мезальянс¹ бўлиб чиқарди, мен ҳеч қачон бу ишга юрмаган бўлардим, бунда чинакам буюк эҳтиросларга хос бўлган жиҳатлар, ҳеч қандай енгиб бўлмас тўсиқлар ҳам, келажакнинг мажҳуллиги ҳам бўлмасди».

М-ль де ля Мбль бу юксак мулоҳазаларга шу қадар берилиб кетган эдики, эртаси куни у маркиз де Круазнуа билан акасига ўзи ҳам сезмаган ҳолда Жюльенни кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Қиз шунчалар қизгин гапирардики, бу ҳол охир-оқибатда уларнинг иззат-нафсига тегди.

— Бу серғайрат йигитдан кўрқинингиз керак,— дея хитоб қилди акаси.— Яна революция бошлангудек бўлса, у ҳаммамизни гильотинага жўнатади.

Қиз бу гапга жавоб беришга журъат этмай, акаси ва маркиз де Круазнуанинг ғайрат, шижоатдан чўчишларини калака қила бошлади. Ахир аслида бу қандайдир кутилмаган ҳодисага дуч келиб қолишдан қўрқиш, бундай воқеадан саросимага тушиш мумкинлигидан чўчиш эди-да.

— Сиз жаноблар, доим кулгили аҳволга тушиб қолишдан қўрқиб юрасиз — ахир, бахтга қарши бундай хавфга 1816 йилда барҳам берилган-ку.

«Иккита партия мавжуд бўлган мамлакатда,— дегувчи эди жаноб де ля Моль,— кулгили аҳволнинг ўзи бўлиши мумкин эмас».

¹ Мезальянс — никоҳда тенгсизлик (тарж.).

Қизи отасининг бу билан нима демоқчи эканлигини жуда яхши анлаган эди.

— Шундай қилиб, жаноблар,— деди у Жюльеннинг мухолифларига,— сизлар умрбод қўрқиб юрасизлар, кейин эса сизларга:

Ахир бу бўри эмас, унинг сояси, фақат,—

дея қўшниқ айтиб беришади.

Бир оздан сўнг Матильда уларнинг олдидан кетди. Акасининг гаплари уни даҳшатга солган эди: у анчагача ўзига келолмай юрди, бироқ эртаси кунни қиз, бу гап — жуда катта мақтов, деган хулосага келди.

«Ҳар қандай қатъият барҳам топган бизнинг замонамизда Жюльеннинг дадиллиги уларни қўрқитяпти. Мен акамнинг бу сўзларини унга айтаман. Унинг нима деб жавоб беришини бир кўрмоқчиман. Фақат унинг кўзлари ёниб турадиган бир пайтни топиб айтиш керак. Бундай пайтда у менга ёлғон гапира олмайди».

«Агар бу Дантон бўлса-чи!— деди у узоқ хаёл суриб, ўзига келгач.— Хўш, нима қилибди! Агар яна революция бошланиб қолгудек бўлса, Круазнуа билан менинг акам қандай роль ўйнашади? Уларнинг роли олдиндан белгилаб қўйилган: улуғворлик билан тақдирга тан бериш. Улар қаҳрамонона бир итоатгўйлик билан сира қаршилик кўрсатмай қўйдек бошларини пичоққа тутиб беришади. Улар ўла туриб чўчийдиган ягона нарса — бу яна ўша ахлоқ доирасидан чиқиб кетмаслик бўлади. Менинг кичкина Жюльенни эса, агар нажот топишга сал умил бўлса, ўзини қамоққа олгани келган ҳар қандай яқобинчининг пешанасидан отади. У одоб сақлаш ҳақида ўйлаб ўтирмайди, йўқ».

Бу сўзлар уни ўйлантириб қўйди. Улар қизнинг тасаввурида қандайдир оғир хотираларни жонлантирдики, унинг дилидаги завқ-шавқ бир зумда ғойиб бўлди қолди. Бу сўзлар унга де Кайлюс, де Круазнуа, де Люз жаноблари ва акасининг баъзи ҳазил-мазах гапларини эслатди. Бу жаноблар бир овоздан Жюльенни риёкор, итоатгўй ва мунофиқ кўринади деб айблашарди.

«Аҳ,— дея хитоб қилди у бирдан кўзлари қувонч билан ёниб,— уларнинг худди ана шу истеҳзолари-ю, доимий ҳазил-хузул гаплари, гарчи буни ўзлари истамаган бўлсалар-да, Жюльен биз бу йил қишда кўрган одамлар ичида энг ажойиб эканлигидан далолат бериб турибди. Хўш, унинг камчиликлари ва турли ғалати хислатлари билан уларнинг нима иши бор? Ундаги ҳақиқий улуғворлик эса, ўзларининг риюғарчилигу меҳрибонликларига қарамай, уларнинг нафсониятига тегади. Тўғри, Жюльен камбағал ва у руҳоний бўлмоқ учун таҳсил кўрган, улар эса эскадронларга командирлик қилишади, улар ўқишга муҳтож эмаслар. Бу анча қулай, албатта.

Бироқ ана шу барча манфийларга, доим бир хилда қора костюм кийиб юриши ва боёқиш очликдан ўлмаслик учун ўзини руҳонийлардек сипо тутишига қарамай, бу асилзода йигитлар унинг устулигидан чўчиб қолишган. Бунга шубҳа йўқ. Манови руҳонийларга хос сипогарчилик эса биз у билан бир неча дақиқага ёлғиз қолганимиз заҳоти ғойиб бўлади қўяди. Бу жаноблар ўзларига ўткир ва ақлли бўлиб туюлган бирор гап айтганларида улар дарҳол, аввало Жюльенга қараб қўядилар. Мен буни жуда аниқ сездим. Бу асилзода йигитлар бирон савол билан мурожаат қилмагунларига қадар, унинг ўзи улар билан биринчи бўлиб сўзлашмаслигини жуда яхши биладиларку ахир. У фақат мен билан сўзлашади. У мени олижаноб қалб соҳибаси деб ҳисоблайди. Уларнинг эътирозларига эса фақат одоб қоидалари талаб қилганича жавоб қайтаради. Ва дарҳол ҳурмат сақлаб жимиб қолади. Мен билан эса у соатлаб баҳслашишга тайёр, фақат ҳеч қандай эътирозим қолмагандан кейингина ўзининг ҳақлигига ишонч ҳосил қилади. Бутун қиш давомида биз у билан бирон марта ҳам чинакамига жанжаллашмадик, баъзи-баъзидагина бир-биримизнинг диққатимизни ўзимизга қаратмоқ учун пичинг қилдик, холос. Буям гапми, ҳатто хонадонимизнинг обрў-эътибори бўлмиш отамдек одам ҳам Жюльенни ҳурмат қилади. Барча бўлак одамлар уни ёмон кўришади, лекин онамнинг дугоналари, анови художўй мунофиқларни ҳисобга олмаганда ҳеч ким ундан нафратланмайди».

Граф де Кайлюс отга ўлгудек ишқибоз одам эди ёки ўзини шундай қилиб кўрсатишга ҳаракат қиларди, унинг бутун умри отхонада ўтарди. У ҳатто нонуштани ҳам кўпинча ўша ерда қиларди. Бу ғаройиб ишқибозлик ва доим тишининг оқини кўрсатмай юриш одати туфайли у дўстлари орасида катта ҳурмат қозонган эди, ҳуллас, бу йигит ана шу кичкина тўғаракнинг ҳақиқий лочини бўлиб, бошқалардан ажралиб турарди.

Эртаси куни барча де ля Мошь хонимнинг кенг-мўл креслоси ортида тўплангани заҳоти,— Жюльен ўша куни меҳмонхонага келмаган эди,— жаноб де Кайлюс м-ль де ля Молни кўриши биланоқ, ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ, бирдан қизишиб, Матильданинг Жюльен ҳақидаги яхши фикрига қарши эътироз билдира бошлади. Крузнуа билан Норбер эса унинг гапини қувватлаб туришди. Қиз бу соддагина ҳийлани дарҳол тушунди-ю, қалби завққа тўлди.

«Мана,— дея хаёлидан ўтказди у,— уларнинг бари ҳатто ўн лундор рентаси бўлмаган ва савол билан мурожаат қилгунларига қадар, уларга жавоб бера олмайдиган ёлғиз бир истейодли одамга қарши тил бириктиришибди. У ҳатто ана шу қора костюмда ҳам уларни ваҳимага солиб қўйибди. Мабодо у эполет тақиб юрганида нима бўларди?»

Қиз шу чоққача бунчалик зийраклик билан жавоб қайтармаган эди. Улар ҳужум бошлашган заҳоти у Кайлюс ва унинг

иттифоқдошлари бошига заҳар олуд кесатиқлар ёғдирди. Бу дабдабали офицерларнинг қочириқлари даф қилингач, Матильда жаноб де Кайлюсга қараб шундай деди:

— Агар эртага Франш-Конте тоғи томонидаги бирор дворянча, Жюльен менинг никоҳсиз хотинимдан туғилган ўғлим бўлади, деб тан олса-да, унга ўз номи билан бир неча минг франк пулни васият қилиб қолдирса, бир ярим ой ўтмасданоқ у ҳам худди сизларга ўхшаб мўйлов қўяди, жаноблар, ярим йилдан кейин эса у худди сизлар каби гусар офицери бўлиб олади. Ана ўшанда унинг табиатидаги улугворлик сира ҳам кулгили бўлиб кўринмайди. Қўриб турибман, жаноб бўлажак герцог, энди сизнинг биргина далилингиз, далил бўлгандаям эскиган ва яроқсиз далилингиз қолдики, у ҳам бўлса, сарой дворянларининг провинциялик дворянлардан устунлигидир. Хўш, агар мен маккорлик қилиб, Жюльеннинг отаси Наполеон урушлари пайтида Безансонда асир бўлиб турган испан герцоги бўлади, деб сизни мот қилсам-чи, унда ҳолингиз не кечади? Тасаввур қилинг-а, ўша чол ўлим олдидан қилмишига пушаймон бўлиб, Жюльен менинг ўғлим, дея тан олади.

Никоҳсиз хотин ҳақидаги барча бу гаплар жаноб де Кайлюс ва жаноб де Круазнуаларга бир қадар одобсизлик бўлиб кўринди. Улар Матильданинг мулоҳазаларидан уққан ягона гап ана шу бўлди.

Норбер унга итоат қилмоқликка қанчалар кўниккан бўлмасин, синглисининг гаплари шу қадар аниқ ва равшан эдики, йигит доим жилмайиб турадиган мулоим чеҳрасига сира ҳам ярашмайдиган жиддий бир тусга кириб, ҳатто бу хусусда бир неча оғиз сўз айтишга ҳам журъат этди.

— Мабодо тобингиз қочиб қолмадими, дўстгинам?— деди Матильда гўё ташвишга тушгандек авзойини ўзгартириб.— Ҳазилга жавобан насиҳатгўйлик қилиш хаёлингизга келибдими, демак, анча хаста бўлиб қолганга ўхшайсиз. Сиз насиҳатгўйлик ҳам қиласизми ҳали? Префект бўлмоқчи эмасмисиз, иш-қилиб?

Матильда граф де Кайлюснинг ранжиганини ҳам, Норбернинг норозилигини ҳам, де Круазнуанинг унсиз маъюслигини ҳам тезда унутди қўйди. У қалбини ўртай бошлаган машъум бир муаммони ҳал қилмоғи лозим эди.

«Ахир Жюльен мен билан жуда самимий гаплашади,— дея ўйларди у.— Унинг ёшида, кимгадир қарам бўлган, боз устига дилини ўта шуҳратпарастлик туйғуси ўртаётган бир йигит ҳақиқий дўстга муҳтож бўлади, албатта. Мен унинг худди шундай дўстиман, лекин унинг кўзларида ҳеч қандай муҳаббат кўрмайпман. Ахир у табиятан жуда жасур йигит, у менни севишини айтишдан қўрқмаган бўларди».

Тараддудга тушиб қолган, ҳаётининг ҳар лаҳзасини ўзи билан ўзи баҳслашиб ўтказаяётган Матильда Жюльен билан суҳбатлашган заҳоти бир талай янги далил ва эътирозлар ўйлаб

топарди-да, шу пайтга қадар қалбини кемириб келган зерикишдан бутунлай халос бўларди.

Бир куни эмас, бир кун министр бўлиб, руҳонийларга уларнинг ер-мулкларини қайтариб бериши мумкин бўлган ғоят ақлли бир одамнинг қизи бўлмиш м-ль де ля Молга «Исо Қалби» монастирида беҳад хушомад қилишарди. Унга ана шу барча устунликлар — насл-насаб, катта давлат ва ҳоказолар туфайли у бошқа қизларга қараганда бахтлироқ бўлиши лозимлигини уқтиришган эди. Дунёдаги барча қиролларнинг зерикиши ва уларнинг тинимсиз ҳаддидан ошишининг ҳам сабаби ана шундадир.

Матильда ҳам ана шу панд-насиҳатларнинг ёмон таъсиридан қутула олмаган эди. Қанча ақлли бўлмасин, ўн яшар қизалоқ бутун монастирнинг хушомадига, хушомад бўлганда ҳам анча асосли хушомадига дош бермоғи қийин эди.

У, Жюльенни севиб қолдим, дея қарор қилганидан буён мутлақо зерикмай қўйди. Қиз қалбида буюк эҳтиросни ҳис этишга журъат этаётганидан боши осмонда эди. «Лекин бу жуда хавфли эрмак,— дерди у ўзига-ўзи.— Янаям яхши! Минг чандон яхши!

Бу муҳаббатсиз мен ҳаётимнинг ўн олти ёшдан йигирма ёшгача бўлган энг ажойиб палласида зерикиб ўлардим. Бусиз ҳам энг яхши йилларимни беҳуда ўтказиб юбордим. Мен учун бутун кўнгил хуши онамнинг дугоналари айтадиган бемаъни гапларни эшитишдан. иборат эди, лекин, айтишларича, 1792 йили Коблендда уларнинг ўзлари ҳам унча сипо бўлишмаган экан. Улар энди вазмин тортиб, насиҳатгўй бўлиб қолишган».

Матильда ана шундай ўй-хаёлларга бориб, иккиланиб юрган дақиқаларда Жюльен унинг ўзига узоқ тикилиб турганини сезиб қолар ва бунинг сабабини тушунмай ҳайрон бўлар эди. Йигит граф Норбернинг унга қандайдир жуда совуқ муомала қила бошлаганини, де Кайлюс, де Люз, де Круазнуа жанобларининг унга нисбатан муносабатларида такаббурлик пайдо бўлганини яққол ҳис этарди. Лекин у бунга кўникиб қолган эди. Бундай кўнгилсизликлар одатда кечқурунги суҳбат чоғи у ўз билимлари ва ақл-идрокини тутган мавқеига нисбатан кўпроқ намойиш қилиб юборган кунларнинг эртасига содир бўлар эди. Агар Матильданинг унга беқиёс диққат-эътибори ва ўзининг бу гаплар тагида нима яширинганини билиш истаги бўлмаганида эди, у м-ль де ля Мольт атрофида гирдикапалак бўладиган манови мўйловли асилзода йигитлар билан пешиндан сўнг боғни сайр қилишдан қатъий бош тортган бўларди.

«Ҳа, менинг шу қадар янглишишим мумкин эмас,— дея ўзи билан ўзи мулоҳаза юртарди Жюльен.— Чиндан ҳам мадемуазель де ля Мольт менга жуда ғалати қараб юрибди. Бироқ ҳатто унинг кўм-кўк оҳу кўзлари менга бутунлай хаёлга чўмиб тикилган пайтда ҳам мен бу нигоҳ қаърида қандайдир синчковлик, аллақандай совуқ ва ёвуз бир ифода туяман. Наҳотки

бу севги бўлса? Де Реналь хоним менга нақадар бошқача бир нигоҳ билан қарар эди-я!»

Бир куни тушдан сўнг Жюльен жаноб де ля Молни кабинетида кузатиб қўйгач, шошилинич боққа қайтмоқда эди. У Матильдани ўраб турган асилзода йигитлар томон яқинлашар экан, қаттиқ-қаттиқ айтилган бир неча сўз қулоғига чалинди, Матильда акасини масхара қилмоқда эди. Жюльен икки марта ўз исмини аниқ эшитди. Йигит уларнинг ёнига келган заҳоти ҳамма жимиб қолди. Уларнинг бу ноқулай жимликни бузишга уринишлари муваффақиятсиз чиқди. М-ль де ля Моль ва унинг акаси шу қадар ҳаяжонланиб кетишган эдики, бўлак ҳеч нарса ҳақида гапириша олмасди. Кайлюс, де Круазнуа, де Люз жаноблари ва уларнинг бир ошнаси Жюльенни жуда совуқ қарши олишди. Шундан сўнг у индамай нари кетди.

ХIII

Ф и т н а

Агар юрагида ҳеч бўлмаганда аланганинг учқуни бўлса, хаёл қилиш иқтидори бўлган одам учун чала-чулпа эшитилган гаплар, тасодифий учрашувлар ҳам рад қилиб бўлмайдиган далилга айланади.

Шиллер

Эртаси куни у яна Норбер билан синглисининг ўзи ҳақида гаплашиб туришгани устидан чиқди. Улар Жюльенни кўришлари биланоқ худди кечагидек бутунлай жимиб қолишди. Энди унинг шубҳа-гумонларини ҳеч нима тўхтата олмасди. Шундай қилиб, демак, бу ажойиб йигитлар уни калака қилишмоқчи бўлишибди-да? «Тўғриси айтсам, мадемуазель де ля Молнинг мендек арзимас бир котибни севиб қолишига қараганда бунга кўпроқ ишонса бўлади ва шундай бўлиши табиийроқдир. Эҳтирос билан севиш бу одамларнинг қўлидан келармиди, дейсиз? Маккорлик — мана бу одамларнинг касб-кори. Улар суҳбат чоғи ҳамманинг эътиборини ўзимга қаратиш қобилиятини кўриша олмайди. Ҳасад қилиш — мана уларнинг заиф жойи. Шундай қилиб ҳаммаси аниқ кўриниб турибди. Мадемуазель де ля Моль ўз қаллиғи олдида мени кулги қилиш учунгина ўзини менга майли бордек кўрсатмоқчи бўлиб юрибди».

Бу даҳшатли гумон Жюльеннинг аҳволи руҳиясини кескин ўзгартириб юборди. У йигитнинг қалбида эндигина туғилиб келаётган муҳаббатни бўғиб қўйди. Ахир бу севги фақат Матильданинг беқийёс ҳусни ёки ҳатто тўғрироғи, унинг сарв қомати,

унинг зебу зийнатли либослари туфайли туғилиб келаётган эди. Жюльен эса бу жиҳатдан ҳали жуда гўл эди. Ўз ақли билан жамиятнинг юқори табақасига кўтарилган оддий одам ҳаммасидан ҳам кўпроқ гўзал оқсуяк аёлини кўрганида лол қолади, деб бежиз айтишмаган-ку ахир. Ҳар қалай Жюльенни шу бир печа кун ичида орзу-хаёлларга ғарқ этган нарса Матильданинг руҳий фазилатлари эмасди, албатта. Йигит ўзига яраша ақл-ид-рокка эга бўлиб, қизнинг руҳий хислатлари ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмаслигини жуда яхши тушунарди. У кузатиш имконига эга бўлган барча нарсалар шунчаки зоҳирдагина шундай бўлиши мумкин эди.

Мана, масалан, Матильда якшанба кунлари пешинги ибодатни сира қанда қилмасди, у ҳар гал онаси билан бирга черковга борарди. Агар де ля Моль хонадонининг меҳмонхонасида биронта меҳмон эҳтиётсизликка йўл қўйиб, қаерда ўтирганини унутса ва тахт ёки черковнинг чинакам ёки тахминий манфаатларига тегизиб хиёл қочириқ қилишга журъат этса борми, Матильданинг қиёфасида дарҳол совуқ бир ифода пайдо бўларди. Одатда жуда шўх қарайдиган кўзлари эса дафъатан қадимги портретдаги каби эҳтироссиз кибр-ҳаво билан боқарди.

Бироқ Жюльен қизнинг хонасида доим Вольтернинг энг фалсафий асарларидан бир-икки томи ётишини аниқ биларди. Унинг ўзи ҳам кўпинча жуда ажойиб муқоваланган бу кўркем нашрнинг бир неча томини ҳеч кимга билдирмай ўз хонасига олиб кетар эди. У жавонда қолган томларнинг орасини сал очиб, ўзи олган китобларнинг ўрнини билинтирмай қўярди, лекин тез орада у Вольтер асарларини яна кимдир олиб туришини пайқаб қолди. Шундан сўнг у, семинарияда ўрганган ҳийласини ишлатди ва ўзининг тахмин қилишча м-ль де ля Молни қизиқтириши мумкин бўлган китобларга бир неча соч толасини ёпиштириб қўйди. Чиндан ҳам бу китоблар ҳафталар давомида кўринмай қолди.

Ўз саҳобининг ҳар хил *сохта мемуарлари*ни юборишидан тоқати тоқ бўлган жаноб де ля Моль Жюльенга сал қизиқроқ бўлган барча янги китобларни сотиб олишни топширганди. Бироқ бу оғу уйдагиларнинг онгини заҳарламаслиги учун секретарга бу китобларни маркизнинг ўз хонасидаги китоб жавонига қўйиш буюрилган эди. Тез орада Жюльен бу китоблар орасида подшоҳлик ёки черков манфаатларига хиёл бўлса-да, қарши ёзилган асарлар учраши биланоқ, уларнинг дарҳол ғойиб бўлишига ишонч ҳосил қилди. Уларни Норбер ўқимаслиги аниқ эди.

Жюльен Матильдани Маккиавелли каби иккиюзламачиликда шубҳа қилиб, бу кашфиётнинг аҳамиятини анча муболаға билан тасаввур этарди. У хаёл қилган бу маккорлик унинг назарида қизга қандайдир жозоба бахш этарди. Бу, чамаси, Матильданинг йигитни ўзига мафтун этган ягона руҳий хислати

эди. Мунофиқлик ва охират ҳақидаги ўлгудай меъдасига урган гаплар — унинг муболаға қилишига сабаб бўлган эди.

У, чамаси, севишдан ҳам кўра кўпроқ хаёл суришга мойил эди.

Йигит орзуларга берилиб, м-ль де ля Молнинг бежирим қадди-қомати, унинг кўркам либослари, оппоқ қўллари, ажойиб елкаси, хатти-ҳаракатининг табиий латофатини кўз олдига келтирган пайтдагина ўзини ошиқ ҳис этарди. Шундан сўнг у қизнинг жозибасини бўрттириш ниятида уни ўзича Екатерина Медичи деб фараз қиларди. Шунда у кўзи ўнгида қизни ҳар қандай макр-ҳийла ва ёвузликдан қайтмайдиган, ақл бовар қилмас бир кимса сифатида гавдалантирарди. Бу ўзи ёшлик қилиб, қойил қолиб юрган маслонлар, фрилерлар, кастанэдларнинг мукаммал намунаси эди. Хуллас, йигит учун бу Париж тимсоли эди.

Ақл бовар қилмайдиган теранлик ва ёвузлик — парижликлар табиатини бундай тасаввур этишдан ҳам кулгилироқ нарса бормикин ўзи?

«Булар учовлашиб мени калака қилаётганга ўхшайди», — дея ўйларди Жюльен. Унинг табиатини бир оз тушуниб қолган ҳар қандай одам Матильданинг нигоҳларига йигитнинг қандай хўмрайиб, совуқ назар билан жавоб қайтараётганини яхши тасаввур қилиши мумкин. Қаттиқ ҳайратга тушган м-ль де ля Моля икки-уч марта унга нисбатан дўстона туйғулари ҳақида сўз очган эди, Жюльен аччиқ киноя билан жавоб қилди.

Жюльеннинг бу кутилмаган ғалати қилиғи қизнинг нафсониятига тегди-ю, унинг одатда совуқ, зерикувчи ва фақат ақл-идроккагина итоат этадиган эҳтироси бор кучи билан аланга олди. Бироқ Матильда ҳам ғурури ниҳоятда кучли қиз бўлиб, қалбида аланга олган севги туфайли энди бундан буён бахти бошқа бир одамга боғлиқ эканини англагач, қаттиқ умидсизликка тушди.

Парижга келганидан буён кўпгина нарсаларни тушуниб қолган Жюльен қизнинг умидсизликка тушиши сира ҳам зерикшдан эмаслигини яхши фаҳмларди. Матильда илгаригидек ҳузур-ҳаловат излаш, кечқурунлари театрларга бориш ва ўзига турли эрмак ўйлаб топиш ўрнига энди бу нарсаларнинг бари-дан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолганди.

М-ль де ля Моля французча қўшиқларни жинидан бадтар ёмон кўрарди — бу қўшиқларни эшитганида у ўлгудай зерикарди, бироқ томошабинлар тарқалаётган пайтда Операга бориб туришни ўз бурчи деб ҳисоблайдиган Жюльен қизнинг у ерга иложи борица кўпроқ боришга ҳаракат қилаётганини сезиб қолди. Унинг назарида, қиз илгари ҳар қандай ишида ҳам яққол кўзга ташланадиган вазминлигини хиёл йўқотгандек эди. Матильда баъзан дўстларига жавобан ҳазил билан узиб оларди. Йигитнинг назарида, у маркиз де Круазнуага нисбатан очиқдан-очиқ илтифотсизлик қилаётгандек кўринарди.

«Қанчалик бадавлат бўлмасин, шу пайтга қадар бу қиздан юз ўгириб кетмадим,— дея ўйларди Жюльен,— демак, бу йигит пулни жуда яхши кўрса керак!» Эраклик нафсониятига қаттиқ тегадиган бу ҳақоратлардан газиби қайнаган Жюльеннинг ўзи ҳам Матильдага бадтар совуқроқ муомала қиларди. Баъзан у ҳатто қизга қўпол жавоб қилишгача бориб етарди.

Лекин гарчи Жюльен, Матильданинг илтифотларига сира ҳам учмайман, деб жазм этган бўлса-да, бироқ бу илтифотлар баъзида шу қадар кўзга яққол ташланардики, аста-секин кўзи очилаётган Жюльен қиз ҳуснига мафтун бўлиб, гоҳида беихтиёр саросимага тушиб қоларди.

«Бора-бора бу асилзода ёшларнинг эпчиллиги ва сабот билан иш тутиши менинг тажрибасизлигимдан устун келса керак,— дерди у ўзига-ўзи.— Мен бирор ёқда жўнаб кетишим ва бу ишларга чек қўйишим керак». Маркиз яқиндагина унга қуйи Лангедокдаги бир талай ер-мулк ва амлокларни бошқаришни топширган бўлиб, у ерга бориб келиш зарур эди. Жаноб де ля Моль унга истар-истамас жавоб берди. Зеро юксак сиёсий орзу-истаклар билан боғлиқ бўлган ишлардан бўлак барча соҳаларда Жюльен унинг кўз-қулоғи бўлиб қолган эди.

«Ҳар қалай улар мени лақиллата олишмади,— дея ўйларди Жюльен сафарга отланар экан,— мадемуазель де ля Молнинг ўз кавалерларини калака қилиши масаласига келсак,— бунга ишонки керакми ёки у менинг ишончимни қозониш учун атайлаб шундай қиялтири,— бари бир эмасми, ҳар қалай бу ишлар мен учун яхши эрмак бўлди.

Агар улар бечора бир дурадгорнинг ўғлига қарши фитна уюштирамаган бўлишса, у ҳолда м-ль де ля Молнинг менга нисбатан ҳам, маркиз де Круазнуага нисбатан ҳам муносабатига кишининг ақли бовар қилмайди. Масалан, кеча у жуда дарғазаб бўлган эди, шунда у каминани деб бир йигитнинг роса адабини берди, бўлмасам у асилзода, бадавлат йигит эди ўзи, мен ким бўлибман унинг олдида, оддий бир қашшоқ плебейман, холос! Мана бун муваффақият деса бўлади, Лангедок водийларини бўйлаб почта каретасида кетаётганимда бун маза қилиб эслайдиган бўлдим».

У ўзининг сафарга жўнаётгани ҳақида ҳеч кимга айтмаган эди, бироқ Матильда йигитнинг эртага Парижни узоқ муддатга тарк этажани унинг ўзидан ҳам яхшироқ биларди. Қиз гўё меҳмонхонанинг дим ҳавосидан янада кучайган қаттиқ бош оғриғини баҳона қилиб боғда узоқ сайр қилиб юрди; у ўзининг аччиқ заҳархандаси билан Норбер, маркиз де Круазнуа, де Кайлюс, де Люз ва шу кун де ля Моль хонадониде тушлик қилган бир неча йигитни шу қадар безор қилдики, улар қочиб қолишди. У Жюльенга қандайдир ғалати бир нигоҳ билан қарамоқда эди.

«Албатта, бу нигоҳ шунчаки муғамбирлик ҳам бўлиши мумкин,— дея ўйларди Жюльен,— лекин манови энтикиб нафас

олиш, манови ҳаяжонни қандай тушуниш керак? Дарвоқе, бундай нарсалар ҳақида ҳукм юритишни менга ким қўйибди! Бу назокат ва латофат тимсоли-ку ахир! Ундай десам, мени тўлқинлантириб юборишига оз қолган бундай энтикиб нафас олишни у ўзи жуда яхши кўрадиган Леонтина Файдан ўрганган».

Улар ёлғиз ўзлари қолишди, гап қовушмай турарди. «Йўқ! Жюльен мени сира ҳам севмайди», дерди алам билан ўзига ўзи бечора Матильда.

Жюльен у билан хайрлашар экан, қиз унинг тирсагидан юқорироғини тутиб маҳкам қисди.

— Сиз бугун мендан хат оласиз,— деди у таниб бўлмас даражада ўзгарган товуш билан.

Жюльен бунни сезгач, дарҳол таъсирланиб кетди.

— Отам сизнинг хизматларингизни ниҳоятда қадрлайди. Эртага,— дея давом этди у,— *кетмаслик керак*. Бирор баҳона ўйлаб топинг.

Шундан сўнг у қочиб кетди.

Унинг сарв қомати жуда хушбичим эди. Бундан ҳам чиройлироқ оёқларни тасаввур қилиш қийин эди ва у шу қадар назокат билан югуриб борардики, Жюльен мутлақо мафтун бўлиб қолди. Лекин қиз кўздан ғойиб бўлган заҳоти у аввало нима ҳақида ўйлаганини муҳтарам китобхон фаҳмлай олармикин? Қиз ана шу *кетмаслик керак* деган иборани амирона оҳангда айтганидан унинг жаҳли чиқиб кетди. Людовик XV, ҳам ўлим тўшагида ётганида унинг лейб медиғи эҳтиётсизлик қилиб айтган «керак эмас» сўзларидан қаттиқ ранжиган экан, лекин Людовик XV ҳар қандай қирол бўлган эди ахир.

Орадан бир соат ўтгач, малай Жюльенга хат келтириб берди. Бу оддийгина севги изҳори эди.

«Хартугул, услуби дабдабали ва чучмал эмас экан!»— деди ўзига ўзи Жюльен, у ана шу адабий мулоҳазалар билан беихтиёр оғзи қулоғига етиб, бутун қалбини қоплаб олган зўр қувончдан ўзини тийишга ҳаракат қиларди.

«Шундай қилиб, демак,— деди у бирдан, зеро дилидаги кечинмалар шу қадар кучли эдики, йигит уларни жиловлаб олишга ожизлик қилиб қолганди,— менга — ғариб бир деҳқонга асилзода хоним севги изҳор қилди!

Ўзим ҳам бўш келмадим,— дея давом этди у бор кучи билан жўш урган қувончини тийишга ҳаракат қилиб.— Йўқ, ўз қадримни ерга урмадим. Мен унга севгим ҳақида оғиз ҳам очган эмасман». Шундан сўнг у ҳар бир сўз, ҳар бир ҳарфни диққат билан кўздан кечириб бошлади. М-ль де ля Молнинг хати инглизча майда ҳарфлардан иборат бўлиб, жуда нафис эди. Йигит бошини айлантириб юборган бу қувончдан ҳушига келмоқ учун ўзини бирор нарса билан чалғитишни керак эди.

«Сизнинг жўнаб кетишингиз мени дилимдаги бор гапни айтишга мажбур қилди... Сизни узоқ муддат кўрмасликка менинг бардошим етмайди...»

Шу пайт дафъатан бир фикр, қандайдир кашфиёт-лек, Жюльеннинг қалбини ларзага солди, у юраги жўшқин қувончга тўлиб, Матильданинг мактубини бир четга суриб қўйди.

«Демак, маркиз де Круазнуадан устун келибман-да,— дея хитоб қилди йигит,— ахир мен қиз билан фақат жиддий нарсалар ҳақида гаплашаман-ку! У эса жуда келишган йигит, мўйловини айтмайсиэми! Мундири ҳам ғоят кўркем, ўзи жуда сухандон, доим ақлли ва нозик гаплар айтади».

Жюльеннинг боши осмонда эди. У боққа чиқиб, қувончдан эс-хушини йўқотганича, йўлкаларда сайр қилиб юрди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, у идорага чиқиб, бахтига бугун уйда бўлган маркиз де ля Молга ўзи ҳақида маълум қилмоқчи буюрди. Жюльен унга Нормандиядан келган бир нечта хатни кўрсатди-да, у ердаги процесслар билан боғлиқ бўлган баъзи ишлар унинг Лангедокка қилажак сафарини ҳозирча тўхтатиб туришни тақозо этаётганига маркизни осонгина ишонтирди.

— Жўнамаслигингиз яхши бўлди,— деди унга маркиз, улар ишга доир барча гаплар хусусида келишиб олишгач.— *Мен сизни кўрганимда жуда хурсанд бўлман.*

Жюльен шу заҳоти унинг олдидан чиқиб кетди. Маркизнинг бу гапи уни хижолатга солиб қўйган эди.

«Мен эсам унинг қизини йўлдан урмоқчиман! Ва шу йўсинда эҳтимол, қизининг маркиз де Круазнуа билан турмуш қуришига халал берарман, унинг эса бу никоҳдан умиди катта: агар унинг ўзи герцог бўла олмаса, у ҳолда, ҳар қалай, қизи герцогинялик курсисига эга бўлади-ку ахир». Жюльеннинг хаёлидан Матильданинг хати ва маркиз билан ҳозирги суҳбатига қарамай бари бир Лангедокка жўнаб кетиш ҳақидаги фикр лип этиб ўтди. Бироқ бу эзгулик учқуни лип этди-ю, дарҳол гойиб бўлди.

«Бу дейман, жуда кўнгли бўш чиқиб қолдим-ку,— деди у ўзига-ўзи.— Мен, оддий бир плебей, шундай оқсуяк дворян оиласини аяб ўтиришим керакми ҳали! Герцог Шонский *малай* деб атайдиган мендай одам-а! Хўш, маркиз ўзининг улкан бойлигини қандай қилиб кўпайтиряпти? Жуда осон бу: саройда эртаси кун и ҳукумат кризисига ўхшаш бирор найранг ишлатилажаги мўлжалланаётганидан хабар топган заҳоти биржада рента сота бошлайди. Тақдир табиятан олижаноб қилиб яратгану, лекин минг франк рента инъом этишни унутган, бошқача қилиб айтганда бир бурда нонсиз, ҳа, тўппа-тўғри маънода бир бурда нонсиз қолдириб, жамият пиллапоясининг энг пастки погонасига жойлаб қўйган мендек бир одам бошимга ўзи келиб қўнаётган бахт қушидан воз кечишим керакми ҳали? Ўзим шу қадар қийинчилик билан ўтаётган бу нишонсизлик саҳросида ташналигимни қондириши мумкин бўлган ана шу жилоланиб турган булоқдан-а! Э, йўқ, мен бу қадар аҳмоқ эмасман,

ҳаёт деб аталмиш бу худбинлик саҳросида ҳар ким ўз бошига ёққан қорни ўзи куради».

Жюльен маркиза де ля Моля ва айниқса унинг дугоналари бўлмиш анави хонимлар унга нақадар паст назар билан қараганларини эслади.

Маркиз де Круазнуа устидан тантана қилиш туйғуси унинг қалбидаги эзгуликни тамоман бўғиб қўйди.

«Қани энди, унинг жаҳли чиқса, нақадар хурсанд бўлардим-а,— дерди Жюльен;— энди сира ҳам аяб ўтирмай унинг кўксига шамшир суқардим,— шундай дея у қиличбозлик пайтидагидек кескин ҳамла қилди.— Шу пайтга қадар мен унинг назарида шунчаки ҳаддидан ошган оддий бир малай эдим. Манови хатдан кейин эса биз энди тенгмиз».

«Ҳа,— дея секин давом этди у ҳар бир сўз ҳақида қандайдир ҳузур қилиб ўйлар экан,— бизнинг — маркизнинг ва менинг фазилатларимиз тарозига қўйиб тортилгач, юралик ғариб бир дурадгор ғалаба қозонди».

«Жуда яхши!— дея хитоб қилди у.— Ўз хатимга худди шундай деб имзо чекаман. Ўз ижтимоий аҳволини унутибди, деб ўйламай қўя қолинг, мадемуазель де ля Моля. Меҳ сизни Авлиё Людовик билан салб юришларига борган шавкатли Гильом де Круазнуанинг авлодидан оддий бир дурадгорнинг ўғли деб воз кечаётганингизни яхшилаб тушуниб олишга мажбур этаман».

Жюльен дилидаги қувончни ортиқ жиловлаб тура олмасди. Унинг боққа чиққиси келди. Йигитга хонаси торлик қилиб, у ерда унинг нафаси қайта бошлаган эди.

«Мен умрбод манови қора камзулни кийиб юришга маҳкум этилган юралик ғариб бир деҳқонман!..— дея тинимсиз такрорларди у ўзига ўзи.— Эҳ, йигирма йил муқаддам мен ҳам улар каби мундир кийиб юрган бўлардим. У пайтларда мендек одам ё жангда ҳалок бўларди ёки ўттиз олти ёшида генерал бўлиб оларди». У қўлида ғижимлаб турган манови мактуб йигитнинг бўйига бўй қўшгандек туюларди ва у ўзини қаҳрамон деб ҳис этарди. Рост, энди манови қора камзул ҳам қирқ ёшга борганида унга епископ Бовейский каби юз минглик моаш ва зангори лентага эришиш имкониятини бериши мумкин.

«Хўш, нима қилибди,— деди у қандайдир иблисона илжайиб,— демак, мен улардан ақллироқ эканман ва замонамиз руҳига муносиб мундир танлабман». Шундан сўнг унинг баландпарвоз орзулари ва шу билан бир қаторда руҳонийлар княдиган ридога ихлоси янада ошиб кетди. «Мендан ҳам беномнишонроқ бўлган қанчадан-қанча кардиналлар қудрат ва ҳокимиятга эришган ахир! Мисол учун, мана менинг ватандошим Гранвелни олайлик».

Аста-секин Жюльеннинг ҳаяжони босилиб, унинг ўрнини эҳтиёткорлик эгаллади. Йигит ўзига ўзи устози Тартюф каби,— бу ролни у ёддан биларди,— шундай деди:

Мен барчасин бир ҳазил деб ўйлашим мумкин...

Бироқ минглаб ваъдаларда айтилган қарам,
Мен кўз тиккан илтифотлар бўлмас экан то
Ишонамайман ҳар хил ширин сўзларга асло.

(«Тартюф», IV парда, V сахна)

«Тартюфнинг бошига ҳам аёл киши етган, лекин унинг бошқалардан кам жойи йўқ эди-ку ахир... Менинг жавоб мактубимни кейинчалик биронта одамга кўрсатишлари мумкин, аммо биз бунга қарши чора кўриб қўямиз,— деди у чертиб-чертиб, дилида кўтарилиб келаётган ғазабини босар экан.— Биз хатни беқийс Матильданинг мактубидаги энг жўшқин сўзларни такрорлашдан бошлаймиз.

Ҳа, лекин мана жаноб де Круазнуанинг тўрт нафар малайи менга ҳамла қилиб, қўлимдан ўша хатни тортиб олади ҳам дейлик.

Э, йўқ, мен яхши қурулланганман, улар ҳам малайларга қарата ўқ узиш одатим борлигидан хабардор бўлишса керак.

Шундайликка шундайку-я! Лекин улардан бири анча жасур йигит бўлиши, бунинг устига унга бир-икки юз наполеондор ваъда қилишлари ҳам мумкин. Мен уни турган жойида отиб ўлдираман ёки ярадор қиламан,— янаям яхши, уларга худди шу нарсга керак. Мени қонунга биноан дарҳол қамоққа сургаб боришади ва ахлоқ тузатиш полициясининг қўлига топширишади, адолат қарор топади, жаноб судьялар эса виждонлари қилт этмай мени Пуассига, каллакесар жаноб Фонтан ва Магалонлар ёнига жўнатишади. Ана ўшанда мен тўрт юз жулдурвоқи билан похол устида чўзилиб ётаман... Бу одамларга шафқат қилишим керакми ҳали,— дея қичқириб юборди у сакраб ўрнидан турар экан.— Хўш, уларнинг ўзи-чи, учинчи табақа одамлари қўлларига тушиб қолганида, уларга бирон марта шафқат қилишганми?!» Бу хитоб йигитга ҳамон беихтиёр азоб бериб келаётган жаноб де ля Молга нисбатан миннатдорчилик туйғусининг сўнгги нафаси бўлди.

«Шошилмай кўя қолинг, жаноби дворянлар, мен сизларнинг бу иблисона найрангларингизни жуда яхши тушунаман. Аббат Маслон ёки семинариядаги жаноб Кастанэд ҳам бундай найрангни ўйлаб тополмасдилар. Сиз алдамчилик йўли билан менидан бу хатни тортиб оласизлар ва мен Кольмарда чув тушган иккинчи полковник Қарон бўлиб қоламан.

Бир минут сабр қиласиз, жаноблар. Мен бу машъум хатни пакетга солиб, муҳрлайман-да, уни сақлаб қўйиш учун жаноб аббат Пирарга жўнатаман. Бу соф виждонли одам янсенист, шу боисдан ҳам у сизларнинг пулларингизга учмайди — уни сотиб ололмайсизлар. Ҳа, лекин унинг фақат хатларни очиб ўқиш одати бор... Йўқ, мен бу хатни Фукега жўнатаман».

Шуни тан олиш керакки, Жюльеннинг нигоҳи даҳшатли эди, унинг юзида жирканчли бир ифода пайдо бўлиб, ундан очикдан-очик жиноят иси келиб турарди. Шу туришда бу бадбахт йигит бутун жамиятга қарши курашга отланмоқда эди.

«Қўлингга қурол ол!»— дея қичқирди у. Йигит уйнинг остонасидан сакраб пастга тушди. У кўча котибининг дўконига отилиб кириб, ўз қиёфаси билан унинг капалагини учириб юборди.

— Кўчириб беринг!— деди Жюльен унга м-ль де ля Молнинг мактубини узатар экан.

Котиб хатни кўчириб ёзар экан, унинг ўзи Фукега бир энлик мактуб ёзишга улгурди: хатида у мана шу қимматбаҳо пакетни сақлаб қўйишни илтимос қилган эди. «Аҳ, бу нима қилганим,— деди у бирдан хатога йўл қўяётганини тушуниб.— Почтадаги айғоқчилик бўлими пакетимни очиб кўради-ю, сиз излаётган нарсани ўзингизга қўшқўллаб топширади... Йўқ, жаноблар». У дўкондан чиқиб, аллақайси протестант саҳобнинг олдига жўнади; у ерда йигит катта бир инжилни сотиб олди-да, Матильданинг хатини усталик билан китоб муқовасининг тагига яширди ва сўнгра уни яхшилаб ўратиб олгач, пакетни почта орқали Фукенинг Парижда биронта ҳам одам билмайдиган бир хизматчиси номига жўнатиб юборди.

Бу ишларни бажариб бўлгач, у кўтаринки бир кайфиятда шоша-пиша де ля Моль саройига қайтиб келди. «Мана энди ишга киришамиз!»— деди у хитоб қилиб ва сюртугини ечиб ташлаб, хонасини ичидан қулфлади.

«Мадемуазель,— дея ёзарди у Матильдага,— де ля Моллар насабидан бўлмиш бир қиз отасининг малайи Арсен орқали юралик ғариб дурадгорга шундай йўлдан оздирувчи мактуб йўллаши ақлга тўғри келадиган ишми ахир? Шубҳасиз, у бечора йигитнинг соддалиги устидан кулиш учун қилипти бу ишни...» Шундан сўнг у ўзи олган мактубнинг энг ошкора жумлаларини кўчириб ёзди.

Дипломатик эҳтиёткорликка жуда амал қиладиган кавалер де Бовуази ҳам бундай хатни ўзи учун шараф деб билган бўларди, соат эндигина ўн бўлганди. Жюльен бахт туйғусидан бутунлай маст бўлиб ва ўз қудратидан ғоятда лаззатланиб,— бундай кечинма бечора йигит учун жуда ғалати туюларди,— Италиян операсига жўнади. Бугун унинг дўсти Джеронимо куйларди. Ҳеч қачон музыка уни бу қадар ҳаяжонга солмаган эди. У чиндан ўзини худо деб ҳис этарди¹.

¹ Esprit per. pre gui II A. 30. Эҳтимол, Стендаль бу изоҳи билан қаҳрамонининг характеристикасини таъкидлаётган бўлса керак: esprit persecute, predestine guillotine — исёнкор рух гильотинага маҳкумдир.

Ёш қизнинг мулоҳазалари

Қатъиятсизликдан нақадар азоб чекапман! Қапчадан-қанча тунларни бедор ўтказдим! Ё раббим! Наҳот ўзимни шунчалар хўрласам! Энди унинг ўзи мендан нафратланади. Лекин у жўнаб кетяпти, узоққа жўнаяпти, ахир.

Альфред де Мюссе

Матильда бу мактубни ёзишга жазм қилгунига қадар ўзи билан ўзи узоқ курашди. Унинг Жюльенга кўнгил қўйишининг сабаби нимада бўлмасин, тез орада бу туйғу унинг ғурурини шу қадар поймол этдики, қиз эсини таниганидан буён бу ғурур унинг дилида ягона ҳоким бўлиб келарди. Бу кибр-ҳавоси баланд, совуққон қизнинг қалбида севги алангаси биринчи марта ўт олмоқда эди. Бироқ бу туйғу унинг ғурурини тобе этган бўлса-да, у ғурурнинг барча хусусиятларини ўзида мужассам қилиб олганди. Икки ой мобайнида дилида кечган тинимсиз кураш ва янги, ҳеч қачон туйилмаган кечинмалар, айтиш мумкинки, қизнинг бутун руҳий тарзини ўзгартириб юборди.

Матильдага олдида бахт эшиги очилаётгандек туюларди. Айниқса юсак ақл-идрок билан уйғунлашиб, матонатли қалб устидан чексиз ҳукмронлик қиладиган бу хаёлот унинг нафсониёти ва қаттиқ ўрнашиб қолган бурч туйғуси билан узоқ курашиб келди. Бир куни у эрталаб соат еттида онасининг олди-га кирди-да, ундан Виллекьега кетиши учун рухсат беришини илтимос қила бошлади. Маркиза бу илтимосга ҳатто жавоб беришни ҳам лозим топмай, балким жойига ётиб, яхшилаб уйқуга тўйиб олишини маслаҳат берди. Бу оддий ҳаётий бурч тушунчаси ва ҳурматнинг ақидаларга сўнгги марта қаршилиқ кўрсатиши эди.

Хунук иш қилиб қўйиш ва Кайлюслар, де Люз ва Круазнуалар учун муқаддас ҳисобланадиган одоб қоидаларини бузишдан Матильда унчалик чўчимасди; қиз назарида, бу тоифа кишилар уни тушунишга қодир эмасдилар, агар гап карета ёки ер-мулк сотиб олиш ҳақида кетганида, Матильда улар билан маслаҳатлашиши мумкин эди. У аслида фақат бир нарсадан — Жюльен уни қоралашидан чўчирди.

Агар у йигитни ажойиб инсон дея ҳисоблаб, шунчаки янгилаётган бўлса-чи?

Қиз иродаси суст одамлардан нафратланар эди; атрофида гирдикапалак бўлиб юрган анови мулоим йигитларни ҳам аслида ана шу туфайли икки суймасди. Улар Матильданинг кўнгилни топишга ҳаракат қилиб, расм бўлмаган ва модадан четга чиқишга журъат этган барча нарсаларни қанчалик нозик аския

қилишса, қизнинг кўз ўнгида шунчалик беқадр бўлиб борар-дилар.

«Уларнинг фақат битта фазилатлари бор, у ҳам бўлса жасорат. Хўш, бу қандай жасорат бўлди ўзи?— дерди у ўзига ўзи.— Дуэлга чиқишми? Дуэлнинг ўзи нима ҳозирги кунда? Шунчаки маросим, холос. Ҳаммаси аввалдан маълум, ҳатто йиқилатуриб қандай сўз айтмоғинг кераклиги ҳам олдиндан белгилаб қўйилган. Майса устига йиқилгач, қўлингни юрагинг устига қўймоғинг ва ўз маҳбубангни эслашни унутмай, рақибингни тантилик билан кечирмоғинг лозим. Маҳбуба эса кўп ўринларда ё хаёлдагина мавжуд бўлади, ёки эҳтимол, сизни ўлдиришган кун, мен ҳақимда бирон ёмон гап ўйлашмаса гўрга эди, дея чўчиганидан балга борадиган бир хоним бўлиб чиқади.

Улар қиличларини яланғочлаб, эскадрон бошида хавф-хатар сари елиб боришлари мумкин, аммо биронта ғайритабний, кутилмаган, чиндан ҳам машъум хавф-хатарга дуч келишса борми!..»

«Ҳайҳот!— дерди ўзига ўзи Матильда.— Фақат Генрих III саройидагина матонатли ва насл-насаби жиҳатидан улуг кишилар бўлган. Аҳ, қани энди Жюльен Жарнак ёки Монконтур бўсағасида жанг қилганида эди, у ҳолда мен сира ҳам иккиланмаган бўлардим. У даврларда жасорат ва қудрат бошқача бўларди, ўшанда французлар қўғирчоқ эмасдилар. Жанг-жадал кун, улар ҳеч нима ҳақида бош қотириб ўтирмасдилар».

«Уларнинг ҳаёти Миср мўйёси каби ҳамма учун бир хил бўлган қандайдир доимий пардага ўралмаган эди. Ҳа,— дея қўшимча қилди қиз,— у пайтларда Екатерина Медичи истиқомат қилган Суассондаги саройдан кечқурун соат ўн бирда чиқиш учун ҳозир Жазоирга бориб келишга қараганда кўпроқ ҳақиқий матонат талаб қилинарди. Инсон ҳаёти тасодифларнинг тинимсиз ўзгаришидан иборат эди. Энди бўлса цивилизация ва префектлар ҳеч қандай тасодифга, ҳеч қандай кутилмаган ишга йўл қўймайдилар. Агар биронта кутилмаган фикр сезилиб қолса борми, дарҳол унга қарши эпиграммалар ёғиларди, мабодо бирор воқеанинг бошқа томони кўзга ташланса, қўрққанимиздан дунёдаги барча қабоҳатдан қайтмаймиз. Қўрқув туфайли қандай бемаъни ишлар қилмайлик, у аввалдан оқланган бўлади. Айниган ва диққинафас аср! Бонифаций де ля Моль танасидан жудо қилинган бошини дахмадан кўтариб, 1793 йили ўз авлоди бўлмиш ўн етти кишининг икки кундан сўнг қўйдек ювошлик билан бошларини гильотинага қўйиб бериш учун ҳеч қаршилик кўрсатмай қўлга тушганларини кўрганида нима деган бўларди. Улар ўлимга кетишаётганини аниқ билишарди, лекин ўзини ҳимоя қилиш, ҳеч бўлмаса битта-икки-та яқобинчини ўлдириш, бунга қарангки, ахлоқсизлик ҳисобланарди. Аҳ, Франциянинг ўша қаҳрамонона даврида, Бонифаций де ля Молнинг асирида Жюльен эскадронга командирлик қи-

ларди, менинг акагинам эса — кўзлари иболи, насиҳатгўй ва боадаб руҳоний бўларди».

Бундан бир неча ой муқаддам Матильда умумий андазадан сал бўлса-да, фарқ қиладиган биронта одамни учратишдан умидини узиб қўйган эди. У ўзига эрмак топиб, зодагонлар жамиятига мансуб бўлган баъзи йигитлар билан хат ёзишиб турадиган бўлганди. Бундай сарбастлик, бундай енгилтаклик жаноиб де Круазнуа, унинг отаси герцог Шонский ва бу оиланинг барча аъзолари олдида қизнинг обрўсини тўкиши мумкин эдики, улар унашиб қўйилган никоҳнинг бузилаётганидан хабар топишгач, бунинг сабабини суриштиришлари эҳтимолдан узоқ эмасди. Матильда биронта йигитга хат ёзишга журъат этган кунлари баъзан ҳатто тунни билан ухламай чиқарди. Ҳолбуки ўша хатларининг бари жавоб мактублари эди, холос.

Бу ўринда эса унинг ўзи севиши ҳақида мактуб йўллаган эди. У жамият пиллапоясининг энг пастки поғонасида турган бир йигитга ўзи *биринчи* бўлиб (қандай даҳшатли сўз-а!) хат ёзди.

Бу ҳол, агар унинг қилмиши одамларга маълум бўлиб қолса, турган гап, қизни умрбод шармандаи шармисор қиларди. Онасининг олдига келиб турадиган аёллардан биронтаси ҳам унинг ёнини олишга журъат этмаган бўларди! Улар Матильдани оқлаш ниятида меҳмонхоналарнинг қўрқинчли нафратини сусайтирмоқ учун қандай баҳона топишлари ҳам мумкин дейсиз?

Ахир бундай изҳорни хатга тушириш у ёқда турсин, уни тилга олишнинг ўзи бир даҳшат-ку! *Шундай қарсалар борки, у ҳақда ёзмайдилар!*— дея қичқирган экан Наполеон, Байленнинг душманга таслим бўлганини эшитгач. Ахир бу гапни қизга, гўё олдиндан сабоқ беришни истагандек, Жюльеннинг ўзи айтиб берган эди-ку.

Бироқ буларнинг бари ҳали ҳеч гап эмасди: Матильданинг ҳадиксираб изтиробга тушишининг сабаби бошқа ёқда эди. Бу гапларнинг бари жамиятга қандай даҳшатли таъсир қилиши, ўзининг қанчалар шармандаи шармисор бўлиши мумкинлигига қарамасдан,— зеро у ўз табақасини ҳақорат қилмоқда эди,— Матильда манови барча Круазнуа, де Люз, Кайлюслар тоифасидан мутлақо бошқача одамга севги мактубини йўллашга журъат этганди.

Жюльен табиятининг теранлиги, *ақл бовар қилмас жиҳатлари* ҳатто у билан оддий муносабатда ҳам инсонни чўчитиб қўйиши мумкин эди. Қиз эса уни ўз маҳбуби, эҳтимол ўз ҳукмдори қилишга жазм этганди.

«Қим билсин, агар бирор кун келиб унга тобе бўлиб қолсам, Жюльенда менга нисбатан қандай даъволар пайдо бўларкин. Нимаям дердим, у ҳолда Медеядек ўзимга ўзим: «*Ушбу даҳшатлар ичра ёлғиз «Мен»им қолибди менга*»,— дейишдан бўлак чорам қолмаса керак».

«Жюльен пасл-насабни мутлақо ҳурмат қилмайди»,— дея ўйларди у. Энг ёмон, эҳтимол, у Матильдани мутлақо севмасдир ҳам!

Даҳшатли шубҳалардан изтироб чеккан шу дақиқаларда қизни аёллик гурури ҳақидаги мулоҳазалар таъқиб эта бошларди. «Мендек бир қизнинг тақдирида ҳамма нарса бошқача бўлиши керак»,— дея қичқириб юборди Матильда бир кунги ғазаби жўш урган пайтда. Ана шунда гўдаклик чоғидан қўлоғига қўйилган гурури эзуликни ёқлаб, унга қарши исён кўтарди. Худди ана шу дақиқада Жюльеннинг сафарга отланиши дафъатан воқеалар оқимини тезлаштириб юборди.

(Яхшиямки, бундай табиатли инсонлар жуда камдан-кам учрайди.)

Кечқурун, алламаҳалда Жюльеннинг миясига қувлик қилиш фикри келиб қолди: м-ль де ля Молнинг оқсочи бўлмиш қизнинг кўнглини овлаб юрадиган малайга сафар сандиқчасини даҳлизга олиб чиқишни буюрди. «Эҳтимол бу ҳийлам ҳеч қандай натижа бермас,— деди у ўзига ўзи,— лекин у муваффақиятли чиқса, Матильда мени жўнаб кетибди, деб ўйлайди». У ўз найрангидан жуда мамнун бўлиб ухлаб қолди. Матильда эса тун билан мижжа қоқмай чиқди.

Эртаси кунги азонлаб Жюльен ҳеч кимга сездирмай кўчага чиқиб кетди, бироқ соат саккиз бўлмасданоқ уйга қайтиб келди.

У кутубхонага кириши биланоқ эшикда м-ль де ля Моля пайдо бўлди. Йигит унга ўз жавоб мактубини узатди. Жюльен қизга бирор гап айтсаммикин, зеро кейин бундай қўлай пайтнинг топилиши қийин, дея ўйлаб турган эди, бироқ м-ль де ля Моля унинг гапига қўлоқ солишни нстамай бир зумда ғойиб бўлди қўйди. Жюльеннинг қувонганидан боши осмонга етди, чунки у қизга нима дейишни билмай гаранг бўлиб турган эди.

«Агар бу гапларнинг бари уларнинг граф Норбер билан тил бириктириб қилаётган ҳазиллари бўлмаса, асилзода қизнинг юрагида менга нисбатан туғилган ғаройиб муҳаббатга менинг худди ўша бепарво, совуқ қарашларим сабаб бўлган. Мабодо бу дароз малласоч қизга бирон пайт жиддий кўнгил қўйганимда мен фирт тентак бўлиб чиқардим». Бу хулоса оқибатида у ўзини шу қадар совуққон ва сермулоҳаза ҳис эта бошладики, умри бино бўлиб ўзини бундай хотиржам сезмаганди.

«Ҳозир тайёргарлик кўриляётган бу жангда,— дея давом этди у,— унинг дворянлик гурури ўзига хос тепалик — мен билан унинг ўртасидаги ҳарбий позиция бўлади. Мен худди ана шу тепаликни ўққа тутишим керак. Парижда қолиб, фирт аҳмоқлик қилдим. Сафарни бундай орқага суришим мени камситади, менга зарар келтиради, агар бу гапларнинг бари комедия бўлмаса, албатта. Хўш, агар жўнаб кетганимда нима

йўқотардим? Мабодо улар мени калака қилишаётган бўлишса, қайтанга уларнинг устидан ўзим кулган бўлардим. Агар у чиндан ҳам менга хиёл қизиқаётган бўлса, у ҳолда бу қизиқининг минг чандон ортган бўларди».

М-ль де ля Молнинг мактуби Жюльеннинг ғурурига шу қадар хуш ёқдики, у гарчи содир бўлган бу воқеага унча ишон-қирамай, кулиб юрган бўлса-да, жўнаб кетиши қанчалик ўрин-ли бўлиши мумкинлиги ҳақида жиддийроқ ўйлаб кўриш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади.

У ўз хатоларидан қаттиқ изтироб чекиб юрарди, бу йигит табиатининг машъум хусусияти эди. Бу гал у шу қадар таъби-тирриқ бўлдики, ушбу кичкина муваффақиятсизликдан олдин-ги ажойиб ғалабасини бутунлай унутиб қўйишига сал қолди. Шунда бирдан, соат тўққизларда кутубхона остонасида м-ль де ля Моля пайдо бўлиб, стол устига хат ташлади-ю, қочиб кетди.

«Бу дейман, бизнинг ишқий романимиз фақат мактублар-дан иборат бўлади шекилли,— деди йигит хатни қўлига олар экан.— Душман маккорлик билан ҳамла қиляпти, мен эсам бунга жавобан совуққонлик ва эзгуликни ишга со-ламам!»

Ундан аниқ бир жавоб беришни илтимос қилишмоқда, ил-тимос қилганда ҳам шу қадар такаббурлик билан илтимос қи-лишмоқда эдики, йигит бундан ғоятда хурсанд бўлиб кетди. У ўзини калака қилмоқчи бўлган одамлар устидан кулганича ҳу-зур қилиб икки саҳифа мактуб ёзди ва хатининг охирида эр-мак учун, эртага азонлаб сафарга жўнайман, дея қўшимча қи-либ қўйди.

Хатни ёзиб тугатган заҳоти Жюльен: «Уни қизга боғда бе-раман»,— дея хаёлидан ўтказди. У боққа чиқиб, м-ль де ля Моля хонасининг деразасига қаради.

Қизнинг хонаси иккинчи қаватда, кенг-кенг антресол-лар устида, онасининг апартаментлари ёнига жойлашган эди.

Биринчи қават шу қадар баланд эдики, м-ль де ля Молнинг деразасидан аргувонлар саф тортиб турган хиёбонда айланиб юрган Жюльенни кўриб бўлмасди. Уни жуда ҳафсала билан бутаб қўйилган аргувоннинг гумбази бутунлай пана қилиб ту-рарди.

«Бу нима қилганим ўзи,— дея бирдан алам билан ўйлади Жюльен.— Қандай эҳтиётсизлик ахир бу! Агар бу гапларнинг бари мени калака қилиш учун атайлаб ўйланган бўлса, бу ер-да, ҳамманинг кўз ўнгига қўлимда хат билан айланиб юришим душманларимга ёрдам бериш демак-ку».

Граф Норбернинг хонаси Матильда хонасининг шундоқ те-ласида жойлашган бўлиб, Жюльен буталган аргувонларнинг яшил гумбази остида чикқан заҳоти граф билан дўстлари

унинг барча хатти-ҳаракатларини бемалол кузатишлари мумкин эди.

М-ль де ля Моль ўз деразаси ёнида пайдо бўлди. Йигит қизга хатнинг бир учини кўрсатган эди, у бош ирғади. Жюльен югурганича ўз хонасига кўтарилаётган эди, катта зинапоёда бирдан офатижон Матильданинг ўзи билан юзма-юз тўқнашиб қолди. Қиз мутлақо хотиржамлик билан унинг қўлидан хатни юлқиб олди-да, йигитга кулиб турган кўзлари билан қараб қўйди.

«Боёқиш де Реналь хонимнинг кўзлари нақадар ҳис-хаяжонга тўла бўларди-я,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.— Биз яқин бўлганимиздан сўнг орадан ярим йил ўтгандан кейин ҳам у менинг қўлимдан хатни ийманибгина оларди. Назаримда, у менга бирон марта ҳам кўзлари кулиб боқмаган эди».

У ўз фикрини охиригача етказиб, уни изоҳлаб ўтирмади; эҳтимол, ўз фикр-мулоҳазаларининг беҳудалигидан хижолат чеккан бўлса керак. Лекин улар бир-биридан қанчалар фарқ қилади-я,— деб тиним бермасди унга хаёли,— эрталабки кўйлагининг нафислиги билан ҳам, хатти-ҳаракатидаги нафосат билан ҳам у нақадар ажралиб туради. Ҳар қандай диди юксак одам, Матильдани ўттиз қадам наридан кўрса, бу қиз жамиятнинг қайси синфига мансуб эканлигини дарҳол англаб олади. Ҳа, бу шубҳасиз унинг катта фазилати, албатта».

Ўзига ўзи шу йўсинда ҳазил қилар экан, Жюльен бари бир хаёлидаги гапни охиригача тан олгиси келмасди: ахир де Реналь хонимнинг уни деб қурбон қиладиган маркиз де Круазнуаси йўқ эди-да. Унинг ягона рақиби анови манфур префект ёрдамчиси жаноб Шарко эди. У одам ўзини яна де Можирон деб атарди, чунки Можиронларнинг ҳаммаси ўлиб кетганди.

Кундузи соат бешда Жюльен учинчи марта хат олди: м-ль де ля Моль уни йигитга кутубхонанинг шундоқ остонасидан туриб узатди-да, яна қочиб кетди. «Хат ёзишни бунча яхши кўрмаса!— дея кулиб, хаёлидан ўтказди Жюльен.— Оддийгина қилиб гаплашиб олишдан осони йўқ-ку ахир. Тушунарли, душман томон мендан илжи борица кўпроқ хат олмоқчи!» У шошмайгина мактубни очди. «Яна баландпарвоз сўзлар...»— дея ўйлади у, бироқ хатга кўз югуртириб чиққач, ранги оқариб кетди. Мактуб бор-йўғи саккиз сатрдан иборат эди:

«Менинг сизга айтадиган гапим бор, шу бугуноқ кечқурун сиз билан гаплашиб олишим керак: кечаси соат бирга занг уриши билан боққа чиқинг. Боғбоннинг қудуқ ёнида турган нарвонини олинг-да, уни деразамга қўйиб, олдимга кўтарилсинг. Ҳозир тўлин ой пайти, ҳамма ёқ ойдин бўлади, лекин бунинг аҳамияти йўқ».

Фитна эмасмикин бу?

Дадил режа билан унинг амалга ошириш ўртасидаги вақт нақадар изтиробли бўлади! Қанчадан-қанча беҳуда ваҳима! Қанчадан-қанча иккиланишлар! Сенинг ҳаётинг ҳаёт ҳам гапми, номусинг дов тикилган бўлади ахир!

Шиллер

«Иш жиддий тус оляпти,— дея ўйлади Жюльен.— Бу дейман жуда очиқчасига кетди-ку...— қўшимча қилди у бир оз ҳаёл суриб тургач.— Қанақаси бўлди? Бу офатижон қиз мен билан кутубхонада ҳам бемалол гаплашавериши мумкин, ҳудода минг қатла шукурким, бу ерда бизга ҳеч ким ҳалал бермасди, зеро ҳисоб-китоб дафтарларини кўрсатиб, бошини қотиришимдан қўрқадиган маркиз бу ерга сира кирмайди. Бу ерга кириши мумкин бўлган ягона одамлар — де ля Мольтон хоним билан граф Норбер ҳақида-ю гапирмаса ҳам бўлади, улар уззукун уйда бўлишмайди ва уларнинг қайтиб келиш пайтларини билиб олишдан осони йўқ, биронта валиаҳд шаҳзода уйланишни ўзига шараф деб биладиган гўзал Матильда эса мени шундай даҳшатли эҳтиётсизликка ундапти!

Ҳаммаси тушунарли: мени ҳалок этишмоқчи ёки камида, масҳара қилишмоқчи. Аввалига улар бу ишни менинг хатларим ёрдамида амалга оширишмоқчи бўлишганди, бироқ бу хатлар жуда эҳтиёткорлик билан ёзилган бўлиб чиқди. Энди бўлса улар мени ўзимни бутунлай ошкор қиладиган ишга ундашмоқчи. Чамамда, бу меҳрибон жаноблар мени ғирт аҳмоқ ёки ўтакетган олифта деб ҳисоблашаётганга ўхшайди. Бекорларни айтишибди. Тунлари ҳозир сутдек ойдин, мен эсам нарвон қўйиб, иккинчи қаватга, беш одам бўйи баландликка чиқишим керак эмиш! У ерга чиқиб олгунимча қўшни уйдагиларнинг ҳаммаси кўриб қолади-ку мени. Бу дейман, ўша нарвонда жуда чиройли кўринсам керак ўзи!» Жюльен ўз хонасига кириб, ҳуштак чалганича сафар сандиқчасини тартибга сола бошлади. У қизга ҳатто жавоб ҳам бермасликка аҳд қилди. Бироқ бу оқилона қарордан кейин ҳам унинг кўнгли тинчимади.

«Хўш, Матильда мени чиндан ҳам севиб қолган бўлса-чи! — деди бирдан сандиғининг қопқоғини ёпиб бўлгач,— у ҳолда мен унинг назарида манфур қўрқоқ бўлиб чиқаман. Мен насл-насабим билан мақтана олмайман, шу боисдан ҳам мен ҳар хил ёқимли тахминларга эмас, балким амалдаги ишга асосланган, ўзи учун ўзи далолат берадиган чинакам, яққол кўзга ташланадиган фазилатларга эга бўлмоғим керак».

У ўз хонасида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, тахминан чорак соатча вақт ўтди. «Нимаям дердим,— деди у ниҳоят,— турган гап, у мени қўрқоқ деб ҳисоблайди. Шунда мен ўзимни киборлар жамиятидаги энг соҳибжамол қиздангина эмас,— жаноб герцог де Рецникида балда улар уни шундай деб аташди-ку, ахир,— балким мени деб герцогнинг ўғли ва бўлажак герцог бўлмиш маркиз де Круазнуани қай йўсинда қурбон қилишларини кўришдек беқиёс лаззатдан ҳам маҳрум этаман. У менда йўқ барча имтиёзларга эга, жуда шириисухан, асилзода, бадавлат йигит ахир...

Кейин умримнинг охиригача пушаймон бўлиб юраман; уни деб эмас, албатта, зеро дунёда нозанинлардан кўпи борми! Кекса дон Диегонинг таъбири билан айтганда:

...Бироқ номус ягона бизда!

Энди бўлса мен йўлимда учраган биринчи хавф-хатардан очикдан-очик ва шубҳасиз орқага чекиняпман. Чунки жаноб де Бовуазни билан бўлган дуэль — бу шунчаки эрмак бўлган эди. Бу ерда эса бутунлай бошқа гап. Мени биронта малай чумчуқдек отиб ташлаши мумкин, бу ҳали энг даҳшатлиси эмас, мени бадном қилишлари мумкин».

«Ҳа, йигитча, бу ҳазилакам иш эмас!— деди у мардона оҳангда, гасконияликларга таассуб қилиб.— Гап сенинг шаънининг устида кетяпти. Машъум тақдир жамиятнинг энг тубига жойлаштириб қўйган сен бечора болакай учун кейин ҳеч қачон бундай имконият туғилмайди. Эҳтимол, кейинчалик ҳам бахт сенга кулиб боқар, лекин бунақаси бўлмайди!..»

У хонасида у ёқдан-бу ёққа тез-тез юрганича, ўқтин-ўқтин шартта тўхтаб, узоқ ўйлади. Унинг хонасига кардинал Ришельенинг ажойиб бюстини қўйишган эди. Йигит унга беихтиёр қараб-қараб қўярди. Ҳозир лампанинг ёруғида яққол кўрниб турган бу ҳайкал унга гўё ҳақиқий французларга хос бўлган жасоратнинг етишмаётгани учун таъна қилаётгандек қаҳр билан қараб турарди. «Сенинг замонамда, эй улуг инсон, наҳот мени иккиланган бўларди деб ўйласанг?»

«Хўп, энг ёмон оқибатни ҳам тасаввур қилиб кўрайлик,— деди ниҳоят Жюльен,— айтайлик, бу тузоқ ҳам бўлсин, лекин ёш қиз бунинг оқибатида бадном бўлиши мумкин-ку ахир. Улар менинг индамай кетаверадиған одамлар сирасидан эмаслигимни билишади. Демак, мени гумдон қилиш керак. Бу ишларнинг бари 1574 йилда, Бонифаций де ля Моля замонасида жуда яхши бўлиши мумкин эди, бироқ ҳозирги де ля Моллар бундай ишга журъат етишмайди. Мадемуазель де ля Молга ҳамма ҳасад қилади! Унинг шармандаи шармисор бўлгани эртагаёқ тўрт юз меҳмонхонанинг барида тилларда дoston бўлади! Қандай лаззатланиб ғийбат қилишади уни. Хизматкорлар ҳозирнинг ўзидаёқ унинг менга алоҳида эътибор билан муомала қилиши тўғрисида ивир-шивир гаплашиб юришибди, мен

буни аниқ биламан, зеро бу гапларни ўз қулоғим билан эшитганман.

Бошқа жиҳатдан эса — манови хатлар масаласи!.. Улар, чамаси, бу хатларни доим ўзи билан олиб юради, деб ўйлашса керак. Шу боисдан ҳам улар мени қизнинг хонасига авраб чақиришга қарор қилишган, у ерда эса менга ташланишади-да, хатларни тортиб олишади. Эҳтимол, у ерда мени икки, уч, ҳатто тўрт киши пойлаб турар. Ким билади дейсиз? Лекин бундай одамларни қаердан топишади улар? Ҳозир Парижда ишонса бўладиган хизматкорлар топилармиди? Уларнинг бари судга тушишдан қўрқади... Э, жин урсин... ахир у ерда Кайлюслар, Круазнуалар, де Люзларнинг ўзлари ҳам бўлиши мумкин-ку. Агар олдиларида аҳмоққа ўхшаб серрайиб турсам, улар учун бундан ҳам гаштлироқ томоша бўладими. Абелярнинг қисматига учрашдан эҳтиёт бўлинг, жаноб секретарь!

А, ҳали шунақами, жаноблар! У ҳолда сизларга тамға қўйишга ҳаракат қиламан: Фарсалдаги жангда Цезарнинг солдатлари каби тўғри башарангизни нишонга оламан... Хатларини эса ишончли жойга яшириб қўяман».

Жюльен сўнгги икки мактубдан нусха кўчирди-да, уларни кутубхонадан яширинча олиб келган кўркем Вольтер томига яшириб қўйди, асл нусхаларни эса ўзи почтага олиб кетди.

Йигит уйга қайтгач, бирдан, гўё ҳозиргина ҳушига келган одамдек ҳайрат ва даҳшатга тушиб, ўзига ўзи савол берди: «Мен нима қилипман ўзи, ахир бу ғирт телбалик-ку!» Шунга қадар у чорак соат давомида бугун тунда қилиши лозим бўлган иш тўғрисида бирон марта ҳам ўйламаган эди.

«Лекин унинг олдида чиқишдан бош тортсам, кейин ўзимдан нафратланаман. Бутун умр янглишмадимми дея шубҳаланиб юраман, менинг учун эса дунёда бундай шубҳа-гумондан даҳшатлироқ нарса йўқ. Ахир ўшанда анови нозанин Аманданинг ўйнаши деб озмунча изтироб чекдимми! Назаримда, чинакамига жиноят қилган тақдиримда ҳам ўзимни кечирган бўлардим: бир марта ўзимга ўзим иқрор бўлиб, кейин уни ортиқ ўйламай қўярдим. Бу қанақаси бўлди! Тақдир менга шундай ажойиб имконият бераётган, донги бутун Францияга таралган оиладан бўлмиш бир йигитга рақиб қилмоқ учун тўдадан мени ажратиб олаётган бўлса-ю, мен ўз хоҳишим билан унга енгилиб ўтирсам! Ахир қизнинг олдида чиқмаслик ғирт қўрқоқлик-ку. Бинобарин шундай экан, бўлди — борганим бўлсин,— дея хитоб қилди Жюльен сапчиб ўрнидан турар экан.— Бунинг устига жуда офатинжон қиз ахир у!

Агар бу хонилик бўлмаса, мени деб у қандай телбаликка жазм этаётганини айтмайсизми!.. Агар бу шунчаки комедия бўлса, жин урсин, бу ҳазил-мазахни фожиага айлантиришни менга қўйиб берасиз, жаноблар ва мен уни албатта фожиага айлантираман.

Хўш, мен хонада пайдо бўлган заҳотим қўлларимни боғлаб олишса-чи? Усталик билан қўйилган биронта қопқонга тушиб қолсам нима қиламан?

Лекин бу ҳам дуэлга ўхшаган гап,— деди у бирдан кулиб,— қиличбозлик муаллимнинг таъбири билан айтганда, ҳар қандай ҳамлани ҳам даф қилса бўлади, лекин яратган парвардигор олишувга чек қўймоқ учун доим рақиблардан бирини ғафлатда қолдиради. Ҳар қалай уларнинг ҳамласини даф қилмоқ учун менинг етарли қуролим бор»,— шундай дея у чўнтагидан ўз тўппончаларини чиқарди-да, гарчи улар яқинда ўқланган бўлса ҳам қайтадан ўқлаб олди.

Ҳали вақт кўп бўлиб, бирор иш билан шуғулланиш мумкин эди. Жюльен ўтириб Фукега хат ёза бошлади. «Дўстим, бу конвертга солинган хатни сен менинг бошимга бирор фалокат тушгани, биронта ғаройиб воқеа содир бўлгани ҳақида эшитиб қолган тақдирдагина очиб ўқийсан. Шундан сўнг мен юборган бу қўлёзмадаги исмларни ўчириб ташлагин-да, ундан саккизта нусха кўчир ва уларни Марсель, Бордо, Лион, Брюссель ва ҳоказо шаҳарлардаги газеталарга юбор, орадан ўн кун ўтгач, қўлёзмани чоп қилгин-да, биринчи нусхасини маркиз де ля Молга жўнат, икки ҳафтадан кейин эса тунда қолган нусхаларни Веррьер кўчаларига сочиб чиқ».

Жюльен ҳикоя шаклида ёзилган ва Фуке фақат бирор ғаройиб воқеа содир бўлсагина очиб ўқиши лозим бўлган айбсизлигини исботловчи бу кичкина ҳужжатда м-ль де ля Молнинг шаънига иложи борича доғ туширмасликка ҳаракат қилди, лекин ҳар қалай у ўз аҳволини анча аниқ баён қилиб берган эди.

Тушлик овқатга занг чалинганида Жюльен мактубини эндигина тугатган эди. Ҳозиргина ёзган ҳикояси таъсирида унинг ҳаяжонга тўла дили ниҳоятда ғаш эди. У ўзини қандай босиб олиб, қўл-оёғини боғлашлари, оғзига латта тикиб, ертўлага олиб тушишларини тасаввур қилмоқда эди. Ертўлада уни биронта пасткаш малайнинг қўлига топширишади, у эса бундан кўз-қулоқ бўлиб туради, мабодо бу зодагон оиланинг шаъни фожиали оқибатни талаб қилса, бунинг из қолдирмайдиган биронта оғу ёрдамида амалга оширишдан осони йўқ, шундан сўнг уни фалон касалдан ўлди, деб эълон қилишади-да, жасадини ўз хонасига олиб кириб қўйишади.

Драма иншо этган муаллифдек ўз асаридан ҳаяжонга тушган Жюльен емакхонага чиндан ҳам даҳшатдан эти жунжикиб кириб борди. У башанг ливрея кийган бу хизматкорларни диққат билан кузатар, уларнинг юзига тикилар эди. «Тунги экспедияция учун улардан қай бирини танлашди экан?— дея ўйларди у.— Бу оилада Генрих III саройи ҳақидаги ривоятлар оғиздан оғизга кўчиб юради ва уларни шу қадар кўп эслашадик, турган гап, улар, мабодо ўзларини ҳақоратланган деб ҳис этсалар, ўзлари мансуб бўлмиш табақанинг барча одамларига қа-

раганда қатъийроқ ҳаракат қилишлари мумкин». Йигит бу оиланинг макр-ҳийлага тўла режаларини уқиб олмоқ ниятида м-ль де ля Молнинг юзига тикилди. Қиз ранги оқариб ўтирарди ва шу туришда чехраси ўрта асрларда чизилган портретни эслатарди. Йигит ҳали ҳеч қачон унинг қиёфасида бундай юксак олижанобликни ҳис этмаганди, қиз шу тобда чиндан ҳам ғоят гўзал ва улугвор эди. Жюльен қалбида қизга нисбатан севгига ўхшаш бир ҳис туйғандек бўлди. «Pallida morte tutu-ga»¹ дея кўнглидан кечирди у ўзинча. («Юзининг оқариб туриши режаларининг юксаклигидан далолат беради».)

Тушки овқатдан сўнг у боғда узоқ сайр қилиб беҳуда овора бўлди,— м-ль де ля Моль боққа чиқмади. Ҳозир Жюльен у билан гаплашиб олганида борми, елкасидан тоғ ағдарилгандек бўларди!

Бор гапни яшириб нима қиламиз — уни ваҳима босмоқда эди. У ҳаракат қилишга қатъий аҳд қилиб қўйгани учун ҳам энди сира уялмай, ана шу даҳшат ҳақида ўйларди. «Ишқилиб ҳал этувчи дақиқада қўрқоқлик қилмасам бўлгани,— дерди у ўзига ўзи.— Ҳозир эса қўрқаманми, йўқми, бари бир эмасми?» У нарвоннинг қаердалигини олдиндан кўриб қўймоқ ниятида қудуқ ёнига борди ва оғирлигини чамалаб кўриш учун уни кўтариб ҳам кўрди.

«Бу дейман, нарвондан фойдаланиш менинг пешанамга ёзилган шекилли,— деди у илжайиб ўзига ўзи.— Бир вақтлар Веррьердаги каби мана бу ерда ҳам нарвон билан иш кўришга тўғри келяпти. Лекин орасидаги фарқни қаранг! У ерда мен,— дея қўшимча қилди у хўрсиниб,— у ерда мен висолига етмоқ учун ўзимни бундай хавф-хатарга қўйган хонимдан гумон-сирамаган эдим. Кейин хавф-хатар ҳам бу қадар даҳшатли эмасди.

Агар ўшанда жаноб де Реналнинг боғида мени отиб қўйишганида, бунинг мен учун ҳеч қандай шармандали жойи бўлмасди. Менинг ўлимимни сира ўйлаб ўтирмай, тушуниб бўлмайди-ган бир тасодифга йўйишган бўларди. Бу ерда эса мен тўғримда герцог Шонский, Қайлюслар, Рецлар ва бошқа киборлар меҳмонхонасида қандай даҳшатли гапларни айтишмайди дейсиз. Мени абадулабад разил махлуққа чиқариб қўйишади».

«Икки йил гапиришар, уч йил гапиришар, кейин эсдан чиқариб юборишади!— дея бурун жийирди у ўзини ўзи калака қилиб. Бироқ бу ўзини камситиш эди.— Хўш, мени нима билан оқлаш мумкин? Хўп, айтайлик, Фуке менинг ўлимимдан кейин памфлетимни чоп этди ҳам дейлик,— бу менинг бадтар лаънатланишим бўлмайдими ахир. Буни қаранг-а! Менга бу хонадонда бошпана беришса-ю, мен уларнинг меҳмондўстлиги, ўзимга кўрсатишган барча хайр-саховатлари эвазига миннатдорчилик

¹ Ўлим олдидаги бўзариш бу (италь.).

тариқасида бу ерда бўлаётган барча ишларни тасвирлаб, памфлет эълон қилиб ўтирсам! Аёл кишининг шаънига доғ туширсам! Йўқ, ундан кўра аҳмоқ бўлиб қолган минг чандон яхши». Жюльен учун бу даҳшатли кеча бўлди.

XVI

Кечаси соат бирда

Мазкур боғ жуда катта бўлиб, бундан бир неча йил муқаддам ғоят юксак дид билан тартибга солинганди. Бироқ бу ердаги дарахтлар Генрих III ҳукмронлиги даврида шухрат қозонган раҳматли Пре-о-Клер замонасидан буён ўсиб келарди. Уларнинг ёши юз йилдан охири кетганди. Бу дарахтлардан қандайдир ёввойи дархонлиқнинг иси келиб турарди.

Мэссин жер

У эндигина олдинги топшириғини бекор қилиш ниятида Фукега хат ёзмоқчи бўлиб турган эди, соат ўн бирга занг чалиб қолди. Йигит сурма зулфини қаттиқ шиқирлатиб, гўё ётиб ухлаш учун хонасини ичкаридан қулфлаб олаётган одамдек, эшик қулфидаги калитни бир неча марта бураб қўйди. Сўнгра уйда, зйниқса, хизматкорлар яшайдиган тўртинчи қаватда нима гаплар бўлаётганини билмоқ учун ҳеч кимга сездирмай чиқиб кетди. Ҳеч қаерда бирор шубҳали ҳаракат сезилмасди. Де ля Моль хонимнинг оқсочларидан бириникида зиёфат бўлмоқда эди, йиғилганлар шўх-шодон пунш ичиб ўтиришарди. «У ерда ҳиринглаб ўтирган анови хизматкорлар,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен,— тунги пистирмада иштирок эта олмайдилар, акс ҳолда кайфиятлари жиддийроқ бўларди».

Ниҳоят у боғнинг энг қоронғи бурчагига борди. «Агар улар уйдаги хизматкорларни бу сирдан воқиф қилишни истамаган бўлсалар, мени қўлга тушириш топширилган одамлар, чамаси, боғ панжарасидан ошиб ўтсалар керак».

Мабодо жаноб де Круазнуа буларнинг барини совуққонлик билан пухта ўйлаб кўрган бўлса, у турган гап, уйланмоқчи бўлаётган ёш қизнинг шаъни учун мени унинг хонасига киришимдан аввал қўлга тушириш хавфсизроқ эканини тушунган бўлмоғи керак».

У ҳамма ёқни синчиклаб кўздан кечириб чиқди. «Ахир бу ўйинда менинг номусим дов қилиб тикилган,— дея ўйларди у,— агар бирор нарсани олдиндан ўйлаб кўрмай, чув тушсам, кейин: «Аҳ, бунини ўйлаб кўрмабман»,— деганим билан фойдаси

«Этмайди. Сўнгра ҳеч қачон ўзимни кечира олмай юраман». Ҳаво жуда очиқ эди, бу ўринда умид қиладиган нарса йўқ эди. Ой соат ўн бирларга яқин чиққан бўлиб, ҳозир соат ўн икки яримда эса уйнинг боғ томон қараган бутун пештоғини сутдек ёритиб турарди.

«Йўқ, бу қиз ақлдан озганга ўхшайди!»— дея ўйларди Жюльен. Соат бирга занг чалди, бироқ граф Норбернинг хонасида ҳамон чироқ ёниб турарди. Жюльен умри бино бўлиб, бунчалик қўрқмаган эди: бу ишларнинг барида унга ҳамма ёқдан хавф-хатар қутқу солаётгандек туюлардики, йигитнинг юраги лоақал жиз этмасди.

У бориб, улкан нарвонни олиб келди-да, эҳтимол, қиз ўз аҳдидан қайтар, деган умидда бир оз кутиб турди ва бирдан роппа-роса беш минут ўтганида нарвонни Матильданинг деразасига қўйди. Йигит қўлида тўппонча билан шу пайтга қадар ҳамла қилишмаганидан ўзича ажабланиб, секингина юқори кўтарилди. Жюльен дераза олдида чиққач, у аста очилди.

— Мана чиқиб ҳам олдингиз,— деди унга Матильда ҳаяжонини яшира олмай.— Мен бир соатдан бери сизнинг ҳаракатларингизни кузатиб турибман.

Жюльен ниҳоятда саросимага тушиб қолган эди, у ўзини қандай тутишни билмасди ва қалбида ҳеч қандай муҳаббат ҳис этмасди. У, ўзимни тутиб олишим учун дадилроқ бўлишим керак, деб ўйлади ва Матильдани кучоқлашга уриниб кўрди.

— Вой!— деди қиз йигитнинг кўксидан итарар экан.

Қиз итариб юборганидан жуда мамнун бўлган Жюльен шоша-пиша атрофга аланглади. Ой шу қадар равшан ёритардики, Матильданинг хонасидаги соялар қоп-қора бўлиб кўринарди. «Эҳтимол, бу ерда одамлар яширинган, мен эса уларни кўрмаётган бўлишим мумкин»,— дея хаёлидан ўтказди у.

— Ён чўнтагингизда дўппайиб турган нарса нима?— дея сўради Матильда гаплашиш учун мавзу топилганидан боши осмонга етиб.

Қиз бениҳоя кучли изтироб чекмоқда эди: у енгиши лозим бўлган, андишали қиз учун ғоят табийй туюладиган ҳаё ва боадаблик туйғулари энди яна шундай туғён кўтаргандики, бунинг турган-битгани азоб эди.

— Чўнтагимга турли қуроллар, жумладан, тўппончалар ҳам солиб олганман,— дея жавоб қилди Жюльен бирор гап айтиш имконияти туғилгангайдан ўзи ҳам хурсанд бўлиб.

— Нарвонни ерга тушириш керак,— деди Матильда.

— У жуда катта. Пастдаги меҳмонхона ёки пешайвондаги деразаларни синдириб қўяманми деб қўрқаман.

— Йўқ, деразаларни синдирмаслик керак,— дея эътироз билдирди Матильда, оддий суҳбатдагидек табийй оҳангда гапиришга уриниб.— Менимча, сиз нарвоннинг учига арқон боғлаб, уни аста ерга туширишингиз мумкин. Мен бу ерда доим ҳар хил арқонларни сақлаб юраман.

«Севиб қолган аёл ҳам шунақа бўладими ҳали!— дея ўйлади Жюльен.— У яна севиши ҳақида гапиришга журъат этганини айтмайсизми! Бундай совуққонлик, эҳтиёт чораларини кўришдаги бундай пухталики менинг жаноб де Круазнуадан афзаллигимни эмас (мен тентак шундай хаёлларга бориб юрибман-а), шунчаки унга ўринбосар бўлаётганимдан яққол далолат бериб турибди. Аслини олганда бари бир эмасми! Уни севмайман-ку ахир! Мен маркиздан шу маънода афзалманки, унинг ўрнини аллаким эгаллаб олгани, боз устига ўша аллаким худди мен бўлиб чиққаним, турган гап, жаноб де Круазнуага сира ҳам ёқмаса керак. Кеча у Тортани кафесиди менга ўзини танимаётганга солиб, жуда кибр-ҳаво билан қаради ва ниҳоят, ортиқ муғамбирлик қилишнинг иложи қолмагач, жаҳл билан бош ирғаб қўя қолди!»

Жюльен нарвоннинг учига арқон боғлади-да, пастдаги деразаларга урилиб, ойнасини синдириб юбормаслиги учун бутун гавдаси билан ташқарига эгилганича нарвонни пастга тушира бошлади. «Агар Матильданинг хонасида бирор киши яширинган бўлса,— дея ҳаёлидан ўтказди у,— ҳозир мени гумдон қилишнинг айна пайти». Бироқ атроф ҳамон жимжит эди.

Нарвон оҳиста ерга тегди, Жюльен уни девор ёнидан ҳошия бўлиб кетган ғалати гуллар пуштасига ётқизишга муваффақ бўлди.

— Ажойиб гулларнинг шундай расво бўлганини кўрса, онам нима дейди,— дея гап қотди Матильда.

— Арқонни ташлаб юбориш керак,— қўшимча қилди у ниҳоятда совуққонлик билан.— Агар унинг деразадан осилиб турганини кўриб қолишса, бунга баҳона топиш қийин бўлади.

— Менийки қандай кетади бу ердан?— дея ҳазил аралаш сўради Жюльен, креолларнинг¹ сўзларни бузиб талаффуз этишига тақлид қилиб. (Ўйдаги оқсоч қизлардан бири сан-доминголик эди.)

— Сизнийки эшик орқали кетади,— дея жавоб қилди бундай ҳазилдан ниҳоятда хурсанд бўлган Матильда.

«Аҳ, йўқ,— дея ўйлади қиз,— бу йигит менинг муҳаббатимга арзийди, албатта!»

Жюльен арқонни боққа ташлаб юборди, Матильда унинг қўлидан тутди. Йигит, бу душман бўлса керак, дея ўйлаб, шартта ўгирилди-да, ханжарини қўлига олди. Қизга эса қаердадир дераза очилгандек туюлган эди. Бир неча дақиқа улар нафасларини ичларига ютиб, қимир этмай туришди. Тўлин ой уларни сутдек ёритиб турарди. Бояги шовқин бўлак такрорланмади, хавотир оладиган жойи қолмаган эди.

Шундан сўнг яна иккови ҳам бир хилда қаттиқ довдираб қолди. Жюльен хона эшигининг барча зулфинлари солиб қўйилганига ишонч ҳосил қилди; у яна каравот тагига қарашни

¹ Лотин Америкасида туғилган европаликлар (тарж.).

жуда ҳам истарди-ю, бироқ журъат этмасди. У ерда битта, ҳатто иккита малай бемалол яширинган бўлиши мумкин эди. Ниҳоят, кейин бу эҳтиётсизлигидан ўзи пушаймон бўлиб юришидан қўрқиб, каравот тагига қаради.

Матильда яна қаттиқ изза бўла бошлади. У қилиб қўйган ишидан даҳшатга тушган эди.

— Сиз ёзган хатларимни нима қилдингиз?— дея сўради у ниҳоят.

— Биринчи хатингизни протестантларнинг қалин тавротига яшириб, кечаги дилижон билан уни узоқ-узоқларга жўнатиб юбордим.

У жуда аниқ-таниқ қилиб сўзларди ва, мабодо ўзи очиб қарашга журъат этмаган анови қимматбаҳо дарахтдан ишланган улкан икки шкафда одамлар яширинган бўлишса, улар ҳам эшитишсин деган ниятда атайлаб икир-чикиригача айтмоқда эди.

— Қолган иккитаси ҳам почтага топширилиб, биринчисининг ортидан жўнатиб юборилди.

— Ё раббим! Шунча эҳтиёт чораларнинг нима кераги бор эди?— дея сўради қаттиқ ҳайратга тушиб Матильда.

«Хўш, ёлғон гапиришдан менга нима фойда?»— ўйлади Жюльен ва қизга барча шубҳа-гумонларини гапириб берди.

— Хатларинг мунча совуқ десам боиси бу ёқда экан-да!— дея хитоб қилди Матильда, шу тобда қизнинг товушида назокатдан кўра кўпроқ қандайдир ғазаб оҳанги сезилиб турарди.

Жюльен бу оҳангни пайқамади, бироқ қиз уни «сенсираб» гапиришидан қони миясига тепиб, барча гумонлари бир зумда ғойиб бўлди қўйди, унинг кўз ўнгида ўзининг анча қадри ошгандек туюлди; у дадиллашиб, ўзи жуда ҳурмат қиладиган бу гўзал қизни бағрига тортди. Қиз уни яна итариб юборди, аммо энди боягидай кескин эмасди.

Йигит яна, бир вақтлар Безансонда, Аманда Бинэ билан суҳбатлашган пайтдагидек, ўз хотирасига мурожаат қилиб, «Янги Элоиза»дан бир нечта чиройли жумлани ёддан айтди.

— Сен мард йигит экансан,— дея жавоб қилди қиз Жюльенга унинг сўзларига қулоқ солмай.— Сенга ростини айтаман: мен сенинг жасоратингни синамоқчи эдим. Сенинг шубҳа-гумонларинг, сенинг журъатинг мен ўйлагандан ҳам мардроқ эканлигингдан далолат бериб турибди.

Матильда ўзини йигитни «сенсираб» гапиришга мажбур қилмоқда эди ва чамаси, ўзи одатланмаган бундай муомала қизнинг диққат-эътиборини айтаётган сўзларидан ҳам кўпроқ ўзига жалб этарди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, ҳар қандай назокатдан маҳрум бўлган бундай «сенсираш» Жюльенни мутлақо хурсанд қилмай қўйди, ўзини сира ҳам бахтиёр ҳис этмаётганидан ажабланган Жюльен дилида ана шу туйғуни уйғотмоқ учун ақл-идрокига мурожаат қилди. У ҳеч кимни мақтамайдиган, мақтаган тақ-

дирда ҳам, дарҳол бунинг шунчаки бир гап эканлигини айтиб ўтадиган шундай такаббур қизнинг ҳурматини қозонишга муваффақ бўлди, ахир, бу мулоҳазадан унинг иззатталаб қалби чексиз қувончга тўлди.

Тўғри, бу туйғу баъзан де Реналь хоним ёнида ҳис этадиган руҳий лаззатланишга мутлақо ўхшамасди. Ё парвардингор! Нақадар ўхшамайди-я бу туйғулар! Унинг ҳозирги кечинмаларида назокатдан асар ҳам йўқ эди. Бу шунчаки шуҳратпарастликнинг жўшқин қувончи эди, холос, Жюльен эса аввало шуҳратпараст эди. У қизга яна дилини қандай шубҳа-гумонлар кемиргани, ўзининг қандай эҳтиёт чоралари кўргани ҳақида ҳикоя қила бошлади. Ҳикоя қила туриб, у шу аснода ўз галабамнинг маҳсулидан қандай фойдалансам экан, дея ўйларди.

Матильда ҳамон ўзини жуда ноқулай ҳис этарди ва чамаси, ўзининг бу қилигидан ниҳоятда руҳи тушгани боисидан ҳам сўзлашиш учун мавзу топилганидан бениҳоя хурсанд эди. Улар бундан буён қай йўсинда учрашиб туришлари ҳақида сўзлаша бошлашди. Жюльен бу суҳбатда ҳам яна ўткир ақли ва жасоратини намоиш этди. Уларнинг йўлида анча сезгир одамлар гов бўлиб турибди ахир. Анови ёш Тамбонинг жосус эканлигига шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Бироқ Матильда билан ўзи ҳам анойилардан эмас.

— Кутубхонада учрашишдан осони йўқ-ку, ҳамма гапни ўша ерда келишиб олардик.

— Мен,— дея давом этди Жюльен,— саройингизнинг барча хоналарига қарийб де ля Моль хонимнинг бўлмаларига қадар, сира ҳам шубҳа туғдирмай кириб чиқишим мумкин.

Матильданинг олдига фақат де ля Моль хонимнинг хоналари орқалигина кириш мумкин эди. Аммо Матильда унинг бундан кейин ҳам деразага нарвон қўйиб чиқишини хуш кўрса, марҳамат, йигит бу арзимас хавф-хатарни писанд қилиб ўтирмай, бажонидил нарвондан чиқаверади.

Матильда унинг гапларига қулоқ солар экан, йигитнинг сўзларидаги бу голибона оҳангдан зардаси қайнарди. «Демак, у менинг ҳукмдорим бўлиб олибди-да?— дерди қиз ўзига ўзи. У қилмишидан пушаймон бўла бошлаганди. Унинг ақл-идроки ўзи йўл қўйган бу мислсиз тентакликка қарши туғён кўтармоқда эди. Агар қўлидан келганида, қиз шу тобда ўзини ҳам, Жюльенни ҳам ўлдирган бўларди. У бор иродаси билан бир амаллаб бу виждон азобини бир зум жиловлаганида эса дилини ибо ва ҳақоратланган маъсумалик туйғуси қаттиқ ўртай бошларди. Бу ишлар ўзи учун шундай даҳшатли бўлишини қиз илгари ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган эди.

«Лекин бари бир мен ўзимни у билан сўзлашишга мажбур қилмоғим керак,— деди у ўзига ўзи ниҳоят,— ахир одатда ошиқ билан сўзлашмоқ керак бўлади-ку». Ўзи бажармоғи лозим бўлган ана шу бурч туфайли қиз фақат сўзларидагина акс этган, аммо товушида сира ҳам сезилмаётган бир ҳис-ҳаяжон

билан сўнгги кунларда у ҳақида нималар ўйлагани ва қандай қарама-қарши қарорлар қабул қилиб, кейин улардан воз кечгани тўғрисида ҳикоя қила бошлади.

Мана, ниҳоят, у, ўз мактубида ёзганидек, агар Жюльен боғдаги нарвон орқали унинг олдига чиқишга журъат этса, унинг маҳбубаси бўлишга аҳд қилибди. Лекин ҳеч қачон севги сўзлари шу қадар эҳтироссиз ва совуқ оҳангда айтилмаган бўлса керак.

Бу учрашув шу дақиқага қадар мутлақо совуқ бир руҳда ўтмоқда эди. Бу аҳволда инсон чиндан ҳам севгидан ҳазар қила бошлаши ҳеч гап эмасди. Ёш ва енгилтак қиз учун қандай ибратли сабоқ бўлди бу! Шундай бир лаҳзани деб бутун келажagini хавф остига қўйиш яхшимикин?

Четдан қараганда очиқ-ойдин нафрат оқибати бўлиб туюладиган узоқ иккиланишлардан сўнг, ҳатто Матильданинг кучли иродаси ҳам аёлларга хос табиий туйғу бўлмиш ибто ва ғурурни енгди, қиз, ниҳоят, ўзини Жюльеннинг назокатли маҳбубаси бўлишга мажбур этди.

Лекин, ростини айтганда, бу севги эҳтиросларида бирмунча сохталик бор эди. Қиз учун жўшқин муҳаббат ўз-ўзидан пайдо бўладиган туйғу бўлмай, балким тақлид қилиниши лозим бўлган аллақандай андаза эди.

М-ль де ля Моль, ўзимга нисбатан ҳам, ошиғимга нисбатан ҳам бурчимни адо этипман, деб ҳисобламоқда эди. «Бечора болакай, чиндан ҳам мислсиз жасорат кўрсатди,— дерди у ўзига ўзи,— уни бахтиёр қилмоғим лозим, акс ҳолда қўрқоқлик қилган бўламан». Бироқ у ўз зиммасига олган бу даҳшатли заруратни бажаришдан кўра ўзини умрбод азоб чекишга жон деб мажлум этган бўларди.

Аммо ўзини ўзи шу қадар зўрласа ҳам Матильда сиртдан қараганда жуда хотиржам эди.

Ҳеч қандай афсус-надомат, ҳеч қандай гина-кудурат Жюльенга бахтли бўлишдан ҳам кўра кўпроқ гаройиб туюлган бу тундаги кайфиятни бузмади. Ё тангрим, бу висол Веррьерда ўтган ўша сўнгги учрашувга нақадар ўхшамайди-я! «Париждаги бу ажойиб одоб қондалари ҳатто севгини ҳам расво қилишнинг уддасидан чиқибди!»— дерди у ўзига ўзи, лекин Жюльеннинг бу гапи сира ҳам адолатдан эмасди.

Бу гапларни у қимматбаҳо дарахтдан ишланган улкан шкафларнинг бирида яшириниб турган пайти хаёлидан ўтказди, зеро де ля Моль хонимнинг хоналарида ғовур-ғувур эшитилган заҳоти қиз уни ўша ерга яширинишга мажбур этганди. Матильда онаси билан эрталабки ибодатга жўнади, оқсочлар чиқиб кетишди ва улар хоналарни йиғиштириш учун қайтиб келишларидан аввал, Жюльен ҳеч кимга сездирмай қизнинг хонасидан чиқиб кетишга муваффақ бўлди.

Йигит от миниб Медон ўрмонида сайр қилгани жўнади, у отни ўз ҳолига қўйиб, секун борар экан, энг овлоқ йўлларни

танлашга ҳаракат қиларди. У қалбида бахтиёрликдан кўра кўпроқ кучли ҳайрат ҳис этарди. Унинг аҳён-аҳёнда бутун вужудини қамраб олаётган қувончи биронта ажойиб қаҳрамонлиги учун бош қўмондон бирданига полковник даражасига кўтариб қўйган навқирон подпоручикнинг севинчига ўхшаб кетарди, у ўзини эришиб бўлмайдиган бир юксакликка кўтариб қўйишгандек ҳис этарди. Бир кун илгари ундан жуда баланд бўлган барча нарсалар энди шундоқ ёнгинасида турарди ёки ҳатто анча пастда қолиб кетганди. Жюльеннинг бахтиёрлик туйғуси аста-секин, ўзидан узоқлашгани сайин ўсиб борарди.

Агар Матильданинг дилида ҳеч қандай меҳр-муҳаббат туғилмаган бўлса, бунинг сабаби,— у қанчалик ғалати туюлмасин,— қизнинг Жюльенга бўлган муносабатида ўз зиммасига олган бурчга риоя қилганида эди. Тунги воқеаларда унинг учун романларда ҳикоя қилинадиган мастона лаззат ўрнига қалбини ўртаё бошлаган афсус-надомат ва шармандаликдан бўлак ҳеч қандай кутилмаган жиҳати бўлмади.

«Янглишмадиммикин? Аслида севармикинман уни!»— дерди у ўзинга ўзи.

XVII

Кўҳна шамшир

Йигиб олай эс-ҳушим, ҳозир кулгуни ҳар гоҳ
Қаттиқ қоралайдилар. Яхшилигу ҳазилни
Иллатлардан кўп баланд қўймоқ гуноҳдир, гуноҳ.

Б ай р он. «Дон Жуан», XIII боб

У тушки овқатга чиқмади. Кечқурун у меҳмонхонада бир дақиқа пайдо бўлди-ю, лекин Жюльенга ҳатто қиё ҳам боқмади. Унинг ўзини бундай тутиши йигитга жуда ғалати туюлди. «Дарвоқе,— дея ўйларди у,— очигини айтсам, киборлар жамиятининг барча бу одоб қоидаларини мен ҳар кун кузатадиган энг оддий нарсалар орқалигина биламан. Кейин унинг ўзи бу гапларнинг барини тушунтириб беради, албатта». Бироқ у қизнинг бу хатти-ҳаракатига жуда қизиқиб қолиб, Матильданинг юзидаги ифодага диққат билан тикилди, Жюльен шу тобда унинг терс ва баджаҳл эканлигини ўзича эътироф этмай иложи йўқ эди. Албатта, бу кеча тунда севги эҳтиросларига берилган ёки ўзини шундай қилиб кўрсатган аёлга мутлақо ўхшамасди. Ушанда Матильда бу эҳтиросларга шу қадар жон-жаҳди билан берилган эдики, Жюльеннинг дилида унинг самимийлигига шубҳа туғилганди.

Эртаси кун, индини ҳам қиз ўзини шундоқ совуқ тутди, у Жюльенга қарамасди, уни кўришни мутлақо истамасди!

Дилидаги безовталиқдан азоб чека бошлаган Жюльен биринчи кунни уни жуда руҳлантириб юборган ўша ғолибона ҳис-туйғулардан ўзини бениҳоя узоқ ҳис этарди. «Бокиралик йўлидан четга чиққанига пушаймон бўлмайтмикан ишқилиб?»— дея ўйларди Жюльен. Бироқ такаббур Матильдага нисбатан бундай тахмин қилиш унга калтабинликдек туюларди.

«Кундалиқ ҳаётда у динни мутлақо тан олмайди,— дея муҳокама юритарди йигит.— У шунчаки табақасига фойдали бўлгани учунгина динга ихлос қўйган.

Эҳтимол, у шунчаки аёлларга хос инжиқлик юзасидангина шундай тузатиб бўлмас иш қилиб қўйганидан қаттиқ афсусланаётгандир». Жюльеннинг назарида, у қизнинг ҳаётидаги биринчи ошиқ эди.

«Бироқ,— дерди у ўзига бир неча минутдан сўнг,— мен, ростини айтсам, унинг хулқ-атворида ҳеч қандай соддалиқ, ҳеч қандай маъсумалиқ ёки назокатни сезмаяпман. Ҳали ҳеч қачон унинг ўзини шундай ҳозиргина тахтдан тушиб келган қироличадек тутганини кўрмаган эдим. Мендан нафратланмаётганмикин ишқилиб! Бу иш унинг қўлидан келади: ахир у менинг зоти паст эканлигимни эслаб, қилган ишидан пушаймон бўлиши мумкин-ку».

Турли китоблардан ўқиб олинган ва ўзининг Веррьер хотираларига асосланган сохта тасаввурлари оқибатида Жюльен ўз ҳаёлида севиклисини бахтиёр қилганидан сўнг бутун борлигини унутиб қўядиган ёр ҳақида ўйлаб юрар экан, Матильданинг жунбишга келган ғурури унга қарши исён кўтармоқда эди.

Ўтган шу икки ой мобайнида қиз сира зерикмагани тугайи зерикишдан қўрқмай қўйганди ва шу йўсинда Жюльен ўзининг энг катта устунлигидан маҳрум бўлганди. Йигитнинг ўзи эса бундан мутлақо беҳабар эди.

«Шундай қилиб, мен ўзимга ҳукмдор орттириб олдим,— дерди ўзига ўзи м-ль де ля Мольтириб чекиб, хонасида у ёқдан бу ёққа юрар экан.— У ниҳоятда олижаноб йигит, буларнинг бари жуда яхши албатта, лекин бирор гап билан унинг иззат-нафсига қаттиқроқ тегсам борми, орамиздаги муносабатни ошкор қилиб, мендан ўч олади». Асримизнинг бошига битган бало ҳам ана шунда: ҳатто энг телба-тескари ишлар ҳам кишини зерикишдан халос эта олмайди. Жюльен Матильда кўнгил қўйган биринчи йигит эди. Ҳаётида шундай ҳол содир бўлганида ҳатто энг бағри тош одамлар ҳам ширин орзу-истакларга бериладиган бир пайтда қиз қайғули ўй-хаёлларга ботиб қолганди.

«Мен унга тобе бўлиб қолдим, зеро унинг ҳукмронлиги қўрқувга асосланган. Агар тоқатини тоқ қилгудек бўлсам, у мени қаттиқ жазолаши мумкин». Қизнинг Жюльенни ёмон кўриб қолиши учун шу фикрнинг ўзи ҳам кифоя қиларди, чунки унинг табиатидаги асосий хислат жасурлик эди. У ўз келажагини хавф остига қўйиш ҳақида ўйлаган заҳоти жонланиб кетарди

ва муттасил қайталаб турадиган зерикиш дардидан фориг бўларди.

Учинчи кун м-ль де ля Моль қайсарлик билан унга қарашни истамаётганини кўрган Жюльен унинг кайфиятига хилоф қилаётган бўлса-да, тушки овқатдан сўнг қиз ортидан бильярдхонага кирди.

— Бу дейман, тақсир,— деди Матильда ғазабини аранг босиб,— агар сиз билан сўзлашишни истамаётганимни кўра-била туриб мен билан гаплашмоқчи бўлаётган экансиз, мени ўзингизга тобе қилиб олдим, деб ўйлаяпсиз, шекилли? Дунёда ҳали ҳеч ким бундай беадаблик қилишга журъат этмаганидан хабарингиз борми ўзи?

Бу икки ўйнашнинг суҳбатидан ҳам кулгилироқ нарсани тасаввур қилишнинг ўзи қийин бўлса керак, улар ўзлари ҳам сезмаган ҳолда бир-бирларидан қаттиқ нафратлана бошладилар. Уларнинг иккови ҳам бетоқат одам бўлгани, шу билан бирга қиз ҳам, йигит ҳам одоб сақлашга ўрганиб қолгани боисидан гапни чўзиб ўтирмай, бир-бирларига нисбатан кўнгиллари мутлақо совиганини эълон қилишди.

— Онт ичаман, бу гапларнинг бари умрбод сир бўлиб қолади,— деди Жюльен.— Яна шуни ҳам айтиб қўяйки, агар бундай кўзга яққол ташланадиган кескин ўзгариш туфайли шайнингизга доғ тушиши мумкинлигини ўйламаганимда бундан буён сизга бир оғиз ҳам сўз айтмаган бўлардим.— У эҳтиром билан таъзим қилди-да, бильярдхонадан чиқиб кетди.

Шу пайтга қадар у ўз бурчи деб ҳисоблайдиган нарсага осонгина амал қилиб келарди, у м-ль де ля Молни чиндан ҳам севиши мумкинлигини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаганди. Сўзсиз, уч кун бурун уни қимматбаҳо ёғочдан ишланган катта шкафга яшириб қўйганида Жюльен ҳали қизни севмасди. Бироқ улар бир умрга аразлашиб қолишганини тушунгач, йигитнинг дилидаги барча ҳис-туйғулар бир зумда айқаш-уйқаш бўлиб кетди.

Унинг шафқатсиз хотираси дарҳол аслида Жюльеннинг қалбига сира ҳам таъсир этмаган ўша туннинг барча тафсилотларини жонлантира бошлади.

Улар орани очиқ қилишганидан сўнг бир кун ўтгач, тунда Жюльен м-ль де ля Молни севишини ўзича тан олишга мажбур бўлиб, ақлдан озай деди.

Бу кашфиётдан сўнг унинг дилида шундай даҳшатли бир ички кураш бошландики, гўё барча ҳис-туйғуларни оёғи осмондан бўлиб кетгандек туюлди.

Орадан бир ҳафта ўтди; у энди мағрурлик билан жаноб де Круазнуага парво қилмай юриш ўрнига унинг қучоғига отилишга ва рақибининг кўксига бош қўйиб йиғлашга тайёр эди.

У бошига тушган бу кулфатга бир оз кўникиб қолгач, эсхушини йиғиб олди-да, Лангедокка жўнашга аҳд қилди. У нарсаларини йўл сандиғига жойлаб, почта ҳовлисига жўнади.

Почта станциясида унга, омадингиз бор экан, эртага Тулузага жўнайдиган почта каретасида битта бўш жой бор, деб айтишганида йигит ҳушидан кетиб йиқиلىшига сал қолди. У ўша жой учун пул тўлади-да, маркизга ўзининг жўнаб кетаётганини хабар қилиб қўймоқ учун де ля Моля саройига қайтди.

Жаноб де ля Моля уйда йўқ экан. Жюльен нафаси ичига тушиб, уни кутиб турмоқ учун кутубхонага йўл олди. Йигит у ерда м-ль де ля Молни кўриб қолганида ҳоли не кечганини билсангиз эди!

Уни кўргач қизнинг юзида шундай бир адоват акс этдики, бу туйғунинг йигитга қаратилганига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмасди.

Кутилмаган бу учрашувдан эсанкираб қолган Жюльен, алам шиддатидан ўзини тутиб туролмай, қалб қаъридан чиққан мулойим бир товуш билан деди:

— Демак, мени ортиқ севмас экансиз-да?

— Биринчи дуч келган одамга иффатимни қурбон қилганимни ўйлаб, ҳали ҳам даҳшатдан ўзимга келолмаяпман!— деди Матильда ва ўзидан ғазабланиб юм-юм йиғлай бошлади.

— *Биринчи дуч келган одам* дейсизми?— дея қичқирди Жюльен ва нодир буюм сифатида кутубхонада сақланадиган ўрта асрларда ишланган кўҳна шамшир томон ташланди.

М-ль де ля Моля билан гаплаша бошлаганда Жюльенга бутун вужудини сирқиратган изтиробга тоқат қилиб бўлмайдигандек туюлган эди, бироқ қизнинг орият қилиб йиғлаётганини кўргач, бу изтироб юз чандон кучайди. Агар Жюльен ҳозир қизни ўлдира олганида эди, ўзини энг бахтиёр одам деб ҳисоблаган бўларди.

У хиёл кучаниб шамширни кўҳна қинидан суғуриб олган ўша дақиқада бундай кучли ҳиссиётдан қувонган Матильда у томон магрур қадам ташлади: унинг кўзларидаги ёш бир зумда қуриди қўйди.

Шу пайт Жюльен бирдан ўз ҳомийси маркиз де ля Молни эслади. «Мен унинг қизини ўлдиришимга сал қолди!— дея ўйлади у.— Қандай даҳшат!» Шундан сўнг у шамширни бир четга қараб итқитмоқчи бўлди. «Албатта, ҳозир у бундай меодраматик ҳаракатни кўриб, роса хахолаб кулади»,— дея хаёлидан ўтказди йигит. Шуни ўйлагач у ўзини анча босиб олди. У, занг босган жойи йўқмикин, дегандек, шамширнинг тигини диққат билан кўздан кечирди-да сўнгра уни қайта қинига солди ва хотиржам бир қиёфада уни ўз жойига, тилла суви югуртилган биришж михга осиб қўйди.

Йигитнинг охирига бориб жуда секинлашган бу ҳаракатлари бир минутча давом этди. М-ль де ля Моля унга ҳайратланиб қараб турарди: «Шундай қилиб, ўлишимга бир баҳя қолди, мени ўз ўйнашим ўлдирай деди!»— дея ўйларди қиз.

Бу хаёл уни Карл IX ва Генрих III ларнинг йироқ ва ажойиб замонасига олиб кетди.

Қиз ҳозиргина шамширни жойига осиб қўйган Жюльеннинг қаршисида қимир этмай, унга тикилиб турарди. Бироқ энди унинг кўзларида бояги нафрат сезилмасди. Шунан олмоғимиз керакки, у шу тобда жуда гўзал кўринарди, ҳар қалай ҳозир сира ҳам уни Париж қўғирчоғига ўхшатиб бўлмасди. Жюльеннинг тилида эса бу ибора парижлик аёллар табиатидаги ўзини ёқтирмайдиган худди ўша хислатларни ифода этарди.

«Яна унга мойил бўлиб қолмасам эди,— дея хаёлидан ўтказди Матильда.— Ҳозир у билан шундай жиддий сўзлашганимдан сўнг унинг майлига итоат этсам борми, у дарҳол ўзини менинг ҳукмдорим деб ўйлай бошлайди». Қиз шу гапларни хаёлидан ўтказди-ю, югурганича кутубхонадан чиқиб кетди.

«Ё раббий, бунча гўзал бўлмаса у!— дея ўйларди Жюльен қизнинг ортидан қараб қолар экан.— Шундай маҳлиқо бундан атиги икки ҳафта бурун эҳтирос билан менинг қучоғимга отилган эди... Энди ўша онлар сира ҳам қайтиб келмайди, ҳеч қачон такрорланмайди! Бунга эса ўзим айбдорман! Ўзим учун шу қадар муҳим, шу қадар ғаройиб бўлган ўша воқеанинг энг ҳал қилувчи дақиқасида мен ўзимни мутлақо ишқи йўқ одамдек тутдим!.. Шунан олмоғим керакки, тангри мени қандайдир, ниҳоятда нотавон, бахти қора қилиб яратган экан».

Кутубхонага маркиз кириб келди, Жюльен шошилиб унга ўзининг сафарга жўнаётганини хабар қилди.

— Қаёққа?— деб сўради жаноб де ля Моль.

— Лангедокка.

— Йўқ, маъзур тутасиз, сизга муҳимроқ иш топширмоқчиман. Агар бирор ёққа жўнаган тақдирингизда ҳам фақат шимол томон жўнайсиз... ҳатто бундан ҳам очиқроқ қилиб айтишим мумкин: ҳарбийчасига айтганда, мен сизни уй қамоғига ўтқазиб қўяман. Марҳамат қилиб, менга уйдан кунига икки-уч соатдан ортиқ чиқиб кетмасликка ваъда беринг, сиз менга ҳар дақиқа керак бўлиб қолишингиз мумкин.

Жюльен таъзим қилди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай чиқиб кетди, маркиз бундан кўриб ғоятда ажабланди; ҳозир Жюльеннинг гапирадиган ҳоли йўқ эди, у хонасига кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди. Бу ерда энди унга воқеаларни истаганча бўрттириб тасаввур қилишига ва ўзининг чексиз бахти қоралигидан нолишга ҳеч нима халал бермасди.

«Мана энди ҳатто жўнаб ҳам кета олмайман,— дерди у.— Маркиз мени Парижда яна қанча ушлаб туришини ёлғиз худонинг ўзи билади. Ё раббим, аҳволим не кечади энди? Маслаҳатлашай десам, биронта дўстим ҳам йўқ. Аббат Пирар биринчи жумладаёқ оғзимга уради, граф Альтамира эса, мени бу фикрлардан чалғитмоқ учун биронта фитнага қатнашмоқликни тақлиф этади. Ахир мен ақлдан озяпман, ҳа, ақлдан озаётганимни яққол сезиб турибман. Ким менга далда бериши мумкин? Энди нима қилай? Аҳволим не кечади энди?»

Даҳшатли дақиқалар

Келиб-келиб шу гапларни менга айтдим! Энг майда тафсилотларига қадар ҳамма гапни ҳикоя қилиб берапти. Унинг шаҳло кўзлари ўзга бир одамга бўлган муҳаббат билан ёниб, менинг кўзларимга тикилиб турибди!

Шиллер

М-ль де ля Моль завқи жўш уриб, фақат ўзини ўлдиришига сал қолган ўша ажойиб дақиқанигина ўйларди. У энди ўзига ўзи деярли шундай дерди: «У менинг ҳукмдорим бўлишга муносиб йигит. Ахир у мени ўлдиришга тайёр эди. Қизиқ, эҳтироснинг бундай пўртанасига эришмоқ учун манови асилзода йигитлардан нечтасини омихта қилиш керак экан?

Шуни тан олиш керакки, у стулга чиқиб, шамширни обойчи-декоратор ўрнатгандек чиройли қилиб осиб қўйишга ҳаракат қилаётганида жуда чиройли кўринди. Сирасини айтсам, уни севиб қолиб, унча тентаклик қилмаган эканман».

Агар шу тобда муносабатни тиклаш учун биронта қулайроқ имконият туғилиб қолганида, қиз ундан жон деб фойдаланган бўларди. Жюльен эшикни ичидан қулфлаб олиб, хонасида ғусса чекиб ўтирарди. Баъзан унинг хаёлидан, бориб оёғига йиқилсаммикин, деган бемаъни фикр лип этиб ўтарди. Агар хонасида биқиниб ўтириш ўрнига йигит уйни айлангани ёки боғда сайр қилгани чиққанида ва шу йўсинда тасодифдан ўзини олиб қочмаганида, эҳтимол, қандайдир биргина дақиқа уни чексиз ғуссадан халос этиб, бениҳоя хурсанд қилиб юборган бўларди.

Бироқ Жюльен узоқни кўра биладиган тадбиркор йигит бўлганида,— биз унда худди шу хислатнинг йўқлиги учун таъна қилаётирмиз-ку ахир,— у шундай олижаноб бир жўшқинлик билан шамширга ёпишмаган бўларди, м-ль де ля Молга эса уни худди ана шу ҳаракати чиройли қилиб кўрсатган эди. Қизнинг Жюльен учун мақбул бўлган бир кайфияти кунни бўйи уни тарк этмади. Матильда кўзларини юмиб, уни севган қисқа дақиқаларни эслар экан, ўша ширин онларни такрорланмаслигидан афсусланарди.

«Ростини айтганда, — дея мулоҳаза юритарди у, — боёқиш болани севишим, агар бунга унинг кўзи билан қаралса, чўнтагини ўша тўппончаларга тўлдириб нарвондан олдимга чиққан кечаси соат бирдан эрталаб соат тўққизгача давом этди, холос. Чорак соатдан сўнг эса, Сент-Валер черковида ибодат тинглар эканмиз, у дўқ-пўписа ёрдамида мени ўзига тобе қилишни хаёл қилмаса эди, дея ўйлай бошладим».

Тушки овқатдан сўнг м-ль де ля Моль Жюльендан ўзини олиб қочдигина эмас, аксинча, ўзи биринчи бўлиб у билан сўз-

лаша бошлади ва йигитга боққа чиқиб сайр қилишга қарши эмаслигини шама қилди. Йигит итоат этди. Унга ана шу синов стмай турувди. Матильда, ўзи сезмаган ҳолда, уни яна Жюльенга мойил қилаётган ўша туйғуга берилмоқда эди. У йигит билан ёнма-ён боришдан ниҳоятда ҳузур қилар ва бугун эрталаб уни ўлдириш учун шамширни қинидан суғурган манови қўлларга қизиқиб қараб-қараб қўярди.

Бироқ ораларида содир бўлган шунча воқеалардан кейин илгариги самимий суҳбат ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди.

Секин-аста Матильда дўстона бир ростгўйлик билан унга ўзининг ишқий кечинмалари ҳақида ҳикоя қила бошлади; бу суҳбат унга қандайдир тушуниб бўлмас бир лаззат бағишларди. Қиз шу қадар берилиб кетдики, бир вақтлар қандай қилиб аввал жаноб де Круазнуа ва жаноб де Кайлюсга бир лаҳза кўнгил қўйганини ҳикоя қила бошлади.

— Нима дедингиз? Жаноб Кайлюсга ҳамми?— дея хитоб қилди Жюльен. Унинг бу сўзларида рад этилган ўйнашнинг рашки акс этди. Матильда ҳам унинг сўзларини шу маънода тушунди ва сира хафа бўлмади.

Қиз ўзининг аввалги ошнқ-маъшуқликлари ҳақида батафсил ҳикоя қилиб, Жюльеннинг дилини ўрташда давом этар экан, бу ҳикоялар ниҳоятда самимий ва ҳаққоний эшитиларди. Йигит Матильданинг чиндан ҳам кўз ўнгида жонланаётган хотираларини ҳикоя қилаётганини яққол ҳис этиб турарди. У қизнинг ўз хотираларини ўртоқлаша туриб, ўз юрагида ҳам кутилмаган кашфиётлар қилаётганини кўриб турар ва изтироб чекар эди.

У рашк ўтида ёнмоқда эди.

Рақибингизнинг севилиши ҳақида ўйлашнинг ўзи бир азоб, бироқ сеvimли аёлнинг тилидан бу севгининг тафсилотларини эшитишга инсоннинг бардош бериши қийин бўлар экан.

О, ўшанда ғурури жунбишга келиб, ўзини бу Кайлюс ва Круазнуалардан юқори деб ўйлагани учун у энди қандай жазосини тортяпти! У энди уларнинг энг арзимас устунликларини ҳам ниҳоятда дард-алам билан кўкларга кўтариб мақташга тайёр эди! Ўзидан эса астойдил нафратланарди!

Матильда унга дунёда тенги йўқ қиз бўлиб кўринар ва Жюльеннинг унга қойил қолишини ифодаламоқ учун муносиб сўз тополмайдигандек туюларди. У қизнинг ёнида борар экан, зимдан унинг қўллари, унинг елкалари, самбитдек қадди-қоматига қараб-қараб қўярди. Шу тобда у севги ва қайғудан қадди букилиб, унинг оёғига йиқилишга ва «Раҳм қил!» дея қичқиришга тайёр эди.

«Барчадан устун турадиган ана шу гўзал қиз мени бир марта севган эди, энди эса у шубҳасиз жаноб де Кайлюсга кўнгил қўймоқчи бўлиб юрибди».

Жюльен м-ль де ля Моль айтаётган сўзларнинг самимий эканлигига ишонмай иложин йўқ эди, зеро қизнинг барча гап-

лари жуда ишонарли ва ҳаққоний эшитилмоқда эди. Шу пайт Матильда бир вақтлар жаноб де Кайлюсга нисбатан ҳис этган туйғуларини тушуниб олишга ҳаракат қилар экан, гўё Жюльеннинг қайғу тўла сабр косасини янада тўлдирмоқчи бўлгандек шу туйғуларни худди ҳозир ҳис этаётган бўлиб ҳикоя қила бошлади. Унинг товушида, унинг сўз оҳангларида муҳаббат акс этмоқда эди. Жюльен буни яққол ҳис этиб турарди.

Агар шу тобда Жюльеннинг кўксига эритилган қўрғошини қуйишган тақдирда ҳам у камроқ азоб чеккан бўларди. Қайғудан эс-ҳушини йўқотган боёқиш йиғит м-ль де ля Мольт ўз хотираларини у, яъни Жюльен билан ўртоқлашаётгани учунгина жаноб де Кайлюс ёки жаноб де Крузануага бир лаҳза кўнгил қўйганини шундай мамнуният билан эслаётганини қаёқдан билсин.

Жюльеннинг нақадар ҳасрат чекаётганини тасвирлашга тил ожизлик қилади. Йиғит Матильданинг батафсил дил розини, ўзгаларга нисбатан севги иқрорини бундан атиги бир неча кун илгари, мана ҳозир соат бирга занг уради-ю, мен қизнинг олдига, унинг хонасига чиқаман, дея кутиб турган худди ўша икки четига арғувон ўсган хиёбонда туриб тингламоқда эди. Инсон чекадиган азоб-уқубатнинг ҳам чеки бўлади — йиғит ана шу маррага етиб қолган эди.

Бу шафқатсиз ростгўйлик бир ҳафта давом этди. Матильда гоҳ уни ўзи суҳбатга тортар, гоҳ у билан сўзлашмоқ учун биронта қулай баҳонадан фойдаланар ва икковига ҳам қандайдир аччиқ бир лаззат бағишлайдиган бу суҳбатларнинг мавзун донм битта бўлиб, қизнинг ўзгаларга бўлган муҳаббатининг тасвиридан иборат эди. Қиз Жюльенга ўзи бир вақтлар ёзган мактубларнинг мазмунини ҳикоя қилар, уларни сўзма-сўз эслар, бутун-бутун жумлаларни ёддан айтиб берарди. Сўнгги кунларда у Жюльенга қандайдир маккорона бир қувонч билан қараб қўяётгандек туюларди. Йиғит чекаётган изтироблар, шубҳасиз, унга ҳузур бағишламоқда эди. Қиз бу изтиробларда, ўз ҳукмдорининг занфлигини кўрардики, демак, унга бўлган севгига изн бериши мумкин эди.

Жюльеннинг ҳеч қандай ҳаётий тажрибаси йўқлигини китобхон яхши билади, у ҳатто романлар ҳам ўқимасди, агар у хиёл зийракроқ бўлиб, бир оз совуққонлик билан иш тутганида, у ўзи сажда қиладиган ва шу кунларда унга шундай ғаройиб гапларни ҳикоя қилиб юрган бу қизга: «Тўғри, мен барча бу жаноблар билан тенглаша олмайман, лекин ҳар қалай сиз мени севасиз-ку...» деган бўларди.

Қиз кўнглидаги гапни шундай билиб олишганидан, эҳтимол, хурсанд ҳам бўларди, жиллақурса, унинг муваффақият қозониши фақат бу гапни ўрнини топиб туриб, қанчалик таъсирли қилиб айтишига боғлиқ эди. Ҳар қалай у бу аҳволдан қутулиб, анча наф кўрган бўларди, зеро унинг бу кайфияти ўзининг бир

хиллиги билан аста-секин Матильданинг жонига тега бошлаганди.

— Сиз энди мени сираям севмайсизми, ахир мен сизга сажда қилишга ҳам тайёрман-ку?— деди бир куни Жюльен ана шундай узоқ сайр қилишганидан сўнг севги ва ҳасратдан эҳсушини йўқотиб. Бундан ҳам бемаънироқ гапни ўйлаб топишнинг ўзи қийин бўлса керак.

Бу сўзлар м-ль де ля Молнинг йигитга ишқий можароларини ҳикоя қилаётган пайтида ҳис этадиган лаззатини бир зумда йўқ қилиб юборди. Бўлмасам қиз ораларида ўтган шунча гап-сўзлардан сўнг Жюльеннинг бу ҳикояларни эшитиб ранжимаётганига ажаблана бошлаган ва у ўша аҳмоқона жумлани айтишидан сал олдин миясида, эҳтимол, у мени ортиқ севмай қўйгандир, деган шубҳа туғилган эди. «Чамаси, ғурури севгисидан устун келган бўлса керак,— дея ўйларди қиз.— Гарчи улар мендан анча устун, деб ишонтирмоқчи бўлса-да, у анови де Кайлюс, де Люз, де Круазнуа каби арзимас одамларни ўзидан афзал кўришаётганига осонгина чидаб турадиган йигитлардан эмас. Йўқ, энди мен уни олдимда тиз чўккан ҳолда сира кўрмасам керак!»

Охирги кунларда Жюльен умидсизликка тушиб, бир неча бор қизга анови кавалерларнинг ажойиб фазилатларини чин кўнгилдан, самимият билан кўкларга кўтариб мақтаган, ҳатто бу хусусда бир оз муболаға ҳам қилган эди. Бу муболаға м-ль де ля Молнинг эътиборидан четда қолмади, қиз бу гаплардан ҳайратга тушди. Севги билан бахтиёр қилинган ўз рақибини таъриф-тавсиф қилар экан, Жюльеннинг изтиробга тушган қалби унинг бу бахтига шерик бўлишга интиларди.

Бироқ унинг шу қадар самимият билан ва шу қадар ўйламай айтган бу сўзлари ҳамма ишни бир зумда ўзгартириб юборди. Матильда ўзини ҳамон севишларига ишонч ҳосил қилгач, дарҳол ундан бутунлай нафратлана бошлади.

Улар боғда бирга сайр қилиб юришган эди, аммо Жюльен ўша бемаъни жумлани айтган заҳоти, қиз дарҳол уни тарк этди. У кета туриб йигитга еб юборгудек бўлиб нигоҳ ташлади. Кечқурун меҳмонхонада у Жюльенга бирон марта ҳам ўгирилиб қарамади. Эртаси куни қиз қалбида нафратдан бўлак ҳеч қандай туйғу ҳис этмади, ҳозирга қадар бутун бир ҳафта давомида уни Жюльен билан дўстона муносабатда бўлишга чорлаган ва унинг дилига қувонч бағишлаган мойилликдан асар ҳам қолмаган эди, у йигитга қараса ҳатто кўнгли беҳузур бўларди. Иш шу даражага бориб етдики, тез орада Матильда ундан жиркана бошлади ҳам, унинг Жюльенга кўзи тушиб қолганида қалбини қандай чексиз нафрат қоплашини ҳатто тасвирлаш ҳам қийин эди.

Жюльен Матильданинг дилида содир бўлаётган гапларни сира тушуна олмасди, бироқ унинг сезгир нафсонияти бу нафратни дарҳол ҳис этди. Унинг қизга иложи борича камроқ кў-

ринишга ақли етди ва ўзи ҳам Матильдага мутлақо қарамай қўйди.

Бироқ ўзининг Матильда билан алоқани бутунлай узишга мажбур этиш унинг учун кони азоб эди. У дилидаги даҳшатли дард-аламга дош бериш янада қийинлашганини яққол ҳис этиб турарди. «Ахир инсон матонатининг ҳам чеки бўлади-ку,— дерди у ўзига ўзи,— бу азобга ортиқ чидаёлмайман». У баъзи кунлари эрталабдан кечгача мансарданинг панжара тutilган кичик деразаси олдида ўтирарди: ҳар қалай бу ердан аҳён-аҳёнда боққа сайр қилгани чиққан м-ль де ля Молни кўриш мумкин эди.

Баъзан тушки овқатдан сўнг қиз жаноб де Қайлюс, жаноб де Люз, ёки у ўзининг аввалги ошиқ-маъшуқликлари ҳақидаги ҳикояларида номини тилга олган бошқа биронта йигит билан боққа чиққанини кўрганида йигитнинг ҳоли не кечганини билсангиз эди!

Жюльен илгари шу қадар чексиз изтироб чекиш мумкинлигини тасаввур ҳам қилмаганди, шу топда у дод деб юборишга ҳам тайёр эди, бу собитқадам йигитнинг юраги ниҳоятда тилка-пора бўлиб кетганди, унинг соғ жойи қолмаганди.

Ҳар қандай фикр-мулоҳаза, агар у м-ль де ля Моль билан боғлиқ бўлмаса, унинг нафратини қўзғатадиган бўлиб қолганди, шу туришда у ҳатто энг оддий хатни ҳам ёза олмасди.

— Эс-ҳушингиз жойидами ўзи!— деди унга бир куни маркиз.

Биронта одам унинг бу аҳволга тушиш сабабини сезиб қолишдан қўрқиб кетган Жюльен, тобим қочиб турибди, дея баҳона қилган эди, унинг гапига ишониб қўя қолишди. Йигитнинг бахтига, маркиз тушки овқат пайти унинг бўлажак саёҳати ҳақида ҳазил қила бошлади. Матильда бу саёҳатнинг узоққа чўзилиши мумкинлигини тушунди. Жюльен бир неча кундан бери ундан ўзини четга олиб юрар, доим ранги оқариб маъюс юрадиган ва бир вақтлар унинг севиклиси бўлган бу йигитга етишмайдиган барча фазилатлар соҳиби бўлмиш анови кўркем йигитлар эса қизни паришонликдан халос этиша олмасди.

«Оддий бир қиз,— дерди у ўзига ўзи,— қаллиқни меҳмонхоналарда барчанинг эътиборини ўзига қаратадиган худди ана шу йигитлар орасидан танлаган бўларди, бироқ қалби юксак инсон бошқалардан фикрининг худди ана шу ўртамеъна одамлар солган сўқмоқдан юрмаслиги билан ҳам ажралиб туради.

Агар Жюльендек бир одамнинг рафиқаси бўлсам (унга давлат етишмайди холос, мен эса бадавлатман), мен муттасил ҳамманинг эътиборини ўзимга тортиб тураман, ҳаётим барчанинг диққат марказида бўлади. Мен хизматкорларидан қўрқадиган ва каретани ёмон ҳайдаётган кучерга ўшқаришга ҳам журъат этмайдиган холаваччаларим каби доим революция олдида қалтираб турмайман, аксинча, сўзсиз, қандайдир роль ўйнайман, роль бўлганда ҳам йирик роль ўйнайман, зеро мен танлаган одам продаси мустаҳкам ва гоят шуҳратпараст йигит.

Унга нима етишмайди? Дўстларми, пулми? Мен унга унисини ҳам, бунисини ҳам топиб бераман».

Бироқ ўзининг Жюльен ҳақидаги бу фикр-мулоҳазаларида қиз уни истаган пайтда ва ҳоҳлаганича бахтиёр қилиш мумкин бўлган ва севгисига шубҳаланиш ҳатто хаёлига ҳам келмайдиган қандайдир паст табақа кишиси сифатида тасаввур қиларди.

XIX

Опера Буфф

Ишқ баҳори бамисоли апрель айёми
Ҳар лаҳзаси ўзгарувчан, қараб турсангиз:
Гоҳи офтоб нури ичра балқийди чунон.
Гоҳ самони қоплаб олар қоп-қора булут.

Шекспир. «Икки вероналик»

Матильда келажак ҳақидаги ва эҳтимол, ўзи ўйнаши лозим бўлган фавқуллодда роль тўғрисидаги орзуларга берилиб юрар экан, баъзан Жюльен билан ораларида бўлиб турадиган қуруқ метафизик баҳсларни эслаб, афсусланиб қўярди. Гоҳида эса, бу юксак фикр-мулоҳазалардан толиққач, у афсусланиб йигит оғушида кечган бахтли дақиқаларни эсларди, бироқ бу хотиралар унинг қалбида ўкинч туйғуларини уйғотар ва бу пушаймон туйғули қиз баъзан қаттиқ изтироб чекарди.

«Агар инсон ўзининг биронта заиф хислатига изн берса,— дерди у ўзига ўзи,— у ҳолда мендек бир қиз ўз севгисини чиндан ҳам муносиб бир йигитга инъом этмоғи даркор. Дунёда ҳеч ким мен ҳақимда, у чиройли мўйлов ёки отни чапдастлик билан минишига учди, деб айтолмайди ахир. Йўқ, унинг Франция истиқболи ҳақидаги чуқур мулоҳазалари, Англиядаги 1688 йил революциясига ўхшаши мумкин бўлган бўлажак воқеалар тўғрисидаги фикрлари мафтун этди мени. Ҳа, мен унинг шу мулоҳазаларига учдим,— дерди у ўзининг виждон азобиға жавобан,— ҳа, мен заифаман, лекин ҳар қалай мен, биронта тентак қиз каби, шунчаки ташқи сифатларга учмадим! Унинг чеҳраси қалбининг юксаклигидан далолат бериб туради, мени ана шу нарса мафтун этди.

Агар яна революция содир бўлса, у ҳолда нега энди Жюльен Сорель бу революцияда Ролан родини, мен эса — Ролан хоним вазифасини бажармаслигимиз керак экан? Бу роль менга де Сталь хоним ролига қараганда кўпроқ ёқади: ахлоқсизлик бизнинг замонамизда катта тўсиқ бўлур эди. Мен-ку энди яна заифликка эрк бермасам керак, бундай исноддан кўра ўлганим яхши».

Шуни ҳам тан олмоғимиз керакки, Матильданинг орзулари ҳар доим ҳам ҳозиргина биз баён қилиб берган фикр-мулоҳазалардек жиддий бўлавермасди.

У гоҳида Жюльенга зимдан назар ташлар ва йигитнинг ҳар бир хатти-ҳаракатида қандайдир жозиба ҳис этарди.

«Энди шубҳа қилмаса ҳам бўлади,— дерди у ўзига ўзи,— мени ниятимга етдим, менга нисбатан қандайдир ҳақ-ҳуқуққа эга бўлиш ҳақидаги фикр унинг хаёлига ҳам келмайди, албатта.

Бундан бир ҳафта бурун, боғда менга шундай чуқур ҳис-ҳаяжон билан муҳаббат изҳор қилганида боёқиш бола қандай бахтсиз кўринди-я! Бундан ортиқ далил-исбот бўладими ахир! Очиғини айтганда, унинг шундай бир меҳр-оқибат, шундай эҳтиром билан айтган сўзларидан жаҳлим чиқиши мен томондан жуда ғалати иш бўлди. Унинг хотини эмасманми ахир? Унинг ўша гапларни айтиши жуда табиий эди-ку, ростини айтсам, ўшанда жуда ёқимтой кўринди. Жюльен ҳатто унга анови асилзода йигитлар билан ўткинчи ошп-маъшуклигим ҳақида ҳар кунни шафқатсизларча ҳикоя қилганимдан кейин ҳам мени севишда давом этди. Бўлмасам, у мени бу йигитлардан жуда рашк қилади. Мен эса ўша гапларни унга қаттиқ зерикканим туфайлигина ҳикоя қилардим. Аҳ, қани энди у ўша оқсуяк йигитларнинг ўзи учун қанчалик хавфсиз эканликларини билса эди! Ўша йигитлар менга Жюльеннинг олдида нақадар тузсиз кўринади, ҳаммаси мутлақо бир хил, худди бир-биридан андаза олгандек туюлади».

Ана шу мулоҳазаларга берилиб ва боядан бери унга тикилиб ўтирган онаси билан гаплашмаслик учун ўзини жуда банд қилиб кўрсатишга урнар экан, Матильда паришонлик билан альбомига аллақандай одамларнинг суратини чизиб ўтирарди. Ўзи ҳозиргина чизган суратлардан бири қизни қаттиқ ҳайратга солиб, хурсанд қилиб юборди: у жуда ҳам Жюльенга ўхшаб кетарди. «Тақдири илоҳнинг иродаси бу! Мана севгининг ҳақиқий мўъжизаси!— завқ билан хитоб қилди у.— Мен мутлақо ўйламай туриб, унинг суратини чиздим».

Қиз югуриб ўз хонасига кирди-да, эшикни ичидан қулфлаб олиб, ниҳоятда қунт билан Жюльеннинг портретини чиза бошлади, бироқ бу ишни сира уддалай олмади: боя у тасодифан чизган сурат ҳар қалай Жюльенга кўпроқ ўхшарди. Матильданинг юраги завқ-шавққа тўлди, қиз бунда буюк севгининг аниқ исботини кўрган эди.

У қоронғи тушиб, маркиза Италиян операсига бориш учун унга одам юборганидан кейингина альбомини бир четга суриб қўйди. Шу тобда Матильда фақат бир нарсани ўйларди: Жюльенни учратса қандай яхши бўларди-я, шунда онасини операга уни ҳам таклиф қилишга кўндирарди.

Бироқ Жюльен кўринмади. Шу кунни хонимларимизнинг лажасида фақат чакана одамларгина йиғилди. Биринчи акт давомида Матильда жўшқинлик билан ўз маҳбуби ҳақида тинмай

орзу қилиб ўтирди. Бироқ иккинчи актда бир севги арияси — шуни тан олмоқ керакки, бу куй Чимарозага жуда муносиб эди,— унинг нақ юрагини ларзага солди. Опера қаҳрамони бўлмиш қиз: «Мен ёримга бўлган чексиз муҳаббатим учун ўзимга жазо бермоғим лозим, чунки уни ҳаддан ташқари севаман!»— дея куйларди.

Ана шу ажойиб арияни эшитган дақиқадан эътиборан Матильда учун дунёдаги барча нарсалар ғойиб бўлди қўйди. Уни гапга солишар, у жавоб қилмас, онаси унга танбеҳ берар, бироқ қиз унга ўгирилиб қарашга ўзини аранг мажбур қилар эди. Қизнинг барча ҳис-туйғулари шу қадар жўш-хуружга келган бўлиб, унинг ҳозирги аҳволини сўнгги кунларда Жюльеннинг бутун борлигини қамраб олган жазавали эҳтирос туғенигагина таққослаш мумкин эди. Ҳозир дилидан кечаётган ҳис-туйғуларга ғоят ҳамоҳанг бўлмиш бу вокал жумлани такрорловчи куй шундай илоҳий бир жозибага эга бўлиб, уни шу қадар мафтун қилиб қўйган эдики, қиз Жюльенни ўйламаган дақиқаларида бутун вужуди билан куйни тинглаб ўтирди. Музикани севиши туфайли Матильда бу кеча де Реналь хоним Жюльен ҳақида ўйлаганда доим тушадиган бир руҳий аҳволни бошидан кечирди. Мулоҳазали муҳаббат ҳақиқий муҳаббатга қараганда оқилона туйғу, албатта, бироқ бундай муҳаббатда фидойилик кам бўлади: у ўзини жуда яхши тушунади, доим ўзини-ўзи таҳлил қилади, у фикр-мулоҳазаларни пароканда қилиш у ёқда турсин, ўзи ҳам фақат ана шу фикр-мулоҳазаларнинг маҳсули сифатида дунёга келади.

Ўйга қайтгач, Матильда де ля Моль хонимнинг панд-насихатларига қулоқ солмай, мазаси қочиб турганини баҳона қилиб, алламаҳалгача хонасидаги роялда ўша куйни чалиб ўтирди. У тинмай ўзини шу қадар мафтун этган ўша машҳур кантиленани хиргойи қиларди.

Devo punirmi, devo punirmi
Se troppo amai, etc¹.

Бу тунда унинг вужудини қамраб олган телбалик охир-оқибатда ўз севгимни жиловлаб олдим, деган ишончга айланди.

Бу саҳифа бечора муаллифга бўлак саҳифалардан кўпроқ зиён келтириши мумкин. Уни ахлоқсизликда айблайдиган бағри тош одамларнинг топилиши турган гап. Бироқ муаллиф Париж меҳмонхоналарида ҳуснини кўз-кўз қилиб юрган ниҳолдек қизларни сира ҳам ранжитмоқчи эмас, зеро уларнинг орасида Матильданинг образини камситадиган ана шундай телбаликларга мойил бўлган биронта қизнинг топилиши мумкинлигини у ҳатто

¹ Жазо берай ўзимга, жазо берай ўзимга,
Сени беҳад севганим учун... ва ҳоказо.

хаёлига ҳам келтирган эмас. Романнинг ушбу қаҳрамони соф фантазия маҳсули, холос ва унинг бошқа асрлар орасида юксак маданияти билан алоҳида ўрин эгаллайдиган XIX асрнинг ижтимоий негизига мутлақо алоқаси йўқ.

Бу йил қишдаги балларнинг ҳуснига ҳусн қўшиб юрган ёш қизларга ҳар қандай айб қўйса бўларди-ю, бироқ уларни ақл-идрокнинг камлигида айбситаиб бўлмасди.

Шу билан бирга, менимча, уларни бойликка, ҳашамдор кареталарга, ажойиб амлоқларга ва жамиятда нуфузли ўрин эгаллашга имкон берадиган бўлак барча нарсаларга писанд қилмай қарайдилар деб ҳам бўлмасди. Бу барча устунликлар уларни сира ҳам хуноб қилмасди, аксинча, улар шу ҳақда муттасил орзу қилишарди ва мабодо юраклари эҳтирос билан ёна олган тақдирда ҳам фақат ана шу нарса орзусида ёниши мумкин эди.

Боз устига Жюльен каби хиёл иқтидори бўлган йигитларни ўз паноҳига олиб, уларни муваффақият сари бошлайдиган нарса ҳам асло муҳаббат эмасди, бундай йигитлар биронта тўдага маҳкам ёпишиб олишар, ана шунда бу тўданинг омади юришган кезлари барча ижтимоий нозу неъматлар уларнинг бошига ёғиларди. Ҳеч қандай тўдага мансуб бўлмаган олимнинг шўри қурийди деяверинг, унинг аранг кўзга чалинадиган энг кичик муваффақияти ҳам боёқишни маломатга қолдиради, саховатпеша кимсалар эса унинг ҳақиға хиёнат қилиб, қувониб юрадилар. Эҳ, афандим! Роман — бу катта йўлдан кўтариб бораётган кўзгунинг ўзгинаси-ку ахир. У сизга гоҳ ложувард осмонни, гоҳ ифлос кўлмак ва дўнгликларни акс эттириб кўрсатади. Бир одам инқиллаб-синқиллаб катта кўзгу кўтариб боряпти, сиз эсангиз бу одамни ахлоқсизликда айблайсиз! Унинг кўзгуси ифлос нарсаларни акс эттиради, сизлар эса кўзгудан ўпкалайсизлар! Ундан кўра ҳамма ёғини ифлос кўлмаклар босиб ётган ўша катта йўлдан ўпкаланглар, янаям яхшироғи эса — йўлда ахлат йиғилишига ва унда кўлмаклар ҳосил бўлишига имкон берган йўл нозирига айб қўйинглар.

Матильданинг характери бизнинг шундай ақли расо ва шундай эзгу асримизга мутлақо тўғри келмаслигини аниқлаб олганимиздан сўнг, мен энди китобхоннинг жаҳлини чиқаришдан унчалик қўрқмай, бу моҳичеҳра қизнинг телбаликлари ҳақидаги ҳикоямни давом эттираман.

Эртаси куни у чиндан ҳам ўзининг телба эҳтироси устидан ғалаба қозонганига ишонч ҳосил қилмоқ учун турли баҳоналар излаб юрди. Энг муҳими эса барча ишда Жюльенга ўчакишишга ҳаракат қилди, лекин шу билан бирга у йигитнинг ҳар бир қадамини кузатиб юарди.

Бундай мураккаб ишқий найрангнинг тагига етмоқ учун Жюльен ниҳоятда бахтсиз, энг муҳими эса қалби ниҳоятда ларзага тушган эди; боз устига йигит бу ишлардан ўзи учун бирор яхшилик кутмасди, назарида уни қурбон қилишгандек эди, у ҳали ҳеч қачон бу қадар умидсизликка тушмаганди. Унинг хат-

ти-ҳаракати ақл-идрокка шу қадар мос келмас эдики, агар шу пайт қайғу чекавериби тобланган биронта файласуф унга: «Ўзингизга нафи тегиши мумкин бўлган вазиятдан фойдаланишга шошилинг, зеро биз Парижда учратиб турадиган бу ақлий муҳаббат таъсирида бир хил кайфиятнинг ўзи икки кундан ортиқ давом этмайди»,— деса, Жюльен унинг гапига ишонмаган бўларди. Бироқ эс-ҳушини қанчалик йўқотган бўлмасин, у ўз виждонига хилоф иш қилолмасди. Виждони уни чурқ этиб оғиз очмасликка ундар ва йигит бунга яхши тушунарди. Шу тобда у бировдан маслаҳат сўраса, биринчи дуч келган одамга дидада чекаётган жафоларни сўзлаб берса, жазирама саҳронинг қоқ ўртасида осмондан тушган бир томчи ёмғирни ҳис этган бадбахт сайёҳдек ғоятда енгил тортган бўларди. Йигит шу хавфни яхши тушунар ва ҳозир биронта одам эҳтиётсизлик қилиб, ундан ҳол-аҳвол сўраб қолгудек бўлса, шу заҳоти кўзларидан дув-дув ёш оқиши мумкинлигидан чўчиб турарди, у хонасига кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди.

Йигит Матильданинг боғда узоқ сайр қилиб юганини кузатиб турди-да, сўнг, ниҳоят, қиз уйга кириб кетгандан кейингина ўзи боққа чиқишга журъат этди, у тўғри қиз ҳозиргина гунча узиб олган атиргул олдига борди.

Қоронғи тушган бўлиб, Жюльен ўзини кўриб қолишларидан чўчимай ҳасрат чекиб юравериши мумкин эди. Унинг учун бир нарсга аён эди: м-ль де ля Моля ҳозиргина ўзи қувноқ суҳбат қурган анови ёш офицерлардан бирини севади.. Жюльенни эса у бир вақтлар севган эди, бироқ энди унинг ҳеч нарсасига арзимаслигини тушуниб қолди.

«Ҳа, чиндан ҳам менинг нимаям фазилатим бор эди дейсиз!— дея уқтирарди комил ишонч билан ўзига ўзи Жюльен.— Мен ҳеч нарсасига арзимайдиган, чакана, атрофдаги одамлар учун ғоят зерикарли, ўзимга ўзим ёқмайдиган бир кимсаман». Ўзининг ажойиб фазилатлари ҳам, бир вақтлар уни илҳомлантирган ва буюк ишларга чорлаган ўзга хислатлари ҳам ҳозир унинг кўзига ўлгудек хунук кўринарди. Тасаввурини остинустун бўлиб кетган бу йигит ўша тасаввурини ёрдамида ҳаётни тушунишга урина бошлади. Одатда фақат кучли заковат эгасигина шундай янглишиши мумкин.

Ўзини ўзи ўлдириш ҳақидаги фикр уни бир неча бор васвасага солган эди, бу хаёл унга ниҳоятда жозибали туюларди, Жюльен учун бу фикр масъуд ҳордиқ, поёнсиз саҳрода ташналик ва жазирамадан ҳалок бўлаётган бадбахт одамга тутилган бир пиёла муздай сувдек бир нарсга эди.

«Майли, ўламан,— лекин у мендан баттар нафратлана бошлайди-ку!— дея хитоб қилди йигит.— Ўзим ҳақимда қандай хотира қолдираман ахир!»

Инсон зоти шундай чексиз қайғуга тушган пайтда унинг учун ўзининг матонатидан бўлак халос этувчи куч бўлмайди Ўзига ўзи: «Таваккал қилиш керак!»— дейишга Жюльеннинг

фаросати етмади. Бироқ кечқурун у Матильданинг деразасига тикилиб турар экан, қиз чироқни ўчирганини кўриб қолган йигит, афсуски, ўзи ҳаётида бир мартагина кўрган ўша ажойиб хонани кўз олдига келтирди. Бундан у ёғини тасаввур қилишга эса унинг журъати етмасди.

Кечаси соат бирга занг урилди. Соатнинг ана шу занг ча-лишини эшитиши биланоқ у ўзича тўсатдан: «Нарвонни қўйиб, олдига чиқаман!» дея қарор қилди.

Гўё фалак унинг дилига шу фикрни солди-ю, шу заҳоти миясига турли-туман оқилона далиллар ҳам кела қолди. «Энди бундан баттар бўлмайди-ку ахир!»— дея такрорлади у ўзига ўзи. У югуриб нарвоннинг олдига борди, боғбон уни энди зан-жирга боғлаб, қулфлаб қўйганди. Шу дақиқада қандайдир ғайритабиий кучга тўлган Жюльен, кичкина тўппончани син-дириб бўлса-да, учи билан нарвонни тутиб турган занжир ҳал-қаларидан бирини ёзишга муваффақ бўлди. Орадан бир неча минут ўтгач, Жюльен нарвонни олиб бориб, Матильданинг де-разасига тиради.

«Хўп, жаҳли ҳам чиқсин, мендан нафратлансин ҳам, майли! Мен уни ўпаман, ҳа, сўнгги марта ўпаман-да, кейин югуриб хонамга кираман ва ўзимни ўзим огаман... Ўлимим олдидан лабларим унинг ёноғига тегади-ку ахир!»

У шитоб билан нарвондан юқори кўтарилди, мана у дераза қопқасини тақиллатяпти, бир неча дақиқадан сўнг Матильда унинг тақиллатишини эшитиб, қопқани очмоқчи бўлди, бироқ нарвон ҳалак беряпти. Жюльен қопқа очиқ пайтида уни тутиб турадиган темир илгакни маҳкам ушлади-да, оёғи осмондан бўлиб пастга қулаши мумкинлигига қарамай, нарвонни бир силтаб, четроққа сурди. Матильда энди қопқани бемалол оча оларди.

Йигит ўзининг на ўлик, на тириклигини билмай унинг хона-сига учиб кирди.

— Сенмисан!— деди қиз унинг қучоғига отилар экан.

Жюльеннинг чексиз қувончини ким ҳам тасвирлай оларди дейсиз? Матильданинг ҳам қувончи, чамаси уникидан қолиш-масди.

У ўз феълига лаънат ўқирди, ўзидан зорланарди.

— Бу қабиҳ такаббурлигим учун менга жазо бер,— дерди у йигитга, худди уни бағрига босиб бўғмоқчи бўлгандек, маҳкам қучоқлар экан.— Сен менинг султонимсан, мен эса чўрингман, исён кўтарганим учун олдингда тиз чўкиб кечирим сўрамоғим даркор.— Шундай дея қиз қучоғини очиб, Жюльеннинг олдида тиз чўкди.— Ҳа, сен менинг султонимсан!— деди у қалби севги ва бахт нашидасига тўлиб.— Доим менга ҳукмронлик қил, агар чўринг исён кўтаргудек бўлса, унга шафқатсиз жазо бер.

Бир неча дақиқадан сўнг Матильда унинг қучоғидан чиқиб, шам ёқди. Жюльен уни аранг тўхтатиб қолди: қиз нима қилиб

бўлса-да, сочларининг деярли ярмини, унинг катта бир тутамини қирқиб ташламоқчи эди.

— Мен сенинг чўринг эканлигимни доимо эслаб юришни истайман, агар бирор кун келиб, манфур ғурурим мени яна вас-васага солса, сен менга ана шу бир тутам сочни кўрсатасан-да; гап ҳозир қалбингизда қандай туйғулар ҳукмронлик қилаётганида эмас, сиз менга итоат этмоқликка онт ичгансиз, марҳамат қилиб, сўзингизнинг устидан чиқсангиз, дейсан.

Аммо, менимча, бу қадар тийиқсиз телбалик ва бу қадар чексиз ҳузур-ҳаловатни тасвирлашдан ўзимизни тийганимиз маъқул бўлар деб ўйлайман.

Бироқ Жюльеннинг матонати унинг ҳозирги бахтиёрлик туйғусидан кам эмасди.

— Мен дераза оша кетишим керак,— деди у Матильдага тонгги шафақ йироқда, шарқ томондаги боғларнинг нариги четида жойлашган баланд мўрконларнинг учини қизартиргач.— Мен келтираётган қурбон сизга муносиб: мен ўзимни инсон қалби туюши мумкин бўлган энг ҳайратангез бахтдан маҳрум этипман, мен сизнинг пок номингизга доғ туширмаслик учунигина шундай қилапман. Агар сиз менинг қалбимда қандай туйғулар жўш ураётганини сезаётган бўлсангиз, у ҳолда мен ўзимга нақадар зулм қилаётганимни тушунмоғингиз керак. Сиз мени доим ҳам ҳозирги дақиқадагидек сева олармикинсиз? Лекин ҳозир мен виждоним амрига қўлоқ солмоғим керак, вас-салом. Бохабар бўлинг, сиз билан биринчи учрашувимиздан сўнг фақат ўғрилардан гумонсирашаётгани йўқ. Жаноб де ля Моль боққа қоровуллар қўйишни буюрди. Жаноб де Крузнуани жосуслар ўраб олган, унинг тунда босган ҳар бир қадами назорат остида.

— Бечора!— дея хитоб қилди Матильда ва хахолаб кулиб юборди. Онаси билан хизматкор қизлардан бири уйғониб кетди, кутилмаганда уни эшик ортидан чақириб қолишди. Жюльен ялт этиб қизга қаради, Матильда ранги оқариб, оқсоч қизни жеркиб берди, онасига эса ҳатто жавоб беришни ҳам лозим топмади.

— Лекин деразани очгудек бўлишса, улар нарвонни кўриб қолишади-ку!— деди Жюльен.

У қизни яна қаттиқ бағрига босди-да, нарвон томон ташланди ва ундан елиб эмас, тўппа-тўғри сирпаниб бир зумда ерга тушиб олди.

Орадан лаҳза ўтмай, у нарвонни арғувон хиёбонига элтиб қўйди-ю, Матильдани исноддан қутқариб қолди. Жюльен эс-ҳушини йиғиштириб олгач, ҳамма ёғи қонталаш бўлгани ва ўзининг деярли яланғоч эканини кўрди; йиғит нарвондан сирпаниб тушаётганида бутун терисини шилиб олган экан.

Қалбини тўлдирган бахт туйғуси унинг буткул қатъияти ва қувватини қайта тиклагандек эди: агар ҳозир унга йигирма киши ҳужум қилганида, у сира ўйлаб ўтирмай, уларга қарши

бир ўзи жангга отилар ва ҳатто бундан хурсанд ҳам бўлар эди. Бахтига, бу гал унинг жасорати ҳеч қандай синовга учрамади, у нарвонни жойига элтди-да, уни тутиб турган занжирни ҳафсала билан бириктириб қўйди, у ҳатто Матильданинг деразаси остидаги ғайритабиий гуллар пуштасидаги нарвон изини йўқотшининг ҳам чорасини кўрди.

Йигит қоронғида, нарвондан чуқурча қолмадимикан, дея юмшоқ ерни қафти билан пайпаслаётганида, қўлига аллақандай майин бир нарса тушганини сездди — бу катта соч тутами эди, Матильда ўз айтганидан қолмай, уни қирқиб йигитга ташлаганди.

Қиз дераза олдида турарди.

— Буни сенга,—деди у баланд овоз билан,—умрбод минпатдорчилик рамзи сифатида чўринг инъом этяпти. Мен ўз иродамини сенга топшираман — менинг султоним бўл.

Жюльен эс-ҳушини йўқотиб, яна қизнинг олдида чиқмоқ учун нарвонга югурмоқчи бўлди. Лекин охир-оқибатда андиша устун келди.

Саройга боғ томондан кириш унча осон эмасди. Йигит ертўла эшикларидан бирининг қулфини синдиришга муваффақ бўлди; у уйга кириб олгач, ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ва иложи борича камроқ шовқин солишга ҳаракат қилиб, ўз хонасининг эшигидаги қулфни ҳам бузишга мажбур бўлди. Ҳаяжондан у ҳозиргина шошилишч тарк этишга мажбур бўлган ўша хонада чўнтагига қалит солинган, камзулидан тортиб, бор кийим-кечагини унутиб қолдирганди.

«Ишқилиб уларни яшириб қўйиш эсига келса бўлгани», дея хаёлидан ўтказди у.

Ниҳоят чарчоқ жўшқин бахтиёрлик туйғусидан зўр келиб, қуёш чиқиши билан йигит қаттиқ ухлаб қолди.

Эрталабки нонуштага чалинган қўнғироқ уни аранг уйғотди; у кийиниб емакхонага тушди. Тезда Матильда ҳам пайдо бўлди. Барча қойил қоладиган бу гўзал қизнинг севги порлаб турган шаҳло кўзларини кўрганда Жюльеннинг қалбини қандай масъуд бир ҳаяжон, ғурури учун қандай қувончли бир туйғу қамраб олганини билсангиз эди; бироқ тезда у бир нарсадан ташвишга тушиб қолди.

Матильда гўё дурустроқ тараниб улгурмагани баҳонасида сочларини тўғнағич билан шундай қадаб олган эдики, Жюльен унга бир қарашдаёқ қиз тунда унга бир тутам сочини қирқиб бериб, қандай катта қурбонлик келтирганини дарҳол англади. Агар бу гўзал чеҳрани бирор йўл билан хунук қилиш мумкин бўлса, Матильда деярли бунинг уддасидан чиққан эди: унинг ажойиб оқиштоб — малла сочларининг бутун ўнг томони пешонасицининг ярим энлик пастидан пала-партиш қирқилганди.

Нонушта пайти Матильданинг бутун хатти-ҳаракати унинг ана шу енгилтак қилиғига ниҳоятда мос бўлди. Шу тобда у

Жюльенни нақадар телбаларча севишини бутун дунёга эълон қилмоқчидек туюларди. Уларнинг бахтига, бугун жаноб де ля Моль билан маркизанинг бутун хаёли бўлажак зангори лента билан мукофотлаш маросими ва герцог Шонскийнинг қатордан қолдирилгани билан банд эди. Нонушта охирида Матильда Жюльен билан сўзлаша туриб бирдан уни «султоним» дея атади. Йигит анордек қизариб кетди.

Тасодифан шундай бўлдимиз ёки де ля Моль хоним бунинг чорасини кўриб қўйдими, лекин бутун кун бўйи Матильда бир дақиқа ҳам ёлғиз қолмади. Кечқурун, меҳмонхонадан емакхонага ўтишар экан, Матильда ҳар қалай эвини топиб, Жюльеннинг қўлоғига шивирлади:

— Барча режаларим барбод бўлди. Бу менинг ҳийлам эмаслигига ишонасизми? Ойим ҳозиргина менга, энди оқсоч қизлардан бири менинг хонамда ухляяжанини айтдилар.

Кун яшин тезлигида ўтиб кетди. Жюльен бахтиёрлигидан эс-ҳушини йўқотиб қўйганди. Йигит эртаси куни эрталаб соат еттиданоқ кутубхонага бориб ўтирди: у м-ль де ля Моль ўша ерга келади, деб умид қилган ва унга узундан-узоқ мактуб ҳам ёзиб қўйган эди.

Бироқ Жюльен уни орадан бир неча соат ўтгач, нонушта пайтидагина кўрди. Бу гал қиз сочларини жуда ҳафсала билан тараб олганди, қандайдир ажойиб ҳийлалар ёрдамида ўша бир тутам сочи қирқиб олинган жойи усталик билан яшириб қўйилган эди. У Жюльенга бор-йўғи бир-икки марта пинагини бузмай, одоб билан қараб қўйди, қизнинг бу нигоҳини кўрган одам унинг Жюльенни «султоним» дея аташи мумкинлигини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган бўларди.

Жюльен ажабланганидан ҳатто энтикиб кетди... Матильда энди уни деб қилган деярли барча телбаликларидан қаттиқ пусаймон бўлмоқда эди.

Яхшилаб ўйлаб кўргач, қиз, эҳтимол, Жюльен унчалик олдий одам эмасдир, лекин ҳар қалай у менинг шу қадар телбалик қилишимга арзийдиган даражада зўр йигит бўлмаса керак, деган хулосага келганди. Умуман олганда эса, у севги ҳақида мутлақо ўйламасди, зеро бугун севиш унинг жонига теккан эди.

Жюльенга келсак, у қизнинг кайфиятидаги бу ўзгаришдан ўн олти ёшли ўсмир каби изтироб чекмоқда эди. Ниҳояси йўқдек узоқ туюлган бу нонушта пайти унинг қалбини дам даҳшатли гумонсираш, дам ажабланиш, дам умидсизлик галма-гал ўртади.

Одоб қондаларини бузмай стол ёнидан туриб кетиш имконияти туғилган заҳоти у отхонага қараб югурди-да, ўзи отни эгарлаб, боши оққан томонга қараб елиб кетди; у бардоши етмай, ўз заифлигини сездириб қўйиб, шарманда бўлишидан чўчирди. «Майли, ўлгудай чарчоқдан юрагим сўниб қўя қолсин,— дея ўйларди у Медон ўрмонида у ёқдан-бу ёққа елиб юрар экан—»

Бундай илтифотсизликка дучор бўлиш учун қандай хунук иш қилдим, нима ёмон гап айтдим ахир?»

«Бугун ҳеч қандай иш қилмаслик, ҳеч қандай гап айтмас-лигим керак,— дея ўйларди у уйга қайта туриб.— Мен ҳозир ўзимни руҳан қандай ўлик ҳис этаётган бўлсам, жисман ҳам шундай мурда бўлмоғим лозим. Жюльен энди йўқ дунёда, бу унинг жон бераётган жасади холос».

XX

Япон гулдони

Аввалига унинг юраги бошига тушган кулфатнинг туб-тубигача ҳис этолмайди: у ташвиш чекишдан кўра кўпроқ ҳаяжонга тушган бўлади. Бироқ эс-ҳуши жойинга қайтгани сайин қалби аста-секин ўз қайғусининг нақадар чуқур эканлигини тушуна бошлайди. Ҳаётдаги барча қувончлар унинг учун ғойиб бўлади, у энди бутун борлигини қамраб олган ноумидликнинг оғули ниш уришидан бўлак ҳеч нимани ҳис этмай қўяди. Жисмининг дард чекиши ҳам гапми! Фақат аъзойи баданда ҳис этиладиган оғриқ бу руҳий азоб олдида нима гап бўлибди?

Жан Поль

Пешинги овқатга қўнғироқ чалинди, Жюльен кийимларини алмаштиришга аранг улгурди. У меҳмонхонада Матильдани кўрди, қиз акаси билан жаноб де Круазнуадан бугун кечқурун Сюреннга маршал беваси де Фервак хонимникига бормасликини илтимос қилмоқда эди.

Матильда уларга ғоятда назокат ва илтифот билан муомала қиларди. Пешиндан кейин де Люз, де Кайлюс жаноблар ва яна дўстларидан баъзи бировлари пайдо бўлишди. М-ль де ля Мольте акасига меҳри товланиб, киборлар жамиятининг одоб-ахлоқ қоидаларини ниҳоятда ҳурмат қила бошлагандек туюларди. Бу оқшом ҳаво жуда яхши эди, бироқ қиз боққа чиқмаймиз, деб туриб олди: у ҳамманинг меҳмонхонада қолишини истарди. Шундан сўнг улар де ля Мольте хонимнинг кенг-мўл креслоси ортидаги ўз жойларига ўрнашиб олишди. Зангори диван яна қишдаги каби бу кичкина тўгаракнинг маркази бўлиб қолди.

Боғ Матильданинг дилида нохуш туйғулар уйғотар ёки ўзи-

нинг таъбири билан айтганда, ўлгудай зериктирарди: у ер қизга Жюльен ҳақидаги хотираларини эслатарди.

Қайғу ақл-хушни олиб қўяди. Қаҳрамонимиз бир вақтлар ўзи жуда катта муваффақиятларга эришган ўша тўқима стулчага ўтириб жуда номаъқул иш қилди. Бугун ҳеч ким унга мурожаат қилмади ва ҳеч ким у билан сўзлашмади, уни шунчаки пайқамай қўйишганди. Олдида, диваннинг бир четида ўтирган м-ль де ля Молнинг дўстлари атайлаб унга орқа ўгириб олишаётгандек эди, ҳар қалай унга шундай туюларди.

«Мен ғазабга йўлиқибман»,— дея хаёлидан ўтказди у. Шундан сўнг йигит унга нисбатан ўз нафратларини шу қадар очиқ-ойдин намоиш қилаётган бу одамларга дурустроқ разм солмоқчи бўлди.

Жаноб де Люзнинг тоғаси қирол қошида қандайдир катта бир лавозимга тайинланган эди, шу боисдан ҳам кўркем офицер ким билан суҳбат қилмасин, ҳар гал гапни аввало тоғагинасининг соат еттида Сен-Клу саройига жўнагани ва тунни ўша ерда ўтказмоқчи экани ҳақидаги ажойиб янгиликни хабар қилишдан бошларди: одатда у бу янгиликни оддийгина қилиб, гўё хонаси келиб қолгани учунгина айтаётгандек хабар қиларди-ю, бироқ уни оғишмай ҳар бир суҳбатдошига айтарди.

Жюльен қайғу нималигини билиб олган одамнинг шафқатсиз нигоҳи билан жаноб де Круазнуани кузатар экан, бу мулоим ва раҳмдил йигитнинг ҳар хил сирли жиҳатларга жуда катта аҳамият беришини пайқаб қолди. Агар биронта одам унинг олдида сал муҳимроқ бирор воқеани оддий ва табиий қилиб изоҳлагудек бўлса жаноб де Круазнуа чинакамига хафа бўлар ва ҳатто жаҳли чиқар эди. «Бу қандайдир ақлдан озиш,— дея ўйлади Жюльен.— Характерининг шу хислати билан у менга князь Коровов таърифлаб берган император Александрга жуда ҳам ўхшаб кетаркан». Парижга келганининг биринчи йили эндигина семинария истибдодидан қутулиб чиққан бечора Жюльен бу ажойиб йигитларнинг ўзи илгари сира кўрмаган бундай илтифотли муомаласига шу қадар мафтун бўлиб қолгани боисдан уларга фақат қойил қолиши мумкин эди. Уларнинг асл табияти унга эндигина у ёки бу даражада аён бўлмоқда эди.

«Қандай нолойиқ одам бўлиб ўтирибман мен бу ерда»,— дея ўйлади у бехосдан. Бирор йўлни топиб, манови тўқима стулчадан ҳеч кимга сездирмай туриб кетиш керак эди. У бирор баҳона ўйлаб топишга уриниб, ўз хаёлига мурожаат қиларди, бироқ хаёли шу тобда қандайдир мутлақо бошқа нарсалар билан банд эди. Йигит хотирасини ишга солиши ҳам мумкин эди-ю, аммо, очигини айтганда, бу ўринда унга хотираси ёрдам бера олмасди: боёқиш Жюльенга ҳали киборлар орасида яшаш тажрибаси етишмасди, шунинг учун ҳам у ўрнидан туриб, меҳмонхонадан чиқиб кетаётганида жуда ўнғайсиз аҳволга тушиб, ҳамманинг эътиборини ўзига жалб этди. Унинг нимадандир руҳи тушганлиги ҳаммага равшан эди. Ахир у бу ерда салкам

бир соат давомида атрофдагилар менсимасликларини ҳатто яширишни ҳам лозим топмайдиган қандайдир сиғинди аҳволида ўтирди.

Бироқ йигит ҳозиргина рақиблари ҳақида чиқарган танқидий хулосалар унга ўз бахтсизлигини фожиа деб тушунишга ҳалал бермоқда эди: бундан икки кун бурун содир бўлган воқеа ҳақидаги хотира унинг гурурига таскин бериб турарди. «Уларнинг менга нисбатан саноқсиз устунликлари қандай бўлмасин,— дея ўйларди у, боққа чиқар экан,— Матильда мен учун икки марта қилган ишни уларнинг биронтасига ҳам лозим кўрган эмас».

Бироқ унинг ақл-идроки шундан нарига ўта олмади. Йигит тақдирнинг тақозоси билан бахтининг соҳибаси бўлиб қолган бу қизнинг ўзига хос табиатига мутлақо тушуна олмасди.

Эртасига у кuni билан ўзининг ҳам, минган отининг ҳам силласини қуригунча ўрмонда елиб юрди. Кечқурун эса Матильда бу гал ҳам тарк этмаган зангори диван томон яқинлашишга ҳатто уриниб ҳам кўрмади. Йигит граф Норбер уйда тўқнаш келиб қолганида унга ҳатто қиё ҳам боқмай ўтаётганига эътибор берди. «Ўзини шундай тутиб, роса қийналаётган бўлса керак бечора,— дея ўйлади Жюльен,— ахир ўзи жуда хушмуомала одам-ку».

Жюльен учун уйқу энди ҳақиқий бахт бўлиб қолганди. Бироқ жисман чарчашига қарамай, мафтункор хотиралар унинг хаёлидан сира нари кетмасди. От миниб ўрмонларда ва Париж атрофида тинимсиз сайр қилиши фақат ўзигагина таъсир қилаётгани унинг хаёлига ҳам келмасди. Унинг ўзига бундай азоб бериши Матильданинг на юрагига, на ақл-идрокига таъсир қилардики, йигит шу йўсинда ўз тақдирини тасодиф ҳукмига топшириб қўйганди.

Унинг назарида, фақат Матильда билан гаплашиб олсагина енгил тортадигандек туюларди. Бироқ у қизга нима ҳам дея оларди?

Бир кuni эрталаб соат еттида кутубхонадаги ўз жойида худди ана шуни ўйлаб ўтирар экан, дафъатан у ерга Матильда кириб келди.

— Биламан, тақсир, сиз мен билан гаплашмоқчи бўлиб юрибсиз.

— Ё раббим! Ким айтди сизга бу гапни?

— Биламан-да. Қаёқдан билишимнинг нима аҳамияти бор? Агар беномус одам бўлсангиз, сиз мени ҳалок этншингиз ёки, ҳар қалай, шундай қилишга уриниб кўришингиз мумкин. Аммо ўзим унча ишонмайдиган бу хавф бор гапни сизга очиқ айтишим учун менга тўснқ бўла олмайди. Сизни ортиқ севмайман, тақсир, телба хаёлим мени яна алдабди.

Бундай қақшатқич зарбани кутмаган Жюльен қайғу ва муҳаббатдан эс-ҳушини йўқотиб, негадир ўзини оқлай бошлади.

Бундан ҳам бемаънироқ гап бўлармикин дунёда? Маъшуқасининг кўнгли қолгани учун одам ўзини оқлай олармиди? Лекин йигитнинг гап-сўзлари ақл-идрокига бўйсунмай қўйганди. Кўркўрона ҳиссиёт уни манови даҳшатли ҳукми бир оз кечиктиришга ундарди. Унинг назарида ҳали ўзи сўзлар экан, ҳаммаси тамом бўлмагандек туюларди. Матильда унинг гапларига қулоқ солмас, йигитнинг товуши унинг зардасини қайнатар, қиз Жюльен унинг сўзини бўлишга қандай журъат этганини тушунолмай турар эди.

Виждон азоби ва ғурурнинг азият чекиши уни ҳам қийноққа солиб қўйган бўлиб, ўзини бахтсиз ҳис этишда қиз ҳозир Жюльендан қолишмасди. У қишлоқи бир мужикнинг ўғли бўлмиш манови муллаваччани ўзига қандайдир ҳукмдор қилиб қўйганидан ниҳоятда азоб чекарди. «Ахир бу ўзимга ўзим, малайни севиб қолдим, дея иқдор бўлиш билан баробар-ку»,— дерди у ўз бахтсизлигини бўрттириб тасаввур қилар экан, фигони фалакка чиқиб.

Бундай шаддод ва мағрур табиатли одамлар ўзидан ўзи зардаси қайнаб турган пайтлари бир зумда кайфияти ўзгариб, атрофдагиларга заҳрини сочишлари мумкинки, бундай аламдан чиқиш уларга чексиз ҳузур бағишлайди.

Орадан бир минут ўтмасданоқ м-ль де ля Мошь шу даражага бориб етдики, дилидаги бутун нафратини шафқатсизлик билан Жюльенга соча бошлади. У жуда ақлли эди ва бировнинг иззат-нафсини ҳўрлаш ва уни қаттиқ жароҳатлаш санъатини мукаммал эгаллаб олганди.

Жюльен умрида биринчи марта кучли нафрат шиғаб турган бу ўткир ақлнинг ҳамласига учради. Бирор гап айтиб, ўзини ўзи ҳимоя қилишга урилиб кўриш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади, аксинча унинг тийиқсиз тасаввури дарҳол ўзига қарши туриб, йигитни ўзидан ўзини нафратланишга мажбур этди. Ўзи ҳақидаги яхши фикрни илдизи билан қўпориб ташлашга мўлжалланган бу аёвсиз таъна-маломатларга қулоқ солиб турар экан, у Матильда тамоман ҳақ, тағин ҳам у мени аяб гапиряпти, дея ўйларди.

Қиз эса бундан бир неча кун муқаддам Жюльенни шу қадар севгани учун ўзидан ҳам, йигитдан ҳам ўч олиб, ғурурига таскин берар экан, дилида қандайдир тушуниб бўлмас бир лаззат ҳис этарди.

Унга ҳозир ўзи зўр мамнуният билан йигитга айтаётган бу пичиқлар ва заҳаролуд сўзларни кашф этиш ёки ўйлаб топишнинг ҳожати йўқ эди. Қиз шунчаки бир ҳафтадан буён қалбида бу муҳаббатга қарши туғён кўтарган аллақандай товуш дилига солган гапларни такрорларди, холос.

Унинг ҳар бир сўзи Жюльеннинг ўртанган юрагини бадтар тилка-пора қилмоқда эди. Йигит қочиб кетмоқчи ҳам бўлди, бироқ м-ль де ля Мошь унинг қўлидан ушлаб, фармонбардорлик билан тўхтатиб қолди.

— Марҳамат қилиб эътибор берсангиз, жуда қаттиқ гапиряпсиз,— деди Жюльен унга.— Ахир гапларингизни қўшни хонадагилар эшитиб қолишлари мумкин.

— Хўш, эшитишса нима қилибди!— дея мағрурлик билан эътироз билдирди м-ль де ля Моль.— Менга, гапингизни эшитдим, дейишга кимнинг журъати етади? Мен сизнинг чакана иззат-нафсингизни ўзимга нисбатан хаёл қилишингиз мумкин бўлган барча даъволардан буткул халос этиб қўймоқчиман.

Жюльен, ниҳоят, кутубхонадан чиқиб кетганида у шу қадар ҳайратга тушган эдики, ҳатто дилидаги қайғуни унчалик қаттиқ ҳис этмади ҳам. «Шундай қилиб, у мени ортиқ севмайди,— дея такрорлади у овозини чиқариб, гўё ўз аҳволини яхшилаб тушуниб олмоқчи бўлгандек.— Демак, у мени бор-йўғи саккиз ёки ўн кун севибди, мен эса энди уни умрбод севаман!

Шундай бўлиши мумкинмикин? Ахир бундан бир неча кун муқаддам мен уни мутлақо севмасдим! Мутлақо!»

Матильданинг қалби фаҳрга тўлиб, бениҳоя қувонмоқда эди: мана у бу гапларга узил-кесил чек қўйди! Қиз сўнгги кунларда бутун вужудини қамраб олган бу муҳаббат устидан шундай ажойиб галаба қозона олганидан ниҳоятда бахтиёр эди. «Энди бу ёқимтой жаноб ниҳоят менга ҳеч қачон хокимлик қила олмаслигини тушуниб оладиган бўлди». Қиз шу қадар бахтиёр эдики, шу дақиқада чиндан ҳам дилида ҳеч қандай муҳаббат ҳис этмасди.

Ана шундай шафқатсизлик билан ҳўрланганидан сўнг қалби Жюльенникидек жўшқин бўлмаган ҳар қандай бошқа одам муҳаббатга мутлақо ишонмай қўярди. М-ль де ля Моль ўзини сира йўқотмай, иззатини сақлаб туриб, бераҳмлик билан унинг дилини ўртайдиган шунча гапларни айтиб юбордики, йигит кейин, бу ҳақда бирмунча совуққонлик билан эслаганида ҳам бу сўзлар унга анча адолатли бўлиб туюлиши мумкин эди.

Ўша гаройиб воқеадан кейинги дастлабки дақиқада, Жюльен, Матильда ўлгудай такаббур экан, дея хулоса қилди. У ораларидаги барча муносабатларнинг тамом бўлганига қаттиқ ишонарди, бироқ шунга қарамай, эртасига понушта маҳали уялиб, тортишиб ўтирди. Шу пайтга қадар у сира ҳам бундай бўшликка йўл қўймасди. Кичик ишда ҳам, катта ишда ҳам у доим ўзини қандай тутмоғи ва нима иш қилмоғини жуда яхши билар ва шунга яраша ҳаракат қилар эди.

Понуштадан сўнг де ля Моль хоним ундан исёнкор руҳда ёзилган, лекин топилиши қийин бўлган аллақандай китобчани олиб беришни илтимос қилди. Бу китобчани бугун эрталаб унинг руҳонийси хуфия қилиб олиб келганди. Жюльен ўша китобни тоқчадан ола туриб, жуда ҳам хунук ишланган қадимги чиппи гулдони ерга тушириб юборди.

Де ля Моль хоним одамнинг юрагини ёргудек қичқариб сап-

чиб ўрнидан турди-да, чил-чил синган севимли гулдонни тепасига келди.

— Ахир бу қадимги япон чинниси эди-я,— дерди у.— Бу гулдон менга бувимнинг опалари — аббатиса Шельскаядан мерос қолган эди. Голландияликлар уни регент, герцог Орлеанскийга совға қилишган экан, у эса гулдонни қизига инъом этибди...

Қўзига жуда хунук кўринадиган бу зангори гулдонни сиңдиришганидан жуда хурсанд бўлган Матильда онасининг ёнига келди. Жюльен индамай турар, унинг қиёфасидан хижолат чеккани сира ҳам сезилмасди, у бошини кўтарган эди, ёнида м-ль де ля Мольтурганини кўриб қолди.

— Бу гулдон чил-чил синди,— деди у қизга қараб,— энди уни тиклаб бўлмайди. Бир вақтлар менинг қалбимда ҳукмрон бўлган бир туйғу ҳам худди ана шу гулдоннинг кунига учради. Ўша туйғу туфайли қилган барча телбаликларим учун мени афв этгайсиз.— Шундай дея йигит меҳмонхонадан чиқиб кетди.

— Буни қаранг-а,— деди де ля Мольтхоним йигит чиқиб кетгач,— жаноб Сорель ҳозир бу ерда қилган ишидан хурсанд бўлиб, фахрланаётганга ўхшайди-я.

Бу сўзлар Матильданинг нақ юрагига бориб санчилди. «Ҳа, рост,— дея хаёлидан ўтказди у,— ойим тўғри топдилар, чиндан ҳам у ҳозир ўзини худди шундай ҳис этипти». Шундан сўнг кечаги тўқнашувдан буён уни руҳлантириб келган бутун қувончи бир зумда ғойиб бўлди қўйди. «Шундай қилиб, ҳаммаси тамом бўлди,— деди у зоҳирий бир хотиржамлик билан.— Бу менга яхши сабоқ бўлади. Мен ўзимни камситадиган даҳшатли хатога йўл қўйдим, энди умримнинг охиригача ўйлаб иш қиладиган бўлдим».

«Аҳ, қани энди ҳозир айтган гапим рост бўлса!— дея ўйларди Жюльен.— Нега қалбимда бу тентак қиз уйғотган муҳаббат менга ҳамон азоб беради ахир?»

Бу севги эса, у умид қилганидек, сўнибгина қолмай, қайтанга борган сайин аланга олиб борарди. «Тўғри у тентак қиз,— дерди у ўзига ўзи.— Лекин бу билан дилбарлиги камайиб қол-яптими? Ундан чиройлироқ қиз борми ўзи дунёда? Дунёдаги бор нафосат ва назокат, кишини ўзига мафтун этувчи барча фазилатлар мадемуазель де ля Молда мужассам эмасми ахир!» Ўтиб кетган бахтиёр дамлар тўғрисидаги хотиралар унинг ақлидроки зўр қийинчиликлар билан тиклаётган истеҳкомларни бир зумда емириб ташламоқда эди.

Ақл бундай хотираларга қарши курашиб бекор овора бўлади,— унинг бундай кучанишлари қайтанга бу хотираларнинг ширин жозибасини кучайтириб юборади.

Жюльен қадимги япон гулдонини синдириб қўйганидан буён орадан бир кун ўтди, энди сира муболаға қилмай шуни айтиш мумкинки, дунёда ундан ҳам бахтсизроқ одамнинг ўзи йўқ эди.

Махфий нота

Зеро ўзим ҳикоя қилаётган бу воқеаларни мен ўз кўзим билан кўрганман, агар ўзим кўра туриб ҳам янглишган бўлсам, ҳар ҳолда бу гапларни ҳикоя қила туриб, сизни алдаётганим йўқ.

Муаллифга келган мактубдан

Маркиз Жюльенни ўз ҳузурига чақирди, жаноб де ля Моль ёшариб кетгандек туюларди, унинг кўзлари чақнаб турарди.

— Сиз билан хотирангиз ҳақида гаплашмоқчиман,— деди у Жюльенга.— Айтишларича, бу қандайдир мўъжиза эмиш! Тўрт саҳифа гапни ёд олишга, сўнгра Лондонга бориб, у ерда бу гапларни оқизмай-томизмай такрорлашга қурбингиз етадими? Лекин бирор сўзда ҳам хато қилмаслигингиз лозим!

Маркиз қўлида «Кундалик» газетасини асабий ғижимлаганича фавқулодда жиддий гапираётганини яширишга беҳуда ҳаракат қиларди. Жюльен уни гап ҳатто Фрилер билан судлашувга тааллуқли ишлар ҳақида кетганида ҳам бу қадар жиддий ҳолда кўрмаганди.

Жюльен энди анча тажриба орттирган бўлиб, маркиз ҳазил оҳангида сўзлашга ҳаракат қилаётганига қарамай, бу гапларни мутлақо жиддий қабул қилиши лозимлигини тушуниб турарди.

— Манови «Кундалик» газеатсида қизиқ гаплар бўлмаса керак, лекин жаноб маркиз ижозат этсалар, мен эртага эрталаб уни бутунлай ёддан айтиб бериш шарафига муяссар бўлгайман.

— Рости билан-а? Ҳатто эълонларни ҳамми?

— Ҳа, бошидан охиригача бир оғиз ҳам сўз қолдирмай айтиб бераман.

— Гапингизнинг устидан чиқасизми, шунини менга ваъда қила оласизми?— дея сўради маркиз кутилмаганда гоят жиддийлик билан.

— Ҳа, афандим, фақат ваъдамни бажара олмаслик олдиндаги қўрқув хотирамни заифлаштириб қўймаса, албатта.

— Биласизми, кеча бу ҳақда сиздан сўрашни унутиб қўйибман. Мен сизни эшитадиган гапларингизни ҳеч қачон ва ҳеч кимга айтмаслик ҳақида онт ичишга мажбур қилмоқчи эмасман. Зеро сизни жуда яхши биламан ва бундай шубҳа сиз учун ҳақорат бўлишини тушунаман. Мен сиз учун кафолат бердим. Сизни бир уйга олиб бораман. У ерда ўн икки киши йиғилади,

Сиз улардан ҳар бири нима дейишини аниқ-таниқ қилиб ёзиб олмоғингиз керак.

Қўрқманг, бу умумий, мавҳум суҳбат бўлмайди, ҳамма ўз навбати билан гапиради. Бу тартибга қатъий риоя қилинади дегани эмас, албатта,— дея қўшимча қилди маркиз яна ўзига хос енгил, ҳазил оҳангига ўтар экан.— Биз сўзлар эканмиз, сиз йигирма бетча гапни ёзиб оласиз, кейин сиз билан уйга қайтамизда, бу йигирма бетни тўрт саҳифа ҳолига келтирамиз. Эртага сиз менга бутун «Кундалик» газетаси ўрнига ана шу тўрт саҳифани ёддан айтиб берасиз. Сўнгра сиз дарҳол йўлга чиқасиз: сиз почта каретасида жўнайсиз ва ўзингизни кўнгилхуши учун саёҳат қилиб юрган йигит қилиб кўрсатасиз. Вазифангиз ўзингизни ҳеч кимга сездирмасликдир. Сиз жуда баланд мартабали одамнинг олдида борасиз. У ерда энди бир оз эпчиллик кўрсатмоғингиз лозим бўлади. Гап шундаки, сиз унинг атрофидаги барча одамларни алдамоғингиз керак, зеро унинг секретарлари ва хизматкорлари орасида душманларимизга сотилган одамлар бор, улар бизнинг вакилларимизни пойлаб юришади ва уларни қўлга туширишга ҳаракат қилишади. Сизга тавсиянома ёзиб берамиз, лекин аслида унинг ҳеч қандай аҳамияти бўлмайди.

Зоти олийлари сизга қараган заҳоти чўнтагингиздан менинг соатимни чиқарасиз — мана у, саёҳатга бориб келгунигизча уни сизга бериб тураман. Марҳамат, олиб қўйинг, ўзингизникини эса менга беринг.

Сиз ёдингизга жо қиладиган ўша тўрт саҳифа гапни герцогнинг шахсан ўзи ёзиб олади.

Шу иш бажарилганидан сўнг, ёдингизда бўлсин, сира ҳам олдин эмас, сиз зоти олийларига, агар ул киши сўрашни лозим топсалар, ҳозир ўзингиз иштирок этадиган мажлис ҳақида сўзлаб берасиз.

Ўйлашимча, йўлда зерикмасангиз керак, зеро Париж билан министрнинг резиденцияси орасидаги масофада жаноб аббат Сорелни гумдон қилиш орзусида юрган талайгина одам топилади. У ҳолда жаноб аббат топшириқни бажаролмай қоладилар ва менимча, бизнинг ишимиз анча чўзилиб кетади, зеро, азиним, биз сизнинг ҳалокатингиз ҳақида қандай хабар топамиз ахир? Сизнинг ғайратингиз бу хусусда ўзингиз хабар қилиш даражасига олиб бормаса керак албатта.

— Ҳозир бориб, ўзингизга костюм харид қилинг,— деди маркиз яна жиддий тартиб.— Айтайлик, икки йил муқаддам расм бўлган кийимлардан олинг. Бугун кечқурун сиз ўзининг ташқи қиёфасига унча эътибор бермайдиган одам бўлиб кўринмоғингиз керак. Йўлда эса, аксинча, одатдагидек кийиниб кетаверишингиз керак. Ажабланысиз, чоғи? Гумондорлигингиз ишга тушиб кетдими дейман? Ҳа, дўстгинам, сиз нутқини эшитадиган муҳтарам зотлардан бири керакли одамларга баъзи маълумотларни бериши мумкинки, оқибатда жаноб Сорелни шодийна кутиб

олишган биронта меҳмонхонада уни қойиллатиб наша билан сийлашлари мумкин.

— Ундан кўра, тўғри йўлдан юрмай юз чақирим наридан айланиб ўтган маъқул,— деди Жюльен.— Менимча, гап Рим ҳақида кетяпти шекилли...

Маркизнинг қиёфасида шу қадар такаббур ва порози бир ифода пайдо бўлдики, Жюльен уни Брей-ле-О монастирида учратганидан буён бу аҳволда кўрмаган эди.

— Бу ҳақда, тақсир, ўзим хабар қилишни лозим кўрган пайтдагина биласиз. Мен савол беришларини ёқтирмайман.

— Бу савол эмасди,— дея қизгин эътироз билдирди Жюльен.— Қасам ичишим мумкин, афандим, мен шунчаки овоз чиқариб ўйлаётган эдим. Ўзимча энг хавфсиз йўлни қидирмоқда эдим, холос.

— Ҳа, хаёлингиз бир жойда эмасди, чамамда. Ёдингизда бўлсин, элчи, бунинг устига сизнинг ёшингиздаги элчи сира ҳам бировнинг ишончига даъво қиладиган одам бўлиб кўринмаслиги даркор.

Жюльеннинг инҳоятда руҳи тушиб кетди, чиндан ҳам у бемаъни гап айтган эди. Унинг нафсонияти ўзини оқламоқчи бўлар, бироқ бунга етарли далил топа олмас эди.

— Яна бир нарсани тушуниб олинг,— дея қўшимча қилди жаноб де ля Моль,— одам бемаъни иш қилса борми, кейин дарҳол бўшангликка ҳам йўл қўйиши мумкин.

Орадан бир соат ўтгач, Жюльен маркизнинг даҳлизида пайдо бўлди, у эгнига расмдан қолган костюм кийган ва бўйнига оҳори тўкилган галстук тақиб олиб, бутун қиёфасида аллақандай малайларга хос залил ифода пайдо бўлганди.

Уни кўриб маркиз хахолаб кулиб юборди, шундан сўнг у батамом Жюльеннинг айбидан ўтди.

«Агар шу йиғит ҳам менга хиёнат қилса,— дея ўйларди жаноб де ля Моль,— у ҳолда кимга инонмоғим керак? Ахир ҳаракат бошлаганингдан сўнг кимгадир ишонмоғинг керак-ку. Ўғлим Норбер ва унинг ўзига ўхшаш ажойиб дўстларида жасорат ҳам, садоқат ҳам юз минг кишига етиб ортарди, агар жанг қилиш лозим бўлса, улар тожу тахт ҳимояси учун ўзларини қурбон қилган бўлардилар, уларнинг қўлидан ҳамма иш келарди. Фақат ҳозирги дақиқада бажариш лозим бўлган ишни эплай олмайдилар, холос. Йўқ, тўрт саҳифа гапни ёд олиш ва қўлга тушмай тўрт юз-беш юз чақирим йўлни босиб ўтишни улардан биронтаси ҳам эпполмайди. Норбер ўз аждодлари каби шаънига доғ туширмай ҳалок бўла олади, бироқ бу иш ҳар бир рекрутнинг ҳам қўлидан келади-ку...»

Шундан сўнг маркиз чуқур хаёлга ботди. «Ундай десам, мапови Сорель ҳам ўлимдан қўрқмасликда Норбердан қолишмас керак»,— дея дилидан ўтказди у ва ҳўрсиниб қўйди.

— Яхши, кетдик бўлмасам,— деди маркиз гўё ноҳуш бир хаёлини қувмоқчи бўлгандек.

— Афандим,— деди Жюльен,— манови кийимни менга мослаб қайта тикишаётганида камина бугунги «Кундалик» газетасининг биринчи саҳифасини ёдлаб олдим.

Маркиз газетани қўлига олган эди, Жюльен битта ҳам сўзда хато қилмай бутун саҳифани ёддан айтиб берди. «Жуда яхши,— деди ўзига ўзи бугун ҳақиқий дипломат бўлиб қолган маркиз.— Ҳеч бўлмаганда йигитча биз кетаётган йўللарни эслаб қолмайди-ку».

Улар бир қисмига тахта панеллар қопланиб, баъзи жойлари яшил бахмал билан безатилган кўримсизгина меҳмонхонага кириб боришди. Хона ўртасида қовоғи солиқ малай катта овқат столини икки ёққа кенгайтирмоқда эди. Сўнгра у стол устига аллақайси министрликнинг сарқити бўлмиш улкан кўк мовутни ёпиб, уни ёзув столига айлантирди.

Уй эгаси жуда семиз одам эди, унинг исми бирон марта ҳам тилга олинмади, Жюльеннинг миясига унинг башараси ҳам, нутқи ҳам фақат ҳазми таомни ўйлайдиган одамни эслатади, деган фикр келди.

Маркизнинг ишораси билан у столнинг энг четига бориб ўтирди. Шундай вазиятга муносиб қиёфага кирмоқ учун у қаламларнинг учини оча бошлади. У зимдан назар ташлаб, суҳбатдошларнинг етти киши эканлигини билиб олди. Бироқ йигитга уларнинг елкаларигина кўриниб турарди. Улардан икки киши жаноб де ля Моля билан тенг одамлардек гаплашар, қолганлари эса унга маълум қадар иззатини ўрнига қўйиб муомала қилишар эди.

Ҳеч қандай докладсиз яна аллақандай бир жаноб кириб келди. «Жуда галати-ку,— дея ўйлади Жюльен.— Бу ерда кириб келган одамнинг исми шарифини ҳам айтишмас экан. Ёки бу кампага нисбатан кўрилган эҳтиёт чорасимикин?» Барча кириб келган одамга салом бериб, ўрнидан турди. У ҳам кўрагига меҳмонхонада ҳозир бўлган яна уч киши каби анча эътиборли орденлар тақиб олган эди. Улар жуда секин гапиришмоқда эдилар. Жюльен янги келган одам ҳақида унинг юз тузилиши ва қоматига қарабгина ҳукм юрита оларди. Паст бўйли, миқтидан келган, икки юзи қип-қизил бу одамнинг чақнаб турган кўзларида ёввойи тўнғизнинг шиддаткорлигидан бўлак ҳеч қандай маъно уқиб бўлмасди.

Унинг ортидан деярли изма-из кириб келган бошқа бир одам дарҳол Жюльеннинг эътиборини ўзига тортди. Бу жуда новча ва ниҳоятда озгин бир одам эди, у эгнига камида уч ёки тўрт жилет кийиб олганди. Унинг кўзлари мулоим, хатти-ҳаракатлари назокатли эди.

«Юз тузилиши Безансон епископининг худди ўзгинаси экан»,— дея хаёлдан ўтказди Жюльен. Бу одам руҳонийлар тоифасидан бўлиб, ёши эллик-эллик бешларда эди, у чиндан ҳам авлиёларга ўхшаб кетарди.

Меҳмонхонага Агданинг ёш епископи кириб келди. У ҳозир

бўлган одамларга кўз югуртира туриб, Жюльенни кўриб қолгач, юзида кучли ҳайрат акс этди. Брей-ле-Одаги санам юришидан буён у Жюльен билан бирон марта ҳам гаплашмаган эди. Унинг бундай ажабланиб қараши Жюльенни ҳам хижолатга солди, ҳам жаҳлини чиқарди. «Бу қанақаси ахир!— дерди у ўзига ўзи.— Наҳот бирор одамни танишим менга доим қандайдир тўсиқ бўлиб келаверса? Илгари умрим бино бўлиб кўрмаган манови юксак мартабали одамлардан биронтаси ҳам мени хижолатга солаётгани йўқ, лекин манови ёш епископнинг нигоҳидан эса нақ юрагим орқага тортиб кетяпти. Шуни тан олмоғим керакки, мен чиндан ҳам қандайдир ғалати ва бадбахт бир одамман».

Сочлари қоп-қора, жиккакдан келган бир одам меҳмонхонага ола-тасир қилиб кириб келди-да, эшикда кўринган заҳоти лаби лабига тегмай саннаб кетди: унинг юзи сарғиш бўлиб, ўзи телбасифат бир кимса эди. Бу худобезор вайсақи пайдо бўлиши билан меҳмонлар, чамаси, унинг гапларига қулоқ солишдан қутулмоқ учун бўлса керак, тўда-тўда бўлиб тарқаб кетишди.

Сухбатдошлар каминдан узоқлашар эканлар, аста-секин столнинг Жюльен ўтирган четига яқинлашиб келардилар. У борган сайин мушкулроқ аҳволга тушиб борарди, зеро, охиروқибатда, у қанчалар ҳаракат қилмасин, уларнинг сўзларини эшитмай иложи йўқ эди ва тажрибаси жуда кам бўлишига қарамай, йигит бу ерда очиқдан-очиқ айтилаётган гапларнинг нақадар муҳимлигини жуда яхши тушунарди, Жюльен бу ерда кўриб турган юксак мартабали зотларнинг ҳаммаси бу гапларнинг бари қаттиқ сир сақланишидан сўзсиз манфаатдор эдилар!

Жюльен, гарчи қаламларнинг учини жуда секин очишга ҳаракат қилаётган бўлса-да, улардан камида ўнчасини очиб бўлган эди, ўзининг довдираб қолганини бу иш ёрдамида яширишнинг ортиқ иложи қолмади. У жаноб де ля Молнинг кўзидан бирор буйруқ уқиб олишга урниб бекор овора бўлди, маркиз уни унутиб қўйган эди.

«Ҳозир мен қилаётган иш уларга, турган гап, жуда бемаъни бўлиб кўринаётган бўлса керак,— дея мулоҳаза юритарди Жюльен қаламларнинг учини очишда давом этар экан,— бироқ афтангори шу қадар оддий бўлган бу одамлар, ўзлари ихтиёр қилибми ёки бошқа бировларнинг топшириғи биланми, шундай муҳим ишлар билан шуғулланишяптики, ниҳоятда эҳтиёт бўлмоқлари лозим. Меннинг бадбахт кўзларимда, чамаси, ҳайрат ва тақаллуфсизлик акс этаётган бўлса керак, бу эса, шубҳасиз, уларнинг иззат-нафсига тегиши мумкин. Нуқул ерга қараб ўтираверган тақдиримда эса, гўё уларнинг биронта ҳам сўзини қолдирмай эшитаётган одамга ўхшаб кўринаман».

Йигит ниҳоятда эсанкираб қолди, у жуда ғалати гапларни эшитмоқда эди.

Музокара

Республика! Ҳозирги кунда умумнинг бахт-саодати йўлида бутун борлигини қурбон қилишга тайёр бўлган битта одамга фақат ўз хурсандчилиги ва манманлигини ўйлайдиган минг-минглаб, миллионлаб нусхалар тўғри келадди. Парижда инсонга унинг фазилатлари бўйича эмас, у ўтирган каретанинг ҳашамдорлигига қараб баҳо беришади.

Наполеон. «Муқаддас Елена мемориали».

Меҳмонхонага шитоб билан кириб келган малай: «Жаноб герцог», дея эълон қилди.

— Жим бўл, ошна, сен тентак экансан,— деди герцог ичкари кирар экан. Герцог бу сўзларни шу қадар ўрнига қўйиб, шундай бир улуғворлик билан айтдики, Жюльеннинг хаёлига беихтиёр, бу аркони давлатнинг ҳақиқий истеъдоди малайга танбеҳ бериш санъатидан иборат бўлса керак, деган фикр келди. Жюльен бошини кўтариб, унга бир назар ташлади-ю, сўнг яна дарҳол ерга қараб олди. Ҳозиргина кириб келган бу одам ҳақидаги унинг тасавури шу қадар тўғри чиқдики, Жюльен, кўзимдан қандай бемаъни хаёлга борганим сезилиб қолмаса эди, дея қўриқиб кетди.

Герцогнинг ёши элликларда бўлиб, у жуда олифта кийинган эди ва сўзлаганда худди мурвати бураб қўйилган қўғирчоққа ўхшаб кетарди. Унинг боши узун, бурни катта бўлиб, руҳсиз юзи олдинга яққол туртиб чиққан эди, бундан ҳам киборроқ ва шу билан бирга бундан ҳам нурсизроқ башарани тасаввур қилишнинг ўзи қийин эди. У келиши биланоқ мажлис очик деб эълон қилинди.

Жаноб де ля Молнинг товуши дафъатан Жюльеннинг физиогномик кузатувларига чек қўйди.

— Сизларга жаноб аббат Сорелни таништиришга ижозат этгайсизлар,— деди маркиз.— Унинг хотираси жуда ажойиб: мен бундан атиги бир соат муқаддам, эҳтимол, юксак бир вазифани бажаришга мушарраф бўлиши мумкинлигини айтган эдим, у ўз хотирасини намоён қилмоқ учун «Қундалик» газетасининг бутун биринчи саҳифасини ёд олди.

— Ҳа-я! Анави боёқиш Н...нинг чет эл хроникасими...— деди уй эгаси. У шоша-пиша газетани қўлига олиб, ўзини басавлат кўрсатишга ҳаракат қилди-да, баъшарасида қандайдир бе-

маъни бир ифода пайдо этиб Жюльенга қаради.— Марҳамат қилинг, тақсир,— деди у.

Уртага чуқур жимлик чўкди, ҳамма Жюльенга тикилди, у шу қадар яхши жавоб қилмоқда эдики, йигирма сатр ўқилгач, герцог:

— Яхшии, етарли,— дея уни тўхтатди.

Кўзлари тўнғизникига ўхшайдиган кичкина одам стол ёнига ўтирди. У раис экан: зеро ўз жойига ўтириши биланоқ бу одам Жюльенга нарироқда турган қарта столини олдига суриб олишини ишора қилди.

Жюльен ёзув анжомларини олиб, ўша стол ёнига ўтирди. У яшил стол атрофида ўтирган одамларни ўзича санаб, уларнинг ўн икки киши эканини билиб олди.

— Жаноб Сорель,— деди герцог,— ҳозирча қўшни хонага чиқиб тулинг, кейин сизни чақиришади.

Уй эгасининг башарасида бирдан қаттиқ ташвиш ифодаси пайдо бўлди.

— Дераза қопқаси очиқ қолибди,— деди у секингина ёнида ўтирган одамга.— Ташқарига қарашнинг ҳожати йўқ,— дея фаросатсизлик билан қичқирди у Жюльеннинг ортидан.

«Мана, мен ҳам энди фитначилар сафига қўшилиб қолдим,— дея ўйлади Жюльен.— Яхшиямки бу тўппа-тўғри Грев майдо-нидаги дор остига олиб борадиган фитналардан эмас. Лекин ҳатто шундай хавф бўлган тақдирда ҳам мен маркиз учун ҳатто бундан ҳам ортиқроқ хатардан тап тортмаслигим керак. Менинг телбалигим келажакда уни жуда ҳам ранжитмоғи мумкинки, унинг олдида шу йўл билан ўз айбимни ювсам бахтиёр бўлардим!»

У ўз телбаликлари ва ўз қайғуси ҳақида хаёл сураб ва шу билан бирга атрофни синчиклаб кўздан кечирардики, бу ерда кўзи тушган барча нарсалар хотирасига мустаҳкам ўрнашиб қолмоқда эди. Фақат ана шундан кейингина йнгит маркизнинг майлайга кўчанинг номини айтмай фиакр ёллашини буюрганини эслади. Маркиз илгари сира ҳам бундай қилмасди.

Жюльенни анчага доғур безовта қилишмади. У четларига заррин ҳошияли бахмал сирилган меҳмонхонада ўтирарди. Баланд столда бутга тортилган Исонинг фил суягидан ишланган катта ҳайкали турарди, камин устида эса жаноб де Местрнинг ажойиб муқоваланган ва ҳошиясига зарҳал югуртирилган «Папа ҳақида» китоби кўзга ташланарди. Жюльен гап ўғирлаётган одам бўлиб кўринмаслик учун ўша китобни варақлай бошлади. Қўшни хонадаги одамлар баъзан овозларини жуда барала қўйиб сўзлашмоқда эди. Ниҳоят, эшик очилиб, уни ўша ёққа чақиришди.

— Билиб қўйинг, жаноблар,— деди раис,— биз энди шу дақиқадан эътиборан герцог олдида сўзлаётормиз. Ёш руҳоний бўлмиш манови жаноб,— шундай дея у Жюльен томон ишора қилди,— бизнинг муқаддас ишимизга содиқ одам. У ўзининг

ажойиб хотираси ёрдамида биз айтган ҳамма гапларни унга батафсил сўзлаб бергай.

— Сўз сизга, тақсир,— деди у сўнгра эғнига қўша-қўша жилет кийиб олган авлиёсифат одамни сўзлашга даъват этиб.

Жюльен жилет кийган бу жанобни ҳар қалай бирор ном билан аташганида табиийроқ бўлармиди, дея ҳаёлидан ўтказди. У қоғозни олдига суриб қунт билан ёзишга ту-тинди.

(Бу ўринда муаллифнинг бутун бир саҳифага нуқта қўйиб чиқиш нияти бор эди.

— Бу мутлақо ўринсиз бўлади,— деди шунда унга ношир,— бундай енгилтак асар учун эса ўринсиз уйдирмалар мутлақо ортиқча.

— Сиёсат,— дея эътироз билдирди муаллиф,— бу адабиёт бўйнига боғланган харсанг тошдир,— орадан ярим йил ўтмас-даноқ у бадний асарни фарқ этади. Фантазия тўқимаси орасига сиёсатни суқиш — концерт пайтида тўппончадан ўқ узиш билан баробар. Бу юракни ёрадиган товуш, албатта, лекин унда ҳеч қандай таъсирчанлик бўлмайди. У ҳеч қандай музика асбобига мос тушмайди. Сиёсат ўқувчиларимнинг ярмисини ранжитади, қолган ярмисига эса жуда зерикарли бўлиб кўринади, зеро улар эрталаб газетада ўқийдиган нарсалар анча қизиқроқ ва ўткирроқ бўлади...

— Агар сизнинг қаҳрамонларингиз сиёсат тўғрисида сўз-лашмаса,— деди ношир,— демак, улар минг саккиз юз ўтти-зинчи йилнинг французлари эмас, китобингиз эса, бир ўринда ўзингиз эълон қилгандек, сира ҳам кўзгунинг ўзгинаси бўлмай қолади...)

Жюльен ёзган протокол йигирма олти саҳифани ташкил этди, гарчи заифроқ бўлса-да, мана унинг қисқача мазмуни, зеро, донм шундай пайтларда қилинганидек, турли ҳангомаларни қис-қартишга тўғри келди, чунки бундай сафсаталар кўпайиб кет-са, китобхоннинг кўнгли беҳузур бўлиши ёки улар ҳақиқатга тўғри келмайдиган бўлиб туюлиши мумкин («Трибунал хабарчи-си»га назар ташланг).

Эғнига қўша-қўша жилет кийган авлиёсифат одам (эҳти-мол, у епископ бўлса керак) тез-тез жилмайиб турар, ана шун-да унинг хиёл пастга қараган киприклари остидаги кўзлари ҳад-дан ташқари чақнаб кетарди. Бундай пайтларда эса, унинг кў-зидаги ифода одатдагидек журъатсиз бўлиб кўринмасди. Герцог олдида биринчи бўлиб сўзлашга тақлиф этилган мазкур зот («Бу қайси герцог бўлди экан?»— дея ўйларди Жюльен), чама-си, барчанинг фикрини баён этиб, ўзини умумнинг вакили қи-либ кўрсатиш ниятида бўлса керак, Жюльеннинг назарида, қандайдир қатъиятсизлик ва аниқ хулосаларнинг йўқлигини намоён ш этдики, одатда судьялар тоифасига шу айбни қўйиш-ди. Кейинчалик, муҳокама пайти, герцог шу боисдан унга тан-беҳ бериб қўйди.

Савоб ва меҳр-шафқат тўғрисидаги бир қанча доно гаплардан сўнг қўша-қўша жилетли одам шундай деди:

— Буюк инсон, умрбоқий Питт раҳбарлик қилган олижаноб Англия революцияга қарши турмоқ учун қирқ миллиард франк сарфлади. Агар жамоа ижозат этса, мен қайғули бир фикрни очиб баён қилиб беришга уриниб кўраман, менимча, Англия Бонапарт каби бир одамга қарши фақат эзгу ниятларнинг маълум миқдори билангина курашмоқчи бўлганида катта хатога йўл қўйган. Ҳолбуки бундай одамга қарши фақат индивидуал воситалар ёрдами билан курашиш мумкин эди.

— Аҳ, яна ўша қотилликка мадҳиями,— деди бир оз ташвишга тушиб уй эгаси.

— Марҳамат қилиб, бизни ўша чучмал панд-насиҳатларингиздан халос этсангиз,— дея хитоб қилди раис зардаси қайнаб, унинг тўнғизникидек кўзлари ғазаб билан ёнди.— Давом этаверинг!— деди у қўша-қўша жилет кийган одамга. Раиснинг ёноқлари билан пешонаси бўғриқиб кетди.

— Олижаноб Англия,— дея давом этди докладчи,— ҳозир яксон этилган, ҳар бир инглиз кундалик ризқ-рўзига пул сарфлашдан аввал якобинчиларга қарши курашга кетган ўша қирқ миллиард франкнинг процентини тўламоққа мажбур. Англияда Питт йўқ энди.

— Унда энди герцог Веллингтон бор!— деди ҳарбий мундир кийган одам маҳобат билан.

— Илтимос қиламан, жаноблар, огирроқ бўлинглар!— дея қичқирди раис.— Агар яна баҳс бошланадиган бўлса, у ҳолда жаноб Сорелни чақириб нима қилардик?

— Сизнинг буюк ғоялар васвасасида юрганнингиз барчага аён, афандим,— деди ачитиб герцог собиқ Наполеон генерали бўлмиш ҳарбийга ўқрайиб қарар экан. Жюльен герцог бу гапи билан генерал учун жуда ҳақоратли бўлган қандайдир шахсий ишга шама қилаётганини тушунди. Ҳамма жилмайди, сотқин генерал ғазабдан дағ-дағ титради.

— Питт энди йўқ, жаноблар,— дея яна гап бошлади докладчи ўз тингловчиларига таъсир ўтказишдан умидини узган одамга хос маънос бир овоз билан.— Мабодо Англияда янги Питт пайдо бўлган тақдирда ҳам бутун бир халқни бир хил найранг билан икки марта алдаб бўлмайди.

— Худди шунинг учун ҳам Бонапарт каби жаҳонгир генерал Франция учун энди сира тўғри келмайди!— дея хитоб қилди бояги ҳарбий яна докладчининг гапини бўлиб.

Бу гал, гарчи Жюльен уларнинг кўзларидан ўзларини аранг босиб туришганини яққол кўрган бўлса-да, раис ҳам, герцог ҳам ғазабланишга журъат этишмади. Улар пастга қараб олишди, герцог эса ҳаммага эшиттириб хўрсиниб қўйди холос.

Бироқ докладчи бу гал ранжиди.

— Сўзлашимга халал беряптилар ахир,— деди у жаҳл билан дафъатан анави сертабассум назокатни бир четга йиғиш-

тириб қўйиб; Жюльеннинг назарида, бу унинг феъл-атворининг ҳақиқий инъикоси эди.— Сўзлашимга халал беряптилар ахир, ҳеч кимнинг иззат-нафсига тегмасликка ҳаракат қилаётганимни биронта ҳам одам тушунишни истамаяпти. Ҳўп, майли, жаноблар, гапни қисқа қиламан.

Сизга оддийгина қилиб айтаман: савоб ишга ёрдам бермоқ учун Англиянинг ҳозир сариқ чақаси ҳам йўқ. Ҳозир ўша Питтнинг ўзи қайтарилган тақдирда ҳам, ўзининг шу қадар буюк заковатига қарамай, у майда инглиз мулкдорларини лақиллата олмаган бўларди, зеро улар қисқагина Ватерлоо кампанияси, ёлғиз ўша урушнинг ўзигина уларга миллиард франкка тушганини жуда яхши тушуниб қолишган. Мендан аниқликни талаб қилишар экан,— дея давом этди докладчи борган сайин руҳланиб,— сизга тўғрисини айтиб қўя қоламан: ўзингизга ўзингиз ёрдам бериш, чунки сизга мадад бермоқ учун Англиянинг бир гинейя ҳам пули йўқ. Англия пул тўлашга қодир бўлмаган пайтда эса жасорат дегани қоп-қопу, лекин сариқ чақаси ҳам бўлмаган Австрия, Россия, Пруссиялар Францияга қарши бир ёки икки кампаниядан ортиғига дош бера олмайдилар.

Якобинчилар сафарбар этадиган солдатлар биринчи кампанияда, борингки, эҳтимол, иккинчи кампанияда ҳам мағлуб бўларлар, лекин учинчиси масаласига келсак, майли, сизларнинг кўзингизга революционер бўлиб кўринсам кўрина қолай, учинчи кампанияда сиз 1794 йил солдатларига дуч келасизки, улар энди 1792 йилдаги қишлоқи рекрут бўлмай қоладилар.

Шу пайт уч ёки тўрт жойдан янграган хитоблар унинг гапини бўлиб қўйди.

— Тақсир,— деди раис Жюльенга қараб,— сиз қўшни хонага чиқинг-да, ҳозир ўзингиз ёзган протоколнинг бош қисмини оққа кўчиринг.

Жюльен хонадан чиқиб кетар экан, дилида афсусланиб қўйди. Докладчи Жюльен анчадан буён ўйлаб юрган ва келажакда содир бўлиши мумкин бўлган баъзи бир ишлар ҳақида сўз очган эди.

«Уларни кулги қилишимдан қўрқиншяпти», дея хаёлидан ўтказди у. Уни қайта чақиринганида, жаноб де ля Моля тантанавор оҳангда сўзламоқда эди. Жюльенга бу ҳол кулгилни туюлди, зеро у маркизни яхши биларди.

—...Ҳа, жаноблар, худди ана шу бахтсиз халқ ҳақида:

Ким бўлади у? Худом, дастурхон ёхуд жомашўй?—

дея савол бериш мумкин. «У худо бўлади!»— дейди жавобан масалчи. Бироқ бу самимий ва улуғ сўзларни, жаноблар, биз сизларнинг тилингиздан эшитмоғимиз даркор. Иш бошланг, ана шунда аждодларимиз яратган ва бизнинг ўзимиз ҳам Людовик Уш олтининг ўлими олдидан ўз кўзимиз билан кўрган буюк Франция яна қаддини ростлайди.

Англия ёки ақалли унинг олижаноб лордлари худди биз каюн манфур яkobинчиликдан нафратланишади: инглиз олтини бўл-маса Россия, Австрия ва Пруссия икки-уч жангдан ортигига дош бериша олишмайди, бироқ бу 1817 йилда жаноб де Ришелье имкониятни бой берган ўшандай бахт келтирувчи оккупация учун етарли деб ўйлайсизми? Мен бунга ишонмайман.

Шу пайт кимдир маркизнинг гапини бўлишга уринган эди, чор атрофдан «жим!» дея унинг оғзига уришди. Гапни бўлишга уринган одам яна ўша император армиясининг генерали эди: у энгори лентани орзу қилар ва махфий мактуб муаллифлари орасида кўзга кўринарли ўрин эгаллаш ниятида эди.

— Йўқ, мен бунга ишонмайман,— дея давом этди жаноб де ля Моль ғала-ғовур босилгач, у ана шу «мен» сўзини шу қадар чертиб, шу қадар мардона бир оҳангда айтдики, Жюльен унга қойил қолди. «Мана бу тўғри йўл!»—дея ўйларди у, қалами маркиз нутқи ортидан қолмай қоғоз устидан елар экан.— Қойиллатиб айтган биргина сўзи билан жаноб де ля Моль анави сотқиннинг йигирмата кампаниясини чиппакка чиқарди.

— Янги ҳарбий оккупацияга умид қилар эканмиз,— дея давом этди маркиз пинагини бузмай,—биз фақат хорижий кучгагина таянмаслигимиз лозим.—«Глобус»га оташин мақолалар ёзиб юрувчи барча бу ёшлардан сизларга уч-тўрт командир етишиб чиқиши мумкин. Улар орасида, эҳтимол, Клебер ҳам, Гош ҳам, Журдан ҳам, Пишегрю ҳам топилар; бироқ энди бу гал ияяти холис йигитлар бўлмайди улар.

— Биз унинг шуҳратини дунёга таратмай бепарволик қилдик,—деди раис.—Унинг номини абадийлаштирмоқ лозим эди.

— Ниҳоят, Францияда икки партия бўлишга эришмоқ керак,—дея давом этди жаноб де ля Моль,—лекин улар фақат номи билангина фарқ қилиб турмай, балки бир-биридан кескин ажраладиган, бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган партиялар бўлмоғи лозим. Кимларни яқсон этишни аниқ билиб олайлик. Бир томонда журналистлар, сайловчилар, қисқасини айтганда, жамоат фикри, ёшлар ва уларга қойил қоладиган барча бўлак одамлар бўлади. Улар ўзларининг сафсаталарига маҳлиё бўлиб юришар экан, биз, жаноблар, буюк бир устунликка эгамиз, биз бюджетни идора этамиз.

Шу пайт яна унинг сўзини бўлишди.

— Сиз, афандим,—дея мурожаат қилди жаноб де ля Моль сўзини бўлган одамга қандайдир хотиржамлик ва ўта такаббурлик билан,—агар ҳозирги сўзларим гашингизга тегаётган бўлса, у ҳолда сиз бюджетни идора этмаяпсиз, балким давлат бюджетидан қирқ минг франкка ҳукумат ажратиб берган саксон минг франкни қўшиб ямлаб ютаяпсиз.

Яхши, афандим, модомики мени шунга мажбур қилган экансиз, мен сира истиҳола қилиб ўтирмай ўзингизни мисол келтираман. Авлиё Людовик билан салб юришига жўнаган шавкатли аждодларингиз каби, сиз мана шу бир юз йигирма франкка биз-

нинг ишимиз учун ҳеч бўлмаса битта полкни қурооллантириб беришингиз керак эди. Майли, полк ҳам демайлик, атиги бир рота, ярим рота ёки борингки, муқаддас ишимиз учун жонини аямай жанг қилишга тайёр бўлган эллик киши ҳам бўла қолсин. Хўш, сиз нима қилапсиз, фақат малайларингиз бор холос.

Агар исён кўтарилгудек бўлса, ўзингизга қуроол кўтаради улар.

Тожу тахт, черков, дворянлар — буларнинг бари, агар сиз, жаноблар, ҳар бир департаментда қуроолланган отрядлар ташкил этмасангиз, эртагаёқ қулаши мумкин. Бу отрядлар бизга садоқатли беш юз кишидан иборат бўлмоғи лозим, мен бу ўринда «садоқатли» дер эканман, фақат французча жасоратни эмас, балки испанча сабот ва матонатни ҳам назарда тутяпман.

Бу одамларнинг ярмини бизнинг ўғилларимиз, жиянларимиз, хуллас, асилзода дворянлар ташкил этмоғи даркор. Улардан ҳар бирининг ёнида, агар 1815 йил такрорлангудек бўлса, дарҳол уч рангли нишон тақиб оладиган маҳмадона — мешчан эмас, балки Кателинога ўхшаш самимий ва софдил оддий деҳқон йигити бўлмоғи лозим. Бизнинг дворянимиз унга устозлик қилади, агар бу унинг эмикдош укаси бўлса, айти муддао. Ҳар бир департаментда беш юз кишидан иборат ана шундай садоқатли кичик бир отряд тузмоқ учун ҳар қайсимиз ўз даромадимизнинг бешдан бирини бермоғимиз керак. Ана шунда хориждан қилинадиган оккупациянинг муваффақиятли чиқишига умид қилса бўлади. Агар чет эллик солдат ҳар бир департаментда қуроолланган беш юз нафар дўстини учратишга имони комил бўлмаса, у ҳатто Дижонга ҳам етиб кела олмайди.

Сиз йигирма минг дворяннинг қўлига қуроол олиб, Франциянинг дарвозасини очиб беришга тайёр турганини эълон қилмагунингизча чет эллик қирооллар гапингизга қулоқ ҳам солишмайди. Бу жуда оғир мажбурият, дейишингиз мумкин. Жаноблар, биз фақат шу йўл билангина бошимизни қутқариб қолишимиз мумкин. Матбуот эркинлиги билан биз, дворянларнинг мавжудлиги ўртасида ҳаёт-мамот кураши кетяпти. Ё заводчи мужик бўлинг, ё қўлингизга қуроол олинг. Истасангиз қўрқоқлик қилишингиз мумкин, лекин аҳмоқ бўлманг, кўзингизни очинг.

Батальонларга саф тортинг!— якобинчилар қўшиғининг сўзлари билан сизга айтadиган гапим шу. Ана шундан кейингина монархик тузумнинг негизига болта урилаётганини кўрган биронта саховатли Густав-Адольф топилади-да, ўз салтанатидан минг чақирим нарига ҳужум қилиб, бизга бир вақтлар Густав протестант князларига қилган эзгуликни қилади. Ёки сизлар сафсата сотиб, қўл қовуштирганингизча ўтирмоқчимисиз? Орадан эллик йил ўтади, қарабсизки, Европада фақат республика президентлари бўлади ва биронта ҳам қироол қолмайди. Ана шу Қ-И-Р-О-Л деган беш ҳарф билан дворянлар ҳам, руҳонийлар ҳам ер юзидан гойиб бўлади. Ана ўшанда биз фақат ҳар хил ялангоёқлар оммаси олдида ялтоқилик қиладиган номзодларнигина кўраимиз.

Ҳозир Францияда ҳамма яхши кўрадиган машҳур генералнинг йўқлиги, армиямиз тожу тахтни ҳимоя қилиш учунгина ташкил этилгани ҳақида истаганча гап сотиш мумкин. Бироқ ҳар бир австрийс ёки прусс полкида жангларда тобланган элликча унтер топилади. Майда буржуазиядан бўлган икки юз минг йигит уруш орзусида юрибди.

— Шунча аччиқ ҳақиқатларни айтганингиз етар, дейман,— дея димоғдорлик билан гап қотди муҳтарам бир зот. Бу одам, чамаси, руҳонийлар орасида жуда катта мансабга эга бўлса керак, зеро жаноб де ля Моля унинг гапидан ғазабланиш ўрнига, аксинча, жилмайиб қўйдики, бу ҳол Жюльенга анча аҳамиятга молик бўлиб кўринди.

— Хўп, яхши, аччиқ ҳақиқат айтишга чек қўйиб, хулоса қилайлик, жаноблар: гангрена бошланган оёғини кесиб ташлашлари лозим бўлган одамнинг ўз жарроҳига, оёғим соппа-соғ, дейиши бемаъни гап, албатта. Таъбир ножоиз бўлса, мени маъзур этасизлар, жаноблар, лекин мен шундай дейман: шавкатли герцог — бизнинг жарроҳимиз бўлгай.

«Мана, ниҳоят, ўша сирли исм ҳам тилга олинди,— дея ўйлади Жюльен,— демак, бугун тунда мен тўғри ... га елиб кетар эканман».

XXIII

Руҳонийлар, ўрмонлар, озодлик

Бутун ҳаётнинг асосий қонун— бу ўзини сақлаш, омон қолиш. Сиз бўлсангиз замбуруғ сочиб, буғдой ундираман, деб умид қилиясиз.

Маккиавели

Муҳтарам зот ўз нутқини давом эттирди: унинг кўп нарсалардан бохабар одам эканлиги яққол сезилиб турарди, унинг ўз буюк ҳақиқатларини қандай сиполик ва ишонч билан баён этиши Жюльенга жуда маъқул бўлди:

1. Англия биз учун сариқ чақа ҳам сарфламайди, уларда ҳозир иқтисод ва Юм модага кирган. Ҳеч ким, ҳатто уларнинг *пайғамбарлари* ҳам бизга пул беришмайди, жаноб Бруггэм эса устимиздан кулади.

2. Европанинг соҳибқиронлари инглиз олтини бўлмаса, иккита кампаниядан ортиққа журъат этишмайди, майда буржуазияни тор-мор келтирмоқ учун эса икки кампания камлик қилади.

3. Францияда қуроли партия ташкил этмоқ зарур, бусиз Европанинг монархик элементлари ҳатто ўша икки кампанияни ўтказишга ҳам ботинишмайди.

Мен сизларга мутлақо шубҳасиз бир нарса сифатида баён

этиб бермоқчи бўлган тўртинчи пункт эса қўйидаги гапдан иборат:

Францияда қуроли партияни руҳонийлар ёрдамисиз ташкил этиб бўлмайди. Мен бу гапни рўй-рост айтяпман, жаноблар, зеро бунинг ҳозир сизларга исботлаб бераман. Ҳамма ишни руҳонийларга қўйиб бериш керак.

1. Руҳонийлар кечаси-кундузи ўз бурчларини адо этадилар ва уларга раҳбарлик қиладиган муносиб инсонлар барча тўфонлардан четда турадилар, зеро улар чегарангиздан минг қақирим нарида истиқомат қилурлар...

— А-а! Рим, Римни назарда тутяпсиз!—дея хитоб қилди уй эгаси.

— Ҳа, ҳазратим, Римни назарда тутяпман!—дея ғурур билан такрорлади кардинал.—Сизлар ёшлигингизда бу хусусда қанчалик ҳазил-мазах қилган бўлманг, чунки, ўша кезлари бундай аския расм тусини олганди, 1830 йилда Рим раҳбарлигидаги руҳонийларгина оддий халқнинг кўнглини топа олади.

Ҳукмдорлари белгиланган кунда эллик минг руҳоний қавм аҳлига бир хил сўзларни айтадилар, пировардида сизларга солдат етказиб берадиган халқ эса дунёвий кишиларнинг суҳандонлигига қараганда ўз руҳонийсининг хутбасига кўпроқ қулоқ солади.... (Нафсониятга қаттиқроқ тегадиган бу гап йиғилганларнинг норозиликка сабаб бўлди.)

— Руҳонийлар сизнингга қараганда каттароқ кучга эгадурлар,—дея яна гап бошлади кардинал товушини жўтариб,—асосий мақсад йўлида Францияда қуроли партия ташкил этмоқ учун сизлар кўрган барча чораларни биз амалга оширганмиз...

Бу ўринда фактлар келтирилди... Вандеяда саксон минг қуроли халққа ким тарқатган ва ҳоказо, ва ҳоказо.

— Руҳонийлар ўз ўрмонларига эга бўлмагунларича уларнинг қўлларидан ҳеч иш келмайди. Уруш бошланган заҳоти молия министри ўз агентларига маблағнинг камлиги туфайли фақат қавм руҳонийларигагина маош тўлашни буюради. Ахир Франция аслида худосиз мамлакат, у уруш қилишни яхши кўради. Урушни ким бошлаб бермасин, у халқ орасида дарҳол шуҳрат қозонади, зеро уруш қилмоқ — авомнинг таъбири билан айтганда, незунтларни очдан ўлдириш, уруш қилмоқ — мағрур французларни чет эл босқинчиларининг истилосидан халос этиш демакдир.

Кардиналнинг нутқини хайрихоҳлик билан тинглашмоқда эди....

— Яна жаноб де Нерваль министрликдан кетса яхши бўларди,—дея қўшимча қилди у,— зеро унинг номи ортиқча қаҳргага сабаб бўляпти.

Шундан сўнг ҳамма ўрнидан туриб, ғала-ғовур бошланди. «Ҳозир мени яна чиқариб юборишади», дея ўйлади Жюльен, бироқ ҳатто эҳтиёткор раиснинг ўзи ҳам Жюльеннинг шу ерда эканини ва дунёда шундай одам борлигини унутиб қўйган эди.

Барча Жюльен дарҳол таниган бир одамга тикилди. Бу бош министр жаноб де Нерваль бўлиб, йигит уни герцог де Реции-кидаги балда кўрган эди.

Парламент мажлислари ҳақида ахборот берган газеталарнинг тили билан айтганда, *саросима авжига чиқди*. Ниҳоят, нисбатан тинчлик ўрнатилгунча орадан чорак соат вақт ўтди.

Ана шунда жаноб де Нерваль ўрнидан турди-да, ҳаворий каби воизлик қила бошлади:

— Мен министрлик лавозимини мутлақо қадрламайман, демоқчи эмасман, — дея сўз бошлади у қандайдир ғалати овоз билан.

Бу ерда, менинг номим кўплаб мўътадил одамларни ҳам бизга қарши қўйиб, яқобинчиларнинг кучига куч қўшаётганини исботламоқчи бўлишди, жаноблар. Мен бажонидил мансабимдан воз кечган бўлардим, бироқ тангрининг иродасини ҳаммаям билавермайди. Мен эса, — дея қўшимча қилди у кардиналга қаттиқ тикилиб, — пешонамга ёзилганини бажармоғим даркор. Фалак менинг дилимга ё сен эшафотда бошингдан жудо бўласан, ё Францияда монархияни тиклаб, парламентни Людовик Уи беш давридаги ҳолига тушириб қўясан, деган фикрни солган ва мен бу ишни бажарадурмен, жаноблар.

У гапини тугатиб, жойига ўтирди, орага оғир жимлик тушди.

«Яхши актёр экан!» — дея дилидан ўтказди Жюльен. У, одатда, одамларнинг заковатини муболага билан тасаввур қилар ва бу гал ҳам, ҳар доимдагидек, янглишмоқда эди. Бу кечадаги жўшқин баҳслардан ва айниқса сўзга чиққан нотиқларнинг самимиятидан руҳланиб кетган жаноб де Нерваль шу дақиқада ўзининг юксак қисматига сидқиқидилдан ишонарди. Бироқ катта матонатга эга бўлган бу одам мулоҳаза бобида заифроқ эди.

Мен бу ишни бажарадурмен, деган ўша муҳим жумладан сўнг орага чўккан сукунатда ярим кечага занг урилди. Жюльенга соатнинг бу занг уришида қандайдир улугвор ва машъум бир маъно бордек туюлди. У ҳаяжонга тушган эди.

Тез орада музокаралар яна давом этиб, нотиқлар энди ниҳоятда жўшқин, энг муҳими эса, жуда очиқчасига сўзлашмоқда эди. «Бу одамлар охир-оқибатда мени заҳарлаб ўлдиришадими, — дея ўйларди баъзан Жюльен. — Бундай гапларни плебей олдида айтишга қандай журъат этишаётганиникин ахир?»

Соат иккига занг урди, улар эса ҳамон тинимсиз гапиришмоқда эди. Уй эгаси аллақачон хуррак ота бошлаганди, жаноб де ля Моль қўнғироқ чалиб, янги шам келтиришларини буюрди. Министр жаноб де Нерваль чорак кам иккида чиқиб кетди. Бироқ у кетишдан олдин ўзи ўтирган стулдан сал наридаги деворга ўрнатилган тошойнада акс этиб турган Жюльеннинг башарасига бир неча бор диққат билан тикилиб олди. Министр чиқиб кетган заҳоти ҳамма ўзини бирмунча енгилроқ ҳис этди.

Шамдонларга янги шамларни ўрнатишар экан, қўша-қўша жилет кийган одам қўшнисига қараб оҳиста деди:

— Худо билсин, бу одам бориб қиролга нималар деркин. У бизни аҳмоқона аҳволга солиб қўйиши ва ҳамма ишни барбод қилиши мумкин. Очигини айтиш керак, унинг бу ерга келиши ортиқ даражада ўзига ишониш ва ҳатто сурбетликдир. У министрликка кўтарилишдан аввал ҳам бу ерга келиб турарди, лекин министрлик портфели ҳар қалай ҳамма ишни ўзгартириб юборади, одам ўзининг барча бўлак манфаатларини унга қурбон қилади. Жаноб де Нерваль буни тушунмоғи керак эди.

Министр чиқиб кетишга улгурмасданоқ бонапартчи генерал кўзларини юмиб олди. Сўнгра у ўзининг соғлиғи, эски жароҳатлари ҳақида сўз очди-да, соатига қараб олиб, ғойиб бўлди.

— Бас бойлашим мумкинки,— деди қўша-қўша жилет кийган одам,— генерал ҳозир министрнинг ортидан югуриб кетди. У бу ерга келгани учун ўзини оқлашга ҳаракат қилади ва бизни ўз қўлида ушлаб тургани ҳақида министрни ишонтирмақчи бўлади.

Мудроқ малайлар, алоҳа, янги шамларни ёқиб қўйишгач, раис сўз олди.

— Энди бир хулосага келмоғимиз керак, жаноблар. Бир-биримизни фикримиздан қайтармоқчи бўлиб, шунча баҳслашганимиз етар. Яхшиси, қирқ саккиз соатдан сўнг чет эллик дўстларимизга топширилажак нотанинг мазмуни тўғрисида ўйлаб кўрайлик. Бу ерда министрлар ҳақида гапиришди. Энди, жаноб де Нерваль бу ерни тарк этгач, очигини айтишимиз мумкин: министрлар билан нима ишимиз бор? Биз уларни ўзимиз нима истасак, шундай фикр юритишга мажбур этамиз.

Кардинал нозик табассум билан унинг гапини маъқуллади.

— Менимча, ўз нуқтаи назаримизни баён қилиб беришдан осони йўқ,— деди Агданинг кўзларида ўтакетган мутаассибликнинг пинҳона олови ёниб турган ёш епископи. Шу пайтга қадар у чурқ этиб оғиз очмаганди. Уни кузатиб ўтирган Жюльен епископнинг ювош ва мулойим кўзлари музокараларнинг биринчи соатидан кейиноқ ёна бошлаганини кўрган эди. Энди унинг қалбида ловуллаб ёнаётган олов Везувий вулқони каби сиртига отилиб чиқди.

— 1806 йилдан то 1814 йилгача,— деди у,— Англиянинг фақат бир нарасада: бевосита Наполеоннинг ўзига қарши ҳеч қандай чора кўрмаганликда айбланиш мумкин. Бу одам герцог ва камергерлик унвонларини орқа-олдига қарамай улаша бошлагач, ва у тожу тахтни қайта тиклагач,— яратган парвардигор унинг зиммасига юклаган вазифа адо этилган бўлиб, фақат уни яксон этиш қолган эди. Муқаддас диний китобларда мустабидларни қай йўсинда яксон этмоқнинг кўплаб йўллари кўрсатилган (бу ўринда кўплаб лотинча цитаталар келтирилади).

Ҳозир, жаноблар, биргина одамни эмас, балки бутун Парижни тор-мор келтирмақ талаб қилинади. Бутун Франция Па-

риждан ўрнак оляпти. Ҳар бир департаментда ўша беш юз кишингизни қуроллантиришдан нима фойда? Бу жуда хатарли иш ва унинг охири бахайр бўлмайди. Фақат Парижгагина алоқадор бўлган бу ишга бутун Францияни аралаштириб нима қиламиз? Ўз газеталари, ўз салонлари билан ушбу қусурни дунёга келтирган фақат Парижнинг ўзи, бас, шундай экан, бу янги Вавилон ҳалок бўлса бўлаверсин.

Кураш черков билан Париж ўртасида кетяпти, унга чек қўядиган пайт келди. Бу ҳалокат тожу тахтга, ҳатто унинг дунёвий манфаатлари жиҳатидан ҳам фойда келтиради. Нега Париж Бонапарт пайтида чурқ эта олмасди? Бу ҳақда Муқаддас Рок черкови ёнидаги тўпдан сўрашингиз мумкин...

.....
Жюльен жаноб де ля Моль билан биргаликда ўша меҳмонхонани тарк этганида кечаси соат уч бўлган эди.

Маркиз жуда чарчаган ва хижолатга тушган эди. У Жюльенга мурожаат қилиб умрида биринчи марта унга илтимос оҳангида гапира бошлади. У Жюльендан йигит тасодифан шоҳид бўлган анави ҳаддан ташқари ғайрат ҳақида (у худди шундай деди) ҳеч кимга айтмасликка сўз беришни илтимос қилмоқда эди.

— Сиз бу ҳақда чет эллик дўстимизга фақат унинг ўзи қаттиқ туриб талаб қилган ва чиндан ҳам манови ёш тентакларимизнинг кимлигини билиб олишга истак билдирган тақдирдагина сўзлаб беришингиз мумкин. Бутун давлатнинг жаҳаннамга қулаши билан уларнинг нима иши бор? Улар кардинал бўлиб олиб, Римда паноҳ топишади, бизларни эса қасрларимизда мужиклар сўйиб кетишади.

Жюльен ёзган йигирма олти саҳифали протокол асосида маркиз тузган махфий мактуб эрталаб чоракам бешда тайёр бўлди.

— Ўлгудай чарчадим, — деди, маркиз, — бу ҳол нотадан ҳам кўриниб турибди, унинг охири жуда мавҳум бўлиб чиқди. Умримда биронта ҳам ишимдан шу қадар норози бўлмаган эдим. Гап бундай, дўстинам, — дея қўшимча қилди у, — бориб бир неча соат дам олинг, сизни мендан ўғирлаб кетмасликлари учун эса, устингиздан қулфлаб қўяман.

Эртаси куни маркиз Жюльенни Париждан анча узоқда, аллақандай чет жойда ўрнашган номаълум бир қасрга олиб борди. Мезбонлар Жюльенда ғалати таассурот қолдиришди: унга бу одамлар руҳонийлар тоифасига мансуб кўринди. Йигитга бошқа бир кишининг номига ёзилган сафар гувоҳномаси беришди, бироқ энди бу ҳужжатда, ниҳоят, у аслида қаерга бориши кўрсатилган эди; шу пайтга қадар эса йигит гўё бундан беҳабардек юрган эди. У коляскага ёлғиз ўзи ўтирди.

Маркиз унинг хотираси ҳақида сира ҳам шубҳаланмасди, Жюльен бир неча марта унга ўша махфий мактубни ёддан айтиб берганди. Бироқ у Жюльеннинг ўзини қўлга туширишларидан қўрқарди.

— Ёдингизда бўлсин: энг муҳими, сиз зерикканидан ўзини қаерга қўярини билмай, шунчаки саёҳат қилиб юрган олифта бир йигитга ўхшаб кўринмоғингиз керак, — дея насиҳат қиларди у Жюльенга, йигитни меҳмонхона эшигига қадар кузатиб қўяр экан. — Кечаги мажлисимизга бир-иккита сохта маслакдош суқилиб кирган бўлиши ҳеч гап эмас.

Йўлда вақт жуда тез ўтмоқда эди, бироқ Жюльеннинг дилини ҳасрат қоплаб олганди. Маркизнинг кўзидан узоқлашган заҳоти йигит махфий мактубни ҳам, қаерга ва нима мақсадда кетаётганини ҳам бир зумда унутди қўйди. Ҳозир унинг бутун фикр-хаёли уни рад этган Матильда билан банд эди.

У Метцдан ўн чақиримча наридаги қандайдир бир қишлоқда тўхтаганида почта идорасининг нозири унга отлар йўқлигини маълум қилди. Кечқурун соат ўнлар эди, таъби ғоятда хира бўлган Жюльен кечки овқат тайёрлаб беришни илтимос қилди. У дарвоза олдида сайр қилиб юриб, гўё билмай қолган одамдек ҳеч кимга сездирмай отхонага назар ташлади. Чиндан ҳам у ерда отлар кўринмасди.

«Лекин, ҳар қалай, бу одам менга анча ғалати кўринди, — дея хаёлидан ўтказди Жюльен. — У менга жуда такаллуфсизлик билан тикилди».

Чамаси, у отлар йўқ деган гапга ишонқирамай қолганди. Кечки овқатдан сўнг у бирор эвици қилиб жўнаб қолишга аҳд қилди-да, ҳар эҳтимолга қарши бу жойлар ҳақида сўраб-суриштириб олмоқ ва исинмоқ ниятида ошхонага кирди. У ерда йигит машҳур қўшиқчи синьор Джеронимони кўриб қолганида қандай хурсанд бўлганини билсангиз эди!

Ўзи шундоқ оловнинг ёнига қўйишни буюрган креслода ўрнашиб олган неаполитанияликнинг бир ўзи атрофда оғизларини очганларича анграйиб турган йигирма нафар немис мужикларини кўпроқ гапирмоқда эди.

— Бу одамлар мени кафангадо қилишмоқчи, — дея қичқирди у Жюльенга қараб, — ахир мен эртага Майнцда куйлашга ваъда берган эдим. Мени тингламоқ учун еттита мулкдор князь у ерга атайлаб келган. Қани юринг, ташқарига чиқиб, тоза ҳабода нафас оламиз, — деди у қандайдир маънодор оҳангда.

Улар йўл бўйлаб юз қадамча юришди, бу ерда энди ҳеч ким уларнинг гапини эшита олмасди.

— Бу ердаги гаплардан хабарингиз борми? — деди у Жюльенга. — Манови почта нозири гирт муттаҳам экан. Сайр қилгани чиққанимда, дастёр болага йигирма су берган эдим, у менга бор гапни айтиб берди. Қишлоқнинг нариги четидаги отхонада ўн иккита от турганмиш. Улар аллақандай чопарни қўлга туширишмоқчи экан.

— Нималар деяпсиз? — дея ўзини маъсум кўрсатиб хитоб қилди Жюльен.

Бироқ нозирнинг муттаҳам эканлигига ишонч ҳосил қилишнинг ўзи камлик қиларди, бу ердан жўнаб кета билиш керак

эди, аммо Джеронимо ҳам, унинг дўсти ҳам бу иннинг удласидан чиқиша олмасди.

— Майли, эртагача сабр қиламиз, — дея қарор қилди ниҳоят Джеронимо. — Чамаси, улар биздан шубҳаланишяпти. Сизгами, менгами, билмайман, лекин икковимиздан биримизга нишонишмаяпти улар. Эртага эрталаб яхшигина нонушта тайёрлаб беришни буюрамиз-да, улар қозон-товоқ билан овора бўлиб туришганида сайр қилиш баҳонасида кўчага чиқиб, жуфтани ростлаб қоламиз ва бирор жойда от-арава ёллаб, кейинги почта станциясига етиб оламиз.

— Нарсаларимиз нима бўлади? — дея сўради Жюльен. Шул пайт унинг миясига, мени қўлга тушириш Джеронимонинг ўзига топширилган бўлса-чи, деган хаёл келиб қолганди.

Кечки овқатни еб, ётиб ухлаш пайти ҳам келганди: Жюльеннинг эндигина кўзи илинган ҳам эдики, бирдан аллакимларнинг товуши уни уйғотиб юборди: 'икки одам унинг хонасида сира тортинмай сўзлашиб турарди.

Жюльен улардан бирини дарров таниди: қўлида фонарь тутиб турган бу одам почта нозири эди. Фонарнинг ёруғи Жюльен коляскадан хонасига олиб кириб қўйишни буюрган сафар сандигига тушиб турарди. Почта нозири ёнида турган қандайдир одам сандиқнинг қопқогини очиб, унн бамайлихотир титкиламоқда эди. Жюльенга фақат унинг қўлига ёпишиб турган торгина қора энги кўриниб турарди.

«Ахир бу жубба-ку!» — дея қарор қилди у ўзича ва секингина ёстиғининг тагида яшириб қўйилган тўппончани қўлига олди.

— Қўрқманг, тақсирим, улар уйғонишмайди, — деди почта нозири. — Биз уларни ўзингиз ҳозирлаб берган вино билан сийлаганмиз.

— Ҳеч қандай қоғоз кўрмайман, — дея жавоб қилди поп. — Ҳаммаси кийим-кечаклар, атир-упа, сочмой ва шунга ўхшаш майда-чуйда нарсалар. Бу шунчаки кўнгилхуши учун саёҳат қилиб юрган ҳозирги енгилтак ёшлардан биронтасига ўхшайди. Уларнинг чопари жўрттага итальянча талаффуз билан сўзлаётган анави бошқаси бўлса керак.

Уларнинг иккови ҳам Жюльеннинг кийимлари чўнтагини титкилаш ниятида унинг ёнига келишди. Ингит бир кўнгли уларни ўғри сифатида отиб ташламоқчи ҳам бўлди. Ахир бунинг учун ҳеч қандай жазо берилмасди. У ўзининг аранг тўхтатиб қолди. «Аҳмоқлик қилмаслигим керак, — дея ўйлади у. — Ҳамма ишни бузиб қўяман». Улар Жюльеннинг кийимини титкилаб чиқишди. «Йўқ, бу дипломат эмас», дея қарор қилди поп. У Ингитдан узоқлашиб жуда яхши иш қилди.

«Агар менга қўлни тегизгудек бўлса, яхшилик кўрмайди, — дея ўйларди Жюльен. — У ҳали ҳам менга ханжар санчиш мумкин, фақат мен бунга йўл қўймайман».

Рухоний у томон ўгирилди. Жюльен хиёл кўзини очиб қа-

ради: шу тобда унинг нақадар ҳайратга тушганини билсангиз эди! Бу руҳоний аббат Қастанэднинг худди ўзгинаси эди! Чиндан ҳам бу икки нусха унча қаттиқ гапирмасликка ҳаракат қилишган бўлса-да, улардан бирининг товуши йигитга бөши-даноқ таниш кўринганди. Жюльеннинг дилида заминни бу маълун газандадан халос этиш истаги туғилди.

«Хўш, у ҳолда вазифам нима бўлади?» — деди у ўзига-ўзи.

Поп ва унинг ёрдамчиси чиқиб кетишди. Орадан чорак соат ўтгач, Жюльен ўзини уйғонгандек қилиб кўрсатди. У қичқириб, тўполон кўтарди ва бутун уйни уйғотиб юборди.

— Мени заҳарлашибди! Мазам қочяпти! — дея қичқирарди у. — Вой, жуда азоб чекапман!

Джеронимога ёрдам бериш учун унга баҳона керак эди. Йигит унинг хонасига кириб, афюн қўшилган винодан ичган Джеронимони деярли беҳуш ҳолда кўрди.

Шундай найранг ишлатилиши мумкинлигини олдиндан сезган Жюльен ўзи Париждан олиб келган шоколад билан қааноатланган эди. У қанча уринмасин, Джеронимони бутунлай уйғотишга ва уни ўзи билан жўнашга кўндира олмади.

— Менга бутун Неаполитания қироллигини ҳадя қилишган тақдирда ҳам ўрнимдан туролмайман, — дея мингилларди уйқу аралаш қўшиқчи, — йўқ, уйғонмайман, уйқу жуда ширин нарса!

— Еттита мулкдор князь нима бўлади?

— Қутиб туришади.

Жюльен бир ўзи йўлга чиқиб, ҳеч қандай саргузаштсиз олий ҳазратнинг олдига етиб олди. У ўзини қабул қилишларини илтимос қилиб, ярим кун вақтини бекорга сарфлади. Унинг бахтига соат тўртларда герцог сайр қилгани чиқди. Жюльен унинг пиёда кетаётганини кўргач, сира ўйлаб ўтирмай герцогга яқинлашди-да, садақа сўради. У олий ҳазратдан икки қаддам нарида тўхтаб, чўнтагидан маркиз де ля Молнинг соатини чиқарди ва қўлини узатиб, уни герцогга кўрсатди.

— Кейинроқ қолиб, ортимдан юринг, — дея жавоб қилди герцог унинг юзига қарамай.

Тахминан бир қақиримча йўл юришгач, герцог бирдан четга бурилиб, кичкина қаҳвахонага кирди. Худди ана шу ерда, жўнгина қаҳвахонанинг ифлос ҳужрасида Жюльен герцогга ўша тўрт саҳифадан иборат мактубни ёд айтиб бериш шарафига муяссар бўлди.

— Ҳаммасини қайтадан такрорланг, — деди герцог унга йигит мактубни охиригача айтиб бергач, — фақат секинроқ гапиринг.

У баъзи гапларни ёзиб олди.

— Кейинги почта станциясигача пиёда боринг. Нарсаларингиз билан коляскани шу ерда қолдирасиз. Бир амаллаб Страсбургга етиб олинг-да, ойнинг йигирма иккинчи куни (бугун эса ўнинчи эди) соат ўн икки яримда худди шу қаҳвахонада бў-

линг. Бу ердан ярим соатдан сўнг чиқасиз. Бир оғиз ҳам сўз айтманг!

Жюльен эшитган ҳамма гап шу бўлди. Бироқ герцогга чин дилидан қойил қолмоқ учун шу ҳам етарли эди. «Жиддий ишлар мана шундай қилинади,— дея ўйлади у.— Агар уч кун бурун анави вайсақиларнинг гапини эшитганида бу аркони давлат нима деган бўларди?»

Ўзининг назарида ҳеч қандай қиладиган иши бўлмаган Страсбургга етиб олмоқ учун Жюльеннинг икки кун вақти кетди. Йигит у ерга узоқ айланма йўл билан борди. «Агар анави иблис, аббат Кастанэд мени таниб қолган бўлса, у ҳолда изимга тушмасдан қўймайди. Вазифамни барбод этиб, устимдан кулиш имконияти туғилиб қолса, унинг боши нақ осмонга етарди-да!»

Бутун шимолий чегарадаги конгрегация қидирув бўлимининг бошлиғи аббат Кастанэд, Жюльеннинг бахтига, уни танимаган эди. Қанчалик сергак бўлмасинлар, Жюльеннинг кетидан одам қўйиш страсбурглик иезунтларнинг хаёлига ҳам келмади, зеро эгнига ҳаворанг камзул кийиб, ёқасига орден тақиб олган Жюльен шу туришда фақат ўз хурсандчилигини ўйлайдиган ёш ҳарбийнинг худди ўзгинаси эди.

XXIV

Страсбург

Мафтунлик! Муҳаббатнинг бутун жўшқинлиги, унинг умидсизликка солувчи бутун кучи сенинг измингда. Фақат унинг дилрабо қувончлари-ю унинг лаззатли завқ-шавқларигина сенинг ихтиёрингда эмас. Маҳбубам ухлаб ётган пайтда мен унга тикилиб туриб: мана у, беқиёс гўзаллиги, аёлларга хос барча ожизликлари билан бутқул меники, деб айта олмасдим. Тангри уни эркак зотига шафқат юзасидан, унга бахт ва қувонч ато этмоқ ниятида қандай яратган бўлса, шу ҳолича у ҳозир менинг ихтиёримда эди.

Шиллер. «Ода»

Страсбургда саккиз кун вақтини ўтказишга мажбур бўлган Жюльен бирор йўл билан юрак чигилини ёзиш мақсадида ҳарбий шон-шуҳрат ҳамда ватанга садоқат тўғрисида хаёл суриб юрарди. У севармиди ёки йўқми? Бунининг ўзи ҳам аниқ билмасди, фақат тилка-пора бўлган қалбида ўз бахти ва бутун орзу-истакларининг соҳибаси бўлмиш ёлғиз Матильдагина ҳукм-

рон эканлигини ҳис этарди. У ўзини босиб, умидсизликка берилмаслик учун бутун иродасини сафарбар этишга мажбур бўлмоқда эди. М-ль де ля Молга алоқадор бўлмаган бирор нарсга тўғрисида ўйлашга унинг мажоли етмай қолганди. Шуҳратпарастлик ва мағрурлик бир вақтлар де Реналь хонимга бўлган ҳис-туйғусидан унинг эътиборини чалғитиб турарди. Матильда эса уни буткул ром этиб олган бўлиб, йигитнинг келажак ҳақидаги барча орзуларни муқаррар равишда қизга бориб тақаларди.

Келажак эса, уни қай томондан олиб қараманг, йигитга қайғули бўлиб кўринарди. Биз Веррьерда унинг мағрур ва ўзига бино қўйиб юришига одатланиб қолган эдик. Энди бу ғалати йигит ўшанинг мутлақо акси бўлиб қолганди, унинг камтарлиги баъзан бемаънилик даражасига бориб етарди.

Уч кун бурун у аббат Кастанэдни жон деб отиб ташлаган бўларди. Бироқ энди Страсбургда биронта гўдак у билан баҳслашиб қолгудек бўлса, у ўзи эмас, ана шу гўдак ҳақ бўлса керак, дея ўйларди. Ўз ҳаётида тўқнашган барча рақиб ва душманларини эслар экан, Жюльен энди доим, айб уларда эмас, ўзимда бўлган, деган қарорга келарди.

Зеро, бир вақтлар унинг кўз ўнгига ажойиб муваффақиятларга тўла келажакни гавдалантирувчи кучли ҳаёлоти энди унинг шафқатсиз дўшманига айланганди.

Сайёҳимизнинг беҳосдан бундай ёлғизликка маҳкум этилиши унинг аламли ҳаёлларини янада кучайтираётгандек туюларди. Ҳозир ёнида бирор дўсти бўлганида унинг нақадар боши осмонга етган бўларди. «Ҳа! — дерди ўзига-ўзи Жюльен. — Бироқ бу ёруғ дунёда менга меҳр қўйган биронта одам бормикин ўзи? Агар дўстим бўлган тақдирда ҳам мен бу гапларни умримнинг охиригача сир сақлашга ундаётган виждонимга хилоф иш қилармидим?»

У от миниб, Кель атрофида сайр қилиб юрарди; бу Рейн соҳилидаги бир шаҳарча бўлиб, Дезе ва Гувнон Сен-Сир унинг номини шон-шуҳратга буркаган эдилар. Немис деҳқони унга шу улуг саркардаларнинг матонати туфайли шуҳрат қозонган кичик дарёлар, қишлоқ йўллари, Рейндаги оролчаларни кўрсатмоқда эди. Чап қўли билан жиловни тутган Жюльен ўнг қўлида маршал Сен-Сирнинг эсдаликларига илова қилинган ажойиб харитани ушлаб борарди. Шу пайт аллакимнинг қувноқ овози унинг бошини кўтариб қарашга мажбур этди.

Бу бир неча ой муқаддам унга ҳақиқий киборликнинг биринчи қондаларини ўргатган лондонлик дўсти князь Коразов эди. Бу улуг санъатга қатъий риоя қилувчи Коразов Страсбургга яқиндагина келиб, Келга эндигина қадам қўйган эди ва умри бино бўлиб 1796 йил қамали тўғрисида бир сатр ҳам гап ўқимаган бўлса-да, уни Жюльенга батафсил ҳикоя қилиб бера бошлади. Немис деҳқон унга оғзини очиб қараб турарди, зеро у ҳар қалай французчани бир оз билар ва князь

нинг беъмани гапларни қандай қалаштириб ташлаётганини яққол тушунарди. Бироқ шу тобда Жюльеннинг хаёли деҳқон ўйлаб турган гаплардан бениҳоя узоқ эди, қаҳрамонимиз бу йигитга ажабланиб тикиларди, унинг келишган қадди-қомати ва эгарда чиройли ўтиришига қойил қоларди.

«Мана буни бахтли деса бўлади! — дея ўйларди у. — Шимининг ажойиблигини қаранг! Сочлари ҳам жуда ҳафсала билан текисланган! Аҳ! Қани энди мен ҳам унга ўхшаган бўлсам, шунда Матильда уч кун севганидан сўнг мендан кўнгли қолмаган бўларди!»

Князь, ниҳоят, Кель қамали тўғрисида ҳикоя қилиб бўлгач, Жюльен томон ўтирилди:

— Бу дейман, индамас роҳибнинг ўзи бўлиб қолибсиз-ку, — деди у. — Чамамда, мен бир вақтлар Лондонда сизга ўргатган жиддийлик қондасига ҳаддан ташқари риоя қилиб юборибсизми, дейман. Матюс кўриниш ўзини яхши тутиш сирасига кирмайдди. Матюс эмас, зерикаётгандек бўлиб кўринмоқ керак. Агар матюс кўринсангиз, бу демак, сизга нимадир етишмаётган, бирор ишда муваффақиятсизликка учраганингиз бўлади. Бу билан сиз ўзингизни кўримсиз қилиб кўрсатасиз. Ва, аксинча, агар сиз зерикаётган бўлсангиз, сизнинг кўнглингизни овламоқчи бўлаётган одамнинг ўзи ноқулай аҳволга тушиб қолади. Қандай жиддий хатога йўл қўйганингизни тушунинг ахир, азизим.

Жюльен оғзини очиб, уларнинг гапига қулоқ солиб турган деҳқонга бир экю узатди.

— Жуда яхши, — дея гап қотди князь, — сизда назокат ва саховат бор экан! Жуда, жуда ҳам яхши! — Шундай дея у отини елдириб кетди. Қалби аҳмоқона бир завққа тўлган Жюльен унинг ортидан от қўйди.

«Аҳ, агар мен шундай бўлганимда эди, Матильда мендан анави Круазнуани афзал кўрмасди!» У князнинг бу беъмани тентаклигидан қанчалик аччиғланса, ўзидан шунча қаттиқроқ нафратланар ва ўзи ҳам шундай бўла олмаслигидан ўкиниб, князнинг бу қилиқларига қойил қолар эди. Инсон зотининг ўзидан ўзи жирканиши бундан ортиқ бўлмаса керак.

Князь чиндан ҳам Жюльеннинг нимадандир руҳи тушганлигига ишонч ҳосил қилди.

— Гап бундай, азизим, — деди у улар Страсбургга кириб боришар экан. — Бу ишингиз ярамайди энди. Нима, бутун бойлигингиздан ажралиб, хонавайрон бўлдингизми? Ёки, эҳтимол, бирор актриса қизни севиб қолгандирсиз?

Руслар французларнинг урф-одатига жуда таассуб қилишадди-ю, лекин бу соҳада улар тахминан эллик йил орқада юришади. Ҳозир улар Людовик XV асрига тақлид қилишарди.

Севги ҳақидаги бу ҳазил-ҳузул гаплардан Жюльеннинг кўзига тирқираб ёш чиқиб кетди. «Хўш, бу ажойиб йигит билан маслаҳатлашсам нима қилади?...» — дея хаёлидан ўтказди у.

— Ҳа, дўстим,— деди у князга қараб,— сиз чиндан ҳам дилимдагини топдингиз. Афсуски, мен ошиқ бўлиб қолдим, ундан ҳам бадтари, мендан юз ўгиришди. Дилбар бир аёл, у шу ерга яқин бир шаҳарчада яшайди, мени уч кун севди-ю, кейин эса бирдан қувиб юборди, шундан жуда руҳим тушиб юрибди.

Сўнгра у князга сохта исмлар билан Матильданинг феъл-атвори ва характерини тасвирлаб берди.

— У ёғини айтмасангиз ҳам бўлади,— деди Коразов,— ҳа-кимлик қилувчига ихлос қўймоғингиз учун сизнинг ҳикоянгизнинг давомини ўзим айтиб бераман. Бу ёш хонимнинг эри жуда бадавлат одам ёки эҳтимол унинг ўзи жуда асилзода оиладан, менимча, шуниси тўғрироқ бўлса керак. Хулласи калом, у мағруланса арзийдиган аёл.

Жюльен индамай бош ирғади: яна бирор гап айтишга унинг матонати етишмади.

— Жуда яхши!— дея жавоб қилди князь.— Мана сизга уч дона ҳапдори, лекин анча аччиқ ўзиям. Марҳамат қилиб, уни дарҳол ютиб юборинг:

1. Ҳар куни ўша хоним билан... унинг исми нима эди?

— Де Дюбуа хоним.

— Исмдан ҳам берган экан ўзи!— дея хитоб қилди князь қотиб-қотиб кулар экан.— Йўқ, кечирасиз, тушунаман, бу сиз учун муқаддас ном. Шундай қилиб, сиз ҳар куни де Дюбуа хоним билан учрашиб турмоғингиз керак. Лекин зинҳор ўзингизни ундан совигандек ёки ранжигандек қилиб кўрсатманг. Асримизнинг буюк қондаси ёдингизда бўлсин: доим сиздан кутишаётган ишнинг тескарисини қилинг. Сиз ўзингизни унинг илтифотига эришганингиздан бир ҳафта аввал қандай бўлсангиз, худди шундай қилиб кўрсатинг.

— Эҳ, у пайтда мен мутлақо хотиржам эдим,— дея алам билан хитоб қилди Жюльен.— Ўзимча, унга ачинаман холос, дея ўйлардим.

— Парвонанинг қаноти шам алангасида куяди,— дея унинг гапини бўлди князь,— дунё каби кўҳна ўхшатиш бу.

1. Сиз ҳар куни у билан учрашиб турасиз.

2. Сиз асилзода хонимлардан бирининг кўнглини овлай бошлайсиз, лекин бу ўринда сира ҳам эҳтирос намоиш этмайсиз, тушунарлими? Сиздан яшириб ўтирмайман, жуда қийин ролни ижро этмоғингизга тўғри келади, сиз устомонлик қилмоғингиз лозим, лекин найрангни сезиб қолишса: тамом бўлдим дея-веринг.

— У жуда ақлли, мен эса ғирт аҳмоқман. Демак ишим чатоқ,— деди сўниқ товуш билан Жюльен.

— Йўқ, фақат сиз, чамаси, мен ўйлаганимдан ҳам кўпроқ ошиқ бўлиб қолганга ўхшайсиз. Де Дюбуа хоним, тақдир жуда олий насаб ёки саноқсиз бойлик ато этган барча аёллар каби, фақат ўз шахсиятини ўйласа керак. У сизга эмас, ўзига кўпроқ эътибор беради, бинобарин, у сизни билмайди. Дилида севги

жўш урган ўша икки-уч висол дамларида у ўз ҳаёлотига зўр бериб, сизнинг тымсолингизда аси ҳолингизни эмас, балки ўзи ўйлаб чиқарган қаҳрамонни кўрган.

Эҳ, жин урсин! Бунинг турган-битгани алифбо-ку, азизим Сорель, сиз мактаб боласи эмассиз-ку ахир!..

Гап бундай! Қани, манови магазинга кирайлик-чи, мана сизга ажойиб қора галстук, уни Берлингтон-стритдаги Жон Андерсоннинг ўзи тиккан, деб ўйлаш мумкин. Марҳамат қилиб, уни тақиб олинг-да, бўйингизда осилиб турган анови бедаво қора арқонни ташлаб юборинг.

— Хўш айтинг-чи,— дея давом этди князь Страсбургнинг олди зарбофчисининг магазинидан чиқишар экан,— қандай жамиятда аралашиб юради ўша де Дюбуа хоним? Ё худойим! Шунанаям исм бўладими! Жаҳлингиз чиқмасин, азизим Сорель, чин сўзим, шунчаки оғзимдан чиқиб кетди... Хўш, кимнинг кўнглини овлайсиз?

— Жуда одобли бир аёл бор. Унинг отаси пайпоқ фабрикасининг эгаси, ниҳоятда бадавлат одам бўлган. Бу хонимнинг кўзлари жуда ажойиб, бунақасини сира кўрган эмасман, менга жуда ёқади бу кўзлар. У шаҳарнинг олди аёли ҳисобланади. Лекин барча бу устунликларига қарамай, агар олдида тижорат ва дўконлар ҳақида сўз очишса, хоним хижолат тортиб, қизариб кетади. Бахтга қарши унинг отаси Страсбургнинг машҳур савдогарларидан бири бўлган экан.

— Демак,— кула-кула унинг гапини илиб кетди князь,— агар фириб бериш ҳақида сўз очишса, ўша жононингиз сиз тўғрингизда эмас, ўзи ҳақида гапиришяпти, деб ўйлайди. Унинг бу тентаклиги жуда ажойиб ва сиз учун ғоят фойдали: у сизга хонимнинг оҳу кўзларини кўрганингизда эс-ҳушингизни йўқотмаслигингизга имкон беради. Муваффақиятга эришувингиз муқаррар.

Жюльен де ля Моллар хонадонига тез-тез келиб турадиган маршалнинг беваси де Фервак хонимни назарда тутган эди. Бу чет эллик гўзал хоним маршалга унинг ўлиmidан бир йил олдин турмушга чиққан эди. Чамаси, унинг бутун умри бир мақсадга: ўзининг фабрика эгасининг қизи эканлигини барчанинг хотирасидан ўчиришга бағишлангандек эди, Парижда обрў ортирмоқ учун эса, у эзулик тарафдори бўлган хотинларга бошчилик қилмоққа жазм этганди.

Жюльен князга сидқидилдан қойил қолганди: унинг барча бу тентакликларига эга бўлмоқ учун у ҳеч нимани аямаган бўларди! Икки дўстнинг суҳбати жуда чўзилиб кетди. Қоразовнинг боши осмонда эди, ҳали биронта ҳам француз унинг сўзларини бу қадар узоқ тингламаган эди. «Мана, ниҳоят, мақсадимга ҳам эришдим,— дея тантана қиларди ўзича князь,— менинг устозларим гапимга қулоқ солишяпти ва мендан ақл ўрганишяпти».

— Демак, сиз билан келишиб олдик,— дея такрорларди у

Жюльенга ўнинчи марта.— Де Дюбуа хонимнинг олдида ўша пайпоқ фабрикасининг қизи бўлмиш фаришта билан гаплашаётганингизда эҳтиросдан асар ҳам кўрсатмайсиз. Хатларда эса, ақсинча, оташин эҳтирос намойиш этинг. Қотириб ёзилган ишқий мактубни ўқиш — тегма нозик хонимга беқиёс лаззат бағишлайди, бундай мактубни ўқиётганида у ҳузур қилиб дам олади. Бу ўринда устомонлик қилишингизга ҳожат қолмайди, энди у ўз қалбига қулоқ солиши мумкин. Шундай қилиб, унга ҳар кун иккитадан мактуб йўлланг.

— Йўғ-е, зинҳор ундай қиллолмайман!— дея хитоб қилди капалаги учиб Жюльен.— Ундан кўра мени ўғирга солиб янчисинлар, мен икки сатр жумлани ҳам иншо этолмайман, мутлақо мурдаман, азизим, қўлимдан ҳеч нима келмайди. Майли, мени шу ерда ташлаб кета қолинг, шундоқ йўл четига ётаману, жон узавераман.

— Қандайдир жумла иншо этасиз, деб сизга ким айтди? Менинг сафар сандигимда олти том ишқий мактублар ётибди. Ҳамма туридан, ҳар қандай аёл характериға мос келадиганидан бор. Эзгулик тарафдори учун ҳам топилади! Мана дўстим Калисский Лондондан ўн уч қақирим наридаги Ричмонд-Террасда бутун Англиядаги энг гўзал квакер хонимга хушомад қилиб юрган эди.

Жюльен дўсти билан тун соат иккида хайрлашар экан, ўзини энди у қадар бахтсиз ҳис этмасди.

Эртаси кун князь уйига котибни таклиф қилди, икки кундан кейин эса Жюльен ҳафсала билан номерланган ҳамда энг юксак ва энг зерикарли эзгулик устидан ғалаба қозонишга мўлжалланган эллик учта ишқий мактубга эга бўлди.

— Эллик тўртинчи мактуб йўқ,— деди князь,— зеро Калисскийни яхши гап билан қувиб юборишибди. Лекин сизга бари бир эмасми, охир-оқибатда пайпоқ фабрикантининг қизи сизни ҳам ҳайдаб юборса нима қилибди? Сиз ахир фақат де Дюбуа хонимнинг юрагига таъсир ўтказмоқчисиз-ку.

Улар ҳар кун от миниб, бирга сайр қилишарди. Князь Жюльенни жуда яхши кўриб қолди. Унга дафъатан қўйиб қолган меҳрини қандай изҳор қилишни билмай юрган князь охири йигитга бадавлат меросхўр бўлмиш ўз холаваччаларидан бирига уйланишни таклиф қилди.

— Унга уйланганингиздан кейин эса, менинг таъсирим ва манови орденингиз ёрдамида сиз икки йилдан сўнг полковник бўлиб оласиз.

— Лекин бу крест билан мени Наполеон мукофотлаган эмас-ку, бунинг йўриғи бошқа.

— Нима фарқи бор?— дея жавоб қилди князь.— Уни Наполеон таъсис этган-ку, у бари бир Европада энг олий орден ҳисобланади.

Жюльен унинг таклифига деярли рози бўлиб қўйган эди-ю, лекин бурчи олий ҳазратнинг олдиға боришни тақозо этарди;

Қоразов билан хайрлашар экан, у дўстига хат ёзишни ваъда қилди. У ўзи келтирган махфий нотага жавоб олди-да, Париж томон елиб кетди, бироқ икки кунгина ёлғиз ўзи қолиши биланок Франция ва Матильдани тарк этиш Жюльенга жуда катта мусибат бўладигандек туюлди. «Йўқ, мен Қоразов таклиф қилётган ўша миллионларга уйланмайман,— дея қарор қилди у.— Лекин берган маслаҳатидан фойдаланаман.

Ахир кўнгилни овлаш санъати — унинг касби-ку. Мана, ўн беш йилдирки, у бирор бошқа иш билан қизиқмайди,— ҳозир у ўттиз ёшда-ку ахир. Уни ақли паст деб бўлмайди: у қув ва эпчил одам. Жўшқинлик, поэзия бундай характерга тўғри келмайди, унинг руҳи прокурорникига ўхшайди. У ҳолда янаям яхши, у тўғри мулоҳаза юритяпти, дея ўйлашга асос кўпроқ бўлади.

Ҳа, худди шундай қилиш керак: де Фервак хонимга хушомад қиламан.

Тўғри, сал зерикарлироқ бўлса керак, лекин мен унинг ажойиб кўзларига тикилиб юраман, бу кўзлар мени дунёда ҳаммадан кўпроқ севган ўша кўзларга жуда ҳам ўхшаб кетади.

У чет эллик аёл, демак, ўрганмоқ учун янги характер бўлади.

Мен эс-хушимдан ажралапман, ҳалок бўляпман, шу бонсдан ҳам ўша дўстона маслаҳатга риоя қилишим ва ўз қалбимга қулоқ солмаслигим керак».

XXV

Тақводорлик хизматида

Агар мен бундан ақл-идрок билан ва орқа-олдимга қараб лаззатланидиган бўлсам, у ҳолда мен учун бу лаззат бўлмай қолади.

Лопеде Вега

Парижга қайтиб, маркиз де ля Молга, чамаси, унинг ҳафсаласини жуда пир қилган жавоб мактубини топширгач, қаҳрамонимиз унинг хонасидан чиққан заҳоти граф Альтамиранинг олдига қараб югурди. Улим жазосига ҳукм қилиниш каби устунликдан ташқари бу ажойиб инсон жуда донишманд ва художўй ҳам эди; ана шу фазилатлари ва ундан ҳам кўра ўзининг олий насаби туфайли граф де Фервак хонимнинг дидига жуда мос тушар ва улар тез-тез учрашиб туришар эди.

Жюльен графга жуда жиддий қилиб ўзининг ошиқи беқарор бўлиб қолганини айтди.

— У чиндан ҳам жуда олиҳиммат, софдил ва қалби юксак аёл,— деди жавобан граф Альтамира,— лекин бир оз такаббурлиги бор, иезуитликка ҳам мойилроқ. Гоҳида мен у айтган ҳар бир сўзни жуда яхши тушунаман, аммо бутун жумланинг маъносини сира англай олмайман. У билан суҳбатлашаётганимда гоҳи, француз тилини одамлар айтганчалик яхши билмасам керак, дея ўйланиб қоламан. Бу дўстлик жамиятда сизнинг обрў-

этиборингизни оширади. Лекин, биласизми, юринг, яхшиси Бустоснинг олдига борамиз,— деди ҳар бир ишда изчил ва оқилна йўл тутишни яхши кўрадиган граф Альтамира.— У бир вақтлар маршал бевасининг кўнглини овламоқчи бўлган эди.

Дон Диего Бустос худди ўз мижозининг даъволарини эшитаётган адвокат каби бир оғиз ҳам сўз айтмай, уларни ишининг моҳиятини узоқ ва батафсил ҳикоя қилишга мажбур этди. Унинг башараси семириб кетган роҳибникига ўхшарди-ю, лекин қоп-қора шоп мўйлови бор эди. У ўзини жуда маҳобатли тутарди, бироқ аслида ўзи ҳалол карбонарий эди.

— Тушунарли,— деди у ниҳоят Жюльенга.— Сиз, маршал беваси де Фервак хонимнинг бирон пайт ўйнаши бўлганми ёки йўқми, дея сўрамоқчимисиз? Бинобарин: муваффақият қозонишга умид-қилсангиз бўладими? Шу нарса қизиқтиряптими сизни? Сизга шу нарсани айтишим мумкин: шахсан мен мағлубиятга учрадим. Энди, бу ҳол мени ортиқ ранжитмай қўйган бир пайтда унинг характери тўғрисида сизга шуни айтишим мумкин: хонимнинг кайфияти тез-тез бузилиб туради, бунинг устига у анча кек сақлайдиган одам. Бу хислати ҳақида ҳозир сизга ҳикоя қилиб бераман.

Одатда истеъдодли одамлар жуда серзарда бўлишади ва шу боисдан уларнинг барча ишлари кишига хиёл ғалати туюлади. Мен хонимда бу хислатни сезмадим. Аксинча, худди шу голландларга хос вазминлиги ва совуққонлиги учун ҳам у шу қадар гўзал ва тиниқ кўринади.

Испанияликнинг ўзини бундай оғир-вазмин тутиб, суст-кашлик билан сўзлашидан Жюльеннинг зардаси қайнай бошлади, у тоқати тоқ бўлиб, бир неча бор қисқа-қисқа луқма ташлаб, унинг гапини бўлди.

— Гапимни эшитишни истайсизми ўзи?— дея сўради ундан маҳобат билан дон Диего Бустос.

— *Furia trancese*¹ учун мени кечиринг. Қулоғим сизда,— деб жавоб қилди Жюльен.

— Де Фервак хоним бир ёмон кўриб қолса, нафратининг чеки бўлмайди. У умри бино бўлиб кўрмаган қандайдир адвокатлар, бечора шоирларни шафқатсизлик билан таъқиб этади. Анави қўшиқчи шоирлар бор-ку, Қоллега ўхшаганлар, биласизми?

Севгидир касби корим...

Ишқ қуритди мадорим...

ва ҳоказо.

Шундан сўнг Жюльен ўша қўшиқни охиригача тинглашга мажбур бўлди. Испани тушмагур, чамаси, француз тилида қўшиқ айтишни жуда яхши кўрар экан.

Бу ажойиб қўшиқни шу пайтга қадар ҳали ҳеч ким бундай бетоқат бўлиб эшитмаган бўлса керак ўзи.

¹ Французча жўшқинлигим (исп.).

— Маршал беваси,— деди дон Диего Бустос қўшиқни охиригача айтиб бўлгач,— шундай:

Қовоқхонада бўлибман ошиқ...

дея бошланадиган бир қўшиқ муаллифини хонавайрон қилди. Жюльен, яна қўшиқ айтиб қолмаса гўрга эди, дея қўрқиб кетди. Бироқ дон Диего бу гал қўшиқнинг мазмунини батафсил таҳлил қилиш билан чекланиб қўя қолди. Чиндан ҳам бу қўшиқ жуда фосиқона ва одобсиз бир руҳда ёзилган эди.

— Маршал беваси менинг олдимда ўша қўшиққа нисбатан ўз газабинини изҳор қила бошлаган эди,— деди дон Диего,— мен хонимга унинг тоифасидаги аёллар матбуотда босилиб чиқадиган ҳар хил бўлмағур гапларни ўқимасликлари керак, дея эътироз билдирдим. Тақво ва одоб қондаларини қанчалик қаттиқўллик билан ўрнатишмасин, Францияда қовоқхоналар учун шундай асарлар ёзилаверади. Де Фервак хоним ўша қўшиқ муаллифини — иш ҳақининг ярмини ўмариб қолишадиган бечора бир ялангоёқ шоирни бир минг саккиз юз франк маош оладиган ишидан қувдириб юборгач, мен хонимга шундай дедим: «Бу ёғига энди эҳтиёт бўлинг, сиз ўша бечора қофиябозга ўз қуролингиз билан ҳужум қилдингиз, у эса сизга ўз қофиялари билан жавоб беришни мумкин — у тақводорлик тўғрисида биронта қўшиқ ёзади. Барча ҳашамдор меҳмонхоналар сизнинг тарафингизни олишади, бировнинг устидан кулишни яхши кўрадиган одамлар эса, ҳамма ёқда ана шу эпиграммани такрорлаб юришади». Ушанда маршал бевасининг менга нима деб жавоб қилганини биласизми, тақсир? «Худо йўлида мени бутун Парижнинг кўз ўнгида қатл этсалар ҳам майли — бу Фаранцияда илгари сира кўрилмаган томоша бўларди. Шунда халқ юксак эзгуликни эъзозлашга ўрганади. Бу менинг ҳаётимдаги энг ажойиб кун бўларди». Шу гапни айтаётганида унинг кўзларидаги ифодани ҳанузгача унута олмайман.

— Ҳа, унинг кўзлари жуда чиройли!— дея хитоб қилди Жюльен.

— Кўриб турибман, чиндан ҳам ошиқ бўлиб қолибсиз... Шундай қилиб,— дея яна маҳобат билан гап бошлади дон Диего Бустос,— у серзарда эмас, серзарда одамлар эса одатда кекчи бўлишади. Унинг одамларга ёмонлик қилишининг боиси ўзининг бахтсиз эканлигидан бўлса керак. Мен унинг қандайдир пинҳона қайғуси бор, деб гумон қиламан. Эҳтимол, ҳамма гап ўзини тақводор қилиб кўрсатиш ўлгудек жонига текканидадир.

Испаниялик жимиб қолди-да, бир минутча оғиз очмай, Жюльенга тикилиб турди.

— Бутун гап ана шунда,— виқор билан қўшимча қилди у,— Худди шу боисдан ҳам сиз хиёл умид қилсангиз бўлади.

У кишининг кўнгилларини овламоққа уриниб юрган ана ўшаникки йил давомида мен бу тўғрида жуда кўп ўйладим. Сизнинг бутун келажагингиз, жаноби ошиқ, тамоман ана шу буюк сирга боғлиқ: хўш, ўз зиммасига олган ролидан чарчаган ва бахтсизлиги туфайли доим дарғазаб бўлиб юрган мунофиқ эмасмикин бу хоним?

— Ёки, эҳтимол,— дея, ниҳоят, гапга аралашди келганидан буён бир оғиз ҳам сўз айтмай сукут сақлаб ўтирган граф Альтамира,— бу мен йигирма марта сенга айтган ўша эски гапдир: шунчаки у ҳам французча шуҳратпарастлик касалига мубтало бўлгандир, ўша бадном мовутфуруш отаси ҳақидаги хотиралар уни таъқиб этаётгандир. Худди ана шу нарса унга азоб беряпти. Унинг ўзи эса табиатан совуққон ва одамови. У фақат Толедога борса-ю, ҳар кун унга жаҳаннамнинг даҳшатли манзараларини тасвирлаб, азоб берадиган биронга руҳонийнинг қўлига тушиб қолсагина бахтиёр бўлиши мумкин.

Жюльен кетай деб турганида дон Диего янада маҳобатлироқ кўринишга ҳаракат қилиб деди:

— Альтамира менга айтди, сиз ўзимизнинг одамлардан экансиз. Бир кун келиб сиз озодликка эришувимизда бизга ёрдам берасиз, шу боисдан ҳам мен сизнинг ана шу ишингизга кўмаклашмоқчиман. Маршал бевасининг услуби билан танишиб қўйсангиз ёмон бўлмайди. Мана унинг ўз қўли билан ёзган тўртта мактуби.

— Мен уларни кўчириб оламан-да,— дея хитоб қилди Жюльен,— кейин ўзингизга келтириб бераман.

— Бу ерда гаплашган гапларимизни ҳеч қачон ва ҳеч кимга айтмайсиз-а?

— Ҳеч кимга айтмайман, виждоним ҳаққи!— дея қичқирди Жюльен.

Бу гаплардан қаҳрамонимизнинг хиёл кўнгли очилди ва унинг лабларида сезилар-сезилмас табассум пайдо бўлди. «Мана сизга тақводор Альтамира, у менга фосиқлик қилганди ёрдамлашмоқчи бўлиб юрибди!»— деди у ўзига-ўзи.

Дон Диего Бустос билан бўлган ана шу ниҳоятда муҳим суҳбат чоғи Жюльен муттасил д'Алигр саройи минорасидаги соатнинг занг уришига қулоқ солиб ўтирди.

Тушлик пайти яқинлашмоқда эди, у ҳозир Матильдани кўради. Уйга қайтгач, у ҳафсала билан қайта кийинди.

«Мана менинг биринчи тентаклигим,— деди у ўзига-ўзи зинадан пастга тушаётган пайти,— князнинг кўрсатмаларига оғишмай амал қилмоқ керак».

Шундан сўнг у ўз хонасига қайтиб, энг оддий сафар костюмини кийиб олди.

«Энди,— дея ҳаёлидан ўтказди у,— диллимдаги гапларни кўзимдан сездириб қўймасам бўлгани». Соат эндигина беш ярим бўлган эди, тушликни эса олтида қилишарди. У меҳмон-

хонага кирди, у ерда ҳеч ким йўқ экан. Зангори диванини қўриб, Жюльен унинг олдида тиз чўкди-да, одатда Матильда қўлини қўйиб ўтирадиган жойга лабини босди, йигитнинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. «Бирор йўлини топиб, бу аҳмоқона ҳиссиётга чек қўйишим керак,— деди у ўзига-ўзи газаб билан.— У мени ошкор этади ахир». Йигит хўжакўрсин учун қўлига газета олди-да, бир неча бор боққа чиқиб, яна меҳмонхонага қайтиб кириб юрди.

Сўнгра, ҳеч кимга сездирмай, катта эман ортига яширинди ва бутун вужуди қалт-қалт титраганича, ниҳоят, м-ль де ля Моль деразасига қарашга журъат этди. Дераза қопқаси тақа-тақ берк эди, ҳушидан кетиб йиқилишига оз қолган Жюльен анчагача эманга суяниб турди-да, сўнгра мадори қочган оёқларини аранг босиб, боғбоннинг нарвонини кўргани борди.

Бир вақтлар унинг ўзи кериб очган занжир ҳалқаси,— ҳайҳот, у пайтларда ҳаммаси нақадар бошқача эди-я!— ҳамон ўшандай очиқ турарди. Эс-ҳушини деярли йўқотган Жюльен ҳалқани лабига босди.

Меҳмонхона билан боғ ўртасида ана шундай узоқ танда қўйиб юрганидан сўнг Жюльен ўзини ниҳоятда ҳорғин ҳис этди, йигит шу ҳолатга эришганидан жуда хурсанд бўлиб кетди. «Ана энди нигоҳим сўник кўринади ва мен ўзимни ошкор қилиб қўйишдан чўчимасам ҳам бўлади!» Аста-секин ҳамма меҳмонхонага тўплана бошлади: ҳар гал эшик очилганида Жюльеннинг юраги орзиқиб, орқасига тортиб кетарди.

Стол ёнига ўтиришди. Ниҳоят м-ль де ля Моль ҳам пайдо бўлди, у ўзини куттириш одатига биноан ҳаммадан кейин келди. Қиз Жюльенни кўрди-ю, қип-қизариб кетди, йигитнинг сафардан қайтгани ҳақида унга ҳеч ким бир оғиз ҳам сўз айтмаган эди. Жюльен Қоразовнинг маслаҳатини эслаб, унинг қўлларига қаради: Матильданинг қўллари титрамоқда эди. Йигит қаттиқ ҳаяжонга тушди, ҳорғин кўринаётганидан ичидан яна бир бор қувониб қўйди.

Жаноб де ля Моль Жюльенни мақтаб узоқ гапирди, шундан сўнг маркиза унга мурожаат қилиб, йигитнинг ҳорғин кўриниши ҳақида қандайдир жуда илтифотли сўзлар айтишни лозим топди. Жюльен секунд сайин ўзига-ўзи: «Мен мадемуазель де ля Молга кўп қарайвермаслигим, лекин шу билан бирга ундан кўзимни олиб қочмаслигим ҳам керак. Мен бошимга кулфат тушган ўша кундан бир ҳафта олдин қандай бўлсам, худди шундай кўринмоғим даркор.»— дея такрорларди. Хуллас, у ўз хатти-ҳаракатидан мамнун бўлиб, меҳмонхонада қолди. У биринчи марта уй бекасига илтифот этиб, унинг меҳмонларини қўлидан келганича гапга солишга ҳаракат қилди.

Унинг бу назокати муносиб тақдирланди: соат саккизларга яқин маршал беваси де Фервак хонимнинг келгани ҳақида хабар қилишди. Жюльен шу заҳоти ўз хонасига чиқди-да,

ҳафсала билан қайта кийиниб тушди. Бундай диққат-эътибори учун йигитдан жуда миннатдор бўлган де ля Моль хоним ундан хурсанд эканлигини кўрсатиб қўйиш мақсадида де Фервак хонимга Жюльеннинг саёҳати тўғрисида ҳикоя қила бошлади. Йигит маршал бевасининг ёнига ўтирди. Лекин у шундай жойлашдики, кўзлари Матильдага кўринмай қолди. Санъатнинг барча қоидаларига биноан шундай жойлашиб олгач, у ҳайрат ва завқ тўла кўзларини де Фервак хонимга маъноли тикди. Князь Коразов унга совға қилган эллик уч мактубнинг биринчиси худди ана шу туйғу тўғрисидаги сафсата билан бошланарди.

Де Фервак хоним Опера Буффга бормоқчи эканини айтди. Жюльен дарҳол ўша ёққа жўнади. У ерда йигит жаноб де Бовуазига дуч келиб қолган эди, кавалер уни сарой аҳли ложасига киритиб қўйди. Бу ложа де Фервак хоним ложасининг шундоқ ёнгинасида эди. Жюльен ундан кўзини узмай ўтирди. «Кундалик тутиб, бу қамал тафсилотларини ёзиб бормоғим керак,— дея қарор қилди у уйга қайтар экан,— акс ҳолда барча маневрларимни унутиб қўяман». У ўзини зўрлаб, бу зерикарли мавзуда уч-тўрт бет қоғоз қоралар экан, мўъжиза содир бўлиб, м-ль де ля Моль ҳақида бирон марта ҳам эсламади.

Жюльен сафарда юрар экан, Матильда уни деярли унутиб қўйган эди. «Ўйлаб кўрсам, у мутлақо оддий бир одам экан,— дея қарор қилди қиз.— Унинг исми менга умрбод ўзимни қандай иснодга қўйганимни эслатиб юради. Барча рноя қиладиган андиша ва номус қоидаларини ўзимга виждонан сингдириб олмағим керак: бу қоидаларни унутган аёл ҳамма нарсадан мосуво бўлиши мумкин». У маркиз де Круазнуа билан анчадан буён тайёрланиб келаётган никоҳ битимини, ниҳоят, ҳал бўлди деб ҳисоблаш мумкинлигига шама қилди. Жаноб де Круазнуанинг боши осмонда эди. Агар маркизга Матильданинг унга нисбатан муносабатининг бундай ўзгаришига қизнинг лоқайдлик билан тақдирга тан бериши сабаб бўлганини айтишганида эди, у ниҳоятда ажабланган бўларди. Ҳолбуки у қизнинг бу янгича муносабатидан жуда фахрланиб юрган эди.

Бироқ м-ль де ля Моль Жюльенни кўрган заҳоти бутун ниятлари бир зумда ўзгарди қолди. «Ахир у рости билан ҳам менинг эрим-ку,— деди у ўзига-ўзи.— Агар мен чиндан ҳам ақл-идрок билан иш тутиб, эзгу йўл тутмоқчи бўлсам, у ҳолда, турган гап, фақат Жюльенгагина турмушга чиқишим керак».

У олдинданоқ, йигит ўзини бахтсиз кўрсатиб, турли дил сўзлари билан безор қилса керак, дея кутар ва унга нима деб жавоб бериши ҳақида ўйлар эди. Зеро, унинг назарида, улар стол ёнидан туришлари биланоқ Жюльен у билан сўзлашмоққа ҳаракат қилиши аниқ эди. Бироқ йигит у билан сўзлашишга ҳаракат қилиш у ёқда турсин, аксинча, меҳмон-

хонада хотиржам ўтираверди ва ҳатто боғ томон бирон марта ўгирилиб қарамади — бунга у қандай қийинчилик билан эришгани ёлғиз худога маълум! «У билан бошиданоқ очикчасига гаплашиб олганим маъқул», — дея қарор қилди м-ль де ля Моль ва ёлғиз ўзи боққа чиқди. Аммо Жюльендан дарақ бўлмади. Матильда меҳмонхонанинг катта ойнабанд эшиги ёнидан ўта туриб, унинг де Фервак хонимга Рейннинг тоғли соҳилларида тез-тез учраб турадиган ва у ерларга ўзига хос гўзаллик бахш этадиган кўҳна қасрларнинг харобалари тўғрисида шавқ билан ҳикоя қилаётганини кўриб қолди. Йигит энди баъзи салонларда ақллилик нишонаси ҳисобланадиган бу сентиментал ва жимжимадор нутқ санъатини маълум қадар эгаллаб олган эди.

Агар князь Коразов Парижда бўлганида эди, у сўзсиз фахрланса арзирди: бу кеча ҳамма воқеалар худди у башорат қилгандек содир бўлмоқда эди.

Эртаси куни ҳам, ундан кейинги кунларда ҳам у Жюльеннинг хатти-ҳаракатини албатта маъқуллаган бўларди.

Сирли гуруҳ аъзолари олиб бораётган сиёсий ўйин натижасида бу тўда бир неча зангори лентани тақсимлаш ҳуқуқига эга бўлди: де Фервак хоним, орденлардан бири отамнинг амакисига берилиши керак, дея талаб қилмоқда эди. Маркиз де ля Моль эса худди шуни қайнатаси учун даъво қиларди, улар шу мақсадда биргалашиб ҳаракат қилаётганлари сабабли маршал беваси де ля Моль саройига деярли ҳар куни ташириб буюриб турарди. Маркиз ҳадемай министр этиб тайинланиши ҳақида Жюльен худди ана шу хонимдан билиб олди: жаноб де ля Моль гуруҳга Хартияни қандайдир икки-уч йил ичида ва ҳеч қандай тўс-тўполонсиз бутунлай йўқ қилишнинг моҳирона режасини таклиф қилибди.

Жаноб де ля Моль министр бўлиб олган тақдирда эса, Жюльен вақти келиб епископлик даражасига кўтарилишини умид қилса бўларди, бироқ энди барча бу орзу-истаклар унинг учун қандайдир парда ортига яширингандек бўлиб қолганди. Мабодо у гоҳида бу орзуларни эслаган тақдирда ҳам улар йигитнинг кўз ўнгига қандайдир мавҳум ва йироқ бир ҳаёл сифатида гавдаланарди. Уни савдойи қилиб қўйган бу машъум муҳаббат йигитнинг барча ҳаётини қизиқишларини ўзгартириб юборган эди: у энди нима ҳақида ўйламасин, ҳаммаси келажакда унинг м-ль де ля Моль билан муносабати қандай бўлишига боғлиқ бўлиб қолганди. Йигит беш-олти йил ана шундай зўр бериб ҳаракат қилиш натижасида қизнинг муҳаббатини тақрор қозонишга умид қиларди.

Ниҳоятда совуққон ва сергак бўлган бу йигит, кўриб турибмизки, гирт телбалик ҳолига тушибди. Бир вақтлар унинг кўзга яққол ташланадиган фазилятларидан энди фақат саботгина қолибди. Сиртдан қараганда, у ўз хатти-ҳаракатида князь Коразов тузиб берган режага оғишмай амал қиларди; ҳар ку-

ни кечқурун у де Фервак хонимнинг креслоси ёнига бориб ўтирарди, бироқ энди унинг бир оғиз сўз айтишга мажоли йўқ эди.

Иигитнинг Матильдага ўзини дилидаги муҳаббатидан фориғ бўлгандек қилиб кўрсатишга зўр бериб уриниши, унинг силласини қуритмоқда эди. У маршал беваси ёнида мутлақо жонсиз бўлиб ўтирар, ҳатто кўзларида ҳам, жисми қаттиқ азоб чекаётган одамники каби, барча ифодалар сўниб қолгандек туюларди.

Дунёқараш бобида уни герцогиня даражасига кўтариши мумкин бўлган эри айтган ҳар бир сўзни айнан такрорлайдиган де ля Моль хоним, мана, бир неча кундирки, Жюльеннинг беқиёс фазилатларини кўкларга кўтариб мақтаб юрарди.

XXVI

Савобли муҳаббат

Аделинада бешак такаббурлик бор эди, Ҳар бир муомалада кибру ҳаво ҳукмрон. У ғурур, кибру ҳаво ҳисларни жиловларди, Туйғуларни эркига қўймас эди ҳеч қачон, Ҳисларни бўш қўймоқчи — жиноятдай бўларди.

Худди шундоқ, нафратли, парво ҳам қилмай, боён Узидан кетганича қотиб турар пурвиқор.

Байрон. «Дон Жуан», XIII боб, 39-банд

«Бу онладагиларнинг ҳаммаси қандайдир ҳовлиқиб фикр юритишади,— дея ўйларди маршалнинг беваси.— Мана энди улар манови аббатчаларига шайдо бўлиб юришибди. Иигитча эса кўзларини сизга тикиб гапингизга қулоқ солишдан бошқасини билмайди. Лекин кўзлари анча чиройли қурмағурнинг».

Жюльен эса ўз навбатида де Фервак хонимнинг муомаласида бекам-кўст назокат ва ҳар қандай кучли ҳис-туйғудан бутунлай маҳрумлик сифатида намоён бўладиган асилзодаларга хос вазминлик намунасини кўрарди. Дафъатан қилинган биронта кескин ҳаракат, ўзини тута билмаслик худди ўзига тобе одамларга енгил муомала қилиш каби де Фервак хонимни доим хижолатга соларди. Ҳиссиётга берилиш унинг назарида маънавий носоғлик каби бир нарса эдики, бундай хислатдан инсон уялмоғи лозим бўларди, зеро бу нарса олий табақага мансуб бўлган кишининг шаънига сира ҳам ярашмас эди. У энг яхши кўрадиган нарса қиролнинг сўнгги шикори ҳақида суҳбат қуриш бўлиб, севимли китоби эса, «Сен-Симон».

нинг мемуарлари» эди. Хоним айниқса бу китобнинг шажара қисмини яхши кўрарди.

Меҳмонхонада де Фервак хонимнинг сеvimли жойи бор эди, зеро у ернинг ёруғи хонимнинг ҳуснини янада бўрттириб кўрсатарди. Жюльен бун билар ва шу боисдан ҳам олдинданоқ ўша ерга бориб, ўрнашиб оларди. Лекин у доим стулни Матильда кўринмайдиган қилиб ўтиришга ҳаракат қиларди. Йигитнинг ўжарлик билан ундан ўзини олиб қочишидан ҳайратга тушган қиз шундай ажойиб кечалардан бирида зангори диванни тарк этди-да, қўлида тикаётган каштаси билан маршал беваси креслоси олдида турган мўъжазгина стол ёнига келиб ўтирди. Жюльен энди уни яқиндан, де Фервак хоним шляпаси соябонининг шундоққина тагидан кўриб турарди. У ўз тақдирининг ҳукмдори бўлиб қолган бу кўзларни кутилмаганда шундай яқиндан кўриб, аввалига қўрқиб кетди, кейин эса бирдан бутун лоқайдлиги ғойиб бўлиб, сўзлай бошлади, сўзлаганда ҳам жуда яхши сўзлади.

У фақат де Фервак хонимга қараб сўзларди-ю, бироқ мақсади Матильданинг қалбига таъсир қилиш эди. Йигит шу қадар берилиб кетдики, де Фервак хоним унинг нималар ҳақида гапираётганини мутлақо тушунмай қолди.

Бу ажойиб муваффақият эди. Агар Жюльен нутқини немисларга хос мистик, юксак диний ва иезуитларча руҳдаги бир неча ибора билан якунлашнинг фаҳмига бурганида эди, де Фервак хоним, чамаси, уни дарҳол асрни тубдан ўзгартирувчи буюк кишилар сафига қўшиб қўйган бўларди.

«Майли, агар у де Фервак хоним билан шундай берилиб суҳбат қуриш даражасида бефарқ экан,— дея ўзига тасалли бермоқчи бўларди м-ль де ля Мольт,— у ҳолда унинг гапларига ортиқ қулоқ солиб ўтирмайман». У чиндан ҳам кечанинг охиригача ўз сўзида турди, бироқ бунга у осонликча эришмади.

Ярим кечада қиз қўлида шамдон билан онасини ётоқ бўлмасига кузатиб қўяр экан, де ля Мольт хоним зинапояда тўхтаб, Жюльенни мақтай бошлади. Бу гапдан Матильданинг янада кўпроқ зардаси қайнади ва у туни билан ухлаёлмай чиқди. У фақат бир нарсани ўйлаб таскин топарди: «Мен нафратланадиган хислатлар маршал бевасига фазилат бўлиб кўринади, албатта. У Жюльенни жуда ажойиб йигит деб ҳисоблаётган бўлса керак».

Жюльеннинг ўзига келсак, у ҳаракатсизлик ҳолатидан қутулган бўлиб, энди ўзини унчалик бахтсиз ҳис этмасди, унинг кўзи тасодифан рус чармидан ишланган ва князь Қоразов эллик уч дона ишқий мактубга қўшиб совға қилган кармонга тушиб қолди. Йигит биринчи мактубни очди-ю, унинг охирида: «Биринчи мактуб биринчи учрашувдан сўнг орадан бир ҳафта ўтгач юборилади», деган иловани ўқиди.

«Ана холос, кечикибман-ку!— дея хитоб қилди Жюльен,—

де Фервак хоним билан учраша бошлаганимга анча бўлди-ку ахир». У дарҳол ўша ишқий мактубни кўчириб ёза бошлади, бу эзгулик тўғрисидаги ҳар хил баландпарвоз сўзлар қалаштириб ташланган ваъзгўйликнинг худди ўзгинаси эди, уни ўқиган одам зерикиб ўлиши мумкин эди. Жюльеннинг омади бор экан, у иккинчи саҳифани кўчира туриб, ухлаб қолди.

Бир неча соатдан сўнг у кўзига тушган қуёш нуридан уйғониб кетди, маълум бўлишича, у туни билан шундай стол ёнида ўтириб чиқибди. Энди унинг учун ҳаётдаги энг машаққатли нарса уйғониш дақиқаси бўлиб қолган эди, зеро йигит кўзини очиши биланоқ ўз бахтсизлигини эсларди. Бу тонгда эса хатни кўчириб тугатар экан, у деярли жилмайиб ўтирди. «Наҳотки,— дерди у ўзига-ўзи,— дунёда чиндан ҳам шундай гапларни ёзишга қодир бўлган биронта йигит топилса!» Мактуб охирида у қалам билан ёзилган шундай иловани ўқиди:

«Бу мактубларни ҳаворанг камзул кийиб, қора галстук тақиб, шаҳсан отда элтиб бермоқ лозим. Мактуб швейцарга топширилади, бу пайтда ғамзада кўриниш керак,— кўзларида чексиз маъюслик ифода этилмоғи лозим. Агар оқсоч қиз учраб қолгудек бўлса, гўё сездирмай кўздан бир томчи ёшни артиб олган киши бўлиб кўриниш керак. Оқсоч қизга бир-икки оғиз ширин сўз айтилади».

Жюльен бу талабларга қатъиян амал қилди.

«Мен анча сурбетлик қиялман,— дея хаёлидан ўтказди у де Фервак саройидан чиқиб келар экан,— лекин Коразов ўзидан кўрсин. Ўз тақвоси билан шуҳрат қозонган шундай хонимга мактуб йўллашнинг ўзи бўладими! Энди у мени қандай нафрат билан қарши олишини тасаввур қиялман! Роса томоша бўлади-да ўзиям! Чамаси, фақат шу комедиягина кўнглимни бир оз очса керак. Ҳа, «мен» дея аталмиш мана шу манфур нухгани яхшилаб сазойи қилиш керак. Ёлғиз шу парсагина менинг вақтимни хуш қилса керак. Агар ўзимни жиноят қилишга қодир деб ҳис этганимда бир оз кўнгил очиш учун ҳам ўша жиноятни қилган бўлардим».

Бутун шу ой давомида Жюльен фақат отини отхонага олиб кираётган дақиқалардагина ўзини бир оз бахтли ҳис этарди. Коразов унга ўзидан юз ўгирган маҳбубасига қарашни қатъиян тақиқлаб қўйган эди, бу ўринда ҳеч қандай баҳона инobatга олинмасди. Отнинг таниш дупур-дупури, Жюльеннинг отбоқарни чақириш учун отхона дарвозасини қамчи билан тақиллатиш одати туфайли Матильда баъзан парда ортидан ҳовлига қараш учун беихтиёр дераза ёнига келарди. Парда жуда юпқа бўлиб, Жюльен унинг ортидаги қизни яққол кўриб турарди. У шляпаси соябони остидан сездирмай Матильдага қарар экан, қизнинг қоматини кўрарди-ю, бироқ кўзларини илғай олмасди. «Шундай экан, у ҳам менинг кўзларимни кўра олмайди,— дея мулоҳаза юритарди йигит.— Демак, бу қараганим ҳисобга кирмайди».

Кечқурун де Фервак хоним унга, худди эрталаб Жюльен жуда маъюс бир қиёфада унинг швейцарига топширган ўша фалсафий-мистик ва диний трактатини олиб ўқимагандек муомала қилди. Бир кун илгари Жюльен тасодифан суҳандонлик қилиш йўлини топган эди: бу гал у атайлаб Матильданинг кўзлари кўриниб турадиган жойга ўтирди. Матильда ҳам маршал беваси пайдо бўлиши биланоқ зангори диванни тарк этди, бошқача қилиб айтганда, ўз тўғарагига хиёнат қилди. Жаноб де Круазнуа, чамаси, унинг бу янги инжиқлигидан гоёат ташвишга тушиб қолган эди: унинг бундай очиқдан-очиқ рашжиши Жюльеннинг дилидаги изтиробни бир оз юмшатгандек бўлди.

Бу кутилмаган қувончдан унинг суҳандонлик санъати чиндан ҳам жуда юксак чўққиларга кўтарилиб кетди. Шуҳратпарастлик ҳар қандай юракка, ҳатто букилмас тақводорлик маконини бўлмиш қалбларга ҳам осонгина кириб боради. Шу боисдан ҳам маршал беваси каретасига ўтирар экан, шундай қарорга келди: «Йўқ, де ля Моль хоним рост гапни айтибди: бу навқирон аббати тушмагур чиндан ҳам ажойиб одам экан. Чамаси, у аввалига мендан уялиб юрган бўлса керак. Ахир бу уйда кимга қараманг, ҳаммасида қандайдир енгилтаклик нишонасини кўрасиз, бу ерга келиб турадиган тақводор зотларнинг ҳаммаси тақвосини ёши ўтганда орттирган, улар фақат кексаликлари туфайлигина ўзларини шундай вазмин тутишади. Йигитча сўзсиз бу фарқни тушуниб қолган. Унинг услуби дурустгина экан, лекин мен унинг бу мактубидаги маслаҳат сўраб, тўғри йўлга солишни илтимос қилишида ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир туйғу яширинмаганмикин, дея чўчияпман.

Ундай десам, одамни тўғри йўлга солиш худди шундай бошланишига мисоллар озмунчами. Мени айниқса умидвор қиладиган нарсаси — бу бошқа йигитлар менга ёзган хатлар билан у ёзган мактуб услуби ўртасидаги фарқ бўляпти. Бу руҳоний йигитнинг мактубидаги юксак меҳр-оқибат, самимий жиддият ва чуқур ишончга эътибор бермаслик мумкин эмас. Унда Массильонга хос мулойим эзгуликнинг қандайдир нишончалари кўринади».

XXVII

Энг яхши черков мансаблари

Хизматлар! Иқтидор! Фазилат!
Ҳаммаси бўлмаган гап! Биронта
тўдага мансуб бўлмоқ керак.

Телемак

Вақти келиб француз черковининг энг юксак мартабаларини тақсимлаш ҳуқуқига эга бўладиган бу аёлнинг онгида илк бор Жюльен ва епископлик унвони ҳақидаги тушунчалар худ-

ди ана шу йўсинда уйғунлашиб пайдо бўлди. Бироқ бу муваффақият Жюльенга мутлақо таъсир қилмаган бўларди: ҳозир у ўз қайғусидан бўлак ҳеч нима тўғрисида фикр юрита олмасди, атрофдаги ҳамма нарса эса унга шу қайғусини эслатаётгандек, уни бўрттириб кўрсатаётгандек туюларди; масалан, энди унга ўз хонаси ниҳоятда хунук кўрина бошлади. Кечқурун у қўлида шам билан хонасига кириб борганида, у ердаги ҳар бир предмет, ҳар бир нарса гўё товушини кўтариб, шафқатсизлик билан қайғусининг бирор янги тафсилоти ҳақида қичқираётгандек туюларди.

«Хўш, бугун мен яна мажбурий хизматни ўтайман,— деди у ўз хонасига димоғи чоғ бўлиб кирар экан. Анчадан бери унинг кайфияти бундай яхши бўлмаган эди.—Иккинчи мактуб ҳам худди биринчисига ўхшаб зерикарли бўлса керак, деб умид қиламиз».

Мактуб янада зерикарлироқ бўлиб чиқди. Ўзи кўчириб ёзаётган гаплар унга шу қадар бемаъни бўлиб туюлардики, охирида йигит унинг мазмунни устида бош қотириб ўтирмай, беихтиёр сатрма-сатр кўчираверди.

«Бу гаплар шу қадар тумтароқли эканки,—дерди у ўзига ўзи,— ҳатто Лондондаги дипломатия профессори менга кўчиртирган Мюнстер трактатининг расмий моддаларидан ҳам ўтиб тушаркан».

Фақат шундан кейингина у дафъатан де Фервак хонимнинг маҳобатли испан дон Диего Бустосга қайтариб беришни унутган ўша мактубларни эслади. Йигит уларни қидириб топди: очигини айтганда, улар бемаъни ва дабдабали гапларни қалаштириш бобида рус амалдори ёзган мактубларнинг худди ўзгинаси эди. Ҳаммаси мавҳум гаплар. Гўё бу гапларда ҳаммасини айтиш ва шу билан бирга ҳеч нима айтмасликка жазм этилгандек туюларди. «Услуби—Эол арфаси¹нинг ўзгинаси,— дея хулоса қилди Жюльен.— Улим ва охират ҳақидаги бу ўлгудай тумтароқли мулоҳазаларда мен кулгили бўлиб кўринишдан қўрқинчдек аянчли фикрдан бўлак биронта жонли фикр кўрмайман».

Биз ҳозир қисқатгина баён қилиб берган монолог икки ҳафта давомида муттасил такрорланиб турди. Биронта диний китобнинг таҳлилига ўхшаш мактубни кўчира туриб ухлаб қолиш, эртасига маънос бир қиёфада хатни элтиб бериш, ҳеч бўлмаса Матильданинг кўйлагини кўриш умидида отни етаклаб отхонага олиб бориш, ишлаш, агар де Фервак хоним де ля Моля хонадонига ташриф буюрмаса, кечқурунлари Операга равона бўлиш— Жюльеннинг ҳаёти ана шундай бир маромда кечмоқда эди. Де Фервак хоним маркизанинг ҳузурига келган пайтлари бу ҳаёт бирмунча қизикарлироқ ўтарди, ана шунда

¹ Қадимги грек афсоналарида шамол худоси бўлмиш Эолнинг арфаси **шамолда** пазик садолар чиқариб, кишининг уйқусини келтирар экан (тарж.).

маршал беваси шляпасининг соябони остидан йигитга Матильданинг кўзлари кўриниб турар ва бундан унинг суҳандонлиги кўзирди. Унинг жонли, ҳиссиётга тўла нутқи борган сайин таъсирлироқ ва шу билан бирга самимийроқ бўлиб борарди.

Жюльен ўзининг барча нутқлари Матильдага бутунлай бемаъни гаплар бўлиб туюлаётганини жуда яхши тушунарди-ю, лекин қизни бу суҳандонлигидаги назокат билан ҳайратга солишни истарди. «Айтаётган гапларимда мунофиқлик қанча кўл бўлса, унга шунча кўпроқ ёқишим керак»,— дея ўйларди Жюльен ва ниҳоятда дадиллик билан табиат гўзалликларини кўпиртириб мақташга тутинарди. Тез орада у маршал бевасига чакана одам бўлиб кўринмаслик учун айниқса оддий ва бамаъни фикрларни баён қилишдан қочиш лозимлигини тушуниб қолди. Йигит шу йўсинда давом этаверди. Баъзан у ўзи ёқишга ҳаракат қилаётган бу икки хонимнинг кўзларидан унинг гапларини манзур кўришаётгани ёки лоқайд тинглашаётганига қараб, суҳандонлигини хиёл қисқартирар эди.

Хуллас, энди унинг ҳаёти вақтини бутунлай ҳаракатсиз ўтказган ўша изтиробли кунларга қараганда анча жонлироқ кечмоқда эди.

«Хўш,— деди у ўзига-ўзи бир кун и кечқурун,— мана ўша жирканч диссертациялардан ўн бешинчисини ҳам кўчириб ёзипман. Олдинги ўн тўрттасини маршал бевасининг швейцарига ўз қўлим билан топширдим. Чамаси, хонимнинг ёзув столи тортмаларини шу хатлар билан тўлдириб юборган бўлсам керак ўзиям. У бўлса менга муносабатини сира ҳам ўзгартиргани йўқ, гўё мен ҳеч қачон унга хат ёзмагандек! Охири нима бўларкин, билмадим. Бу саркашлигим ўзимнинг меъдзмга ургандек, унинг ҳам жонига тегмасмикин? Шуни тан олиш керакки, Коразовнинг ричмондлик ўша офатижон квакер аёлни севиб қолган рус дўсти, чамаси, бир вақтлар жуда даҳшатли одам ўтган бўлса керак. Одам дегани ҳам шунақа мижғов бўладими ахир!»

Буюк саркарда ўтказаётган маневрларнинг ногаҳон шоҳиди бўлиб қолган ҳар қандай оддий одам каби Жюльен рус йигити димоғдор инглиз хонимнинг юрагидан уриш учун қилган бу ҳужумида ҳеч балони тушунмай қолган эди. Дастлабки қирқ мактубнинг ҳаммаси фақат унга нома йўллашдек беадабгарчилик учун узр сўрашга мўлжалланган эди. Чамаси, ўлгудек зерикиб юрган ўша жондонни ўз ҳаётига қараганда, эҳтимол, бир оз қизиқарлироқ бўлган ўша мактубларни олиб ўқишга кўниктирмоқ зарур эди.

Бир кун и эрталаб Жюльенга хат келтириб беришди. У де Фервак хонимнинг муҳрини таниди-ю, хатни шоша-пиша очиб ўқиди. Бир-икки ҳафта илгари бутун қалбини ҳасрат қоплаган Жюльен сира ҳам бундай шошилмаган бўларди. Бу бор-йўғи тушки зиёфатга таклифнома экан.

Йигит князь Коразовдан йўл-йўриқ қидира бошлади. Аф-

суски, рус йигитнинг кўнгли оддий ва тушунарли қилиб ёзиш лозим бўлган жойда Дор каби жимжимадор услубда ёзишни тусаб қолган экан, Жюльен маршал бевасиникидаги зиёфат чоғи юзида қандай руҳий ҳолат ифодалаш лозимлиги тўғрисида ҳеч қандай кўрсатма топа олмади.

Маршал бевасининг муҳташам меҳмонхонаси Тюильридаги Диана галереясидек ҳамма ёғига зарҳал қопланган бўлиб, деворларга нақшинкор ромларга солинган картиналар осиб ташланган эди. Баъзи картиналарда мўйқаламнинг янгигина изи кўриниб турарди. Жюльен кейинчалик баъзи сюжетларнинг бекага ахлоқсизроқ бўлиб кўрингани ва хоним картиналарни тузатиб қўйишни буюрганини билиб олди. «Чиндан ҳам ахлоқ асри деб атаса бўлади буни!»— дея хаёлидан ўтказди у.

Бу салондаги меҳмонлар орасида йигит махфий нота ёзишда иштирок этган уч кишини таниди. Улардан бири, маршал бевасининг тоғаси бўлмиш монсиньор епископ*** диний назоратда мансабга тайинлаш ишларини идора этар ва одамларнинг айтишича, жиянининг биронта ҳам гапини икки қила олмас эди. «Роса ўсибман-ку,— деди ўзига-ўзи маънос жилмайиб Жюльен.— Яна бу гапларнинг ҳаммасига нақадар бефарқ эканлигимни айтмайсизми! Буни қарангки, машҳур епископ*** билан бир дастурхон тепасида ўтирибман-а».

Зиёфат ўртамиёна бўлди-ю, лекин бу ердаги суҳбатдан кишининг кўнгли беҳузур бўларди. «Бирор бўлмағур китобнинг мундарижасига ўхшайди,— дея ўйларди Жюльен.— Инсон фикрининг барча буюк проблемалари ҳақида бу қадар гердэйиб гапиришларига ўлайми! Агар гапираётган гапларига уч минут қулоқ солиб турсанг, қай бирига: бу суҳандоннинг манманлигигами ёки унинг ўтакетган жоҳиллигига кўпроқ ҳайратланишни билмай қоласан киши».

Китобхон, чамаси, академикнинг жияни ва бўлажак профессор бўлмиш Тамбо исмли бўлмағур бир ёзувчини унутиб ҳам юборган бўлса керак. У де ля Моль саройи меҳмонхонасидаги ҳавони ўзининг ифлос ғийбатлари билан заҳарлаб юргувчи эди.

Худди ана шу ярамас одам Жюльенда, гарчи де Фервак хоним унинг мактубларига жавоб бермаётган бўлса-да, бу хатларда изҳор этилган туйғуларга хайрихоҳлик билан қараса керак, деган фикрни туғдирди. Жаноб Тамбонинг ичи қора бўлиб, у Жюльеннинг муваффақиятлари тўғрисида ўйлаганида ҳасаддан ёрилиб ўлай дерди. Лекин бошқа жиҳатдан олганда, энг истеъдодли одам, шу билан бирга ҳар қандай аҳмоқ ҳам, бир вақтнинг ўзида икки жойда бўла олмагани каби, «агар бу Сорель офатижон де Фервак хонимга ўйнаш бўлиб олса,— дерди ўзига-ўзи бўлажак профессор,— у ҳолда хоним уни черков қошида бирор ёғлироқ ишга жойлаб қўяди, мен эса шу зайлда де ля Моль саройида ундан қутулиб оламан».

Жаноб аббат Пирар ҳам Жюльенга унинг де Фервак саройида эришган муваффақиятлари хусусида бир талай насиҳатлар қилди. Бу ўринда қаттиққўл янсенист ва тақводор маршал бевасининг эски урф-одатларни тиклаш ва монархияни мустаҳкамлашга даъво қиладиган иезуитлар салони ўртасидаги рақобат ўз кучини кўрсатган эди.

XXVIII

Манон Леско

Ниҳоят, у монастирь нозирининг аҳмоқлиги ва эшакдек ўжарлигига бутунлай ишонч ҳосил қилгач, унга жуда оддийгина қилиб: оқни қора, қорани эса — оқ дея хушомад қила бошлади.

Лихтенберг

Рус мактубларига берилган изоҳларда ўзинг нома йўллайдиган хонимга гап қайтариш қатъиян тақиқланган эди. Шу билан бирга доимо сажда қилиш даражасида иззат-эҳтиром намойиш этиш лозим, дея тайинланганди; барча мактубларга ана шу негиз асос қилиб олинган эди.

Бир куни кечкурун, Операда, де Фервак хонимнинг ложасида ўтирар экан, Жюльен «Манон Леско» балетини кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Бундай мақтовларига асос бўлган ягона сабаб ўзининг бу балетни мутлақо бўлмағур дея ҳисоблаши эди.

Маршал беваси балетнинг аббат Прево романига қараганда анча заифроқ чиққанини айтди.

«Шунақами ҳали!— дея ўйлади ажабланган ва қизиқиб қолган Жюльен.— Шундай тақводор хоним романи мақтаб ўтирса-я!» Де Фервак хоним, минг афсуски, ишқ васвасасига осонгина берилиб кетадиган ёшларни ўзларининг жирканч асарлари билан йўлдан оздирувчи барча бу қоғоз булговчиларга нисбатан ҳафтада камида икки-уч марта нафрат изҳор қилишни ўз бурчи деб ҳисобларди.

— Бундай ахлоқсиз, хавфли асарлар орасида,—дея давом этди де Фервак хоним,—айтишларича, «Манон Леско» биринчи ўринда турар экан. Ахлоқсиз қизнинг янглишувлари ва шунингдек, адолатли равишда изтироб чекишлари жуда таъсирли ва ҳаққоний қилиб тасвирланган, дейишади. Лекин, дарвоқе, бу ҳол сизнинг Бонапартингизга Муқаддас Елена оролида, бу роман малайларга мўлжаллаб ёзилган, демоқ учун халал бермабди.

Мулзам бўлиб ўтирган Жюльен бу сўзларни эшитиб, дарҳол ҳушига келди. «Мени маршал бевасининг кўз ўнгида бадном этмоқчи бўлишибди, унга менинг Наполеонга иҳлос қўй-

ганимни айтиб беришибди. Бу ҳол унинг иззат-нафсига қаттиқ текканидан хоним буни менга шама қилишдан ўзини тийламади». Бу кашфиёт бутун кеча давомида йигитнинг фикр-хаёлини банд этиб, у анча жонланиб қолди. Улар маршал беваси билан Опера вестибюлида хайрлашар эканлар, хоним унга қараб шундай деди:

— Ёдингизда бўлсин, тақсир, мени севган одам Бонапартга ихлос қўймаслиги керак. Уни, нари борса, тақдирнинг тақозоси сифатида тан олиш мумкин. Боз устига ўша одамда руҳий назокат деган нарсаси бўлган эмас, у санъатнинг буюк асарлари қадрига етди билмаган.

«Мени севган одам!—деди тақдорларди Жюльен.— Бу гап ё ҳеч қандай маънони англатмайди, ё унда жуда катта маъно бор. Биз бечора провинцияликлар дунёдан тилнинг бундай сирларини тушунмай ўтиб кетадиганга ўхшаймиз». Сўнгра маршал бевасига аталган узундан-узоқ хатни кўчириб ёзар экан, Жюльен тинимсиз де Реналь хонимни эслаб ўтирди.

— Буни қандай тушунмоқ керакки,—деди унга де Фервак хоним эртаси кунни Жюльенга жуда ғайритабиий туюлган лорқайд бир оҳангда,—сиз, янглишмасам, кеча кечқурун Операдан қайтганингиздан сўнг менга ёзган хатингизда *Лондон* ва *Ричмонд* тўғрисида гапирибсиз?

Жюльен қаттиқ довдираб қолди: чамаси, у мактубнинг мазмунини ҳақида бош қотириб ўтирмай сатрма-сатр кўчира туриб, *Лондон* ва *Ричмонд* сўзлари ўрнига *Париж* ва *Сен-Клу* деб ёзиш лозимлигига эътибор бермаган бўлса керак. Йигит бирор гап айтишга уринди-ю, лекин жумласини охиригача етказа олмади. Унинг қаттиқ кулгиси қистаганидан нафаси сиқилмоқда эди. Ниҳоят, у: «Инсон қалбининг ақл бовар қилмас идеаллари ҳақидаги юксак мулоҳазаларга берилиб кетганим бондан сизга мактуб ёза туриб, шундай хатга йўл қўйган бўлишим мумкин», деган баҳонани айтиб қутулди.

«Мен яхши таассурот қолдирдим,—деди қарор қилди у,—бугунчалик энди бу диққинафас маконни тарк этсам бўлар». Шундан сўнг у де Фервак хонимнинг саройидан деярли югурганича чиқиб кетди. Кечқурун у кеча кўчириб ёзган мактубнинг асл нусхасини олди-да, рус йигит *Лондон* ва *Ричмонд*ни тилга олган ўша машъум жойини осонгина топди. Жюльен бу мактубнинг деярли севги изҳори эканини кўриб қаттиқ ҳайратга тушди.

Унинг гапларидаги худди ана шу зоҳирий табиийлик билан мактубларининг салкам диний китоблардагидек теранлиги орасидаги фарқ де Фервак хонимни унга эътибор беришга мажбур этганди. Маршал беваси айниқса унинг узундан-узоқ жумлаларига мафтун бўлиб қолган эди. Бу услуб анани ахлоқсиз Вольтер расм қилган узук-юлуқ жумлаларга сира ҳам ўхшамасди! Гарчи қаҳрамонимиз ўз нутқидан ҳар қандай соғлом

фикр нишонларини бутунлай сиқиб чиқаришга қаттиқ ҳаракат қилаётган бўлса-да, ҳар қалай, гапларида енгилгина антимонархизм ва шаккоклик руҳи сезилиб турардики, бу ҳол де Фервак хонимнинг эътиборидан четда қолмади. Ғоят хушахлоқ бўлган, лекин бутун кеча давомида биронта ҳам жонли фикр айтолмайдиган кишилар орасида яшовчи бу хоним гарчи бундан ғазабланишни ўз бурчи деб ҳисобласа-да, бир оз янгиллигининг иси келиб турган ҳар қандай нарсага жуда таъсирчан эди. Аёл бу иллатни *енгилтак асрнинг нишониси* дея атарди.

Аммо бундай меҳмонхоналарга бирор мақсад йўлидагина бориб туриш мумкин. Жюльеннинг мутлақо шавқсиз бу ҳаётининг бутун диққинафаслиги, турган гап, китобхонага тушунарли бўлса керак. Бу сиз билан бизнинг саёҳатимизда учраган тақир даштдай бир нарса холос.

Жюльен де Фервак хоним билан шундай овора бўлиб юрар экан, м-ль де ля Мольт зўр бериб уни ўйламасликка ҳаракат қилаётган эди. Унинг дилида шиддатли кураш кетарди: баъзан у мағрурлик билан ўзини бу маънос йигитдан нафратланишига ишонтирмоқчи бўлар, бироқ Жюльеннинг гаплари уни бсихтиёр ўзига мафтун қилиб қўяр эди. Уни айтиқса бу ақл бовар қилмас риёкорлик ҳайратга солмоқда эди: йигитнинг маршал бевасига айтаётган бу гапларида бир оғиз ҳам ҳаққоний сўз бўлмай, ҳаммаси ёлғон ёки, камиди ўз дунёқарашини ниҳоятда бузиб кўрсатиш эди. Матильда эса унинг деярли барча нарсалар тўғрисида қандай фикр юритишини жуда яхши биларди. Бундай маккиавелизм¹дан у лол қолган эди. «Лекин бу гапларнинг бари нақадар чуқур ўйланган,— дерди у ўзига-ўзи.— Димоғи оламни бузадиган, лекин ўзи ҳеч нимага эрзинмайдиган анави йигитлар ёки худди шу мавзуда гап сотадиган жаноб Тамбога ўхшаш чакана муттаҳамларга нақадар ўхшамайди у!»

Лекин шунга қарамай Жюльен даҳшатли кунларни бошидан кечирмоқда эди. У ҳар кунни маршал бевасининг меҳмонхонасига борар экан, ўзини жуда оғир мажбурий хизматини ўтаётган одамдек ҳис этарди. У ўз ролини бажариш учун шу қадар кўп куч сарфлар эдики, баъзан бутунлай силласи қуриб қоларди. Кўпинча у де Фервак саройининг улкан ҳовлисига кириб борар экан, тамоман умидсизликка тушмаслик учун бутун ақл-идроки ва продасини сафарбар этишга мажбур бўларди.

«Семинарияда умидсизликка тушмаган эдим-ку ахир,— дея уқдирарди у ўзига-ўзи,— бўлмасам ўшанда мени олдинда даҳшатли кунлар кутмоқда эди. Муваффақиятга эришармидим ёки

¹ Маккиавелизм — буржуа-дворянлар жамиятида ўз мақсадига эришмоқ учун ҳеч қандай маккорлик, риёкорлик ва ҳатто жиноятдан ҳам тортинмаслик сиёсати (*тарж*).

йўқми, ҳар ҳолда, бутун ҳаётимни бориб турган манфур ва разил одамлар орасида ўтказажайимни билардим. Мана, кейинги баҳорда эса, орадан бор-йўғи ўн бир ой ўтгач, мен тенгдошларим орасида, эҳтимол, энг бахтли одам бўлиб ўтирибман».

Бироқ бу ажойиб мулоҳазаларнинг бари тоқат қилиб бўлмас даражадаги оғир воқелик олдида мутлақо ожиз бўлиб чиқарди. У ҳар кунни нонушта ва тушки овқат лайти Матильдани кўрарди. Жаноб де ля Моль унга ёздирадиган беҳисоб хатлардан Жюльен Матильданинг ҳадемай жаноб де Круазнуага турмушга чиқажагини биларди. Бу ёқимтой асилзода йигит энди де ля Моль саройига кунига икки мартадан кела бошлаган бўлиб, рашк ўтида қовурилаётган ташландиқ ўйнашнинг кунчи нигоҳи унинг ҳар бир қадамини кузатиб борарди.

М-ль де ля Моль ўз қаллиғига хиёл илтифот кўрсатгайдек туюлса, Жюльен ўз хонасига қайтар экан, тўппончаларига меҳр билан қараб қўярди.

«Эҳ,— дея хитоб қиларди у ўзича,— ички кийимларимдаги белгиларни қирқиб ташлаб, Париждан юз чақиримча наридаги бирор кимсасиз ўрмонга борсам-да, бу манфур ҳаётга чек қўйсам, қандай ақлли иш қилган бўлардим-а! У ерда мени ҳеч ким танимайди, шу боисдан ҳам икки ҳафтача менинг ўлимимдан ҳеч ким хабар топмайди. Икки ҳафтадан кейин эса, мени ким ҳам эсларди дейсиз!»

Нимаям дердик, анча оқилона фикр. Аммо эртаси куни у тасодифан қизнинг енги билан узун қўлқоп ўртасида очирилиб турган тирсагини кўриб қолса бас эди: навқирон файласуфимиз изтиробли хотиралар денгизига ғарқ бўлар ва шу хотираларнинг ўзи уни яна ҳаётдан умидвор қилиб қўяр эди. «Хўп, яхши!— дерди у ўзига-ўзи.— Бардош бериб, бу рус сиёсатини ниҳоясига етказаман. Лекин охири нима бўларкин?»

Маршал беваси масаласига келсак — бу ёғи аён: ўша эллик уч хатнинг ҳаммасини кўчириб тугатганимдан сўнг, унга бошқа хат ёзмайман.

Матильдага келганда эса, ким билсин: ё дилимни ўртаган бу бир ярим ойлик комедиядан ҳеч қандай натижа чиқмайди, ёки лоақал у билан бир лаҳзага бўлса-да ярашиб оламан. Ё раббим! Бундай бахт насиб бўлармикин ўзи?!» Шундан сўнг у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди.

Бироқ ширин хаёллар оғушидан қутулиб яна мулоҳаза юрита бошлагач, у ўзига-ўзи шундай дерди: «Хўш, бунинг оқибати нима бўлади — бир кунги бахтиёрлигу, кейин эса яна ўша кесатиклар бошланади, зеро мен унинг кўнглини олишни билмайман ахир! Шундан сўнг менинг умид қиладиган жойим қолмайди, мен учун ҳаммаси буткул тамом бўлади. Унинг шу табнати билан бирор нарсага кафолат бериб бўлармиди? Аҳ, ҳамма бало ўзимнинг ҳеч қандай фазилатим йўқлигида. Назокат деган нарсани билмайман, суҳбатим ҳам оғир, зерикарли! Ё танграм! Қани энди мен бошқа одам бўлсам»,

Зерикиш

Ўз эҳтиросларинг қурбони бўлиш! Бунга чидаса бўлади. Бироқ ўзинг ҳис этмайдиган эҳтиросларга қурбон бўлиш! О, бечора XIX аср!

Жироде

Аввалига де Фервак хоним Жюльеннинг узундан-узоқ мактубларини лоқайдгина ўқиб юрди, бироқ бора-бора бу мактублар унинг фикр-хаёлини кўпроқ банд эта бошлади, лекин хоним бир нарсадан ташвишга тушиб қолган эди. Минг афсуски, жаноб Сорель руҳоний эмас! Ана ўшанда, эҳтимол, у билан бир оз яқинликка йўл қўйса бўларди. Бироқ у манови орденни тақиб, манови гражданча кийимда юрар экан, мен одамларнинг ҳар хил пичингли саволларидан ўзимни қандай сақлайман ва уларга нима деб жавоб бераман? У ўз фикрини охиригача айтмаётган эди. «Биронта ҳасадгўй дугонанинг миясига у миллий гвардияда хизмат қилиб, орден олишга эришган ва ота томондан қариндош бўлган биронта майда савдогарлардан бўлса керак, деган фикр келади-ю, кейин у бу гапни ҳаммага бажонидил айтиб юради».

Жюльен билан учрашгунига қадар де Фервак хоним ўз номи ёнига «маршал беваси» деб ёзар экан, ниҳоятда ҳузур қилиб юрарди. Энди бўлса бу иззатталаб хонимнинг сал нарсага азият чекадиган нафсонияти дилида уйғониб келаётган туйғуга қарши кураша бошлади.

«Мен учун уни Парижнинг ёнгинасидаги биронта приходга катта викарий қилиб жойлаштириб қўйишдан осони йўқ эди! Лекин унинг оддийгина жаноб Сорель эканлигига чидаб бўлмайди, бунинг устига жаноб де ля Молнинг дастёр секретари-я! Йўқ, даҳшат бу!!!»

Ҳамма нарсадан хавфсирайдиган бу аёлнинг қалби умрида биринчи марта асилзодалик ва жамиятдаги нуфузли ўрин даъвоси билан боғлиқ бўлмаган қандайдир қизиқишдан ҳаяжонланмоқда эди. Кекса швейцар доим маъюс юрадиган анави барно йигитнинг мактубларини топшираётганида беканинг чекрасидан паришонхотир ва норози ифода бир зумда ғойиб бўлишини сезиб қолди, маршал беваси хизматкорлар олдида доим шундай қиёфага киришни лозим кўрарди.

Гарчи эришаётган муваффақиятларидан аслида ўзи сира ҳам қувонмаса-да, шуҳратпарастлик ва жамиятда яхши таассурот қолдириш истаги билан суғорилган бу зерикарли ҳаёт, хонимнинг қалбида Жюльенга нисбатан қизиқиш уйғонганидан буён, унинг шу қадар меъдасига урдик, кечқурун у ҳеч бўлмаса бир соатгина вақтини бу ажойиб йигит билан ўтказса кифоя

эди, шунда эртаси куни оқсоч қизлар ўзларини хотиржам ҳис этншлари мумкин бўларди: хоним дакки беравериб уларни безор қилмасди. Ҳатто жуда усталик билан ёзилган имзосиз мактублар ҳам Жюльен қозонган бу ишончга путур етказа олмади. Жаноб Тамбо де Люз, де Круазнуа де Қайлюс жанобларига анча маҳорат билан тўқиб чиқарилган икки-учта туҳмат гапларни шипшитган эди, бу жаноблар дарҳол, ўша гапларда хиёл бўлса-да, ҳақиқат борми ёки йўқлигини текшириб ўтирмай, уларни бажонидил ҳаммага тарқата бошлашди. Ўз ақл хусусиятига кўра бундай қўпол найрангларга қаршилик кўрсата олмайдиган де Фервак хоним ўз шубҳа-гумонларини Матильда билан ўртоқлашар, қиз эса ҳар гал уни тинчитишга ҳаракат қилар эди.

Бир куни хизматкорлардан икки-уч марта, хат келмадими, дея суриштиргач, де Фервак хоним дафъатан Жюльенга жавоб ёзиш керак, деган қарорга келди. Йигитнинг бу ғалабасини хонимнинг зерикишига нисбат бермоқ лозим бўларди. Бироқ иккинчи мактубдаёқ хоним тараддудга тушиб қолди — унинг назарида: *маркиз де ля Молнинг уйидаги жаноб Сорелга* деган жирканч адресни ўз қўли билан ёзса, бу шаънига мутлақо мос тушмайдигандек туюлди.

— Менда сизнинг адресингиз ёзиглик конвертлар бўлмагани керак, — деди у кечкурун Жюльенга иложи борича қуруқ бир оҳангда.

«Мана, ўйнаш-малай аҳволига ҳам тушиб қолдик», дея хаёлидан ўтказиб таъзим қилди Жюльен бадхоҳлик билан ўзини маркизнинг кекса малайи Арсен ўрнида тасаввур этар экан.

Ўша кечанинг ўзидаёқ йигит хонимга конвертлар элиб берди, эртаси куни эрталаб эса ундан учинчи хатни олди: у мактубнинг бошидан беш-олти сатр, охиридан икки-уч сатрга кўз югуртириб чиқди. Хат майда ёзув билан тўлдирилган роппароса тўрт саҳифадан иборат эди.

Аста-секин ҳар куни хат ёзиш ширин бир одат тусига кирди. Жюльен рус мактубларини жо-бажо кўчириб жавоб қайтарди, сохта услубнинг фазилати шунда эдики, де Фервак хоним унинг жавоблари ўзи йўллаган номаларга деярли мувофиқ келмаслигидан сира ажабланмасди.

Агар ўз хоҳиши билан жосуслик вазифасини зиммасига олган ва Жюльеннинг ҳар бир қадамини кузатиб юрган писмиқ Тамбо маршал бевасининг барча мактублари конверти очилмай йигитнинг ёзув столи тортмасида қалашиб ётганини сезиб қолиб, буни унга айтиб берганида, хонимнинг гурурига қаттиқ иштар урилган бўларди.

Бир куни эрталаб швейцар кутубхонада ўтирган Жюльенга де Фервак хонимнинг мактубини келтириб берди; Матильда швейцарни мактуб олиб келаётганида учратиб, адресда Жюльеннинг хатини таниб қолган эди. У швейцар чиқиб кетаётган пайтда кутубхонага кириб келди, мактуб столнинг бир четида

турган эди: ўз иши билан банд бўлган Жюльен уни тортмага солиб қўйишга улгурмаганди.

— Бунисига энди ортиқ чидаёлмайман,— дея хитоб қилди Матильда хатини юлқиб олар экан.— Сиз менга мутлақо эътибор бермай қўйдингиз, ахир мен хотинингиз бўламан, тақсир. Сиз ўзингизни ваҳшийлардек тутяпсиз.

Бироқ оғзидан шу сўзлар чиқиши биланоқ қизнинг бу одобсиз қилиқлардан лол қолган гурури галаён кўтарди. Матильда ҳўнграб йиғлаб юборди, Жюльеннинг назарида у ҳозир ҳушидан кетиб йиқиладигандек эди.

Кутилмаган бу ҳолатдан довдираб қолган Жюльен мазкур воқеа унга қандай лаззат бахш этиши мумкинлигини ҳали аниқ тушунмас эди. У Матильданинг қўлидан тутиб, ўтқазиб қўйди, қиз деярли унинг қучоғига йиқилди.

Дастлабки дақиқада у қувончдан эс-ҳушини йўқотишига сал қолди. Аммо бир лаҳза ўтмаёқ у Қоразовни эслади: «Агар чурқ этиб оғиз очсам, ҳаммасини барбод қилган бўламан». Йигит эҳтиёткор сиёсати туфайли зўр бериб ўзини босишга уринаркан, қўлининг мушаклари таранглашиб оғриб кетди. «Мен ҳатто бу сарвқоматни бағримга босишга ҳам ботинолмайман: у яна мендан нафратланади, яна мени қувиб солади. Эҳ, бунча бадфеъл бўлмаса бу қиз!»

Матильданинг феълини лаънатларкан, Жюльен уни юз чандон кўпроқ севарди. Шу тобда у ўзини қучоғида қироличани тутиб тургандек ҳис этарди.

Жюльеннинг бунчалик меҳрсизлиги м-ль де ля Моля қалбини ўртаётган гурур изтиробларини янада кучайтириб юборди. У ҳозир совуққонлик билан фикр юритишга қодир эмасди, Жюльеннинг кўзларига қараб, йигитнинг дилидан ҳозир нелач кечаётганини сезишга уриниб кўриш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. У йигитнинг юзига қарашга ботинмасди — қиз унда нафрат ифодасини кўришдан кўрқарди.

Қиз кутубхона диванида Жюльенга орқа ўгириб қимир этмай ўтирар экан, гурур ва муҳаббат азобларидан юраги тилка-пора бўлмоқда эди. Қандай қилиб, қай йўсинда у шундай даҳшатли қилиққа йўл қўйди ахир!

«Вой, мен бадбахт қиз, бутун шарм-ҳаёни унутиб, ўзимни таклиф қилишга бориб етсаму, кейин мендан қандай юз ўғирлиқларини кўриб турсам! Яна ким юз ўғиряпти дегм?—дея шивирларди унга азоб чеккан ва ғазабга минган гурури.— Отамнинг хизматкори».

— Йўқ, мен бунга чидаёлмайман,— деди баланд овоз билан у.

Сўнгра сапчиб ўрнидан турди-да, қаршисидаги ёзув столининг тортмасини ғазаб билан силтаб очди. Очди-ю, турган жойида даҳшатдан қотиб қолди: унинг кўз ўнгигаги тортмада ҳозиргина швейцар келтирган худди шундай мактублардан бутун бир дастаси конверти очилмаган ҳолда ётарди. Уларнинг ҳар

бирига Жюльеннинг қўли билан хати бир оз ўзгартирилган адрес ёзилган эди.

— Ҳали шунақами!— дея қичқириб юборди қиз эс-ҳушини йўқотиб.— Сиз у билан яқин муносабатда бўлибгина қолмай, балки ундан нафратланасиз ҳамми, сиз арзимас бир одам, маршал беваси де Фервак хонимдан нафратланасизми ҳали!

— А-а-а! Кечир мени, жонгинам,— деб юборди у бирдан Жюльеннинг оёғига йиқилар экан.— Майли, истасанг мендан нафратлан, лекин севгингдан маҳрум қилма мени, сенинг муҳаббатингсиз яшай олмайман!— Шундай дея у ҳушидан кетиб полга йиқилди.

«Мана у, ўша мағрур қиз менинг оёғимга бош урди», дея ўйлади Жюльен.

XXX

Опера Буффдаги ложа

Худди шундоқ осмон қора тун босган чоғи
Бўрондан берур хабар, бир бўронки қаҳрвор.

Байрон. «Дон Жуан», I боб, 73-банд

Жюльен қизнинг бу жўшқин хатти-ҳаракатларидан қувонишдан ҳам кўра кўпроқ ҳайратга тушган эди. Матильданинг ҳақоратли қичқириқларидан у рус сиёсатининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди. «Иложи борица камроқ гапириб, иложи борица камроқ ҳаракат қилмоқ керак — мен учун ягона нажот йўли ана шу».

У Матильдани кўтарди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай, уни яна диванга ўтқазиб қўйди. Қиз аста-секин ҳушига келмоқда эди, унинг кўзларидан дув-дув ёш оқарди.

Бирор йўл билан ўзини босишга ҳаракат қилиб у де Фервак хонимнинг мактубларини қўлига олди-да, уларни бирин-кетин оча бошлади ва маршал бевасининг хатини таниб бир сесканиб тушди. Қиз ёзиб тўлдирилган бу почта қоғозларини ўқимай варақларди — ҳар бир мактуб тахминан олти саҳифадан иборат эди.

— Менга ҳеч бўлмаганда бир нарсани айтинг,— деди ниҳоят Матильда илтижоли овоз билан, лекин ҳамон Жюльеннинг юзига қарашга ботинмай.— Сиз менинг ғуруримни яхши биласиз: мени эркалатиб юборишган — бахтсизлигимнинг боиси ҳам мана шунда, майли бу феълимнинг бадбахтлиги ҳам бўла қолсин, буни тан оламан. Демак, энди сиз де Фервак хонимни севар экансиз-да, у сизни мендан тортиб олдим... Лекин ахир у сизни деб бу машъум муҳаббат туфайли мен қилган қурбонликларни қилгани йўқ-ку!

Жюльен жавобан қовоғини солганича индамай тураверди. «Ор-номусли йигит шаънига муносиб бўлмаган бундай беадабликни мендан талаб қилишга нима ҳаққи бор унинг?»— дея ўйларди у.

Матильда қўлидаги мактубни ўқишга уриниб кўрди, бироқ кўзлари жиққа ёшга тўлгани боисидан ҳеч нимани ўқий олмади.

Бутун бир ой давомида у ўзини ниҳоятда бахтсиз ҳис этиб юрган эди, аммо мағрур қалб соҳибаси бўлмиш бу қиз дилидаги туйғуларни тан олгиси келмасди. Тасодиф уни шу кўйга солиб қўйди. Рашк ва муҳаббат қизнинг аъзойи баданини ўртаб, унинг ғурурини бир лаҳзада забун этди. У диванда, йигитнинг шундоқ ёнгинасида ўтирган эди. Жюльен унинг сочлари, сутга чайқаб олгандек оппоқ бўйнини кўриб турарди; шунда у бирдан ўзига-ўзи уқтириб келган барча гапларни унутди қўйди: у аста қизнинг белидан қучиб, уни кўксига тортди.

Матильда секин бошини ўгириб, унга қараган эди, йигит унинг кўзларида чексиз қайғу ифодасини кўриб, қаттиқ ҳайратга тушди, бу қизнинг одатдаги кўз қарашига мутлақо ўхшамасди!

Жюльен ҳозир сабр-тоқати тугашини ҳис этди: ўзига ўтказётган даҳшатли зулмга чидашга унинг ортиқ тоқати қолмаган эди.

«Бир лаҳза ўтмай бу кўзларда совуқ нафратдан бўлак ҳеч нима қолмайди,— деди у ўзига-ўзи.— Мен бу бахт туйғусига эрк бермаслигим, уни севишимни сездириб қўймаслигим керак». Қиз эса бу орада аранг овози чиқиб, равон гапиришга беҳуда уринаркан, энтика-энтика ўзининг манфур ғурури туфайли қилган барча қилиқларидан нақадар пушаймон эканини сўзларди.

— Менинг ҳам ўзимга яраша ғурурим бор,— деди ўзини зўрлаб Жюльен, юзида чексиз ҳорғинлик ифодаси акс этар экан.

Матильда ялт этиб унга қаради. Жюльеннинг товушини эшитиш — унинг учун шундай бир бахт эдики, қиз бу бахтдан аллақачон умидини узиб қўйган эди. У энди ўз ғурурига қанчалар лаънат ўқиётганини, йигитни нақадар севиши ва ўзидан нақадар нафратланишини унга исботлаб бермоқ учун бирор фавқулодда, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган иш қилишни қанчалар истаётганини билсангиз эди.

— Ва, ўйлайманки, фақат ана шу ғурурим туфайлигина сиз мени бир лаҳза ўз эътиборингизга муносиб кўряпсиз,— дея давом этди Жюльен,— турган гап, фақат ана шу эркакларга хос сабр ва матонатимгина сизни хиёл бўлса-да мени ҳурмат қилишга мажбур этяпти. Мен де Фервак хонимни севишим мумкин...

Матильда сесканиб тушди, унинг кўзларида ғалати бир ифода учқунланди. Мана ҳозир, у ўз ҳукмини эшитади. Жюльен бу ифодани пайқаб қолди, у бардоши тугаб бораётганини ҳис этмоқда эди.

«Ё раббим!— дея ўйларди у ўз оғзидан чиқаётган маънисиз сўзларга, худди бир бегона шовқинни эшитаётгандек, қулоқ солар экан.— Қани энди бу оппоқ оқарган ёноқларга лабларимни боссаму, лекин сен буни ўзинг сезмасанг!»

— Мен де Фервак хонимни севишим мумкин,— дея давом этди у товуши борган сайин заифлашиб борар экан,— лекин унинг ҳам менга қизиқишига ҳеч қандай арзигулик далил-исботим йўқ...

Матильда унинг юзига тикилди, йигит бу нигоҳга дош берди, ҳар қалай у, қиз юзимдан ҳеч нимани пайқай олмади, дея умид қиларди. Шу тобда у ўзини бутун вужуди, қалбининг қаърига қадар муҳаббатга тўлиб-тошгандек ҳис этарди. У ҳали ҳеч қачон Матильдани бу қадар сажда қилиш даражасида сеҳмагани: ҳозир унинг ўзи ҳам деярли Матильда каби телба эди. Агар қиз фаросат билан иш тутмоқ учун хиёл совуққон ва матонатлироқ бўлганида эди, Жюльен бу бемаъни комедиядан воз кечиб, унинг оёғига йиқилган бўларди. Бироқ у сўнгги кучини йиғиб, гапиришда давом этди. «Аҳ, Коразов,— дея хитоб қиларди у хаёлан,— қаёқларда юрибсиз ахир! Бу ёғига нима қилишни билиб олмоқ учун бир оғиз маслаҳатингизга нақадар муҳтож эканлигимни билсангиз эди!» Тили эса бу пайтда сўзлашда давом этарди:

— Дилимда ҳеч қандай муҳаббат бўлмаган тақдирда ҳам де Фервак хонимга меҳр қўймоқ учун миннатдорчилик туйғусининг ўзиёқ кифоя қилган бўларди: бошқалар мендан нафратланишган пайтда у менга илтифот кўрсатди, дилимга тасалли берди. Мен ўзим учун фахрли деб ҳисоблайдиган ва имоним комилки, умри жуда қисқа бўладиган баъзи туйғуларнинг намоёнлиги этилишига унча ишонмаслик учун тўла асосим бор.

— Ё худойим!— дея хитоб қилди Матильда.

— Йўқ, ростини айтинг-чи, сиз менга қандай кафолат беришингиз мумкин?— дея сўради Жюльен қатъий оҳангда бирдан дипломатларга хос бутун вазминлигини йиғиштириб қўйиб.— Ҳозир сиз менга қайтадан намоёнлиги қилмоқчи бўлаётган мойиллигингиз, икки кундан ортиқ давом этишига ким, қайси пайғамбар кафил бўла олади ахир?

— Сизга бўлган чексиз муҳаббатим ва агар мени ортиқ севмасангиз, юрагимдаги чексиз қайғу-алам кафил бўлади,— дея жавоб қилди қиз шартта йигитнинг қўлидан ушлаб, у томон ўгирилар экан.

Бу кескин ҳаракатдан қизнинг пелеринаси бир оз очилиб, Жюльен унинг ажойиб елкасини кўрди. Матильданинг хиёл тўзиган сочлари эса уни ширин хотиралар оғушига тортди...

У бир кўнгли таслим бўлишга ҳам тайёр эди. «Эҳтиётсизлик билан бир оғиз сўз айтаману,— дея ўйлади у,— кейин мен учун яна ўша ҳасратли кунлар бошланади. Де Реналь хоним қалб амри билан бирор иш қилганида ўзини оқлаш учун оқилона сабаблар топарди. Манови асилзода қиз эса шундай қилиш ло-

зимлигини ақл-идрок билан исботлаб олганидан кейингина юрагига эрк беради».

Бу ҳақиқат унинг миясига бир лип этиб келди-ю, шу заҳоти у ўзини яна тутиб олди.

У Матильда кафтлари орасида маҳкам қисиб турган қўлини аста тортиб олди-да, атайин бир ҳурмат билан ундан сал на-рироқ сурилиб ўтирди. Бунинг учун у инсон зоти қодир бўлган барча кучи, барча сабот-матонатини сафарбар этишига тўғри келди. Сўнгра у де Фервак хонимнинг диван устида сочилиб ётган мактубларини бир даста қилиб йиғди-да, шу дақиқада жуда шафқатсиз туюлган ўта назокат билан қўшимча қилди:

— Умид қиламанки, мадемуазель де ля Моль бу гапларни ўйлаб кўришимга рухсат берсалар керак.— Шундай дея у тез-тез юриб кутубхонадан чиқиб кетди, қиз Жюльен узоқлашган сайин ортидан бирин-кетин ёпилаётган эшикларнинг шарақла-шини анчагача эшитиб турди.

«Ҳатто таъсирланмади ҳам, вой золим-эй,— дея хаёлидан ўтказди у.— Аҳ, нималар деягман ўзи — золим эмиш-а! У доно, эҳтиёткор, у яхши, ҳаммасига ўзим айбдорман, бундан ҳам ор-тиқ айб бўладими ахир».

У куни бўйи шу кайфиятда юрди. Матильда ўзини деярли бахтиёр ҳис этарди, зеро унинг бутун вужудини муҳаббат қам-раб олганди: шу аснода бу қалб ҳеч қачон ғурур изтироблари-ни ҳис этмагандек туюларди!

Кечқурун меҳмонхонада малай де Фервак хонимнинг келга-нини хабар қилганида қиз даҳшатдан сесканиб тушди: бу одам-нинг овози унга жуда машғум эшитилди. Ҳозир у маршал бе-васи билан учрашишга қодир эмасди ва шу боисдан ҳам шоша-пиша қочиб кетди. Шундай қийинчилик билан эришган ғалаба-сидан фахрланмоқ учун Жюльенда етарли асос йўқ эди; у ҳо-зирги руҳий ҳолатини кўзларидан сездириб қўйишдан қўрқар-ди ва шунинг учун ҳам тушликни де ля Моль саройидан бошқа жойда қилишга жазм этганди.

Матильда билан ўша олишувдан сўнг орадан вақт ўтгани сайин унинг қалбидаги муҳаббат ва қувончи тинимсиз мавж урарди. У энди ўзини қойишга ҳам тайёр эди. «Унинг ноласи-га қандай чидадим ахир?— дерди у ўзига-ўзи.— Агар у мендан бутунлай совиса-чи? Бу мағрур юракда ҳамма ҳис-туйғулар бир зумда айқаш-уйқаш бўлиб кетиши мумкин, мен эса, сирасини айтганда, унга ёвузларча муомала қилдим».

Кечқурун у де Фервак хонимнинг Опера Буффдаги ложасида албатта кўриниш бермоғи дозимлигини эслаб қолди. Хоним бу гал уни алоҳида таклиф қилган эди. Матильда, турган гап, унинг у ерга боргани ёки беадабгарчиликка йўл қўйиб, Операга бо-ришдан бош тортгани ҳақида албатта хабар топади. Лекин бу далиллар қанчалик асосли бўлмасин, қош қорайгач, одамларга кўринишга йиғитнинг юраги дов бермади. Улар билан сўзла-

шишга тўғри келади ахир, бу эса қувончининг ярмини йўқотиш демакдир.

Соат ўнга занг урди: нима қилиб бўлса ҳам бориш керак эди.

Унинг бахтига театрға кириб борганида де Фервак хонимнинг ложаси хонимларга лиқ тўла эди, уни шундоқ эшик ёнига сиқиб қўйишди. Йигит ўша ерда бир талай шляпалар панасига ўтиб олди. Бу нарса унинг жонига ора кирди, акс ҳолда у ноқулай аҳволга тушиб қолган бўларди. «Яширин никоҳ»даги Каролинанинг нола чекиб куйлашидан унинг кўзларига ёш келди. Де Фервак хоним бу кўз ёшларини сезиб қолди. Бу ҳолат Жюльеннинг одатда қатъият ва матонат акс этадиган чехрасига шу қадар хос эмасдики, муқаррар равишда бошидан кечиражак бундай ўткир туйғулар аллақачон меъдасига урган шундай иззатталаб асилзода хонимнинг ҳам кўнгли ийиб кетди. Унинг қалбидаги аёлларга хос меҳрибонликнинг қолдиқлари хонимни йигит билан сўзлашишга ундади. У худди шу дақиқада йигитнинг товушини эшитиб, ундан баҳра олгиси келиб қолди.

— Де ля Моль хонимларни кўрдингизми?— деди у йигитга.— Улар учинчи ярусда ўтиришибди.

Жюльен шу заҳоти анча такаллуфсизлик билан тирсагини ложа барьерига тираб, залга қаради-ю, Матильдага кўзи тушди: қизнинг кўзларида ёш йилтираб турарди.

«Ахир бугун уларнинг Операга келадиган куни эмас-ку,— дея ўйлади у.— Кўнгли тусаб қолганини қаранг-а!»

Уларникига танда қўйиб турадиган хушомадгўй хонимлардан бири шошилишч таклиф қилган учинчи ярусдаги ложа ўзларидек хонимларнинг мавқеига мутлақо тўғри келмаса-да, Матильда онасини Опера Буффга боришга кўндирган эди. У Жюльен бугунги кечани маршал беваси билан ўтказиш ёки ўтказмаслигини билиб олишни истарди.

XXXI

Гулғула

Мана сизга ўша цивилизациянгизнинг ҳақиқий мўъжизаси! Сизлар муҳаббатни оддий бир битимга айлантириб қўйибсизлар.

Барна в

Жюльен де ля Моль хоним ложаси томон отилди. Унинг кўзлари дарҳол Матильданинг жиққа ёшга тўлган кўзлари билан тўқнашди, қиз ҳатто ўзини босишга уринмай очиқдан-очиқ йиғламоқда эди, ложада онасининг уларга ўз жойини таклиф қилган дугонаси ва унинг бир неча танишидан иборат нотаниш ва эътиборсиз кишилар тўпланишганди. Матильда ўз қўлини

Жюльеннинг қўли устига қўйди, у онасининг ҳам шу ерда ўтирганини мутлақо унутиб қўйгандек эди. У йиғидан энгикканича фақат биргина сўзни айтиб: «Кафолат», дея олди холос.

«Фақат у билан сўзлашмасам бўлгани,— дея такрорларди Жюльен, ўзи эса бу пайтда қаттиқ ҳаяжонланиб, гўё учинчи ярус рўпарасида осилиб турган қандилнинг ёрқин шуъласидан кўзи қамашаётган одамдек, бўш қўли билан юзини пана қилишга ҳаракат қиларди.— Агар ҳозир гапирсам, у дарҳол қанчалар изтироб чекаётганимни сезиб қолади, товушим сиримни ошкор қилади, шундан сўнг ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

Дилидаги бу аёвсиз кураш ҳозир унга эрталабкига қараганда анча машаққатлироқ туюлди, зеро шу ўтган пайт ичида унинг қалби анча безовта бўлиб қолганди. Йигит Матильданинг ғурури яна жунбишга келишидан қўрқарди. Муҳаббат ва эҳтиросдан эс-ҳушини йўқотаётганига қарамай, у ҳар қалай ўзини кизга гапирмасликка мажбур қилди.

Менимча, бу унинг характеридаги энг ажиб хислатларидан бўлса керак: ўзига-ўзи шундай зулм ўтказишга қодир йигит келажакда ажойиб инсон бўлиб етишиши мумкин, si fata si nant¹, албатта.

М-ль де ля Моль, Жюльен уйга биз билан бирга кетади, дея туриб олди. Йигитнинг бахтига қаттиқ ёмғир ёғмоқда эди. Бироқ маркиза уни ўз қаршисига ўтқазиб, бутун йўл давомида уни қизи билан бир оғиз ҳам сўзлаштирмай, у билан ўзи гаплашиб кетди. Шу кетишда маркиза гўё Жюльеннинг бахтини қўриқлаётгандек туюларди, йигит ҳам энди ўз туйғуларини ногаҳон сездириб қўйиб, ҳамма ишни барбод қилишдан чўчимай қўйгач, телбалик билан уларга эрк бермоқда эди.

Жюльен хонасига кирган заҳоти дарҳол тиз чўкиб, князь Коразов унга берган ишқий мактубларни ўпа бошлагани ҳақида ҳикоя қилишимнинг ҳожати бормикин?

«О, буюк инсон!— дея хитоб қиларди бу телба йигит.— Ҳаммаси, ҳаммаси учун сендан миннатдор бўлмоғим керак!»

Аста-секин у ўзини анча босиб олди. Йигит ҳозир ўзини катта жангда ярим ғалаба қозонган саркардага ўхшатарди. «Жуда улкан муваффақиятга эришдим,— дея муҳокама юритарди у ўзинча,— бироқ эртага нима бўлади? Бир лаҳзада ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

У Наполеон Муқаддас Елена оролида айтиб туриб ёздирган «Мемуарлар»ни жон-жаҳди билан очди-да, икки соат давомида уни мажбуран ўқиб ўтирди; тўғри, китобни фақат унинг кўзларигина ўқирди, лекин бари бир у ўзини мутолаа қилишга мажбур этарди. Бу фаройиб мутолаа пайтида эса унинг ҳаддан ташқари ҳаяжонга тушган мияси билан юраги ўз ҳолича ишламоқда эди. «Ахир бу қизнинг юраги де Реналь хонимниқига мут-

¹ Агар тақдир йўл қўйса (италь.).

лақо ўхшамайди», дея такрорларди у ўзига-ўзи, бироқ хаёли шу фикрдан нарига ўта олмасди.

«Юрагига доимо ғулғула солиб турмоқ керак!— дея хитоб қилди у бирдан қўлидаги китобни бир четга қараб улоқтирар экан.— Душманним мендан қўрққан пайтадагина менга нтоат этади, ана ўшанда у мендан нафратланишга ботина олмайди».

У бахтиёрликдан бутунлай эсанкираб, кичкина хонасида у ёқдан бу ёққа юарди. Сирасини айтганда, бу бахтиёрликка муҳаббатдан ҳам кўра кўпроқ ғурур сабабчи эди.

«Юрагига доимо ғулғула солиб турмоқ керак,— дея фахр билан такрорларди йигит ва у фахрланса арзирди ҳам.— Ҳатто энг бахтиёр дамларда ҳам де Реналь хоним ўзи мени қанчалик севса, мен ҳам уни шунчалик севишим ёки севмаслигимни ўйлаб муттасил изтироб чекарди. Бу қиз эса ғурур бобида иблиснинг ўзгинаси, биз уни забт этмоғимиз лозим, жуда яхши, шу йўсинда забт этаверамиз!»

У эртага эрталаб соат саккизданоқ Матильданинг кутубхонага кириб ўтиришини жуда яхши биларди, лекин йигит севги оташида ёнаётган бўлса ҳам қалбини ақл-идрокка бўйсундириб, у ерга фақат соат тўққизда кириб борди. У тинмай ўзига-ўзи: «Қизнинг кўнглига муттасил ғулғула солиб турмоқ лозим: токи у мени севармикин?— дея доим шубҳада юрсин. У ўзининг ажойиб насл-насаби, атрофдагиларнинг доим унга хушомад қилиши оқибатида *жуда тез* юпаниб қолади», дея такрорларди.

Матильда диванда ранги оппоқ оқариб, хотиржам ўтирарди-ю, лекин чамаси қимир этишга мажоли йўқ эди. У Жюльенга қўлини узатди:

— Жонгинам, мен сени ранжитдим, чиндан ҳам менга ҳар қанча жаҳл қилсанг арзийди!..

Жюльен унинг шундай содадагина қилиб гапиришини сира кутмаган эди. У дарҳол кўнгли ийиб, дилидагини ошкор қилиб қўйишга сал қолди.

— Сиз мендан кафолат талаб қилган эдингиз, дўстгинам,— дея қўшимча қилди қиз, эҳтимол, йигит бу сукутга чек қўяр, деган умидда бир оз жим тургач,— сиз ҳақсиз. Майли, мени опқочиб кетинг, Лондонга жўнайлик... Бу ҳол мени умрбод бадном этади, шарманда қилади...— У кўзларини яширмоқ учун Жюльендан қўлини тортиб олишга журъат этди. Қизнинг қалбида аёлларга хос уятчанлик ва ибo туйғуси яна бирдан туғён кўтарган эди.— Майли, мени шарманда қилинг, сизга берадиган кафолатим мана шу бўлади.

«Кеча мен бахтиёр эдим, зеро туйғуларимни жиловлаб ола билгандим», дея ўйлади Жюльен. Бир оз сукут сақлаб тургач, у ўзини шу қадар тийиб олдики, қизга совуққина қилиб деди:

— Хўп, сиз билан икковимиз Лондонга кетяпмиз ҳам дейлик, фараз қилайликки, сиз, ўзингизнинг таъбирингиз билан айтганда, шарманда ҳам бўлдингиз. Лекин сиз мени ўшандан кейин ҳам севишингизга, почта каретасининг ўзидаёқ бирдан жо-

нингизга тегиб қолмаслигимга ким кафил бўла олади? Мен зolim эмасман, сизни жамият кўз ўнгида бадном этиш мен учун яна бир бахтсизлик бўлади холос. Ахир бу ўринда сизнинг жамиятдаги нуфузингиз тўсиқ бўлаётгани йўқ. Ҳамма бало сизнинг ўз характерингизда. Мени, ҳеч бўлмаса, бир ҳафта давомида севишингиз ҳақида ўзингизга-ўзингиз кафолат бера оласизми?

«Аҳ, қани энди у мени бир ҳафтагина севса, бор-йўғи бир ҳафтагина,— дея шивирларди ўзича Жюльен,— мен шу қадар бахтиёр бўлардимки, кейин ўлсам ҳам майли эди. Келажак билан нима ишим бор, мен учун ҳаёт деган нарсанинг ўзи нима? Ахир бу лаззат шу дақиқанинг ўзидаёқ бошланиши мумкин, ўзим шунини истасам бас, бу фақат ўзимга боғлиқ»

Матильда унинг хаёлга чўмганини кўриб турарди.

— Сизга сира ҳам муносиб эмасга ўхшайман,— деди аранг у йигитнинг қўлидан ушлар экан.

Жюльен қизни кучоқлаб, лабидан ўпди, лекин шу заҳоти бурчнинг метин панжаси унинг юрагини сиқиб олгандек туюлди. «Агар Матильда ўзини нақадар севишимни сезиб қолса, ҳаммасидан мосуво бўламан». Шу боисдан ҳам қизнинг оғушидан четлашар экан, у ўзини эркакларга хос вазмин тутишга ҳаракат қилди.

Шу куни ҳам, эртаси куни ҳам йигит ўзининг чексиз қувончини усталик билан яшириб юрди. Йигит ҳатто қизни бағрига босишдек лаззатдан ўзини тийган дақиқалар ҳам бўлди.

Бироқ шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у бахтиёрликдан эҳ-қушини йўқотиб, ақл-идрокнинг барча далиллари билан батамом унутиб қўярди.

Бир вақтлар Жюльен боғдаги овлоқ бир жойни ёқтириб қолган эди, у дукчўп қалин ўсган жойга бориб, хушбўй буталар орасига яширинар ва Матильданинг панжарадор деразасини кутатганича ўз маҳбубасининг беқарорлигидан ҳасрат чекиб ўтирарди. Шундоқ ёнгинасида улкан эман дарахти қад кўтарган бўлиб, унинг йўғон танаси йигитни бегона кўзлардан пана қилиб турарди.

Кунлардан бирида улар Матильда билан сайр қилиб юриб, ўша жойга бориб қолишган эди, йигит ўша ғуссали дақиқаларни эслади ва бирдан яқингинада ўзининг нақадар умидсизликка тушиб юргани билан ҳозирги севги нашидаси орасидаги ғоят кескин фарқни яққол ҳис этди, йигитнинг кўзлари жиққа ёшга тўлди ва у севгилисининг қўлларини лабига босиб, шундай деди:

— Шу ерда мен сизнинг хаёлингизда яшаганман, шу ердан туриб деразанингиз тикилардим ва ана шу қўлларингиз билан деразани қандай очишингизни кўриб, бир он лаззатланмоқ учун соатлаб кутардим...

Шундан сўнг йигит бутунлай эс-ҳушини йўқотди қўйди. У сира тақлид қилиб бўлмайдиган мафтункор бир самимият билан

лан қизга бошидан кечирган ўша аламли дақиқалар ҳақида ҳикоя қила бошлади. Бейхтиёр оғзидан чиқаётган қисқа-қисқа хитоблар ўша азоб-уқубат тугагач, энди унинг қанчалар бахтиёр эканлигидан очиқ-ойдин далолат бериб турарди.

«Ё раббий, нима қилипман мен ўзи?— деди бирдан ҳўшига келиб Жюльен.— Тамом бўлдим».

Унинг қалбини даҳшат қоплади, назарида м-ль де ля Молнинг кўзлари энди унга боягидай меҳр билан боқмаётгандек эди. Бу шунчаки васваса эди, бироқ Жюльеннинг ранги докадек оқариб, афт-башараси ўзгариб кетди. Унинг кўзларидаги олов сўнди, юзидаги чексиз ва оташин муҳаббат ифодаси ўрнини кибр-ҳаво ва ғазаб ифодаси эгаллади.

— Сизга нима бўлди, азизим?— дея меҳр билан сўради ундан ташвишга тушган Матильда.

— Мен ёлғон гапирдим,— деди жавобан жаҳл билан Жюльен.— Келиб-келиб сизни алдаб ўтирсам-а. Бу қилигим учун ўзимни кечиролмайман. Худо шоҳид, сизни ниҳоятда ҳурмат қиламан, шунинг учун сизга ёлғон гапирмаслигим керак. Сиз мени севасиз, менга содиқсиз, шу боисдан ҳам сизга ёқиш учун ҳар хил гаплар тўқиб чиқаришнинг сира ҳожати йўқ эди.

— Ё худойим! Мен шу қадар завқ билан эшитаетган шу гапларингизнинг бари тўқиб чиқарилганмиди ҳали?

— Ҳа, шундай ва мен бунинг учун ўзимдан жуда хафаман, азизим. Бу гапларнинг барини бир вақтлар мени севган ва жуда жонимга теккан бир аёл учун тўқиб чиқарган эдим. Феълимнинг жуда ёмон хусусияти бу, шу гапларни сизга айтганимдан ўзим ҳам пушаймон бўляпман, мени кечиринг.

Матильданинг кўзларидан дув-дув ёш оқмоқда эди.

— Арзимаган бир нарсадан нафсониятим азият чекса бас,— дея давом этди Жюльен,— ўзим ҳам сезмай фаромушхотир бўлиб қоламан, ана шунда лаънати хотирам мени аллақаёқларга олиб қочади ва ўзим ҳам ўша хаёлларга берилиб кетаман.

— Демак, мен беҳос нафсониятингизга тегибман-да?— деди Матильда кишининг меҳрини қўзғатувчи бир соддадиллик билан.

— Бир куни сизнинг шу ерда, ана шу дукчўп бутаси ёнида сайр қилиб юриб, гул узиб олганингизни эсладим. Жаноб де Люз ўша гулни қўлингиздан олган эди, сиз уни қайтариб олмадингиз. Мен ўшанда сиздан икки қадам нарида турган эдим.

— Жаноб де Люз дейсизми? Бўлмаган гап,— дея эътироз билдирди Матильда ўзига хос такаббурлик билан.— Менинг шундай қилишим мумкин эмас.

— Рост айтяпман,— дея гапида туриб олди Жюльен.

— Сиз шундай деяпсизми, демак, рост экан, дўстгинам,— деди Матильда маъюслик билан ерга қарар экан. У кўп ойлардан буён жаноб де Люзга бундай илтифот кўрсатмаганини жуда яхши биларди.

Жюльен унга ниҳоятда меҳри товланиб қаради: «Йўқ, йўқ,— деди у ўзига-ўзи,— у мени илгаригидан кам севмайди».

Уша куни кечқуруноқ Матильда ҳазил аралаш унга де Фер-
вак хонимга кўнгил қўйгани учун таъна қилди.

— Оддий бир йигитнинг иззатталаб хонимга ошиқ бўлиши
қизиқ кўринар экан! Ахир унинг қалби шу қадар совуқ бир тои-
фаданки, ҳатто менинг Жюльеним ҳам унга ўт ёқа олмайди. Ле-
кин у сизни ҳақиқий дэнди¹ қилиб қўйибди,— дея қўшимча қил-
ди у йигитнинг сочларини тутамлаб ўйнар экан.

Жюльен Матильданинг нафратланишига ишончи комил бў-
либ юрган пайтида энгил-бошига эътибор беришни ўрганган ва
энди, чамаси, чиройли кийинишда энг нозик дидли паришлик
олифталардан қолишмайдиган бўлиб қолганди. Лекин унинг
ўша олифталардан битта устун томони бор эди: у бир кийиниб
олгач, ўз костюми ҳақида ўйламай қўярди.

Матильда эса бир нарсадан хафа эди: Жюльен ҳамон рус
мактубларини кўчириб, уларни маршал бевасига элтиб бериш-
да давом этарди.

XXXII

Йўлбарс

Эвоҳ! Нега бу ишлар бошқача
эмас, худди шундай бўлиб чиқади.

Бомарше

Бир инглиз сайёҳи йўлбарс билан қай йўсинда дўстлашгани
ҳақида ҳикоя қилади, сайёҳ уни болалигидан боқиб ўстирибди,
эркалаб парвариш қилибди, лекин унинг столи устида доим ўқ-
логлиқ тўппонча турар экан.

Жюльен чексиз бахтиёрлик туйғусига фақат Матильда бун
унинг кўзларидан сеза олмайдиган пайтлардагина берилар эди.
У ўзи ўйлаб топган қоидага оғишмай риязат ва вақт-вақти
билан қизга қуруқ ва совуқ муомала қиларди.

Баъзан у Матильданинг беозорлиги, унинг чексиз садоқати-
дан қаттиқ ҳайратга тушиб, эс-ҳушини йўқотай дерди. Бундай
пайтларда йигит бор иродаси билан ўзини босарди-да, қизнинг
олдидан дарҳол нари кетарди.

Матильда умрида биринчи марта севмоқда эди.

Илгари унинг имиллаб ўтадиган зерикарли ҳаёти, энди гўё
қанот боғлаб парвоз этарди.

Бироқ ғурури бирор йўл билан ўзини намоиш этиши лозим
бўлгани туфайли у энди севгиси дучор қилаётган барча хавф-
хатарни телбаларча писанд қилмай юрарди. Энди Жюльен ақл
билан иш тутишга мажбур бўлиб қолди, Матильда хавф-хатар

¹ Англияда ўзига бино қўйиб, энг сўнгги мода билан кийинадиган эркак
киши шундай аталади. (Тарж.)

ҳақида сўз кетгандагина унга бўйсунмасди. Бироқ у билан беозор ва деярли қулоқ қоқмай муомала қиладиган қиз энди уйдигиларнинг барчасига, қариндошларми ёки хизматкорларми, бари бир, уларга нисбатан янада такаббурроқ бўлиб қолганди.

Кечқурун меҳмонхонада, олтмиш кишига яқин меҳмонлар орасида у Жюльенни ёнига чақириб олар ва ҳеч кимга эътибор бермай, йиғит билан узоқ гаплашиб турар эди.

Суллоҳ Тамбо бир куни уларнинг ёнгинасига келиб ўтириб олди, бироқ қиз унга кутубхонага бориб, Смоллетнинг 1688 йил революцияси ҳақида ҳикоя қилувчи китобини келтиришни буюрди-да, кейин унинг имирсилаётганини кўргач: «Марҳамат қилиб, қайтишга шошилманг!»— дея қўшимча қилди. Бу гапни у шу қадар ерга киргизиб юборгудек нафрат билан айтдики, Жюльеннинг кўнгли ийиб кетди.

— Бу тасқаранинг сизга қандай қараганига эътибор бердингизми?— деди у қизга.

— Унинг тоғаси ўн икки йилдан бери ана шу меҳмонхонада ялтоқланиб юради, бўлмасам мен уни бир зумдаёқ қувиб юборган бўлардим.

Сиртдан қараганда у де Круазнуа, де Люз ва бошқа жанобларга нисбатан одоб сақларди, лекин аслини олганда эса, уларни ҳам менсимай муомала қиларди. Матильда бир вақтлар ўзининг ишқий можаролари ҳақида ҳикоя қилиб, Жюльенга азоб бергани учун ўзидан қаттиқ хафа эди, боз устига у ўшанда бу жанобларга шунчаки илтифот этганларини Жюльенга жуда ошириб айтганини тан олишга энди юраги дов бермасди.

Ўзининг барча эзгу ниятларига қарамай, «Ахир бир куни жаноб де Круазнуа мармар столча устида қўлини менинг қўлимга хиёл тегизганида мен қўлимни дарҳол тортиб олганимни фақат сизнинг жиғингизга тегиш учунгина айтган эдим»,— дейишга эса унинг аёллик ғурури йўл қўймасди.

Энди ўша жаноблардан биронтаси қиз билан бир неча дақиқа гаплашиб қолгудек бўлса, унинг дарҳол Жюльенга бирор зарур иш чиқиб қолар, бу эса йиғитни олдидан жўнатмаслик учун унга баҳона бўлар эди.

У ҳомиладор бўлиб қолди ва қиз бу ҳақда Жюльенга қувонч билан хабар қилди.

— Хўш, энди ҳам мендан шуҳбаланасизми? Қафолат эмасми бу сизга? Энди мен бир умрга хотинингиз бўлиб қолдим.

Бу хабар Жюльеннинг қалбини ларзага солди; у энди ўзи учун ўйлаб чиқарган ўша қондалардан воз кечишга ҳам тайёр эди. «Мени деб ўзини ҳалок этаётган бу бечора қизга қандай қилиб атайин қўпол ва совуқ муомала қилишим мумкин ахир?» Қиз унинг кўзига хиёл касалманд кўринган заҳоти, ҳатто ақлидроки бирон қаттиқ гап айтишни тақозо этаётган пайтда ҳам, у энди Матильдага совуқ муомала қилишга ботинмасди, ҳол-

буки, аччиқ тажрибаси кўрсатиб турганидек, бундай шафқатсизлик орадаги севгининг умрини чўзиш учун зарур эди.

— Мен отамга мактуб ёзиб, бор гапни унга тушунтирмоқчиман,— деди йигитга бир куни Матильда,— у менга фақат отагина эмас — дўстим ҳамдир, шу боисдан уни ортиқ бир дақиқа ҳам алдаб юролмаймиз, бу сизнинг ҳам, менинг ҳам шайинимизга ярашмайдиган иш.

— Ё раббий! Нима қилмоқчисиз ўзи?— дея сўради даҳшатга тушиб Жюльен.

— Ўз бурчимни бажармоқчиман,— деди қиз жавобан кўзлари қувончдан порлаб. Ниҳоят, у севиклисига қараганда кўпроқ ҳотамтойлик қилмоқчи эди.

— У мени шарманда қилиб қувиб юборади-ку, ахир!

— Унинг шундай қилишга ҳақи бор. Ва бу ҳуқуқни ҳурмат қилмоқ керак. Мен сизнинг қўлтиғингиздан тутаман-да, икковимиз куппа-кундуз куни уйдан чиқиб кетамиз.

Ҳайратдан ўзига келмаган Жюльен ундан бир ҳафта сабр қилишни сўради.

— Сабр қилолмайман,— дея жавоб қилди қиз,— номусим шуни талаб қиляпти. Биламан, бу менинг бурчим ва уни дарҳол бажармоқ керак.

— Шунақами ҳали?! У ҳолда сизга сабр қилишни буюраман,— деди қатъий оҳангда Жюльен.— Сизнинг номусингиз ҳимоясиз эмас — мен сизнинг эрингизман. Бу дадил қадам сизнинг ҳам, менинг ҳам бутун ҳаётимизни тубдан ўзгартириб юборади. Менинг ҳам ўз ҳуқуқларим бор. Бугун сешанба, келаси сешанбада эса герцог Рецникида зиёфат бўлади. Жаноб де ля Мольт ўша зиёфатдан қайтганида швейцар унга сизнинг машъум хатингизни топширади... У уззукун сизнинг герцогиния бўлишингизни орзу қилади, мен буни жуда яхши биламан, унинг учун бунинг қандай даҳшатли зарба бўлишини бир ўйлаб кўринг ахир!

— Сиз, эҳтимол, қандай даҳшатли қасос, демоқчидирсиз?

— Мен ўзимга яхшилик қилган одамга ачинишим, унинг бошига ташвиш солганим учун ғусса чекишим мумкин, лекин мен кўрқмайман ва ҳеч ким ҳеч қачон мени кўрқита олмайди.

Матильда Жюльеннинг гапига кўнди. Қиз унга ҳомиласи борлигини айтганидан буён Жюльен унга биринчи марта шундай буйруқ оҳангида гапирмоқда эди; у ҳали ҳеч қачон Матильдани бу қадар қаттиқ севмаган эди. Унинг дилидаги бутун меҳр-муҳаббати қизнинг ҳозирги аҳволини баҳона қилиб, Жюльеннинг у билан қўпол гаплашишидан чалғимоқда эди. Қиз маркиз де ля Мольт олдида гуноҳига иқрор бўлмоқчи эканлигидан у қаттиқ ҳаяжонга тушди. Наҳот, у Матильдадан айрилишга мажбур бўлса? У жўнаб кетаётганида қиз қанчалик қайғу чекмасин, орадан бир ой ўтгач, уни эслармикин?

Шу билан бирга маркиздан эшитадиган ҳаққоний таъна-маломатлар ҳам уни ваҳимага солмоқда эди.

Кечқурун у Матильдага дилидаги дард-аламнинг ана шу иккинчи сабабини сўзлаб берди-да, кейин севгидан эриб кетиб, биринчисини ҳам айтиб қўя қолди.

Матильданинг чеҳраси ёришиб кетди.

— Рости билан-а?— дея сўради у.— Мени ярим йил кўрмаслик сиз учун бахтсизликми?

— Бу дунёда ақл бовар қилмайдиган, ўйласам юрагим қинидан чиқиб кетадиган ягона нарсa мана шу.

Матильда қувонганидан боши осмонда эди. Жюльен ўз ролига шу қадар қатъий амал қилган эдики, ўзидан кўра қиз уни кўпроқ севишига тамоман инонтириб қўйганди.

Машъум сешанба куни ҳам етиб келди. Ярим кечада зиёфатдан қайтган маркизга хат топширишди. Хатнинг конвертида бу мактубни шахсан ўзи очиши ва ҳеч ким йўқлигида ўқиб чиқиши лозим эканлиги ёзилган эди.

«Отажон,

Орамиздаги барча ижтимоий алоқалар узиб ташланди, ўртада фақат ота-болалик муносабатимизгина қолди. Эримдан сўнг Сиз ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам мен учун дунёдаги энг азиз инсон бўлиб қоласиз. Кўзларим ёшга тўлган, Сизнинг дилингизга қайғу солаётганимни ўйлаб, ғусса чекапман, бироқ менинг қандай иснодга қолганим эл оғзида дoston бўлмаслиги учун ва Сиз мулоҳаза қилиб кўриб, ўзингиз қандай лозим топсангиз, шундай чора кўрмоғингизга фурсат бўлсин, деган мақсадда Сизга айтмоғим лозим бўлган гапни ортиқ пайсалга сололмайман. Агар Сизнинг чексиз оталик меҳрингиз (менга ҳар қалай шундай туюлади) менга озгина пенсион белгилашга имкон берса, Сиз буюрган жойга, масалан, Швейцарияга эрим билан жўнаб кетавераман. Унинг исми шу қадар бенишонки, веррьерлик дурадгорнинг келини бўлмиш Сорель хоним номини қабул қилгач, Сизнинг қизингизни ҳеч ким танимай қолади. Мен ёзишга жуда қийналган исм мана шу. Ғазабингизни кўзгатаётганимни ўйласам, даҳшатга тушяпман. Сизнинг ғазабингиз қанчалик адолатли бўлмасин, ҳамма айбни Жюльенга қўясизми деб қўрқаман. Мен герцогиня бўлмайман, отажон, буни мен уни севиб қолганим заҳоти тушунганман, зеро менинг ўзим биринчи бўлиб севиб қолдим уни, ўзим уни йўлдан урдим. Қалби юксаклик бобида мен Сизнинг ўзингизга, аждодларимизга тортганман, шу боисдан ҳам ҳеч қандай ўртамиёна кимса ёки ўзимга шундай бўлиб туюлган одам менинг эътиборимни ўзига жалб эта олмайди. Сизнинг кўнглингизга қараш учун жаноб де Круазнуага эътибор берай деб беҳуда уриндим. Нега энди Сиз худди шу пайтнинг ўзида менинг кўз ўнгимда, шундоқ ёнгинамда чиндан ҳам муносиб йигитнинг юришига йўл қўйдингиз? Ахир мен Гнердан қайтиб келганимда ўзингиз: «Манови Сорель тушмагур билан вақт ўтказсанг, сира зерикмас экансан»,— деган эдингиз-ку. Боёқиш ҳозир, агар буни тасаввур қилиш мумкин бўлса, манови мактубим Сизнинг бошингизга солажак кулфат-

дан, худди мен каби, қаттиқ қайғу чекмоқда. Сизнинг оталик қаҳр-ғазабингизнинг олдини олиш менинг ихтиёримда эмас, лекин илтимос, мендан ихлосингиз қайтмасин, мени меҳрингиздан маҳрум этманг.

Жюльен менга ҳурмат билан муомала қиларди. У мен билан сўзлашган тақдирда ҳам Сиздан бениҳоя миннатдорлиги туфайли сўзлашарди, зеро у табиятан анча мағрур бўлиб, ўзидан юқори турган кишилар билан, уларнинг ким бўлишидан қатъи назар, фақат расман гаплаша оларди. У ижтимоий аҳволдаги бу тафовутни табиятан жуда яхши ҳис этарди. Менинг ўзим бир куни боғда унинг қўлини қисиб қўйдим. Мен бутун шарм-ҳаёни йиғиштириб қўйиб, бу гапни фақат Сизга, ўзимнинг энг яхши дўстимга айтяпман, бўлак ҳеч ким ва ҳеч қачон эшитмайди мендан бу иқрорни.

Вақт ўтади, наҳот Сиз эртага, орадан бир кун ўтгандан кейин ҳам ундан шундай ғазабланаверсангиз? Менинг гуноҳимни тузатиб бўлмайди энди. Агар истасангиз, у мен орқали Сизга бениҳоя ҳурматини изҳор қилиб, Сизнинг қаҳр-ғазабингизга дучор бўлганидан чексиз қайғу чекаётганини айтади. Сиз уни бошқа кўрмайсиз, лекин мен у истаган жойга ортидан кетавераман. Шундай қилишга унинг ҳаққи бор, бу менинг бурчим, зеро у менинг эрим ва боламнинг отасидир. Агар Сиз меҳрибонлигингиз туфайли тирикчилигимиз учун олти минг франк белгиласангиз, мен бу пулни ғоят миннатдорчилик билан қабул этаман, мабодо бунни лозим кўрмасангиз, у ҳолда Жюльен Безансонда лотин тили ва адабиётидан дарс беришга умид қиялпти. У ишни қайси поғонадан бошламасин, имоним комилки, тезда ном чиқаради. У билан мен бенишонликдан қўрқмайман. Агар революция содир бўлса, унинг биринчи ролни ўйнашига шубҳаланмайман. Хўш, менга уйланмоқчи бўлган ўша йигитлардан биронтаси ҳақида Сиз шундай гапни айта олармидингиз? Нима, уларнинг бадавлат амлоки борми? Бироқ бу ягона устунлик мени ўзига мафтун эта олмайди. Менинг Жюльеним, агар отамнинг ҳомийлиги ва бир миллион пулга эга бўлса, мавжуд тузумда ҳам катта нуфузга эришган бўларди...»

Матильда отасининг тажанг одам эканлигини биларди ва унинг жаҳлдан тушишига имкон бермоқ учун саккиз саҳифани тўлдириб ёзган эди.

«Нима қилмоқ керак?— дея ўзи билан ўзи мулоҳаза юри-тарди Жюльен ярим кечада, жаноб де ля Моль шу мактубни ўқиётган пайтда боғни айланиб юрар экан.— Биринчидан, менинг бурчим нимадан иборат, иккинчидан эса, менинг манфаатларим нимани тақозо этади? Унинг менга қилган яхшиликларининг чеки йўқ, усиз мен арзимас мартабани эгаллаган аянчли бир фирибгар бўлардим, кейин, эҳтимол, атрофимдаги одамларнинг нафратига дучор бўлишдан қўрқиб, муттасил орқа-олдимга қараб юришга тўғри келарди У мени оқсуяклардек яшашга ўргатди. Шу боисдан ҳам мен муқаррар қилажак най-

ранглар, биринчидан, камроқ бўлади ва иккинчидан, унча жирканчли бўлмайди.

У менга бир миллион берган тақдирда ҳам шу қадар яхшилик қилмаган бўларди. Мен манови орден учун ҳам, гўё дипломатия соҳасида кўрсатган ва умумий даражадан мени юқорироқ кўтариб қўядиган хизматларим учун ҳам фақат ундан миннатдор бўлмоғим керак.

Агар ҳозир у қўлида қалам билан менинг бундан бу ёғига қандай йўл тутишим ҳақида кўрсатма беришни ўйлаётган бўлса,— қизиқ нималарни ёзаркин?..»

Шу пайт бирдан жаноб де ля Молнинг кекса камердинери лайдо бўлиб, Жюльеннинг мулоҳазаларини бўлиб қўйди.

— Маркиз сизни, кийинганми, кийинмаганми, бари бир, дарҳол олдимга кирсин, деяптилар.

Сўнгра Жюльенни ичкарига кузатиб борар экан, камердинер аста деди:

— Эҳтиёт бўлинг, жаноб маркиз бағоят ғазабга минганлар.

XXXIII

Тушкунлик

Бу олмосга ишлов бера туриб, нўноқ сангтарош унинг энг сержило қирраларини йўниб ташлабди. Асрининг ўрталарида — мен нималар деяпман ўзи — ҳали Ришелье замонидаёқ француз ўз орзу-истаги учун қаттиқ курашарди.

М и р а б о

Жюльен хонага кириб борганида маркиз ниҳоятда дарғазаб эди чамаси, бу ақобир умри бино бўлиб, биринчи марта шундай одобсиз гапларни тилга олаётган бўлса керак. У Жюльенни напаничасига сўка бошлади. Қаҳрамонимиз ҳайратга тушиб, кўнгли ранжиди-ю, бироқ унинг маркизга бўлган миннатдорлик туйғусига путур етмади. «Анчадан буён қанчадан-қанча орзу-умидлар, ажойиб режаларни кўнглига тугиб юрса-ю, кейин бу бадбахт одам буларнинг бари бир зумда кўкка совурилганини кўрса! Лекин мен унга бирор нарса деб жавоб қилишим керак, агар индамай тураверсам, у бадтар ғазабга минаяди». Шу пайт Тартюфнинг бир гапи унинг эсига тушди.

— *Мен фаришта эмасман...* Сизга сидқидилдан хизмат қилдим ва сиз мени сахийлик билан тақдирлаб юрдингиз... Сизга бўлган миннатдорчилигимнинг чеки йўқ, лекин ўзингиз ўйлаб кўринг, мен эндигина йигирма иккига кирдим... Бу хонадонда мени ёлғиз сизу, ўша дилбар қиз тушунардингизлар...

— Газанда!— дея қичқирди маркиз.— Дилбар, дилбар!

Унинг дилбарлиги миянгизга келган кунидек бу ердан қочишингиз керак эди!

— Мен қочмоқчи ҳам бўлдим: ўшанда Лангедокка жўнамоқ учун сиздан ижозат сўраган эдим.

Маркиз ғазабига чидаёлмай хонада у ёқдан бу ёққа югурарди. Ниҳоят, у югураверганидан силласи қуриб, қайғудан қадди букилиб, креслога йиқилди. Жюльен унинг ўзича: «Аслида сира ҳам ёмон йигит эмас ўзи...» дея мингиллаганини эшитиб қолди.

— Йўқ, мен ҳеч қачон сизга нисбатан ёмонлик тилаган эмасман!— дея хитоб қилди Жюльен маркизнинг олдида тиз чўкар экан. Бироқ шу заҳоти ўзининг бу ҳаракатидан қаттиқ изза бўлиб, дарҳол ўрнидан турди.

Маркиз эс-ҳушини йўқотиб қўйгандек эди. Жюльен тиз чўкканини кўриб, у яна йигитни извошчилардек болохонадор қилиб сўка бошлади. Эҳтимол, бу сўкишлар ўзининг қандайдир янгилиги билан унинг диққатини чалғитгандир.

«Не кўргилик ахир! Менинг қизим «Сорель хоним» деб аталадими энди? Бу қанақаси! Қизим герцогиня бўлмайдими ҳали?» «Ҳар гал ана шу икки фикр унинг миясига равшан келганида унинг ичи гўё ағдар-тўнтар бўларди-да, дарҳол эс-ҳушини йўқотиб қўярди. Жюльен, ҳали у мени дўппослаб қолмаса эди, дея чўчиб қолганди.

Ҳуши жойига келиб, маркиз бошига тушган бу кулфатга кўника бошлагандек туюлган пайтларда у Жюльенга анча асосли таъналар қиларди.

— Жўнаб кетиш керак эди, тақсир...— дерди у йигитга.— Бу ердан жўнаб кетиш сизнинг бурчингиз эди... Сиз ғирт аблаҳлик қилибсиз...

Шу пайт Жюльен стол ёнига келди-да, қоғозга қуйидаги сўзларни ёзди: «*Ҳаёт аллақачон тоқат қилиб бўлмас даражада жонимга теккан эди, мен унга чек қўяяпман. Жаноб маркиздан менинг чексиз миннатдорчилигимни қабул этишларини сўрайман* ва шу билан бирга ўлимим у кишининг хонадонига келтирадиган безовталиқ учун мени афв этишларини илтимос қиламан».

— Жаноб маркиз мана шу қоғозни ўқиб чиқсалар. Мени ўлдилинг,— деди Жюльен,— ёки бу ишни камердинерингизга буюринг. Ҳозир кечаси соат бир бўлди, мен боғнинг нариги чеккасида девор олдида юраман.

— Йўқолинг кўзимдан! Жин урсин!— дея қичқирди унинг ортидан маркиз.

«Тушунаман,— дея ўйлади Жюльен,— агар мен унинг малайини жаллодлик вазифасидан ҳалос этсам, у сира ҳам қаршилик қилмаган бўларди... Йўқ, ўлдирадиган бўлса ўлдира қолсин, марҳамат, буни унга ўзим таклиф қияпман... Лекин ўзимчи, жин урсин, ўзим ҳаётчи яхши кўраман-ку ахир... Мен ўғлим учун яшамоғим керак».

Боғда ўзига қутқу солаётган хатарни қаттиқ ҳис этганича бир неча минут айланиб юрганидан сўнг хаёлида биринчи марта шундай аниқ пайдо бўлган бу фикр тезда унинг бутун вужудини қамраб олди.

Ўзи учун янги бўлган бу ташвиш уни жуда эҳтиёткор қилиб қўйди. «Бу тийиқсиз одам билан қандай муомала қилиш ҳақида биронта киши билан маслаҳатлашмоқ керак... У ҳозир ақлдан озиб юрибди, қўлидан ҳар бир иш келади. Фуке жуда йироқда, иннайкейин маркиздек бир одамнинг кўнглидан нелар кечаётганини у қаёқдан ҳам билсин.

Граф Альтамира... Лекин у умрининг охиригача бунини сир сақлаб юради, деб ким кафолат бера олади? Шундай қилиш керакки, бирор одам билан маслаҳатлашиб кўришга уринишим биронта ёмон оқибатга олиб келмасин ва бусиз ҳам ёмон аҳволимни бадтар чатоқлаштириб қўймасин. Афсус! Чамаси, бадқовоқ аббат Пирардан бўлак маслаҳатлашадиган одамининг йўққа ўхшайди... Бироқ у ҳамма янсенистлар каби тор фикр юритади... Киборлар жамиятини биладиган биронта муттаҳам иезуитнинг менга кўпроқ фойдаси теккан бўларди... Аббат Пирарга келсак, ўз жиноятим ҳақида сўз очишим биланоқ мени дўппослашдан ҳам қайтмайди у».

Жюльенни яна Тартюфнинг арвқҳи қўллади. «Мана бу яхши фикр. Унинг олдига бориб, гуноҳларимга тавба қиламан». Боғда икки соат сайр қилиб юргач, у ана шундай қарор қилди. У энди ҳозир ўқиб ётиб йиқилиши мумкинлиги ҳақида ўйламай қўйганди. Уни қаттиқ уйқу босмоқда эди.

Эртаси кунини азонлаб Жюльен Париждан чиқиб, анча йўл юриб, да, қаттиққўл янсенистнинг уйига етиб борди. Йигит гуноҳларига иқрор бўлиб айтган барча гаплар аббат учун у қадар янгилик бўлмаганини кўриб қаттиқ ҳайратга тушди.

«Чамаси, бу ўринда мен ўзимни айблаганим керак», дерди ўзига-ўзи аббат. Шу тобда унинг газабланишдан кўра кўпроқ ташвишга тушиб қолгани яққол сезилиб турарди.

— Ўзим ҳам деярли сезган эдим бу ишқий можарони. Лекин сизга бўлган меҳрим туфайли, бадбахт йигит, бу гапни отасига шама қилишдан ўзимни тийган эдим...

— Аммо, сизнингча, нима қиларкин у? — деди бетоқат бўлиб Жюльен.

Шу дақиқада йигит дилида аббатга меҳри товланиб турар ва шу боисдан ҳам манови кўнгилсиз гаплар унинг учун жуда оғир ботмоқда эди.

— Назаримда, унинг учта имконияти бор, — дея давом этди у. — Биринчидан, жаноб де ля Моль мени ўлдирishi мумкин, — шундан сўнг у аббатга гўё ўзини-ўзи ўлдирган одам сифатида изоҳнома ёзиб, маркизга ташлаб келганини айтиб берди. — Иккинчидан, маркиз бу ишни граф Норберга топшириши мумкин. Шунда граф мени дуэлга чақиради.

— Хўш, сиз унинг бу чақирувини қабул қиласизми?— қазаб билан ўрнидаң сапчиб турар экан, сўради аббат.

— Сиз гапимни охирига етказишимга қўймаяпсиз. Турган гап, мен ҳеч қачон ўз валинеъматимнинг ўғлига қарата ўқ узмаган бўлардим.

Учинчидан, у мени бу ердан бирор ёққа жўнатиб юбориш мумкин. Агар у менга Эдинбург ёки Нью-Йоркка жўнанг деса, буйруғини бажараман. Шунда мадемуазель де ля Молнинг ҳомиладорлигини яширишлари мумкин, лекин мен ўғлимни ўлдириб юборишларига сира ҳам йўл қўймайман.

— Имонингиз комил бўлсин, бу ахлоқсиз одамнинг миясига келадиган биринчи фикр ана шу бўлади...

Бу орада Матильда, Парижда хавотир олавериб, ақлдан озай деганди. У отаси билан эрталаб еттиларда кўришган эди. Маркиз унга Жюльеннинг изоҳномасини кўрсатди. Шундан бери у ўзини қаерга қўярини билмас, Жюльен бу аҳволда ўзимни ўзим ўлдиришим энг олижаноб иш бўлади, дея аҳд қилмадимикин, деган даҳшатли фикрдан азоб чёкар эди. «Ҳатто мендан бир огиз маслаҳат ҳам сўрамади-я», дерди у ўзига қайғу-алам билан.

— Агар у ўлган бўлса, мен ҳам бу дунёда яшамайман,— дерди у отасига.— Унинг ўлимига сиз айбдор бўласиз... Эҳтимол, бундан бошингиз осмонга етар... Лекин унинг хотираси ҳаққи онт ичаманки, мен, биринчидан, мотам кийимини кияман ва ҳаммага ўзимни *Сорелнинг беваси*, деб эълон қиламан. Кейин шундай имзо чекиб, унинг дафн маросимига таклифнома тарқатаман, шуни билиб қўйинг... Мен қўрқоқлик ҳам қилмайман, яшириниб ҳам ўтирмайман.

Қизнинг севгиси телбалик даражасига етиб бормоқда эди. Энди маркизнинг ўзи шошиб қолди.

У содир бўлган воқеага бирмунча оқилона қарай бошлаган эди. Матильда нонушта қилгани тушмади. Маркиз буни кўриб, анча енгил тортди, энг муҳими эса қизи, маълум бўлишича, бу гаплар ҳақида онасига «чурқ» этиб огиз очмаганидан унинг кўнгли кўтарилган эди.

Жюльен оддан тушган заҳоти Матильда унга одам юборди ва йигит унинг олдида чиқиши биланоқ деярли оқсочининг кўз ўнгида унинг бўйнидан қучиб олди. Жюльен бу жўшқинлиги учун қиздан унча миннатдор бўлмади, аббат Пирар билан узоқ маслаҳатлашиб ўтирганидан сўнг у жуда эҳтиёткор бўлиб қолган ва ҳар хил имкониятларни бирма-бир санаб, чамалаб кўриш натижасида совуққонлик билан иш юритишга аҳд қилган эди. Матильда кўзларига ёш олиб, йигитга унинг ўзини ўзи ўлдириши ҳақидаги ўша хатини кўрганини айтди.

— Отам ҳали фикрдан қайтиб қолиши мумкин. Мендан марҳаматингизни аямай, дарҳол Виллеккега жўнанг, бизникилар стол ёнидан турмасларидан аввал отга мининг-да, жўнаб

кетинг.— Жюльеннинг жойидан қўзғалмай унга ҳайратланиб, совуқ қараб турганини кўргач, қиз йнглаб юборди.

— Ишларимизни юритишни менга қўйиб бер!— дея хитоб қилди у йнгитнинг кўксига ташланиб, уни маҳкам қучоқлар экан.— Фақат ноиложлик юзасидангина сендан вақтинча айри-лаётганимни жуда яхши биласан-ку ахир. Менинг оқсочим но-мига хат ёз, фақат адреси бегона қўл билан ёзилган бўлсин, мен эса сенга том-том қилиб ёзиб тураман. Хайр, жонгинам! Қоча қол тезроқ!

Қизнинг охириги сўзи Жюльенга огир ботган бўлса-да, лекин у ҳар қалай итоат этишни лозим топди. «Доим шундай бўла-дики,— дея хаёлидан ўтказди у,— бу одамлар ҳатто энг яхши дақиқаларида ҳам бирор гаплари билан менинг нафсониятимга тегадилар».

Матильда отасининг барча оқилона режаларини қатъиян рад этди. У қуйидаги шартлар бажарилмаса, ҳеч қандай битимга келишни истамасди: у албатта Сорель хоним бўлади ва эри билан Швейцарияда камтарона ҳаёт кечиради ёки у билан ота-синикида Парижда қолади. У болани яширинча туғиш ҳақида ҳатто эшитишни ҳам истамасди.

— У ҳолда ҳар хил фисқ-фужур гаплар бошланади, кейин исноддан қутулиб бўлмайди. Тўйдан сўнг икки ой ўтгач, эрим билан саёҳатга жўнаймиз, ана шунда барчага менинг ўғлимни ўз вақт-соатида туғилгандек қилиб кўрсатишдан осони бўл-майди.

Қизнинг бу ўжарлигидан маркиз аввалига қаттиқ ғазаблан-ди, кейин эса, ниҳоят, иккиланиб қолди.

Бир куни у хиёл жаҳлидан тушди.

— Ма, мановини ол,— деди у қизига,— бу ўн минг рента совға қилаётганим ҳақидаги ҳадянома, уни ўша Жюльеннингга жўнатиб юбор, унга айтиб қўй, агар фикримдан қайтгудек бўл-сам, бу ҳадяномани қайтариб ололмаслигим учун тезроқ бирор чора кўриб қўйсин.

Матильданинг буйруқ беришни яхши кўришини билган Жюльен нима мақсадда кетаётганини ўзи ҳам билмай, фақат унга ён бериш учунгина юз чақиримча йўл босиб, Виллекьега борди-да, у ердаги фермерларнинг ҳисоб-китоб дафтарларини текшириб кўрди; маркизнинг хайр-саховати унга қайтиш учун баҳона бўлди. Йнгит бу пайтга келиб Матильданинг энг содиқ иттифоқдоши бўлиб қолган аббат Пирарнинг ҳузурига бошича на излаб борди. Маркиз ҳар гал маслаҳат сўраб аббатга му-рожаат қилганида, у қонуний никоҳдан бўлак ҳар қандай ўзга йўл яратган парвардигор олдида гуноҳ эканлигини исботлашга ҳаракат қиларди.

— Бахтимизга,— дея қўшимча қиларди аббат,— ҳаётий тажриба ҳам бу ўринда дин томолидадир. Мадемуазель де ля Мошь ана шу тийиқсиз табиати билан ўзи яширишни истамай-диган нарсани сир сақлаб юришига имонингиз комилми? Агар сиз

тўйнинг таомилга биноан очикдан-очик ўтказилишига рози бўл-масангиз, жамиятда бу сирли тенгсиз никоҳни анча кўпроқ ғийбат қилиб юришади. Ҳаммасини бирваракайига эълон қи-лиш керакки, токи чиндан ҳам ҳеч қандай шубҳа туғилмасин ва ҳеч қандай сирга ўрин қолмасин.

— Тўғри айтасиз,— дея хаёлга чўмиб унинг фикрига қўшил-ди маркиз.— Бизнинг замонамизда бу тўй ҳақидаги мишмишлар уч кундан кейинноқ аҳоқ ва арзимас одамлар шуғулланадиган бемаъни бир ғийбатдек туюла бошлайди. Биз ҳукуматнинг яко-бинчиларга қарши қаратилган бирор йирик тадбир қўллашидан фойдаланиб, унинг ортидан сездирмай тўйни ҳам ўтказиб юбормоғимиз лозим бўлади.

Жаноб де ля Молнинг дўстларидан икки-учтаси ҳам аббат Пирарнинг фикрига қўшилишмоқда эди. Улар ҳам, Матильда-нинг қатъий характери биронта бошқа чора қўллашга йўл қўй-майди, деб ҳисоблашарди. Ана шу ажойиб мулоҳазалардан ке-йин ҳам маркиз дилида, қизини герцогиня қилиш ҳақидаги орзусидан бутунлай воз кечиш лозим, деган фикрга сира кўни-ка олмас эди.

Унинг хотираси, унинг хаёлоти ўзининг ёшлигида амалга ошириши мумкин бўлган турли-туман саргузашт ва устомон-ликларни жонлантирарди. Заруратга бўйсуниб, қонундан чў-чиш маркизга ўзидек нуфузли бир одам учун бемаъни ва шаъ-нига тўғри келмайдиган нарсаси туюларди. Сўнгги ўн йил ичи-да у қизининг келажаги тўғрисида ажойиб орзу-умидларга бе-рилиб юргани учун энди қаттиқ жазосини тортмоқда эди.

«Ахир ким ўйлабди шундай бўлади деб?— хаёлан хитоб қи-ларди у.— Шундай мағрур, шундай ақлли қиз-а! Ахир у ўз насл-насаби билан мендан ҳам кўпроқ фахрланар эди-ку! Ҳали у ёш қизалоқлик пайтидаёқ Франциянинг энг олди одамлари уни келинликка сўрашган эди.

Ҳа, шундай бемаъни иш қилмоқ учун ҳар қандай ақл-идрок-ни унутиш керак! Замонанинг ўзи шунақа: ҳамма нарса ай-қаш-ўйқаш бўлиб кетди. Келажакда бизни бутунлай тартибсиз-лик кутмоқда».

XXXIV

Ақлли одам

Префект байталида кетиб борар экан, ўзича: «Ажаб эмас, мен ми-нистр, Совет раиси, герцог бўлиб кетсам... Урушни мен мана бун-дай олиб борардим... Ҳар хил ян-гиллик тарафдорларини мана бун-дай қилиб тор-мор этардим-да, оёқларига кишан урардим», дея хаёл қилиб борарди.

«Г л о б у с»

Ун йилларча давом этган ширин хаёлларнинг қудратли ҳук-мини ақл-идрок далиллари билан енгиб бўлмас экан. Маркиз

жаҳл қилиш ақлдан эмас, деган фикрга қўшиларди, бироқ қизи билан Жюльенни сира кечира олмасди. «Қани энди ўша Жюльен иттифоқо бирор фалокатга йўлиқиб ўлиб кетса...»— дея ўйларди у баъзан. Шу йўсинда ақлга тўғри келмайдиган орзулар билан ўзига тасалли бермоқчи бўларди. Бу эса аббат Пирарнинг барча доно маслаҳатлари таъсирини йўққа чиқарарди. Орадан бир ой ўтди, лекин улар ҳамон бир битимга келиша олмади.

Бу оилавий ишда, худди сиёсий ишлардаги каби, маркизнинг миясига ажойиб фикрлар келиб қоларди-да, у шу билан икки-уч кун илҳомланиб юрарди. Ана шунда у ҳар қандай бўлак режани рад этарди, чунки бундай режалар соғлом мулоҳазаларга асосланган бўларди. Соғлом мулоҳазалар эса маркизга фақат улар унинг ўзи хуш кўрган режани қўллаб-қувватлаган пайтдагина ёқарди. Уч кун давомида у ҳақиқий шоирларга хос бир илҳом билан ишни ўзи истаган изга солиш устида меҳнат қиларди, бироқ орадан яна бир кун ўтарди-да, маркиз бу гапларни ортиқ ўйламай қўярди.

Аввалига Жюльен ҳайрон бўлиб юрди — у маркизнинг сусткашлик қилишидан гангиб қолган эди, бироқ орадан бир неча ҳафта ўтгач, у жаноб де ля Молнинг бу иш юзасидан қандай қарорга келишни билмай қолганини тушуна бошлади.

Де ля Моль хоним ва уйдаги барча бўлак одамлар, Жюльен уларнинг ер-мулкларини бошқариш ишлари бўйича провинцияга жўнаган, деб ўйлашарди. Йигит аббат Пирарнинг уйда яшириниб юрар ва деярли ҳар куни Матильда билан кўришиб турар эди. Ҳар куни эрталаб қиз отасининг олдига кирарди-да, у билан бир соатча гаплашиб ўтирарди. Лекин баъзан улар бутун хаёлларини қамраб олган бу иш ҳақида ҳафталаб сўзлашмай қўйишарди.

— Ўша йигитнинг қаерда эканлигини мен ҳатто билишни ҳам истамайман,— деди бир куни қизига маркиз.— Мана, бу хатни унга юборинг.

Матильда хатни ўқиб чиқди:

«Лангедокдаги ерлар йилига 20 600 франк даромад беради. Шундан 10 600 франкни қизимга ва 10 000 франкни Жаноб Жюльен Сорелга совға қиламан. Ерлар ҳам, албатта, уларга ўтади. Нотариусга айтинг, иккита алоҳида васиқа тайёрлаб, эртага олдимга олиб кирсин, шундан сўнг орамиздаги барча алоқалар узилади. Аҳ, тақсир! Мен сиздан шуни кутганмидим?»

Маркиз де ля Моль».

— Чин қалбимдан миннатдорчилик билдираман,— деди қувноқ оҳангда Матильда.— Биз Ажан ва Марманд яқинидаги д'Эгийон қасрига кўчиб борамиз. Айтишларича, у ерлар жуда шушманзара жойлар бўлиб, Италиянинг ўзгинаси эмас.

Бу туҳфа Жюльенни ниҳоятда ҳайратга солди. Энди бу илгари биз билган ўша букилмас ва совуққон одам эмасди. Ўғлининг тақдири аввал-бошданоқ унинг бутун фикр-хаёлини чулғаб олганди. Кутилмаганда қўлига кираётган ва ўзидек камбағал бир одам учун анча катта туюладиган бу бойлик уни шуҳратпараст қилиб қўйди. Энди хотини билан икковининг 36000 минг франк рентаси бор эди. Матильдага келсак, унинг бутун вужуди энди ўзи доим фахрланиб эрим деб атайдиган Жюльенни севишдек ягона бир туйғу билан банд эди. Унинг бутун иззат-нафси фақат ана шу никоҳни тан олмоқларига муваффақ бўлишга қаратилган эди. У ўз тақдирини шундай ажойиб йигит билан боғлаб жуда ақлли иш қилгани учун ўзига тинимсиз таҳсин ўқирди. Шахсий фазилатлар — у таянадиган ва ўзи яхши кўрадиган далил ана шу эди.

Узоқ давом этган айрилиқ, турли-туман ишлар, баъзи-баъзида учрашиб, ўз севгилари ҳақида гаплашиб олиш, буларнинг бари бир вақтлар Жюльен кашф этган доно сиёсатнинг самарали таъсир қилишига ниҳоятда ёрдам бермоқда эди.

Ниҳоят, Матильда ўзи энди чинакамига севиб қолган одам билан аҳён-аҳёндагина учрашаётганидан тоқати тоқ бўлиб, қалби ғалаёнга келди.

Жаҳл устиди у отасига Отелло руҳидаги сўзлар билан бошланган бир хат ёзди:

«Мен жамият жаноб маркиз де ля Молнинг қизига бағишлаши мумкин бўлган оқсуякларга хос ҳузур-ҳаловатдан Жюльенни афзал кўрдим. Майда шуҳратпарастлик ва бемаъни манманликнинг бу қувончларини мен тан олмайман. Мана, бир ярим ойдирки, эрим билан жудоликда яшайпман. Сизга бўлган ҳурматимни изҳор қилмоқ учун шунинг ўзи ҳам етарли бўлса керак. Келаси ҳафтанинг пайшанба кунигача мен туғилган уйимни тарк этаман. Сизнинг саховатингиз туфайли биз энди давлатманд одам бўлиб қолдик. Муҳтарам аббат Пирардан бўлак ҳеч ким сиримдан воқиф эмас. Мен тўғри унинг олдига бораман, у бизни никоҳлаб қўяди, бир соатдан кейин эса биз Лангедокка жўнаймиз ва Сизнинг ижозатингиз бўлмагунига қадар Парижга қайтиб келмаймиз. Фақат бир нарсадан юрагим сиқиялпти: бу гапларнинг бари Сиз ва менинг тўғримда нордон латифалар тўқилишига сабаб бўлади. Биронта аҳмоқнинг ҳазил-мутойбасидан сўнг бизнинг жасур Норберимиз Жюльенга дағдаға қилишга мажбур бўлади. Ана шунда,— мен Жюльенни яхши биламан,— унга таъсир кўрсатолмай қоламан. Қўз ўнгимизда исён кўтарган плебейнинг қалби намоён бўлади. Сиздан тиз чўкиб илтимос қиламан, отажон, келаси пайшанба куни жаноб Пирарнинг черковига менинг никоҳ маросимимга албатта боринг. Шунда сиз турли ғийбатларнинг олдини олган ва ягона ўғлингиз билан менинг эрим ҳаётини хавф-хатардан сақлаб қолган бўласиз...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Бу мактуб маркизнинг юрагига ғулғула солиб қўйди. Демак, энди биронта қарорга келиш зарур. Барча кўникмалари, барча дўстона алоқалари маркиз учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай қолди.

Ана шу қалтис шароитда бирдан унинг ёшлигидаги буюк синовларда тобланган характерининг барча муҳим хусусиятлари намоён бўлди. Муҳожирлик уқубатлари уни хаёлпараст қилиб қўйган эди. Икки йил давомида улкан бойликка эга бўлиб, қирол саройида обрў орттириб юргач, 1790 йил бирдан уни муҳожирликнинг даҳшатли комига ташлади. Бу оғир ҳаёт мактаби йигирма икки ёшли йигитнинг қалбини қайтадан бичиб тиккандек бўлди. У аслида ўзини ҳисобсиз бойлиги ўртасида ўтов тиккан жаҳонгирдек ҳис этарди, маркиз сира ҳам бу бойликнинг асири бўлиб қолмади. Бироқ унинг қалбини олтиннинг ҳалокатли оғусидан сақлаб қолган худди ана шу туйғулар маркизни бошқа бир иштиёқнинг қурбони қилиб қўйган эди: у нима қилиб бўлса-да қизи учун герцогинялик унвонига эришишни орзу қиларди.

Ўтган ана шу бир ярим ой ичида маркиз гоҳида бирдан хаёлига келиб қолган фикрга бўйсуниб, Жюльенни давлатманд одам қилиб қўймоқчи ҳам бўларди, йўқсиллик унинг ўзи, яъни маркиз де ля Моль учун қандайдир инсон қадрини хўрлайдиган, шармандали бир нарса, унинг куёви учун эса ақл бовар қилмайдиган бир ҳол бўлиб туюлар ва у орқа-олдиға қарамай пул сарфлай бошлар эди. Эртаси кун эса хаёли уни тамоман бошқа ёққа қараб олиб қочарди; унинг назарида, Жюльен исрофгарчилик даражасига бориб етаётган бундай саховатнинг маънисини тушунадиган, исминини ўзгартириб Америкага қочиб кетадиган ва у ердан Матильдага мактуб йўллаб, бундан буён ўзинини йўқ деб ҳисоблашни илтимос қиладигандек туюларди. Жаноб де ля Моль бу хатни ёзилган, деб тасаввур қилар экан, унинг қизига қандай таъсир қилишини кўз ўнгига келтирмоқчи бўларди.

Барча бу орзуларни Матильданинг чинакам мактуби пароканда қилиб юборган кун маркиз Жюльенни қандай қилиб ўлдирсам ёки ғойиб бўлишга мажбур этсам, дея узоқ хаёл суриб юрганидан сўнг, бирдан унинг кўнгли йигитга ажойиб мавқе яратиб беришни тусаб қолди. У Жюльенга ўз амлокларидан бирининг номини беради, хўш, унга унвон ҳам олиб берса нима қилади? Унинг қайнотаси герцог Шонский ёлғиз ўғли Испанияда ҳалок бўлгач, ўз унвонини Норберга бермоқчи бўлиб юргани ҳақида унга бир неча марта гапирган эди...

«Жюльеннинг иш соҳасидаги ажойиб қобилияти, беқиёс жасорати ва эҳтимол, бир қадар шукуҳга эга эканлигини тан олмай иложим йўқ,— дея мулоҳаза юритарди ўзича маркиз.— Бироқ қалбининг тубида қандайдир кишининг қўрқитадиган жиҳати бор унинг. У ҳаммада шундай таассурот туғдиради, демак, чиндан ҳам алланима бор». (Бу «алланима»ни илғаб олиш қанча-

лик қийин бўлса, у кекса маркизнинг жўшқин хаёлини шунчалик ваҳимага соларди.)

«Менинг қизим тунов кун и ёзган хатида (биз бу хатни келтириб ўтирмадик) «Жюльен биронта ҳам салон, биронта ҳам тўдага қўшилиб олмади», дея буни жуда нозик ифода қилиб берганди. У менга қарши биронта ҳам тўданинг ёрдамига орқа қилмаётир, демак, агар мен ундан юз ўгирсам, у ёлғиз ўзи шумшайиб қолаверади... Бу ҳол унинг жамиятнинг ҳозирги аҳволини билмаслигидан далолат бермасмикин? Мен унга: мавқеини ошириб, нуфузга эга бўлмоққа фақат салонларнинг ёрдамидагина эришиш мумкин, деб икки-уч марта айтган эдим...

Йўқ, унда қулай фурсатни сира ҳам қўлдан бой бермайдиган биронта суллоҳ одамга хос қувлик ва эпчиллик йўқ... Бу характер Людовик XI руҳига мутлақо тўғри келмайди. Бошқа томондан олганда эса мен унинг сира ҳам юксак қондаларга амал қилмаётганини аниқ кўриб турибман. Мен уни тушунолмай қолдим... Эҳтимол у ўз туйғуларига эрк бермаслик учун ҳам барча бу қондаларни ўйлаб топгандир?

Бир нарсаси шубҳа қилмаса бўлади: у нафратга сира ҳам дош бера олмайди, мен худди ана шу нарса билан уни жиловлаб турибман.

У насл-насаб олдида сажда қилмайди, очигини айтганда, бизни сидқидилдан ҳурмат қилишини сезмаётирман. Бу унинг камчилиги. Бироқ охир-оқибатда семинарияда таҳсил кўрган биронта пасткаш фақат пул ва ҳаётини ноз-неъматларнинг етишмаслиги туфайлигина армон қилиши мумкин. Жюльеннинг дарди эса бутунлай бошқача, у ўзидан нафратланишларига сира ҳам йўл қўймайди».

Қизининг мактубидан исканжага тушиб қолган жаноб де ля Моль қандайдир қарорга келиш лозимлигини яхши тушунарди. Шу боисдан ҳам аввало энг муҳим бир нарсани аниқлаб олмоқ лозим эди: «Жюльен қизимнинг кўнглини овлашга журъат этишига менинг қизимни дунёдаги ҳамма нарсадан ортиқ кўришим ва юз минг экю рентага эга эканлигимни билгани сабаб бўлмадики?»

Матильда мени бунинг аксига ишонтирмоқчи бўляпти... Йўқ, қадрли жаноб Жюльен, мен бу масалада сира ҳам шубҳа бўлмаслигини истайман.

Бу нима ўзи — чиндан ҳам ҳақиқий, тийнқисиз, юрагини тўсатдан забт этган муҳаббатми? Ёки бу жамиятнинг юқори поғонасига кўтарилиш, ўзига тезлик билан ажойиб мавқе яратиш йўлида пасткашлик билан қилинган найрағими? Матильда-жуда зийрак қиз, у ана шу мулоҳаза Жюльенни менинг кўз ўнгимда бадном этиши мумкинлигини дарҳол сезган, шу боисдан ҳам у, йигитни ўзим биринчи бўлиб севиб қолдим, дея иқдор бўляпти.

Наҳот шундай мағрур қиз эс-ҳушини бутунлай йўқотиб, олдиндан шундай шама қилса! Кечқурун боғда унинг қўлини қи-

сиб қўйганмиш — қандай даҳшат, уни ёқтириши ҳақида ишора қилмоқ учун гўё бошқа адаблироқ усул қуриб қолгандай!

Кимки ўзини оқламоқчи бўлса, у сирини ошкор қилади, мен Матильдага ишонмайман...» Бу кеча маркизнинг мулоҳазалари одатдагига қараганда қатъийроқ ва изчилроқ эди. Бироқ тарки одат — амри маҳол экан: у қизига хат ёзиб, вақтдан яна бир оз ютишга қарор қилди, зеро энди уларда саройнинг бир хонасидан иккинчи хонасига мактуб йўллаш одат тусига кириб қолган эди. Жаноб де ля Мольт Матильдани фикридан қайтармоқ учун у билан баҳслашишга ботинмади. У ўзининг дафъатан ён бериб қўйишидан чўчирди.

МАКТУБ

«Яна тентаклик қилишдан ўзингизни тийинг, мана Сизга жаноб кавалер Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзилган гусарлар поручигининг патенти. Унинг учун нима ишлар қилаётганимни бир кўриб қўйинг. Мен билан баҳслашманг ва ҳеч нима сўраманг. Марҳамат қилиб, йигирма тўрт соат ичида ўз полки турган Страсбургга етиб борсин. Мана менинг банкирим номига ёзилган тилхат, сўзсиз итоат этинг».

Матильданинг қалбини чексиз севги ва қувонч туйғуси қамраб олди, у ўз ғалабасидан фойдаланишга қарор қилди-да, дарҳол жавоб ёзди.

«Агар Сиз унинг учун нима ишлар қилаётганингизни билганида, жаноб де ля Верней ўз миннатдорчилигини қандай изҳор қилишни билмай, оёғингизга йиқилган бўларди. Аммо ўзининг шундай тантилигига қарамай, отагинам мени унутиб қўяптилар — қизингизнинг номуси хавф остида қоляпти ахир. Кичик бир ножўя ҳаракат унга умрбод доғ тушириши мумкин, у ҳолда ҳатто йигирма минг экю рента ҳам бу иснодни ювиб кета олмайди. Мен бу патентни жаноб де ля Вернейга Сиз келаси ой ичи менинг тўйимни Виллекьеда ошкор ўтказиб беришни ваъда қилган тақдирингиздагина юбораман. Йлтижо қиламан, шу муҳлатни ўтказиб юборманг, зеро шундан сўнг Сизнинг қизингиз де ля Верней хоним номини қабул қилмаса, одамларнинг кўзига кўрина олмай қолади. Мени ана шу Сорель исмидан халос этганингиз учун Сиздан, дадажон, нақадар миннатдор эъқлигимни билсангиз эди...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Матильда ўз хатига сира кутилмаган жавоб олди.

«Марҳамат айлаб, айтганимни қилинг, бўлмасам ҳаммасидан воз кечаман. Қалтиранг, тентак қиз. Уша Жюльенингиз ҳақида мен ҳали ҳеч қандай тасаввурга эга эмасман. Сизнинг ўзингиз-ку уни мутлақо билмайсиз. Дарҳол Страсбургга жўнасин-да, ўзини муносиб тутсин. Мен ўз қароримни икки ҳафтадан сўнг хабар қиламан».

Бу қатъий жавоб Матильдани қаттиқ ҳайратга солди. «Мен Жюльеннинг кимлигини билмайман», — бу сўзлар унинг хаёлини

Ўзига ром этиб, қиз шу заҳоти турли ажойиб имкониятларни тасаввур қилар ва уларни ҳақиқат, дея ўйлай бошларди. «Менинг Жюльеним шу қадар ақлики, унинг юксак идроки салонларнинг бемаза қолипига мутлақо мос тушмайди, табиатининг ажойиблигидан далолат берувчи худди мана шу нарса отамни чўчитяпти. Бироқ, агар мен унинг кўнглига қарамасам, иш ошкора жанжалгача етиб боради, шов-шув кўтарилиши эса, жамиятда менинг обрўйимни туширади ва эҳтимол, ҳатто Жюльени ҳам мендан бирмунча совитиб қўяди. Бундай шов-шувдан кейин эса... камида ўн йил ночор ҳаёт кечиришга тўғри келади. Фақат улкан бойликка эга бўлган тақдирдагина ўзингга эрни шахсий фазилатларига қараб танлашинг мумкин, акс ҳолда ҳаммага кулги бўласан. Агар мен отамдан йироқда яшайдиган бўлсам, шу ёшида у мени осонгина унутиб юбориши ҳам мумкин... Норбер биронта дилбар ва эпчил аёлга уйланади. Герцогиня Бургундская кекса Людовик XIV нинг кўнглини олиб, ўзига шайдо қилишнинг уддасидан чиққан-ку ахир».

У итоат этишга аҳд қилди, бироқ отасининг хатини Жюльенга кўрсатишга юраги дов бермади. Йигитнинг тийиқсиз характери билгани учун ҳам қиз унинг бирор ножўя иш қилиб қўйишидан чўчирди.

У кечқурун Жюльенга унинг энди гусарлар поручиги эканлигини айтганида йигит бениҳоя хурсанд бўлиб кетди. Жюльеннинг хомхаёллари ва ўз ўғлига бўлган бундай янги теҳр-муҳаббатини билган одам унинг нақадар хурсанд бўлганини яхши тасаввур қилиши мумкин. Исми шарифининг ўзгаришини эшитиб, у мутлақо эсанкираб қолди.

«Шундай қилиб, менинг романим ниҳоясига етди,— деди у ўзига-ўзи,— ва мен бунинг учун фақат ўзимдан миннатдор бўлмоғим лозим. Мен маънови иблисдек мағрур қизни ўзимни севиншга мажбур этдим,— дея ўйларди у Матильдага қараб-қараб қўяр экан,— отаси усиз яшай олмайди, унга эса ёруғ дунё менсиз қоронғи кўринади».

XXXV

Хатар

Ато эт менга, ё танграм, ўрта-миёналикни!

Мирабо

Унинг қалби масрур бўлиб, йигит Матильданинг жўшқин эркаланишларига аранг жавоб берарди. У қовоғини солганича индамай ўтирарди. Матильдага у ҳали ҳеч қачон бу қадар ажойиб кўринмаган ва қиз ҳали ҳеч қачон уни бундай сажда қилиш даражасида севмаган эди. У Жюльеннинг ҳаддан таш-

қарн таъсирчан гурури ҳамма ишни бузиб қўймаса гўрга эди, дея қаттиқ хавотирда эди.

Қиз аббат Пирарнинг уларникига деярли ҳар куни келиб кетаётганини кўрган эди. Эҳтимол Жюльен ўша одам орқали отасининг ниятлари ҳақида бирор нарса билиб олгандир? Ёки, балким аччиқ устида маркизнинг ўзи унга хат ёзиб юборгандир? Бўлмасам шундай қувончли хабардан кейин ҳам Жюльенининг қовоғини солиб ўтиришини қандай тушунмоқ керак? Бу ҳақда унинг ўзидан сўрашга қизнинг юраги дов бермасди.

Кимсан Матильданинг юраги дов бермай ўтирса-я! Шу дақиқадан бошлаб унинг Жюльенга бўлган муҳаббатига беҳосдан қандайдир даҳшатга ўхшаш бир туйғу суқилиб киргандек бўлди. Бу бағритош қиз ўз севгиси орқали бутун Париж қойил қоладиган зеб-зийнат ичида тарбияланган бир бойвучча ҳис этиши мумкин бўлган барча изтиробларни дилидан кечириб бўлганди.

Эртаси куни азонлаб Жюльен аббат Пирарнинг олдига етиб борди. Йигитнинг ортидан ҳовлига у қўшни почта бекатида ёллаган ва почта отлари қўшилган шалақ арава кириб келди.

— Бундай экипаж сизга ярашмайди энди,— дея тўнғилладди унга қараб қаттиққўл аббат.— Мана сизга йигирма минг франк пул, бу жаноб де ля Молнинг совғаси. Бу пулни бир йил ичида сарфлаб юбормоғингиз тавсия этилади, лекин иложи борица, кулги бўлмасликка ҳаракат қилишингиз лозим экан. (Шундай катта пулни кўкка совурмоқ учун ёш йигитнинг қўлига тутқазиш, руҳонийнинг назарида, уни гуноҳ йўлига бошлаш билан баробар эди.)

Маркиз яна шундай дебди: жаноб Жюльен де ля Верней бу пулни ўз отасидан олган деб ҳисобламоғи лозим экан. Унинг исмини айтмоқнинг эса ҳожати йўқ эмиш. Жаноб де ля Верней, эҳтимол, ёшлигида уни парварниш қилиб боққан веррьерлик дуррадгор жаноб Сорелга бирор нарса совга қилишни жонз деб ҳисоблар...

— Топшириқнинг бу қисмини мен ўз зиммамга олишим мумкин,— дея қўшимча қилди аббат,— мен, алоҳа, жаноб де ля Молни анани иезуит, аббат Фрилер билан мурсага келишга кўндирдим. Унинг таъсири, турган гап, бизникидан анча кучлироқ. Шундай қилиб, аслида бутун Безансонни бошқарадиган бу одам сизнинг юксак насл-насабингизни тан олади, бу мурса битимининг махфий шартларидан бири бўлади.

Жюльен ўзини тутиб туrolмай аббатнинг бўйнидан қучоқлаб олди. Йигитга унинг насабини тан олиб бўлишгандек туюларди.

— Бу нимаси,— деди аббат Пирар уни ўзидан четлаштирар экан.— Киши шунақаям ҳовлиқадими ахир!.. Хўш, Сорель ва унинг ўғиллари масаласига қайтайлик. Мен уларга ўз номидан йилга беш юз франклик пенсия таклиф қиламан ва бу пул-

ни уларга хулқ-атворларидан хурсанд бўлсамгина тўлаб туришимни айтаман.

Жюльен яна совуққон ва такаббур бир қиёфага кирди. У аббатга миннатдорчилик билдирди, лекин энди бу шунчаки мавҳум гаплар эди. «Ахир мен чиндан ҳам Наполеон бизнинг тоғларга сургун қилган биронта аркони давлатнинг ўғли бўлиб чиқишим мумкин-ку?» Вақт ўтиши билан бу гап йигитга борган сайин ишонарлироқ бўлиб кўринмоқда эди... «Менинг отамга бўлган нафратим у ҳолда тўғридан-тўғри шунинг исботи бўлиб чиқади-ку... Демак, мен у қадар золим эмас эканман-да!»

Мазкур монологдан сўнг орадан бир неча кун ўтгач, француз армиясининг энг ажойиб полкларидан бири — ўн бешинчи гусарлар полки Страсбург шаҳрининг парадлар ўтказиладиган майдонида жанговар тартибда саф тартиб турарди. Жаноб кавалер де ля Верней саф олдида ўзига олти минг франкка тушган ажойиб эльзас отини ўйнатиб турарди. У полкка поручик унвони билан қабул қилинган эди. Ҳолбуки, мабодо ўзи умри бино бўлиб эшитмаган биронта полkning рўйхатига тиркаб қўйилган бўлиши мумкинлигини ҳисобга олмаганда, у ҳеч қачон ва ҳеч қачонда подпоручик бўлмаганди.

Унинг бепарво кўриниши, деярли зардали, совуқ нигоҳи, ранги оқариб, ўзини доим вазмин тутиши — буларнинг бари биринчи кунданоқ у ҳақида ивир-шивир гапларга сабаб бўлди. Тез орада унинг одамларга ниҳоятда одоб билан ва ўта вазмин муомаласи, сира мақтанчоқлик қилмай тўппончадан ўқ узиш ва қиличбозлик машқларидаги эпчилиги аскиябозларнинг тилини тийиб қўйди. Полkning жамоат фикри, беш-олти кун иккиланиб юргач, унинг фойдасига хулоса чиқарди. «Бу йигитда ҳамма нарса бор,— дейишарди полкдаги кекса ҳазилкашлар,— унга фақат бир нарса — ёшлик етишмайди».

Страсбургдан Жюльен ҳозир анча мункиллаб қолган веррерлик собиқ юре — жаноб Шеланга хат ёзиб юборди.

«Қариндошларимни менга катта бойлик инъом этишга ундаган муҳим воқеалар ҳақида хабар топиб, хурсанд бўлганингизга имоним комил. Ушбу мактубга беш юз франк илова қиламан ва Сиздан бу пулни менинг номимни айтмай, худди бир вақтлар мендек ночорликда яшаётган йўқсилларга бўлашиб беришингизни сўрайман. Сиз, бир вақтлар менга ёрдам берганингиздек, ҳозир уларга ҳам ёрдам бераётган бўлсангиз керак, албатта».

Жюльеннинг шуҳратпарастлиги қўзиб қолганди, лекин бу асло манманлик эмасди: бироқ бу ҳол қаҳрамонимизнинг ўз ташқи қиёфасига алоҳида эътибор беришга ҳалал бермасди. Отлари, мундири, хизматкорларининг эғнидаги ливрсяларнинг мунтазам башанг бўлиши ҳар қандай инглиз милордини ҳам ийдириб юборган бўларди. Кечагина маркизнинг ёрдами билан поручик унвонига эришган бу йигит барча буюк генераллардан ўрнак олиб, ўттизга етар-етмай полк командири бўлиб олмоқ учун

йигирма уч ёшда поручикликдан юқорироқ унвонга эришмоқни мўлжаллай бошлаган эди. У фақат шон-шухрат ва ўз ўғлини ўйларди.

У ана шундай баландпарвоз хомхаёллар билан ёниб юрар экан, кутилмаганда де ля Моль саройидан от елдириб келган чопар-малай йигит уни бўғимига тушириб қўйди.

«Ҳаммаси барбод бўлди,— дея ёзган эди унга Матильда,— барча ишларингизни йиғиштириб, иложи борица тезроқ етиб келинг. Агар бошқа имкони бўлмаса, дезертирлик қилинг. Етиб келган заҳотингиз мени фиакрда ...кўчасидаги ...уй ёнидан боққа кириладиган эшикча олдида кутинг. Сиз билан гаплашиб олгани ўша ерга чиқаман, эҳтимол, Сизни боққа олиб киришининг имкони бўлар. Ҳаммаси тамом бўлди, энди уни қайта тиклаб бўлмайдими, деб қўрқаман, мендан кўнглингиз тўқ бўлсин, мен мусибатда ҳам Сизга содиқ қоламан. Сизни севаман».

Орадан бир неча минут ўтгач, полковникдан отпускаи олган Жюльен Страсбургдан Париж томон от қўйиб бормоқда эди, бироқ қалбини кемираётган қаттиқ хавотир оқибатида Метцга яқинлашганда ўз саёҳатини отда давом эттиришга унинг ортиқ қўрби етмай қолди. У шартта почта каретасига ўтирди-да, шитоб билан елиб кетди ва тезда де ля Моль хонадонига қарашли боғнинг орқа эшиги олдида етиб борди. Эшик дарҳол очилиб, Матильда одамларнинг гап-сўз қилиши мумкинлигининг писанд қилмай, унинг кўксига отилди. Уларнинг бахтига вақт ҳали жуда эрта бўлиб, эндигина соат беш бўлганди ва кўчада тирик жон кўринмасди.

— Ҳаммаси барбод бўлди. Отам менинг кўз ёши қилишимдан қўрқиб, пайшанбага ўтар кечаси қаёққадир жўнаб кетди. Унинг қаерга жўнаганини ҳеч ким билмайди. Мана унинг хати, ўқинг,— шундай дея қиз сакраб фиакрга, Жюльеннинг олдида чикди.

«Мен бадавлат бўлганингиз учунгина Сизни атайин авраб йўлдан уриш ниятидан бўлак ҳамма ишни кечиршим мумкин эди. Мана сизга, бадбахт қиз, бор ҳақиқат. Сизга сўз бериб айтманки, бу одам билан турмуш қуришингизга ҳеч қачон рози бўлмайман. Агар ўша одам Франция тупроғини тарк этса, яна-ям яхшироғи — Америкага жўнаб кетса, у ўн минг ливр билан таъмин этилади. У ҳақида баъзи бир маълумотларни ёзиб юборишни илтимос қилиб йўллаган мактубимга жавобан келган манови хатни ўқиб кўринг. Бу сурбет де Реналь хонимга мурожаат этишни менга ўзи таклиф қилган эди. Мен энди бу одамни тилга олиб ёзган бир сатр ҳам мактубингизни ўқимайман. Париж ҳам, Сиз ҳам жуда жонимга тегдингиз. Содир бўлажак воқеани ниҳоятда пинҳон тутмоқликни маслаҳат кўраман. Ўша ярамас одамнинг баҳридан ўтинг, шунда сиз яна отангизга эга бўласиз».

— Де Реналь хонимнинг мактуби қани?— дея совуқ оҳангда сўради Жюльен.

— Мана у. Бир оз этингни ўлдирмасдан туриб уни сенга кўрсатмоқчи эмасдим.

Мактуб

«Афандим! Диний ақидалар ва ахлоқ қоидалари олдидаги бурчим мени Сизга нисбатан ушбу оғир мажбуриятни бажармоққа ундаяпти, виждоний бурчим мендан яқин одамимга ёмонлик қилишни тақозо этяптики, зеро мен фақат янада оғирроқ гуноҳнинг олдини олмоқ мақсадида шундай қиялман. Дилимдаги андуҳ бурчим олдида чекинмоғи лозим. Бир нарсага шубҳа йўқки, афандим, Сиз мендан суриштирганингиз ва у тўғрида бор ҳақиқатни билмоқчи бўлганингиз ўша кимсанинг ахлоқи, юзаки қараганда сирли ва ҳатто диёнатли бўлиб кўринмоғи мумкин. Сиздан ҳақиқатнинг маълум бир қисмини яширмоқни, ҳатто, эҳтимол, эҳтиёткорлик ва диний эътиқод юзасидан баъзи гапларни бошқачароқ қилиб тасвирламоқни жоиз кўряптилар. Бироқ Сиз суриштирган кимсанинг ахлоқи қаттиқ қораланмоққа лойиқдирки, мен Сизга буни сўз билан тасвирлаб бера олмасам керак. Йўқсиллик ва очкўзлик ниҳоятда мунофиқ бу йигитни бахтсиз ва заифа бир аёлни йўлдан уришга ва шу йўл билан бир оз обрў ортириб, одам қаторига кириб олишга ундади. Юрагим қанчалик эзилмасин, бурчим мени жаноб Ж... дин ақидаларининг мутлақо тан олмаслигини ҳам айтмоққа мажбур қияпти. Виждонан айтганда, мен хонадондаги энг эътиборли аёлни йўлдан уриш унинг учун муваффақиятга эришмоқнинг бир усули, дея ўйламоққа мажбурман. Ўзини ниҳоятда бегараз кўрсатиб ва романлардан ўқиб олган турли иборалар билан асл табиатини ниқоблаб хонадонда ҳукмрон бўлиш, уй эгасини ўзига тобе қилиш, унинг бойлигига эга бўлиш — бу йигитнинг ягона мақсадидир. У хонадонга бахтсизлик келтиради ва дилларга умрбод афсус-надомат туйғусини солади» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Кўз ёшлари томавериб доғ-доғ бўлиб кетган бу узундан-узоқ мактуб, шубҳасиз, де Реналь хонимнинг қўли билан ёзилган, ёзилаганда ҳам одатдагидан пухтароқ қилиб ёзилган эди.

— Жаноб де ля Молга сира ҳам айб қўя олмайман,— деди Жюльен хатни охиригача ўқиб бўлгач.— У тўғри ва оқилона иш қилган. Қандай ота ўз сеvimли қизини шундай одамга бериши мумкин ахир! Яхши қолинг!

Жюльен фиакрдан сакраб тушиб, кўчанинг охирида кутиб турган почта каретаси томон югуриб кетди. У гўё бутунлай унутиб қўйгандек туюлган Матильда йигитнинг ортидан югурди, бироқ уни яхши танийдиган ва энди дўконларидан бошларини чиқариб ҳайрат билан қараб турадиган гумашталарни кўриб, орқасига қайтишга, шоша-пиша боққа кириб яширинишга мажбур бўлди.

Жюльен Веррьер томон елиб кетди. Бу машаққатли йўлда у Матильдага дилида тугиб қўйган хатни ёза олмасди, унинг

қўли нуқул қандайдир ўқиб бўлмайдиган ажи-бужи ҳарфларни ёзарди.

У Веррьерга якшанба куни эрталаб етиб борди. Йигит қуролсизнинг дўконига кирган эди, дўкондор уни кутилмаганда бойиб кетгани билан табриклай бошлади. Бу янгилик бутун шаҳарда катта шов-шувга сабаб бўлибди.

Жюльен дўкондорга ўзининг тўппонча сотиб олоқчи эканини тушунтиргунича анча овора бўлди. Йигитнинг илтимосига кўра қуролсоз уни ўқлаб ҳам берди.

Қўнғироқ уч марта бонг урди, француз қишлоқларида эрталабки жангир-жунгирлардан кейин эшитиладиган бу таниш садо ҳозир ибодат бошланажасидан далолат беради.

Жюльен Веррьернинг янги черковига кириб борди. Ибодатхонанинг барча баланд-баланд деразаларига қирмизи дарпардалар тутиб қўйилганди. Жюльен де Реналь хонимнинг курсиси ортида, унга бир неча қадам етмай тўхтади. Йигит хонимнинг сидқидилдан ибодат қилаётганини элас-элас кўриб тургандек эди. Уни ниҳоятда севган бу аёлни кўргач, Жюльеннинг қўли қалтирай бошлади, шу туришда у ўз ниятини амалга оширишга ожизлик қиларди. «Ўқ уза олмайман,— дерди у ўзига-ўзи,— бу иш-қўлимдан келмайди».

Шу пайт ибодат маҳали хизмат қиладиган бола илоҳий тухфаларни олиб чиқишаётганидан дарак бериб қўнғироқ чалди. Де Реналь хоним бошини қуйи солган эди, боши елкасига ташланган рўмолининг гажимлари ортидан деярли кўринмай қолди. Энди Жюльен бу аёлнинг ўша ўзи севган хоним эканлигини аниқ ҳис этмай қўйганди. У тепкини босган эди, ўқи хато кетди, у яна ўқ узди — хоним йиқилиб тушди.

XXXVI

Нохуш тафсилотлар

Мени қўрқоқлик қилади, деб ўйламай қўя қолинглар: мен ўзим учун қасос олдим. Қилмишимга яраша мени ўлимга ҳукм қилсангиз арзийди, мана мен, ушланглар мени. Рухимга дуо қилсангиз бас.

Шиллер

Жюльен қимир этмай турарди, унинг кўзи ҳеч нимани кўрмасди. У бир оз ҳушига келгач, қавм аҳлининг черковдан қочиб чиқаётганини сездди. Рухоний меҳробни тарк этган эди. Жюльен қий-чув солиб черковдан чиқиб кетаётган қандайдир аёллар ортидан аста юрди. Аёллардан бири олдинга интилиб уш қаттиқ итариб юборган эди, йигит йиқилиб тушди. Унинг

оёғини оломон қулатиб юборган курси босиб қолди, у ўрнидан тура бошлаган эди, кимдир ёқасидан ушлаганини сизди — бу форма кийган жандарм эди. Жюльен беихтиёр кичкина тўппончаларини олмоқчи бўлган эди, бироқ бошқа бир жандарм шу пайт унинг тирсагидан тутди.

Уни қамоқхонага олиб боришди. Сўнг қандайдир хонага олиб кириб, қўлига кишан уришди-да, ёлғиз ўзини қолдиришди. Эшик ёпилиб, калит қулф ичида икки марта шарақлаб буралди. Бу ишларнинг бари жуда тез содир бўлиб, йигит бу пайтда ҳеч нима сезмади.

— Мана энди, ҳаммаси тамом бўлди дейиш мумкин,— деди у ҳушига келар экан, баланд овоз билан.— Хўш, демак, икки ҳафтадан сўнг гильотина... ёки у пайтгача ўзимни ўзим ўлдиришим керак.

Унинг фикри шундан нарига ўтмасди, унга худди кимдир миясини маҳкам сиқиб тургандек туюларди. У, биронта одам ушлаб турмаганмикин, дея орқасига ўгирилиб қаради-ю, бир лаҳза ўтмай қаттиқ уйқуга кетди.

Де Реналь хоним унча қаттиқ яраланмаган экан. Биринчи ўқ унинг шляпасини тешиб ўтибди, у ўгирилиб қараган заҳоти иккинчи марта ўқ узилибди. Ўқ хонимнинг елкасига тегибди-да,— мўъжизани қаранг!— елка суягини синдириб, қайтибди ва готик устунга бориб урилгач, унинг бир бўлагини учириб юборибди.

Жароҳатни яхшилаб кўздан кечириб, уни боғлаб қўяр экан, жуда бамаъни одам бўлмиш жарроҳ де Реналь хонимга: «Сизнинг соғайиб кетишингизга тўла кафолат бера оламан», деганида аёл жуда хафа бўлди.

Анчадан буён у сидқидилдан ўзига ўлим тилаб юрарди. Унинг жаноб де ля Молга ёзган мактуби (бу мактубни унга ҳозирги пири мажбуран ёздирган эди) ҳаддан ташқари узоқ давом этган қайғу-аламдан силласи қуриган бу қалб учун сўнгги зарба бўлган эди. Бу қайғу Жюльен билан айрилиқдан чекаётган ҳижрон алами бўлиб, хонимнинг ўзи бунини *виждон азоби*, дея атарди. Унинг ҳозирги пири — яқиндагина Дижондан келган тақводор ва серҳафсала ёш руҳоний бунини жуда яхши тушунарди.

«Мана шундай, бировнинг қўлидан ўлиб кетиш, ахир бу сира ҳам гуноҳ эмас-ку,— дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним.— Эҳтимол, ўлимга хурсанд бўлаётганимни яратган парвардигор кечирар». У: «Жюльеннинг қўлидан ўлиш нақадар лаззатли бўларди ахир!»— дея қўшимча қилишга ботинмасди.

Жарроҳ ва уни кўргани ёпирилиб келган барча дугоналаридан қутулган заҳоти хоним оқсочни Элизани ҳузурига чақирди.

— Қамоқхона назоратчиси ниҳоятда бераҳм одам,— деди у Элизага анордек қизариб.— У, турган гап, менга ёқаман, деб боёқишга жуда ёмон муомала қилади... Мен шунини ўйлаб жуда азоб чекапман. Ўша назоратчининг олдига бориб, гўё ўзингиз-

нинг номингиздан унга манови конвертчани бериб келолмайсизми? Бу ерда бир неча луидор бор. Сиз унга, дин ақидалари унга ёмон муомала қилишингизга йўл қўймайди, деб айтасиз... Энг муҳими, унга пул берганимизни оғзидан гуллаб юрмасин.

Веррьер қамоқхонаси назоратчисининг Жюльенга нисбатан мурувват билан муомала қилишига биз ҳозиргина ҳикоя қилиб берган ана шу воқеа сабаб бўлган эди: бу одам биз бир вақтлар жаноб Аппернинг келишидан ўтакаси ёрилаёзганида кўрганимиз ўша тиришқоқ миршаб — жаноб Нуарунинг худди ўзгинаси эди.

Қамоқхонага судья ташриф буюрди.

— Мен қасддан одам ўлдирдим,— деди унга Жюльен,— тўппончани палон қуролсоздан харид қилиб, уни ўшанинг ўзига ўқлатиб олдим. 1342- модда. Жазо қонунлари мажмуасида аниқ айтилган. Қилишимга яраша ўлимга ҳукм этилмоғим лозим ва мен уни кутяпман.

Калтабин судья бундай самимийликни тушуна олмасди: у айбланувчи жавоб бера туриб, *адашиб кетяпти, дея* хулоса чиқариш ниятида Жюльенга ҳар хил саволлар ёғдира бошлади.

— Кўрмаяпсизми ахир,— деди жилмайиб Жюльен,— айбимни очиқ-ойдин бўйнимга оляпман, сиз учун бундан ортиғи бўлмайди-ку. Қўйинг, тақсир, ўлжангиз сиздан қочиб қутула олмайди. Сиз мени истаган жазога ҳукм қилаверасиз. Энди, марҳамат қилиб, бу ердан чиқиб кетсангиз.

«Мен анча зерикарли яна бир мажбуриятни адо этмоғим лозим,— дея ўйлади Жюльен.— Мадемуазель де ля Молга хат ёзишим керак».

«Мен ўзим учун қасос олдим,— деб ёзди у Матильдага.— Бахтга қарши, менинг исмим энди газеталарда тилга олинади ва мен бу дунёни ҳеч кимга билдирмай тарк этиш имкониятидан маҳрум бўлдим. Бунинг учун мени кечиришингизни сўрайман. Мен икки ойдан кейин ўламан. Менинг қасосим Сиз билан жудолик каби даҳшатли бўлди. Шу дақиқадан эътиборан Сизга хат ёзиш ва Сизнинг номингизни тилга олишни ўзимга тақиқлаб қўйдим. Мен тўғримда ҳеч кимга, ҳатто ўғлимга ҳам гапирманг, сукут сақлаш — менинг руҳимни шод қилишнинг ягона йўли. Кўпчилик одамлар учун мен оддий бир қотил бўлиб қоламан... Ана шу сўнгги дақиқада Сизга ҳақиқатни айтмоққа ижозат этгайсиз: Сиз мени унутиб юборасиз. Мен бу тўғрида биронта ҳам тирик жонга ҳеч қачон «чурқ» этиб оғиз очмасликни маслаҳат кўрадиган бу мудҳиш фожиа узоқ йилларга Сизнинг қалбингиздан романтизмга мойиллик ва таваккалчиликни сиқиб чиқарадики, мен Сизнинг табиатингизда ана шу хислатларни яққол кўрган эдим. Сиз ўрта аср қаҳрамонлари орасида яшашга муносиб қилиб яратилгансиз, шу билан ҳам бу ўринда ўша қаҳрамонлардек матонатли бўлмоғингиз даркор. Муқаррар юз беражак воқеа Сизнинг шаънингизга доғ туширмай,

пинҳона содир бўлсин. Бошқа ном билан бирор ерга яширининг ва ҳеч кимга ишонманг. Агар дўстона ёрдамга муҳтож бўлсангиз, Сизга аббат Пирарни васият қиламан.

Бошқа биронтага, айниқса, ўзингизнинг табақангиздаги одамлар: де Люз, де Кайлюс жанобларига бир оғиз ҳам сўз айтманг.

Менинг ўлимимдан сўнг орадан бир йил ўтгач, жаноб де Круазнуага турмушга чиқинг, Сиздан шуни илтимос қиламан, эрингиз сифатида буюраман. Менга хат ёзманг, бари бир жавоб қайтармайман. Гарчи, назаримда, Яго каби ёвуз бўлмасам-да, ўшанинг сўзлари билан шундай дейман:

From this time forth I never vill speak word*

Мени сўзлашга ҳам, хат ёзишга ҳам ҳеч нима мажбур эта олмайди. Менинг сўнгги сўзларим сўнгги жўшқин туйғуларим қатори фақат Сизга қаратилгандир.

Ж. С.»

Фақат ана шу хатни жўнатганидан кейингина Жюльен бир оз ҳушига келиб, илк бор ўзининг нақадар бахтсиз эканлигини ҳис этди. У «Мен ўламан, ёзмишим шудир меним» деган буюк сўзлар билан қалбидаги барча шуҳратпараст орзу-умидларини бирма-бир сугуриб ташламоғи лозим эди. Ўлимнинг ўзи йигитга у қадар даҳшатли бўлиб кўринмасди. Унинг бутун умри аслида кулфатларга узоқ ҳозирлик кўришдан иборат бўлиб, кулфатлар орасида энг даҳшатлиси ҳисобланадиган мусибатни йигит доим ёдида сақлаб келарди.

«Хўш, бунинг нимаси қўрқинчли экан?— дерди у ўзига-ўзи.— Айтайлик, мен икки ойдан сўнг қиличбозлик бобида ниҳоятда моҳир бўлган бир одам билан дуэлга чиқишим керак. Нима, юрагимда даҳшат билан доим шу ҳақда ўйлаш даражасида қўрқоқлик қилармидим?»

У бир соатдан ортиқ шу тўғрида ўзини ўзи сўроқ қилди.

Ниҳоят, йигит дилида содир бўлаётган гапларни аниқ-таниқ тасаввур қилиб, ҳақиқат унинг кўз ўнгида қамоқхона гумбазини тўтиб турган манови устун янглиғ яққол намоён бўлгач, у тавба қилиш ҳақида ўйлай бошлади.

«Хўш, аслини олганда, нега энди тавба қилишим керак экан? Мени даҳшатли тарзда ҳақорат қилишди, мен одам ўлдирдим, қилмишимга яраша ўлим жазосига лойиқман, бор гап шу. Мен инсоният билан ҳисоб-китоб қилиб бўлдим, энди ўляпман. Ўзимдан сўнг биронта ҳам бажарилмаган мажбурият қолдираётганим йўқ, ҳеч кимдан ҳеч нарса қарз эмасман, ўлимимнинг эса ҳеч қандай уятли жойи йўқ! мени қандай усул билан ўлдиришларини ҳисобга олмаганда, албатта. Тўғри, веррьерлик мешчанлар кўз

* Бундан буён айтмам бир оғиз ҳам сўз.

олдида мени бадном қилмоқ учун шунинг ўзи ҳам кифоя, лекин билиш дея аталмиш олий нуқтан назардан қараганда, бунинг нима аҳамияти бор? Дарвоқе, ўзиндан сўнг яхши хотира қолдиришим ҳам мумкин, бунинг учун қатлга кета туриб, оломонга қарата олтин тангалар сочишим керак. Ана шундан сўнг менинг хотирам олтин ҳақидаги хотира билан қўшилиб, чиндан ҳам нурафшон бўлади».

Бир неча дақиқадан сўнг унга мутлақо равшан бўлиб туюлган ана шу хулосада тўхтагач, Жюльен ўзига-ўзи: «Ёруғ дунёда бошқа қиладиган ишим қолмади!»— деди-да, қаттиқ уйқуга кетди.

Тигитни кечқурун соат ўнларга яқин назоратчи уйғотди: у овқат олиб келган эди.

— Веррьерда нималар дейишяпти?

— Жаноб Жюльен, мени шу ишга олишяётган кунни қироллик судига бут олдида қасам ичганман — мен сукут сақламоғим керак.

У индамай турар, лекин кетай ҳам демасди. Бу беўхшов мунофиқликдан Жюльеннинг кулгиси қистади. «Виждони эвазига мендан олишга умид қиладиган ўша беш франкин олмоқ учун уни иложи борица кўпроқ куттириш керак», дея ўйлади у.

Маҳбус овқатни еб тугатаётган бўлса-да, унга пора беришни ҳатто хаёлига ҳам келтирмаётганини кўрган назоратчи охири чидаб тура олмади:

— Сизни дўст деб билганим туфайлигина, жаноб Жюльен,— деди у сохта ҳамдардлик билан,— сизга ростини айтиб қўя қоламан. Тўғри, бу адолатга тўғри келмайди, дейишади, чунки сиз бундан ўзингизни ҳимоя қилишда фойдаланишингиз мумкин экан... Лекин сиз, жаноб Жюльен, сиз меҳрибон одамсиз, турган гап, де Реналь хонимнинг анча тузалиб қолганини эшитсангиз, хурсанд бўласиз.

— Нима? У тирикми?— дея ўзини йўқотиб хитоб қилди Жюльен стол ёнидан сапчиб турар экан.

— Ие, хабарингиз йўқми ҳали?— деди назоратчи бемаъни бир ҳайрат билан. Унинг башарасидаги бу ифода бир зумда гойиб бўлиб, унинг ўрнида тамагирлик акс этди.— Ҳар қалай, жарроҳга бирон нарса берсангиз бўларди, тақсир, чунки қонунга адолатга кўра у сир сақлаши керак эди. Мен эса, тақсир, сизнинг кўнглингизни олмоқчи бўлдим: жарроҳнинг олдига борган эдим, у менга бор гапни айтиб берди...

— Демак, у оғир яраланмабди-да?— дея тоқатсизлик билан сўради Жюльен назоратчи томон бир қадам юриб.— Ростини айт, бунинг учун менга бошинг билан жавоб берасан.

Девдай келадиган назоратчи капалаги учиб эшик томон чекинди. Жюльен бу аҳволда ундан ҳеч нима била олмаслигини англади. У курсига ўтирди-да, жаноб Нуаруга тилла танга ташлади.

Жюльен бу одамнинг ҳикоясидан де Реналь хонимнинг жароҳати огир эмаслигига ишонч ҳосил қилган сайин ўзини йўқотиб, кўзларидан ҳозир тирқираб ёш чиқиб кетишини аниқ ҳис этиб турарди.

— Мени холи қўйинг!— деди у энтикиб.

Назоратчи итоат этиб, ташқарига чиқди. Унинг ортидан эшик ёпилган заҳоти Жюльен:

— Ё раббий! У тирик экан!— дея хитоб қилди-да, кўзларидан дув-дув ёш тўқканича ҳўнграб йиглаб юборди.

Ана шу такрорланмас дақиқада у имон келтирмоқда эди. Анави риёкор ва мунофиқ поплар билан унинг нима иши бор, ахир улар шу дамда унинг учун ҳақиқат ва яратган парвардигор сиймосининг улуғворлигига путур етказа олармиди дейсиз.

Фақат, эндигина Жюльен қилган жиноятдан пушаймон бўла бошлади. Қандайдир гаройиб тасодифга кўра йигит худди шу дақиқада Париждан Веррьер томон йўлга чиққанидан буён вужудини қамраб олган ва уни руҳий тушкунликдан қутқариб келаётган газаб ва телбалигидан қутулиб, ҳушига келган эди.

Ҳозир у чин кўнгилдан самимият билан кўз ёши тўкар экан, ўзининг ўлим жазосига ҳукм қилинажаги тўғрисида сира ҳам шубҳа қилмасди.

«Демак, у яшайди!— дея такрорлади йигит,— у яшайди, гуноҳимдан ўтади ва мени севади...»

Эрталаб, кун анча ёйилиб қолганида, уни назоратчи уйғотди.

— Чамамда, кўнглингиз хотиржам кўринади, жаноб Жюльен,— деди назоратчи.— Икки марта олдингизга кирдим, лекин уйғотишга кўзим қиймади. Мана, марҳамат, икки шиша ажойиб вино, бунини сизга кюремиз жаноб Маслон бериб юбордилар.

— Шунақа денг! Ўша муттаҳам ҳалиям шу ердами?— деди Жюльен.

— Ҳа, тақсир,— дея жавоб қилди назоратчи овозини пасайтириб.— Фақат бундай қаттиқ гапирманг, унинг сизга зиёни тегиши мумкин ахир.

Жюльен хахолаб кулиб юборди.

— Мен тушиб қолган ҳозирги аҳволда, азизим, агар шундай раҳмдил ва меҳрибон бўлмай қўйсангиз, фақат сизнинг ўзингизгина менга зиён етказишингиз мумкин... Қўрқманг, ютқизмайсиз, сизга яхшигина ҳақ тўлашадим,— дея қўшимча қилди у маҳобат билан хатога йўл қўйганини тушунгач. Кейин шу заҳоти гапини тасдиқлаш инъида жаноб Нуаруга олтин танга узатди.

Жаноб Нуару де Реналь хоним ҳақида билиб келган барча гапларини қайтадан, бу гал энди анча батафсил ҳикоя қилиб берди, лекин оқсоч қиз Элизанинг келгани тўғрисида «миқ» этиб оғиз очмади.

Бу пасткаш ва чиндан ҳам мўлтони бир одам эди. Жюльеннинг хаёлига дафъатан бир фикр келиб қолди: «Бу тасқара барзанги бу ерда нари борса уч-тўрт юз франк маош олади, зеро қамоқхонасида одам унча кўп эмас. Шундай экан унга, агар мен билан Швейцарияга қочмоққа рози бўлса, ўн минг франк ваъда қилишим мумкин... Фақат уни чув тушириб кетмаслигига ишонтириш қийинроқ бўлади». Бироқ Жюльен бу жирканч махлуққа гап уқтириш учун қанча овора бўлишини тасаввур қилиб кўргач, кўнгли беҳузур бўлди-да, бошқа нарсани ўйлай бошлади.

Кечқурун унинг вақтни бой бергани маълум бўлди. Ярим кечада почта каретаси келиб уни олиб кетди. Йигит ўзига ҳамроҳ бўлиб борган боадаб жандармлардан жуда хурсанд бўлди. Эрталаб уни Безансон қамоқхонасига олиб боришган эди, у ерда йигитни мулозамат билан готик миноранинг юқори қаватига кузатиб қўйишди. Атрофга разм солгач, Жюльен, бу меъморлик санъати XIV асрнинг бошларига мансуб бўлса керак, дея хулоса қилди-да унинг енгил ва нозик безакларини қойил қолиб томоша қила бошлади. Икки девор оралиғидаги ингичка туйнукдан ғамгин ва бефайз ҳовлининг чуқурлиги оша йироқдан ажойиб бир табиат манзараси кўриниб турарди.

Эртаси куни Жюльенни сўроққа тутишди-да, сўнгра бир неча кун давомида уни ҳеч ким безовта қилмади. Унинг кўнгли хотиржам эди. Жинояти унинг ўзига жуда аниқ ва равшан бўлиб кўринарди. «Мен одам ўлдирмоқчи бўлдим, шунинг учун ҳам ўлим жазосига ҳукм этилмоғим даркор».

У бу ҳақда ортиқ ўйламасди. Суд, халойиққа кўриниш каби кўнгилсизлик, ҳимоя — буларнинг бари йигитга шунчаки арзимас гаплар, нохуш расмийатчилик бўлиб туюларди, бу тўғрида ўша пайт келганда ҳам ўйлайверса бўларди. Ўлим дақиқасининг ўзи ҳам унинг хаёлини узоқ банд этмасди: «Бу тўғрида суддан кейин ўйлайман», дерди у ўзига-ўзи. Ҳаёт унга сира зерикарли бўлиб кўринмасди, у энди ҳамма нарсага бошқача кўз билан қарарди: йигитнинг дилида илгариги шуҳратпарастликдан асар ҳам қолмаган эди. У м-ль де ля Молни жуда кам эсларди. Унинг бутун вужудини афсус-надомат туйғуси қамраб олган бўлиб, де Реналь хоним сиймоси йигитнинг кўз ўнгида тез-тез намоён бўлиб турарди. Жюльен уни айниқса бу баланд минорада фақат денгиз бургутининг чағиллашигина бузиб турадиган тунги сукунатда кўп эсларди.

У ўзи етказган жароҳатнинг оғир бўлиб чиқмаганлиги учун фалакка таҳсин ўқирди. «Қизиқ! — дея мулоҳаза юритарди у ўзида. — Хоним жаноб де ля Молга ёзган ўша мактуби билан эндигина бошимга қўнаётган бахт қушини учириб юборгандек туюлганди менга. Энди бўлса, орадан икки ҳафта вақт ўтмасданоқ ўшанда мени ниҳоятда ҳаяжонлантирган нарсаларни ҳатто эсламай ҳам қўйдим... Вержига ўхшаш биронта тоғли жойда тинчгина яшамоқ учун икки-уч минг ливр рентам бўлганида

эди... Ушанда жуда бахтиёр бўлур эдим. Мен ўзимнинг бахтим нимадан иборат эканлигини тушунмас эканман!»

Шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у қаттиқ изтиробдан сапчиб туриб кетарди. «Агар ўшанда де Реналь хонимни ҳалок этганимда, мен ўзимни ўзим ўлдирган бўлардим. Ўзимдан ўзим ҳазар қилмаслигим учун унинг тирик эканлигига ишонч ҳосил қилмоғим зарур. Ҳаётга чек қўйиш! Бу ҳақда ўйлаб кўриш керак,— дерди у ўзига-ўзи.— Анави ашаддий расмиятпарастлар, бадбахт судланувчини шафқатсизлик билан таъқиб этувчи ўша судьялар арзимас бир орден учун ҳар қандай ажойиб одамнинг ҳам бўйнига сиртмоқ солишдан қайтмайдилар... Мен уларнинг ҳукмидан, бу ернинг суяқ газетаси суҳандонлик дея атайдиган француз тилини бузувчи қўпол ҳақоратлардан ўзимни халос этган бўлардим...

Ахир яна камида беш-олти ҳафта яшашим мумкин... Ҳаётга чек қўйиш! Йўқ, жин урсин,— дея қарор қилди у орадан бир неча кун ўтгач,— ахир Наполеон яшайверган-ку...

Кейин бунинг устига ҳаёт менга ёқяпти ахир. Бу ер тинч, осойишта, ҳеч ким жонимга тегаётгани йўқ», дея кулиб қўшимча қилди у ва Париждан ёздириб олмақчи бўлган китобларнинг рўйхатини туза бошлади.

XXXVII

Минора

Дўстимнинг қабри.

Стерн

Коридордан ғовур-ғувур эшитилди, бу пайтда эса одатда унинг олдида ҳеч ким чиқмас эди, денгиз бургути чағиллаб учиб кетди, эшик очилди-да, қўлида асо тутган ва қалт-қалт титраётган мўйсафид кюре Шелан унинг кўксига йиқилди.

— Ё раббим! Бу қанақаси бўлди, бўтагинам... Золим! Мен ана шундай дейишим керак эди,— шундан сўнг меҳрибон қария бир оғиз ҳам сўз айта олмай қолди.

Жюльен, чол ҳозир йиқилиб тушадими, деб қўрқиб кетди. Йигит уни қўлтиғига кириб стул олдиғача суяб борди. Вақт бир замонлар жуда сергайрат бўлган бу одамнинг қаддини анча букиб қўйибди. Жюльенга олдида аввалги кюренинг соясигина тургандек кўринди. Қария бир оз нафасини ростлаб олгач, яна тилга кирди:

— Сизнинг Страсбургдан ёзган мактубингизни фақат ўтган куни олдим. Унинг ичида веррьерлик йўқсилларга атаб юборган беш юз франк пулингиз ҳам бор экан. Уни менга тоғдаги қишлоққа — Ливерюга олиб бориб беришди. Энди мен ўша ерда, жияним Жанникида яшаяпман. Дафъатан кеча мана шу

фалокат тўғрисида хабар топдим... ё раббий! Наҳот шу гап рост бўлса!— Нигоҳи алланечук сўниб қолган қария энди ортиқ йигламай қўйганди. У беихтиёр гапираётган одамдек қўшимча қилди:— Ўша беш юз франк пулингиз ўзингизга керак бўлади энди, уни олиб келдим.

— Мен фақат ўзингизни кўрсам бўлди, отахон!— дея хитоб қилди таъсирланиб кетган Жюльен.— Ҳали пулим бор яна.

Бироқ шундан сўнг у чолдан биронта ҳам маъноли гап эшитмади. Жаноб Шеланнинг кўзларига ўқтин-ўқтин ёш чиқиб, юзларидан аста думаларди, чол йигит унинг қўлини ўпаётганини кўриб, ҳайратдан эсанкйраб қолгандек туюларди. Бир замонлар олижаноб туйғулардан руҳланиб юрувчи бу чеҳра энди ҳар қандай маънодан холи бўлиб, қотиб қолгандек кўринарди. Тезда чолни олиб кетиш учун қандайдир деҳқон кириб келди.

— Толиқиш ҳам, кўп гапириш ҳам тўғри келмайди бу кишига,— деди у Жюльенга қараб, шунда йигит бу одамнинг чол айтган ўша жияни эканлигини тушунди.

Жаноб Шелан келиб кетганидан сўнг Жюльен шу қадар умидсизликка тушдики, кўнглини бўшата олмай қолди. Ҳамма нарса энди унга қайғули, мунгли бўлиб кўринарди, юраги гўё музлаб қолгандек эди.

У жиноят қилганидан буён бошидан кечирган энг даҳшатли дақиқалар ана шу бўлди. Улимнинг бадбуруш қиёфаси унинг кўз ўнгидея яққол намоён бўлди. Руҳий улугворлик ва олижанобликнинг барча кўланкалари худди беҳосдан кўтарилган тўфонга учраган булутдек пароканда бўлиб кетди.

Бу даҳшатли руҳий ҳолат бир неча соат давом этди. Руҳий жароҳатни одатда жисмоний ҳаракат ва май билан даволашадди. Бироқ Жюльен бундай воситани қўллаганда ўзини манфур кўрқоқ дея ҳисоблаган бўларди. У ўзининг торғина минорасида тинимсиз у ёқдан-бу ёққа юрган даҳшатли кун охирида бирдан шундай хитоб қилди: «Эҳ, шунақаям аҳмоқ бўламанми! Агар ҳамма қатори ўз ажалим билан ўлишим лозим бўлганида, бу бахтсиз чолни кўриб, шундай даҳшатли умидсизликка тушсам бўларди, албатта. Лекин айни кучга тўлган бир пайтимда бир зумда ҳаётимга чек қўйилиши мени худди ана шу аянчли емирилишдан халос этади-ку ахир».

Бироқ бу мулоҳазаларга қарамай, Жюльен кўнгли бўшаб, руҳи тушганлигини ҳис этардики, шу бонсдан ҳам чолни кўрганидан сўнг унинг дард-дунёси қоронғи бўлиб кетганди.

Унинг қалбида энди илгаригидек ўзига нисбатан ҳеч қандай қаттиққўллик, улугворлик, қадимги Рим аскарларига хос жасоратдан асар ҳам қолмаган эди. Улим юксак-юксакларда парвоз этиб, унга ўз кўланкасини ташлар экан, йигитга энди унчалик осон нарса бўлиб кўринмай қолганди.

«Мана шу ҳолат менинг термометрим бўлади,— деди у ўзига-ўзи.— Бугун кечқурун мен гильотина остига бораётган пайтимдаги матонатдан ўн даража пастдаман. Бугун эрталаб эса

матонатим керакли даражада эди. Умуман олганда, бари бир эмасми! Керакли дақиқада қўрқоқлик қилмасам бўлди-да». Термометр ҳақидаги бу фикр унинг кўнглини бирмунча хуш этиб, алоҳа, дилидаги қайғуни тарқатиб юборди.

Йигит эртасига эрталаб уйғонганида кечаги кунни эслаб уялиб кетди. «Менинг бахтим ва осойишталигим хавф остида». У ҳатто жаноб бош прокурорга хат ёзиб, ундан олдиға ҳеч кимни киритмаслиқни илтимос қилмоқчи ҳам бўлди. «Фуке нима бўлади?— дея хаёлидан ўтказди у.— Агар у бу ерга, Безансонга келгудек бўлса, қаттиқ хафа бўлади-ку ахир!»

Фукени у тахминан икки ойдан бери эсламай юрганди. «Страсбургда ўзим ҳам ғирт аҳмоқ эканман, бурнимнинг остида нарини кўрмай қолган эканман ўшанда». Фуке ҳақидаги хотиралар анчага довури унинг хаёлини банд қилиб, йигитнинг кўнгли тори яна сусайиб кетди. У ҳаяжонланиб у ёқдан-бу ёққа юрарди. «Мана, ўлим даражасидан яна йигирма градус пасайиб кетдим... Агар бундан кейин ҳам шунақа шалвирайдиган бўлсам, ундан кўра ўзимни ўзим ўлдирганим маъқул. Мабодо ўлимим олдида латтадек бўшашиб қолсам, анави барча аббат Маслонлар ва жаноб Валеноларнинг боши осмонга етмайдими ахир».

Фуке келиб қолди, у меҳрибон соддадил одам қайғудан эҳсуслини йўқотаёзган эди. У фақат бир нарса ҳақида — бутун мол-мулкни сотиб, қамоқхона назоратчисига пора бериш ва Жюльенни қочириб юбориш тўғрисида гапирарди. У тинмай де Лавалеттнинг қочишини мисол келтирарди.

— Сен мени ранжитяпсан,— деди унга Жюльен.— Жаноб де Лавалетт айбсиз эди, мен эсам айбдорман. Сен, ўзинг истамасанг ҳам мени ана шу фарқ тўғрисида ўйлашга мажбур қиляпсан...

— Лекин шундай қилишнинг жоиз бўлармикин? Нега энди? Сен чиндан ҳам бутун мол-мулкнинг сотмоқчимисан?— дея ажабланиб сўради Жюльен бирдан яна кузатувчанлиги ва ҳар нарсадан шубҳаланиш одати кўзиб.

Дўстининг ниҳоят бу ажойиб таклифга қизиқиб қолганидан хурсанд бўлиб кетган Фуке ўзининг ҳар бир ер-мулки учун неча франк олиши мумкинлигини батафсил ҳисоблаб бера бошлади.

«Қишлоқ мулкдор учун қандай ажойиб фидойилик!— деб ўйларди Жюльен.— Бўлмасам, бир вақтлар мен унинг нақадар хасис, пулни тежаб-тергаб сарфлайдиган, баъзан қурумсоқлик даражасига етиб борадиган хислатларини кўриб ор қилардим. Энди бўлса у шундай қилиб топган барча мол-мулкни мен учун қурбон қилмоқчи! «Рене» газетасини ўқиб юрадиган ва мен де ля Моля саройида учратган анави олифта йигитларда Фукенинг манови кулгили нуқсонлари йўқ, албатта. Лекин кутилмаганда катта мерос олган ва шу бонсдан ҳам пулнинг қадрини билмайдиган бир-иккита ўспиринни истисно қилганда,

ўша паришлик кўркам йигитлардан қайси бирининг қўлидан келарди бундай фидойилик?»

Шу тобда Фукенинг француз тилини бузиб гапириши, бесўнақай қилиқларининг ҳаммасини унутган Жюльен дўстини қучоқлай кетди. Ҳали ҳеч қачон провинция Париж билан таққосланганида бундай устун келиш шарафига муяссар бўлмаганди. Дўстининг руҳланиб кетганини кўзларидан уқиб, боши осмонга етган Фуке буни, қочишга розилик, деб тушунди...

Бу ҳотамтойлик жаноб Шелан келиб кетганидан сўнг бўшашиб кетган Жюльенга сабот ва матонат бағишлади. У ҳали жуда ёш бўлса-да, лекин, менимча, унинг фазилатлари кўп эди. Беҳисоб тенгқурлари қатори таъсирчанликдан айёрликка ўтиш ўрнига у ёши улғайгани сайин аста-секин раҳмдил ва меҳрибон одам бўлиб қолар ҳамда ўзининг телбаларча шубҳачилигидан қутулиб оларди.... Дарвоқе, бу беҳуда кароматларнинг нима кераги бор?

Жюльен ўзининг аниқ жавоблари билан ишни бундай чувалаштиришнинг олдини олмоққа ҳаракат қилишга қарамай, уни борган сари кўпроқ сўроқ қила бошлади.

— Мен одам ўлдирдим ёки, ҳар қалай, қасддан одам ўлдиришга уриндим,— дея такрорларди у ҳар гал сўроқ пайти.

Бироқ унинг ишини олиб бораётган судья, аввало, расмиятпараст чиновник эди. Жюльеннинг жавоблари сўроқларни сира ҳам камайтирмади, бу жавоблар судьянинг нафсониятига тегмоқда эди. Уни даҳшатли зиндонга ўтказмоқчи бўлганлари ва фақат Фукенинг ҳаракати туфайлигина ўзи бир юз саксон поғона баландликда жойлашган ана шу шинам хонада қолганидан Жюльен беҳабар эди.

Фуке ўтин етказиб берадиган обрў-эътиборли одамлар орасида жаноб аббат де Фрилер ҳам бор эди. Меҳрибон тахтафуруш дасти дароз катта викарийнинг олдига кирмоқ учун қўлидан келган ҳамма ҳаракатни қилди. Жаноб де Фрилер унга Жюльеннинг эзгу фазилатлари ва унинг бир вақтлар семинарияга кўрсатган хизматларини эслаб, судьяларни унга юмшоқроқ муносабатда бўлишга кўндирмоқ учун уриниб кўражагини айтганида боёқиш тахтафуруш қувонганидан терисига сигмай кетди. Фуке дўстини қутқариб қолишга умид қила бошлади, кетиши олдидан у ерни ўпгудек бўлиб таъзим қилар экан, жаноб катта викарийдан айбланувчининг гуноҳидан ўтмоқни илтижо қилиб дуо ўқиш учун арзмаган олти лундор пулни қабул этишни ва уни руҳонийларга тарқатишни илтимос қилди.

Фуке янглишган эди. Жаноб де Фрилер Валенога мутлақо ўхшамасди. У Фукенинг лундорларини олишдан бош тортди ва ҳатто соддадил деҳқонга ақчасини асраб қўйиш лозимлигини шама қилди. Сўнгра у биронта қалтис гап айтмай туриб, буни Фукега уқдира олмаслигини англагач, унга бу пулни чиндан ҳам барча нарсалардан маҳрум бўлган бечора маҳбусларга улашиб беришни маслаҳат кўрди.

«Бу Жюльен деганлари жуда ғалати йигит экан,— дея фикр юритарди жаноб де Фрилер.— Унинг бу қилмишини сира тушуниб бўлмайди, мен учун эса бундай нарса бўлмаслиги керак. Эҳтимол уни фидойи деб таърифлаш мумкин бўлар... Ҳар қалай, мен бу гапнинг тагига етаман. Дарвоқе, шундан сўнг бизни мутлақо ҳурмат қилмайдиган ва мени ўлгудай ёмон кўрадиган анави де Реналь хонимга пўписа қилиб қўйишнинг имкони бўлар. Йўл-йўлакай эса, эҳтимол, мана шу семинаристчани негадир яхши кўрадиган жаноб де ля Моль билан ярашиб ҳам оларман».

Даъволашув бўйича келишув битимига бундан бир неча ҳафта бурун имзо чекилган бўлиб, аббат Пирар Безансондан жўнаб кетар экан, Жюльеннинг сирли насл-насаби ҳақида бирикки оғиз гап айтишни лозим кўрган эди. Бу воқеа бадбахт йигит Веррьер черковида де Реналь хонимнинг ҳаётига суиқасд қилган худди ўша куни содир бўлганди.

Жюльен энди ўлими олдидан бир кўнгилсизлик — отасининг қамоқхонага келишидан қўрқарди. У, прокурорга хат ёзиб, олдимга ҳеч кимни киритмаслик ҳақида илтимос қилсаммикин, дея Фукега маслаҳат солди. Унинг шундай оғир дақиқада падари бузруквори билай учрашувдан бундай даҳшатга тушаётганини кўриб, соддадил тахтафурушнинг мешчанларга хос ҳалол қалби қаттиқ ғалаёнга келди.

У ҳатто энди нима сабабдан кўп одамлар унинг дўстидан нафратланишларини тушунгандек ҳам бўлди. Аммо у Жюльеннинг бошига тушган кулфатга нисбатан ҳурмати туфайли дилдаги гапни очиқ айтмади.

— Ҳар қалай,— деди у совуққина оҳангда Жюльенга,— олдингга одам киритмаслик ҳақидаги бу фармон отангга тааллуқли бўлмайди.

XXXVIII

Қудратли одам

Нақадар сирли хатти-ҳаракат!
Қадди-қоматининг пурвиқорлигини қаранг! Ким экан ўзи бу?

Шиллер

Эртаси куни миноранинг эшиги азонда очилди. Жюльен чўчиб уйғонди.

«Е танграм! Бу отам-ку,— дея хаёлидан ўтказди у.— Қандай кўнгилсизлик!»

Худди шу дақиқада оддийгина кийинган бир аёл унинг бўйнига ташланди. Йигит уни аранг таниди. Бу м-ль де ля Моль эди.

— Вой золим-ей, қаердалигингни фақат хатингдан билиб олдим-а. Сен жиноят деб атаган нарса, бу фақат мард одамнинг қасос олиши холос. Бу ҳол сенинг қалбинг нақада юксак эканлигидан далолат беради. Бу гапларнинг барини мен фақат Веррьерда билиб олдим...

М-ль де ля Молдан хиёл совиб қолганини ҳали ўзи ҳам тўла англаб етмаган Жюльенга қиз жуда чиройли кўринди. Унинг чакана одамнинг мутлақо қўлидан келмайдиган бу ишлар ва гап-сўзларда чипакамига олижаноб ва бегараз туйғуни кўрмай иложи бормиди ахир? Йигитга яна ўзи қироличани севадигандек туюлди, шу боисдан ҳам орадан хиёл вақт ўтгач, у ғоят кўтаринки руҳда назокат билан деди:

— Келажакни жуда аниқ тасаввур қила бошлаган эдим. Менинг ўлимимдан сўнг сиз бева сифатида жаноб де Круазнуа билан турмуш қуарсиз, деб ўйлагандим. Ўзи учун унутилмас ва фожнали воқеадан қалби ларзага келган ҳамда эс-ҳушини йиғиштириб олган гўзал беванинг, гарчи романтикага бир оз мойил бўлса-да, аслида олижаноб қалби ёш маркизнинг фазилатларини тан олмоғи лозим эди. Сиз барча бахт дея ҳисоблайдиган иззат-икром, давлат, нуфузга кўникиб, тақдирга тан бермоғингиз даркор. Лекин, жонгинам Матильда, сизнинг Безансонга келишингиз, агар у бирор йўл билан ошкор бўлиб қолса, жаноб де ля Моль учун оғир зарба бўладикки, бунинг учун мен ўзимни сира ҳам кечира олмайман. Мен бусиз ҳам унга жуда кўп қайғу келтирдим! Ўша академигингиз турган гап, жаноб маркиз кўксига илонни парвариш қилган экан дейди албатта.

— Ростини айтсам, сиздан бундай оқилона гаплар ва келажак ҳақида бундай ташвиш тортишни сира ҳам кутмаган эдим,— хиёл зарда билан деди м-ль де ля Моль.— Худди сизга ўхшаб жуда эҳтиёткор оқсочим ўз номига паспорт олди ва мен бу ерга Мишеле хоним менинг олдимга осонгина киришга муваффақ бўлибди-да!

— Аҳ! Мана энди ўзим ҳаммадан афзал кўрган ўша ажойиб йигитни танидим. Биринчидан, мен суд амалдорига дарҳол юз франк узатдим. У аввалига мени бу минорага чиқишим учун сира ҳам рухсат бера олмаслигини айтган эди. Бироқ пулни олгач, ўша ҳалол одам мени анча куттириб қўйди, турли баҳоналарни рўкач қила бошлади, ҳатто, у мени шунчаки лақиллатмоқчи бўляпти, деган хаёлга ҳам бордим...— Шундай дея у жимиб қолди.

— Хўш, у ёғи нима бўлди?— деди Жюльен.

— Илтимос, жаҳлинг чиқмасин, жонгинам Жюльен,— деди қиз уни қучоқлар экан.— Мен ўша секретарга ўзимнинг кимлигини айтишга мажбур бўлдим, бўлмасам у мени, барно йигит Жюльенга ошиқ бўлиб қолган паришлик ёш ходима қиз, деб ўйлади... Йўқ, рост айтяпман, у худди шундай деди. Мен унга

сенинг хотининг эканим ҳақида онт нчдим, энди менга сени ҳар куни кўриш учун рухсат беришади.

«Қандай телбалик,— дея ўйлади Жюльен.— Лекин бунга қандай тўсқинлик қила олардим ахир? Сирасини айтганда, жаноб де ля Мольтундай нуфузли одамки, жамоат фикри бу гўзал бевага уйланган ёш полковникни унча қоралаб ўтирмаса керак. Менинг ўлимим тезда ҳаммасини хаспўшлаб кетади». Шундан сўнг у ийиб Матильданинг жўшқин муҳаббатига берилдики, бу ўринда телбалик ҳам, руҳнинг улуглиги ҳам — хуллас, инсон тасаввур қилиши мумкин бўлган барча ғайритабiiий ҳиссиётлар бор эди. Матильда мутлақо жиддий равишда унга биргалашиб ўзларини ўзлари ўлдиришни таклиф қилди.

Ана шу жўшқин завқлардан сўнг, у Жюльенни кўришдек бахтдан тўйиб лаззатланиб олгач, Матильданинг қалбини ўткир синчковлик қамраб олди. У ўз севиқлисига тикилиб қарарга унинг қалби ўзи илгари ўйлаганидан анча юксакроқ эканини кўрар эди. Унинг назарида Бонифаций де ля Мольтирилиб келгандек эди, бироқ бу ундан анча довюракроқ туюларди.

Матильда энг яхши маҳаллий адвокатларнинг олдига кириб чиқди ва бошданоқ гапни чўзиб ўтирмай, пул таклиф қилиб, уларни қаттиқ ранжитди, лекин охир-оқибатда адвокатлар пулни олишди.

Қиз тезда барча мушкул ва шу билан бирга муҳим масалаларнинг ҳал қилиниши бу ерда, Безансонда бутунлай жаноб аббат де Фрилерга боғлиқ эканлигини билиб олди.

Маълум бўлишича, ҳеч ким билмайдиган Мишеле хоним номи билан қудратли иезуит ҳузурига киришга енгиб бўлмас ғовлар халал берар экан. Лекин севгидан эс-ҳушини йўқотиб, ёш аббат Жюльенга тасалли бермоқ учун Париждан Безансонга етиб келган ниҳолдек модистканинг гўзаллиги ҳақида шов-шув гаплар тез орада бутун шаҳарга тарқалди.

Матильда Безансон кўчаларида кузатувчиларсиз пиёда елиб-югурарди, қиз бу ерда мени ҳеч ким танимайди, дея ўйларди. Лекин, ҳар қалай, унга эл кўзида кучли таассурот қолдириш ишга анча фойдалидек туюларди. Матильданинг телбалиги шу даражага бориб етардики, халқ унинг даъвати билан қатлга кетаётган Жюльенни халос этмоқ учун қандай исён кўтаришини ҳам тасаввур қила бошларди. М-ль де ля Молга ўз бошига кулфат тушган ҳар қандай аёл каби жуда оддийгина кийингандек туюларди. Аслида эса у шундай кийинган эдики, биронта ҳам ўткинчи унга ўгирилиб қарамай кетмасди.

Қиз, ниҳоят, бир ҳафталик ҳаракатдан сўнг жаноб де Фрилернинг қабулига киришга муваффақ бўлганида бутун Безансон ун таниб қолган эди.

Матильда қанчалик жасур бўлмасин, унинг қудратли иезуит ҳақидаги тасаввури хаёлида тушуниб бўлмас, сирли ёвузлик билан шу қадар омихта бўлиб кетган эдики, қиз епископ саро-

йининг эшигидаги қўнғироқни чалганида унинг аъзойи бадани титраб кетди. У зинапоядан кўтарилиб, катта викарыйнинг қабулхонасига чиқди. Унинг эти жимиралиб кетмоқда эди. Епископ саройининг бўм-бўшлигидан қизнинг юраги орқасига торта бошлади. «Ҳозир бориб, анави креслога ўтираман, у мени тирсагимдан қисиб, ўз комига тортади ва мен ғойиб бўламан қўяман. Шундан сўнг оқсочим кимдан сўраб-суриштиради мени? Жандармлар бошлиғи мени қидиришдан қўрқади, албатта. Бу шаҳри азимда мен якка-ёлғизман!»

Бироқ катта викарыйнинг қабулхонасини кўриши биланоқ м-ль де ля Молнинг кўнгли жойига тушди. Аввало, эшикни унга жуда башанг кийинган малай очди. Қиздан кутиб туришни илтимос қилишган меҳмонхонада кўз-кўз қилинадиган ҳашамдорликдан асар ҳам бўлмай, у шу қадар нозик дид билан жиҳозланган эдики, чамаси, Парижнинг энг олди уйларидагина бундай нафосатни учратиш мумкин эди. Ичкаридан юзида оталарча меҳрибонлик ифодаси билан чиқиб келган жаноб де Фрилерни кўрган заҳоти унинг даҳшатли ёвузлик ҳақидаги фикрлари бир зумда ғойиб бўлди қўйди. Матильда руҳонийнинг келишган юзида Париж салонларида ўлгудай ёмон кўришадиган қўпол ва дағал қатъият ифодасини пайқамади. Безансондаги барча ишларни бошқариб турадиган викарыйнинг юзидаги енгилгина очиқ табассум унинг яхши тарбия кўрган, ўқимишли прелат, ишчан бошлиқ эканлигидан далолат бериб турарди. Матильда ўзини Париждагидек ҳис эта бошлади.

Матильдани ўзининг қудратли рақиби, маркиз де ля Молнинг қизи эканлигига иқрор қилмоқ учун жаноб де Фрилерга бор-йўғи бир неча дақиқа вақт керак бўлди холос.

— Ҳа, чиндан ҳам мен Мишеле хоним эмасман,— деди қиз яна ўзига хос такаббур қиёфага кириб,— бунинг сизга сира қўрқмай айтилган, зеро ҳузурингизга жаноб де ля Вернейни қутқариш имконияти ҳақида маслаҳатлашмоқ учун келганман, тақсир. Биринчидан, агар унинг гуноҳи бўлса, бу гуноҳ фақат енгилтақликдан иборатдир: у ўқ узган аёл соғайиб кетибди. Иккинчидан, майда амалдорларга пора бериш масаласига келсак, мен ҳозирнинг ўзидаёқ эллик минг франк бераман ва яна шунча беришни ваъда қиламан. Ва ниҳоят мен ҳам, ота-онам ҳам, хуллас, ҳаммамиз жаноб де ля Вернейни қутқарган одамга миннатдорчилик билдириш учун қўлимиздан келган ҳамма ишни қиламиз.

Жаноб де Фрилер, чамаси, бу исми эшитиб, ҳайрон бўлиб қолган эди. Матильда унга ҳарбий министрнинг жаноб Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзган бир неча мактубини кўрсатди.

— Ўзингиз кўриб турибсизки, тақсир, отам уни батамом ўз ҳомийлигига олган эди. Бунинг сабаби жуда оддий: биз у билан яширинча никоҳдан ўтган эдик, шу бондан ҳам отам маркиз де ля Молнинг қизи учун бир оз галатироқ туюлиши мумкин

бўлган бу никоҳни элга овоза қилишдан олдин унинг олий, офицерлар сафига қўшилиб олишини истаган эди.

Шу пайт Матильда жаноб де Фрилер ўзи учун ниҳоятда муҳим бўлган бу янгиликларни билган сайин унинг юзидаги меҳрибон ва мулойим ифода тезлик билан ғойиб бўлиб бораётганини пайқаб қолди. Унинг қиёфасида айёрлик ва пинҳона маккорлик белгилари элас-элас акс эта бошлади.

Аббат ҳамон иккиланиб ўтирар экан, расмий ҳужжатларни қайта-қайта ўқиб чиқмоқда эди.

«Бу ғаройиб иқдор сўзларидан мен қандай фойда кўришим мумкин?— дея мулоҳаза юритарди у.— Сира кутилмаганда менга бутун Франциядаги епископлик унвонини тақсим этувчи монсиньор епископ*** нинг дасти дароз жияни машҳур де Фервак хоним дугонасининг иши тушиб қолди.

Мен узоқ келажакдагина умид қилишим мумкин бўлган нарса тўсатдан шундоқ ёнгинамда бўлиб чиқди. Ахир бу менинг бутун орзуларимни рўёбга чиқариши мумкин-ку».

Аввалига Матильда овлоқ хонада ўзи билан ёлғиз ўтирган бу қудратли одамнинг юзидаги кескин ўзгаришдан қўрқиб кетди. «Хўш, нима қилибди!— деди у ўзига-ўзи орадан бир зум ўтгач.— Агар мен қудрат ва барча иззат-икром, ноз-неъматларга жуда тўйган бу попнинг совуқ ва худбин табиатига мутлақо таъсир кўрсата олмаганимда эди, унда ёмон бўларди».

Кутилмаганда епископатга эга бўлиш имконияти туғилиб қолганидан саросимага тушган ва Матильданинг шижоатидан қаттиқ ажабланган жаноб де Фрилер бир зум бутун эҳтиёткорлигини унутиб қўйди. Матильда ўзининг олдида унинг деярли жилпанглаб қолганини кўриб турарди: қалбини чулғаб олган шуҳратпараст орзулардан у ҳовлиқиб кетганди ва бутун вужудига асабий қалтироқ турганди.

«Ҳаммаси равшан,— дея қарор қилди қиз ўзича.— Бу ерда де Фервак хонимнинг дугонаси олдида бажарилмайдиган ишнинг ўзи бўлмайди». Матильда ҳанузгача дилини ўртаб келаятган рашк туйғусини енгишга қанчалик қийналмасин, у юрак ютиб Жюльен маршал бевасининг яқин дўсти бўлгани ва уникида монсиньор епископ*** билан деярли ҳар кун и учрашиб турганини айтди.

— Агар ўттиз олти суд маслаҳатчиси рўйхатини департаментимизнинг эътиборли граждандаридан ҳатто тўрт ёки беш марта қаторасига қуръа ташлаб тузилган тақдирга ҳам,— деди маънодор оҳангда катта викарий шуҳратпарастликка тўла тамагир кўзларини унга тикиб,— мен номи шу қуръага қўшилган одамлар орасида саккиз ёки ўн та дўстимни санаб бера олмасам ўзимни иши юришмаган инсон дея ҳисоблаган бўлардим. Боз устига ўша саккиз-ўн киши маслаҳатчилар орасида энг фаросатлиси бўлиб чиқадилар. Кўпчилик доим мен тарафда бўлади, ҳукм чиқариш учун ҳатто керагидан кўпроқ ҳам одам топилиши мумкин. Шундай қилиб, кўриб турибсизки, мадемуа-

зель, оқловчи ҳукм чиқармоқнинг мен учун ҳеч қандай қийин жойи йўқ...

Аббат бирдан ўз овозини эшитиб ҳайратга тушган одамдек жимиб қолди! У сирдан воқиф бўлмаган одамларга сира ҳам айтилмайдиган нарсаларни оғзидан гулламоқда эди.

Лекин у ҳам ўз навбатида, Безансон жамияти Жюльен бошлаган бу гаройиб машмашада де Реналь хонимнинг уни бир вақтлар жуда севгани ва йигитнинг ўзи ҳам узоқ вақт давомида хонимга кўнгил бериб келганидан ҳайратга тушиб, жуда қизиқиб қолгани ҳақидаги ҳикояси билан Матильдани лол қолдирди. Жаноб де Фрилер ўз ҳикояси билан Матильдани довдира-тиб қўйганини пайқаб қолди. «Мана энди ҳужум қилиш гали менга келди!— дея ҳаёлидан ўтказди у.— Ҳар қалай, энди бу қайсар хонимчага пўписа қилишнинг йўли топилди. Бўлмасам, уни қўрқита олмасам керак, дея чўчиган эдим». Матильданинг улуғвор кўриниши, табиатининг қийиқлигидан далолат берувчи кибр-ҳавоси жаноб де Фрилернинг кўзи ўнгиди ҳозир унга деярли илтижо билан тикилиб турган бу соҳибжамол қизнинг латофатини янада кучайтириб кўрсатмоқда эди. У яна ўзини одатдагидек совуққон тута бошлади-да, сира ўйлаб ўтирмай ханжари тигини ўлжасининг кўксига йўналтирди.

— Ростини айтганда,— деди у гўё шунчаки гап келиб қолгани учун айтаётгандек қилиб,— агар жаноб Сорель ўзи бир вақтлар жуда севган аёлга рашк қилгани туфайли икки марта ўқ узганини маълум қилишса, мен сира ҳам ажабланмаган бўлардим. У хушруйгина аёл, яқиндан бери эса у аббат Маркино деган дижонлик бир руҳоний билан тез-тез учрашиб турадиган бўлиб қолганди. Ўша аббат Маркино деярли янсенист бўлиб, барча янсенистлар қатори ахлоқсиз одам экан.

Жаноб де Фрилер бу гўзал қизнинг нозик томонини билиб олгач, ўзига эрк берди-да, ҳузур қилиб унинг юрагини азоблай бошлади.

— Хўш, нега энди жаноб Сорель бу жиноят учун худди ўша черковни танлади?— дерди у Матильдага ўтли нигоҳини қалаб.— Агар бу пайт ўша ерда рақиб ибодат ўтказаетганини назарда тутсак, бунинг сабабини тушунса бўлади. Сиз ҳомийлик қилаётган бу бахтиёр йигитни барча, ўта зукко, бунинг устига гоят эҳтиёткор одам, дея тан оляпти. Бўлмасам унинг учун жаноб де Реналнинг ўзига жуда яхши таниш бўлган боғига яширинишдан осони йўқ эди-ку ахир. У ерда уни ҳеч ким кўрмасди, ҳеч ким ундан шубҳаланмасди ҳам. Шунда у ўзи жуда рашк қиладиган ўша аёлни бемалол ўлдириб кетавериши мумкин эди.

Жуда тўғри бўлиб кўринган бу мулоҳаза, Матильданинг дард-дунёсини қоронғи қилиб юборди, у эс-ҳушини бутунлай йўқотиб қўйди. Қиборлар жамиятида инсон юрагига тақлидан ўйлаб иш тутишни моҳирлик билан ўзига сингдириб олган бу димоғдор қиз оташқалб инсон учун ҳар қандай мулоҳазаларни бир четга йиғиштириб қўйиб, юрак амрига бўйсуниб нақадар лаззат

бағишлаши мумкинлигини қаёқдан ҳам тушунарди дейсиз. Матильда ўсиб-улғайган Париждаги асилзодалар жамиятида ҳеч қандай туйғу, аҳён-аҳёндаги истисноларни ҳисобга олмасак, мулоҳазакорликдан воз кеча олмайди, одамлар ўзлари деразадан ташлагудек бўлсалар, фақат бешинчи қаватдан ташлайдилар-ку ахир.

Ниҳоят, аббат де Фрилер Матильдани жиловлаб олганига ишонч ҳосил қилди. У судда Жюльеннинг қораловчи бўлиб чиқадиган прокурорга таъсир кўрсатиш имкониятига эга эканлигини (бу гап гирт ёлғон эди, албатта) ишора қилди.

Суд сессиясининг ўттиз олтита маслаҳатчиси тайинланганидан кейин эса, у улардан камида ўттизтаси билан шахсан ўзи гаплашиб қўяр эмиш.

Агар Матильда жаноб де Фрилерга шу қадар дилбар бўлиб кўринмаганида, у шундай очиқчасига гаплашишни лозим топганига қадар қиз унинг олдига беш-олти марта келишга мажбур бўларди.

XXXIX

Интрига

Қастр, 1676 й. Қўшни уйда ака ўз синглисини ўлдириб қўйди, бу дворянин илгари ҳам қотиллик қилган экан. Унинг отаси суд маслаҳатчиларига яширинча беш юз экю бўлашиб бериб, қотилнинг ҳаётини сақлаб қолди.

Локк. «Францияга саёҳат».

Епископ саройидан чиқиши биланоқ, Матильда дарҳол де Фервак хонимга чопар юборди, у шаънига доғ туширишдан сира ҳам қўрқиб ўтирмади. У ўз рақибасидан шахсан монсиньор епископдан аббат де Фрилер номига хат, ёздириб олишни ўтиниб илтимос қилган эди. Қиз ҳатто де Фервак хонимдан Безансонга келишини илтимос қилишгача етиб борди. Бу ҳол кунчи ва мағрур қалб учун чиндан ҳам қаҳрамонона иш эди.

Фукенинг маслаҳати билан у ўзининг ҳаракатлари ҳақида Жюльенга айтмай қўя қолди. Унинг бу ерда юриши йигитни бусиз ҳам анча безовта қилмоқда эди. Яқинлашиб қолган ўлим шарпаси Жюльеннинг кўнглини ниҳоятда нозик қилиб қўйганди, йигит энди фақат жаноб де ля Молгагина нисбатан эмас, балки Матильданинг ўзига нисбатан ҳам виждони азоб чекмоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди ахир!— дерди у ўзига-ўзи.— Мен Матильдага эътибор бермаётганимни ва ҳатто у олдимга келганида зернкаётганимни сезиб қоляпман. У мени деб ўзини ҳалок

этяпти, мен эса ундан совиб боряпман! Наҳот мен шунчаки ёвуз бир одам бўлсам?» У шуҳратпараст бўлган кезлари бу муаммо ҳақида бош қотириб ўтирмасди, муваффақиятсизликка учраш — унинг назарида энг катта айб ана шу эди.

Олдига Матильда келган кезлари у қизнинг унга нисбатан ҳозир қандайдир ғайритабиий, жўшқин муҳаббат алангасида ёнаётганини ҳис этгач, ундан бадтар ноқулай аҳволда қоларди. Матильда эса фақат уни қутқармоқ учун тасаввур қилиб бўлмайдиган ҳар қандай қурбонлардан ҳам қайтмаслигини сўзларди.

Табиатидаги бутун кибр-ҳавони босиб, қалбини ғурурга тўлдирган бу туйғудан руҳланиб кетган қиз ҳаётининг ҳар бир дақиқасини биронта қаҳрамонона иш билан ўтказишга ҳаракат қиларди. Унинг Жюльен билан қилган узоқ-узоқ суҳбатлари ақлга сиғмайдиган ва ўзи учун ниҳоятда хатарли бўлган режаларни баён этишдан иборат бўларди. Матильданинг саховатли қўлидан пул олиб турадиган қамоқхона назоратчилари унга бу ерда тўла эрк бериб қўйишган эди. Матильданинг фантазияси ўз обрў-эътиборини қурбон қилиш билан чекланмасди; майли, унинг саргузашти тилларда дoston бўла қолсин, унга бари бир. У ғилдираклар остида қолиб кетса ҳам қиролнинг олиб бораётган каретаси олдига ўзини ташлаб, унинг эътиборини жалб этиш учун тиз чўкишга ҳам тайёр эди, бу Жюльеннинг авф этилишига эришиш учун жўшқин ва тийиқсиз хаёлига келган режаларнинг энг оддийси эди. У қирол мулозимларидан бўлган дўстлари ёрдамида Сен-Клу паркиннинг кириш ман этилган қисмига осонгина ўтиб олишига шубҳа қилмасди.

Жюльен бундай фидойи севгига ўзини номуносиб ҳис этар ва сирасини айтганда, барча бу қаҳрамонликлардан тоқати тоқ бўлган эди. Агар бу шунчаки содда ва ибодил назокат бўлганида унинг қалби бундан таъсирланган бўларди, бу ерда эса ҳаммаси аксинча эди; Матильданинг кибр-ҳаволи қалби доим бегона одамлар, томошабинлар бўлишини тақозо этарди.

Жюльендан сўнг қандай яшашни тасаввур қила олмай, маҳбуби ҳаётидан қаттиқ изтироб чекиб юраги така-пука бўлаётган қиз зимдан ўзининг ғаройиб муҳаббати, ўз ишларининг улуғворлиги билан дунёни лол қолдиришга интилаётганини Жюльен сезарди.

Барча бу қаҳрамонликларга мутлақо бефарқ қараётгани учун Жюльеннинг ўзидан жаҳли чиқарди. Яхши ҳам у ҳали Матильданинг садоқатли, лекин оқил ва пишиқ пухта Фукени ўз телба-кезак режалари билан қандай тинкасини қуритаётганидан беҳабар эди. Агар у бундан хабар топганида нима қиларди?

Фуке эса Матильданинг бу садоқатида нимадир ғашига тегаетганини ўзи ҳам аниқ тушунмасди, зеро унинг ўзи ҳам Жюльенни қутқармоқ учун бор дунёсини қурбон қилишга ва ҳар қандай хатарли ишни бажонидил бажаришга тайёр эди. У Ма-

тильда кўкка совураётган олтиннинг кўплигидан бутунлай эсан-кираб қолганди. Аввалига олтинга сажда қиладиган ҳар қандай провинциялик каби Фуке ҳам пулнинг бундай аямасдан сарфланишини кўриб, дилида беихтиёр ҳурмат ҳис этди.

Кейин эса у м-ль де ля Молнинг режалари худонинг берган кунни ўзгариб туришини сезиб қолди-да, ўзи учун жуда малол келаётган бу характерни таърифловчи бир сўз топиб, жуда енгил тортди: Матильда қўшимсиз эди. Бу эпитетнинг провинцияда энг ёмон сифат ҳисобланадиган *бетайин* деган маънодан фарқи жуда оз эди.

«Қизик,— деди ўзига-ўзи бир кунни Жюльен Матильда чиқиб кетгач,— у мени шу қадар эҳтирос билан севса-ю, мен эса бунга мутлақо бефарқ қарасам. Ўлим яқинлашган сари инсон ҳамма нарсасига лоқайд қарайдиган бўлиб қолади, деб ўқиган эдим, аммо ўзингни кўрнамак ҳис этиш ва муносабатингни ўзгартирма олмасдан даҳшат бўлар экан. Демак, мен худбин эканман-да?»— шундан сўнг у ўзини ўзи қаттиқ қойий бошларди.

Йигитнинг қалбида шуҳратпарастлик ўлган бўлиб, унинг хонидан янги бир туйғу ўсиб чиққан эди: Жюльен бунни де Реналь хонимга суиқасд қилганидан пушаймонлик, дея атарди.

Аслида эса у де Реналь хонимга бўлган севгидан эс-ҳушини йўқотаётган эди. У ёлғиз қолиб, биронта одамнинг халал беришидан қўрқмаган пайтлари Веррьер ёки Вержида ўтказган ўша бахтиёр кунлар ҳақидаги хотираларга берилар экан, дилида қандайдир ажиб бир туйғу ҳис этарди. Уша кезлари бир лаҳзада ўтиб кетган энг кичик воқеалар ҳам унинг учун нафис ва латиф бир маъно касб этганди. У Парижда қозонган муваффақиятларини ҳеч қачон эсламасди, уларни ўйласа зерикиб кетарди.

Йигитнинг кундан-кун авж олиб бораётган бу руҳий ҳолатини рашкчи Матильда ҳам маълум даражада пайқаб қолган эди. У баъзан ўзи Жюльеннинг ёлғизликка бўлган муҳаббатини курашишга мажбур бўлаётганини жуда аниқ сезарди. Баъзан қиз даҳшат билан де Реналь хонимнинг номини тилга оларди. Шунда у йигитнинг сесканиб тушганини кўрарди. Унинг Жюльенга нисбатан оташин севгиси кундан-кун аланга олиб борарди, бу туйғуга ҳеч нима тўсқинлик қила олмасди.

«Агар у ўлса, унинг ортидан мен ҳам ўламан,— дерди у ўзига тўла ишонч билан.— Мендек асилзода бир қизнинг ўлим жазосига ҳукм этилган ўз маҳбубини бундай сажда қилиш даражасида севишини эшитишса, Париж меҳмонхоналаридагилар нима дейишаркин? Фақат қаҳрамонлар давридагина бундай севгини учратиш мумкин эди. Ҳа, Карл Тўққизинчи ва Генрих Учинчи пайтида қалблар худди ана шундай севги билан ёнган».

Эҳтироси жўш урган дақиқаларда у Жюльеннинг бошини кўксига босиб турар экан, ўзига-ўзи даҳшат билан дерди: «Қанақасига энди? Наҳот шундай чиройли бош танидан жудо қилинса? Аҳ, ҳали шунақами,— дея қўшимча қиларди у ўзининг

қандайдир жозибали томони бўлган бу қаҳрамонлигидан руҳланиб,— у ҳолда орадан бир кун ўтмасданоқ ҳозир мана шу жингала сочларга ёпишган лабларим абадий совийди қўяди».

Қаҳрамонлик ва севги эҳтиросларининг бундай жўш уриши ҳақидаги хотиралар уни ўзига қандайдир асир қилиб олганди. Аслида жозибали туюладиган, лекин шу пайтга қадар бу тақаббур қалб учун нотаниш бўлган ўзини ўзи ўлдириш ҳақидаги фикр энди қизнинг дилига жойлашиб олгач, уни бутунлай ўзига забт этганди.

«Йўқ, аждодларимнинг қонни томиримда совиб қолмабди», дерди ўзига-ўзи фахрланиб Матильда.

— Сизга катта бир илтимосим бор,— деди қизга бир кун Жюльен,— болангизни Веррьерда биронта энагага беринг, де Реналь хоним эса ўша энагани назорат қилиб туради.

— Қандай шафқатсиз гапларни айтяпсиз менга...— шундай дея Матильда оппоқ оқариб кетди.

— Ҳа, рост, мени кечир, олдингда бениҳоя айбдорман!— дея хитоб қилди ҳушига келган Жюльен Матильдани бағрига босар экан. Бироқ у қизни тинчитишга муваффақ бўлиб, Матильда йиғидан тўхтаганидан кейин у яна ўша фикрга қайтди. Аммо энди йигит анча эҳтиёткорлик, файласуфона ғамгинлик билан сўзлади. У яқин орада ўзи маҳрум бўладиган келажак ҳақида гапирмоқда эди.— Шунан олмоқ керакки, жонгинам, муҳаббат — бу ҳаётдаги тасодифдир, лекин бундай тасодифга фақат юсак қалб соҳибларигина мушарраф бўла олади. Уғлимнинг ўлими аслида сизнинг насл-насабингиз учун бахт бўларди, ҳамма хизматкорларингиз буни жуда яхши ҳис этишади. Иснод ва бахтсизлик фарзанди бўлган бу болани ҳеч ким писанд қилмайди... Мен шундай бир вақтнинг келишига умид қилмаманки, бу вақтнинг қачон келиши ҳақида гапиришни мутлақо истамайман, лекин менинг матонатим шундай бўлишини олдиндан сезяпти, сиз менинг васиятимга амал қилиб, маркиз де Круазнуага турмушга чиқасиз.

— Бу нима деганингиз? Мендек бадном бўлган бир қиз-а?

— Бадномлик тамғаси сизникидек бир номга ёпишиши мумкин эмас. Сиз бева бўласиз, бева бўлганда ҳам телба йигитнинг беваси бўласиз, бор гап ана шу. Сизга бундан ҳам аниқроқ қилиб айтишим мумкин: менинг жиноятимга ҳеч қандай тамагирлик аралашган эмас, шу боисдан ҳам у унчалик номус бўлиб ҳисобланмайди. Эҳтимол, ўша пайтга бориб биронта қонун чиқарувчи файласуф, замондошларининг барча хурофотига қарамай, ўлим ҳукмини бекор қилишга эришар. Ана шунда ўрни келиб қолса, бирор дўстона овоз: «Мадемуазель де ля Молнинг биринчи эри ёдингиздами, тўғри, у телба эди, лекин бечора сира ҳам ёвуз ёки золим эмасди. Унинг бошини олиб жуда бемаъний иш қилишган...»— дейиши мумкин. Шундан сўнг менинг хотирамдан сира ҳам номус қилмасангиз бўлади, айниқса орадан бир оз вақт ўтгач... Агар сизга уйланса, жамиятдаги сизнинг

мавқеингиз, сизнинг давлатингиз ва очигини айтишга ижозат этасиз, сизнинг ўтқир ақл-идрокингиз жаноб де Круазнуага шундай обрў-эътибор келтирадики, унинг ўзи ҳеч қачон бунга эриша олмаган бўлур эди. Ахир унинг олий насл-насаб ва жасоратдан бўлак кўзга ташланадиган бошқа ҳеч нимаси йўқ. Бу фазилатлар билан эса 1729 йилда муваффақиятга эришиш мумкин эди, зеро ўшанда ҳамма нарсани шу фазилатлар ҳал қиларди. Энди, орадан бир аср ўтгач, бу хислатлар шунчаки анахронизм ҳисобланади ва фақат инсоннинг дилида умид уйғотади холос. Ҳозир француз ёшларига йўлбошчилик қилмоқ учун дилда баъзи бошқа фазилатлар ҳам бўлмоғи керак.

Сиз ана шу ғайрат ва шижоатингиз билан эрингизни аъзо бўлишга мажбур этган биронта сиёсий гуруҳни қўллаб-қувватлайсиз. Сиз Фронда замонида шуҳрат қозонган Шеврез ёки Лонгевиль хонимларнинг муносиб вориси бўлишингиз мумкин... Лекин у пайтга бориб, жонгинам, ҳозир сизга илҳом бағишлаб турган илоҳий ўт бирмунча сўниб қолади.

— Сизга шу нарсани айтмоққа ижозат этгайсизки,— дея қўшимча қилди у Матильданинг этини бир оз ўлдирганидан сўнг,— орадан ўн беш йил ўтгач, ҳозир дилингиздаги менга бўлган муҳаббатингиз сизга тентаклик, эҳтимол, узрли, лекин ҳар қалай тентаклик бўлиб туюла бошлайди.

У бирдан хаёлга толиб, жимиб қолди. Унинг миясини яна Матильданинг ғазабини қўзғатган ўша фикр чулғаб олган эди: «Орадан ўн беш йил ўтгач, де Реналь хоним менинг ўғлимни жонидан яхши кўради, сиз эса уни упутиб юборасиз».

XL

Хотиржамлик

Илгари телба бўлганим учун ҳам ҳозир ана шундай донишманд бўлиб қолганман. Дақиқадан нардагисини кўра олмайдиган бечора файласуф, билим доиранг бунча қашшоқ бўлмаса! Сенинг нигоҳинг инсоннинг кўзга кўринмас эҳтиросларининг пинҳона фаолиятини кўришга ожизлик қилар экан.

Гёте хоним¹

Сўроқ бошланиб, бу суҳбат бўлиниб қолди. Сўроқдан сўнг дарҳол уни ҳимоя қилиш топширилган адвокат билан сўзлашиб олишга тўғри келди. Булар Жюльеннинг бутунлай беғам ва латиф хотираларга тўла ҳаётидаги ягона ноҳуш дамлар эди.

¹ Эпиграф остидаги имзо — шубҳасиз Стендалнинг уйдирмасидир.

— Қотиллик, қотиллик бўлганда ҳам олдиндаё ўйлаб, қасдан қилинган қотиллик,— дея тинимсиз такрорларди у судьяга ҳам, адвокатга ҳам.— Мен жуда афсусланияман, жаноблар,— дея қўшимча қилди у жилмайиб,— лекин ҳар қалай бу ҳол сизга ҳеч қандай ташвиш орттирмаса керак.

«Охир-оқибатда,— деди ўзига-ўзи Жюльен анови нусхалардан қутулгач,— мен жасур одам эканман ва турган гап, маюви икки нусхадан юраклироқман. Улар учун бу бахтсиз оқибат билан яккама-якка олишув кулфатнинг чеки, *Даҳшатлар гултожидир*. Мен эса бу иш билан у содир бўладиган кундагина жиддий шуғулланаман».

«Гап шундаки, мен бундан ҳам ортиқроқ кулфатларни бошдан кечирганман,— дея файласуфлик қилишда давом этарди Жюльен.— Страсбургга биринчи марта борганимда, Матильда мендан бутунлай юз ўнгирганига ишончим комил бўлган пайтда мен бундан ҳам кўпроқ изтироб чеккан эдим... Бўлмасам, унинг севгисига эришмоққа қандай эҳтирос билан интилган эдим-а, энди бўлса унга мутлақо бефарқ қараяпман. Сирасини айтганда, бу соҳибжамол қиз ёнимда бўлган пайтдагидан кўра ёлғиз ўзим қолганимда ўзимни бахтлироқ ҳис этипман».

Қонунчи ва расмиятпараст одам бўлмиш адвокат унн телба деб ҳисоблар ва умумнинг, Жюльен рашк устида қўлига тўппонча олган, деган фикрига қўшиларди. Бир кўни у юрак ютиб, бу гап ҳақиқатга тўғри келадими ёки йўқми, лекин ҳимоя учун ажойиб асос бўлиши мумкин эди, дея шўама қилди. Бироқ Жюльен дарҳол ўзининг жинзакни ва бетоқат табиатини намойиш этди.

— Агар ажалингиздан беш кун бурун ўлмоқчи бўлмасангиз, афандим,— дея қичқирди у ғазабдан эс-ҳушини йўқотиб,— бу гапни хаёлингиздан чиқариб ташланг ва бу даҳшатли бўҳтонни иккинчи оғзингизга ола кўрманг.

Эҳтиёткор адвокат бирдан мени бўғиб қолса-я, деган хаёлга бориб бир лаҳза қўрқиб кетди.

Адвокат ҳимоя нутқини тайёрлаётганди, зеро ҳал қилувчи лақиқа яқинлашмоқда эди. Безансонда, умуман бутун департаментда ҳамма фақат ана шу процесс ҳақида гапирарди. Жюльен бу гапларнинг баридан беҳабар эди, у бундай гапларни ўзига айтмаслиқни қаттиқ илтимос қилганди.

Уша кўни Фуке билан Матильда унга, ўзларининг ўйлашларича анча умидвор қиладиган баъзи бир овозаларни айтмоқчи бўлишди. Жюльен биринчи сўзларни эшитибок уларни тўхтатиб қўйди.

— Мени ўз ҳолимга қўйинглар. Барча бу икир-чикир гапларингиз, ҳаёт ҳақидаги бу ҳикояларингиз озми-кўпми менинг нафсониятимга тегади ва мени осмондан ерга қулашга мажбур этади. Ҳар ким ўз билгича ўлади, шунинг учун мен ҳам ўлим ҳақида ўзимча ўйлашни исгайман. *Бошқалар* билан нима ишим бор? Менинг *бошқалар* билан муносабатим яқинда буткул узи-

лади. Сизлардан ўтинаман, бу одамлар ҳақида менга бошқа гапирманг, терговчи билан адвокатнинг жонимга тегаётгани ҳам етар.

«Чамаси, чиндан ҳам орзуларга берилиб ўлиш менинг пешонамга ёзилганга ўхшайди,— дерди у ўзига-ўзи.— Бирор икки ҳафтадан сўнг барчанинг унутиб юборишга имони комил бўлган мендек беному нишон бир одамнинг лўттибозлик қилиб, ўзини аҳмоқ қилиб кўрсатишининг нима кераги бор...

Ҳар қалай жуда қизиқ, мен фақат энди, умримнинг охирини кўраётган бир пайтда ҳаётдан лаззатланиш санъатини ўрганиyman».

У ана шу сўнгги кунларини ўз минорасининг энг тепасида жойлашган торгина майдончада, Матильда Голландиядан атайлаб олдириб келган ажойиб сигараларни чекканича у ёқдан-бу ёққа юриб ўтказмоқда эди. Дурбини бўлган барча одамлар у ўша майдончада пайдо бўладиган дақиқани ҳар куни зориқиб кутишларини эса йигит ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди. Унинг бутун фикр-ёди Вержида эди. У Фуке билан де Реналь хоним ҳақида ҳеч қачон гаплашмасди, бироқ дўсти унга икки-уч марта хонимнинг тез тузалиб бораётганини айтганида Жюльеннинг юраги орзиқиб тушди.

Жюльеннинг қалби бутунлай ширин хаёллар уммонига гарқ бўлиб юрар экан, Матильда ҳар қандай асилзода қиз каби кундалик турфа ишлар билан шуғулланарди. У де Фервак хоним билан жаноб де Фрилер ўртасидаги дўстона ёзишмани шу қадар йўлга қўя олдики, *епископлик* дея аталмиш буюк сўз аниқ тилга олиниб бўлди.

Бенефицийлар рўйхатини тузувчи муҳтарам прелат жияни ёзган мактубнинг охирига ўз қўли билан «*Ўша бадбахт Сорель шунчаки енгилтак бола экан, умид қиламизки уни бизга қайтариб берадилар*»,— дея ёзиб қўйишни ҳам лозим топди.

Жаноб де Фрилер бу сатрларни ўқиганида қувониб кетганидан ақлдан озай деди. У Жюльенни қутқариб қола билишига сира ҳам шубҳа қилмасди.

— Агар аслида киборларни ҳукм ўтказиш имкониятидан маҳрум қилиш мақсадидагина чиқарилган ва беҳисоб суд маслаҳатчилари рўйхати тузишни тақозо этадиган анови яқобинча қонун бўлмаганида,— деди у Матильдага суд сессияси учун қуръа ташлаб, ўттиз олти маслаҳатчи танланадиган кун арафасида,— мен яхши ҳукм чиқарилажаги ҳақида сизга кафолат бера олардим. Кюре Н... ни оқлаб юборишларига эришдим-ку ахир...

Эртаси кунни жаноб де Фрилер қуръадан сўнгги тузилган рўйхатда Безансон конгрегациясининг беш аъзоси, бошқа шахарлардан сайланган маслаҳатчилар орасида эса Валено, де Муаро, де Шолен жанобларнинг номларини кўриб ғоят мамнун бўлди.

— Ана шу саккиз киши учун сизга ҳозирнинг ўзидаёқ кафолат бермоғим мумкин,— деди у Матильдага.— Биринчи беш

киши — шунчаки итоатгўй одамлар, Валено — менинг агентим, Муаро менга қарам одам, де Шолен эса — дунёда ҳамма нарсадан қўрқадиган ғирт аҳмоқ.

Департамент газетаси маслаҳатчилар рўйхатини эълон қилди. Шундан сўнг де Реналь хоним Безансонга боришини айтиб, эрини ҳанг-манг қилиб қўйди. Жаноб де Реналь хотинини кўндирган ягона нарсаси,— унинг гувоҳ тариқасида судга чақирилишдек кўнгилсизликнинг олдини олиш учун кўрпа-тўшак қилиб ётиш ҳақидаги ваъдаси бўлди.

— Сиз менинг аҳволимни тасаввур қилолмаяпсиз,— дерди Веррьернинг собиқ мэри,— ахир мен, ҳамшаҳарларимизнинг таъбири билан айтганда, *ажралиб қолган* либерал ҳисобланаман. Анови муттаҳам Валено билан жаноб де Фрилер прокурор ва судьяларга ишни иложи борица менга зарар келтирадиган томонга буришни уқдиришлари ҳеч гап эмас ахир.

Де Реналь хоним эрининг талабларига бажонидил рози бўлди. «Агар мен судга борсам,— деди у ўзига-ўзи,— гўё жазо талаб қилаётган жабрдийда бўлиб кўринишим мумкин»

Руҳоний пири ҳамда эрига ўзини оқила тутишга ваъда берганига қарамай, Безансонга келган заҳоти хоним дарҳол ўттиз олти маслаҳатчининг ҳар бирига ўз қўли билан мактуб ёзиб жўнатди.

«Мен судга бормаيمان, афандим, зеро менинг у ерга боришим жаноб Сорелнинг ишига ёмон таъсир кўрсатиши мумкин. Мен чин юракдан истайдиган ягона нарса бу унинг оқланишидир. Галимга ишонинг, бегуноҳ одамнинг мени деб ўлимга ҳукм қилиниши ҳақидаги даҳшатли фикр менинг қолган умримни заҳарлайди ва шубҳасиз уни қисқартиради. Мен тирикман-ку, шундай экан, Сиз қандай қилиб уни ўлимга ҳукм қила оласиз ахир! Йўқ, сўзсиз жамият унинг ҳаётига чек қўйиши мумкин эмас, боз устига Жюльен каби ажойиб инсонни ўлим билан жазолашга ҳаққи йўқ. Унинг баъзан қандайдир эси оғиб қолишини Веррьердаги барча одамлар илгари ҳам билишарди. Бу бечора йигитнинг қудратли душманлари бор, лекин ҳатто унинг душманлари орасида ҳам (улар жуда кўпчилик!) Жюльен Сорелнинг фавқулодда истеъдоди, ниҳоятда чуқур билимларига шубҳа қиладиган биронта ҳам одам топилмаса керак. Сиз суд қилишининг лозим бўлган одам, афандим, ажойиб бир инсон. Деярли бир ярим йил давомида биз уни камсуқум, диёнатли ва ишчан йигит сифатида билиб келдик, лекин йилига икки-уч марта унинг хафақонлиги хуруж қилиб қоларди, бу дард баъзан эсдан оғиш даражасигача бориб етарди. Бутун Веррьер, биз ёз мавсумида истиқомат қиладиган Вержидаги барча қўшниларимиз, менинг бутун ошам ва жаноб префект ёрдамчисининг шахсан ўзи ҳам унинг диёнатли йигит эканини тасдиқлаши мумкин: у бутун инжилни ёддан билади. Нопок одам бу муқаддас китобни ёдлаб олиш учун йиллар давомида меҳнат қилармиди ахир? Бу мактубни Сизга менинг ўғилларим олиб боришадн, улар — но-

расида болалар. Марҳамат қилиб, афандим, улардан сўраб кўриш, шунда улар бу бахти қаро йигит ҳақида шундай тафсилотларни ҳикоя қилиб беришадик, оқибатда сиз уни ўлимга ҳукм қилиш ўтакетган ваҳшийлик бўлажанига ишонч ҳосил этгайсиз. Сиз мен учун ўч олибгина қолмай, балки мени ҳам ҳаётдан маҳрум этган бўласиз.

Унинг душманлари оддий бир далилга қарши нима дея олишадиган?

Унинг эси оғиб турган пайтда менга етказган жароҳати (ўз тарбиячиларининг баъзан бундай эси оғиб туришини эса ҳатто норасида болаларим ҳам сезишган) шу қадар енгил бўлиб чиқдики, орадан икки ой ўтмасданоқ мен Веррьердан Безансонга почта қаретасида кела олдим. Агар Сиз, афандим, шундай арзимас гуноҳ қилган бир бечора йигитга шафқат қилиб, уни бераҳм қонун билан жазоламасликка иккиланаётган бўлсангиз, мен фақат эримнинг буйруғи билангина кўрпа-тўшак қилиб ётган жойимдан тураман-да, тўғри олдингизга бораман ва тиз чўкиб илтижо қиламан.

Жиноят исботланмаган, дея эълон қилинг, афандим, шунда, бегуноҳ қон тўқдим, дея виждонингиз азоб чекмай юради...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

ХЛІ

С у д

Мамлакатда катта шов-шувга сабаб бўлган бу процессни ҳаял узоқ эслаб юришади. Судланувчининг тақдирига бўлган қизиқиш борган сайин зўрайиб, охири ҳаммани ҳаяжонга сола бошлади, зеро унинг жинояти қанчалик гаройиб кўринмасин, у одамларни даҳшатга солмасди. У ҳатто даҳшатли бўлган тақдирда ҳам бу йигит жуда чиройли эди. У жуда тез кўтарилиб бораётган эди-ю, бирдан қоқилиб тушиб, ҳаммани ўзига хайрихоҳ қилиб қўйди. «Наҳот уни ўлимга ҳукм қилишса?»— дея суриштиришар эди аёллар таниш эркаклардан ва ранглари ўчиб, жавоб кутиншарди.

Сент-Бев

Ниҳоят де Реналь хоним билан Матильда ваҳимага тушиб кутиншаётган кун ҳам келди. •

Шаҳарда кўтарилган шов-шув уларни беихтиёр даҳшатга сөлмоқда эди, ҳатто Фукенинг ҳам матонатли қалби изтиробга

тушди. Бу романтик процессни эшитмоқ учун бутун провинция Безансонга оқиб келмоқда эди.

Бир неча кун олдинданоқ меҳмонхоналарда биронта ҳам бўш жой қолмади. Кириш билети сўрайвериб жаноб суд раисининг тинкасини қуритишганди. Шаҳарнинг барча хонимлари суд залига киришни орзу қилишарди, кўчаларда Жюльеннинг портретини сстишмоқда эди ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Матильда ана шу ҳал қилувчи дақиқа учун монсиньор епископ*** нинг шахсан ўзи ёзган мактубини сақлаб қўйган эди. Француз черковини бошқариб, епископларни ишдан олиб, ишга қўядиган мазкур прелат Жюльенни оқлаб ҳукм чиқаришни илтимос қилганди. Суд арафасида Матильда бу мактубни қудратли катта виқарийга олиб бориб берди.

Сухбат охирида, Матильда кўзларидан дув-дув ёш тўкканича чиқиб кетишга ҳозирланар экан, жаноб де Фрилер ниҳоят дипломатик вазминлигини йиғиштириб, ўзи ҳам деярли ийиб деди:

— Маслаҳатчиларнинг оқлаб ҳукм чиқариши ҳақида сизга кафолат бераман: сиз ҳомийлик қилаётган кимсанинг гуноҳкор ёки гуноҳкор эмаслиги, энг муҳими эса, қасддан жиноят қилгани ёки қилмаганини ҳал қилувчи ўн икки кишидан олтинчиси менинг мартабам ўсишидан манфаатдор дўстларимдир. Мен ўзимнинг епископлик унвонига эришмоғим уларга боғлиқ бўлиб қолганини бу одамларга ишора қилиб қўйдим. Барон Валенони мен Веррьер шахрига мэр қилиб қўйганман. Унинг қўл остидаги икки одам — де Муаро ва де Шолен жаноблар, турган гап, унинг чизган чизигидан чиқишмайди. Ростини айтганда, қуръа бизга бу ишда анча ишончсиз бўлган икки маслаҳатчини дучор қилиб қўйди, лекин улар ғирт либерал бўлишса-да, ҳар қалай Жиддий масалаларда менга итоат этишади, мен эса улардан жаноб Валено билан биргалашиб овоз беришни илтимос қилдим. Олтинчи одам жуда бой фабриконт эканлиги менга маълум. У маҳмадана ва либерал, пинҳона ҳарбий маҳкамадан аллақандай буюртма олиш дардида юрибди ва турган гап, мени ўзига қарши қилиб қўйишни истамайди. Жаноб Валено менинг кўрсатмамга биноан иш юритишини унга шипшитиб қўйишни буюрдим.

— Уша Валено деганингиз ким ўзи?— дея сўради безовта бўлиб Матильда.

— Агар сиз уни таниганингизда эди, муваффақият қозона-жағимизга сира шубҳа қилмаган бўлардингиз. У шундай гапдон, сурбет, ҳаёсиз ва қўпол одамки, гўё атайлаб аҳмоқларга йўлбошчилик қилиш учун туғилган дейсиз, 1814 йилда у яланг-оёқ эди. Мен уни префект қилиб қўйдим. Агар у билан биргалашиб овоз беришмаса, у маслаҳатчи ҳамкасбларни дўппослашдан ҳам тоймайди.

Матильданинг кўнгли бир оз жойинга тушди.

Кечқурун у яна бир нарса ҳақида гаплашиб олмоғи лозим

эди. Жюльен, наздида оқибати мутлақо равшан бўлган бу кўнгилсиз можарони чўзиб ўтирмаслик учун судда бутунлай гапирмасликка қарор қилган эди.

— Адвокатимнинг сўзга чиқиши ҳам етади.— деди у Матильдага.— Мен бусиз ҳам барча душманларимга узоқ томоша бўлиб ўтираман. Бу провинцияликларнинг бари сиз туфайли жуда тез кўтарилиб кетганимдан ғазабланиб юришибди. Гапимга ишонаверинг, уларнинг орасида мени ўлимга ҳукм қилишларини истамайдиган биронта ҳам одам топилмайди. Лекин бу нарса мени қатлга олиб кетишгаётганида аҳмоқона бир тарзда бўкириб йиғлашларига халал бермайди.

— Сизни хўрлашса, улар хурсанд бўлишадн, бу тўғри,— деди Матильда,— лекин, менимча, бу бағритошликдан эмас. Менинг Безансонда пайдо бўлишим ва чекаётган азобларим барча аёлларни менга ҳамдарад қилиб қўйди, сизнинг тароватли ҳуснигиз эса қолган ҳамма ишни тўғрилаб юборади. Судьяларингиз олдида бир оғизгина сўз айтсангиз бас, бутун зал сиз томонда бўлиб қолади...— ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Эртаси куни эрталаб соат ўнда, Жюльен суд биносининг катта залига равона бўлмоқ учун қамоқхонадан чиққанида, жан-дармлар ҳовлига тўпланган катта оломонни тарқатиб юборгунларича анча овора бўлишди. Жюльен мириқиб ухлаб олганди, у ўзини жуда хотиржам ҳис этар ва қалбида ўзлари бағритош бўлмасалар-да, уни ўлимга ҳукм этилишини қарсак чалиб кутиб оладиган манови ҳасадгўйлар тўдасига ачинишдан бўлак ҳеч қандай туйғу сезмасди. Йигит ўзини оломон орасидан олиб ўтишган ўша чорак соат давомида одамларнинг унга чин юракдан раҳмлари келаётганини кўриб, қаттиқ ҳаяжонга тушди. У биронта ҳам адоватли сўз эшитмади. «Бу провинцияликлар мен ўйлаганчалик ёвуз эмас эканлар»,— дея хаёлидан ўтказди у.

Суд биносининг мажлислар залига кирар экан, Жюльен унинг нақадар нозик қилиб қурилганига қойил қолди. Бу тошдан ниҳоятда ҳафсала билан йўнилган бир талай ажойиб устунлардан иборат соф готика эди. У ўзини Англияга тушиб қолгандек ҳис этди.

Лекин тезда судланувчилар курсисининг шундоқ қаршисида, судьялар ва маслаҳатчилар ўтирадиган жойнинг тепасидаги учта ложага жойлашиб олган ўн бештача аёлнинг кўҳликкина чехралари унинг бутун диққат-этиборини ўзига тортди. Шундан сўнг у томошабинлар томон ўгирилиб қараган эди, амфитеатр узра доира ташкил этган бутун галлереяни¹ фақат аёллар тўлдириб ўтирганини кўрди. Уларнинг аксарияти ёшгина қиз-жувонлар бўлиб, кўпчилиги йигитга жуда чиройли кўринди, уларнинг кўзлари йилтираб турар, нигоҳларида ҳамдарадлик акс

¹ Галлерея — театр ёки бошқа заллардаги ўриндиқларнинг устки қавати (тарж.).

этар эди. Пастдаги зал эса одамга лиқ тўла эди, халойиқ эшикдан ёпирилиб кирар, соқчилар сира тинчлик ўрната олмай қийналишарди.

Жюльенни кўришга ошиқаётган иштиёқманд кўзлар йигитнинг баланд супачадаги судланувчи учун ажратилган жойга ўтираётганини кўргач, унинг қулоғига ҳайратга тушган ва ачинаётган одамларнинг ғовур-ғувур гаплари чалинди.

Жюльен бугун йигирмага ҳам кирмагандек кўринарди: у жуда оддийгина, лекин ғоятда нозик днд билан кийинган бўлиб, жингала сочлар ва пешонасининг чиройи кишини ҳайратга соларди. Бугун уни Матильданинг ўзи кийинтириб қўйганди. Жюльеннинг оппоқ юзи ҳаммани лол қолдирди. У ўз курсисига ўтирган заҳоти чор атрофдан ивир-шивир гаплар эшитила бошладн: «Ё худойим! Жуда ёш-ку... Ҳали бола-ку ахир.. У портретдагига қараганда анча чиройлироқ экан» .

— Анави томонга бир қаранг-а, судланувчи,— деди йигитга унинг ўнг томонидан ўтирган жандарм,— ложада ўтирган анави олти хонимни кўряпсизми?— шундай дея жандарм унга маслаҳатчилар ўтирган жойнинг тепасида хиёл туртиб чиққан тахмонга ўхшаш ложани кўрсатди.— Анави хоним префектнинг рафиқаси,— дея давом этди жандарм,— унинг ёнидагиси эса маркиза М***, у сизга жуда хайрихоҳ. Унинг терговчи билан гаплашаётганини ўз қулоғим билан эшитдим. Унинг ортида эса Дервиль хоним ўтирибди.

— Дервиль хоним дейсизми!— хитоб қилди Жюльен қулогича қизариб.

«У суд залидан чиққан заҳоти.— дея ўйлади йигит,— де Реналь хонимга хат ёзиб юборади». У де Реналь хонимнинг Безансонга келганидан беҳабар эди.

Гувоҳларни сўроқ қилиш бошланди. У бир неча соат давом этди. Бош прокурор ўзининг айбловчи нутқини бошлаши биланоқ Жюльеннинг шундоқ қаршисидаги кичкина ложада ўтирган хонимлардан иккитаси юм-юм йиғлай бошлади. «Дервиль хоним унақа эмас, у кўнгли бўшлардан эмас»,— дея ўйлади Жюльен, бироқ у хонимнинг икки юзи лов-лов ёниб турганини сезиб қолди.

Бош прокурор француз тилини расво қилиб бузганича баландпарвоз бир руҳда содир бўлган жиноятнинг нақадар ёвузлиги ҳақида гап сотмоқда эди. Жюльен Дервиль хоним ёнида ўтирган аёллар унинг нутқини очиқдан-очиқ норозилик билан тинглашаётганини сезиб қолди. Маслаҳатчилардан баъзилари, чамаси, бу хонимларнинг танишлари бўлса керак, улар билан бир-икки оғиз сўзлашиб олишар, афтидан, уларни тинчитишарди. «Мана буни, чамаси, яхшилик аломати деса бўлади»,— дея хаёлидан ўтказди Жюльен.

Шу пайтга қадар у мана шу суд залига тўпланган барча бу одамларга нисбатан қалбида чексиз нафрат ҳис этмоқда эди. Прокурорнинг бемаъни суҳандонлиги бу жирканиш туйғусини

янада кучайтириб юборди. Бироқ Жюльеннинг дилидаги бу совуқ туйғу йигит теварак-атрофида кўраётган очиқ-ойдин ҳамдардлик олдида енгилиб, аста-секин ғойиб бўлди.

У ҳимоячисининг юзидаги қатъиятни кўриб, дилида мамнуи бўлиб қўйди. «Фақат, илтимос, ортиқча гаплар айтманг»,— дея аста шивирлади йигит унга ҳимоячи сўз олишга ҳозирлик кўраётганида.

— Бу ерда Боссюэтининг китобидан олиб сизга қарши айтилган барча тумтароқли гаплар фақат сизнинг фойдангизга бўлди,— деди адвокат. Чиндан ҳам у нутқ бошлаганидан сўнг ордан беш минут ўтмасданоқ деярли барча аёлларнинг қўлида дастрўмол пайдо бўлди. Бундан руҳланиб кетган адвокат суд маслаҳатчиларига мурожаат қилиб, ниҳоятда таъсирли сўзлар айтди. Жюльеннинг эти жимирлаб кетди, у ҳозир кўзларига тирқираб ёш чиқиб кетишини сезиб турарди. «Ё раббим! Душманларим нима дейди?»

У йиғлаб юборай деб турганида, бахтига, кўзи барон де Валенонинг сурбет нигоҳи билан тўқнаш келиб қолди.

«Бу лаганбардорнинг кўзлари нақ ёниб турибди-я,— деди у ўзинча,— аблахнинг тантана қилишини қаранг! Агар шу воқеа мен қилган жиноятнинг ягона оқибати бўлган тақдирда ҳам мен унга лаънат ўқимоғим лозим эди. Худо билсин, қиш кечалари уларникига меҳмонга борганида у мен тўғримда де Реналь хонимга нималар деб вайсайди».

Бу фикр бир зумда бошқа барча хаёлларни сиқиб чиқарди. Лекин бир оздан сўнг Жюльеннинг хаёлини залда кўтарилган гала-говур ва маъқулловчи хитоблар бўлиб юборди. Адвокат ҳозиргина ўз нутқини тугатган эди. Жюльен унинг қўлини қисиб қўйиш лозимлигини эслади. Вақт жуда тез ўтиб кетган эди.

Адвокат билан судланувчига овқат олиб келишди. Ана шунда Жюльен бир нарсани кўриб қаттиқ ҳайратга тушди: аёллардан биронтаси ҳам тамадди қилиб олиш учун залдан чиқиб кетмаган эди.

— Ростимни айтсам, очимдан ўлай деяпман,— деди ҳимоячи,— сиз-чи?

— Мен ҳам,— дея жавоб қилди Жюльен.

— Уни қаранг, мана жаноб префектнинг рафиқасига ҳам овқат келтиришди,— деди адвокат кичкина ложа томон ишора қилиб.— Бардам бўлинг: ҳаммаси яхши кетяпти.

Суд мажлиси қайтадан бошланди.

Раис якуновчи нутқ сўзлаётганида соатларнинг занг уриши эшитилди, вақт ярим кеча бўлган эди. Раис сўзлашдан тўхтаб, кутиб туришга мажбур бўлди, барча тоқатсизланиб кутиб турган бу сукунат ичра соатларнинг бонг уриши залда акс-садо бермоқда эди.

«Мана, менинг сўнгги куним ҳам келди»,— дея ўйлади Жюльен,— Шундан сўнг у бутун вужудини бурч туйғуси қамраб олаётганини ҳис этди. Шу пайтга қадар у ҳаммасига бардош

бериб, кўнгил бўшликка йўл қўймай келаётган ва сўнгги сўздан воз кечишга қарор қилган эди. Бироқ раис ундан, бирор нарса қўшимча қилишни истамайсизми, дея сўраганида у ўрнидан турди. Йигит шундоқ рўпарасида Дервиль хонимнинг кўзларини кўриб турарди. Аёлнинг кўзлари унга қандилларнинг шуъласида ҳаддан ташқари ялтираб кўринаётгандек туюлди. «Йиғлаяптими, дейман?»— дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен.

— Жаноби маслаҳатчилар!

Улимим олдида одамларнинг нафратига эътибор бермаслигим мумкин, деб ўйлагандим. Бироқ ана шу нафрат олдидаги кўрқув мени сўз олишга мажбур қиляпти. Мен сира ҳам сизнинг табақангизга мансуб эмасман, жаноблар, сиз олдингизда ўзининг аянчли қисматига қарши исён кўтарган оддий бир фуқарони кўриб турибсиз.

— Мен сизлардан раҳм-шафқат сўрамоқчи эмасман,— дея давом этди Жюльен товуши дадиллашиб.— Ҳеч нарсага умид қилаётганим йўқ, мени ўлим кутмоқда; шундай жазога муносибман. Мен ҳар қандай таҳсинга муносиб, ғоятда ҳурматли бир аёлнинг ҳаётига суиқасд қилдим. Де Реналь хоним мен учун онадек мўътабар бир аёл эди. Жиноятим ниҳоятда даҳшатли ва мен уни қасддан қилдим. Шундай қилиб мен ўлим жазосига муносибман, жаноби маслаҳатчилар. Бироқ камроқ даражада айбдор бўлган тақдиримда ҳам мен бу ерда ёшлим учун сира ҳам раҳм-шафқат қилиб ўтирмай, мени қаттиқ жазога ҳукм қиладиган одамларни кўриб турибман. Улар йўқсилликда эзилган, лекин яхши маълумот олишга муваффақ бўлган ва шу бонсдан такаббур боёнлар, яхши жамият, деб атайдиган муҳитга суқилиб киришга журъат этган паст табақа йигитларига ибрат бўлсин учун ҳам шундай қиладилар.

Менинг жиноятим мана шу, жаноблар, ва у ниҳоятда қаттиққўллик билан жазоланадики, зеро мени ўзим тенги одамлар суд қиляётгани йўқ. Мен бу ерда маслаҳатчилар курсида биронта ҳам бойиб кетган деҳқонни кўрмадим, ҳаммаси ғазабга минган буржуалар, холос...

Йигирма минут давомида Жюльен ана шу руҳда сўзлаб, дилидаги ҳамма гапни айтиб олди. Қиборлар олдида ялтоқлик қиладиган прокурор ўтирган курсида ғазабдан сакраб-сакраб тушарди. Жюльеннинг нутқи бирмунча мавҳумлигига қарамай, барча аёллар ҳўнг-ҳўнг йиғлашмоқда эди. Ҳатто Дервиль хоним ҳам дастрўмолини кўзидан олмай қўйганди. Нутқини тугатишдан аввал Жюльен яна бир бор ўз жиноятидан пушаймон эканлиги ҳамда бир вақтлар, ўша бахтли кунларда де Реналь хонимни нақадар ҳурмат қилгани ва унга бўлган чексиз садоқати ҳақида эслатиб ўтди... Дервиль хоним бирдан қичқириб юборди-да, ҳушидан кетиб йиқилди.

Маслаҳатчилар ўз хонасига кириб кетишганида кеңаси соат бирга занг урган эди. Аёллардан биронтаси ҳам ўз жойини тарк этмади, кўпгина эркаклар кўзларини артиб ўтиришарди. Авва-

лига одамлар қизгин суҳбатлашиб ўтиришди, бироқ маслаҳатчилар ҳукмини зориқиб кутишар экан, барча ҳолдан тойиб, зал аста-секин жимиб қолди. Бу тантанали дақиқалар эди. Қандилларнинг шуъласи хира торта бошлади. Ниҳоятда чарчаган Жюльен ёнгинасидаги одамларнинг, маслаҳатчилар бундай узоқ қолиб кетишгани яхшилик белгисими ёки ёмонлик нишонасими, дея суҳбатлашишларига қулоқ солиб ўтирарди. Барча ўзининг томонида эканлиги йигит кўнглига хуш ёқди, маслаҳатчилар ҳамон қайтишмасди, лекин шунга қарамай биронта ҳам аёл залдан чиқиб кетмади.

Мана соат иккига ҳам занг урди — шундан сўнг дарҳол ғала-говур эшитилди. Маслаҳатчилар хонасининг кичкина эшиги ланг очилди. Жаноб барон де Валено олдинда виқор билан даб-дабали қадам ташларди, бўлак маслаҳатчилар унинг ортидан келишарди. У йўталиб олди-да, сўнгра маслаҳатчилар бир овоздан, ҳақиқат ва виждон амри билан Жюльен Сорель қотилликда, қотиллик бўлганда ҳам қасддан қилинган қотилликда айбдор, деган қарорга келишганини маълум қилди. Бу қарордан ўлим жазоси келиб чиқарди, ҳукм шу заҳоти эълон қилинди. Жюльен соатига қаради, у жаноб де Лавалеттга эслаган эди, соат иккидан чорақ ўтганини кўрсатиб турарди. «Бугун жума», — дея ўйлади у.

Ҳа, аммо мени қатлга юбораётган Валено учун бу бахтли кун... Мени жуда қаттиқ кўриқлашади, шу боисдан ҳам Матильда де Лавалетт хоним каби мени қутқара олмайди... Шундай қилиб, уч кундан кейин, худди мана шу соатда мен *буюк бўлиши мумкин* ҳақида, аниқ бир фикрга келиб оламан».

Шу пайт аллакимнинг қаттиқ қичқириб юборгани уни ҳушига келтирди. Атрофдаги аёллар ҳўнграб йиғлашмоқда эди, ҳамма бир чети деворга туташган готик устуннинг қоқ тепасидаги кичкина тахмонча томон ўгирилиб қаради. Кейинчалик у ўша ерда Матильданинг яшириниб ўтирганини билиб олди. Қичқирғиш бошқа эшитилмаганидан сўнг барча яна жандармлар оломон орасидан олиб ўтишга ҳаракат қилаётган Жюльен томон ўгирилди.

«Анови муттаҳам Валенога ҳиринглаб кулиш учун имкон бермасликка ҳаракат қиламиз, — дея ўйлади Жюльен. — У ўлим жазоси келиб чиқадиган ўша қарорни нақадар чуқмал бир ғамгинлик билан ўқиганини айтмайсизми! Ҳукми ўқиётганида ҳатто апави боёқиш суд раисининг ҳам кўзидан ёш чиқиб кетди, бўлмасам у анчадан буён судья бўлиб ишлайди ахир. Бир вақтлар де Реналь хоним туфайли орамиздаги рақобат учун ниҳоят ўч олаётганидан Валенонинг боши осмонда бўлса керак!.. Демак, мен энди ҳонимни кўрмас эканман-да! Ҳаммаси тамом... У билан видолаша олмаймиз, буни тезиб турибман. Қилган жиноятимдан қандай даҳшатга тушаётганимни унга айта олганимда нақадар бахтиёр бўлардим-а.

Мана ўша сўзлар: *мени адолатли ҳукм қилишди*».

Жюльенни яна қамоқхонага олиб бориб, ўлим жазосига ҳукм қилинган маҳбуслар учун мўлжалланган казематга жойлаштиришди. Доим энг майда тафсилотларигача ҳамма нарсасига эътибор бериб юрадиган йигит бу гал ўзини юқоридаги минорасига бошламай, бошқа хонага олиб киришганини ҳатто сезмади ҳам. Унинг бутун хаёли сўнгги дақиқада уни кўриш бахтига муяссар бўлса, де Реналь хонимга нималар дейиши ҳақидаги фикр билан банд эди. У, хоним дарҳол гапимни бўлиб қўйса керак, дея ўйларди. Шу бонсдан ҳам у гапни шундай қилиб айтмоқни истардики, хоним биринчи сўзлардан кейиноқ унинг қилмишидан пушаймон эканлигини тушунсин. «Шундай жиноятдан сўнг хонимни ёлғиз уни севишимга қандай ҳам ишонтира олардим. Чунки мен шуҳратпарастлик туфайлими, Матильдага бўлган севгим учунми, ҳар қалай унга суиқасд қилдим ахир».

Уйқуга ётар экан, унинг бадани дағал бўз чойшабни ҳис этди. Шундан сўнг унинг кўзи очилгандек бўлди. «Ҳа, айтмоқчи! Мен казематдаман-ку,— деди у ўзига-ўзи,— ўлимга ҳукм қилинганлар казематида. Адолатдан бу...»

«Граф Алтамиранинг ҳикоя қилишича, Дантон ўлими олди-дан ўзининг дўрилдоқ овози билан шундай деган экан: «Жуда қизиқ, ахир қатл қилинмоқ феълини ҳамма замонга солиб туслаб бўлмас экан. Мен қатл қилинаман, сен қатл қилинасан, дейиш мумкин, лекин мен қатл қилинган эдим дейилмайди».

«Хўш, нега энди бундай дейиш мумкин эмас экан,— дея давом этди Жюльен,— агар охират мавжуд бўлса-чи?.. Ростини айтганда, агар у ерда христианлар худосига дуч келиб қолсам, ҳолимга вой — у мустабид ва ҳар қандай мустабид каби бутун вужуди қасоскорлик билан ёнади. Тавротда ҳар хил даҳшатли жазо усуллари тасвирланган. Мен ҳеч қачон уни севган эмасман ва уни сидқидилдан севиш мумкинлигини ҳатто хаёлимга ҳам келтирган эмасман. У шафқатсиз (шундан сўнг йигит тавротдаги баъзи цитаталарни эслади). У даҳшатли бир тарзда мени жазолайди...

Лекин у ерда мени Фенелон худоси қарши олса-чи! Эҳтимол, у менга: кўпгина гуноҳларингни кечираман, чунки сен кўп севгансан, деб айтар...

Хўш, мен кўп севдимми ўзи? Ҳа, мен де Реналь хонимни севган эдим, лекин мен қабоҳатга йўл қўйдим. Бу ўринда ҳам мен барча бошқа ишлардаги каби қандайдир шукуҳни деб оддий ва софдил хислатлардан юз ўгирдим...

Ҳа, лекин истиқболим нақадар пордоқ эди менинг... Уруш бошланса гусарлар полковниги бўлардим, тинчлик пайтида эса элчихона секретари, кейин элчи... зеро бу ишларни тезда ўзлаштириб олардим, албатта... Ҳатто ғирт аҳмоқ бўлган тақдиримда ҳам маркиз де ля Молнинг куёви бировнинг рақобатидан қўрқармиди дейсиз? Менинг барча тентакликларимни кечириб юбо-

ришар ёки уларни фазилат дея эълон қилишган бўларди. Қарабсизки, мен хизмат кўрсатган одам сифатида Вена ёки Лондонга ўхшаш бирор жойда айшимни суриб яшайверардим»...

«Янглишаяптилар, тақсир, уч кундан сўнг бошингизни танингиздан жудо қилишади».

Жюльен дафъатан хаёлига шундай оқилона фикр келганидан хахолаб кулиб юборди. «Чиндан ҳам бир инсоннинг вужудида икки хил табиат биргалашиб яшайди,— дея хаёлидан ўтказди у.— Жин урсин, бу истеҳзоли кесатиқ қаёқдан ўрмалаб чиқди ўзи?»

«Ҳа, рост айтасан, ошна, уч кундан сўнг сенинг каллангич олишади,— дея жавоб қилди у ўзининг ўша саркаш суҳбатдошига.— Жаноб де Шолен бу саҳнани трюмоша қилмоқ учун аббат Маслон билан шерик бўлиб, бирорта деразани ижарага олишди. Ана шу дераза учун ижара ҳақини тўлаш лозим бўлганида эса, қизиқ, бу икки муҳғарам зотнинг қайси бири қайси бирининг пулини ўмариб қоларкин?»

Шу пайт йигит бирдан Ротрунинг «Вячеслав» асаридаги ана шу мисраларни эслаб қолди:

Владислав:

.....Руҳим тайёр
Қирол

(Владиславнинг отаси):

Кунда ҳам тайёр. Қани қўй унга бошингичи.

«Ажойиб жавоб!»— дея хаёлидан ўтказди Жюльен ва ухлаб қолди. У эрталаб, елкасини кимдир қаттиқ ушлаганини сезиб уйғониб кетди.

— Қанақасига энди? Дарров-а!— дея шивирлади Жюльен, қўрқиб кўзини очар экан. У, жаллоднинг қўлига тушдим, деб ўйлаган эди.

Бу Матильда экан. «Ҳар тугул у менинг нима деб ўйлаганимни тушунмайди». Бу фикрдан у ўзини бутунлай босиб олди. Матильда унга жуда ўзгариб кетгандек кўринди, у худди ярим йил касал ётиб, сўнг оёққа турганга ўхшарди. Уни таниб бўлмади қолганди.

— Анови аблаҳ Фрилер мени алдади,— дерди у қўлларини майинштириб. Қиз ғазабидан йиғлай олмасди.

— Нима дейсиз, кеча дурустгина нутқ ирод қилдим-а?— дея унинг гапини бўлди Жюльен.— Ўзидан-ўзи шундай бўлиб чиқди, умримда биринчи марта! Лекин охиргиси ҳам шу бўлса керак, деб қўрқаман.

Жюльен шу дақиқада клавишлар узра ҳукмронлик қилаётган моҳир пианист каби совуққонлик билан Матильданинг хактеридан фойдаланмоқда эди...

— Тўғри, менга олий насл-насаб етишмайди,— дея қўшим-

ча қилди у,— лекин Матильданинг юксак қалби маҳбубини ҳам ўзи даражасигача юксалтириб олди. Сиз, Бонифаций де ля Моль судьялари олдида ўзини мендан яхшироқ тутган бўларди деб ўйлайсизми?

Матильда шу куни ҳар қандай манманликни йиғиштириб қўйиб, унга бирор уйнинг бешинчи қаватида яшайдиган камбағал қиз каби меҳрибонлик қиларди-ю, лекин Жюльендан бирон-та ҳам оддий сўз эшита олмасди. Йигит, ўзи ҳам билмай, унга бир вақтлар қизнинг ўзи ўқтин-ўқтин уни қийноққа солган усулда азоб бермоқда эди.

«Нилнинг қаердан бошланишини ҳеч ким билмайди,— дея мулоҳаза юритарди ўзича Жюльен,— бу дарёлар подшосини оддий жилга тарзида кўриш биронта ҳам инсонга насиб қилган эмас. Худди шундай инсон зоти Жюльенни заиф ҳолда кўра олмайди, чунки аввало унинг ўзи сира ҳам заиф эмас. Лекин менинг юрагим салга таъсирланиб кетади: агар унда самимият эшитилса, энг оддий сўз ҳам товушимни қалтирашга ва ҳатто кўзларимга ёш олишга мажбур этиши мумкин. Тошюрак одамлар ана шу камчилигим учун мендан кўп марта нафратланишган. Улар ўшанда мени шафқат сўраяпти, деб ўйлашарди, мен худди шу нарсасага йўл қўймаслигим керак.

Айтишларича, Дантон дор тагида хотинини эслаб, сесканиб тушган экан. Лекин ахир Дантон бу халққа, бу тутуруқсиз одамларга куч бағишлади ва душманининг Парижга киришига йўл қўймади... Қандай ишлар қилишим мумкин эди. Бунини мен ёлғиз ўзим биламан... Ўзгалар учун эса мен бор-йўғи аллақандай бўлиши мумкин одамман, холос.

Хўш, мана шу ғурбатхонада ёнимда Матильда эмас, де Реналь хоним бўлганида-чи, мен ўзимни шундай туттишимга кафил бўла олармидим? Менинг чексиз қайғу-ҳасратим, менинг афсуснадомат чекишим Валенога ҳам, бу ерлик барча боёнларга ҳам ўлим олдидаги манфур қўрқоқлик бўлиб туюларди. Бу аблаҳларнинг димоғидан эшак қурти ёғади ахир, ёғлиқ жойлар уларни ҳеч қандай васвасага учмайдиган қилиб қўйган. «Дурадгорнинг ўғли бўлиб туғилган одамнинг аҳволи не кечишини кўрдин-изми,— дейишган бўларди мени ўлимга ҳукм қилган Муаро ва Шолен жаноблар,— одам олим бўлиши, бирор ишда юксак маҳоратга эришиши мумкин, лекин мард бўлишни, матонатли бўлишни сира ҳам ўрганиб бўлмайди. Ҳатто ҳозир йиғлаб ўтирган ёки тўғрироғи йиғлашга ортиқ мадори қолмаган манови боёқиш Матильда билан ҳам»,— дея ўйлади Жюльен унинг қизариб кетган кўзларига тикилар экан. Кейин у қизни бағрига босди. Бу чексиз қайғуни кўриб йигитнинг бутун хаёли бўлиниб қолди. «У, эҳтимол, бугун кечаси билан йиғлаб чиққан бўлса керак,— дея ўйлади йигит.— Лекин орадан вақт ўтади ва у мана шу кунлар ҳақида эслашдан номус қиладиган бўлиб қолади, унга ёшлигида ўзини йўлдан уришгандек, ўзи аянчли плебейларча фикр юритгандек туюлади. Круазнуа заиф одам, у, турган гап, Ма-

м тильдага уйланади ва, сирасини айтганда, жуда яхши иш қилади. Матильда унга

Қашшоқ ва оддий фикрлар узра
Зукко ақлнинг қудрати билан

ажойиб мавқе яратиб беради.

Ҳа, чиндан ҳам қизиқ: мен ўлимга маҳкум этилганимдан буён бир вақтлар ёдлаган барча шеърлар ўз-ўзидан хотирамга келиб қоляпти. Руҳий инқирознинг аломати бўлса керак...»

Матильда эшитилар-эшитилмас овоз билан нуқул унга:

— У қўшни хонада,— дея такрорларди.

Ниҳоят қизнинг сўзлари унинг қулогига кирди. «Товуши заифлашиб қолибди,— дея ўйлади у,— лекин сўз оҳангидан фармойиш қилишга ўрганиб қолгани сезилиб турибди. У қизишиб кетмаслик учун шундай секин гапиряпти».

— Кимни айтяпсиз?— дея мулойимлик билан сўради у.

— Адвокатни, шикоят аризасига имзо чекмоғингиз керак.

— Мен ариза бермайман.

— Бу нима деганингиз? Нега энди ариза бермас экансиз?— деди қиз кўзлари ғазаб билан ёниб ўрнидан шартта турар экан.— Билсак бўладими, нега энди?

— Чунки мен ҳозир ўзимда масхара бўлмай ўлмоқ учун етарли матонат ҳис этипман. Бу зах зиндонда узоқ ўтиргандан сўнг қай аҳволга тушиб қолишимни ким айтиб бера олади? Поплар жонимга тегишади, отам келади. Мен учун эса дунёда шундан ёмони йўқ. Ўлганим маъқул.

Бу қутилмаган қаршилиқ такаббур Матильданинг ғазабини қўзғатиб юборди. У казематга киришга ижозат бергунларига қадар аббат Фрилер билан учраша олмаган эди, шу боисдан ҳам у бутун ғазабини Жюльенга сочди. У йнгитни сажда қилиш даражасида севарди, бироқ Матильда ўн беш минут давомида унинг ярамас характериға лаънат ўқиб, уни севиб қолгани учун ўзини койир экан, Жюльен яна бир вақтлар де ля Мошь саройидаги кутубхонада уни хўрлаб, ҳақорат қилган ўша димоғдор қизни кўргандек бўлди.

— Авлодингиз шуҳрати учун тангри сени эркак қилиб яратса бўлар экан,— деди у.

«Менга келганда эса,—дея ўйлади у,—агар бу жирканч ғурбатхонада яна икки ой яшашга ва киборлар тўдаси ўйлаб топадиган разил ҳақоратларга дучор бўлишга розилик берсам, ғирт аҳмоқлик қилган бўламан. У ҳолда юрагимга таскин берадиган нарса манови тентак қизнинг лаънатлари бўлади. Шундай қилиб, индинга эрталаб мен ўзининг совуққонлиги ва ниҳоятда эпчиллиги билан шуҳрат қозонган одам билан яккама-якка олишувга чиқаман... Ҳа, у жуда эпчил,— дея қўшим-

ча қилди иблисона бир товуш,— унинг зарби доим бехато бўлади».

«Ҳай майли, оқ йўл (Матильда ҳамон лаънат ўқишда давом этарди). Йўқ, сира ҳам шикоят аризасини бермаганим бўлсин»,— дея қарор қилди у.

Шундай қарорга келгач, у хаёл сура бошлади... «Почтальон, одатдагидек, эрталаб соат олтида газета келтиради, соат саккизда эса, жаноб де Реналь уни ўқиб бўлгач, Элиза оёқ учиди юрганича хонимнинг хонасига киради-да, газетани унинг кўрпаси устига қўйиб чиқади. Кейин хоним уйғонади ва газетани кўздан кечири туриб, бирдан қичқириб юборади, унинг ажойиб қўллари қалтирайди, зеро у қуйидаги сўзларни ўқиган бўлади: *Соат ўндан беш минут ўтганида унинг боши танидан жудо қилинди.*

У қон-қон йиғлайди, мен биламан уни. Тўғри, мен уни ўлдирмоқчи бўлдим, лекин ҳаммаси унутилади, мен ҳаётига суиқасд қилган ана шу аёл менинг ўлимимга сидқидилдан қайғу чекадиган ягона кимса бўлади».

«Мана бунга таққослаш дейиш мумкин!»— дея хаёлидан ўтказди у ва Матильда уни зорланиб койиған ана шу ўн беш минут давомида де Реналь хоним тўғрисида хаёл суриб ўтираверди. Гарчи у ҳатто гоҳи-гоҳида Матильданинг гапларига жавоб бераётган бўлса-да, лекин бутун хаёли Веррьердаги ўша ётоқ бўлмасида эди. У ўша хонани яққол кўриб турарди: мана тўқ сарйқ шойи кўрпанинг устида Безансон газетаси ётибди, оппоқ қўллари бу газетаниғижимлаяпти, де Реналь хоним йиғлаяпти... Ингитнинг нигоҳи бу гўзал чехрадан оқиб тушаётган ҳар бир кўз ёшини кузатмоқда эди.

М-ль де ля Моля Жульенни ариза беришга кўндира олмаган, адвокатни чақирди. Жульеннинг бахтига, бу одам Италия армиясининг собиқ капитани, 1796 йил юришининг иштирокчиси, Манюэлнинг дўсти экан.

У номига бўлса-да, маҳбусни аҳдидан қайтармоқчи бўлди. Жульен, фақат унга бўлган ҳурмат юзасидангина барча далилларини батафсил баён қилиб берди.

— Виждонан айтганда, гапларингизни тўғри дейиш ҳам мумкин,— унинг сўзини эшитиб бўлгач деди жаноб Фелікс Вано— адвокатнинг исми шарифи шундай эди.— Лекин шикоят аризасини бермоғингизга сизнинг уч кун вақтингиз бор, менинг бурчим эса ана шу уч кун давомида олдингизга келиб, сизни ариза беришга кўндирмоқдир. Агар ана шу икки ой ичида қамоқхонанинг тагидан вулқон отилиб чиққанида эди, сиз халос этилган бўлардингиз. Кейин сиз бирор касалдан ҳам ўлишингиз мумкин-ку ахир,— дея қўшимча қилди у Жульеннинг кўзларига тикилиб.

Ниҳоят, Матильда билан адвокат чиқиб кетишгач, Жульен кўнглида қиздан кўра ана шу адвокатга кўпроқ хайрхоҳлик ҳис этди.

Орадан бир соат ўтгач, қаттиқ ухлаб ётганда Жюльен қўлига кимнингдир қўз ёши томаётганидан уйғониб кетди. Ах, яна Матильда келибди,— дея ўйлади у уйқу аралаш.— У меҳрмуҳаббат ёрдамида мени ариза беришга кўндирмоқчи, албатта». У яна баландпарвоз гаплар эшитажагини ўйлаб сиқилар экан, кўзини очмай ётаверди. Шу ётишда у хотинидан қочиб юрадиган Бельфегор ҳақидаги шеърларни эслади.

Шу пайт у аллақандай бўғиқ хўрсиниқни эшитиб қолди-да, кўзини очди: бу де Реналь хоним эди.

— Оҳ, ўлимимдан олдин сени кўриш насиб қилдим! Ёки бу тушимми?— дея хитоб қилди йигит, унинг оёғига йиқилар экан.— Лекин, мени кечиринг, хоним, ахир сизнинг кўзингизда мен қотилман-ку,— деди у дарҳол қилмиши ёдига тушиб.

— Тақсир, мен бу ерга сиздан шикоят аризаси беришни илтижо қилгани келдим: биламан: сиз ариза беришдан бош тортяпсиз экан...— Аёл ўпкаси тўлиб, гапиролмай қолди.

— Илтижо қиламан: мени кечиринг.

— Агар сени кечиришимни истасанг,— деди аёл ўрнидан туриб, унинг кўксига отилар экан:— дарҳол ариза бер, ўлим ҳукмини бекор қилишларини сўра.

Жюльен унинг юз-кўзларидан ўпа кетди.

— Шунда сен ана шу икки ой давомида ҳар кун олдинга келиб турасанми?

— Онт ичаман. Ҳар кун келаман, фақат эрим буни тақиқлаб қўймаса бас.

— Бўпти, ариза бераман!— дея қичқирди Жюльен.— Наҳот! Сен мени кечирдингми. Наҳот шу гап рост бўлса?

У қувонганидан эс-ҳушини йўқотиб, аёлни қаттиқ бағрига босди. Шунда хоним бирдан аста инграб юборди.

— Ҳечқиси йўқ,— деди у,— хиёл жонимни оғритдинг холос.

— Елканг оғридими!— дея хитоб қилди Жюльен кўзидан тирқираб ёш чиқар экан. У ўзини хиёл орқага ташлаб, хонимнинг қўлларини ўла кетди.— Ўшанда, Вефрёрдаги хонангда сўнгги марта олдинга кирганимда шундай бўлади деб ким ҳам айта оларди.

— Ўшанда менинг жаноб де ля Молга шундай жирканч мактуб ёзишимни ким билибди дейсан.

— Билиб қўй: мен доим сени севганман, сендан бўлак ҳеч кимни севган эмасман.

— Наҳот шундай бўлса?— дея хитоб қилди де Реналь хоним, энди қувончдан у ҳам эс-ҳушини йўқотиб қўйган эди. У тиззасини қучоқлаб турган Жюльеннинг пинжига кирди. Улар ун чиқармай узоқ йиғладилар.

Жюльен умри бино бўлиб ҳеч қачон ўзини шундай ҳис этмаган эди.

Улар яна тилга киргунларига қадар орадан анча вақт ўтди.

— Анови ёш жувон, Мишеле хоним-чи,— деди де Реналь хоним,— ёки тўғрироғи, мадемуазель де ля Моль, чунки мен чиндан ҳам бу ғаройиб севгига ишониб қоляпман.

— Бу фақат сиртдан қараганда шундай,— деди жавобан Жюльен.— У менинг хотиним, лекин сира ҳам севгилим эмас.

Шундан сўнг улар бири олиб бири қўйиб ўз ҳаётлари ҳақида бир-бирларига қайта-қайта ҳикоя қила бошладилар. Ниҳоят улар дилларини бўшатиб олишди. Жаноб де ля Молга ёзилган мактубни де Реналь хонимнинг руҳоний пири иншо этибди, хоним эса уни кўчириб ёзибди холос.

— Дин мени ана шундай разолатга ундади,— деди у,— тагин ҳам мен ўша мактубдаги энг даҳшатли жойларни юмшатиб ёздим.

Жюльеннинг дилидаги қувонч ва завқ-шавқ хонимнинг ўша қилмишини кечирганидан яққол далолат бериб турарди. У ҳали ҳеч қачон де Реналь хонимни шу қадар қаттиқ севмаган эди.

— Ахир мен ўзимни имонли аёл деб ҳисоблайман,— дерди унга де Реналь хоним ўз ҳикоясини давом эттирар экан.— Мен худога сидқидилдан ишонаман, унга имон келтиришимни аниқ биламан, зеро қилган гуноҳим даҳшатли гуноҳ эканини менга аниқ исботлаб беришган, лекин сени кўрган заҳотим, ҳатто менга тўппончадан икки марта ўқ узганингдан кейин ҳам...— бироқ шу пайт у йигитни ўзидан четлаштиришга қанча уринмасин, Жюльен аёлнинг юз-кўзидан ўпа бошлади.

— Қўйвор, қўйвор,— дея давом этди у,— сен билан биргалашиб шу гапнинг тагига етмоқчиман, кейин унутиб қўяманми, деб қўрқаман... Сени кўрган заҳотим бутун бурчларимни унутаман қўяман, ҳамма нарса ғойиб бўлиб, бутун вужудим сенга нисбатан муҳаббатга айланади. Ҳатто, чамаси, «муҳаббат» сўзи дилимдаги туйғуни тўла англата олмаса ҳам керак. Сени шу қадар севаманки, менимча, фақат худога нисбатан шундай туйғу ҳис этиш мумкин: бунда ҳаммаси бор — сажда қилиш ҳам, севги ҳам, итоат ҳам. Очиғини айтсам, сенинг севгинг мени не қўйларга солишини ҳатто ўзим ҳам тушунмайман... мана, агар қамоқхона назоратчисига пичоқ санчгин десанг, мен дарҳол шу жинойтни қиламан, ҳатто ўйлаб ҳам ўтирмайман. Илтимос, бу срдан чиқиб кетмасимдан аввал шуни менга аниқроқ қилиб тушунтириб бер, дилимда нелар кечаётганини чинакамига тушуниб олмоқчиман, зеро икки ойдан сўнг биз видолашамиз... Дарвоқе, яна ким билсин, видолашармикинмиз ҳали?— деди хоним.

— Мен берган сўзимдан воз кечаман,— дея қичқирди Жюльен сапчиб ўрнидан турар экан,— агар сен бирор йўл билан, заҳар биланми, пичоқ, тўппонча ёки ёнаётган кўмир биланми ўзингни ўзинг ўлдирмоқчи ёки ўзингга бирор зиён келтирмоқчи бўлсанг, мен шикоят аризасини ёзмайман.

Де Реналь хонимнинг юзи бирдан алланечук ўзгариб кетди, жўшқин назокатнинг ўрнини чуқур хаёлчанлик эгаллади.

— Агар ҳозир биргалашиб ўлсак-чи?— деди у ниҳоят.

— Нариги дунёда нима бўлишини ким билади?— дея жавоб қилди Жюльен.— Эҳтимол, дўзах азоби бўлар, ёки, эҳтимол, умуман ҳеч нима бўлмас. Ана шу икки ой вақтни биргаликда бениҳоя лаззатланиб ўтказсак бўлади-ку. Икки ой — ахир бу жуда кўп-ку. Уйлаб кўр, мен ҳеч қачон бундай бахтиёр бўлмаганман ахир!

— Сен чиндан ҳам ҳеч қачон шундай бахтли бўлмаганми-сан?

— Ҳеч қачон!— дея завқ билан такрорлади Жюльен.— Бу гапни сенга ўз виждоним олдида гапираётгандек айтяпман. Лоф қилишдан худо сақласин.

— Модомики сен шундай дер экансан, сенинг сўзларинг мен учун қонун,— деди аёл маъюс бир табассум билан.

— Шундай бўлса, менга бўлган муҳаббатинг ҳурмати, ўз ҳаётингга ҳеч қандай йўл билан, на бевосита, на билвосита тажовуз қилмасликка онт ич... Едингда бўлсин,— дея қўшимча қилди у,— сен Матильда маркиза де Круазнуа бўлиб олган заҳоти малайларининг қўлига ташлаб қўядиган менинг ўғлим учун яшамогинг керак.

— Онт ичаман,— дея совуққина жавоб қилди аёл,— лекин мен сенинг шикоят аризангни олиб кетишни истайман. У сенинг ўз қўлинг билан ёзилиб, имзо чекилган бўлиши керак. Жаноб бош прокурорнинг олдига ўзим бораман.

— Эҳтиёт бўл, шаънингга доғ туширишинг мумкин.

— Сени кўргани қамоқхонага келганимдан сўнг мен энди Безансонда, бутун Франш-Контэда тилларда дoston бўламан,— деди у чуқур қайғу билан.— Мен ахлоқ қондаларининг чегарасидан чиқиб бўлдим... Мен энди бадном аёлман. Тўғри, сени деб шундай қилдим...

У шу қадар хомуш сўзламоқда эдики, Жюльен қандайдир, шу пайтгача ўзи сира ҳис этмаган ширин бир туйғу таъсирида уни қаттиқ бағрига босди. Бу энди эҳтирос телбалиги бўлмай, чексиз миннатдорлик ифодаси эди. Аёл уни деб қандай улкан қурбонлик келтирганини йигит фақат энди биринчи бор чиннакамига тушунган эди.

Аллақайси саховатпеша кимса жаноб де Реналга рафиқасининг қамоқхонага кириб, у ерда узоқ-узоқ қолиб кетаётганини хабар қилибди, шекилли, зеро орадан уч кун ўтмасданоқ у дарҳол Веррьерга қайтишини талаб қилиб, хотинига карета юборди.

Ана шу шафқатсиз жудолик билан бошланган кун Жюльен учун жуда бахтсиз бўлиб чиқди. Орадан икки-уч соат ўтгач, унга безансонлик иезуитлар сафига қўшила олмаган қандайдир сулоҳ бир поп эрталаб келганича кўчада, қамоқхонанинг шундоқ рўпарасида турганини хабар қилишди. Тинмай ёмғир ёғмоқда эди, ўша одам эса, чамаси, ўзини жафокаш қилиб кўрсатмоқчи эди. Жюльеннинг кайфияти бузилиб турган эди, бу масхарабозликдан унинг газаби қайнаб кетди. У эрталабнинг ўзидаёқ бу

попни қабул қилишдан бош тортган эди, лекин ўша суллоҳ руҳоний чамаси нима қилиб бўлса-да, кейинчалик гўё ундан эшитган сўзлари ёрдамида безансонлик ёш хонимларнинг илтифоти-га эришмоқ учун Жюльенни гуноҳларига тавба қилдиришга аҳд қилган кўринарди.

У тинмай баланд овоз билан кечаси-ю кундузи қамоқхона дарвозаси олдида туражагини эълон қиларди.

— Тангри мени бу муртаднинг дилига имон солмоқ учун юборди.

Кўчадаги текин трмошани доим яхши кўрадиган халқ поппининг атрофига тўплана бошлади.

— Биродарлар!— дея бўкирарди у.— Мен бу ерда кечаси-ю кундузи тургайман ва қанча туришга тўғри келмасин, жойимдан жилмагайман. Ваҳийдан келган бир овоз менга эгамнинг фармонини маълум айлади! ёш Сорелнинг имонини қутқариб қолиш менга топширилгай. Ибодатимга қўшилишлар, биродарлар...— ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Жюльен ҳар қандай машмаша, одамларнинг эътиборини ўзига тортадиган ҳар қандай гап-сўздан нафратланарди. У ҳозир ҳеч кимга сездирмай ёруғ дунёни тарк этишнинг вақти келмадимикин, деган хаёлга ҳам борди-ю, лекин унинг ҳали де Реналь хонимни яна бир бор кўришга қандайдир умиди бор эди, бунинг устига у эс-ҳушини йўқотар даражада севиб қолганди.

Қамоқхона дарвозаси жуда гавжум кўчалардан бирига қараган эди. Йигит кўчада атрофига одам тўплаб, машмаша кўтарётган ўша исқирт попни тасаввур қилганида кўнгли беҳузур бўлиб кетарди. «Турган гап, менинг исмим унинг оғзидан тушмаётган бўлса керак». Бунга тоқат қилиш унга шу қадар огир туюлдики, дунё кўзига қоронғи кўриниб кетди.

Бир соат ичида у ўзига содиқ бўлган қамоқхона калитдорини ўша одамнинг ҳали ҳам дарвоза олдида турган ёки турмаганини билиб келиш учун икки-уч марта кўчага чиқарди.

— Тақсир,— дея хабар қиларди ҳар гал калитдор,— у шундоқ балчиқда тиз чўкканича баланд овоз билан ибодат қиляпти ва сизнинг имонингизни қутқариш ҳақида дуойи фотиҳа ўқияпти...

«Оббо малъун-ей»,— дея ўйлади Жюльен. Чиндан ҳам шу пайт унинг қулоғига қандайдир бир маромда увиллаш эшитилди, одомон ибодат қилаётган попга жўр бўлмоқда эди. Йигит калитдорнинг ўзи ҳам лотинча таниш сўзларни такрорлаб, лабларини қимирлатаётганини кўриб қолгач, жуда газаби қайнаб кетди.

— Кўчадаги одамлар,— дея гап қотди калитдор,— сиз тўғрингизда, шундай авлиё одамнинг ёрдамини рад этар экан, демак жуда тошбағир экан, дейишяпти.

— О, ватаним; бунчалик жаҳолат ботқоғига ботган бўлмасанг!— газабдан эс-ҳушини йўқотиб хитоб қилди Жюльен. Сўнгра у калитдорнинг шу ерда турганини ҳам унутди-да, ово-

зини чиқариб мулоҳаза юритишда давом этди.— Уша поп номи газеталарда зикр этилишини истаяпти, ва у, турган гап, бунга эришади ҳам. Эҳ, бадбахт провинцияликлар! Парижда мен бундай хўрликларга дуч келмаган бўлардим. У ерда қаллобликни ҳам дундиришади. Уша ҳазратни бу ёққа чақириб келинг,— деди у, ниҳоят, қора терга тушиб калитдорга.

Калитдор чўқиниб олди-да, хурсанд бўлиб чиқиб кетди.

Ҳазрат ўтакетган бадбуруш, бунинг устига ўтакетган исқирт бир одам экан. Ташқарида шивалаб ёмғир ёғаётганидан каземат жуда қоронғи кўринарди, рутубат ҳам кучлироқ сезиларди. Поп Жюльенни ўпмоқчи бўлиб талпинди ва унга панднасиҳат сўзларини айта туриб, кўз ёши тўккан киши бўлди. Унинг бутун қиёфасидан жирканч, мунофиқлик сезилиб турарди, Жюльен умри бино бўлиб бундай ғазабланмаган эди.

Уша попнинг кириб келганига чорак соат бўлмасданоқ Жюльен ўзини ўтакетган қўрқоқ одамдек ҳис эта бошлади. Биринчи марта ўлим унга шу қадар даҳшатли кўриниб кетди. У қатл этилганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жасади қандай ирий бошлашини тасаввур қилиб кўрди... ва ҳоказо шунга ўхшаш гаплар.

У ўзини ҳозир ожизлигини сездириб қўйиб, сирини ошкор этадиган ёки манови попга ташланиб уни кишанлари билан бўғиб ўлдирадигандек ҳис этарди. Лекин шу пайт унинг хаёлига бу риёкорни шу бугуноқ қирқ франклик узоқ ибодатга жўнатиб юбориш фикри келиб қолди.

Вақт пешинга яқинлашиб қолгани сабабли поп ҳам чиқиб кета қолди.

XLIV

У чиқиб кетган заҳоти Жюльен юм-юм йиғлай бошлади. У узоқ йиғлади, йиғлаганда ҳам ўлиши шарт эканлигини ўйлаб йиғлади. Кейин у аста-секин, де Реналь хоним Безансонда бўлганида эди, ўзимнинг қўрқоқлик қилганимни унга айтиб берардим, дея ўйлай бошлади...

Севибли маҳбубасининг ёнида йўқлигидан ҳасрат чекиб турган худди шу дақиқада у Матильданинг қадам товушини эшитиб қолди.

«Қамоқхонадаги энг азоб берадиган нарса — бу эшикни ичидан кулфлаб олиш имкониятининг йўқлиги экан,— дея ўйлади у. Матильда нима демасин, унинг зардаси қайнамоқда эди.

Матильда унга суд куни ўзини префект қилиб тайинланганидан хабардор бўлган жаноб Валено Жюльенни ўлимга ҳукм қилишдек лаззатга учиб, жаноб де Фрилер устидан кулишга журъат этгани ҳақида ҳикоя қилиб берди.

— «Дўстингизнинг эси жойидами ўзи,— деди менга ҳозиргина жаноб де Фрилер,— манови *мешчан киборларнинг* майда из-

зат-нафсига тегиб, уларни ўчакиштириб нима қиларди! Табақалар ҳақида гапиришнинг нима ҳожати бор эди? У ўша одамларга ўз сиёсий манфаатлари йўлида қандай ҳукм чиқармоқни ўзи айтиб берди: бўлмасам ўша галварслар бунини хаёлларига ҳам келтирмай, энди кўзларига ёш олай деб турган эдилар. Бироқ ишнинг табақа томони улар учун ўлим ҳукмининг даҳшати-ни тўсиб қўйди. Очигини айтганда, жаноб Сорель бундай ишларда жуда гўл экан. Агар биз унинг афв этилишига эриша оламасак: у шу гаплари билан ўзини ўзи ўлдирган бўлиб чиқади».

Матильда Жюльенга ҳали ўзи ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган бир нарсани, яъни аббат де Фрилер Жюльеннинг тамом бўлган одамлигини кўриб, энди Матильданинг қалбида унга ўринбосар бўлишга уриниб кўришни ўзи учун шараф дея ҳисоблай бошлаганини гапириб бера олмасди, албатта.

Жюльен иложсиз габадан ўзини аранг тийиб турарди.

— Бориб, мен учун ибодат қилинг,— деди Матильдага,— ҳеч бўлмаса бир дақиқа тинч қўйинг мени.

Бусиз ҳам де Реналь хонимнинг унинг олдида узоқ-узоқ ўтириб чиқишидан рашк қилиб, азоб чекаётган ва ҳозиргина хонимнинг жўнаб кетганидан хабар топган Матильда Жюльеннинг кайфияти нима сабабдан бузилганини фаҳмлаб, юм-юм йиғлай бошлади.

Унинг қайғуси самимий эди. Жюльен буни тушуниб, баттар зардаси қайнарни. У ниҳоятда ёлғиз қолишни истарди, лекин бунга қандай эриша экан?

Ниҳоят, унинг кўнглини юмшатишга уриниб, узоқ ялиниб-ёлворганидан сўнг Матильда чиқиб кетди-ю, у ёлғиз қолди. Лекин деярли шу дақиқадаёқ унинг олдида Фуке пайдо бўлди.

— Мен бир оз ёлғиз қолишим керак...— деди Жюльен садоқатли дўстига. Фукенинг тараддудга тушиб турганини кўргач, у қўшимча қилди:— Афв этишлари ҳақида арзнома иншо этяпман... ҳа, дарвоқе, сенга бир гапим бор: илтимос, менга ҳеч қачон ўлим ҳақида гапирма. Агар шу кунни биронта алоҳида хизматинг керак бўлиб қолса, бунини сенга ўзим айтаман.

Жюльен алоҳа ёлғиз қолганида, у ўзини янада руҳи тушиб, иродаси сусайгандек ҳис эта бошлади. Силласи қуриган бу юракда сақланиб қолган кучнинг сўнгги қолдиқлари ўз аҳволини м-ль де ля Моль ва Фукедан яширишга уриниш билан тамом бўлган эди.

Кечга яқин унинг миясига бир фикр келди-ю, кўнгли бир оз тасалли топди.

«Бугун эрталаб, ўлим жуда жирканч бўлиб туюлаётган пайт мени қатл қилиш учун олиб борганларида, *халойиқнинг кўзи менинг ғурурим учун тиг бўлиб кўринарди*, эҳтимол, шунда меҳмонхонага кириб келаётган биронта тортинчоқ олифта каби қадам ташлашимда хиёл эпсизлик сезиларди. Зеҳни ўткир одамлардан биронтаси, агар бу провинцияликлар орасида шундай

одам топилса, албатта, менинг қўрқоқлик қилаётганимни фаҳмлаши мумкин бўларди... Лекин ҳеч ким буни кўрмас эди».

Шундан сўнг у бир оз енгил тортди. «Ҳозир мен қўрқаяман,— дея такрорларди у ўзига ўзи хиргойи қилиб,— лекин ҳеч ким буни *кўрмас эди*».

Бироқ энг катта кўнгилсизлик эртаси куни содир бўлди. У анчадан бери отаси уни кўргани келмоқчи эканлигидан хабардор эди. Шу куни эрталаб, Жюльен ҳали ухлаб ётганида унинг зиндонига соч-соқоли оппоқ оқарган кекса дурадгор кириб келди.

Жюльеннинг руҳи тушиб кетди, йигит ҳозир бошига жирканч таъна-маломатлар ёғилишини кутиб турарди. Устига устак отасини ёмон кўриши ҳақидаги фикр унга қаттиқ азоб бермоқда эди.

«Фалак бизни ер юзида ана шундай ёнма-ён қилиб яратган,— дея хаёлидан ўтказарди йигит, назоратчи унинг камерасини бир оз тартибга солар экан.— Биз бир-биримизга шу қадар кўп ёмонлик қилдикки, бундан ортиғини ўйлаб топишнинг ўзи мушкул бўлса керак. Мана энди у ўлимим олдидан мени сўнги тепки билан сиёлаш учун етиб келди».

Улар ёлғиз қолишлари биланоқ чол унинг бошига аччиқ маломат сўзларини ёғдира бошлади.

Жюльен чидаб туролмай, йиғлаб юборди. «Лаънати қўрқоқлик,— дея такрорларди у ўзига ўзи ғазаб билан.— Мана энди у менинг қандай қўрқоқлик қилаётганимни ҳаммаёққа жар солади. Валено ҳам, Веррьерда ҳукмронлик қилаётган анови барча манфур ёлғончилар ҳам роса тантана қиладилар энди. Улар Францияда қудратли одам ҳисобланадилар, барча устунликлар, барча ижтимоий ноз-неъматлар ўшаларнинг қўлида ахир. Шу пайтга қадар мен ўзимга-ўзим: «Улар нўмай-нўмай пул топишадн, бу тўғри, улар иззат-ҳурматда, лекин менинг руҳим олижаноб», дея олардим.

Энди бўлса уларнинг ишончли гувоҳи бор, у менинг ўлим олдида қандай қўрққаним ҳақида лоф уриб, бутун Веррьерга жар солади. Шунда бундай синов олдида қўрқоқлик қилишим барчага ўз-ўзидан аён бўлиб қолади».

Жюльен деярли умидсизликка тушган эди. У отасидан қандай қилиб қутулишни билмасди. Бу зийрак чолни алдаб, муғамбирлик қилишга эса унинг мадори қолмаганди.

У отасидан қутулиш йўллари бирма-бир хаёлидан ўтказиб бошлади.

— *Менинг жамғарган пулим бор!*— дея бирдан хитоб қилди у.

Жуда вақтида айтилган бу хитоб чолнинг башарасидаги ифодани ҳам, Жюльеннинг бутун аҳволини ҳам бир лаҳзада ўзгартириб юборди.

— Уни қандай тасарруф этишни ўйлаб кўрмоқ керак,— дея давом этди Жюльен энди бирмунча хотиржам оҳангда. У сўз-

лари қандай таъсир қилганини кўргач, дилидаги хўрлик туйғуси бир зумда ғойиб бўлди қўйди.

Кекса дурадгор, бу пулларни қўлдан чиқариб юбормасам гўрга эди, дея очкўзликдан қалт-қалт титрамоқда эди, Жюльен бу пулнинг қандайдир қисмини акаларига қолдирмоқчи экан. Чол бу ҳақда илҳом билан узоқ гапирди. Жюльен дилида ҳузур қилиб кулиши мумкин эди.

— Гап бундай: васиятни қандай ёзишни худо дилимга солди. Акаларимга минг франкдан қолдираман, қолгани эса сизга.

— Буни яхши ўйлабсиз,— дея жавоб қилди чол,— чиндан ҳам ана шу қолган пул менга тегиши керак эди ўзи, лекин яратган эгам сизга шафқат қилиб, дилингизга инсоф солган бўлса ва сиз мўмин христиан сифатида бандаликни бажо келтирмоқчи бўлсангиз, барча қиёмат қарзлардан қутулиб қўйганингиз маъқул. Сизни боқиш, ўқитиб вояга етказиш учун озмунча пул сарфладимми, бу ҳақда ўйлаб кўрмабсиз...

«Мана — оталик меҳри!»— дея алам билан такрорларди Жюльен, ниҳоят, ёлғиз ўзи қолгач. Орадан кўп ўтмай қамоқхона назоратчиси кириб келди.

— Тақсир, кекса оталари билан кўришганидан сўнг мен доним ўз маҳбусларимга бир шиша ажойиб шампан виносидан келтираман. Бир шишасининг олти франк туриши сал қимматроқ, албатта, лекин кўнглини хуш этади қурмағур.

— Уч стакан келтиринг-да,— деди унга худди ёш боладек қувошиб кетган Жюльен,— кейин яна икки маҳбусни чақиринг. Улар коридорда сайр қилиб юришибди шекилли, қадам товушини эшитяпман.

Назоратчи каторгадан қочган икки маҳбусни бошлаб кирди. Бу одамлар иккинчи марта қўлга тушишгач, яна каторгага қайтмоқлари лозим эди. Улар ўтакетган жиноятчи бўлиб, жуда қувноқ, айёр, совуққон ва жасурликда тенги йўқ кишилар эди.

— Менга йиғирма франк беринг,— деди улардан бири Жюльенга,— шунда сизга бутун ҳаётимни борлигича ҳикоя қилиб бераман, эшитсангиз ҳузур қиласиз.

— Ёлғон-яшиқ бўлмайдими?— деди Жюльен.

— Улай агар,— дея жавоб қилди жиноятчи,— мана олдингизда ошнам ўтирибди, у йиғирма франк олганимни кўриб, ҳасаддан ёрилай деяпти. Агар бир оғиз ёлғон сўз айтсам, дарров мени фош қилади.

Унинг ҳикояси чиндан ҳам даҳшатли эди. Бу ҳикоя унинг ниҳоятда довюраклигидан далолат берарди-ю, лекин у пул деган нарсага муккасидан кетганди.

Улар чиқиб кетишгач, Жюльен ўзини бутунлай бошқача одам бўлиб қолгандек ҳис этди. Унинг дилидаги ўзига нисбатан бўлган адоват туйғуси мутлақо ғойиб бўлди қўйди. Де Реналь ҳоним жўнаб кетганидан сўнг унинг дилини ўртаётган руҳий азоб аста-секин оғир ғуссага айманди.

«Агар бу зоҳиран ялтпроқликдан кўзим шу қадар қамашиб

кетмаганида,— дерди у ўзига-ўзи,— мен Париж меҳмонхоналари отамга ўхшаш ҳалол одамлар ёки манови жиноятчилар каби эпчил муттаҳамларга лиқ тўла эканлигини кўрган бўлардим. Ҳа, бу жиноятчи ҳақ гапни айтди, ахир киборлардан биронтаси ҳам эрталаб уйғонганида: *бугун қорнимни қандай тўйғазсам экан*, деган ҳаёлдан боши қотмайди. Яна ҳалолликларни билан мақтанишларига ўласанми! Суд маъсалаҳатчиси бўлиб қолишганида эса, улар бир бечорани очликдан ўлаётгани сабабли қумуш қошиқ билан вилка ўғирлагани учун каторгага ҳукм қилишадиганда, кейин бу ишларидан фахрлиниб юришади.

Мабодо саройда бирон лавозимга кўтарилиш имконияти турилиб қолса ёки айтайлик министрликка тайинлаш ёки бу лавозимдан маҳрум бўлиш ҳақида гап кетгудек бўлса, асилзодалар меҳмонхонасида чарх урадиган ўша ҳалол жанобларим манови икки жиноятчи қорин тўйдириш дардида қилгани каби ҳар қандай ёвуз ишдан ҳам қайтишмайди.

Дунёда ҳеч қандай табиий ҳуқуқ йўқ. Бу сўз — яқинда менинг бошимни танимдан жудо этилишини талаб қилган бош прокурорга муносиб бўлмиш шунчаки бўлмағур сафсата. Унинг бобокалони эса Людовик XIV замонида одамларнинг мулкани мусодара қилиш пайти бойиб кетган экан. *Ҳуқуқ* у ёки бу ишни тақиқлаб, уни қилган одамларни жазога тортиш ҳақида қонун чиқарилганидан кейин пайдо бўлади. Қонун чиқарилгунча эса боп *табиий* нарса бу оч юрган ёки совқотаётган тирик жоннинг жисмоний кучи ёки эҳтиёжидир, холос — *эҳтиёж*... Йўқ, барчанинг ҳурмат-этиборига сазовор бўлган одамлар, бу шунчаки жиноят устида қўлла тушмаган фирибгарлардир. Жамият менга гижгижлаган айбловчи ўз бойлигини разиллик билан орттирган... Мен жиноят қилдим ва мени адолатли жазога ҳукм этишди, лекин менинг ана шу жиноятимни ҳисобга олмаганида, мени жазога ҳукм этган ўша Валено жамиятга менга қараганда юз чандон кўпроқ зарар келтиряпти».

«Шундай қилиб,— дея хулоса қилди Жюльен маъюслик билан, лекин дилида ҳеч қандай адоват сезмаган ҳолда,— ҳар қалай менинг отам, ўзининг шундай очкўзлигига қарамай, манови барча одамлардан яхшироқ экан. У мени ҳеч қачон яхши кўрмаган эди. Энди бўлса сабр косаси тўлиб-тошди, зеро менинг шармандали ўлимим уни иснодга қолдиради. Мен унга қолдиришим мумкин бўлган уч юз ёки тўрт юз лундор пул етишмаслигидан қўрқиш, одамларнинг очкўзлик дея аталмиш ёвузлигини бўрттириб тасаввур қилишдан ҳалос этади ва ҳаётга ишонч ҳосил қилади. Бирон бир яшанбада тушдан кейин у бу тиллаларни барча веррьерлик ҳасадгўйларга кўрсатади. Шундай пул эвазига орангизда ўғлининг бошини кундага қўйишига бажонидил рози бўлмайдиган биронта одам топилармикин, дейди унинг маънодор нигоҳи.

Бу фалсафа, эҳтимол, ҳақиқатга яқин эди-ю, лекин бундай фалсафадан кишининг ўлгиси келарди. Беш кун шу зайлда ўт-

ди. Йигит Матильдага майин ва мулойим муомала қиларди, у қизнинг рашк ўтида қовурилаётганини кўриб турарди. Бир кун кечқурун Жюльен жиддий бир тарзда ўзини-ўзи ўлдириш ҳақида ўйлай бошлади. Унинг қалби де Реналь хонимнинг жўнаб кетишидан ҳасрат чекавериб, тилка-пора бўлиб кетганди. Энди ҳақиқий ҳаётда ҳам, хаёлотда ҳам уни ҳеч нима қизиқтирмай қўйганди. Бутунлай ҳаракатсизлик унинг соғлигига ёмон таъсир қила бошлади, унинг характерида навқирон немис студентиникидаги каби қандайдир ўта ҳаяжонга мойиллик ва ноустуворлик пайдо бўлди. У аста-секин биронта ўткир сўз ёрдамида инсоннинг хаёлига келиб қоладиган номуносиб фикрларни қувиб солувчи матонатли ғурурини йўқотиб бормоқда эди.

«Мен ҳақиқатни севардим... Лекин қани у?.. Ҳаммаёқда фақат риёкорлик ёки, энг камида, фирибгарлик, ҳатто энг диёнатли, энг улуғ одамлар ҳам бундан мустасно эмас,— шундай дея унинг лаблари нафрат билан қийшайди.— Йўқ, инсон инсонга ишона олмайди.

Бир хоним бечора етим-есирлар учун хайрия пули тўплай туриб, князь палончи ўн луидор иона берди, дея мени ишонтирмоқчи бўлган эди. Фирт ёлғон! Бу ҳам гапми! Наполеоннинг Муқаддас Елена оролида қилган ишлари-чи... Фирт кўзбўямачилик, Рим қироли фойдасига тарғибот.

Ё раббий! Ҳатто шундай инсон бошига тушган кулфат ундан ўз бурчини адо этмоқни қаттиқ талаб қилган бир пайтда у шундай қаллоблик қилишгача етиб борган бўлса, у ҳолда бошқалардан, оддий инсон зотидаги нимани кутмоқ керак?»

«Ҳақиқат қани? Наҳот динда бўлса... Ҳа,— дея қўшимча қилди у чексиз нафрат билан аччиқ илжайиб,— маслонлар, фрилерлар, кастанэдлар тили билан айтганда, эҳтимол, у ҳақиқий христианликдадирки, унинг руҳонийларига худди ҳаворийлар каби ҳақ тўланмаслиги керак эмиш... Лекин авлиё Павел ўз ришватини олган: у фармон бериш, воизлик қилиш, ўзи ҳақида гапиришга мажбур этиш имкониятидан лаззатланган..

Аҳ, қани энди дунёда ҳақиқий дин мавжуд бўлса... Телба эканман! Менинг хаёлимда улуғвор готик ибодатхона, гулдор улкан ойналар намоён бўлади, заиф руҳим ана шу деразалар ёнида ибодат қилаётган руҳонийни кўрмоқда... руҳим уни таниган бўларди, руҳим унга муҳтож... Лекин бунинг ўрнига мен қандайдир сочлари силлиқ таралган олифтани кўряпман... У худди кавалер де Бовуазига ўхшайди, фақат чучмал гаплар айтмайди холос.

Лекин Массильон ёки Фенелонга ўхшаш чинакам руҳоний пир бўлганида эди. Массильон Дюбуага фатво берган. Сен-Симон ўз мемуарлари билан мен учун Фенелонни бадном қилиб қўйди; ҳуллас, у чинакам руҳоний бўлганида эди... У ҳолда ҳис этиш қобилятига молик қалблар аллақандай бирикиш имкониятига эга бўлур эдилар... У ҳолда биз бу қадар ёлғиз бўлиб қолмасдик... Ўша меҳрибон пиримиз бизга худо тўғрисида сўз-

лаган бўлур эди. Лекин қайси худо тўғрисида сўзлайди у, тавротдаги қасос ўтида ёнувчи шафқатсиз золим, майдакаш худо тўғрисида эмас, балки Вольтернинг меҳрибон, адрлатли ва поёнсиз худоси ҳақида гапирди у...»

Ўзи ёддан биладиган ўша таврот ҳақидаги хотиралар ёпирилиб келиб, унинг қалбини ўртамоқда эди... «лекин попларимиз уни шу қадар даҳшатли тарзда сунистеъмол қилганларидан сўнг қандай қилиб ва қаерда уч киши тўплалиб, худонинг буюк номига имон келтира олади?»

«Ёлғизликда яшамоқ!.. Қандай азоб!..»

«Мен ақлдан озаяпман, лекин ноҳақман,— деди Жюльен пешонасига шапатиллаб.— Мен шу ерда, мана шу қамоқхонада ёлғизман, лекин ёруғ дунёда ёлғиз яшаганим йўқ, қудратли бурч гоёси мени руҳлантириб келган. Ва мен ўзим белгилаб берган ана шу бурч,— адашганмидим ёки ҳақмидим,— мен учун момақалди роқ пайти тагида паноҳ топишим мумкин бўлган қудратли дарахт танасидек бир нарса эди. Тўғри, мен иккиланардим, қаён боргум билолмай у ёқдан-бу ёққа талпинардим. Охир-оқибатда мен ҳам оддий бир инсонман... лекин бу йўлда хато қилмадим...

Ёлғизлик ҳақида ўйлашимга қамоқхонадаги манови рутубат сабаб бўляпти...

Лекин риёкорликка лаънат ўқиб, нега ҳар қалай ўзим риёкорлик қиляпман. Ахир мени қийнаётган нарса — ўлим ҳам, қамоқхона ҳам, рутубат ҳам эмас, балки де Реналь хонимнинг ёнимда йўқлиги. Агар Веррьерда хонимни кўрмоқ учун унинг уйидаги ертўлада ҳафталаб ўтирганимда-чи, ўшанда ҳам шундай зорланармидим?»

«Мана у, замондошларимнинг таъсири,— деди у овозини чиқариб, аччиқ илжаяр экан.— Ўлим бўсағасида ёлғиз ўтириб, ўзим билан ўзим гаплаша туриб ҳам бари бир риёкорлик қиляпман... О, ўн тўққизинчи аср!

... Ўрмондаги овчи милтиқдан ўқ узади, унинг ўлжаси қулаб тушади, овчи ўша ўлжаси томон югуриб борар экан, этиги билан баланд чўмоли инини босиб ўтади-да уни бузиб юборади. натижада чўмолилар ва уларнинг тухумлари ҳар томонга сочилиб кетади... Чумоли зотининг энг доно файласуфлари ҳам даҳшатли гумбир-гумбир эшитилиб, ўт чақнаганидан сўнг бир лаҳзада уларнинг бошпанасини яксон этган улкан қора нарса бу борйўғи овчининг этиги эканлигини ҳеч қачон фаҳмлаб етишмайди.

Бир кунлик кяпалак очик ёз кунни эрталаб соат тўққизда тугилади-да, кечга яқин, соат бешларда ўлади, шундай экан у бечора тун сўзининг маънисини қандай тунусини?

Унга яна беш соат яшашига имкон беринг, шунда у туннинг нима эканлигини кўриб, билиб олади.

Мен ҳам худди шундай — йнгирма уч ёшимда ўлиб кетаман. Де Реналь хонимнинг ёнида яшамоғим учун менга яна беш йил умр беринг-чи...

Шундай дея у Мефистофель каби хахолаб кулиб юборди.
«Бу буюк муаммолар ҳақида мулоҳаза юритиш ғирт телба-
лик-қу!

1. Мен риекорлик қилишдан тўхтамаяпман — гўё бу ерда
кимдир бўлиб, гапларимга қулоқ солиб тургандай.

2. Мен янаш ва севишни унутиб қўяяпман, ҳолбуки саноқ-
ли кунларим қолди... Ҳайҳот! Де Реналь хоним ёнимда йўқ, у
ўзини номусга қўймаслиги учун эри энди уни Безансонга ке-
лишига бошқа рухсат бермаса керак.

Менинг ёлғизлигим ана шундан, дунёда ҳар қандай ёвуз-
лик ва қасоскорликдан холи бўлган, меҳрибон, адолатли, мар-
ҳамати кенг худонинг мавжуд эмаслиги ҳақидаги гапнинг бунга
мутлақо дахли йўқ!..

О! Қани энди у мавжуд бўлганида эди. Мен унинг оёғига
йиқилган бўлардим. «Мен ўлимга муносибман,— деган бўлар-
дим унга,— лекин, эй қудратли парвардигор, эй марҳамати
кенг, яратган эгам, ўзим севган ўша маҳбубамни ато эт
менга!»

Вақт ярим кечадан ошиб қолган эди. Жюльен ухлаб қолди.
Орадан икки-уч соат ўтгандан кейин эса унинг олдига Фуке ки-
риб келди.

Жюльен дилида нелар кечаётганини аниқ билган одам каби
ўзини қатъиятли ва дадил ҳис этмоқда эди.

XLV

— Мен боёқиш аббат Ша-Бернарни бу ерга чақириб, унинг
таъбини хира қилмоқчи эмасман,— деди у Фукега.— У шундан
сўнг уч кунгача овқат еёлмай юради. Лекин сен аббат Пирар-
нинг дўстларидан бўлмиш биронта янсенишни топишга ҳаракат
қил, фақат у илвогар бўлмасин.

Фукенинг ўзи ҳам дўстининг бу ҳақда илтимос қилишини
кутиб юрган эди. Шундай қилиб, Жюльен барча одоб қондала-
рига биноан провинциянинг жамоат фикри ундан талаб қилиши
мумкин бўлган барча ишларни бажарди. Аббат де Фрилернинг
ҳаракати туфайли ва ҳатто руҳоний пирни номуносиб танлага-
нига қарамай қамоқхонада ўтирган Жюльен ҳар қалай конгрега-
циянинг ҳимоясида эди, агар у ўзини ақллироқ тутганида, унинг
қочишига ҳам ёрдам берган бўлишарди. Бироқ казематнинг бу-
зуқ ҳавоси ўз таъсирини кўрсатган бўлиб, унинг ақл-идроки
заифлашиб бормоқда эди. Де Реналь хоним унинг ёнига қайтиб
келганида унинг ўзини нақадар бахтиёр ҳис этганини билсан-
гиз эди.

— Менинг бурчим аввало сенинг ёнингда бўлиш,— деди хо-
ним уни ўпар экан.— Мен Веррьердан қочиб келдим...

Жюльен унинг олдида ўзини аяб ўтирмади, шу тобда у ҳар
қандай майда иззат-нафсдан холи эди, йигит аёлга ўзининг бар-

ча ожизликлари ҳақида ҳикоя қилиб берди. Хоним уни ардоқлаб, силаб-сийпалади.

Кечқурун йигитнинг казематидан чиққан заҳоти у Жюльенга худди ўз ўлжасидек ёпишиб олган ўша исқирт руҳонийни дарҳол холасининг уйига чақиришни буюрди, бу одам Безансондаги ёш асилзода хонимларнинг илтифотига эришмоқдан бўлак ҳеч нарсасига даъво қилмаётгани туфайли де Реналь хоним уни Брей-ле-О монастирига бориб, тўққиз кун давомида ибодат қилишга осонгина кўндира қолди.

Бу пайтда Жюльен севги нашидаси ва қувончдан нақадар эс-ҳушини йўқотиб қўйганини тасвирлашга эса қалам ожизлик қилади.

Де Реналь хоним ўнг-сўлга олтин сочиб, ўзининг художўйлиги билан машҳур бўлган, бениҳоя бадавлат холасининг обрў-эътиборидан фойдаланиб, баъзан уни суиистеъмол қилиб бўлса ҳам Жюльен билан кунига икки марта кўришишга ижозат олди.

Матильда бу тўғрида хабар топгач, рашкдан эс-ҳушини йўқотаёзди. Жаноб де Фрилер ўзининг бутун обрў-эътиборига қарамай, одоб қондаларини буза олмаслигини, Матильдага ўз дўсти билан кўришишга кунига бир мартадан ортиқ имкон яратиб беролмаслигини айтишга мажбур бўлди. Матильда де Реналь хонимнинг ҳар бир қадамидан хабардор бўлмоқ учун унинг ортидан айғоқчи қўйди, Жаноб де Фрилер қизга Жюльеннинг унга муносиб эмаслигини исботламоқ учун ўзининг бутун ақл-заковатини ишга солмоқда эди.

Бироқ Матильда қанча кўп азоб чекса, Жюльенни шунча кўп севарди ва шу бонсдан ҳам йигитнинг бошига таъна-маломатлар ёғдирмаган кунин йўқ эди.

Жюльен ўзи бемаънилик билан шарманда этган бу бахтсиз қизга нисбатан иложи борица соф кўнгил билан муомалада бўлишга ҳаракат қиларди, бироқ де Реналь хонимга бўлган севгиси ҳар гал зўр чиқарди. У барча баҳоналари ҳеч қандай натижа бермай, де Реналь хонимнинг тўғри-йўриқ келиб-кетишига Матильдани ишонтира олмагач, ўзига ўзи дерди: «Яқинда бу можаро тугайди, иш пировардига етай деб қолди, агар дурустроқ муғамбирлик қилолмаётган бўлсам, шу ҳол айбимни ювиб кетади».

М-ль де ля Молга маркиз де Круазнуанинг ўлими ҳақида хабар келди. Ҳаддан ташқари катта бойлик эгаси бўлмиш жаноб де Тале Матильданинг ғойиб бўлиши ҳақида бир неча қалтис тахминлар айтибди. Жаноб де Круазнуа ундан ўз сўзларини қайтариб олишни талаб қилибди. Жаноб де Тале шунда унга ишонарли тафсилотларга тўла имзосиз мактубларни кўрсатган экан, бечора маркиз бу гапларда маълум қадар ҳақиқат борлигига ишонмай илжми қолмабди.

Жаноб де Тале хатларни кўрсата туриб, қўполроқ ҳазил қилибди. Ғазаб ва қайғудан ўзини йўқотиб қўйган маркиз ун-

дан кечирим сўрашни шу қадар қатъият билан талаб қилибдики, миллионер кечирим сўрашдан кўра дуэлга чиқишни афзал кўрибди. Аҳмоқлик тантана қилибди ва парижлик ёшлар орасида севгига энг муносиб бўлган бир йигит салкам йигирма тўрт ёшида ҳалок бўлибди.

Бу ўлим Жюльеннинг ҳолдан тойган юрагига қандайдир жуда оғир таъсир қилди.

— Бечора Круазнуа,— деди у Матильдага,— бизга нисбатан ниҳоятда ҳалол ва виждонан муносабатда бўлганди, ахир онангизнинг меҳмонхонасидаги сизнинг барча эҳтиётсиз қилиқларингиздан сўнг у мендан жуда нафратланмоғи керак эди. Унинг учун мени дуэлга чақириш ҳеч гап эмасди, ахир писанд қилмай юргандан сўнг туғилган нафрат одатда жуда шиддатли бўлади.

Жаноб де Круазнуанинг ўлими Жюльеннинг Матильданинг келажаги ҳақидаги барча режаларини ўзгартириб юборди, у бир неча кун давомида турли йўллар билан қизга энди жаноб де Люзга турмушга чиқмоғи лозимлигини исботлашга ҳаракат қилиб юрди.

— У тортинчоқ одам, унчалик иезуит ҳам эмас,— дерди у,— у сўзсиз маълум бир мавқега эришади. Унинг шуҳратпарастлиги раҳматли Круазнуаникига қараганда бирмунча барқарорлиги билан ажралиб туради, унинг авлодида герцоглар йўқ; шу боисдан ҳам у Жюльен Сорелнинг бевасига сира ўйлаб ўтирмай бажонидил уйланаверади.

— Боз устига бу бева ҳар қандай юксак туйғулардан нафратланидиган бўлиб қолган,— деди совуқ оҳангда Матильда,— зеро у дунёда кўп нарсаларни бошдан кечирди; орадан ярим йил ўтмасданоқ у ўзи севган одамнинг барча кулфатларнинг сабабчиси бўлмиш бошқа бир аёл билан дон олишаётганини кўриб турибди.

— Бу гапингиз адолатдан эмас. Де Реналь хонимнинг олимга келиб туриши Парижда мени афв этилишимга ҳаракат қилиб юрган адвокатнинг сухандонлиги учун ажойиб мавзу бўлади; у ердаги амалдорларга қурбон бўлган аёл ўз қотилини қандай меҳр билан парвариш қилаётганини тасвирлаб беради. Бу ҳол уларга таъсир қилиши мумкин ва, эҳтимол, бир кун келиб сиз мени яна биронта мелодраманинг қаҳрамони сифатида кўрарсиз...— ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Қаттиқ рашк қилиш ва шу билан бирга қасос олишнинг иложи йўқлиги, келажакда ҳеч қандай умид бўлмаган чексиз қайғу (чунки, агар ҳатто Жюльенни қутқаришга муваффақ бўлган тақдирда ҳам, қандай қилиб унинг юрагини қайтадан забт этади ахир), ҳозир бу бевафо маҳбубини ҳар қачондагидан ҳам кўпроқ севишини тушунганидан номус қилиши ва азоб чекиши, буларнинг бари м-ль де ля Молни тунд ва индамас қилиб қўйдики, жаноб де Фрилернинг сертакаллуф диққат-эътибори ҳам, Фукенинг дўлворроқ самимияти ҳам унга тасалли беролмай қолди.

Жюльенга келсак, у агар ёнида Матильда бўлган дақиқа-ларни ҳисобга олмаганда, фақат дилидаги севги билан яшар ва келажак ҳақида деярли ўйламас эди. Йигит қалбида тўлиб-тошган, ниҳоятда покиза бўлган кезлари туғён урадиган туйғу шу қадар қудратли бўлар эдики, де Реналь хоним ҳам йигитнинг ғуборсиз қувончига деярли шерик бўлмоқда эди.

— Биз Вержи ўрмонларида сайр қилиб юрган пайтларда,— дерди унга Жюльен,— мен ниҳоятда бахтиёр бўлишим мумкин эди-ю, бироқ тийиқсиз шуҳратпарастлигим мени ўшанда қандайдир йироқ-йироқларга олиб кетарди. Ўшанда лабларимга шу қадар яқин турган манови ажойиб қўлларни юрагимга бо-сиш ўрнига, мен сенинг ёнингдан хаёлан келажакка кетиб қо-лардим, бутун фикр-хаёлим қандайдир беқиёс мавқега эришмоқ учун голиб чиқишим лозим бўлган беҳисоб жангларда эди... Йўқ, агар сиз мени кўргани шу ерга, қамоқхонага келмагани-нгизда, мен эҳтимол, бахтнинг нима эканлигини билмай ўлиб кетган бўлардим.

Бирин-кетин содир бўлган икки воқеа унинг осуда ҳаётига рахна солди. Жюльеннинг руҳоний пири янсенист бўлишига қа-рамай, иезуитларнинг кирдикорларидан қочиб қутула олмади ва ўзи ҳам сезмай уларнинг қуролига айланиб қолди.

Кунлардан бирида у Жюльеннинг олдига кириб келди-да, агар у ўзини-ўзи ўлдиришдек кечирилмас гуноҳга ботишни ис-тамаса, афв этишларига эришмоқ учун қўлидан келган ҳамма чорани қўлламоғи лозимлигини айтди. Винобарин руҳонийлар Париждаги адлия министрлигида катта эътиборга эга эканлар, ҳозир бунинг жуда осон йўли бор: у тантанали равишда черков-га мурожаат қилмоғи керакки, токи бу иш ҳаммага ошкор бўлсин.

— Ҳаммага ошкор бўлсин!— дея такрорлади Жюльен.— Шу-нақа денг! Демак, сиз ҳам, ҳазратим, миссионерга ўхшаб лўт-тивозлик қилмоқчи экансиз-да.

— Сизнинг ёшингиз,— дея қатъият билан унинг гапини бўл-ди янсенист,— тангри сизга ато этган тароватли ҳуснингиз, жи-ноятингизнинг ҳанузгача сир бўлиб келадиган сабабнати, маде-муазель де ля Молнинг сизни қутқариш учун қилаётган қаҳра-монона ҳаракатлари, хуллас, сиз жабр етказган хонимнинг ўзи сизга кўрсатаётган ғаройиб дўстликка қадар — буларнинг бари Безансондаги ёш аёллар кўзида сизни қаҳрамон қилиб қўйди. Улар сизни деб бутунлай ҳамма нарсани, ҳатто сиёсатни ҳам унутиб юборишди..

Сизнинг мурожаатингиз уларнинг қалбига таъсир этади ва унда чуқур из қолдиради. Сиз дин учун жуда катта фойда кел-тирмоғингиз мумкин, шундай экан, наҳот мен, бу ўринда иезуит-лар ҳам худди шундай йўл туттишган бўларди, деган майда бир мулоҳаза туфайли иккиланиб ўтирсам! Ана шунақа ўзи, ҳатто уларнинг ҳарис тамагирлигидан қочиб қутулган ана шу фавқу-лоддаги иш юзасидан ҳам улар бизга тўсқинлик қилишлари

мумкин экан! Йўқ, бундай бўлишига йўл қўймаймиз! Сизнинг мурожаатингиз туфайли тўкилажак кўз ёшлари Вольтер асарларининг ўнта нашрининг ҳалокатли таъсир кучини йўққа чиқаради.

— Агар мен ўзимдан-ўзим нафратланадиган бўлсам,— дея совуққина эътироз билдирди Жюльен,— у ҳолда менга нима қолади? Мен шуҳратпараст эдим, бундан сира ҳам пушаймон бўлаётганим йўқ, ўшанда замонимиз қандай талаб қилган бўлса, шундай йўл тутдим. Энди эса сўнгги кунларимни яшамоқдаман. Лекин олдиндан биламан, агар биронта разил иш қилганимда, ўзимни дунёдаги энг бахтсиз одам деб ҳис этган бўлардим...

Жюльеннинг дилини янада қаттиқроқ огритган иккинчи воқеа де Реналь хоним билан боғлиқ эди. Қимлигини аниқ билмайману, лекин унинг қандайдир маккора дугонаси бу соддалил, тортинчоқ аёлга Сен-Клуга бориб, қирол Карл X оёғига йиқилишни маслаҳат берибди.

У бир марта Жюльен билан жудоликда яшашга аҳд қилиб, ўзини қурбон қилган эди, ана шундан сўнг у чеккан барча азоблар олдида ҳамманинг кўзида шаънига доғ туширишдек бир кўнгилсизлик — илгари бу ҳол унга ўлимдан ҳам баттар бўлиб туюлар эди,— энди унга арзимас бир гап бўлиб кўрина бошлади.

— Мен қиролнинг олдида бориб, сен менинг ўйнашим эканлигини очиқдан-очиқ айтаман: инсоннинг ҳаёти, бунинг устига Жюльендек бир инсоннинг ҳаёти ҳар қандай эҳтиёткорликдан устун турмоғи керак. Мен, у фақат рашк туфайли ҳаётимга суиқасд қилди деб айтаман. Бундай вазиятда қирол ёки маслаҳатчиларнинг инсоний ҳимояси туфайли бечора йигитларнинг ҳаёти сақлаб қолинган ҳоллар жуда кўп бўлган-ку ахир.

— Сен билан ортиқ сира кўришмайман, сени қамоқхонага киритмасликларини илтимос қиламан,— дея қичқириб юборди Жюльен,— агар икковимизни ҳам бутун дунё олдида шарманда этадиган ана шу ишни қилмаслик ҳақида онт ичмасанг, қайғулан эртагаёқ ўзимни-ўзим ўлдираман. Парижга бораман, дейсан-а! Бу гапни ўзинг ўйлаб топган эмассан. Айт менга, қайси маккора аёл ўргатди сенга буни...

Бу қисқа ҳаётдан қолган ана шу саноқли кунларимизда бахтимиздан лаззатланайлик. Ҳаётимизни ҳаммадан пинҳон тутамиз. Менинг жиноятим барчага аён. Мадемуазель де ля Молнинг қудратли таниш-билишлари кўп, гапимга инон, у инсоннинг қўлидан келадиган барча чораларни кўраяпти. Бу ерда, провинцияда барча боёнлар, барча нуфузли кишилар менга қарши. Сенинг бу ишинг бадавлат, айниқса, енгил ҳаёт кечираётган мўътадил кишиларнинг баттар ғазабини кўзғатади... Барча бу маслонлар, валенолар ва улардан яхшироқ бўлган минглаб бошқа одамларнинг устимиздан кулишига имкон бермаслик керак.

Жюльен казематнинг оғир ҳавосидан деярли бўғила бошлаган эди. Йигитнинг бахтига, унинг қатл этажакларини эълон

қилган кунлари қуёшнинг роҳатбахш нуридан ҳаммаёқ нурафшон бўлиб, Жюльен ўзини дадил ва мардона ҳис этмоқда эди. Соф ҳавода юриб бориш унга шу қадар ширин бир лаззат бағишладикки, одатда узоқ сафардан қайтган денгизчи ниҳоят қуруқликка қадам қўйганида шундай роҳат қилади. «Ҳечқиси йўқ, ҳаммаси яхши кетяпти,— деди у ўзига-ўзи,— мен қалтирамайман».

Ҳеч қачон бу бош ҳозир танидан жудо бўлмоғи лозим бўлган пайтдагидек шу қадар кўтаринки кайфиятга берилмаган эди. Бир вақтлар Вержи ўрмонларида кечирилган тотли дақиқалар унинг хаёлига бирин-кетин қўйилиб келарди.

Ҳаммаси жуда оддийгина, одоб билан, у томондан ҳеч қандай дабдабасиз содир бўлди.

Бундан икки кун аввал у Фукега шундай деган эди:

— Руҳий аҳволим қандай бўлишига кафолат бера олмайман, бу каземат шу қадар чиркин, ҳавоси шу қадар рутубатлики, баъзан безгак тутган одамдек, аъзои баданим қалтираб, эсим қандайдир оғиб қолади, лекин дилымда қўрқув йўқ. Умид қилмай қўя қолишсин, бўзариб кетмайман.

У ўша охириги кунни Фуке билан Матильда ва де Реналь хонимни олиб кетиши лозимлигини олдиндан келишиб қўйди.

— Сен уларни бир каретада жўнат,— деди у дўстига,— кейин кучерга тайинла, отларни елдириб ҳайдасин. Улар ё бир-бирларининг қучоғига йиқилдилар, ёки чексиз нафрат билан ўзларини бир-бирларидан четга оладилар. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам бечоралар дилларидаги даҳшатли қайғудан хиёл енгил тортадилар.

Жюльен де Реналь хонимни ҳаётига сунқасд қилмаслик ва Матильданинг ўғлини ўз тарбиясига олиш ҳақида онт ичишга мажбур қилди.

— Ким билсин? Эҳтимол, биз ўлимимиздан кейин ҳам бирор нарсани ҳис этармиз?— деган эди у бир кунни Фукега.— Мен Веррьер узра қад кўтарган катта тоғдаги кичкина горда тинчгина ётмоқни истардим, «тинчгина ётмоқ» иборасининг тўғрилигини қара. Ёдингдами, мен сенга бир кунни ҳикоя қилган эдим: мен неча бор ўша горга чиқиб тунаганман. У ерда ўтирар эканман, пастда, шундоқ қўз ўнгимда Франциянинг энг кўркам водийлари ясташиб ётарди. Мен уларни юқоридан туриб томоша қилардим, қалбим хомхаёллар билан ёнарди. Ушанда бу мен учун эҳтирос манбаи эди. Хуллас, ўша горни ҳанузгача яхши кўраман, кейин — бу фикримга қўшилмай иложинг йўқ,— у чиндан ҳам шундай жойлашганки, файласуфнинг руҳини беихтиёр ўзига жалб этади. Гап бундай, бизнинг безансонлик меҳрибон конгрегациячиларимиз дунёдаги ҳамма нарсадан фойда кўрсак дейишадди, агар йўлнинг топиб гаплашсанг, улар сенга менинг омонат бошимни сотишлари мумкин...

Фуке бу мудҳиш битимда муваффақият қозонди. Тунда у ўз хонасида дўстининг жасади ёнида ёлғиз ўтирар экан, бирдан

эшик очилиб, Матильда кириб келганини кўрди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бундан атиги бир неча соат олдин у қизни Безансондан эллик чақиримча нарида қолдириб келган эди. Матильданинг кўзлари олазарак эди, нигоҳида қандайдир тел-балик акс этарди.

— Мен уни кўрмоқчиман,— деди қиз.

Фуке жавоб беришга ҳам, жойидан жилишга ҳам ботинмади. У ерда ётган катта зангори плашга ишора қилди: Жюльеннинг боши танидан жудо қилинган жасади ана шу плашга ўраб қўйилган эди.

Матильда жасад олдида тиз чўкди. Бонифаций де ля Моль ва Маргарита Наваррская ҳақидаги хотиралар унга шубҳасиз қандайдир мисли йўқ матонат бағишламоқда эди. У қалтироқ қўллари билан плашни очди. Фуке тескари қаради.

У Матильданинг хонада қандай шиддат билан у ёқдан-бу ёққа юришини эшитиб турарди. Қиз бирин-кетин бир неча шамни ёқиб қўйди. Фуке юрак ютиб ўгирилиб қараганида, қиз олдида турган кичкина мрамор столчага Жюльеннинг бошини қўйиб, унинг пешонасидан ўпаётганини кўрди...

Матильда севиклисини унинг ўзи танлаган қабрга кузатиб қўйди. Руҳонийларнинг катта процессияси тобутни кузатиб борарди, Матильда эса деразаларига парда тутилган каретада ўзи бениҳоя севган йигитнинг бошини тиззасига қўйганича ёлғиз ўзи ўтирарди.

Тун алламаҳалда процессия Юра тоғининг энг баланд тармоқларидан бирининг чўққисига етиб борди ва ўша ерда, беҳисоб шамлардан нурафшон бўлиб турган кичкина ғорда йигирма руҳоний Жюльенга жаноза ўқишди. Процессия ўтиб бораётган тоғдаги кичкина қишлоқларнинг аҳолиси бу ғаройиб дафн маросимига қизиқиб, уларга қўшилиб олган эдилар.

Узун мотам кийими кийган Матильда пайдо бўлиб, жанозадан сўнг унинг буйруғига биноан халойиққа мингта беш франклик танга соча бошлашди.

Фуке билан ёлғиз қолгач, у севиклисининг бошини ўз қўллари билан дафн этмоқчи эканини айтди. Фуке қайғудан жинни бўлаётган эди.

Матильданинг ҳаракати туфайли бу кимсасиз ғор Италиядан катта пулга буюртма қилиб келтирилган ҳайкаллар билан безатилди. Де Реналь хоним ваъдасини бузмади. У ўзини-ўзи ўлдиришга ҳаракат қилмади-ю, лекин Жюльен қатл этилганидан сўнг орадан уч кун ўтгач, ўз болаларини бағрига босиб туриб, дунёдан кўз юмди.

Озодликини ҳимоя қиладиган жамоат фикрининг чексиз ҳукмронлиги билан боғлиқ бўлган ноқулайлик шундан иборатки, у ўзига мутлақо алоқаси бўлмаган соҳаларга ҳам аралашаверади, масалан, одамларнинг шахсий ҳаётига. Англия ва Америкада ҳукм сураётган умидсизлик ана шундан келиб чиқади. Шу боисдан ҳам одамларнинг шахсий ҳаётига бехосдан қаттиқ тегиб кетмаслик учун муаллиф Веррьер шаҳарчасини ўйлаб чиқарди, епископ, судья, маслаҳатчилар ва суд мажлиси керак бўлиб қолганида эса воқеаларни Безансон шаҳрига кўчириб ўтдики, камина у ерга умри бино бўлиб қадам босган эмас.

«МЕН ҲАҚИҚАТНИ СЕВАРДИМ...»

Одатдаги ташвишли кунларининг бирида Стендаль газеталарни парақлаб ўтириб, ғалати бир хабарни ўқиб қолади: Гренобль шаҳар суди Антуан Берте исмли навниҳол йигитни ўлим жазосига лойиқ топибди. Айбдор суднинг шиф-қатсиз ҳукмини зўр қувонч, ифтихор билан қарши олган. Газетанинг ёзишича, Антуан Берте оддий қишлоқ темирчисининг ўғли бўлган. Қишлоқ руҳонийси романтик табиатли бу йигитга ҳомийлик қилган. Ун тўққиз ёшга тўлар-тўлмас ақли, заковати ва ўткир зеҳни билан танилган Антуан бутун вилоятга донги кетган Мишу де Латур хонадонига тарбиячи бўлиб ишга жойлашади. Орадан кўп вақт ўтмай серҳаяжон, хушқомат, соғлом, ҳар бир хатти-ҳаракатида қизғин йигитлик нафаси уфуриб турган тарбиячи билан ўттиз олти ёшга қадам қўйган сулув де Латур хоним орасида ишқий роман бошланади. Қизғин эҳтирослар билан тўлиб-тошган бу роман шиддат билан давом этаётган бир пайтда тўсатдан узилиб қолади. Сир кўпчиликка ошкор бўлиб, тарбиячи ўзи севиб қолган хонадонни тарк қилишга мажбур бўлади. Бир пайтлар ҳомийлик қилган руҳоний Антуаннинг айбини тезроқ ёпиб юбориш мақсадида шоша-пиша диний семинарияга жойлаб қўяди. Ноаниқ сабабларга кўра семинарич эшиклари ҳам йигит учун тақа-тақ ёпилиб қолади. У ўзинга муносиб иш излаб, Кордон исмли бадавлат кишининг хонадонига тарбиячи бўлиб хизматга кирди. Яна ўша эски роман қайта бошдан такрорланади: бу сафар Кордон хонимнинг шўх, шаддод, ҳазилкаш, ишқий романлар таъсирида тарбия топган қизи билан ишқий роман бошланади. Йигит яна ишдан ҳайдалади. Шу-шу, кучини қаерга қўйишни билмай юрган ишқпараст йигитнинг омади юришмай қолади, ишсизлик жонига тегади, ҳаётдан безади. Бахтсиз бўлиб қолишининг сабабларини де Латур хонимдан деб билиб, якшанба кuni черковда ибодат қилаётганида унга пистолетдан ўқ узади ва сўнгра ўзини ҳам ўлдирмоқчи бўлади. Лекин йигитнинг нияти амалга ошмай қолади. Антуанни судга беришади. У судда ўзини мағрур тутиб, айбини яширмайди, аксинча, ўзинга қаттиқ жазо берилишини талаб қилади. Ўлими олдидан: «Мен ҳақиқатни севардим... Лекин қани у?... Ҳаммаёқда фақат рибкорлик ёки энг камиди, фирибгарлик, ҳатто энг диёнатли, энг улуғ одамлар ҳам бундан мустасно эмас»,— дея жон беради.

Шалалоқдек келадиган газета хабари, айниқса, Антуан Бертеннинг ўлими олдида энтикиб: «Мен ҳақиқатни севардим...» деган оташин сўзлари қирқ олти ёшга қадам қўйган Стендальни қаттиқ ҳаяжонга солган. Ёзувчи газетани қўлдан қўймай, бир зумгина ҳадсиз-ҳисобсиз ҳаёллар оғушига кўмилади. Эҳтимол, шу пайт унинг хаёлида Наполеон армияси сафида Россияга кириб боргани, сўнгра аччиқ мағлубият, Италияга қилган саяҳатлари, шаҳар мэри бўлиш ҳақидаги орзу-умидлари, севги изтироблари, романтик туйғуларининг чил-чил бўлиши, ҳаётнинг шифқатсиз зарбалари гавдаланган бўлса ажаб эмас. Нима бўлганда ҳам газета хабари жаҳон адабиётининг нодир асарларидан бири бўлиши «Қизил ва қора» романининг ёзилишига туртки бўлгани аниқ.

Ахир, ўзингиз бир ўйлаб кўринг, Стендаль «Қизил ва қора» романини ёзувчига қадар ҳам қатор романлари, драмалари, «Италияда тасвирий санъат тарихи», «Гайди, Моцарт ва Метастазіо», «Россинининг ҳаёти», «Расин ва Шекспир», «Худбининг хотиралари», «Анри Брюларнинг ҳаёти» сингари рисо-лалари билан кенг ўқувчилар оmmasига таниш эди. Лекин бари бир тан олиб айтиш керакки, забардаст романист сифатида адибнинг шуҳратини оламга ёйган нафаси ўткир асарларидан бири «Қизил ва қора» романидир. Дидли китобхон газета хабарида келтирилган фактлар билан роман воқеаларини бир-бирига солиштирса, улар орасидаги ўхшашлиқнинг нақадар яқин эканини сезиб олиши қийин эмас. Бу шунчаки юзаки ўхшашлик. Аслида романинг ёзилишига туртки бўлган жиноят хроникаси баркамол ижтимоий-психологик роман даражасига кўтарилган. Шунинг учун ҳам М. Горький «Қизил ва қора» романини ўзининг сеvimли асарларидан бири сифатида ҳурмат билан тилга олиб ўтади.

«Қизил ва қора» романи вақт шамолларини писанд қилмай, ўша-ўша нафосати ва ўша-ўша таровати билан ҳам одамлар қалбига эзгулик, ҳақиқат уруғини экиб келмоқда. Хўш, бу ҳодисанинг сирини нимада?

Ўшбу саволга жавоб беришдан аввал «ХХ аср илмий-техника асри, шундай экан, жажжи романлар ёзиш пайти келди, келажак жажжи романлариники» деган фикрга жиндай тўхталиб ўтишга тўғри келади. Бу фикрларда маълум даражада жон ҳам бор, албатта. Аммо бошқа бир тан олинган ҳақиқатни ҳам айтмасдан иложимиз йўқ. Хўш, нима учун ўн-ўн бешта жажжи романларга барабар келадиган Л. Толстойнинг «Тирлиш», «Анна Каренина», Стендалнинг «Қизил ва қора», «Парма ибодатхонаси» сингари қалин жилдли романларида кўтарилган масалалар, қаҳрамонларнинг тақдири ёшу қарини баб-барабар ҳаяжонга солади? Сабаби, бу романларда А. Фадеевнинг образли ибораси билан айтганда «давр драмаси» ҳаққоний акс эттирилган. Сабаби, қаҳрамонларнинг эзгулик, адолат йўлида олиб борган курашлари чуқур ички дард билан ифода қилинган.

Бу фикрлар «Қизил ва қора» романи қаҳрамонларига ҳам тааллуқли. Урта бўйли, кўринишидан анча нимжон, гоътада нозик, қирғийбурун Жюльен Сорелнинг метиндек иродаси борлигини дарров сезиб олиш қийин. Агар Жюльеннинг орзу-хаёллари билан яқинроқ танишсангиз, уни ҳавойи хаёлпараст, деб ўйлаш ҳам мумкин. Нима учун десангиз, у мустақил ҳаёт йўлига чиқиб олганига қадар гоҳ офицер, гоҳ шаҳар мэри, гоҳ роҳиб, гоҳ дипломат,— қўйинг-чи, унинг барча орзу-ҳавасларини санаб битказиш қийин.

Мен Жюльеннинг ҳаёти билан илк бор танишганимда (бу воқеа эллигинчи йилларнинг охирилари ва олтиншинчи йилларнинг бошларида рўй берди) дарров Сервантеснинг Дон Кихоти билан Ярослав Гашекнинг шоввоз Швейкининг хатти-ҳаракатларини кўз олдимга келтирган эдим. Уларнинг ҳаётида бир қарашда кўзга ташланмайдиган ички ўхшашликни излаган ва топгандай ҳам бўлгандим. Негаки, Сервантес «телба қиёфадаги Дон Кихот образи орқали мавжуд шарт-шароитни тан олишни истамайдиган кишилар образини ҳаққоний яратиб берган. Бу ғамгин қиёфа рицар ҳақоратланган ва эзилганларга ҳомий бўлишни истади, дунёдаги зўравонлик ва зулмни таг-томири билан юлиб ташлашга интилади, у жаҳонда адолат ва эркинлик ўрнатишни орзу қилади. Ярослав Гашекнинг ўз сеvimли қаҳрамонини ардоқлаб айтган «улуғ даврга улуғ кишилар керак. Лекин Наполеон шуҳратига эришмаган, ҳеч ким томонидан тан олинмаган, камтарин қаҳрамонлар ҳам бор оламда... Бироқ диққат билан қаралса, уларнинг шуҳрати олдида ҳатто македониялик Искандарнинг шуҳрати ҳам ип эшолмай қолади», деган доно сўзларида ва Швейкининг хатти-ҳаракатида шу сўзларни тасдиқловчи ҳикмат бор. Уларнинг адолат тантанаси учун курашишларида маълум бир ўхшашлик бор. Лекин буларнинг ҳар бири ўз ҳавосидан нафас олиб, якка ҳолда мавжуд тузумга қарши кураш олиб боради. Жюльеннинг кураши — кўпроқ унинг норозилигида, жамият устунлари ҳисобланмиш амалдорларни ёмон кўришида, энг муҳими, ҳақиқатни севишида...

Жюльеннинг илк бор тарбиячи сифатида Веррьер шахрининг мэри жаноб де Реналь хонадонига ташириб қилганини кўз олдингизга келтиринг:

«Ҳайратдан де Реналь хонимнинг тили калимага келмай қолди: улар бир-

бирларига тикилишганича бир зум туриб қолишди. Жюльен умри бино бўлиб бундай чиройли кийинган аёлни кўрмаган эди. Уни янада ажаблантирган нарсаси юзи сутдек оппоқ бу хонимнинг у билан мулоим гаплашгани бўлди. Де Реналь хоним деҳқон йигитчанинг аввалига докадек оқариб кўринган, энди эса лоладек қизариб кетган юзидан думалаётган йирик-йирик ёш томчиларига тикилиб турарди. Кейин хоним қўққисдан худди ёш қизалоқларга ўхшаб қаққақа отиб кула бошлади. У ўз устидан хахолаб кулар ва хурсандлигидан ўзини сира тўхтата олмас эди. Тарбиячи деганлари шуми ҳали? У бўлса ўғилларига бақириб, уларни хивич билан савалайдиган исқирт попни тасаввур қилиб юрибди».

Йигитни де Реналь хоним кутиб олади. «Баланд бўйли, қадди-қомати келишган де Реналь хоним бир вақтлар бутун вилоятда энг соҳибжамол аёл ҳисобланган. Хушхулқ аёл сифатида шуҳрат топган бу хонимнинг кўплар шайдоси бўлган. У табиатан гоё тортинчоқ бўлиб, бундай сулув жувонларга ўхшаб ўзига зеб беришни ҳаёлига келтирмайди. Фақат осуда боғларда севимли ўғлонлари билан сайр қилиб юрса бас. Уни бирров осуда одам қувлик ва шумликни билмайдиган де Реналь хонимнинг чеҳрасидан нур ёғилиб туришини сезмаслиги мумкин эмас.

Жюльен билан де Реналь хоним орасида туғилган муҳаббат шу қадар ҳарорат, эҳтирос билан ва шу қадар табиий ҳамда тиниқ тасвирланадигани, китобхон беихтиёр равишда уларнинг мусаффо туйғуларига мафтун бўлиб қолади. Китобхонлар севишганлар билан бирга боғу роғларни сайр қилишади, тоғ-тошларга чиқишади. Парижнинг турмуш тарзи, черковлари, роҳиблар, шаҳар мэрлари ва бошқа нуфузли кишилар билан танишади.

Шу тариқа қаҳрамонлар яшаган жамиятнинг ҳаққоний картинаси чизилди.

Тадқиқотчилар «Қизил ва қора» романи атрофида фикр юритганларида Жюльеннинг ҳар бир ҳатти-ҳаракатидан Стендални излайдилар. Бу бир жиҳатдан қараганда тўғри. Адибнинг ҳаётида рўй берган воқеалар, аёлларга муносабатлари Жюльенникига анча ўхшаб кетади. Стендаль кундалик дафта-рида Жюльеннинг идеалларини тасдиқловчи «Ҳаёт жуда қисқа. Шундай экан», сен ифлослар олдида ҳеч қачон титраб-қақшама», деган сўзларни тез-тез учратамиз. Адиб билан қаҳрамоннинг муҳаббат масаласида тутган йўллари ва қарашларида ҳам ўхшашлик изларини сезиш мумкин. Айтайлик, Стендаль одамлардаги шиддатлилик ва жўшқинлиكنи алоҳида меҳр-муҳаббат билан ардоқлаб келган. Муҳаббат мавзусида махсус рисола ёзишининг боиси ҳам шу туфайли бўлса ажаб эмас.

«Қизил ва қора» романи, эҳтимол, ўша рисоланинг мантиқий давоми эканини кам ҳам инкор қила олади?

Адибнинг эътиқоди ва тушунчасига кўра севгини тўрт хил турга ажратиш мумкин. Биринчиси, бу юрак амри ва фақат юрак амри билан содир бўладиган севги; иккинчиси, юрак амридан кўра ҳавас билан ва фақат ҳавас орқали уланадиган муносабатлар; учинчиси ва тўртинчиси, маълум мақсадлар, ҳисоб-китоблар асосига қурилган «муҳаббат»дир.

Жюльен билан де Реналь хонимнинг муҳаббати омонат муносабатлар ёнки бир лаҳзалик ишқий туйғулар асосига қурилган эмас. Уларнинг туйғуларни камалак ранглари сингари жимирлаб, товланиб турсалар ҳам шаффофлиги, тиниқлиги, гўзаллигини йўқотмайди.

Таниқли француз ёзувчиси ва танқидчиси Андре Моруа «Қизил ва қора» романида тасвирланган хотин-қизлар образлари хусусида фикр юрита туриб, улар тасвирида схематизмнинг излари борлигини қайд қилиб ўтади. Билмадим, бу фикрлар қанчалик ҳақиқатга яқин келади. Аммо шуниси аниқки, де Реналь хоним ҳам, Матильда ҳам жонли тасвирланган. Аммо бу аёллар, ҳатто Жюльен ҳам ўзлари яшаб турган жамият билан идеаллари орасида узил-пишн ҳис қилмайдилар. «Қизил ва қора» романни қаҳрамонларининг ҳам кучли, ҳам заиф томонлари ана шу ҳақиқат билан тайинланади.

Стендалнинг шоҳона «Қизил ва қора» асари биринчи бор ўзбек тилига асдорилган. Гапнинг рост, таржимани бир оз ҳадиксираб, иккиланиб қўлга олдим. Стендаль сингари буюк санъаткорнинг маънавий интилишларини, бадиий бўёқларини ўзига хос тарзда ўзбек тилида гавдалантириш фақат

истеъдодли, адиб сўзларининг қадрини тушунадиган таржимоннинггина қўлидан келади. Роман таржимасини ўқиб, яна бир марта Жюльеннинг оташин севгиси, де Реналь хонимнинг изтироблари, қаҳрамонлар нафас олаётган муҳит, француз қишлоқлари, шаҳарлари тасвири тиниқ берилганини, энг муҳими, асарнинг руҳи тўғри англаниганини ҳис қилдим. Назаримда, роман анча мукамал таржима қилинган.

Таржимон Ҳасан Тўрабековнинг ажойиб фазилати бор. У бирон асарни ўзбек тилига ўгирмоқчи бўлса, узоқ йиллар тайёргарлик кўради. Адибнинг ҳаётий ва ижодий йўли билан танишади. Адиб мансус бўлган халқнинг тарихини ўрганади, ойлаб архивларда ўтиради. Ниҳоят таржима қилинаётган асарнинг руҳига кириб олгач, иш бошлайди. Ҳасан «Қизил ва қора» романи таржимаси устида беш йилга яқин иш олиб борди. Айрим саҳналарни неча мартабалаб қайта таржима қилгани ва қониқмаганининг гувоҳи бўлганман.

Жюльен тўппончадан икки марта ўқ узиб, де Реналь хоним ҳаётига қасд қилишда айбланиб, қамалади. Шунга қарамай, де Реналь хоним сал-пал ўзига келиб олгач, севгилисини излаб, қамоқхонага келади. Жюльенни кўргач, «ҳатто менга тўппончадан икки марта ўқ узганингдан кейин ҳам сени севаман», деб юборганини билмай қолади.

«Стоит мне только тебя увидеть, всякое чувство долга, все у меня пропадает, все я — одна сплошная любовь к тебе, и даже, пожалуй, слово... «любовь» — это еще слишком слабо. У меня к тебе такое чувство, какое только разве к богу можно питать: тут все — и благоговение, и любовь, и послушание... По правде сказать, я даже не знаю, что ты мне такое внушаешь... вот скажешь мне, чтобы я пырнула ножом тюремщика, и я совершу это преступление и даже подумать не успею. Объясни мне это, пожалуйста пояснее, пока я еще не ушла отсюда, мне хочется по настоящему понять, что такое происходит в моем сердце, потому что ведь через два месяца мы расстанемся... А впрочем, как знать, расстанемся ли мы? — сказала она улыбнувшись».

Таржимаси: «...Сени кўрган заҳотим, бутун бурчларимни унутаман қўяман, ҳамма нарсга ғойиб бўлиб, бутун вужудим сенга нисбатан муҳаббатга айланади. Ҳатто, чамаси, «муҳаббат» сўзи дилимдаги туйғуни тўла англата олмаса ҳам керак. Сени шу қадар севаманки, менимча, фақат худога нисбатан шундай туйғу ҳис этиш мумкин: бунда ҳаммаси бор — сажда қилиш ҳам, севги ҳам, итоат ҳам. Очигини айтсам, сенинг севгинг мени не қўйларга солишини ҳатто ўзим ҳам тушунмайман... мана, агар қамоқхона назоратчисига пичоқ санггин, десанг, мен дарҳол шу жиноятни қиламан, ҳатто ўйлаб ҳам ўтирмайман. Илтимос, бу ердан чиқиб кетмасимдан аввал шуни менга аниқроқ қилиб тушунтириб бер, дилимда нелар кечаётганини чинакамига тушуниб олмоқчиман, зеро, икки ойдан сўнг биз видолашамиз... Дарвоқе, яна ким билсин, видолашармикинмиз ҳали? — деди хоним жилмайиб».

Мен бу ерда сўзма-сўз таржима хусусида гапираётганим йўқ. Мен бу ерда Жюльен билан де Реналь хоним муомалаларидаги нозик нуқталар аниқ ҳис қилинганлиги ва аниқ берилганини айтиб ўтмоқчиман. Ўйлаймики, таржиманинг қиммати, ўзига яраша фазилатлари махсус ўрганилар.

«Қизил ва қора» романи Жюльеннинг ўлими билан тугайди. Жюльен умр бўйи ҳақиқат излади, мавжуд жамият қонун-қондаларидан қониқмади, у ҳаётдаги адолатсизликларга, мунофиқликка, эркинликнинг бўғилишига қарши исён қилди. Стендалнинг буюклиги шундаки, у ўз даврининг ҳаққоний манзарасини маҳорат билан тасвирлаб берди.

ПИРМАТ ШЕРМУҲАМЕДОВ

МУНДАРИЖА

Биринчи қисм

I.	Шаҳарча.	7
II.	Жаноб мэр.	10
III.	Йўқсиллар мулки.	13
IV.	Ота ва ўғил.	17
V.	Битим.	21
VI.	Кўнгилсизлик.	28
VII.	Сайланма ўхшашлик	35
VIII.	Кичик ҳодисалар.	45
IX.	Чорбоғдаги оқшом.	52
X.	Нотавон кўнгилга қўтир жомашўй.	59
XI.	Кечки пайт.	62
XII.	Саёҳат.	67
XIII.	Нафис пайпоқ.	73
XIV.	Инглиз қайчиси.	77
XV.	Хўроз қичқирди.	80
XVI.	Эртаси кун.	83
XVII.	Биринчи муовин.	88
XVIII.	Қирол Веррьерда.	92
XIX.	Ўйламоқ—демак азоб чекмоқ.	105
XX.	Имзосиз мактублар.	113
XXI.	Жаноб билан суҳбат.	117
XXII.	1830 йилда шундай йўл тутар эдилар.	130
XXIII.	Амалдорнинг қайғуси.	142
XXIV.	Қатта шаҳар.	155
XXV.	Семинария.	161
XXVI.	Одамзод ёки бадавлат кишига етишмайдиган нарс ҳақида	168
XXVII.	Ҳаёт тажрибасининг бошланиши.	178
XXVIII.	Санам юриши.	181
XXIX.	Биринчи ғалаба.	188
XXX.	Шуҳратпараст.	202

Иккинчи қисм

I.	Қишлоқдаги эрмаклар.	221
II.	Киборлар жамиятига биринчи қадам.	231
III.	Илк қадамлар.	239
IV.	Де ля Мольт хонадон.	242
V.	Таъсирчанлик ва акобир мунофиқ.	254
VI.	Талаффуз оҳанглари.	256
VII.	Бод касалининг хуружи.	262

VIII.	Ажратиб кўрсатувчи тафовут.	270
IX.	Бал.	280
X.	Қиролича Маргарита.	288
XI.	Ёш қизнинг қудрати.	296
XII.	Дантон эмасмикин бу?	300
XIII.	Фитна.	306
XIV.	Ёш қизнинг мулоҳазалари.	315
XV.	Фитна эмасмикин бу.	321
XVI.	Кечаси соат бирда.	326
XVII.	Кўҳна шамшир.	332
XVIII.	Даҳшатли дақиқалар.	337
XIX.	Опера Буфф.	342
XX.	Япон гулдони.	351
XXI.	Махфий нота.	357
XXII.	Музокара.	362
XXIII.	Руҳонийлар, ўрмонлар, озодлик.	369
XXIV.	Страсбург.	377
XXV.	Тақводорлик хизматида.	383
XXVI.	Савобли муҳаббат.	390
XXVII.	Энг яхши черков мансаблари.	393
XXVIII.	Манон Леско.	397
XXIX.	Зерикиш.	401
XXX.	Опера Буффдаги ложа.	404
XXXI.	Гулгула.	408
XXXII.	Йўлбарс.	413
XXXIII.	Тушкунлик.	418
XXXIV.	Ақлли одам.	423
XXXV.	Хатар.	429
XXXVI.	Нохуш тафсилотлар.	434
XXXVII.	Минора.	439
XXXVIII.	Қудратли одам.	441
XXXIX.	Интрига.	445
XL.	Хотиржамлик.	451
XLI.	Суд.	455
XLII.		459
XLIII.		466
XLIV.		475
XLV.		482

Пирмат Шермухамедов «Мен ҳақиқатни севардим» 490

На узбекском языке

СТЕНДАЛЬ
КРАСНОЕ И ЧЕРНОЕ
РОМАН

Перевод с издания Гослитиздата, Москва, 1950

Редактор *С. Раҳимов*
Рассом *В. Апухтин*
Рисунки редактори *А. Бобров*
Техн. редактор *Н. Жўраева*
Корректор *М. Аҳмедова*

ИБ № 349

Босмаҳонага берилди 14/IV-78 й. Босишга рухсат этилди 19/IV-78 й. Формати 60х90^{1/16}.
Босма л. 31,0. Шартли босма л. 31,0. Нашр л. 33,62. Тиражи 30000. Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 33—73.

P-99713

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасида 3-қоғозга босилди.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30, 1978 йил. Заказ № 1142. Баҳоси 2 с. 80 т.